Ulûmu'l Kur'an

-Kur'an İlimleri-

Mennâ Halil el-KATTÂN

Mütercim: Arif Erkan
Eski Çorlu Müftüsü
Emekli İstanbul Vaizi

TİMAŞ YAYINLARI
İstanbul
1997

TİMAŞ YAYINLARI ■ 349
REFERANS KİTAPLAR DİZİSİ ■ 13

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Yayınları'na aittir.İzinsiz olarak basılamaz.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

TİMAŞ
BASIM TİCARET VE SANAYİ
ANONİM ŞİRKETİ

Bu Kitabın Serüveni :

Orijinal adı *Mebâhis fî Ulûmi'l Kur'an* olan bu kitap
Eski Çorlu Müftüsü, Emekli İstanbul Vaizi *Arif Erkan*
tarafından Türkçe'ye tercüme edildi.
Kitabın kapak tasarımı *Namık Sandalcı*'ya ait.
Dizgi ve sayfa düzeni Ali Kıdık,
baskı ve cilt takibi *Ekrem Çalış* tarafından yapıldı
Kitabın kapak baskısı *Seçil Ofset*'te, iç baskısı *Çalış Ofset*'te,
cilt işlemleri ise *Sistem Mücellithanesi*'nde gerçekleştirildi.
Ulûmu'l Kur'an adlı bu kitap,
1. Baskı olarak 1997 Mart ayında yayımlandı.
Kitabın Uluslararası Seri Numarası (ISBN) : 975-362-285-6

Türkocağı Cad. No: 17 İstanbul Tabib Odası İşhanı Kat:1
34440 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (0.212) 513 84 15 - 16
Fax:(0.212) 512 40 00

İÇİNDEKİLER

Mütercimin Önsözü ▮ 13
Üçüncü Baskının Önsözü ▮ 17
İkinci Baskının Önsözü ▮ 19

İlmin Tarifi, Doğuşu ve Gelişmesi ▮ 21

Kur'an ▮ 29
Kur'an'ın Tarifi ▮ 32
Kur'an'ın İsimleri ve Vasıfları ▮ 35

Kur'an İle Hadis-i Kutsi ve Hadis-i Nebevi Arasındaki Fark ▮ 37
Nebevi Hadis ▮ 37
Kutsi Hadis ▮ 39
Kur'an İle Kutsi Hadis Arasındaki Fark ▮ 40
Kutsi Hadis ile Nebevi Hadis Arasındaki Fark ▮ 42

Vahiy ▮ 45
Vahyin İmkânîyeti ve Vukûu ▮ 45
Vahyin Manası ▮ 48
Allah'ın, Meleklerine Vahyetmesinin Keyfiyeti ▮ 50
Allah'ın, Peygamberlerine Vahyetmesinin Keyfiyeti ▮ 54
Meleğin Peygamber'e Vahyetmesinin Keyfiyeti ▮ 57
İnkârcıların Vahy Üzerindeki Şüpheleri ▮ 59
Kelamcıların Sapıklıkları ▮ 71

Mekkî ve Medenî ▮ 73
Alimlerin Mekki ve Medeni'ye Önem Verip İlgilenmesi, Bunun Misalleri ve Faydası ▮ 75
Mekkî ve Medenî'yi Bilmenin Faydaları ▮ 84
Mekkî ve Medenî'nin Bilinmesi ve İkisi Arasındaki Farkın Beyanı ▮ 85
Mekkî ve Medenî Arasındaki Fark ▮ 86
Mekkî ve Medenî'nin Ayırdedici Nitelikleri ▮ 89
Mekkî'nin Kaideleri ve Mevzuî Nitelikleri ▮ 89
Medenî'nin Kaideleri ve Mevzuî Nitelikleri ▮ 90

İlk İnen ve Son İnen Âyetlerin Bilinmesi ▮ 92
Kur'an'dan ilk inen ▮ 92
En son inenler ▮ 97
Konu bakımından ilk olanlar ▮ 101

Nüzul Sebepleri ▮ 107
Alimlerin nüzul sebeplerine önem verip ilgilenmesi ▮ 107
Nüzul sebebini bilmede dayanılan esaslar ▮ 108
Sebeb-i nüzulün tarifi ▮ 109
Kur'an'ın bir olay ya da soru hakkında inmesi ▮ 111
Nüzul sebeplerini bilmenin faydaları ▮ 112
Sebebin hususi olmasına değil, lafzın umumi omasına itibar edilmesi ▮ 118
Nüzul sebebinin sigâsı ▮ 122
Nüzul sebebi hakkında rivayetlerin birden çok olması ▮ 125
Sebebin Bir Olmasıyla Beraber, Nüzulün Birden Çok Olması ▮ 132
Bir kişi hakkında birden fazla âyet inmesi ▮ 135
Öğretim ve eğitimde esbab-ı nüzul bilgisinden faydalanma ▮ 136
Ayetler ve sureler arasındaki münasebetler ▮ 138

Kur'an'ın İndirilmesi ▮ 143
Kur'an'ın toptan indirilmesi ▮ 144
Kur'an'ın parça parça indirilmesi ▮ 149
Kur'an'ın parça parça indirilmesinin hikmeti ▮ 152
Kur'an'ın parça parça indirilmesinden eğitimde faydalanmak ▮ 164

Kur'an'ın Cem'i ve Tertibi ▮ 166

1-A) Resulullah (s.a.v.) zamanında, Kur'an'ın hıfzı (ezberlenmesi) anlamındaki cem'i ▮ 167

B) Rasulullah zamanında Kur'an'ın yazılması anlamındaki cem'i ▮ 172

2- Ebu Bekr devrinde Kur'an'ın cem'i ▮ 175

3- Osman zamanında Kur'an'ın cem'edilmesi ▮ 179

Ebu Bekr'in cem'i ve Osman'ın cem'i arasındaki fark ▮ 184

Reddedilmiş Şüpheler ▮ 189

Ayetlerin ve Surelerin Tertibi ▮ 194

Ayetlerin tertibi ▮ 194

Surelerin tertibi ▮ 198

Kur'an'ın sûreleri ve âyetleri ▮ 202

Resm-i Osmanî ▮ 203

Resm-i Osmanî'nin iyileştirilmesi ▮ 209

Fâsılalar ve Ayet Başları ▮ 212

Kur'an'ın Yedi Harf Üzere Nâzil Olması ▮ 217

Yedi harften maksadın ne olduğu hakkında âlimlerin ihtilaf etmesi ▮ 219

Kur'an'in yedi harf üzere inmesinin hikmeti ▮ 234

Kıraetler ve Kurrâ ▮ 236

Kurranın çokluğu ve yediyle sınırlandırılma sebebi ▮ 238

Kıraetlerin çeşitleri, hükmü ve kaideleri ▮ 242

Sahih Kıraetlerdeki İhtilâfın Faydaları ▮ 246

Vakf ve İbtidâ ▮ 251

Tecvid ve Tilâvet Adâbı ▮ 254

Tilâvetin âdâbı ▮ 258

Kur'an öğrenmek ve bunun sevabı ▮ 263

Müfessirin Bilmesi Gereken Önemli Kaideler ▮ 265

1- Zamirler ▮ 265

2- Marife ve Nekre ▮ 271

3- Müfred ve cemî ▮ 277

4- Cem'e karşılık cem'in veya müfredin gelmesi ▮ 280

5- Müteradif sanılan, aslında müteradif olmayan kelimeler ▮ 281
6- Sual ve cevabda kaide ▮ 283
7- İsim veya fiil ile hitab ▮ 285
8- Atıf ile ilgili kaide ▮ 286
el-i'tâ ve el-iyta arasındaki fark ▮ 289
Faale lafzı ▮ 290
Kâne lafzı ▮ 291
Kâde lafzı ▮ 293
Caale lafzı ▮ 295
Lealle ve asâ ▮ 296

Muhkem ve Müteşabih Arasındaki Fark ▮ 298

Umumi olan muhkem ve müteşabih ▮ 299
Hususi olan muhkem ve müteşabih ▮ 301
Müteşabih'in bilinmesindeki ihtilaf ▮ 302
Tevilin manasını anlamakla iki görüşün arasını bulma ▮ 304
Beğenilmeyen tevil ▮ 306

Âmm ve Hâss, (umum ve husus ifade eden âyetler) ▮ 307

Âmm'ın tarifi ve umum sigâları ▮ 307
Âmm'ın kısımları ▮ 311
Hususilik kastedilen umumîlik ile, husus ifade edilen umumîlik ▮ 313
Hâss'ın tarifi ve muhassısın açıklaması ▮ 314
Sünnetin Kur'an ile tahsis edilmesi ▮ 319
Umumi olarak tahsis edildikten sonra geri kalanının delil olarak kullanılmasının sahih olması ▮ 319
Kur'an'daki hitabların şümûlü ▮ 320

Nâsıh ve Mensuh ▮ 323

Nesh'in tarifi ve şartları ▮ 324
Hakkında nesh vâki olanlar ▮ 325
Kendisiyle neshin bilindiği şeyler ve önemi ▮ 327
Nesh hakkındaki görüşler ve sübutunun delilleri ▮ 328
Nesh'in kısımları ▮ 331

Kur'an'daki nesh'in çeşitleri ▮ 333
Neshin hikmeti ▮ 337
Bedelli ve bedelsiz nesh ▮ 337
Neshe benzeyenler ▮ 339
Nesh edilen âyetlere misaller ▮ 341

Mutlak ve Mukayyed ▮ 345
Mutlak ve mukayyed'in tarifi ▮ 345
Mutlak ve mukayyedin kısımları ▮ 346

Mantûk ve Mefhûm ▮ 352
Mantûkun tarifi ve kısımları ▮ 352
İktizâî delâlet, işârî delâlet ▮ 354
Mefhumun tarifi ve kısımları ▮ 355
Mefhum ile delil getirmede ihtilaf ▮ 358

Kur'an'ın İ'cazı ▮ 362
İ'cazın tarifi ve isbatı ▮ 364
Kur'an'ın i'caz vecihleri ▮ 366
Kur'an'daki i'caz miktarı ▮ 370
Lügavî i'caz ▮ 371
İlmî i'caz ▮ 377
Teşrîî i'caz ▮ 384

Kur'an'ın Meselleri (Benzetmeler) ▮ 391
Mesel'in tarifi ▮ 392
Kur'an'daki mesellerin çeşitleri ▮ 396
Mesellerin faydaları ▮ 402
Kur'an ile misaller vermek ▮ 404

Kur'an'ın Kasemleri ▮ 405
Kasemin tarifi ve sigâsı ▮ 405
Kur'an'daki kasemin faydası ▮ 407
Kur'an'da, kendisiyle yemin edilen şeyler ▮ 407

Kasemin çeşitleri ▮ 408
Muksemun aleyh'in halleri ▮ 410
Kasem ve şart ▮ 414
Bazı fiilerin kasem yerinde kullanılması ▮ 416

Cedel'ül Kur'an (Kur'an'ın tartışma yöntemi) ▮ 418
Cedelin tarifi ▮ 418
Münazarada Kur'an yolu ▮ 420
Kur'an'ın münazara ve delillerinden çeşitler ▮ 424

Kur'an'ın Kıssaları ▮ 428
Kasas'ın manası ▮ 428
Kur'an'daki kıssaların çeşitleri ▮ 429
Kur'an kıssalarının faydaları ▮ 430
Kıssaların tekrar edilmesi ve hikmeti ▮ 431
Kur'an'daki kıssalar, hayal değil hakikattir ▮ 432
Eğitim ve terbiyede Kur'an kıssalarının etkisi ▮ 434

Kur'an'ın Tercümesi ▮ 436
Tercümenin manası ▮ 437
Harfî tercümenin hükmü ▮ 438
Manevî tercüme ▮ 439
Manevî tercümenin hükmü ▮ 439
Tefsirî tercüme, 440
Namazda Arapça'dan başka bir dil ile Kur'an okumak ▮ 443

Tefsir ve Tevil ▮ 449
Tefsir ve tevilin manası ▮ 449
Tefsir ve tevil arasındaki fark ▮ 454
Tefsir ilminin şerefi ▮ 456

Müfessirde Aranan Şartlar ve Uyması Gereken Esaslar ▮ 457
Müfessirde aranan şartlar ▮ 457
Müfessirin uyması gereken esaslar ▮ 460

Tefsirin Doğuşu ve Gelişmesi ▮ 463
Hz. Peygamber ve ashabı zamanında tefsir ▮ 465
Anlama ve içtihad ▮ 468
Tabiin asrında tefsir ▮ 469
Tedvin asırlarında tefsir ▮ 472
Mevzuî tefsir ▮ 474
Müfessirlerin Tabakaları ▮ 474

Rivayet Tefsiri ve Dirayet Tefsiri ▮ 479
Rivayet tefsirinde ihtilaf ▮ 480
İsrâiliyyat'tan kaçınma ▮ 482
Rivayet tefsirinin hükmü ▮ 482
Dirayet Tefsiri ▮ 484
Rey ile tefsirin hükmü ▮ 485
İsrâiliyyât ▮ 487
Sûfiyye Tefsiri ▮ 489
İşârî tefsir ▮ 490
Gârib tefsirler ▮ 492

En Meşhur Tefsir Kitapları ▮ 493
Rivayet tefsiri hakkında yazılmış en meşhur kitaplar ▮ 493
Dirayet tefsiri hakkında yazılmış kitapların en meşhurları ▮ 501
Yeni asırda yazılan tefsir kitaplarının en meşhurları ▮ 505
Fakihlerin tefsirleri ▮ 511

Bazı Meşhur Müfessirlerin Hal Tercümeleri ▮ 517
İbni Abbas ▮ 517
Mücahid İbni Cebr ▮ 520
Taberî ▮ 521
İbni Kesir ▮ 522
Fahreddin er-Râzi ▮ 523
Zemahşerî ▮ 524
Şevkânî ▮ 526

Bedâiu'l Kur'an (Kur'an'daki edebî sanatlar) ▮ 529
İhâm ▮ 529
İstihdâm, İtifat ▮ 530
İttirâd, İnsicâm, İdmâc ▮ 531
İftinân, İktidar, Lafzın lafızla ve lafzın mânâ ile itilafı ▮ 532
İstidrâk ve istisnâ ▮ 534
İktisâs, İbdâl, Te'kid'ül medh bi mâ yüşbihu'z zem ▮ 535
Tefvîf ▮ 536
Taksîm, Tedbîc, Terkît ▮ 537
Tecrîd, Ta'did ▮ 538
Tertîb, Tadmîn, Cinâs ▮ 539
Cem, Cem ve Tefrik, Cem ve Taksim ▮ 541
Tefrik ve Taksimle Yapılan Cem, Cem'ul Mü'telif ve Muhtelif ▮ 542
Hüsn-i Nesak ▮ 542
Kişinin Kendini Kınaması, Akis, Unvan ▮ 543
Ferâid, Kasem ▮ 544
Leff ve Neşr, Müşâkele, Müzâvece ▮ 545
Mübâlağa, Mutâbakat ▮ 546
Muvârebe, Müracaat ▮ 547
Nezahet, İbdâ ▮ 548

Kaynaklar ▮ 549

Mütercimin Önsözü

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Bütün evrenin yaradanı ve sahibi olan Allah'a hamd olsun.

Âlemlere hidâyet rehberi olarak gönderilen sevgili peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya, onun âline ve ashâbına da salât ve selâm olsun.

İslâm'a, müslümanlara, hatta bütün insanlara hayırlı hizmetlerde bulunmuş olan İslâm âlimlerinden de Allah razı olsun, hepsine rahmet eylesin.

Bu değerli kitabın tercümesini okuyucuların istifadesine arz ederken, kitapla ilgili bazı düşüncelerimi burada belirtmek istiyorum.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan bu yana, 70 yılı aşkın bir süre içerisinde, yeni harflerle yayınlanan dinî neşriyata bir göz gezdirdiğimiz zaman, pek de küçümsenmeyecek bir sayı ve hatta kaliteye erişildiğini görmekteyiz.

600 küsur yıllık Osmanlı İmparatorluğu devrinde, mâlî ve teknik imkanlar şimdiki devre göre daha zayıf ve kıt olduğu için, Türk insanının okuyabileceği, Türkçe yazılmış veya tercüme edilmiş çok az sayıda İslâmî eser bulunduğu halde, bugün Türkçede,

yüzlerce Kur'an meâli ve tefsiri, yüzlerce kaynak hadîs ve fıkıh kitabı, İslâm tarihi, coğrafyası, felsefesi ve ciltler dolusu İslâm ansiklopdileri bol bol ve herkesin anlayacağı dilde hazırlanıp basılmış ve ülkemizin doğusundan batısına kadar, pek çok köylere bile bu eserler ulaşmıştır.

Ancak, herhalde ticarî gaye ile olacak ki, Türkçede bazı İslâmî konularda çok sayıda, haddinden fazla kitap basıldığı halde, diğer bazı konularda her nedense pek az eser vardır. Meselâ, Arapça-Türkçe geniş kapsamlı, bütün terim ve deyimleri içeren sözlükler, kâmuslar[1], yine meselâ; Kur'an'ın i'câzından, belâgatından, kırâatlarından ve diğer Kur'an ilimlerinden bahseden kitaplar yok denecek kadar azdır.

Gelelim tercümesini arz ettiğim bu esere: Türkçe İslâmî yayınlar arasında pek fazla çeşidi bulunmayan bu eser, Kur'an'ın vahyedilişi, cem' ve tertibi, i'câzı, muhteviyatı, nâsih, mensûh, muhkem ve müteşâbihi, nüzûl sebebleri, kurrâ ve kırâatler, tefsir ve müfessirler, Kur'an'ın yazı ve imlâsı.. v.s. gibi konulardan bahsetmektedir.

İmam Hatip Lisesi ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nde (Şimdiki İlahiyat Fakültesi) öğrenci olduğum yıllarda bu konulardan bazılarını hadîs, tefsîr ve fıkıh derslerinde okumuş idim. Fakat çok önemli bazı konuların da üzerinde hiç durulmamıştı. Bu konular benim zihnimde dolaşıyor, fakat bir türlü halledemiyordum. Bazı meseleleri hocalarıma sordum, fakat tatmîn edici cevap alamamıştım. Mesela, Kur'an'ın kıraat şekilleri değişik yazı ve imlâsı, vahy-i metluv ve gayr-i metluv v.s. gibi konular bunlardan birkaçı idi.

Resmî okullardaki tahsil hayatımın dışında bu konularla bera-

---

1) Türkiye'de büyük ihtiyaç duyulan, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Ta'rîfât Tercümesi ve Şerhi), tarafımdan hazırlanmış olup basılmaktadır. Ayrıca kolay ve geniş kapsamlı (iki ciltlik, 80 bin maddelik) (Arapça-Türkçe Büyük Sözlük) hazırlamaktayım. İnşaallah, tamamlamak nasîb olursa, bu da üç veya dört yıl sonra basılmış olacaktır. (A.E.)

ber bir çok konu üzerinde uzun yıllar araştırmalar yaptım, hatta bazı tercüme ve te'lif eserlerim de basıldı. Fakat bunların dışında zihnimi kurcalayan bazı konulara, İslâmî ilimler üzerinde 40 yılı aşkın çalışmalarıma rağmen hâlâ bir çözüm bulamamıştım. Zaten Türkçede bu konularda pek fazla eser yoktu. Mevcud olan bir kaç eseri de okumuş, fakat yeterli bulmamıştım.

Vakta ki Arapçamı iyice ilerletip de Arap dilinde, "Ulûmu'l-Kur'ân" adıyla yazılmış eserlere daldığım zaman, birbirinden güzel yüzlerce şaheserle karşılaştım. İslâm'ın ilk asırlarından bu yana, "Ulûmu'l-Kur'ân" adıyla yazılmış ciltler dolusu bu pırlanta eserlerden hiç olmazsa bir kaçı, bu güne kadar neden Türkçe'ye tercüme edilmemişti? Doğrusu şaştım. Bunlardan bazılarını okuyup inceledim. Daha önce arayıp durduğum, zihnimi kurcalayan bazı meseleleri bunlarda buldum. Ve bunlardan birini Türkçeye tercüme etmeyi düşündüm. Ancak bu zamanda her şeyin kolayına alışmış okuyucuya bu; konusu, tertibi ve ifadesi ağır kitapları tercüme edersem, nasıl beğendirebilirdim? Üstelik önemli bazı meseleler birinde mevcud, öbüründe yok. Zamanımızın okuyucusuna lâzım olan bazı önemli bilgilerin bir kısmı şunda, diğer kısmı öbüründe.

Nihayet son asırda, Suudi Arabistan'da Kur'an ilimleri konusunda, hem eski temel meseleleri ve hem de zamanımızda söz konusu olan yeni meseleleri, herkesin anlayabileceği bir biçimde, tam bir vukûf ile kaleme almış olan Üstad Mennâ' Halîl el-Kattân'ın "Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eserini bulup, Arapçasını baştan sonuna kadar dikkatle okuduktan sonra bu eseri çok beğendim ve Türkçeye tercüme etmeye karar verdim.

Bu eserde bulunmayıp diğerlerinde bulunan bazı önemli konuları dipnot halinde bu tercümeye ekledim. Böylece eser, hem özlü ve kolay, hem de bu konuyla ilgili eski ve yeni bütün meseleleri içine alıp türkçede büyük bir ihtiyâca cevap verebilecek hale geldi.

Umarım, bu değerli kitap Arapçada beğenilip (24) üncü baskısı yapıldığı gibi, türçkede de beğenilip tekrar tekrar basılır ve herkes

faydalanıp, hem müellifine ve hem de mütercimine rahmet okuyup hayır duâ eder. (Şu dünyâda bâkî kalan hoş bir sadâdır. Âhirette bâkî kalan hayır duâdır.)

Allâh, bu eseri yazandan, tercüme edenden, hazırlanıp basılmasında emeği geçenden ve alıp okuyandan razı olsun. Ve cümlemizi öğrendikleri ile amel eden hayırlı kullarından eylesin. Âmin.

10 Mart 1996
Arif ERKAN
(Eski Çorlu Müftüsü,
Emekli İstanbul Vâizi)

Üçüncü Baskının Önsözü

Allah'a hamd olsun. Resulullah'a, âline, ashâbına ve onun davetiyle davet eden ve hidâyetiyle doğru yolu bulanlara salât[1] ve selâm olsun.

Okuyucunun önündeki bu, *"Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân"*[2] adlı kitabın birinci baskısı, Kur'an bilgileriyle ilgili konuların en önemlilerinden olan özlü araştırmaları sunmakla bazı kardeşlerimizin isteklerine cevab vermiştir. İslâmî incelemelerde derinleşmesi ilmî kaynakları araştırmadaki anlama güçlüğünü giderecek ve kendisine yetecek gerekli kültürü bu kitapta bulabilir.

Kitap, muhtasar olmasına rağmen, bu ilk baskısında, beklemediğim bir revâc ve itibar kazandı ve mevcudu kitapevlerinde tükendi.

Sonra kitabın ikinci baskısının yapılmasına, kaçınılmaz bir ihtiyaç duydum. Kitabı gözden geçirdim. Benim nezdimde, bazı bölümlerin açıklanması ve diğer konuların genişletilmesi için sebebler çoğalmıştı. Böylece ikinci baskı, araştırma bakımından daha tam ve tertîb bakımından daha düzenli olarak çıktı. İkinci baskı; lüzumsuz bilgileri doldurup uzatmadan, eski ve yeni zamanda bu

1) Bazı bilginlere göre, Salât: Allah'tan olursa *rahmet*, Meleklerden olursa *istiğfar*, Mü'minlerden olursa, bazısının bazısı için *duâ etmesi* anlamına gelir. Şeriat örfünde, *Salât;* bildiğimiz hususi erkan ve ezkâr ile kıldığımız namazdır. (A.E.)

2) Bu kitabın arapçadaki özgün adıdır.

fende yazılmış olan şeyleri de kısaca içine almıştı. Üzerinden ancak bir yıl geçmişti ki kitap yine tükeniverdi.

Sonra İslâm kültürünün öncülerinden ve bu ilimle ilgilenen eğitim kurumlarından, bu kitaba ardarda talebler gelince, yine gözden geçirilip düzeltilmiş ve bazı ilaveler yapılmış üçüncü baskısını çıkarmaktan başka çare bulamadım. Ancak bu kez yapılan ilave, öncekinden daha azdır.

Yüce Allah'tan, bu kitabı faydalı ve yararlı kılmasını ve bize başarı, doğruluk ve isabet ihsân etmesini diliyorum.

Mennâ Halîl el-Kattân
(Müdîru'l-Ma'hedi'l-âlî Li'l-Kadâ')
Yüksek Kadılık Enstitüsü Müdürü-Riyad

İkinci Baskının Önsözü

Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım ister ve bağışlanma dileriz. Nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin kötülerinden O'na sığınırız. Allah'ın hidayete erdirdiğini kimse saptıramaz. O'nun saptırdığını da kimse hidâyete erdiremez. Şehâdet ederim ki; Allah'tan başka tanrı yoktur. Yine şehâdet ederim ki; Muhammed, O'nun kulu ve resûlüdür.

İmdi bu, *"Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân"* adlı kitapta ben; okuyan öğrencinin öğreniminde ve müslüman gencin kültüründe ihtiyaç duydukları konuları, yapabildiğim kadar mânâsı açık, ibaresi kolay, tertibi güzel ve düzgün olmakla beraber, derinlemesine anlatmayı hedef edindim. Allah yardımcımız olsun.

Bu kitabın birinci baskısı yapıldıktan sonra kısa zamanda tükendi. İşte bu ikinci baskıyı okuyuculara daha düzenli ve ilâveli olarak sunuyorum. Umulur ki Allah onu faydalı kılar. Doğrusu Allah duâları işitendir.

Mennâ Halîl el-Kattân

İlmin Tarifi, Doğuşu ve Gelişmesi

Kur'an-ı Kerim, İslâm'ın ebedî bir mucizesidir. İlmî ilerleme ancak onun i'câzda sağlamlığını artırmıştır. Allah onu, Resulü Muhammed'e (s.a.v.), insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarması ve onları doğru yola eriştirmesi için indirmiştir. Resulullah (s.a.v.) Kur'an'ı, hâlis arab olan ashabına tebliğ ediyor ve onlar da yaradılış ve tabiatları gereği onu anlıyorlardı. Âyetlerden herhangi bir âyet onlara karışık gelince, bunu Resulullah (s.a.v.)'e soruyorlardı.

Şeyhân ve diğerleri, İbni Abbas'dan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir:

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ

"Iman edip de imanlarını zulümle bulaştırmayanlar var ya!.." (En'âm, 82) âyeti nazil olunca, bu, insanlara zor geldi de: Ey Allah'ın Resulü; hangimiz nefsine zulmetmez ki? dediler, Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki:

— Bu, sizin kasdettiğiniz (mânâda) değildir. Sâlih kul Lokman'ın söylediği şu sözü hiç duymadınız mı? O; *"Yavrucuğum! Allah'a şirk koşma. Çünkü şirk, çok büyük bir zulümdür"* (Lokmân, 13) demişti. İşte bu zulüm de şirk anlamındadır."

Resulullah (s.a.v.) onlara bazı âyetleri tefsîr ediyordu.

Müslim ve başkası, Akabe İbni Âmir'in şöyle dediğini naklet-miştir: Resulullah (s.a.v.)'i minber üzerinde şöyle derken işittim:

وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ

"Siz de düşmanlarınıza karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın." (Enfâl, 60) Bilmiş olun ki, kuvvet, (her çeşit silâhı iyi) atmaktır."

Sahabe (r.anhüm), Kur'ân-ı Kerîm'i Resulullah (s.a.v.)'den almaya, onu ezberlemeye ve anlamaya çok istekli idiler. Bu, onlar için bir şerefti.

Enes (r.a.)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Bizden bir adam Bakara ve Âl-i Imrân'ı okuyup öğrenirse, bizim gözümüzde büyürdü." (Bunu, Ahmed, Müsned'inde rivayet etmiştir.)

Sahabe, Kur'an ile amel etmeye, ahkâmı üzerinde durup iyice öğrenmeye de çok istekli idiler.

Ebu Abdurrahman es-Sülemî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Osman İbni Affân ve Abdullah İbni Mes'ud ve başkaları gibi, bize Kur'an okutmuş olanlar, şunu anlattılar: Hz. Peygamber (s.a.v.)'den on âyet öğrenip bunlardaki ilim ve ameli iyice belleyip işlemedikçe bunları geçmezlermiş. Onlar dediler ki: Biz, Kur'an'ı, ilim ve ameli hepsini birden öğrendik." (Bu hadisi, Abdurrezzâk buna yakın bir lafızla rivayet etmiştir.)

Kur'an'ın, başka sözlerle karışma korkusundan dolayı Resulullah (s.a.v.) onlara, Kur'an haricinde kendisinden bir şey yazmalarına izin vermemiştir.

Müslim, Ebu Said el-Hudrî'den Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

"Benden (Kur'an'dan başka bir şey) yazmayınız. Her kim benden Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa, onu silsin. Benden (duyup gördüklerinizi) nakledin, bunda sakınca yoktur. Her kim de benim üzerime kasden

yalan uydurursa, Cehennem'deki yerine hazırlansın."

Her ne kadar Resulullah (s.a.v.), bazı sahabesine bundan sonra hadîsi yazmaya izin vermiş ise de, Kur'an ile ilgili olanlar, Resulullah (s.a.v.) zamanında ve Ebû Bekir ile Ömer'in (r.anhümâ) hilafetleri devrinde, sözlü rivayete dayanmaya devam etmiştir.

Osman'ın (r.a.) hilafet devri geldi.[1] İleride zikredeceğimiz[2] bazı sebebler, müslümanları bir mushaf üzerinde toplamayı gerektirip de bu iş tamam olunca, ona; *"el-Mushafu'l-Imâm"* adı verildi. Ondan büyük şehirlere birer nüsha gönderildi. Bu mushafın yazı ve imlâsına, Hz. Osman'a nisbetle, *"Resm-i Osmânî"* adı verildi. Bu iş, "Kur'an'ın yazı ve imlâsını bilmek için" bir başlangıç sayılır.

Sonra Hz. Ali'nin (r.a.) hilafet devri geldi. Ebu Esved Duelî, Hz. Ali'nin emriyle, Arapça'nın düzgün konuşulmasını sağlamak ve Kur'an-ı Kerim'i hatalı okuyuştan korumak için bazı nahiv kaideleri koydu. Bu da, "Kur'an'ın i'rabını bilmek için" bir başlangıç sayılır.[3]

---

1) Kur'ân-ı Kerim, ilkin Halife Ebu Bekir (r.a.) zamanında, Yemâme savaşından sonra cem' edildi (bir araya toplandı). Nitekim bu konu ileride gelecektir.

2) Bkz. Hz. Osman devrinde Kur'an'ın cem'edilmesi.

3) İmam Süyutî, Târîhu'l-Hulefâ adlı kitabında bu konuda şöyle bir riva-yet nakleder:

Ünlü dil bilgini Ebu'l-Esved demiştir ki: "Bir gün, mü'minlerin emîri Ali İbni Ebî Talib (r.a.)'in yanına girdim. Onu, başını önüne eğmiş düşünürken gördüm.

— Ne düşünüyorsun, ey mü'minlerin emîri? diye sordum. Hz. Ali de:

— Sizin bu şehriniz (Kûfe)'de arapçanın hatalı konuşulduğunu işittim. Bundan dolayı arapçanın asıllarını ihtiva eden bir kitab yazmak istedim, dedi. Ben de:

— Eğer bunu yaparsan bizi ihya etmiş olursun ve bu dil bizim aramızda bâkî kalır, dedim. Üç gün sonra ona tekrar gittim. Bana bir sayfa verdi. Onda şöyle yazılı idi:

"Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm, kelime üç kısımdır: İsim, fiil, harf. İsim: Müsemma'dan haber veren, Fiil: Müsemma'nın hareketinden haber veren, Harf ise: Ne isim ve ne de fiil olmayan bir mânâdan haber veren şeydir..."

Sonra Hz. Ali bana: "Sen bunu takib et ve bildiklerini buna ekle. Ey Ebu'l-

Sahabe, Kur'an'ın mânâlarını ve bazı âyetlerinin tefsirini, -anlama güçleri ve Resulullah (s.a.v.)'e devamları farklı olduğu için- aralarında farklı biçimde birbirlerine nakletmeye devam ettiler. Sonra da bunu, Tâbiînden olan öğrencileri alıp birbirlerine nakletmişlerdir.

Sahabe'den olan müfessirlerin en meşhurları: İlk dört halîfe, İbni Mes'ud, İbni Abbas, Übey İbni Ka'b, Zeyd İbni Sâbit, Ebû Muse'l-Eş'arî ve Abdullah ibni Zübeyr'dir.

Tefsir konusunda: Abdullah İbni Abbas, Abdullah İbni Mes'ud ve Ubey İbni Ka'b'dan rivayet çoktur. Ancak bunlardan rivayet edilenler, Kur'an'ın tam bir tefsirini içermez. Sadece bazı âyetlerin mânâları üzerinde durup, kapalı olanlarını tefsîr, mücmel (kısa) olanlarını açıklamakla yetinir.

Tâbiûn'a gelince; bunlardan bir cemaat meşhûr olmuştur. Sahabeden ilim alıp, bazı âyetlerin tefsirinde büyük çaba harcamışlardır.

Mekke'de İbni Abbas'ın öğrencilerinden: Saîd İbni Cübeyr, Müçahid, İbni Abbas'ın âzadlısı İkrime, Tâvûs İbni Keysân el-Yemânî ve Atâ İbni Ebî Rebâh meşhur olmuştur.

Medine'de, Übey İbni Ka'b'ın öğrencilerinden: Zeyd İbni Eslem, Ebu'l-Âliye ve Muhammed İbni Ka'b el-Kurazî meşhur olmuştur.

Irak'ta ise, Abdullah İbni Mes'ud'un öğrencilerinden: Alkame İbni Kays, Mesrûk, Esved İbni Yezîd, Âmir eş-Şa'bî, Hasan el-Basrî

Esved, bilmiş ol ki: Eşya üçtür: Zâhir ve muzmar (yani açık ve gizli), bir de ne açık ve ne de gizli olmayan şeydir. Bilginler ancak, ne açık ve ne de gizli olmayan şeyi bilmekte üstünlük kazanır," dedi.

Ebu'l-Esved demiştir ki: Bu konuda bir çok şeyler topladım. Bunları Hz. Ali'ye arz ettim. Bunlardan bazısı, nasb harfleri idi. Nasb harflerinden (İnne), (Leyse), (Lealle), (Keenne)'yi zikrettim. (Lâkinne)yi zikretmedim. Hz. Ali bana: (Lâkinne)yi neden terk ettin? diye sordu. Ben de: (Lâkinne)nin nasb eden harflerden olduğunu sanmamıştım, dedim. Bunun üzerine Hz. Ali:

— Bilakis, o nasb eden harflerdendir, onu da bunlara ilave et, dedi."

Bu rivayet bize, İslâm âleminde ilk gramer çalışmalarını yapan âlimlerden birinin, belki de ilkinin Hz. Ali olduğunu bildirmektedir. (A.E.)

ve Katâde İbni Diâme es-Südûsî meşhûr olmuşlardır.

İbni Teymiyye demiştir ki: "Tefsire gelince; insanların onu en iyi bileni Mekke ehlidir. Çünkü onlar, İbni Abbas'ın ashabıdır. Meselâ, Mücahid, Atâ İbni Ebî Rebâh, İbni Abbas'ın âzadlısı İkrime ve İbni Abbas'ın diğer ashabı ki bunlar da Tâvûs, Ebû Şa'sâ, Saîd İbni Cübeyr ve benzerleridir. İbni Mesud'un ashabından olan Kûfe ehli de böyledir. Başkalarından üstün oldukları şeyler bundan dolayıdır. Tefsirde Medine halkının âlimleri de böyledir. Meselâ: Kendisinden Mâlik'in tefsir aldığı Zeyd İbni Eslem gibi ki, oğlu Abdurrahman ve ayrıca Abdullah İbni Vehb de ondan almışlardır."(4)

Bütün bunlardan rivayet edilenler: İlm-i tefsîr, ilm-i garîb-i Kur'an, ilm-i esbâb-ı nüzûl, ilm-i Mekkî ve Medenî, ilm-i nâsıh ve mensûh konularını içine almaktadır. Fakat bunların hepsi de sözlü rivayete dayanarak devam etmiştir.

Hicrî ikinci asırda tedvîn çağı geldi. Hadisin, çeşitli bablarıyla tedvîn edilmesi işi başladı. Bu tedvîn, tefsir ile ilgili olanları da içine aldı. Bazı âlimler, Resulullah (s.a.v.)'den veya Sahabe'den veya Tâbiîn'den rivayet edilen Kur'an-ı Kerim tefsiri ile ilgili bilgileri topladılar.

Bunlardan meşhur olanlar: Yezîd İbni Hârun es-Sülemî (ölm. H. 117), Şu'be İbni Haccâc (ölm. H. 160), Vekî İbni Cerrâh (ölm. H. 197), Süfyân İbni Uyeyne (ölm. H. 198) ve Abdurrezzak İbni Hümâm (ölm. H. 211)dir.

Bunların hepsi de hadis imamlarındandır. Bunların tefsiri toplamaları, hadis bablarından bir bab için toplamadır. Bize onların tefsirlerinden yazılı bir şey ulaşmamıştır.

Bundan sonra âlimlerden bir cemaat onların yolunu tutup, âyetlerin tertibine uygun olarak Kur'an'ın tam bir tefsirini ortaya koydular. Bunlardan İbni Cerîr et-Taberî (ölm. H. 310) meşhur olmuştur.

---

4) Bkz. Mukaddime-i İbni Teymiye fî Usûli't-Tefsîr, s. 15.

İşte böylece tefsir, ilkin (tedvîn edilmeden), telakkî ve rivayet yoluyla nakledilerek başlamış, sonra hadis bablarından bir bab olarak tedvîn edilmiş, sonra da ayrıca derlenip toplanmıştır. Rivayet tefsirleri birbirini takib etmiş, sonra da rey ile tefsir yapılmıştır.

Tefsir ilmine paralel olarak, Kur'an ile ilgili bazı özel konularda da telif yapılmış olup müfessirler bunlardan müstağnî olamaz.

Meselâ, Buharî'nin şeyhi Ali İbni Medinî (ölm. H. 234), esbâb-ı nüzûl (âyetlerin iniş sebebleri) hakkında kitap te'lif etmiştir.

İbni Kuteybe (ölm. H. 276), Kur'an'ın müşkili hakkında kitap te'lif etmiştir.

Bunlar, hicrî üçüncü asrın âlimlerindendir.

Muhammed İbni Halef el-Merzibân (ölm. H. 309), "el-Hâvî fî Ulûmi'l-Kur'ân"ı te'lîf etmiştir.

Ebû Bekr Muhammed İbn el-Kâsım el-Enbârî (ölm. H. 328), Ulumu'l-Kur'ân hakkında kitap te'lif etmiştir.

Ebu Bekr es-Sicistânî (ölm. H. 330), Garîbu'l-Kur'ân hakkında kitap te'lif etmiştir.

Muhammed İbni Ali el-Edfevî de (ölm. H. 388), "el-İstiğnâ fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı bir kitap te'lif etmiştir.

Bunlar da hicrî dördüncü asrın âlimlerindendir.

Bundan sonra te'lif birbirini takib etmiştir.

Ebû Bekr el-Bakıllânî (ölm. H. 403), Kur'an'ın i'cazı hakkında, Ali İbni İbrahim İbni Saîd el-Havfî de (ölm. H. 430), Kur'an'ın i'râbı hakkında eser te'lif etmişlerdir.

Mâverdî (ölm. H. 450), Kur'an'ın meselleri hakkında; el-İzz İbni Abdüsselâm (ölm. H. 660) Kur'an'ın mecâzı hakkında; Alemü'd-Dîn es-Sehavî (ölm. H. 643), "Kıraâtlar ilmi" hakkında; İbni Kayyım (ölm. H. 751), "Kur'an'ın kasemleri" hakkında kitaplar te'lif etmişlerdir.

Bu kitaplardan her biri, Kur'an ilimlerinden bir ilmi ve Kur'an ile ilgili konulardan bir konuyu içine almaktadır.

Bu konuların ve bu çeşitli ilimlerin -hepsini veya çoğunu- bir tek te'lif halinde toplamaya gelince; Şeyh Muhammed Abdulazîm

ez-Zerkânî, "Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı kitabında; "Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye"de, el-Havfî diye tanınmış Ali İbni İbrâhim ibni Saîd'e ait, otuz ciltlik "el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı el yazması bir kitab elde ettiğini zikretmiştir ki, bunlardan onbeş cildi tertipsiz ve sırasız olarak mevcud bulunmaktadır.

Bu eserde müellif, Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerinden bir âyeti, mushafın tertibine göre ele alıp, onun içerdiği Kur'an ilimlerini, her nevi ayrı bir başlıkla kaydederek anlatmaktadır. Önce âyete; *"el-Kavlü fikavlihî azze ve celle* = Azîz ve Celîl olan Allah'ın şu kavli hakkında söz" şeklinde genel bir başlık koyup âyeti zikretmekte, sonra bu başlığın altında; *"el-Kavlü fî i'râb* = İ'râb hakkında söz" başlığını koyup, âyetin nahvî ve lügavî yönünden söz etmekte, sonra, *"el-Kavlü fi'l-mânâ ve't-tefsîr* = Mânâ ve tefsir hakkında söz" deyip, âyeti rivayet ve dirayet yoluyla açıklamakta, sonra, *"el-Kavlü fi'l-vakf ve't-tamâm"* diye başlık koyup, câiz olan ve olmayan vakfı = duruşu beyan etmektedir. Kıraatları da ayrı bir başlıkla zikredip, *"el-Kavlü fi'l-Kırâat"* demekte ve bazan âyetin arzı sırasında ondan elde edilen hükümleri de anlatmaktadır.

el-Havfî, bu metod ile, -her ne kadar tedvîni, az yukarıda zikredilen özel tarz ve nevide ise de- Kur'an ilimlerini ilk tedvîn eden kişi sayılmaktadır. Bu zât, hicrî 330 yılında ölmüştür.

Sonra İbnu'l-Cevzî (ölm. H. 527), "Fünûnu'l-Efnân fî Acâibi Ulûmi'l-Kur'ân" adlı kitâbında onun yolundan gitmiştir.

Sonra Bedrü'd-Dîn ez-Zerkeşî (ölm. H. 794) gelip, mükemmel bir kitap te'lîf ederek ona; "el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân" adını vermiştir.

Sonra bu kitaba, Celâlüddîn el-Belkînî (ölm. H. 824), "Mevâkıu'l-Ulûm min Mevâkı'i'n-Nücûm" adlı kitabında bazı ilâveler yapmıştır.

Sonra Celâlüddîn es-Süyûtî (ölm. H. 911), ünlü kitâbı, "el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân"ı te'lif etmiştir.(5)

Kur'an ilimlerinin, yeni kalkınma asrında te'lîften nasîbi, diğer ilimlerden daha az değildir. İslâmî düşünce hareketi mensupları, Kur'an ile ilgili konuları, asrın üslubu ile savunmada muhakkak ki

5) Bu kitap, türkçeye tercüme edilmiştir. (A.E.)

doğru bir yöne yönelmişlerdir. Meselâ; Mustafa Sâdık er-Râfiî'nin, "İ'câzu'l-Kur'ân" adlı kitabı, Şehîd Seyyid Kutub'un, "et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân" ve "Meşâhi-du'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân" adlı iki kitabı, "Şeyh Muhammed Mustafa el-Merâgî'nin "Kur'an Tercemesi"nde bulunan Muhibbüddîn el-Hatîb'in bir araştırması. Mustafa Sabri'nin, "Mes'eletü Tercemeti'l-Kur'ân"ı, Dr. Muhammed Abdullah Dırâz'ın "en-Nebeu'l-Azîm"i ve Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî'nin, "Mehâsinu't-Te'vîl" adlı tefsîrinin mukaddimesi bunlardandır.

Şeyh Tâhir el-Cezâirî, "et-Tıbyân fi Ulûmi'l-Kur'ân" adlı bir kitap telif etmiştir.

Şeyh Muhammed Ali Selâme de, "Menhecu'l-Furkân fi Ulûmi'l-Kur'ân" adlı kitabını te'lif edip bu eserde, özellikle davet ve irşad ile ilgili olup Mısır, Usûlü'd-Dîn Fakültesi'nde anlatılan konuları ele almıştır.

Onu, Şeyh Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî ta'kîb edip, "Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân" adlı kitabı te'lif etmiştir.

Sonra şeyh A. Ahmed Ali, fakültede öğrencilerine ders olarak okuttuğu, "Müzekkeretü Ulûmi'l-Kur'ân" adlı kitabında, bunu, davet ve irşad icâzeti kısımlarına ayırmıştır.

Son olarak, Dr. Subhî es-Sâlih'in "Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı kitabı çıkmıştır.

Prof. Ahmed Muhammed Cemâl'in de, Kur'an'ın Mâide Sûresi hakkında araştırmaları vardır.

Bu araştırma ve konuların hepsi, "Ulûmü'l-Kur'ân" adıyla bilinmekte olup, bu isimle tanınan ilme alem olmuştur.

"Ulûm"; ilmin çoğuludur. İlm (ilim); fehm ve idrâk (anlama ve kavrama) demektir. Sonra ilmî olarak zabtedilmiş çeşitli meseleler, anlamında kullanılmıştır.

Kur'an ilimlerinden maksad; Kur'an ile ilgili konuları içeren; nüzûl sebebleri, Kur'an'ın cem' ve tertîbi, Mekkî ve Medenî meselesi, nâsih ve mensûh, muhkem ve müteşâbih ve Kur'an ile ilgili daha başka bilgilerdir. Bu ilim bazan, *"Tefsîr-Usûlü"* diye de adlandırılır. Çünkü bu ilim, müfessirin, Kur'an'ın tefsirinde, kendilerine dayanması için bilmesi gereken konuları içine almaktadır.

* * *

Kur'an

Allah'ın insana olan iyiliklerinden biri de O'nun, dünya hayatında insana verdiği ve onu, hayra götürüp, iyiliği gösteren sadece Fıtrat-ı Selîme ile doğru yolu bulmaya terketmeyip, bilakis, zaman zaman, insanoğluna bir kitap ile, ancak Allah'a ibadet etmeye çağıran, müjdeleyen ve uyaran bir de Peygamber göndermesidir ki, böylece üzerinde hüccet devâm edip dursun.

"(Bunlar) müjdeleyici ve uyarıcı elçiler olarak (göndermiştik) ki, elçiler (geldik)ten sonra insanların Allah'a karşı bahâneleri kalmasın." (Nisâ, 165)

İnsanlık gelişmesine ve fikrî yükselişine devâm ederken vahy de ona uygun hükümlerle tekrar tekrar gelip, her peygamberin kavminin bölgesindeki vaktî müşkillerini çözümlüyordu. Nihayet insanlığın olgunlaşması tamâm olunca, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in risâletinin varlık âlemine güneş gibi doğmasını dileyip, peygamberlerin arası kesildiği bir zamanda onu, kardeşleri olan geçmiş peygamberlerin köşkünü, genel ve ebedî olan şeriatı ve kendisine indirilmiş olan kitâbı Kur'an ile tamamlasın diye peygamber olarak gönderdi.

"Benimle benden önceki diğer peygamberlerin misâli, şu adamın misâli gibidir: Adam mükemmel ve güzel bir ev yapmıştır, sadece köşelerinin birinde bir kerpiç yeri boş kalmıştır. Insanlar evi hayran hayran dolaşmaya başlar ve (o eksiği görüp): "Bu eksik kerpiç konulmayacak

mı?" derler. İşte ben bu kerpiçim, ben peygamberlerin sonuncusuyum." (Buharî, Menâkıb 18; Müslim, Fedâil, 21 [2286])

Kur'an, Allah'ın bütün insanlığa risaletidir, bir mesajıdır. Kitâb ve Sünnet'te buna delalet eden naslar pek çoktur:

"De ki: "Ey insanlar! Ben, sizin hepinize gönderilmiş Allah'ın bir peygamberiyim." (A'raf, 158)

"Ne yücedir o Allah ki, bütün âlemlere bir uyarıcı olsun diye, kuluna bu Furkan'ı (Kur'an'ı) indirmiştir." (Furkan, 1)

"Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilyordu. Ben ise bütün insanlara gönderildim."[1]

Hz. Muhammed'den sonra aslâ başka risâlet gelmeyecektir: *"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Lâkin o, Allah'ın bir Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur."* (Ahzab, 40)

Kur'an'ın; insanî hayatın bütün isteklerine yetecek biçimde, semavî dinlerin değişmez ilk esasları üzere gelmesi pek tabiîdir: *"O size, dinden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Musâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi şerîat yaptı. Şöyle ki: Dîni doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13)

Resulullah (s.a.v.), Araplara Kur'an ile meydan okudu. Muhakkak ki Kur'an onların lisânıyla inmiş ve onlar da fesâhat ve belâgat erbabı oldukları halde, Kur'an'ın benzerini getirmekten veya ona benzer on sûre veya bir sûre getirmekten âciz kalmışlardır. Böylece Kur'an'ın i'câzı (yani mu'cizeliği) sâbit olmuş, onun i'câzıyla da Risâlet-i Muhammediyye sâbit olmuş, yani gerçekliği kanıtlanmıştır.

Yüce Allah, Kur'an'ın, tahrif ve tebdilsiz, hıfzını ve mütevâtir naklini gerekli ve farz kılmış olup bu özellik, onu indiren Cebrail'in niteliklerindendir. *"Onu Rûhu'l-Emîn indirmiştir."* (Şuarâ, 193) Bu, Cebrail'in niteliklerinden olduğu gibi, kendisine indirilen peygamberin de niteliklerindendir:

"Muhakkak o Kur'an, şerefli bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği kelâmdır. Bir elçi ki, pek kuvvetlidir; Arş sahibinin katında yüksek bir iti-

1) Sahîhayn'da bulunan; «... أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي» hadîsinden bir bölümdür.

bar sahibidir. Orada (melekler arasında) kendisine itaat olunur. (Vahy için) emîndir. Yoksa sâhibiniz (Muhammed s.a.v.), deli değildir. And olsun ki o, Cibrîl'i açık ufukta gördü. O, gayb üzerine cimri değildir (ki ondan bir şey eksik bıraksın)." (Tekvîr, 19-24)

"Muhakkak ki o, bir Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da) saklıdır. Ona tertemiz olanlardan başkası el süremez." (Vâkıa, 77-79)

Kur'ân'dan başka hiçbir kitap bu üstün niteliğe sahip değildir. Çünkü onlar, özel bir zamanla sınırlı olarak gelmiştir. Doğru sözlü Allah, bu konuda şöyle buyuruyor:

"Hiç şüphe yok ki, Kur'an'ı Biz indirdik, Biz! Ve muhakkak onu Biz koruyacağız!" (Hıcr, 9)

Kur'an'ın risaleti insanla sınırlı kalmayıp cinni de kapsamıştır:

"Bir zaman, cinlerden bir topluluğu, Kur'an dinlemek üzere sana yöneltmiştik. Ona geldiklerinde: "Susun, dinleyin!" dediler. Okuma bitirilince de uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler. Ey kavmimiz, dediler, biz, Musa'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan gerçeğe ve doğru yola götüren bir kitap dinledik. Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine uyun ve ona inanın ki (Allah) günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi, acı azabdan korusun." (Ahkâf, 29-31)

Bu özellikleri ile Kur'an, hayatın çeşitli bölümlerinde; yani ruhî, aklî, bedenî, ictimaî, iktisadî ve siyasî kısımlarında insanın sorunlarını çözümleyip bozuklukları hakîmâne tedavi ediyor. Çünkü o, Hakîm ve Hamîd olan Allah'ın indirdiği kitabdır. Her bir müşkil için, şifâ veren melhemini, genel esaslar içinde ortaya koyuyor. İnsanlık bunları araştırıyor ve her asırda bunlar üzerine uygun olanı binâ ediyor. Bu özelliği ile Kur'an, her zaman ve mekâna uygunluk kazanmıştır. İslâm, ebedîlik dînidir. Ondördüncü asırda bir İslâm davetçisi ne güzel ve ne hoş söylemiştir: *"İslâm geniş kapsamlı bir düzendir. Hayatın bütün bölümlerini içine alır. O, devlet ve vatandır veya hükûmet ve ümmettir. O, halktır, kuvvettir veya rahmet ve adâlettir. O, kültür ve kânundur veya ilim ve kazâdır. O, madde ve servettir veya kazanç ve zenginliktir. O, cihâd ve davettir veya ordu ve tefekkürdür.*

Nitekim o, doğru bir akîdedir ve baştan başa sahih bir ibâdettir."(2)

Bugün, vicdanında huzursuz, düzenlerinde muzdarib, ahlâkında çöküntü içinde olan insanlığı, içine yuvarlandığı cehennemden, Kur'ân'dan başka hiçbir şey kurtaramaz.

"Artık benden size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve Biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz." (Tâhâ, 123-124)

Diğer nizâm ve prensiplerin karanlıkları ortasında aydınlatıcı hidayet meş'alesini taşıyanlar sadece müslüman-lardır. Her batıl ve boş şeyden ellerini silkip, şaşkın insanlığı Kur'ân-ı Kerîm ile selâmet sâhiline çıkarmaları onlara uygun bir görevdir. Geçmişte müslüman-ların üstünlüğü Kur'an ile olduğu gibi, şimdi de onların üstünlüğü yine ancak Kur'an ile olacaktır.

Kur'an'ın Tarifi

قَرَأَ Karae fiili lügatta; *"Cem ve damm"* yani, toplamak ve eklemek, anlamına gelir. اَلْقِرَأَة Kıraat ise; harfleri ve kelimeleri, tertibli olarak birbirine eklemektir. *"Kur'an"* kelimesi aslında, *"kırâat"* gibi, قَرَأَ قِرَاءَةً وَقُرْآنًا den masdardır. Yüce Allah:

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ، فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ، أَيْ قِرَاءَتَهُ

"Şüphesiz onu (kalbinde) toplamak ve (dilinde) okutmak Bize aittir. Biz onu okuduk mu, sen de okunuşunu takip et." (Kıyâme, 17-18) buyurmuştur.

Kur'an; gufrân ve şükrân kelimeleri gibi, *"fu'lân"* vezninde masdardır. Sen: قَرَأْتُهُ قَرْأً وَقِرَاءَةً وَقُرْآنًا dersin. Hepsi bir anlamdadır.

2) Şehîd Hasan el-Bennâ'nın, Teâlim Risâlesi'nden alınmıştır.

Mef'ulü, masdarla adlandırmak kabîlinden, *makrû'* yani okunan şey, *"Kur'an"* masdarı ile adlandırıldı.

Kur'an lafzı, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilen kitaba tahsis edilip onun için şahsî alem gibi olmuştur.

Lafzî ortaklık sebebiyle, Kur'an'ın tümüne ve âyetlerinden her âyete *"Kur'an"* denir. Sen, Kur'ân'dan bir âyet okuyan kimseyi işittiğin zaman: *"O, Kur'an okuyor"*, demen doğrudur.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا ...

"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun..." (A'râf, 204)

Bazı âlimlerin zikrettiğine göre; Allah'ın kitapları arasında bu kitabın, *"Kur'an"* diye adlandırılması, Allah'ın kitaplarının semeresini kendinde toplamasından, hatta bütün ilimlerin semeresini cem'etmesinden dolayıdır. Nitekim Yüce Allah buna şu sözleriyle işaret etmiştir:

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ

"(Bu) kitabı sana, her şey için bir açıklama olarak indirdik." (Nahl, 89)

مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ

"Biz, (bu) kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık." (En'âm, 38)

Bazı âlimlere göre, *"Kur'an"* lafzının, iştikakta aslı hemzeli değildir. Ya, bu onun, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e indirilmiş kelâma alem-i mürtecel olarak konulmuş olup, *"karae"*den müştak olmamasındandır, ya da bir şeyi bir şeye yanaştırıp bitiştirmek anlamına gelen, قَرَنَ الشَّيْءُ بِالشَّيْءِ dendir. Veya «الْقَرَائِن» dendir. Çünkü Kur'an'ın âyetleri birbirine benzer. Bu takdirde الْقُرْآن *"Kur'an"*

lafzının sonundaki "nûn", kelimenin aslındandır. Bu görüş tercîh edilmemiş olup, doğru olan birincisidir.

Kur'ân-ı Kerim'i, cinsleri, fasılları, hasseleri (nitelikleri) olan mantıkî ta'rîflerle tahdîd etmek güçtür. Çünkü bu durumda onun ta'rîfi, bir hadd-i hakîkî olur. Hadd-i hakîkînin ise, zihinde ma'hûden veya hisle müşâhedeten hazır edilmesi vardır. Mesela, senin Kur'ân'a; *"Mushaf'ta yazılı olan"* veya *"dille okunan"* diye işaret edip, şu iki kapağın arasındaki şeydir, demen veya *"Besmele ve el-Hamdülillahi Rabbi'l-âlemînden... min'el-cinneti ve'n-nâs'a kadar olan şeylerdir"* demen gibi.

Âlimler, Kur'an için bir tarif zikrediyorlar. Bu tarif, onun lügat mânâsına yakın olup, onu başkasından ayırd etmektedir.

Onlar Kur'an'ı şöyle tarif ediyorlar:

الْقُرْآنُ كَلَامُ اللهِ الْمُنْزَلُ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُتَعَبَّدُ بِتِلَاوَتِهِ

"Kur'an, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilmiş olup tilavetiyle ibadet edilen Allah'ın kelâmıdır."

"Kelâm" lafzı, tarifte cinstir. Her kelâmı kapsar. Onun, *"Allah"*a izafe edilmesi, insan, cin ve melekler gibi, ondan başkasının kelâmını tariften hariç kılar.

"Münzel = indirilmiş" lafzı da, Allah'ın, indirmeyip kendine ayırdığı kelâmını hariç kılar.

"De ki: Rabbimin sözleri(ni yazmak) için deniz mürekkeb olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce deniz tükenir. Yardım için bir o kadarını daha getirsek (yine yetmez)." (Kehf, 109)

"Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, deniz de (mürekkep olup), arkasından yedi deniz daha ona katılsa da (Allah'ın sözleri yazılsa), yine Allah'ın sözleri tükenmez." (Lokman, 27)

*"Münzel = indirilmiş olan"*ın, *"Hz. Muhammed (s.a.v.)"* ile kayıtlanması ise, Tevrat, İncil ve diğerleri gibi, ondan önceki peygamberlere indirilmiş olanları hâriç kılar.

"Tilâvetiyle ibadet edilen" kaydı da, âhâd kıraâtleri ve kudsî ha-

disleri tariften hariç kılar. Her ne kadar biz, bunların Allah katından, lafızlarıyla indirilmiş olduklarını söylemiş isek de, bunlar Kur'an'dan sayılmaz. Çünkü, *"Tilavetiyle ibadet edilen"* sözünün mânâsı, namazda ve başka yerde ibadet biçiminde okunmasının emredilmesidir. Âhâd kıraâtlerin ve kutsî hadislerin okunması ise böyle değildir.

Kur'an'ın İsimleri ve Vasıfları

Allah Teâlâ, Kur'an'ı birçok isimlerle adlandırmıştır:

1- **Kur'an:** *"Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir."* (İsra, 9)

2- **Kitâb:** *"Andolsun ki size, içinde sizin için öğüt bulunan bir kitab indirdik."* (Enbiya, 10)

3- **Furkân:** *"Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e Furkan'ı indiren Allah ne yüceedir."* (Furkan, 1)

4- **Zikr:** *"Hiç şüphe yok ki, Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik, Biz! Ve muhakkak ki onu Biz koruyacağız."* (Hıcr, 9)

5- **Tenzîl:** *"Muhakkak ki o (Kur'an), âlemlerin Rabbinin tenzîlidir."* (Şuarâ, 192).

Ve Kur'ân'da bulunan diğer âyetler.

el-Kur'ân ve *el-Kitâb* isimleri, diğerlerinden daha çok kullanılmıştır. Dr. Muhammed Abdullah Dırâz demiştir ki:

"Onun, Kur'an diye adlandırılmasında, dillerde okunmuş olması gözetilmiştir. Nitekim *Kitâb* diye adlandırılmasında da, kalemlerle tedvîn edilmiş olması gözetilmiştir. Her iki adlandırma da, bir şeyin, üzerine vâki olan mânâ sebebiyle adlandırılması kabilindendir.

Onun bu iki isimle adlandırılmasında, sadece bir yerde değil, iki yerde korunmasına önem verilmesinin onun hakkı olduğuna işaret vardır. Yani onun, hem sadırlarda ve hem de satırlarda korunması vâcibdir. Böylece, eğer ikisinden biri kaybolur veya yanılırsa, diğeri hatırlatır. Bundan dolayı, üzerinde Ashabın icmâ'

ettiği ve ilkin konulduğu biçimde nesilden nesile geçerek bize intikâl ettirilen resme (yazılı Kur'ân'a) uygun olmadıkça hâfızın hıfzına güvenimiz yoktur. Yine mütevâtır olan sahih isnad ile hâfızlarda bulunan Kur'ân'a uygun olmadıkça kâtibin kitâbetine de güvenimiz yoktur.

Allah'ın, Ümmet-i Muhammed'in nefislerinde, peygamberlerine iktidâen meydana getirdiği bu yüksek ilgi sebebiyle Kur'ân, sağlam bir biçimde korunmuş olarak kalmıştır. Böylece, Kur'an'ın korunmasını üzerine alan Allah'ın vaadi yerine getiriliyor. Nitekim Yüce Allah bu konuda şöyle bu-yuruyor: *"Hiç şüphe yok ki Zikr'i (Kur'an'ı) Biz indirdik, Biz! Ve muhakkak ki onu Biz koruyacağız."*

Bu bakımdan geçmiş kitaplara isabet eden tahrîf, tebdîl ve senet kesikliği, Kur'ân'a isabet etmemiştir."[3]

Dr. Muhammed Abdullah Dırâz, bu ayrılığın sırrını şöyle beyân etmiştir: Diğer semavî kitaplar, ebedî değil, belli bir zaman için getirilmişlerdir. Bu Kur'an ise, kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlar üzerine müheymin (koruyucu, gözetici ve kontrolcü) olarak getirilmiş olup onlardaki değişmez gerçekleri kendinde toplamakla beraber, Allah'ın eklenmesini dilediği şeyleri de bunlara eklemiştir. O, bunların yolunda yürümektedir. Bunlardan hiç bir şey onun yolunu kesmemekte ve önünü tıkamamaktadır. Allah onun, kıyâmete kadar hüccet olarak kalmasına hükmetmiştir. Allah bir işe hükmetti mi ona sebeblerini kolaylaştırır. O, hikmet sahibi ve her şeyi bilendir.

Bu açıklama, iyi ve güzel bir ta'lîldir.

Allah, Kur'an'ı, şöyle bir çok vasıflarla vasıflandırmıştır:

1- Nûr: *"Ey insanlar! Şüphesiz size Rabbinizden kesin bir delîl geldi ve size apaçık bir nûr indirdik."* (Nisâ, 174)

2- Hüdâ (hidâyet), şifâ, rahmet, mev'ıze: *"Ey insanlar! İşte size, Rabbinizden bir mev'ize (öğüt), gönüllerdeki dertlere bir şifa ve mü'minler için bir hüdâ (hidayet) ve rahmet geldi."* (Yûnus, 57)

---

3) Bkz. en-Nebeü'l-Azîm, s. 12-13, Tab'atu Dâri'l-Kalem, Beyrut.

3- Mübârek: *"İşte bu da bizim indirdiğimiz bir kitâb. Mübârek ve kendinden önceki kitapları tasdîk edicidir."* (En'âm, 92)

4- Mübîn: *"Gerçekten size Allah'tan bir nûr, bir kitâb-ı mübîn (apaçık bir kitap) geldi."* (Mâide, 15)

5- Büşrâ (müjde): *"Kur'an'ı senin kalbine daha önceki kitapları tasdîk ederek ve mü'minlere bir hidayet ve müjde (büşrâ) olarak Allah'ın izniyle indiren O'dur."* (Bakara, 97)

6- Azîz: *"Onlar ki, Kur'an kendilerine geldiği vakit, onu inkâr ettiler. Hiç şüphe yoktur ki, o azîz (pek yüce ve kıymetli) bir kitaptır."* (Fussılet, 41)

7- Mecîd: *"Doğrusu o, Kur'ân-ı Mecîd'dir (şanlı bir Kur'ân'dır")."* (Bürûc, 20)

8- Beşîr ve nezîr: *"Âyetleri arapça bir Kur'an olmak üzere, anlayacak bir kavme açıklanmıştır. Beşîr ve nezîr (müjdeci ve uyarıcı) olarak."* (Fussılet, 3-4)

Her adlandırma veya vasıflandırma, Kur'an'ın mânâlarından bir mânâya göredir.

Kur'an İle Hadis-i Kudsî ve Hadis-i Nebevî Arasındaki Fark

Yukarıda Kur'an'ın tarifi geçti. Onunla Hadîs-i Kudsî ve Hadîs-i Nebevî arasındaki farkı bilmemiz için, aşağıdaki iki tarifi veriyoruz

Nebevî Hadis

Hadis, lügatta: Kadîm'in zıddıdır. Bununla, gerek uykuda veya uyanık halde vahy yoluyla olsun ve gerekse işitme yoluyla olsun, insanın konuştuğu, nakil ve tebliğ ettiği her söz kasdedilir. İşte bu anlamda, Kur'an da, *"hadis"* diye adlandırılmıştır.

وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللهِ حَدِيثًا

"Söz (hadis) bakımından Allah'tan daha doğru kim vardır." (Nisa, 87)

İnsanın rüyasında konuştuğu da *"hadis"* diye adlandırıl-mıştır.

وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ

"Bana rüyaların yorumunu öğrettin." (Yûsuf, 101)

Hadis, ıstılahta: Hz. Peygamber (s.a.v.)'e izafe edilen söz, fiil, takrîr veya sıfattır.

Söz (kavl): Mesela, Resulullah (s.a.v.)'in şu sözü gibi:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَانَوَى ...

"Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır..."(4)

Fiil: Mesela, ashabına namazın keyfiyyetini öğrettikten sonra:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

"Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız."(5) buyurmuştur.

Haccın nasıl yapılacağı konusunda da:

خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ

"Hac menâsikinizi (hacda yapacağınız ibadetleri) benden alıp öğrenin."(6) buyurmuştur.

---

3) Bkz. en-Nebeü'l-Azîm, s. 12-13, Tab'atu Dâri'l-Kalem, Beyrut.

4) Buharî ve Müslim'in, Ömer İbni Hattâb'dan rivayet ettikleri uzun bir hadisden bir bölüm.

5) Bu hadisi, Buharî rivayet etmiştir.

6) Bu hadisi, müslim, Ahmed ve Nesaî rivayet etmişlerdir.

Ikrâr: Meselâ, söz ve fiil olarak, Sahabe'nin birinden öğrenip haberdar olduğu bir şeyi Resulullah (s.a.v.)'in ikrar etmesi gibi. Gerek bu, huzurunda olsun, gerekse gaybetinde olup sonra kendisine ulaşmış olsun farketmez.

Mesela: *"Resulullah (s.a.v.)'in sofrasında büyük keler (dabb) yenmesi gibi."*

Gaybetinde alana misal şu olaydır: *"Rivayete göre, Resulullah (s.a.v.), bir adamı, askerî bir birliğin başında göndermiş. Adam, arkadaşlarına kıldırdığı namazında kıraatı hep, (Kul hüvallahu ahad...) sûresiyle bitiriyormuş. Arkadaşları dönünce bunu Resulullah (s.a.v.)'e anlatmışlar. Resulullah (s.a.v.):*

— Bunu niçin yaptığını ona sorun, buyurmuş. Ona sormuşlar. Adam:

— Çünkü bu sûre, Rahmân'ın sıfat(larını içermekte)dir. Ben onu okumayı seviyorum, demiş. Hz. Peygamber (s.a.v.) de:

— Ona haber veriniz, Allah da onu seviyor, buyurmuştur."(7)

Sıfat: Meselâ, rivayete göre; *"Resulullah (s.a.v.), daima güler yüzlü, iyi ahlâklı, yumuşak huylu idi. Taş yürekli, kötü kalbli, kaba ve sert, çokça bağırıp çağıran, hayâ ve terbiye dışı davranan, sürekli ayıp ve kusur arayan bir kimse değildi..."*

Kutsî Hadis:

Hadisin, lügat bakımından mânâsını öğrendik. *Kudsî* ise; kutsal, demektir. Bu, ta'zîme delâlet eden bir nisbettir. Çünkü kelimenin maddesi, lügatta, tenzîh ve tathîre (yani arılama, paklama, temizleme anlamına) delâlet etmektedir.

Takdîs: Yüce Allah'ı tenzîhtir. (Yani Allah'ı ululama, kutsama, arılama, O'nun kusursuz olduğuna inanmadır.)

Takdîs; tathirdir, *Tekaddüs* ise, tetahhur, demektir.

Yüce Allah, meleklerinin sözünü naklederek şöyle buyurmuştur:

---

7) Bu hadisi, Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.

وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ : اَى نُطَهِّرُ اَنْفُسَنَا لَكَ

"Biz, Seni hamdinle tesbîh ve noksan sıfatlardan tenzîh edip duruyoruz." (Bakara, 30) Yani, Sen'in için nefislerimizi temizleyip arındırıyoruz, demektir.

Istılahta Kudsî Hadis: Bu, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, Allah Teâlâ'ya izafe ettiği hadistir. Yani, Resulullah (s.a.v.) onu, Allah'ın sözü olarak rivayet ediyor. Bu durumda Resulullah (s.a.v.), Allah'ın kelâmını, kendi lafzıyla rivayet etmiş oluyor.

Bir kimse de kutsî hadisi rivayet ettiği zaman, onu Allah'a isnad ederek Resulullah (s.a.v.)'den rivayet edip şöyle der:

— *Resulullah (s.a.v.), Rabbinden rivayetinde şöyle buyurdu:*

Ya da şöyle der:

— *Resulullah (s.a.v.) dedi ki: "Yüce Allah şöyle buyurdu"* veya *"Yüce Allah şöyle buyuruyor."*

Birinciye misal: Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayete göre; Resulullah (s.a.v.), Rabbinden rivayetinde şöyle haber vermiştir:

"Yüce Allah buyuruyor ki: "(Ey kulum, sen fakirlere) infak et, ben de sana infak edeyim." Resulullah (devam edip) dedi ki: Allah'ın eli (hazine-i keremi) doludur, harcamak onu eksiltmez. O, gece ve gündüz akar durur, ardı arkası kesilmez."(8)

Ikinciye misal: Ebû Hüreyre (r.a.), Resulullah (s.a.v.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Yüce Allah buyuruyor ki: "Ben, kulumun Ben'im hakkımdaki zannı gibiyim. O, Beni andıkça Ben onunla beraberim. O, Beni içinden anarsa, Ben de onu içimden anarım. O, Beni bir cemaat içinde anarsa, Ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde anarım..."*(9)

Kur'an ile Kudsî Hadis Arasındaki Fark

Kur'ân-ı Kerîm ile Kudsî Hadis arasında birçok fark vardır. En

8) Bu hadisi, Buharî rivayet etmiştir.

9) Bu hadisi, Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.

önemlileri şunlardır:

1- Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e, lafzıyla beraber vahyettiği kelâmıdır. Onunla Araplara meydan okumuştur. Araplar onun benzeri olan on sûreyi veya bir sûreyi getirmekten âciz kalmışlardır. Kur'an ile meydan okuma, hâlâ devam etmektedir. O, kıyamet gününe kadar kalıcı bir mucizedir.

Kudsî Hadis ile meydan okuma ve i'câz ise vâki olmamıştır.

2- Kur'ân-ı Kerim ancak Allah Teâlâ'ya nisbet edilip: *"Allah Teâlâ şöyle buyurdu"* denir.

Kudsî Hadis ise -yukarıda geçtiği gibi- Allah'a izafe edilerek rivayet edilir ve O'na olan nisbet bu takdirde inşâ nisbeti olup: *"Allah Teâlâ şöyle buyurdu"* veya *"Allah Teâlâ şöyle buyuruyor"*, denir.

Bazan da Resulullah (s.a.v.)'e izafe edilerek rivayet edilir ve nisbet, bu takdirde, ihbâr nisbeti olur. Çünkü Resulullah (s.a.v.) bunu, Allah Teâlâ'dan haber verici olup: *"Resulullah (s.a.v.), Rabbinden rivayetinde şöyle buyurdu"* denir.

3- Kur'ân-ı Kerîm'in hepsi tevatürle nakledilmiştir. Onun sübûtu kesindir. Kutsî hadislerin ise çoğu âhâd haberlerdir. Bunların sübûtu zannîdir. Kutsî hadis; bazan *sahîh* olur, bazan *hasen* olur, bazan da *zayıf* olur.

4- Kur'ân-ı Kerim, lafız ve mânâ bakımından Allah katındandır. Onun lafzı da, mânâsı da vahyedilmiştir.

Kutsî hadisin ise; mânâsı Allah katından, lafzı Resulullah (s.a.v.)'dendir. Sahîh olan budur. Onun lafzı değil, mânâsı vahyedilmiştir. Bunun içindir ki, muhaddislerin çoğunluğuna göre, kutsî hadisin lafzını gözetmeden sadece mânâsını rivayet etmek caizdir.

5- Kur'ân-ı Kerîm'in tilâveti ile ibadet olunur. O, namazda okunur. Nitekim Yüce Allah:

"(Namazda) Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun." (Müz-zemmil, 20) buyurmuştur.

Hadisde bildirildiğine göre, Kur'an'ı okumak; karşılı-ğında Allah'ın sevab ihsan ettiği bir ibadettir:

"Kim, Allah Teâlâ'nın kitâb'ından bir harf okursa ona bir hasene vardır. Bir haseneye ise on kat sevâb verilir. Ben, elif-lâm-mîm bir harftir, demiyorum. Lâkin elif bir harf, lâm bir harf ve mîm bir harftir."(10)

Kutsî hadis, namazda kırâât için yeterli olmaz. Allah onun okunmasına genel bir sevab verir. Kur'an kırâatında bir harfe verilen on hasene hakkında, hadîs-i şerifte bildirilen sevab, kudsî hadis için verilmez.

Kudsî Hadis ile Nebevî Hadis Arasındaki Fark

Nebevî Hadis İki Kısımdır

1- *"Tevkîfî Kısım"*: Bu, Resulullah (s.a.v.)'in, içeriğini vahiyden alıp, insanlara kendi sözüyle beyân ettiği hadistir. Bu kısmın kavram ve içeriği her ne kadar Allah'a nisbet edilmiş ise de -o, kelâm olması bakımından- Resulullah (s.a.v.)'e nisbet edilmeye daha uygundur. Çünkü kelam, -her ne kadar içinde bulunan mânâ başkasından alınsa da- söyleyene nisbet edilir.

2- *"Tevfîkî Kısım"*: Bu da Resulullah (s.a.v.)'in Kur'an'ı anlamak suretiyle istinbât ettiğidir. Çünkü Resulullah, Kur'an'ı açıklayıcıdır. Veya Resulullah'ın teemmül ve ictihad ile istinbat ettikleridir. Bu, ictihad yoluyla olan istinbâtî kısım eğer doğru olursa, ilâhî vahiy onu ikrâr eder (doğrular) ve eğer onda cüz'î bir hatâ vaki olmuş ise, doğrusu vahy ile bildirilir. Bu kısım, kesinlikle Allah'ın kelâmı değildir.

Bundan açıkça anlaşılır ki; nebevî hadisler her iki kısmıyla, yani vahye dayanan *tevkîfî* ve ictihâdî olup vahyin ikrâr ettiği *tevfîkî* kısımlarıyla, hepsinin de tamamen vahye dayandığı söylenebilir.

Bu, Yüce Allah'ın, Peygamberimiz (s.a.v.) hakkındaki şu sözünün mânâsıdır:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى

10) Bu hadisi, Tirmizî, İbni Mes'ud'dan rivayet etmiş ve hasen, sahih bir hadistir, demiştir.

"O, kendi arzusuna göre konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir." (Necm, 3-4)

Kudsî hadisin mânâsı Allah katından olup, Yüce Allah onu vahy biçimlerinden biriyle Resûlüne eriştirir. Onun lafızları ise, Resulullah (s.a.v.)'in kendisindendir. Tercih edilen kavl budur. Bu durumda onun Allah'a nisbeti, lafızlarından dolayı bir nisbet değil, kavram ve içeriğinden dolayı bir nisbettir.

Eğer onun lafzı da Allah katından olaydı, bu durumda onunla Kur'an arasında, üslubu ile meydan okunması ve tilavetiyle ibadet edilmesi bakımından hiç fark olmazdı.

Bu konuda iki şüphe akla gelebilir:

Birinci şüphe: Nebevî hadisin de mânâsı vahyedilmiş olup, lafzı Resulullah (s.a.v.)dendir. Şu halde niçin onu da *"Kudsî"* diye adlandırmıyoruz?

Cevab: Resulullah'ın: *"Allah Teâlâ şöyle buyurdu"* veya *"Allah Teâlâ şöyle buyuruyor."* gibi sözleriyle Allah'a nisbeti üzerinde şer'î nass vârid olduğu için kudsî hadiste biz, onun mânâsının Allah katından nâzil olduğuna karar verip, bunun için onu, *"Kudsî"* diye adlandırıyoruz.

Nebevî hadisler ise böyle değildir. Çünkü onlar hakkında bu gibi nas vârid olmamıştır. Bunlardan her birinde anlam ve içeriğin, vahy ile (yani *tevkîfî* olarak) bildirilmiş olması da; ictihad ile (yani *tevfîkî* olarak) istinbât edilmiş olması da caizdir. Bunun içindir ki biz, hepsini, *"Nebevî"* diye adlandırdık. Eğer bizim, tevkîfî vahyi ayırd edebilecek delîlimiz olsaydı, onu da *"Kudsî"* diye adlandırırdık.

Ikinci şüphe: Kudsî hadisin lafzı, Resulullah (s.a.v.)'den olunca, onun: *"Allah Teâlâ şöyle buyurdu"* veya *"Allah Teâlâ şöyle buyuruyor"* demesiyle onu Allah'a nisbet etmesinin vechi nedir?

Cevab: Bu, Arapçada caizdir. Çünkü kelâm, lafızları bakımından değil, kavram ve içeriği bakımından nisbet olunur. Meselâ sen, şiirden bir beyit okuduğun zaman: *Şair şöyle diyor,* dersin.

Birinden işittiğin bir şeyi naklettiğin zaman: *Falan şöyle diyor*

dersin. Nitekim Kur'ân-ı Kerim de, Musa, Firavn ve daha başka kimselerden, onların sözlerinin kavram ve içeriğini, lafızlarından başka lafızlarla ve üsluplarından başka üsluplarla nakledip bunu onlara nisbet etmiştir:

"Hani Rabbin Musa'ya: O zâlimler güruhuna, Firavun'ın kavmine git. Hâlâ (başlarına gelecekten) sakınmayacaklar mı onlar? diye seslenmişti.

Musa şöyle dedi: Rabbim! Doğrusu, beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum.

(Bu durumda) içim daralır, dilim dönmez; onun için Harun'a da elçilik ver.

Onların bana isnad ettikleri bir suç da var. Bundan ötürü beni öldürmelerinden korkuyorum.

Allah buyurdu: Hayır (seni asla öldüremezler)! Ikiniz mucizelerimizle gidin. Şüphesiz ki, Biz sizinle beraberiz, (her şeyi) işitmekteyiz.

Haydi Firavn'a gidip deyin ki: Gerçekten biz, âlemlerin Rabbi'nin elçisiyiz; Israiloğullarını bizimle beraber gönder.

(Kendisine Allah'ın emri tebliğ edilince Firavn) dedi ki: Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının birçok yıllarını aramızda geçirmedin mi? Sonunda o yaptığın (kötü) işi de yaptın. Sen nankörün birisin!

Musa: Ben, dedi, o işi o anda sonunun ne olacağını bilmeyerek yaptım. Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra Rabbim bana hikmet bahşetti ve beni peygamberlerden kıldı. O nimet diye başıma kaktığın ise, (aslında) Israiloğullarını kendine kul köle etmendir.

Firavn şöyle dedi: Âlemlerin Rabbi dediğin de nedir?

Musa cevap verdi: Eğer işin gerçeğini düşünüp anlayan kişiler olsanız, (itiraf edersiniz ki) O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir." (Şuarâ, 10-24)[11]

---

11) Kudsî hadisin de lafzıyla vahiy olduğunu ileri süren kimse, bu niteliği, onunla nebevî hadis arasında temel fark kılmış olur. Bu takdirde onunla Kur'ân-ı Kerim arasında geriye kalan fark; kudsî hadisde *tehaddî* ve *i'câzın* bulunmaması, tilavetiyle *ibadet edilmemesi* ve çoğunda *tevatür* bulunmamasıdır.

Vahy (Vahiy)

Vahyin İmkâniyeti ve Vukûu

İlmî hayatın parıldayan ışınları, yakın zamana kadar insanların kafalarını meşgul eden ruh hakkındaki her şüpheyi dağıttı. Evrenin çoğunu deney ve tecrübe altına koyan maddî ilim, bu görünen âlemin ötesinde bir gayb âlemi (yani görünmeyen âlem) bulunduğuna ve gayb âleminin, bu görünen âlemden daha ince ve derin olduğuna inandı.

İnsanların akıllarını elde etmiş olan bu yeni buluşların (îcadların) çoğu, arkalarında bu gizli sırrı perdelemektedir. Müsbet ilim, her ne kadar bunların eserlerini ve belirtilerini mülâhaza etmiş ise de, bunların özünü anlamaktan âciz kalmış ve bunu, dinleri inkâr ile onlara iman arasındaki ayrılıktan sonra, Yüce Allah'ın şu sözlerinin doğruluğuna bir delil olarak takdim etmiştir:

"İnsanlara ufuklarda (çevrelerindeki dış âlemde) ve kendi nefislerinde (kendi biyolojik ve ruhî yapılarında) âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (yani Kur'an'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun." (Fussılet, 53)

"Size ancak az bir bilgi verilmiştir." (İsra, 85)

Nefsî, ruhî araştırmaların, şimdi ilim meydanında kudret ve nüfuzu vardır. İnsanların, anlayış, meyil ve tabiatlarında farklı olmaları bu araştırmalara yardım edip, bunları anlama ve idraklere yaklaştırmaktadır. Akıllardan kimi, her çeşit yenilik icad eden eşsiz dehadır. Kimi de apaçık işleri anlamak kendisine güç gelen kıt

akıldır. Bu ikisi arasında farklı dereceler vardır. Nefisler (tabiat ve ruhlar) da böyledir. onlardan kimi aydınlatıcı, temiz ve berraktır. Kimi de karanlık, sönük ve habîstir.

İnsan bedeni, arkasında bir ruh gizler. Bu ruh, hayatının sırrıdır. Nasıl ki beden, gıdadan payını almadığı, yeterli beslenmediği zaman, zerreleri eskiyip, dokuları ve hücreleri yok oluyorsa, ruhun da kuvvet ve değerlerini koruyabilmesi için kendisine ruhî güç veren manevî gıda alması gerekir.

Yüce Allah'ın, kullarından, kendilerini ilahî feyze, semavî vahye ve Mele-i A'lâ[1] ile ittisâle (iletişim kurmaya) hazırlayan temiz cevher ve selîm fıtrat sahibi nefisleri, beşerin vicdanının yükselmesi, ahlâkının yücelmesi ve nizâmının düzelmesi hususundaki ihtiyacını gideren risaletlerini kendilerine vermek için seçmesi, Allah'a imkânsız değildir. İşte o temiz ve seçkin nefisler, Allah'ın resulleri ve nebîleridir.

Bu iletişimin semavî vahy ile olmasında şaşılacak bir şey yoktur.

İnsanlar bugün, ipnotizma[2] ile uyutma olayını görmektedirler. Bu olay onlara şunu izah etmektedir: İnsanî nefsin, kendinden daha yüksek bir kuvvetle iletişime girmesi, idraklere, vahyin dış görünüşünü sunan bir olay meydana getirmektedir. Şöyle ki; iradesi kuvvetli olan bir kimse, kendinden daha zayıf olan bir kimseyi, iradesiyle hükmü altına alıp onu derin bir biçimde uyutabilmektedir. Uyuyan kişi daima onun işareti ile hareket etmekte ve o da, istediğini telkin edip, bu, kalbine ve diline geçmektedir. Bu işi insan insana yaparsa, ondan çok daha güçlü olan Yüce Allah neler

1) Mele-i A'lâ; mücerred akıllar ve küllî nefisler âlemidir (Râid). Âlûsî, İmam Süddî'ye dayanarak, "Mele'-i A'lâ"dan kasdedilenin "Melekler" olduğunu söylemektedir. Melekler, yaradılış bakımından nezih ve üstündürler. Bunun karşısında, "Mele-i Esfel" olarak nitelenen insanlar ve cinler vardır. İbni Abbas'tan nakledilen başka bir rivayette, "Mele-i A'lâ"nın, meleklerin eşrâfı, büyük melekler olduğu; başka bir rivayete göre de, bundan meleklerin kâtiblerinin kasdedildiği söylenmektedir. (Ş.İ.Ans) (A.E.)

2) İpnotizma: Sözle, bakışla, telkîn yoluyla sağlanan bir tür uyutma. (A.E.)

yapamaz?[3]

İnsanlar, ses, ısı ve ışığı ileten esir dalgalarının, alçak ve yüksek yerlerden, ovalardan ve denizlerden geçerek taşıdıkları müseccel sözleri, sahiblerini görmeden, hatta vefatlarından sonra bile, işitmektedirler.

Biri uzak doğuda, diğeri uzak batıda olan iki kişi telefonla konuşur olmuşlardır. Bu konuşmayla beraber bazan birbirlerini de görmektedirler. Bunların yanlarında oturanlar, vahy niteliğindeki arı vızıltısı gibi bir mırıltıdan başka bir şey işitmemektedirler.

Bizden kim var ki, önünde konuşan bir kimse görmediği halde, uykusunda veya uyanık halinde kalbinde dolaşan bir hadis-i nefsî olmasın?

İşte bütün bunlar bizim akıllarımıza vahyin hakikatini açıklayan misallerdir.

Şüphesiz ki vahyin indiği çağda yaşayanlar ona şahid oldular ve bu vahy, kesin bilgi ifade edecek biçimde, şartları mükemmel bir tevatür ile sonraki nesillere nakledildi.

İnsanlık, o vahyin, ümmetinin medeniyetindeki eserini, ona tabi olanların kuvvetini ve ona sımsıkı sarıldıkları zamanki izzetlerini gördüğü gibi, ona itaatta kusur ettikleri zaman perişan olduklarını ve tabiatlarının bozulup yıkıldığını da görmüştür. Bütün bunlar, vahyin imkan ve sübutunda, onunla hidayete ermeye dönme zaruretinde şüphe götürmez gerçeklerdir. Böylece insanlık, onun yüce örnekleri ve ruhî değerleri ile, ruhî ve manevî susuzluğunu gidermiş olacaktır.

Bizim Peygamberimiz (s.a.v.), kendisine vahiy gelen ilk peygamber değildir. Bilakis Allah Teâlâ, ona vahyettiği gibi, ondan önceki peygamberlere de vahyetmiştir: *"Biz, Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbâta (torunlara), İsa'ya, Eyyûb'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik.*

3) Bkz. en-Nebeü'l-Azîm, s. 75.

Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Musa ile gerçekten konuşmuştur." (Nisa, 163-164)

Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vahiy inmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Nitekim Yüce Allah, bazı akıl sahiplerini bu konuda ayıplayıp şöyle buyurmuştur: *"İçlerinden bir adama: İnsanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında onlar için yüksek bir doğruluk makamı olduğunu müjdele, diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki, o kâfirler: Bu elbette apaçık bir büyücüdür, dediler."* (Yunus, 2)

Vahyin Mânâsı

Bir kimseye, başkasından gizlediğin bir şey söylediğin zaman وَحَيْتُ إِلَيْهِ وَأَوْحَيْتُ denilir. *Vahy:* İşaret-i serîa, yani süratli işaret, demektir. Bu da, remz ve ta'riz biçiminde olan söz ile olur. Bazan sadece bir ses ile ve uzuvlardan biriyle işaret etmekle olur.

"Vahy", masdardır. Kelimenin maddesi, aslî iki mânâya delalet eder. Bunlar: Gizlilik ve sür'attir. Bunun içindir ki onun mânâsı hakkında şöyle denilmiştir: *"Vahy; başkasına gizli kalacak biçimde, kendisine yöneltilen kimseye mahsus gizli ve süratli bildirmedir."*

Bu, masdar olan vahyin mânâsıdır. Ancak *"Vahy"* dendiği zaman, bununla, *"Mûhâ = Vahy edilen şey"*, yani ism-i mef'ûl mânâsı kasdedilir.

Vahy, lügavî mânâsıyla şu anlamları içerir:

1- İhsana mahsus olan fıtrî ilham:

وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِيهِ

"Mûsâ'nın anasına: Onu emzir, diye ilham ettik." (Kasas, 7)

2- Hayvana mahsus garizî (yaradılıştan) olan ilham. Arıya vahyedilmesi gibi.

وَ اَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذِى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا...

"Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin, diye ilham etti." (Nahl, 68)

3- Remz biçiminde sür'atli işaret. Kur'an'da nakledilen Zekeriyya'nın işareti gibi:

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهٖ مِنَ الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا

"Bunun üzerine Zekeriyya, mihrabdan (ma'beddeki hücreden) kavminin karşısına çıkarak onlara: "Sabah akşam tesbihte bulunun" diye işaret verdi." (Meryem, 11)

4- İnsanın nefsine (kalbine) şeytanın vesvese vermesi ve kötülüğü süslemesi, yaldızlı sözlerle fısıldayıp telkin etmesi gibi:

وَاِنَّ الشَّيَاطِيْنَ لَيُوْحُوْنَ اِلٰى اَوْلِيَآئِهِمْ لِيُجَادِلُوْكُمْ

"Doğrusu şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar." (En'am, 121)

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِيْنَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوْحِىْ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوْرًا

"Böylece Biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar." (En'am, 112)

5- Allah'ın, meleklerine yapmaları için verdiği emir:

اِذْ يُوْحِىْ رَبُّكَ اِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ اَنِّىْ مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِيْنَ آمَنُوْا

"Hani Rabbin meleklere: "Muhakkak Ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun, diye vahyediyordu (emir veriyordu)." (Enfâl, 12)

Allah'ın, peygamberlerine vahyini, âlimler şer'an şöyle tarif etmişlerdir:

(الْوَحْيُ) كَلَامُ اللهِ تَعَالَى الْمُنَزَّلِ عَلَى نَبِيٍّ مِنْ أَنْبِيَائِهِ

"(Vahy), Allah Teâlâ'nın, peygamberlerinden bir peygambere indirilmiş kelâmıdır."

Bu, vahyin, ism-i mef'ul, yani "mûhâ = vahyolunmuş" anlamında bir tarifidir.

Üstad Muhammed Abduh, "Risâletü't-Tevhîd"de vahyi şöyle tarif etmiştir:

"Kişinin, vasıtalı veya vasıtasız olarak Allah tarafından geldiğini kesinlikle bilmesiyle beraber kendisinde bulduğu bir irfandır. Birincisi (yani vasıtalı), kulağına temessül eden bir sesle veya sessiz olur. Onunla, ilham arasındaki fark şudur: İlham; nefsin kesinlikle bildiği bir vicdan (iç duygusu) olup onun nereden gediğini anlamaksızın, kendisinden istediği şeye tâbi olur (boyun eğer). Bu, açlık, susuzluk, üzüntü ve sevinç duygusuna benzer."(1)

Bu; vahy'in, masdarî mânâsıyla tarifidir. Vahyin başlangıcı, her ne kadar hadis-i nefs'e veya keşf'e benzer gibi görünürse de, *vahy* ile, tarifin gerisinde (ikinci kısmında) gelen *ilham* arasındaki fark bunu bertaraf eder.

Allah'ın Meleklerine Vahyetmesinin Keyfiyyeti

1- Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın, meleklerine söz söylediğini, onlarla konuştuğunu belirten naslar gelmiştir:

"Hani Rabbin meleklere; "Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Melekler; "Sen orada bozgunculuk yapacak, kan

1) Bkz. "el-Vahyü'l-Muhammedî", Şeyh Muhammed Reşîd Rızâ, s. 44.

dökecek birini mi yaratacaksın?.. dediler." (Bakara, 30)

Şu âyet de onlara vahyettiğini, yani emir verdiğini belirtmektedir:

"Hani Rabbin meleklere; "Muhakkak Ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun, diye vahyediyordu (emir veriyordu)." (Enfâl, 12)

Şu âyetler de meleklerin, Allah'ın emrine göre evrenin işlerini düzenlediklerini bildirmektedir:

"İş taksim eden meleklere andolsun." (Zâriyat, 4)

"İş düzenleyenlere andolsun." (Nâziât, 5)

Bu naslar birbirine destek olup, Allah Teâlâ'nın meleklerle, onların anladıkları bir kelâm ile vasıtasız konuştuğuna delâlet etmektedir.

Bunu, Nuvâs İbni Sem'ân'dan gelen şu hadis de desteklemektedir. Nuvâs (r.a.) demiş ki: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ emri vahyetmek istediği zaman vahy ile konuşur. Bunun üzerine gökleri, Allah korkusundan, şiddetli bir sarsıntı -veya râvî titreme demiş- alır. Göklerdeki yaratıklar (ehl-i semâvât) bunu işitince, Allah için secdeye kapanırlar da, başını ilk kaldıran Cibrîl olup, Allah ona vahyi ile dilediğini söyler. Cibrîl, meleklere uğrar. Her bir göğe uğradığında, oranın melekleri ona:

— Rabbimiz ne dedi, ey Cibrîl? diye sorarlar. Cibrîl de:

— (Gerçeği söyledi, O, yücedir, büyüktür), der. Onların hepsi de, Cibrîl'in söylediği gibi söylerler.

Nihayet Cibrîl, vahy ile Allah'ın emrettiği yere varır."(2)

Bu hadis, vahyin keyfiyyetinin; Allah'tan tekellüm (konuşma), meleklerden ise dinleyip işitme ve etkisinden dolayı şiddetli korku olduğunu bildirmektedir.

Her ne kadar hadisin zahiri -Cibrîl'in geçip gitmesi ve vahy ile hedefe varmasında- bunun Kur'ân'a mahsus olduğuna delalet ediyorsa da, hadisin baş tarafı genel bir keyfiyyet bildirmektedir.

Aslı, Sahîh-i Buharî'de bulunan bir hadiste Resulullah (s.a.v.)

2) Bu hadisi, Taberanî rivayet etmiştir.

şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, gökte bir işin yapılmasına hükmetti mi, melekler, Allah'ın sözüne ihtirâm ve inkıyâd ederek, (korkuyla) kanatlarını birbirine vururlar. Yüce Rabbin işitilen sözü, yalçın bir kaya üzerinde (hareket eden) zincir(in sesi) gibi (heybetli)dir."

2- Kur'ân-ı Kerîm'in, Levh-i Mahfûz'da yazılı olduğu, Yüce Allah'ın şu sözünden anlaşılmaktadır:

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ * فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ

"Doğrusu o, şanlı bir Kur'ândır. (Aslı), Levh-i Mahfuz'dadır." (Bürûc, 21-22)

Nitekim Kur'ân-ı Kerim, dünya göğündeki Beytü'l-İzzet'e, Ramazan ayının Kadir gecesinde toptan indirildiği de şu âyetlerle sabittir:

اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

"Gerçekten Biz onu (Kur'an'ı), Kadir gecesinde indirdik." (Kadr, 1)

اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ

"Gerçekten Biz onu (Kur'an'ı) mübârek bir gecede indirdik." (Duhan, 3)

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ

"Ramazan ayı ki Kur'an o ayda indirildi." (Bakara, 185)

Sünnette, bu nüzulü açıklayan ve onun Resulullah (s.a.v.)'e olan nüzul olmadığına delâlet eden rivayetler vardır. İbni Abbas'tan mevkûfen rivayet edildiğine göre:

"Kur'an, Kadir gecesi dünya semasına bir kerede toptan indirildi. Bundan sonra yirmi yılda parça parça inzal edildi. Sonra Ibni Abbas şu âyetleri okumuştur:

"Onların sana getirdikleri hiç bir temsil yoktur ki, (onun karşılığında) sana doğrusunu ve daha açığını getirmeyelim." (Furkân, 33)

"Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık; ve onu peyderpey indirdik." (İsrâ, 106)

Diğer bir rivayette: *"Kur'an, zikirden ayrılıp dünya göğündeki Beytü'l-Izzet'e konuldu. Cibrîl onu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e oradan indirmeye başladı."* (3)

Bundan dolayı âlimler Allah'ın, Cibrîl'e Kur'an'ı vahyetme keyfiyyetinde aşağıdaki görüşlere ayrılmışlardır:

a) Cibrîl, özel lafzı ile onu Allah'tan işitip çabucak ezberlemiştir.

b) Cibrîl onu Levh-i Mahfûz'dan ezberlemiştir.

c) Cibrîl'e sadece mânâ ilkâ edilmiştir. Lafızlar, Cibrîl'e veya Hz. Muhammed (s.a.v.)'e aittir.

Birinci görüş doğrudur. Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat da bu görüştedir. Yukarıda geçen Nuvâs İbni Sem'ân hadisi de bunu desteklemektedir.

Bir çok âyette Kur'an Allah'a nisbet edilmiştir:

"(Resûlüm!) Şüphesiz ki bu Kur'an, hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah tarafından sana verilmektedir." (Neml, 6)

"Eğer müşriklerden biri, güvence dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki, Allah'ın sözünü işitsin." (Tevbe, 6)

"Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: Ya bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir, dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam." (Yûnus, 15)

Kur'ân-ı Kerim, lafızlarıyla Allah'ın sözüdür. Cibrîl'in veya Hz. Muhammed'in sözü değildir.

Yukarıda geçen ikinci görüşün hiç değeri ve önemi yoktur. Çünkü Kur'an'ın Levh-i Mahfûz'da sübutu, diğer mugayyebâtın sübûtu gibidir ki Kur'an, bunlar cümlesinden olmaktan çıkmaz.

Üçüncü görüş ise, Sünnet'e nisbet edilmiştir. Çünkü Sünnet,

3) Bunu, Hâkim ve İbni Ebi Şeybe rivayet etmişlerdir.

Allah'ın bir vahyi olup, önce Cibrîl'e, sonra da Muhammed (s.a.v.)'e, mânâ olarak vahyedilmiş, Resulullah onu kendi ibaresiyle ifade etmiştir. *"O, kendi arzusuna göre konuş-maz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir."* (Necm, 3-4)

Bundan dolayı, mânâları değiştirmeyen şeyleri bilen kimsenin, Sünnet'i mânâ olarak rivayet etmesi caizdir.

Yukarıda, Kur'an ile Kudsî Hadis ve Nebevî Hadis arasındaki farkı anlattık.

Şunlar, Kur'an'ın özelliklerindendir:

1- Kur'an bir mucizedir. 2- Sübutu kesindir. 3- Tilavetiyle ibadet olunur. 4- Onun, lafzıyla eda edilmesi vacibdir. Kudsî Hadis ise -lafzının nâzil olduğu kabul edilse bile- böyle değildir.

Nebevî Hadis iki kısımdır: Birincisi: Resulullah (s.a.v.)'in ictihadından olan hadistir. Bu, vahy değildir. Doğru olduğu zaman ilâhî, vahiy, susması ile onu ikrar etmiş olur. İkincisi: Mânâsı ona vahyedilmiş olup, lafzı Resulullah'tan olan hadistir. Bunun içindir ki, onu mânâ olarak rivayet etmek caizdir.

Kudsî hadis ise; üstün olan kavle göre, lafzının değil, mânâsının nüzulü ile bu kısımdan olur ve rivayette onun Allah'a nisbeti, bu konuda şer'î nas vârid olduğu içindir. oysa ki Nebevî Hadisler için böyle bir şey vârid olmamıştır.

Allah'ın, Peygamberlerine Vahyetmesinin Keyfiyyeti

Allah, peygamberlerine vasıtalı ve vasıtasız vahyeder.

Birincisi: Vahy meleği Cibrîl vasıtası iledir. Bunun açıklaması ileride gelecektir.

İkincisi: Vasıtasız olandır.

a) Uykudaki sâlih rüya bu çeşittendir. Âişe (r.anhâ)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Resulullah (s.a.v.)'e vahiy olarak ilk başlayan şey, uykuda gördüğü

salih rüyalar idi. Rüyada her ne görse, sabah aydınlığı gibi aynen vukua geliyordu." (4)

Bu durum, Resulullah (s.a.v.)'e uyanık halde vahy ininceye kadar onun için bir hazırlık idi. Kur'ân-ı Kerîm'de bu çeşitten bir şey yoktur. Kur'an'ın hepsi, Resulullah (s.a.v.) uyanık iken inmiştir. Ancak *"Kevser Sûresi"*nin uykuda nâzil olduğunu, bu konuda vârid olan bir hadise dayanarak iddia eden de vardır. Müslim'in Sahih'inde, Enes (r.a.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Resulullah (s.a.v.) birgün mescidde aramızda iken, hafif bir uyku kestirmesi yaptı, sonra gülümseyerek başını kaldırdı. Ben, kendisine:

— Sizi ne güldürdü, ey Allah'ın Resulü? diye sorunca:

— "Bana az önce şu sûre nazil oldu", deyip, (şu Kevser Sûresi'ni sonuna kadar) okudu:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Muhakkak ki Biz sana verdik Kevser. Sen de Rabbin için namaz kıl ve kurban kesiver. Doğrusu sana buğzedendir ebter."

Belki de bu hafif uyku, vahy geldiğinde Resulullah (s.a.v.)'e ârız olan bir durumdur.

İbrahim aleyhisselâmın, oğlu İsmail'i kestiğine(5) dair gördüğü rüya olayı, peygamberlerin uykuda gördükleri salih rüyanın, uyulması gereken bir vahy olduğuna delalet etmektedir.

"Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik. Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni kestiğimi görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulursun, dedi. Vakta ki böylece her ikisi de (Allah'ın emrine) teslim olup, İbrahim onu alnı üzerine yatırınca, Biz ona şöyle seslendik: "Ey İbrahim! Sen gerçekten rüyânı doğruladın. Şüphesiz iyi iş yapanları Biz böyle mükâfatlandırırız!"

4) Bu hadis, müttefekun aleyhtir.

5) (Muharref Tevrat'a dayanarak), İshak'ın kurban edilmek istendiğini söyleyenler varsa da, doğru olan İsmail'in kurban edilmek istenmesidir. Çünkü İsmail'in doğumu, İshak'tan önce müjdelenmiştir. Ve İsmail, boğazlama olayının vuku bulduğu Arab yarımadasında büyüyüp yetişmiştir. Ve o, hilm (uysallık) ile vasıflandırılmaya daha uygundur.

Muhakkak ki bu, açık bir sınavdı. Ve (oğlunun yerine) ona büyük bir kurbanlık fidye verdik. Ona, sonradan gelenler arasında iyi bir nam bıraktık. İbrahim'e selam olsun!.. Biz, iyilik edenlere, böyle mükâfat veririz. Çünkü o, Bizim mü'min kullarımızdan idi. Bir de ona, sâlihlerden bir peygamber olmak üzere Ishak'ı müjdeledik." (Sâffât, 101-112)

Şâyet bu olay, uyulması gereken bir vahy olmasaydı, İbrahim aleyhisselâm oğlunu kesmeye girişmezdi. Şu var ki bu olay, Hz. İbrahim için bir sınav olup, rüyayı doğrulayıp emre uymakla sınavı kazanmış ve Allah tarafından ona, oğlunun yerine kurbanlık bir fidye verilmişti.

Salih rüya sadece peygamberlere özgü değildir. Her ne kadar vahy değilse de mü'minler için de geçerlidir. Nitekim Resulullah (s.a.v.):

اِنْقَطَعَ الْوَحْيُ وَبَقِيَتِ الْمُبَشِّرَاتُ * رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ

"Vahy kesildi, geriye mübeşşirât kaldı. O, mü'minin rü'yası-dır." (6) buyurmuştur.

Peygamberlerin uykudaki salih rü'yası, Yüce Allah'ın şu sözünde zikredilen tanrısal konuşmanın (ilâhî teklîmin) kısımlarından birinci kısımdır:

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلاَّ وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآءِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَاءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ

"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir." (Şûrâ, 51)

b) Uyanıkken perde arkasından vasıtasız yapılan tanrısal

---

6) Hadisin aslı, Sahîhayn ve diğerlerinde mevcuddur. Buharînin lafzı:
لَمْ يَبْقَ مِنَ النُّبُوَّةِ اِلاَّ الْمُبَشِّرَاتُ * قَالُوا وَمَا الْمُبَشِّرَاتُ؟ قَالَ : اَلرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ
"Nübüvvetten, mübeşşirâttan başkası kalmadı. Mübeşşirât nedir? dediler. Sâlih rüyadır, buyurdu." şeklindedir.

konuşma da bu çeşittendir.

Bu, Musa aleyhisselam için vâki olmuştur: *"Musa, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca; "Rabbim! Bana (kendini) göster; Seni göreyim!" dedi."* (A'râf, 143) *"Allah, Musa ile gerçekten konuştu."* (Nisâ, 164)

Nitekim esah olan kavle göre, Peygamberimiz (s.a.v.) için İsra ve Mi'rac gecesi tanrısal konuşma vaki olmuştur.

Bu çeşit vahy, ikinci kısım (yani vasıtasız vahy)dan olup, أَوْ مِنْ وَرَآءِ حِجَابٍ *"Veya perde arkasından konuşur"* (Şûrâ, 51) âyetinde zikredilmiştir. Kur'an'ın vahyedilmesinde bu çeşitten de bir şey yoktur. Kur'an'ın hepsi, Cibrîl vasıtasıyla vahyedilmiştir.

Meleğin Peygambere Vahyetmesinin Keyfiyeti

Allah'ın, peygamberlerine vahyi, ya vasıtasız olur -ki bu az önce zikrettiğimiz vahy şeklidir. Uykuda görülen sâlih rüya ve uyanıkken perde arkasından işitilen ilahî kelam bu çeşittendir- ya da vahy meleği vasıtasıyla olur. Bu konuda bizi ilgilendiren de budur. Çünkü Kur'an-ı Kerim bu yolla nazil olmuştur.

Vahy meleğinin, Resulullah (s.a.v.)'e vahyetme keyfiyyeti şu iki durumdan hâlî değildir:

Birinci Durum: Vahyin ona çıngırak sesi ve intibâh âmillerini uyarıp nefsi bütün kuvvetleriyle eserini kabule hazırlayan kuvvetli bir ses gibi gelmesidir -ki bu, Resulullah'a vahyin en şiddetli olanıdır-.

Resulullah (s.a.v.)'e bu şekilde vahy indiği zaman, vahyi almak, onu hıfzedip anlamak için bütün algılama ve kavrama güçleri toplanmış olduğu halde ona inerdi. Bazan bu ses, şu hadiste işaret edilen melâike kanatlarının çıkardığı bir hışırtı olurdu:

"Allah Teâlâ gökte bir işin yapılmasına hükmetti mi, melekler, Allah'ın sözüne ihtirâm inkıyâd ederek (korkuyla) kanatlarını birbirine vururlar. Yüce Rabbin işitilen sözü, yalçın bir kaya üzerinde (hareket

eden) zincir(in sesi) gibi (heybetli)dir." (7)

Bazan da bu ses, Resulullah (s.a.v.)'in, meleği ilk işitmesinde, meleğin kendi sesi olurdu.

Ikinci durum: Meleğin ona bir adam şeklinde görünmesi ve ona insan biçiminde gelmesidir. Bu durum, yukarıda geçenden daha hafiftir. Çünkü konuşan ile dinleyen arasında uygunluk vardır. Nübüvvet elçisi, vahiy elçisinden vahyi dinlerken gönlü ona ısınmaktadır.

Cibrîl, insan biçiminde göründüğü zaman, ruhaniyyetinden soyutlanması gerekmiyor. Yani onun zâtı, insana dönüşmüş olmuyor. O, bir insan olan Resulullah'ın yadırgamaması için sadece bir insan suretinde görünüyor.

Şüphesiz ki birinci durumda -yani çıngırak sesiyle gelen vahiyde- bu, alışıp ısınma durumu bulunmaz. Bu halet, Resulullah'ın, meleğin ruhaniyyetine uygun ruhî bir duruma yükselmesini gerektirmekte olup, iki haletin ona en şiddetli olanıdır. Çünkü bu halet, İbni Haldun'un dediği gibi: *"Cismânî beşeriyyetten sıyrılıp, ruhanî melekiyyet ile birleşmektir. Diğer halet ise bunun aksine olup, o meleğin hâlis rûhâniyyetten cismânî beşeriyyete geçmesidir."*

Her iki hâlet (durum), mü'minlerin anası Hz. Aişe'den (r.anhâ) rivayet edilen şu hadiste zikredilmiştir: Hâris İbni Hişam (r.a.), Resulullah (s.a.v.)'e:

— Ey Allah'ın Resulü, sana vahy nasıl geliyor? dedi. Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki:

"— Bazan bana çıngırak sesi gibi gelir ki bana en ağır geleni de budur. Benden o hâl zâil olur olmaz (meleğin) bana söylediğini iyice bellemiş olurum. Bazan melek bana bir insan olarak görünür. Benimle konuşur. Ben de söylediğini iyice bellerim.

Âişe (r.anhâ) der ki: Resulullah (s.a.v.)'i, soğuğu pek şiddetli bir günde kendisine vahiy inerken görmüşlüğüm vardır. (Işte öyle soğuk bir günde bile) kendisinden o hâl geçtiği vakitte şakakla-rından şapır şapır ter akardı." (8)

7) Bu hadisi, Buharî rivayet etmiştir.

8) Bu hadisi, Buharî rivayet etmiştir.

Bu iki hâlet, şu âyette işaret edilen tanrısal konuşma (teklîm-i ilâhî)nin kısımlarından üçüncü kısımdır:

"Allah bir insanla ancak:

1- Vahiy yoluyla

2- Veya perde arkasından konuşur

3- Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O, yücedir, hakîmdir." (Şûrâ, 51)

Kalbe ilhâm etmeye gelince; bu, Resulullah (s.a.v.)'in şu sözünde zikredilmiştir:

إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي أَنَّهُ لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا وَآجَلَهَا * فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ

"Rûhu'l-Kudüs (Cibrîl) benim kalbime şunu ilham etti ki: Hiç bir nefis rızkını ve ecelini tamamlayıp bitirmedikçe aslâ ölmeye-cektir. Öyleyse Allah'tan çekinin de talebde mu'tedil olun." (9)

Hadîs-i şerif, bu durumun müstakil bir hâlet olduğuna delâlet etmez. Bu durum, yukarıda geçen Âişe hadisinde zikredilen şu iki hâletten birine ircâ edilebilir: Ona melek çıngırak sesi halinde gelip kalbine ilhâm ediyordu veya ona bir insan şeklinde görünüp kalbine ilham ediyordu.

Bazan نَفْث (nefs = üfürme, ilham) lafzı, Kur'ân'dan başka şey hakkında da kullanılır.

İnkârcıların Vahy Üzerindeki Şüpheleri

Eski ve yeni devirde inkârcılar, büyüklenip haddi aşarak, bütün güçleriyle, vahiy hakkında şüpheler uyandırmaya ve yaymaya çalıştılar. Ancak bunlar boş ve reddedilmiş şeylerdir. Şöyle ki:

9) Bunu, Ebû Nuaym, el-Hilye'de sahih senedle rivayet etmiştir.

1- Bunlar sandılar ki, Kur'ân-ı Kerim, Muhammed aleyhisselâm'ın kendi sözü olup, onun mânâlarını uydurmuş, üslûbunu düzmüştür. O, Allah tarafından vahyedilmemiştir.

Bu, bâtıl bir zandır. Çünkü Resulullah (s.a.v.), şayet kendisi için liderlik istemiş ve liderliğini pekiştirmek için mucizelerle insanlara meydan okumuş olsa, kendisiyle insanlara meydan okuduğu şeyi başkasına nisbet etmesinde ona ne fayda vardır. Kur'an'ı kendisine de nisbet edebilirdi. Ve bu, bütün araplar, fesâhatlerinde devam edip ona karşı koymaktan âciz kaldıkları sürece, şânının yükselmesi, reislik ve liderliğinin kabul edilmesi için yeterli olurdu. Hattâ bazan bu, liderliğinin mutlak kabûlü için daha çok sevk ve teşvik edici olurdu. Çünkü Hz. Muhammed, onlardan biri olup güçleri yetmeyen bir şey getirmiştir.

O, Kur'an'ı ilahî vahye nisbet etmekle kelâmına daha yüksek bir hürmet kazandırıp bununla kendisine insanların itaat etmelerini ve emirlerini yerine getirmelerini sağlamak istemiştir de denemez. Çünkü o, kendisinden sâdır olan kelâmı kendisine nisbet edip, bu, *Nebevî Hadîs* diye adlandırılmış ve bu ona itaatin lüzumundan hiç bir şey eksiltmemiştir. Eğer iş onların sandıkları gibi olsaydı, bütün sözlerini, Allah Teâlâ'nın sözlerinden sayardı.

Bu bâtıl iddia, Resulullah (s.a.v.) hakkında şöyle bir faraziye uydurmuştur: Muhammed (s.a.v.) yalan ve iftira köprüsü üzerinde, gayelerine ulaştıran yolu geçen liderlerdendir.

Bu, elbette bâtıl bir faraziye olup, Resulullah (s.a.v.)'in sîreti hakkındaki târihî gerçeklere ters düşmektedir.

Münafıklar, onun zevcesi Âişe'yi ifk olayı (yani zinâ iftirâsı) ile suçladılar. Âişe onun en çok sevdiği zevcesi idi. Zevcesinin zina ile suçlanması onun nâmus ve şerefine dokunuyordu. Vahiy gecikti. Resulullah (s.a.v.) darlanıp güç durumda kaldı. Onunla beraber ashâbı da darlandılar. Hatta kalbler gırtlaklara dayandı. Resulullah (s.a.v.), araştırma ve danışmada bütün gücünü harcadı. Tam bir ay geçti. Sonunda Hz. Aişe'ye şu sözden fazla bir şey söylemedi:

"Bana şöyle şöyle dedikodular ulaştı. Eğer sen suçsuz isen Allah seni

temize çıkaracaktır. Şayet bir günah işlemişsen Allah'tan bağışlanma dile."(10)

Âişe'nin suçsuz olduğuna dair vahiy ininceye kadar böylece devam etti. Eğer Kur'an kendi sözü olsaydı, iftiracıların ağızlarını kapatan bir söz söyleyip namusunu korumaktan onu ne menedebilirdi? Fakat o, insanlara yalan söyleyip Allah üzerine de yalan uyduramazdı:

"Eğer (peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kıskıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık (onu yaşatmazdık). Hiçbiriniz buna engel de olamazdınız." (Hâkka, 44-47)

Bir topluluk, Tebûk gazvesinden geri kalmak için izin istediler ve özürler gösterdiler. Başkalarına ait bu özürleri kendi özürleri gibi gösteren münafıklar da vardı. Resulullah onlara izin verdi. Bunun üzerine Kur'ân-ı Kerim'in, onu bu hatalı görüşünden dolayı kınayan şu âyeti indi:

"Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalan söyleyenleri bilmezden önce niçin onlara izin verdin?" (Tevbe, 43)

Bu azarlama, görüşünün bozuk ve yanlış olduğu kendisine belli olduğu zaman pişmanlığını ifade etmek için onun vicdanından sâdır olmuş olsaydı, kendisini böyle şiddetli sitem ve sert kınama ile ilân eder miydi?

Bunun bir benzeri de, O'nun (s.a.v.), Bedir esirlerinden fidye kabûlünde azarlanmış olmasıdır:

"Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere, esirleri bulunması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah (sizin için) ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.

Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azab dokunurdu." (Enfâl, 67-68)

Kureyş'in büyüklerinden bir topluluğu İslâm'a davete önem vererek (onlarla ilgilendiği bir sırada gelip: Ya Resulallah! Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret, diyerek lafa karışan) âmâ

10) Bkz. Sahîhayn ve diğerlerindeki İfk hadisi ve Nûr sûresinde geçen olayın tefsiri.

Abdullah İbni Mektum'dan yüz çevirdiğinde de Resulullah (s.a.v.) şu âyetlerle kınanmış idi:

"Yüzünü ekşitti ve döndü. Kendisine âmâ geldi, diye. Ne bilirsin, belki o temizlenecek? Veya öğüt belleyecek de öğüt ona fayda verecek. Ama buna ihtiyaç duymayana gelince, sen ona yöneliyorsun. Onun temizlenmesinden sana ne? Ama sana can atarak gelene, Allah'tan korkarak gelmişken, sen onunla ilgilenmiyorsun. Hayır hayır, sakın böyle yapma. Çünkü o Kur'an bir öğüttür." (Abese, 1-11)

Resulullah (s.a.v.)'in sîretinde bilinen şudur ki; O, çocukluğundan beri, güzel ahlâk, yüksek seciyyeler, doğru lehçe, söz ve amelde ihlâs bakımından eşsiz bir inci idi. Davetin başlangıcında kavmini İslâm'a çağırdığında, onlar da Resulullah'ın bu haline şehadet etmişlerdi. Allah'ın Resulü (birgün Safâ tepeciğinde, yüksekçe bir taşın üstüne çıkıp yüksek sesle) onlara şöyle seslendi:

"— Ey Kureyş cemaati! Söyleyin bakayım, ben size, şu vadinin eteğinde bir takım atlılar var, size baskın yapmak istiyorlar, diye haber versem beni tasdik eder, doğrular mısınız? dedi. Onlar da:

— Evet, seni tasdik eder, doğrularız. Çünkü biz seni, bütün tecrübelerimizde doğru sözlü bulduk, senin yalan söylediğini görmedik, dediler."(11)

Resulullah (s.a.v.)'in sîreti (hâli, ahlâkı ve davranışı), hoş kokulu, çekici ve güzel olup, İslâm'a girmeleri için insanların gönüllerini kendisine cezbedici idi. Abdullah İbni Selâm'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Resulullah (s.a.v.), Medine'ye gelince, insanlar onu görmeye gitiler. Resulullah geldi! Resulullah geldi! denilince, ben de insanlar arasında ona bakmak için gittim. Resulullah (s.a.v.)'ın yüzünü inceleyince, onun yüzünün bir yalancı yüzü olmadığını anladım."

Doğruluğun tâc giydirdiği bu büyük niteliklerin sahibi Hz. Muhammed, bu yüce Kitab'ın koruyucusu olmadığını kendisi ilan ettiği zaman, onun sözünden şüphe ve tereddüd etmek hiç kimseye yaraşmaz.

11) Bu hadis, Buhari'nin Sahih'inde ve diğer birçok hadis ve siyer kitaplarında mevcuttur.

"De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam." (Yunus, 15)

2- Eski ve yeni devirde bazı cahiller sandılar ki; Resulullah (s.a.v.), keskin zekâ, ince basîret, kuvvetli ferâset, şiddetli anlayış, arınmış nefis ve doğru düşünce sahibi bir dehâ olup, onun bu nitelikleri; hayır ve şerrin, hak ve batılın ölçülerini ilham ile anlamasını, gizli olayları ve işleri *Nefsî Vahiy* ve *Keşf* yoluyla bilip tanımasını sağlıyordu. Bu inkârcılara göre; Kur'an, Hz. Muhammed'in kendi üslub ve beyanı ile ifade ettiği aklî istinbât ve vicdanî idrak ile meydana gelmiş bir eserden başka bir şey değildir.

Pekâlâ, soruyoruz; Kur'ân'da hangi şey, zekâ, istinbat ve şuûra dayanmaktadır?

Mesela, haberler kısmı -ki Kur'an'ın en büyük kısmıdır- hiç bir akıl sahibi bunların, ancak birinden alıp öğrenme (telakkî ve teallüm)den başka bir şeye dayandığını, yani zekâ, istinbât ve şuur yoluyla elde edildiğini iddia edemez.

Kur'ân-ı Kerim, evrenin ilk yaratılışından itibaren geçmiş ümmet-lerin, toplumların, peygamberlerin, tarihî olayların haberlerini, ince ayrıntılarına kadar en doğru şekilde (kafa yormayı ve feraset inceliğini gerektirmeyecek biçimde) zikreder. Oysa ki Hz. Muhammed (s.a.v.), muhtelif asırlar içinde bu olaylara ve ümmetlere çağdaş olmamıştır ki, vak'alarına şahid olup haberlerini nakletsin. Nitekim onların inceliklerini okuyup öğrenmek ve haberlerini rivayet etmek için kitaplarını da elde etmemiştir.

"(Ey Resulüm!) Biz, Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada, sen (Tûr dağının) batı yakasında bulunmuyordun ve (olayı) görenlerden de değildin. Fakat Biz, nice nesiller var ettik de, onların üzerinden uzun zamanlar geçti.

Sen Medyen halkı arasında oturmuş da değildin ki (orada olanları görüp öğrenesin de) âyetlerimizi bunlara okuyasın, (bu bir yerden görme, öğrenme ile değildir, fakat) Biz seni elçi olarak gönderdik (ve bu olayları sana vahyettik)." (Kasas,44-45)

"(Resûlüm!) İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun, ne de kavmin." (Hûd, 49)

"Biz, sana bu Kur'an'ı vahyetmekle geçmiş milletlerin haberlerini en güzel bir biçimde anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen bundan önce (bu haberleri) elbette bilmeyenlerden idin." (Yûsuf, 3)

"Bunlar, Bizim sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kur'a çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar (bu yüzden) çekişirken de yanlarında değildin." (Âl-i İmran, 44)

Bunlardan biri de, ancak dikkatli ve anlayışlı okuyucunun bilebileceği hesâbî rakamları içeren ince haberlerdir. Mesela, Nuh ile ilgili haberlerde: *"Andolsun ki Biz, Nuh'u kendi kavmine gönderdik de o, bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı."* (Ankebut, 14) buyurulmuştur. Bu, Tevrat'ın Tekvîn bölümünde gelen habere uygundur.

Ashab-ı Kehf (Mağara arkadaşları) ile ilgili haberde de: *"onlar mağaralarında üç yüz yıl ve buna ilaveten dokuz yıl kaldılar."* (Kehf, 25) buyurulmuştur. Bu, Ehl-i Kitab'a göre; şemsî üçyüz yıldır. Dokuz yıl, şemsî ile kamerî yılların sayısı arasındaki farktır.

Hz. Muhammed, okuma yazma ve hesap bilmeyen ümmî bir adam iken, şayet kendisine vahyedilmemiş olsaydı, o, bu anlaşılması dikkat isteyen ince ve doğru şeyleri nereden getirebilirdi?[12]

İlk cahiliyyet halkı, çağdaş cahiliyyet kâfirlerinden daha zekî idi. Çünkü onlar, bunların dediği gibi, Muhammed bu haberleri kendi nefsinin vahyinden aldı, demediler. Ancak onlar, Muham-

---

12) Ümmî: Anasından doğduğu gibi kalıp okuma yazma öğrenmeyen, demektir.

İbni Abbas demiştir ki: "Sizin Peygamberiniz (s.a.v.) ümmî idi. Okuma yazmayı ve hesab yapmayı bilmezdi."

Yüce Allah buyurmuştur ki: "Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, batıla uyanlar şüphelenirlerdi." (Ankebut, 48)

İbni Ömer'den Sahîh rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Doğrusu biz ümmî bir ümmetiz, okuma yazma ve hesab bilmeyiz." (Kurtubî, c. 7, s. 298 ve c. 13, s. 351) (A.E.)

med bunları belleyip ezberlemiş, bunlar ona okunmuş, dediler.

"Kur'an, öncekilerin masallarıdır; başkalarına yazdırmış da sabah akşam kendisine okunmaktadır, dediler." (Furkan, 5)

Resulullah (s.a.v.), ileride geleceği üzere, hiç bir muallimden ders almamıştır. Şu halde, kırk yaşına eriştikten sonra bu haberler ona birdenbire nereden gelivermiştir?

"O (Bildirdikleri), vahyedilenden başkası değildir." (Necm, 4)

Bu anlatılanlar, haberler kısmında olanlardır.

Kur'an'ın içerdiği diğer ilimler hakkındaki meselelere gelince; akaid kısmı da, yaradılışın başlangıcı ve sonuna dair tafsilî konuları içermektedir. Mesela, ahiret hayatı ve onda bulunan cennet ve nimetleri, cehennem ve azabı ve buna tabi olan melekler, vasıfları ve görevleri gibi. Bu bilgilerde de aklın zekası ve feraset kuvveti için kesinlikle yer yoktur.

"Biz, cehennemin bekçilerini ancak meleklerden yaptık. Sayılarını da ancak inkâr edenler için bir fitne kıldık ki, kendilerine kitab verilmiş olanlar kesin bilgi sahibi olsunlar. (Yani Resulullah'ın, kendileri yanındaki, Allah tarafından indirilmiş semavî kitaplara uygun konuştuğunu kesin olarak öğrensinler.) Iman edenlerin de imanları artsın." (Müddessir, 31)

"Bu Kur'an, Allah'dandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir. Ancak kendinden öncekini doğrulayan ve o Kitab'ı açıklayandır. Onda şüphe yoktur, o âlemlerin Rabbindendir." (Yûnus, 37)

Kuvvet ve zaaf, yükselme ve inme, izzet ve zillet, yapma ve yıkma hususunda, Allah'ın ictimaî sünnetleri üzere carî olan gelecekle ilgili haberler hakkında Kur'an'ın içerdiği kesin hükümler sana yeter, başkasına ihtiyacın kalmaz.

"Allah sizden, inanıp iyi işler yapanlara vaadetti: Onlardan öncekileri nasıl hükümrân kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak ve kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracak ve korkularının ardından kendilerini güvene erdirecektir. Bana kulluk edecekler ve Bana hiçbir şeyi ortak koşmayacakardır." (Nûr, 55)

"Allah, kendisine (dinine) yardım edene elbette yardım eder. Kuşkusuz Allah güçlüdür, üstündür. O (Allah'ın dinine yardım ede)nleri

yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Bütün işlerin sonu Allah'a aittir." (Hacc, 40-41)

"Bu böyledir, çünkü bir millet kendilerinde bulunan (güzel maziyet)i değiştirmedikçe Allah, onlara verdiği nimeti değiştirmez." (Enfâl, 53)

Kur'ân-ı Kerim, Resulullah (s.a.v.)'in vahye tabi olduğunu da şu âyetlerde bildirmiştir: *"Onlara (istedikleri) bir âyeti getirmediğin zaman: "Bunu da (şuradan buradan) toplasaydın ya! derler. De ki: "Ben, ancak Rabbimden bana vahyolunana uyuyorum."* (A'râf, 203)

Hz. Muhammed (s.a.v.) bir insandır, gaybı bilmez ve kendiliğinden böyle bir şey yapamaz: *"Ben de sizin gibi bir insanım. (Ancak şu var ki) bana, Tanrınızın bir tek Tanrı olduğu vahyolunuyor."* (Kehf, 110)

"De ki: Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda, ne de bir zarar verme gücüne sahip değilim. Eğer gaybı bilseydim, elbette çok hayır (mal, mülk elde ederdim. Bana kötülük dokunmamış (beni cin çarpmamış)tır. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeciyim." (A'râf, 188)

Şüphesiz ki Resulullah (s.a.v.), aralarında hüküm vermek için önünde hâzır bulunan iki hasım arasında vukû bulan olayın hakikatını, onların sözlerini işittiği halde anlamaktan âciz idi. Şu halde o, geçmiş ve gelecek olayları anlamaktan daha çok âcizdir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zevcesi Ümm-i Seleme (r.anhâ)dan şöyle rivayet edilmiştir:

"(Bir gün) Nebî-i Ekrem (s.a.v.), odasının kapısı önünde şiddetli bir kavga işitti de bunlara çıkıp şöyle buyurdu:

— Şüphesiz ben (de sizin gibi) bir insanım!.. Zaman olur ki bana (sizden iki) hasım gelir de biriniz (haksızken) maksadını daha düzgün anlatmış olabilir; ben de o düzgün sözleri doğru sanarak onun lehine hükmedebilirim. Binaenaleyh kimin lehine bir müslimin (veya gayr-i müslimin) hakkıyla hükmettimse, (bilsin ki) bu hak, ateşten bir parçadır: Ister onu alsın, ister bıraksın!" (13)

13) Bu hadisi, Buhari, Müslim ve Sünen sahibleri rivayet etmiştir.

Dr. Muhammed Abdullah Dırâz şöyle demiştir:

"Bugün dinsizlerin "Vahy-i Nefsî" adıyla tervîc ettikleri görüş budur. Onlar bu adlandırmayla bize yeni bir görüş getirdiklerini sanıyorlar. Oysa ki bu, yeni değildir. bu ancak eski cahiliyyet devri görüşüdür. Ne özünde, ne de ayrıntısında ondan hiç farkı yoktur. Onlar Hz. Peygamber (s.a.v.)'i, geniş hayâl ve derin duygu sahibi bir adam olarak tasvîr ettiler. Bu durumda o bir şâirdir. Sonra artırma yapıp onun vicdanının (şuuraltı veya içduyusunun), hisleri üzerine galebe ederek ona, birini görüyor, işitiyor ve onunla konuşuyormuş gibi geldiğini, ve gördüğü, işittiği bu şeylerin, ancak hayallerinin ve şuuraltı veya içduyularının sûreti olduğunu ileri sürdüler ki bu takdirde o mecnûndur ve bunlar karmakarışık düşlerdir, desinler. Şu var ki, onlar bu yakıştırmalar üzerinde uzun süre kalamayıp Kur'ân-ı Kerîm'de, geçmiş ve gelecekle ilgili haberler kısmı kendilerine apaçık görününce, "Vahy-i Nefsî" sözünü terketmek zorunda kalıp: Belki de o bunları ticarî yolculuklarında âlimlerin ağızlarından çabucak ezberleyip almıştır, dediler. Bu durumda ona bunları bir insan öğretmiş oluyor. Bütün bunlarda sen yeni olarak ne görüyorsun? Hepsi de Kureyş cahillerinin sözüne benzeyen tekrarlanmış bir söz değil mi? Böylece dinsizlik, yeni elbisesi içinde kopya edilmiş bir sûrete bürünmüştür. Hatta en eski giysileri içinde, en çirkin şekliyle ondan tahrîf edilerek alınmıştır. Yeni asırda yeşeren bu fikirlerin gıdası, ilk cahiliyet asırlarındaki o taşlaşmış kalblerin terk ettikleri sofraların kırıntılarından alınmıştır.

"Onlardan öncekiler de onların dedikleri gibi demişlerdi. Kalbleri birbirine benzedi." *(Bakara, 118)*

Doğrusu bütün bunlarla beraber onların şu sözlerine de şaşmak gerekir: O, doğru ve emîn bir kişidir, rüyalarını ilahî vahye nisbet etmede ma'zurdur. Çünkü onun kuvvetli düşleri, bunları ona ilâhî vahy olarak tasvir etmiştir. O ancak bildiği şeyleri haber vermiştir. İşte böylece Yüce Allah, onların seleflerinden bize nakledip şöyle buyuruyor:

"Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zâlimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar." *(En'âm, 33)*

Şâyet rüyalarını ve işittiklerini tasvirde onun özrü olsaydı, onların

zannınca bu haberleri o daha önce işitmiş iken, bunları, vahyedilmezden önce ne kendisinin, ne de kavminin bilmediğini iddia etmesinde özrü ne olurdu? Şu halde bütün söylenenlerin nakli kendileri için tamam olsun diye, bu haberleri de o uydurdu, deyiversinler. Fakat onlar bu sözü söylemek istemiyorlar. Çünkü onlar insaflı ve makul olduklarını iddia ediyorlar. Bilmiş olun ki onlar bunu farkına varmadan söylemişlerdir."(14)

3- Eski ve yeni devirde bazı cahiller, Hz. Muhammed'in, bu Kur'ânî ilimleri bir muallimden öğrenip aldığını sandılar.

Bu gerçektir. Ancak şu var ki, onun Kur'an'ı aldığı muallim, vahy meleğidir. Onun, kavminden veya başkalarından diğer bir muallimi yoktur.

Hz. Muhammed (s.a.v.), ilim ve ta'lim nişanı taşıyan bir kimsenin varlığı bilinmeyen ümmî bir toplumda, ümmî olarak doğup büyüdü ve ümmî olarak yaşadı, (okuma yazma bilmiyordu). Bu, tarihin şehadet ettiği bir gerçektir. Bunda hiçbir şüphe yoktur.

Kavminden başkasından bir muallimi olmasına gelince; araştırma yapan kimse, tarihte; onun, nübüvvetini ilandan önce, kendisine dinden bahseden âlimlerden biriyle buluştuğuna şehadet eden bir tek kelime bulamaz.

Gerçek şudur: Hz. Muhammed (s.a.v.), çocukluğunda Rahib Bahirâ'yı Şam'daki Busra çarşısında görmüş, Mekke'de de, vahy gelmesinin ardısıra Varaka İbni Nevfel ile buluşmuş ve hicretten sonra da bazı yahudi ve hıristiyan âlimleri ile karşılaşmıştı. Fakat şu kesindir ki, o, nübüvvetinden önce, bunların hiç birinden herhangi bir bilgi almamıştır. Nübüvvetinden sonra ise, bunlar kendisine bazı şeyler soruyorlar ve ondan cevabını alıp faydalanıyorlardı. Şayet Resulullah (s.a.v.), bunların birinden bir şey almış olsaydı, tarih asla bunu kaydetmeden geçmezdi. Çünkü bu, özellikle İslâm'ı denetleyip pusuda duran insanların bilmemezlikten ve görmemezlikten geldiği, anılması çirkin olan şeylerden değildir.

---

14) Bkz. en-Nebeü'l-Azîm.

Tarih'in, Rahib Bahira'dan[15] veya Varaka İbni Nevfel'den[16] naklettiği sözler, onun peygamberliği hakkında bir müjde veya itiraftır.

Hz. Muhammed'e Kur'an'ı bir insanın öğrettiğini sanan o kimselere: "Bu muallimin adı nedir?" diye sorduğumuzda biz, buna cevab olarak: "Bir rûm demirci"[17] hakkındaki tutarsız bir iddiayı görürüz. Onlar bu işi, o hıristiyan demirciye nisbet ediyorlar. Mekke halkının âlim olarak tanımadığı, kitapları okuyup incelememiş bir adamdan bu Kur'ânî ilimlerin sâdır olması aklen nasıl kabul edilebilir? Bilakis Mekkeliler, onu, kalbi kör, Araba nisbetle kıraatı anlaşılmaz ve sözü karışık; dili a'cemî, lehçesi yabancı, örsü ve çekici ile uğraşan bir demirci olarak biliyorlardı.

"Biz onların, "Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbett ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır." (Nahl, 103)

Araplar, Hz. Muhammed'e düşmanlıkta çok ileri giderek bu Kur'an'ı yalanlamaya çalışmakta insanların en hırslısı idiler. Fakat onlar aciz kaldılar, önlerindeki yolları kapalı buldular, bütün çalışmaları başarısızlığa uğradı, çabaları boşa gitti. Bunun üzerinden ondört asır geçmesine rağmen, bugün bu başarısız yol-

15) Bahira, Resulullah (s.a.v.)'de nübüvvet alâmetlerini ve peygamberlik simasını gördüğünde: "Bu oğlanın şânı yüce olacak" demişti.

16) Varaka, Hz. Hadîce'nin, kendisine, kalbi korkudan titreyerek alıp getirdiği Hz. Peygamber (s.a.v.)'in anlattığı vahyin niteliği ile ilgili (Hira mağarasındaki) olayı dinleyip işittiğinde: "Bu gördüğün, Allah Teâlâ'nın Musa aleyhisselama indirdiği Nâmûs(-ı Ekber)'dir. (Yani vhay meleği Cibril'dir.) Ah keşki senin davet günlerinde genç olaydım. Kavmin seni çıkardıkları zaman keşki hayatta olaydım, dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.): "Onlar beni çıkaracaklar mı ki?" diye sordu. O da: "Evet, (zira) senin gibi bir şey getirmiş, (yani vahy tebliğ etmiş) bir kimse yoktur ki düşmanlığa uğramasın. Şayet senin davet günlerine yetişirsem, sana son derece yardım ederim." cevabını verdi." (Bkz. Buharî, vahyin başlangıcı bölümü)

17) Bu adam, hıristiyan bir köle olup, sîret alimleri adında ihtilâf etmişlerdir. Kimi: Adı, Sübey'a, kimi; Yaîş, kimi de; Belgâm idi, demiştir.

lardan bir yol bulmak isteyerek hâlâ tarihin çöplük ve süprüntüleri içinde eşelenen dinsizler ne bulabilirler?!

Bundan açıkça anlaşılır ki, Kur'ân-ı Kerîm'in, ne sahibinin kendisinde ve ne de beşerden birinde insanî kaynağı yoktur. O, hakîm ve hamîd olan Allah'ın indirdiğidir.

Resulullah (s.a.v.)'in, bilgisiz ümmî bir çevre içinde yetişmesi ve kavmi arasındaki yaşayış ve davranışı, Allah'ın onu, risaletini taşımak için hazırladığına ve ona bu Kur'an'ı, ümmeti için bir hidayet olarak vahyettiğine en kuvvetli delillerdendir.

"İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat Biz onu, kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin. (O yol) göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın yoludur. Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner." (Şûrâ, 52-53)

Üstad Muhammed Abduh, "Risâletü't-Tevhîd"de diyor ki:

"Onun gibi fakir ve ümmî bir yetimin, ilk yetişme çağından, olgunlaşma zamanına kadar gördüğü şeylere nefsinin uyum sağlaması ve buluşup görüştüğü kimselerden, özellikle akraba ve sülalesinden işittikleri ile aklının ve fikrinin etkilenmesi, bilinen hâl, davranış ve hareket tarzlarındandır. Ne ona yol gösteren bir kitab, ne onu uyaran bir öğretmen, ne de bir şeye azmettiği zaman onu destekleyen bir yardımcı vardı. Şayet bu, bilinen tarz ve biçimde cereyan etseydi, Hz. Muhammed de, ergin bir adam oluncaya kadar, onların inançları üzere yetişip, dinlerini benimseyecek ve o, fikir ve nazar için bir çatışma mahalli olacak, sonra da onların sapıklıklarına karşı delil bulunca onlara muhalefet etmeye yönelecekti. Nitekim onun zamanında yaşayanlardan (Ümeyye İbni Ebi's-Salt ve Zeyd İbni Amr İbni Nüfeyl gibi) pek çok kişi böyle yapmıştı.

O, çevresindekilerin inançlarından etkilenmedi. Bilakis putperestlik ona, ömrünün başlangıcından beri hiç de hoş gelmedi. Ona, inanç temizliği ve güzel huylar galib oldu.

Kur'ân'da geçen; *"O, seni şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?"*

(Duhâ, 7) kavlinden, onun tevhide erişmezden önce putperest olduğu ve yüce ahlâktan önce, doğru olmayan bir yolda bulunduğu anlaşılmamalıdır. Allah korusun, bu apaçık bir iftira olur. Bu ancak, insanlar için kurtuluş dilerken ve helâk olanları kurtarmak, sapıkları irşâd etmek için onlara hidayet yolu ararken ehl-i ihlâsın kalblerine gelen bir şaşkınlıktır. Allah, peygamberini, risaleti için ayırıp, yaratıkları arasından, şeriatını anlatmak için seçmekle, onu basiretinin ısrarla istediği şeye eriştirmiştir."

Kelâmcıların Sapıklıkları

Kelâmcılar, Allah'ın kelâmını, filozofların metoduyla açıklamaya dalıp insanları sapıklıklara düşürdüler. Onları doğru yoldan saptırdılar. Şöyle ki; onlar, Allah'ın kelâmını iki kısma ayırdılar: *Birincisi;* nefsî, kadîm ve Allah'ın zâtı ile kâim olup, ne harf, ne ses, ne tertib ve ne de lügat olmayandır. *Ikincisi:* Lafzî bir kelâm olup, peygamberlere indirilmiş olandır. Dört kitap bu kısımdandır. Kelâm âlimleri, bid'at olan kelâmî ihtilaflarında aşırı gidip: *Bu ikinci anlamda Kur'an mahlûk olur mu, yoksa olmaz mı?* diye tartıştılar. Mu'tezile kelamcıları, Kur'an'ın mahlûk olduğunu tercih ettiler. Bununla Selef-i Sâlihîn'in yolundan çıktılar. Oysa ki bu konuda, ne Kitab ve ne de Sünnet vârid olmamıştır. Allah'ın sıfatlarını, Tevhîd akîdesinde şüpheye götüren felsefî tahlîl ile ele aldılar.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in mezhebi; Allah Teâlâ'nın kendisi için isbat ettiği veya Resulünün (s.a.v.) sahih rivayette isbat ettiği isimleri ve sıfatları kabul etmektir. Kelâm'ın, Allah Teâlâ'nın sıfatlarından bir sıfat olduğuna inanman sana yeter. Yüce Rabbimiz:

"Allah, Musa ile gerçekten konuştu." (Nisâ, 164) buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilmiş bir vahy olan Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın, mahlûk olmayan kelâmıdır. Yüce Allah:

"Ve eğer ortak koşanlardan biri güvence dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki, Allah'ın kelâmını (sözünü) işitsin." (Tevbe: 6)

diye buyurmuştur.

Allah'ın kendisini vasfettiği ve Resulünün de vasfettiği bu ve benzeri sıfatları kabul etmek, -her ne kadar bunlarla kullar da vasıflandırılıyorsa da- Allah'a lâyık olmayan kulların eksik sıfatlarından O'nu tenzîh etmenin kemâline aykırı olmaz ve bu, O'nun, kullarına benzemesini de gerektirmez.

Çünkü isimlerde ortaklık, (aynı isimlerle) isimlendirilmiş şeylerde ortaklığı gerektirmez. Zât, sıfatlar ve fiillerde, Hâlık ile mahlûk arasında ne kadar da çok fark vardır. Allah Teâlâ'nın zâtı en mükemmel ve sıfatları en yücedir. Fiilleri tam ve en yüksektir.

Kelâm, mahlûk için kemâl sıfatı olunca, bu nasıl olur da Hâlık'ta bulunmaz?

Kelâmcıların bid'atı zuhur etmeden önce, hayırlı sayılan asırlarda, Resulullah (s.a.v.)'in Ashabını, Tâbiîn'in âlimlerini, hadis ve fıkıh imamlarını sarıp kuşatan; Allah'ın sıfatları ve fiilleri hakkında, isbat ve nefy olarak Allah'tan gelen ve Resulünden sahih yolla rivayet edilen şeylere; ta'tîl, teşbîh, temsîl ve tevîl yapmaksızın inanma keyfiyyeti bizi de kuşatıp içine alır. Allah'ın zâtının özü, nasıl ve nice olduğu veya sıfatlarının keyfiyyeti hakkında kendi görüşümüzle hüküm vermemiz doğru olmaz.

Mekkî ve Medenî

Ümmetler, fikrî mîraslarını ve uygarlıklarını olgunlaştıran şeyleri korumaya daima tam bir özen göstermişlerdir. İslâm ümmeti ise, bütün insanlığın kendisiyle şeref bulduğu Risâlet-i Muhammediyye'nin mîrâsını korumadaki gayretleriyle yarışı kazanmıştır. Çünkü Risâlet-i Muhammediyye; akıl kabul ettiği ve insanlar davetine icabet eylediği ölçüde kendisine olan ihtimâmın sınırlandığı bir ilim veya ıslah risaleti değildir. O ancak, -fikrî azığı ve ıslahî esaslarının da üstünde- akıllara girip yerleşen ve kalblerin sevgileriyle karışan bir dindir. Sahabe, Tâbiîn ve onlardan sonra gelenlerden olan hidayet önderlerinin, Kur'an'ın indiği yerleri; âyet âyet, zaman ve mekânını belirleyerek zaptettiklerini görüyoruz.

İşte bu zabt, teşrî tarihinde; davetin üslublarını ve hitabın çeşitlerini bilmek, ahkâm ve tekliflerde tedrîcen ilerlemek isteyen araştırmacının dayandığı kuvvetli bir temeldir.

Bu konuda İbni Mes'ud'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"kendisinden başka Tanrı olmayan Allah'a andolsun ki, Allah'ın kitabında, nerede indiğini bilmediğim bir sûre yoktur. Ve yine Allah'ın kitabında, kim hakkında indiğini bilmediğim bir âyet yoktur. Şâyet Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen, develerin kendisine eriştiği bir kimse olduğunu bilsem, mutlaka binip ona giderdim."*[1]

1) Bunu, Buharî rivayet etmiştir.

Akîde, teşrî (inanç ve yasama), ahlâk ve davranış konularındaki her bozukluk karşısında Allah'a ve gerçeğe davet; üslubu farklı olan özel bir yol ve metoda muhtaçtır. Davetin teklifleri, ancak, kendisi için uygun olan çekirdeğin oluşmasından ve onu yerine getirmeyi omuzlayanların eğitilmesinden sonra farz kılınır ve hayat, Allah'tan bir hidayet ve basîret üzere olsun diye, onun teşrîi esasları ve ictimaî nizamları ancak kalbin temizlenmesi ve gayenin belirlenmesinden sonra konulur.

Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan kimse, Mekkî âyetlerde; Medenî âyetlerin olaylarında ve mânâlarında bulunmayan -her ne kadar ikincisi, ahkâm ve teşrî'de, birincisi üzerine kurulmuş ise de- bazı özellikler bulur.

Şöyle ki; Araplar, cahiliyye devrinde kör ve sağır idiler. Putlara tapıyorlar ve Allah'a ortak koşuyorlardı. Vahyi inkâr ediyorlar ve din gününü yalanlıyorlardı. Onlar şöyle diyorlardı::

"Biz öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuz zaman, gerçekten biz diriltilecek miyiz?" (Sâffat, 16)

"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. bizi ancak zaman helâk eder." (Câsiye, 24)

Onlar husumette yaman idiler. Fesahat ve belâgat sahibi oldukları için söz söylemekte inatçı ve münâzarada ehil idiler. İşte Araplar bu durumda iken Mekkî vahiy, onların tepesine, meneden felâketler, korkutan alevler ve kesip engelleyen perdeler halinde indi. Onların inançtaki putperestliğini kırıyor, onları, tanrılık ve rablığın birliğine çağırıyor, fesad perdelerini parçalıyor, akıllarını sefîh ve kıt sayıyor, nübüvvet delillerini ortaya koyuyor, âhiret hayatı ve onda bulunan cennet ve cehennem için misaller veriyor, Kur'an'ın benzerini getirmeleri için -fesahatlerine karşı- onlara meydan okuyor, geçmiş yalancılarla ilgili haberleri, onlara öğüt ve ibret olarak naklediyordu. Sen, Kur'an'ın Mekkî olanında kulaklara şiddetle çarpan, harfleri tehdîd kıvılcımları ve azab haberleri saçan lafızlar bulursun. Bunların hepsini de; yani, azarlayıp meneden, felâket ve musibet, büyük ceza ve bela haberleri veren âyetleri,

sûrelerin başlarındaki hece lafızlarını (mukattaa harflerini), sûrelerin içindeki meydan okuma âyetlerini, geçmiş ümmetlerin âkıbeti, ikame edilen kevnî deliller ve aklî burhanları, bunların hepsini biz, Mekkî Kur'an'ın özelliklerinde bulmaktayız.

Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kaderin hayır ve şerrine inanan İslâm toplumu oluşup müşriklerin eziyetleriyle de inançlarında sınanıp buna sabrettikleri ve Allah katında olanı, hayatın geçici menfaatlerine tercih ederek dinleriyle hicret ettikleri zaman, Medenî âyetlerin İslâm'ın hükümlerini ve şer'î cezâlarını (hadlerini) belirlediğini, cihada ve Allah yolunda şehid olmaya çağırdığını, teşrî'in asıllarını açıkladığını, toplumun düzeni için kâideler koyduğunu, aile bağlarını ve ferdlerin ilişkilerini, devletlerin ve milletlerin ilişkilerini düzenlediğini görüyoruz.

Medenî âyetler, münâfıkları rezîl edip içlerindekini meydana çıkarıyor. Ehl-i kitab ile de mücadele edip ağızlarına gem vuruyor. İşte Medenî Kur'an'ın genel tabiatı ve özelliği budur.

Âlimlerin, Mekkî ve Medenî'ye Önem Verip İlgilenmesi, Bunun Misalleri ve Faydaları

Âlimler, Mekkî ve Medenî'yi tahkîke yüksek bir ilgi gösterip, Kur'an'ı âyet âyet, sûre sûre araştırmışlar ve bu konuda zaman, mekân ve hitâbı gözeterek bunları nüzul sırasına göre tertîb etmişlerdir. Sadece nüzul zamanı ve mekânı ile yetinmeyip, bilakis zaman, mekân ve hitâbı birlikte ele almışlardır. Bu, ince bir belirleme alıp insaflı araştırmacıya, Mekkî ve Medenî'yi bilmede ilmî tahkîk için bir sûret vermektedir. İşte bu, diğer Kur'ânî konuları elde etmede bizim âlimlerimizin durumudur.

Doğrusu şu iş, gayretli büyük bir çalışmadır: Araştırmacı, bütün merhalelerinde vahyin menzillerini araştırıyor, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini ele alıp nüzul vaktini tayin ediyor, yerini belirliyor ve buna, âyetlerdeki hitabın üslubu için kıyasî kaideler ekli-

yor. Âyet veya sûrenin konusundan faydalanarak, onun Mekkî türden mi, yoksa Medenî türden mi olduğunu belirliyor. Eğer o, Mekke'de İslâmî davetin dayandığı konulardan ise onu Mekkî, Medine'de davetin dayandığı konulardan ise onu Medenî sayıyor.

Eğer muhtelif delillerin çokluğundan dolayı araştırma-cıya iş karışık gelirse, aralarında tercih yapıp, bazısını Mekke'de inenlere benzer ve bazısını da Medîne'de inenlere benzer kılar.

Şayet âyetler, bir yerde nâzil olup, sonra sahabeden biri onları, nâzil olmasının ardı sıra hemen, başka bir yerde tebliğ etmek için götürmüşse, âlimler bunu da zabtedip: *Mekke'den Medîne'ye götürülenler veya Medîne'den Mekke'ye götürülenler*, demişlerdir.

Ebu'l-Kâsım el-Hasan İbni Muhammed İbni Habîb en-Nisâbûrî; "Kitâbu'l-Tenbîh Alâ Fazli Ulûmi'l-Kur'ân" adlı kitabında demiştir ki:

"Kur'an'ın inişi ve cihetlerini, Mekke ve Medîne'de inenlerin tertibini, Mekke'de inip hükmü Medenî olanları, Medîne'de inip hükmü Mekkî olanları, Mekke'de Medîneliler hakkında inenleri, Medîne'de Mekkeliler hakkında inenleri, Medenî olanda Mekkî nüzule benzeyenleri ve Mekkî olanda Medenî nüzule benzeyenleri, Cuhfe'de ineni, Beytü'l-Mak-dis'te ineni, Tâif'te ineni, Hudeybiye'de ineni, gece ineni, gündüz ineni, melekler refâkatinde[2] veya yalnız iken ineni, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetleri, Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetleri, Mekke'den Medîne'ye taşınanları, Medine'den Mekke'ye taşınanları, Medîne'den Habeşistan'a taşınanları, mücmel olarak inenleri, müfesser olarak inenleri, hakkında ihtilaf edilip kiminin Medenî, kiminin Mekkî dediklerini bilmek, Kur'an ilimlerinin en şereflilerindendir. Bunlar yirmibeş vecihtir. Her kim bunları bilmez ve aralarını ayırd edemezse, Allah Teâlâ'nın kitabı hakkında konuşması ona helâl olmaz."[3]

Âlimler büyük bir dikkatle çalışıp sûreleri iniş sırasına göre ar-

2) En'am Sûresi, Fâtiha Sûresi ve Âyete'l-Kürsî gibi bazı sûre ve âyetler hakkındaki rivayet gibi.

3) Bkz. el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân, c. 1, s. 8. Halebî'nin üçüncü baskısı.

darda düzenleyip; şu sûre, şu sûreden sonra nâzil oldu, dediler. Araştırmada daha da titiz davranarak, gece ineni, gündüz ineni, yazın ineni, kışın ineni, hazarda ineni, seferde ineni ayırd ettiler.

Bu konuda âlimlerin inceledikleri en önemli meseleler şunlar-dır:

1- Mekke'de inenler. 2- Medîne'de inenler. 3- Hakkında ihtilâf edilenler. 4- Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetler. 5- Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetler. 6- Mekke'de inip hükmü Medenî olanlar. 7- Medîne'de inip hükmü Mekkî olanlar. 8- Medenî olanda Mekkî nüzûle benzeyenler. 9- Mekkî olanda Medenî nüzûle benzeyenler. 10- Mekke'den Medîne'ye taşınanlar. 11- Medîne'den Mekke'ye taşınanlar. 12- Gece inenler, gündüz inenler. 13- Yazın inenler, kışın inenler. 14- Hazarda inenler, seferde inenler.

Bunlar temel meseleler (nev'iler) olup, bunların ekseni, Mekkî ve Medenî'ye dayanır. Bundan dolayı, *"Mekkî ve Me-denî İlmi"* diye adlandırılmıştır.

Misaller:

1, 2, 3- Mekkî ve Medenî sûrelerin sayımı hakkında söylenenlerin doğruya en yakın olanı, Medenî'nin yirmi sûre olmasıdır. Bunlar şu sûrelerdir: 1- Bakara, 2- Âl-i İmran, 3- Nisâ, 4- Mâide, 5- Enfâl, 6- Tevbe, 7- Nûr, 8- Ahzâb, 9- Muhammed, 10- Fetih, 11- Hucurât, 12- Hadîd, 13- Mücadele, 14- Haşr, 15- Mümtehine, 16- Cum'a, 17- Münafikûn, 18- Talâk, 19- Tahrîm, 20- Nasr.

Hakkında ihtilâf edilenler şu oniki sûredir: 1- Fâtiha, 2- Ra'd, 3- Rahmân, 4- Saf, 5- Tegabün, 6- Tatfîf, 7- Kadr, 8- Beyyine, 9- Zelzele, 10- İhlâs, 11- Felak, 12- Nâs.

Bunlardan başkası Mekkî'dir ve seksen iki sûredir. Böylece bütün Kur'an sûrelerinin toplamı, yüz ondört sûre olur.

4- Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetler: Sûrenin, Mekkî veya Medenî diye adlandırılmasıyla onun tamamiyle böyle olduğu kasdedilmez. Bazan Mekkî sûrede bazı Medenî âyetler, Medenî olanda da bazı Mekkî âyetler bulunabilir. Lâkin bu, âyetlerinin ekserisine göre, çoğunluk bakımından bir vasıflandırmadır. Bunun içindir ki onları

adlandırmada: *Falan sûre Mekkîdir, ancak şu âyet Medenî'dir ve falan sûre Medenî'dir, ancak şu âyet Mekkî'dir,* diye vârid olur. Nitekim biz bunu mushaflarda görmekteyiz.

Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetlere misallerden biri; Medenî olan, *"Enfâl Sûresi"* olup, âlimlerden çoğu, Yüce Allah'ın şu kavlini ondan istisnâ etmişlerdir:

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

"Hani bir vakitler, o inkâr edenler, seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzakların en iyisini kurar." (Enfâl, 30)

Mukâtil, bu âyet hakkında demiştir ki: Bu âyet, Mekke'de indi, zâhirî de böyledir. Çünkü o, müşriklerin, hicretten önce Resulullah (s.a.v.) hakkında danışıp görüştükleri sırada Dâru'n-Nedve'de konuşulanları içermektedir. Bazısı şu âyeti de istisnâ etmiştir:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

"Ey Peygamber! Sana ve sana uyan mü'minlere Allah yeter." (Enfâl, 64)

Nitekim Bezzâr, İbni Abbâs'dan bu âyetin, Ömer İbni Hattâb (r.a.) müslüman olduğu zaman indiğini nakletmiştir.

5- Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetler: Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetlere misallerden biri, *"En'âm Sûresi"*dir. İbni Abbas demiştir ki; bu sûre Mekke'de, bir kerede toptan indi. Sûre Mekkî olup, ancak ondan şu üç âyet Medîne'de inmiştir:

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ ... اِلَى تَمَامِ الْاٰيَاتِ الثَّلَاثِ

"De ki: Gelin Rabbinizin size neler haram kıldığını okuyayım..." (En'âm, 151-153)

"Hacc Sûresi" Mekkî olup ancak 19. âyetin başından itibaren üç âyet Medîne'de nâzil olmuştur.

هٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ

"Şu iki grup, Rableri hakkında çekişen iki hasımdır..." (Hacc, 9-21)

6- Mekke'de inip hükmü Medenî olanlar: Âlimler buna, Yüce Allah'ın şu kavli ile misal vermektedirler:

يَاأَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقَاكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

"Ey insanlar! Doğrusu Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabîlelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır." (Hucurat, 13)

Çünkü bu âyet, fetih günü Mekke'de nâzil olmuştur. Hicretten sonra nâzil olduğu için Medenî'dir. Bu âyetteki hitab geneldir. Bu gibi âyetleri âlimler, Mekkî diye adlandırmadıkları gibi, özel bir biçimde Medenî diye de adlandırmıyorlar. Ancak onlar, bu gibi âyetler hakkında: *Mekke'de inip hükmü Medenî olan*, diyorlar.

7- Medîne'de inip hükmü Mekkî olanlar: Âlimler buna da, *"Mümtehine Sûresi"* ile misâl veriyorlar. Çünkü bu sûre, Medîne'de inmiş olup, mekân itibariyle Medenî'dir. Fakat içindeki hitab, Mekke halkının müşriklerine yönelmiştir. Berâe sûresinin başı da bunun gibi Medîne'de inmiş olup, içindeki hitab, Mekke halkının

müşrikleri içindir.

8- Medenî olanda Mekkî nüzûle benzeyenler: Âlimler bununla, Medenî sûrelerde bulunan, üslûbu, özellikleri ve genel niteliği bakımından Mekkî sûreler tarzında gelmiş olan âyetleri kasdediyor. Medenî olan Enfâl sûresindeki Yüce Allah'ın şu sözü bunun misallerindendir:

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

"Hani bir zamanlar (o kâfirler): Ey Allah'ım! Eğer bu Kitâb senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır, yahut bize elem verici bir azab getir, demişlerdi." (Enfâl, 32)

Çünkü müşriklerin azabı acele istemeleri Mekke'de idi.

9- Mekkî olanda Medenî nüzûle benzeyenler: Âlimler bununla, yukarıda geçen nev'iye mukabil olanı kasdedip, buna, Necm sûresindeki, Yüce Allah'ın şu sözü ile misâl veriyorlar:

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ

"Ufak tefek kusurlar dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince..."(Necm, 32)

Süyutî demiştir ki: *"Fevâhiş"*, hakkında had, yani mukadder şer'î cezâ bulunan her günahtır. *"Kebâir"*, akıbeti cehennem ateşi olan her günahtır. *"Lemem"* ise, bu iki had arasındaki günahlardır. Mekke'de ne had, ne de benzeri (şer'î ceza) yoktu.[4]

10- Mekke'den Medîne'ye taşınanlar: "Sebbih isme Rabbike'l-A'lâ" sûresi bunun misallerindendir. Buharî, Berâ İbni Âzib'in şöyle dediğini nakletmiştir:

"Resulullah (s.a.v.)'in ashabından bize (Medîne'ye) ilk gelenler;

4) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 18.

Mus'ab İbni Umeyr ve İbni Ümmi Mektûm'dur. Bu ikisi bize Kur'an okutmaya başladılar. Sonra Ammâr, Bilâl ve Sa'd geldi. Sonra Ömer İbni Hattâb, yirmi kişi ile hicret edip geldi. Sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), (Ebu Bekir ve Âmir İbni Füheyre ile hicret edip) geldi. Artık ben Medîne halkını, Resulullah (s.a.v.)'in gelmesine sevindiği gibi bir şeye sevindiğini görmedim. Hatta (Benî Neccâr'dan) genç kızlar; Resulullah geldi, diyerek sevindiler. Ben de Resulullah henüz hicret etmeden önce -Mufassal'dan sayılan sûrelerle beraber- Sebbih'isme Rabbike'l-A'lâ (sûresin)i okumuştum."

Bu mânâ, muhacirlerin taşıyıp Ensar'a öğrettikleri her Kur'an için doğrudur.

11- Medîne'den Mekke'ye taşınanlar: Berâe sûresinin başlangıcı bunun misallerindendir. Şöyle ki; Resulullah (s.a.v.), Ebû Bekr'i, hicrî dokuzuncu yılda, hacca emîr ta'yîn etti. Berâe sûresinin baş tarafı nâzil olunca Resulullah (s.a.v.) bunu, Ebû Bekr'e kavuşup müşriklere tebliğ etmesi için Ali İbni Ebî Tâlib'e görev olarak yükledi. Ali de müşrikler arasında bu âyetleri ilân edip, bu yıldan sonra hiç bir müşriğin haccedemiyeceğini onlara teblîğ etti.

12- Gece inenler, gündüz inenler: Kur'an'ın çoğu gündüz inmiştir. Gece inenleri ise Ebu'l-Kasım el-Hasan İbni Muhammed İbni Habîb en-Nisâbûrî araştırmış ve bunun için bazı misaller çıkarmıştır ki bunlardan biri Âl-i İmrân sûresinin sonlarıdır. İbni Hibbân, Sahîh'inde, ayrıca İbnî Münzir, İbni Merdeveyh ve İbni Ebi'd-Dünyâ, Hz. Âişe'den (r.anhâ) şunu naketmişlerdir:

"Bilâl, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sabah namazını bildirmek için geldiğinde onu ağlar buldu.

— Ey Allah'ın Resûlü, sizi ağlatan nedir? dedi. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

— Beni ağlamaktan ne menedebilir? Bu gece bana şu sûre indirildi:

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selîm sâhipleri için gerçekten açık ibretler vardır." (Âl-i İmran, 190) *Sonra şöyle dedi:*

— Bunu okuyup da düşünmeyene yazıklar olsun."

Gece inenlerden biri de, Tebûk seferinden geri kalan üç kişi hakkındaki âyettir. Sahîhayn'da, Ka'b hadîsinde şöyle deniyor:

"Gecenin son üçte biri kaldığı zaman Allah, tevbemiz(in kabul edildiğini bildiren şu âyetler)i indirdi:

"Andolsun ki Allah, müslümanlardan bir grubun kalbleri eğrilmeye yüz tuttuktan sonra, Peygamberi ve güçlük zamanında ona uyan muhacirlerle ensarı affetti. Sonra da onların tevbelerini kabul etti. Çünkü o, onlara karşı çok şefkatli, pek merhametlidir.

Ve (seferden) geri bırakılan üç kişinin de (tevbelerini kabul etti). Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihayet Allah'tan (O'nun azabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönmeleri için Allah onların tevbesini kabul etti. Çünkü Allah tevbeyi çok kabul eden, pek esirgeyendir." (Tevbe, 117-118)"

Gece inenlerden biri de, Fetih sûresinin baş tarafıdır. Buhârî'deki Ömer hadisinde şöyle vârid olmuştur:

"(Resulullah s.a.v. şöyle buyurdu:) Bana bu gece öyle bir sûre nâzil oldu ki, o bana, üzerine güneşin doğduğu şeylerden daha sevimlidir. Sonra sûreyi okudu."

13- *Yazın inenler, kışın inenler:* Âlimler, yazın inene, Nisâ sûresinin sonundaki Kelâle âyeti ile misâl verirler. Müslim'in Sahîh'inde, Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Kelâle hakkında müracaat ettiğim kadar, hiç bir şeyde Resulullah (s.a.v.)'e müracaat etmedim. Ve onda bana sert davrandığı kadar hiç bir şeyde bana sert davranmadı. Şöyle ki, parmağı ile göğsüme dürtüp:

— Ya Ömer, Nisa sûresinin sonundaki Sayf (= yaz) âyeti sana yetmez mi?[5] *buyurdu."*

Tebûk gazvesi hakkında inen âyetler de bunun misallerindendir.[6]

---

5) النساء ١٧٦... يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ Kelâle: Âyetin sarih ifa-desinden anlaşıldığı üzere; çocuğu olmayıp miras malı kalan ölüdür.

6) Kur'ân-ı Kerim, münafıkların: *"Bu sıcakta seferber olmayın."* dediklerini naklettikten sonra; Yüce Allah, Resulüne; onlara şöyle cevap vermesini emreder: *"De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır. Fakat bir anlasalardı."* (Tevbe, 81)

Âlimler, kışın inenlere de, Nur sûresindeki, İfk olayı ile ilgili âyetlerle misâl veriyorlar:

"O iftirâ haberini getirenler, içinizden (belirli) bir topluluktur. Onu hakkınızda şer saymayın. Bilakis o, hakkınızda bir hayırdır... Bunlar, o iftiracıların söylediklerinden berîdirler. Onlar için bir mağfiret ve (cennette) cömertçe bir rızık vardır." (Nur, 11-26) kavl-i şerîfine kadar.

Hz. Âişe'den sahih rivayete göre: *"Bu âyetler bir kış gününde inmiştir."*

Ahzâb sûresindeki, Hendek savaşı ile ilgili âyetler de bunun misallerindendir. Çünkü bu âyetler, şiddetli soğuk zamanda inmiştir.

Beyhakî, Delâilu'n-Nübüvve'de, Huzeyfe'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

"Ahzâb gecesi insanlar, Resulullah (s.a.v.)'in etrafından dağılıp gittiler. Sadece oniki kişi kaldı. Resulullah (s.a.v.) bana ge-lip:

— Kalk, Ahzâb askerine git, buyurdu. Ben:

— Ey Allah'ın Resulü, seni hak ile gönderene andolsun ki, ben ancak soğuktan kaçınarak senin yanından kalktım, dedim. Bunun üzerine Yüce Allah şu âyeti indirdi:

"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da; Biz onlara karşı bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi." (Ahzâb, 9)

14- Hazarda inenler, seferde inenler: Kur'an'ın çoğu hazarda inmiştir. Fakat Resulullah (s.a.v.)'in peygamberlik hayatı, Allah yolunda gazve ve cihad ile geçmişti. Bundan dolayı ona vahiy, yolculuğunda da iniyordu. Süyûtî, seferde nâzil olanlar için birçok misaller zikretmiştir.(7) Bunlardan biri, Enfâl sûresinin baş tarafı olup Bedir'de, Vâkıa sûresinin ardı sıra inmiştir. Nitekim İmam Ahmed de bunu, Sa'd İbni Ebî Vakkas'dan nakletmiştir.

Bunlardan biri de: *"Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!"* (Tevbe, 34) âyetidir.

7) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 18 ve sonrası.

İmam Ahmed'in, Sevbân'dan nakline göre, bu âyetler Resulullah (s.a.v.)'in seferlerinden birinde nâzil olmuştur.

Bunlardan biri de Hac sûresinin baş tarafıdır. Tirmizî ve Hâkim, İmran İbni Husayn'ın şöyle dediğini nakletmiştir:

"Hz. Peygamber (s.a.v.)'e: "Ey insanlar! Rabbinizden korkup çekinin. Çünkü kıyametin sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli (kadın) emzirdiğinden vazgeçecek ve her yüklü (kadın) çocuğunu düşürecek. İnsanları hep sarhoş (gibi) göreceksin, oysaki sarhoş değillerdir. Fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir." (Hacc, 1-2) âyetleri, o seferde iken indirilmiştir.

Bunlardan biri de Fetih sûresidir. Hâkim ve başkası, Miŝver İbni Mahreme ve Mervân İbni Hakem'in şöyle dediklerini nakletmiştir: *"Fetih sûresi, başından sonuna kadar, Hudeybiye konusunda, Mekke ile Medîne arasında inmiştir."*

Mekkî ve Medenî'yi Bilmenin Faydaları

Mekkî ve Medenî'yi bilmenin birçok faydaları vardır. En önemlileri şunlardır:

a) Kur'an'ın tefsirinde ondan yararlanmak: Her ne kadar sebebin hususî olmasına değil de, lafzın umumî olmasına itibar edilirse de, nüzul yerlerini bilmek, âyeti anlamaya ve onu doğru olarak tefsîr etmeye yardım eder. İki âyette mânâ çeliştiğinde müfessir bunun ışığında nâsih ile mensuhu ayırd etmeye kâdir olur. Çünkü sonra inen, önce ineni nesh edicidir.

b) Kur'ân'ın üslublarından zevk almak ve Allah'a davet üslubunda onlardan yararlanmak: Çünkü her makamın bir makâli vardır. Hâlim muktezasını gözetmek, belâgat mânâlarının en haslarındandır. Kur'ân'daki Mekkî ve Medenî üslubun özellikleri, okuyup inceleyen kimseye, muhatabın nefsiyyetine uygun şeylerle Allah'a davette, hitâb yolları için bir metod verir. Aklı ve duyuları ona mâlik olur. İçini olgun hikmet ile tedavi eder.

Davetin merhalelerinden her merhalenin mevzuları ve hitab

üslubları vardır. Nitekim hitab, insanların sınıfları, onların inançları ve sosyal durumlarının farklı olmasına göre değişir, farklı olur. Bu, Kur'an'ın; mü'minler, müşrikler, münafıklar ve ehl-i kitaba hitabındaki çeşitli üslûblarında açık seçik bir biçimde görülmektedir.

c) Kur'ânî âyetler içinden Sîret-i Nebeviyyeye vâkıf olmak: Resulullah (s.a.v.)'e vahyin ardarda gelmesi; vahyin başlamasından son âyetin inmesine kadar, Mekke ve Medîne devrinde, davet tarihinin olayları ile beraber yürümüştür. Kur'ân-ı Kerim, bu sîret için temel kaynak olup, siyer âlimlerinden kendisine uygun olarak rivayet edilen olaylarda şüpheye yer bırakmayıp, rivayetler ihtilâf ettiğinde Kur'an ihtilâfı ortadan kaldırır.

Mekkî ve Medenî'nin Bilinmesi ve İkisi Arasındaki Farkın Beyânı

Âlimler, Mekkî ve Medenî'nin bilinmesinde iki temel yola dayanmışlardır: Biri, naklî semâî yol; diğeri, ictihadî ve kıyasî yol.

Naklî semaî yol; vahiy ile çağdaş olup, onun nüzûlüne şahid olmuş Sahabe'den veya Sahabe'den alıp nüzûlün keyfiyyetini, yerlerini ve olaylarını onlardan işitmiş olan Tâbiîn'den sahih rivayete dayanır. Mekkî ve Medenî hakkında vârid olanların çoğu bu kabildendir. Yukarıda geçen misallerde buna yeterli delil vardır. Rivayete dayanan tefsir kitapları, nüzûl sebeblerini derleyen kitaplar, Kur'an ilimleri ile ilgili konular ve araştırmalar buna önem vermiştir.

Resulullah (s.a.v.)'den bu konuda bir şey vârid olmamıştır. Çünkü bu, ümmete ancak, kendisiyle nâsıh ve mensûh bilinecek kadarı gerekli olan şeylerdendir.

Kâdî Ebû Bekr İbni Tayyib el-Bâkıllânî, "el-İntisâr"da demiştir ki: *"Mekkî ve Medenî'nin bilinmesinde Sahabe ve Tâbiîn'in hıfzına başvurulur. Resulullah (s.a.v.)'den bu konuda bir söz vârid olmamıştır. Çünkü o, bununla emrolunmamıştır. Her ne kadar nâsıh ve mensuh*

âyetlerin tarihini bilmek bazı ilim ehline gerekli ise de, Allah, Mekkî ve Medenî âyetleri bilmeyi, ümmetin hepsine yüklememiştir. Bu konu, Resulullah'ın açıkça belirtmesi olmadan da bilinir."(8)

İctihâdî olan kıyasî yol ise, Mekkî ve Medenî'nin özelliklerine dayanır. Mekkî sûrede, Medenî tenzîlin niteliğini taşıyan veya onun olaylarından bir şey içeren bir âyet vârid olduğu zaman âlimler, o *Mekkî*'dir, dediler. Medenî sûrede, Mekkî tenzîlin özelliklerini taşıyan veya onun olaylarından bir şey içeren bir âyet bulunduğu zaman da *bu Mekkî*'dir, dediler. Sûrede, Mekkî'nin özellikleri bulunduğu zaman da, *o Mekkî*'dir, dediler. Onda Medenî'nin özellikleri bulunduğu zaman da *Medenî*'dir, dediler.

İşte bu, ictihâdî bir kıyastır. Bundan dolayı meselâ: İçinde geçmiş ümmetlerin ve peygamberlerin haberleri bulunan her sûre *Mekkî*'dir. İçinde farîza veya had (yani mukadder şer'î cezâ) bulunan her sûre *Medenî*'dir, dediler. Nitekim el-Ca'berî de: "Mekkî ve Medenî'nin bilinmesi için; semâî ve kıyâsî olmak üzere iki yol vardır."(9) demiştir.

Şüphesiz ki *semâî*, nakle dayanır. *Kıyâsî* ise akla dayanır. Nakil ve akıl, doğru bilginin ve ilmî araştırmanın iki yoludur.

Mekkî ile Medenî Arasındaki Fark

Mekkî ve Medenî arasındaki fark konusunda âlimlerin ıstılâhî üç görüşü vardır. Bunlardan her görüş, özel bir itibâr üzerine kurulmuştur.

Birincisi: Nüzûl zamanına itibar edilmesidir: Buna göre Mekkî; Mekke'den başka yerde inse bile, hicretten önce nâzil olandır. Medenî ise; Medîne'den başka yerde inse bile, hicretten sonra nâzil olandır.

Hicretten sonra inenler, şayet Fetih yılında olduğu gibi-

8) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 9.
9) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 17.

Mekke'de veya Arafat'ta nâzil olsa, yine Medenî'dir. Meselâ, Yüce Allah'ın:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا

"Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder..." (Nisâ, 58) kavl-i şerîfi gibi. Çünkü bu âyet Mekke'de, büyük fetih yılında, Kâbe'nin içinde nâzil olmuştur.

Ya da Vedâ haccında nâzil olan, Yüce Allah'ın:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي ...

"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim; ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım..." (Mâide, 3)[10] kavl-i şerîfi gibi.

Bu görüş, Kur'an'ın nüzûlünü iki kısımda toplayarak belirleyip düzenlemesi bakımından kendinden sonraki iki görüşten daha üstündür.

İkincisi: Nüzûl yerine itibar edilmesidir: Buna göre, Mekkî: Mekke ve çevresindeki Minâ, Arafat, Hudeybiye gibi yerlerde inenlerdir. Medenî ise; Medîne ve çevresindeki Uhud, Kubâ, Sel' gibi yerlerde inenlerdir.

Bu görüşe göre, taksîmin ikide kalmaması gerekir. Seferlerde veya Tebûk'te veya Beytü'l-Makdis'te inenler, taksim altına girmediğinden, ne Mekkî ve ne de Medenî diye adlandırılmaz.[11] Yine bu taksîme göre, hicretten sonra Mekke'de inenlerin Mekkî olması gerekir.

Üçüncüsü: Muhataba itibar edilmesidir: Buna göre, Mekkî; Mekke

---

10) Hz. Ömer'den sahih rivayete göre bu âyet, Veda haccı yılında, Cuma günü Arafat'ta, ikindi vaktinde nâzil olmuştur.

11) "Feth" sûresi, seferde inmiştir. Yüce Allah'ın, Tevbe sûresindeki; *"Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı, (o münafıklar) mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi."* (Tevbe, 42) âyeti ise, Tebûk'te inmiştir. Zuhruf sûresindeki: *"Senden önce gönderdiğimiz elçilerimiz(in ümmetlerin)e sor!"* (Zuhruf, 45) âyeti, İsrâ gecesi, Beytü'l-Makdis'te inmiştir.

halkına hitâb edenlerdir. Medenî ise; Medîne halkına hitâb edenlerdir.

Bu görüş sahiblerine göre; Yüce Allah'ın, Kur'ân'daki; *"Yâ eyyühennâs = Ey insanlar"* kavli Mekkî'dir. *"Yâ eyyühellezîne âmenû = Ey iman edenler"* kavli ise Medenîdir.

Dikkatle bakınca apaçık anlaşılır ki; Kur'an sûrelerinin çoğu, bu iki hitabdan biri ile başlamaz. Şu halde bu kaide uygun değildir. Mesela, Bakara sûresi, Medenî olup, onda:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin. Umulur ki, böylece korunmuş olursunuz." (Bakara, 21) âyeti ve;

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yeyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin apaçık bir düşmanınızdır." (Bakara, 168) âyeti vardır.

Yine mesela, Nisâ sûresi Medenî olup, baş tarafında; *"Yâ eyyühennâsü = Ey insanlar"* hitâbı vardır. Hac sûresi ise Mekkî olduğu halde onda:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey iman edenler! Rükû edin; secdeye kapanın; Rabbinize ibadet edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz." (Hacc, 77) âyeti vardır.

Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın bütün yaratıklara hitâbı olup, mü'minlere; sıfatları, isimleri ve cinsleriyle hitab edilmesi caizdir. Nitekim

mü'minlere, ibadete devam ve onu artırmak emredildiği gibi, mü'min olmayanlara da ibadetin, yani Allah'a kulluğun emredilmesi caizdir.

Mekkî ve Medenî'nin Ayırdedici Nitelikleri

Âlimler, Mekkî sûreleri ve Medenî sûreleri araştırıp, Mekkî ve Medenî'den her biri için, içerdiği üslûb ve konuların özelliklerini açıklayan kıyasî kaideler çıkarmışlardır. Onlar, bunlardan bazı kaideler ve ayırdedici nitelikler elde etmişlerdir.

Mekkî'nin Kâideleri ve Mevzûî Nitelikleri

1- İçinde secde bulunan her sûre Mekkî'dir.

2- İçinde كلا lafzı bulunan her sûre Mekkîdir. Bu lafız ancak Kur'an'ın sonuncu yarısında vârid olup, onbeş sûrede otuzüç defa zikredilmiştir.

3- İçinde, *"Yâ eyyühennâs = Ey insanlar!"* hitabı bulunup, *"Yâ eyyühellezîne âmenû = Ey iman edenler"* hitâbı bulunmayan her sûre Mekkî'dir. Ancak Hac sûresinin sonlarındaki: *"Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın..."* (Hacc, 77) âyeti müstesnadır. Bununla beraber, âlimlerden çoğu bu âyetin de Mekkî olduğu görüşündedir.

4- İçinde geçmiş ümmetlerin ve peygamberlerin haberleri bulunan, -Bakara hariç- her sûre Mekkî'dir.

5- الم ، الر ، حم v.s. gibi mukattaa harfleri ile başlayan -Bakara ve Âl-i İmran hariç- her sûre Mekkî'dir. Ancak Ra'd sûresinde âlimler ihtilâf etmişlerdir.

Bu belirleme, kaideler bakımındandır. Mevzûî nitelikler ve üslûb özellikleri bakımından ise, bunları aşağıdaki biçimde özetlemek mümkündür:

1- Tevhîde ve sadece Allah'a ibadete davet, risaletin isbatı, kıyamet ve dehşetinin, cehennem ve azabının, cennet ve nimetleri-

nin zikredilmesi, müşriklerle aklî burhanlar ve kevnî âyetlerle mücadele edilmesi.

2- Üzerine, toplumun tabiat ve şahsiyetinin kurulduğu teşrî ve ahlâkî faziletler için genel esaslar konulması. Müşriklerin; kan dökme, yetimlerin mallarını zulmen yeme, kız çocuklarını diri diri gömme ve üzerinde bulundukları kötü âdetler hakkındaki suçlarının ifşâ edilmesi.

3- Kendilerinden önceki yalancıların başlarına gelenlerden ibret alsınlar diye müşrikler için azarlama olarak ve onların eziyetlerine sabretsin ve onlara üstün geleceğinden emîn olsun diye Resulullah (s.a.v.) için teselli olarak, geçmiş ümmetlerin ve peygamberlerin haberlerinin zikredilmesi.

4- Kulaklara şiddetle vuran, kalbleri sarsan, çokça yeminle mânâyı pekiştiren özlü ibare ve kuvvetli lafızlarla beraber fasılaların kısalığı. Meselâ, *Kısâr-ı Mufassal* denen (Beyyine sûresinden Kur'an'ın sonuna kadar olan sûreler), pek azı müstesnâ, böyledir.

Medenî'nin Kaideleri ve Mevzûî Nitelikleri

1- İçinde farîza ve had (mukadder şer'î ceza) bulunan her sûre medenîdir.

2- İçinde münafıkların zikredildiği -Ankebût hariç- her sûre Medenî'dir.

3- İçinde Ehl-i kitab ile mücadele bulunan her sûre Medenî'dir.

Bu belirleme, kâideler bakımındandır. Mevzûî nitelikler ve üslûb özellikleri bakımından ise onları aşağıdaki biçimde özetlemek mümkündür:

1- İbadetlerin, muamelâtın, hadlerin, aile nizamının, mirasların, fazilet-i cihadın, toplumsal ilişkilerin, savaş ve barışla ilgili uluslararası ilişkilerin, hükümet kaidelerinin ve teşrî' meselelerinin beyan edilmesi.

2- Yahudi ve Hristiyanlardan olan ehl-i kitaba hitab edilmesi, onların İslâm'a çağrılması, Allah'ın kitabını tahrif etmeleri ve Hak

Teâlâ üzerine suç atmalarının ve kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki kıskançlık ve aşırılık yüzünden ihtilaf etmelerinin açıklanması.

3- Münâfıkların ahlâk ve gidişlerinin ortaya çıkarılması, nefsiyyetlerinin tahlîl edilmesi, sırlarından perdelerin giderilmesi ve din üzerindeki tehlikelerinin belirtilmesi.

4- Teşrî'i anlatan, hedeflerini ve amaçlarını açıklayan bir üslûb içinde âyetlerin ve makta'ların uzun olması.

İlk İnen ve Son İnen Âyetlerin Bilinmesi

Resulullah (s.a.v.)'in Kur'an'ı, kendisine inmesi suretiyle aldığını ifade etmek, Kur'an'ın mevkiinin yüceliğinden ve beşeriyetin hayat mecrâsını değiştirmesi, dünyanın ahirete iliştirilmesiyle onda değişiklik meydana getiren talimlerinin büyüklüğünden dolayıdır.

İslâm'ın ilk ve asıl kaynağı olan Kur'ân'daki teşrî' tarihini bilmek, okuyup araştıran kişiye, ahkâmda tederrüc hakkında ve önce inenle sonra inen arasında çatışma olmaksızın, her hükmün, içinde indiği duruma uygunluğu hakkında bir sûret verir. Bu konu, genel olarak Kur'ân'dan ilk ineni ve son ineni içine alır. Nitekim bu, yiyecekler, içecekler, savaş v.s. gibi, İslâm'ın ta'limlerinden her teşrî'de ilk inen ile son ineni de içine alır.

Âlimlerin, genel olarak Kur'ân'dan ilk inen ve en son inen hakkında sözleri vardır. Biz, bunları aşağıda özetleyip aralarında tercih yapacağız:

Kur'ân'dan ilk inen

1- Sözlerin en doğrusu; ilk inen, Yüce Allah'ın şu kavlidir:

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ * خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ الَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

"Ey Resulüm!) Yaratan Rabbinin adı ile oku! İnsanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku! Ki, senin Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, kalemle (yazı yazmayı) öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti." (Alâk, 1-5)

Buharî, Müslim ve diğerlerinin, Hz. Aişe'den rivayet ettikleri şu hadis buna delâlet eder. Hz. Âişe şöyle demiştir:

"Resulullah (s.a.v.)'in ilk vahy başlangıcı, uykuda rüya-yı sâliha (yani sâdıka) görmekle olmuştur. Hiç bir rüya görmezdi ki sabah aydınlığı gibi açık seçik zuhûr etmesin. Ondan sonra kalbine yalnızlık sevgisi konuldu. Artık Hira (dağın)daki mağara içinde halvete çekilip orada, ailesinin yanına gelinceye kadar sayısı belirli günlerde tehannüs -ki teabbüd demektir- eder ve yine azıklanıp giderdi. Sonra yine Hadîce'nin yanına dönüp bir o kadar zaman için yine azık alırdı. Nihayet Resulullah (s.a.v.)'e bir gün, Hira mağarasında bulunduğu sırada (emr-i) hak (yani vahy) geldi. Şöyle ki, ona melek gelip, "İkra'" yani "oku" dedi. O da: "Ben, okumak bilmem" dedi.[1]

(Resulullah s.a.v. der ki:) O zaman melek beni alıp tâkatım kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine, "Ikra' = Oku" dedi. Ben de ona; "Okumak bilmem" dedim. Yine beni alıp ikinci kez tâkatım kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine "İkra' = Oku" dedi. Ben de, "Okumak bilmem" dedim. Nihayet beni alıp üçüncü kez sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp:

"(Ey Resulüm!) Yaratan rabbinin adı ile oku! İnsanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku! Ki, senin Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, kalemle (yazı yazmayı) öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti." (Alak, 1-5) dedi.

Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) (kendisine vahy olunan) bu âyetleri alıp (korkudan) yüreği titreyerek döndü ve Huveylid'in kızı Hadîce'nin yanına girerek, "beni sarıp örtünüz, beni sarıp örtünüz" dedi. Korkusu gidinceye kadar vücudunu sarıp örttüler. Ondan sonra Resulullah (s.a.v.)

1) Bir rivayette, "kâle = dedi" yerine, "kultü = dedim" denilmiştir.

başından geçenleri Hadîce'ye anlatarak, "kendimden korktum" dedi..."

2- Denildi ki ilk inen, Yüce Allah'ın; يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ kavlidir. Nitekim Buharî ve Müslim bunu, Ebû Seleme İbni Abdurrahman'dan rivayet etmiştir. Ebû Seleme şöyle demiştir:

Cabir İbni Abdullah'a: "Kur'ân'ın hangisi önce indirildi?" diye sordum. Cabir:

— *Ya eyyühe'l-müddessir,* dedi.

— Peki, ya, *"Ikra' bismi Rabbik"* dedim. Cabir:

— Resulullah (s.a.v.)'in bize anlattığını, size anlatayım, dedi. "(Resulullah s.a.v. buyurdu ki:)

— *Ben, (mağarada inzivaya çekilerek) Hıra'da oturup ona komşu oldum. Komşuluğumu îfâ edince, (dağdan) indim, vadiye girdim. Önüme arkama ve sağıma soluma baktım. Sonra göğe bakınca bir de ne göreyim o, yani Cibrîl. Beni bir sarsıntı aldı. Hadîce'ye gelip beni örtmesini emrettim. Bunun üzerine Yüce Allah, "Yâ eyyühe'l-müddessir, kum feenzir..."i indirdi.*

Cabir'in bu hadisine şöyle cevab verilmiştir: Soru, tam bir sûrenin nüzûlü hakkında idi. Cabir de *Müddessir* sûresinin tam olarak, *Ikra'* sûresinin tamam olmasından önce, kâmilen indiğini bildirmiştir. Çünkü Ikra' (yani Alâk) sûresinden ilk inen, baş tarafındaki beş âyettir. Bunu yine Sahîhayn'da, Ebû Seleme'nin Câbir'den rivayet ettiği şu hadis te'yid eder. Câbir demiştir ki: Resulullah (s.a.v.), fetret-i vahyden bahsederken, söz arasında şöyle buyurduğunu işittim:

"Ben (bir gün) yürürken birdenbire gökyüzü tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırdım. Bir de baktım ki Hıra'da bana gelen melek (yani Cibrîl aleyhisselâm), gök ile yer arasında bir kürsü üzerinde oturmuş. Pek çok korktum. (Evime) dönüp: Beni örtün, beni örtün, dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ:

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ * قُمْ فَأَنْذِرْ * وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ * وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ * وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ *

"Ey örtüye bürünen (peygamber), kalk da (sana inanmayanları) uyar. Rabbinin büyüklüğünden bahset. Elbiseni temiz tut. Putları terketmeye

devâm et." âyetlerini indirdi. Artık vahy kızıştı da ardı arası kesilmedi."

Bu hadis, bu olayın, Hıra olayından sonra olduğuna veya Müddessir'in, fetret-i vahy'den sonra inen ilk sûre olduğuna delâlet etmektedir. Cabir bunu kendi ictihadı ile çıkarmış olup, Âişe'nin rivayeti ondan üstündür. Buna göre, genel olarak Kur'ân'dan ilk inen, *"Ikra'"* dır. Tam olarak ilk inen sûre veya fetret-i vahy'den sonra ilk inen, *"Yâ eyyühe'l-müddessir"* dir veya risalet için ilk inen *"Ya eyyühe'l-müddessir"* ve nübüvvet için ilk inen de *"Ikra'"* dır.

3- Denildi ki: İlk inen, *"Fâtiha"* sûresidir. Belki de bundan maksad, onun kâmilen inen ilk sûre olmasıdır.

4- Denildi ki: İlk inen, «بسم الله الرحمن الرحيم» dir. Besmele, her sûreye başlangıç olarak indirilir. Bu ikisinin delîli, mürsel hadislerdir. Birinci kavil, Âişe hadisi ile teyid edilmiş olup; kuvvetli, üstün ve meşhur olan budur.

Zerkeşî, *"el-Burhân"* da, ilk inenin *"Ikra' Bismi Rabbike'llezî halâk..."* olduğunu bildiren Âişe hadisini ve ilk inenin *"Yâ eyyühe'l-müddessir..."* olduğunu bildiren Cabir hadisini zikrettikten sonra şöyle demiştir:

Bazıları, bu ikisini şöyle uzlaştırmışlardır: Cabir, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, vahyin başlaması olayını zikrettiğini duymuş, onun sonunu işitmiş, başını işitmemiştir. Bundan dolayı onu, ilk inen sanmıştır. Oysaki böyle değildir. Evet o, yani "Müddessir" sûresi, "Ikra'" sûresinden ve fetret-i vahy'den sonra ilk inendir. Nitekim Sahîhayn'da da Cabir'in şöyle dediği nakledilmiştir: Resulullah (s.a.v.), fetret-i vahyden bahsederken, söz arasında şöyle buyurduğunu işittim:

"Ben (bir gün) yürürken birdenbire gökyüzü tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırdım. Bir de baktım ki Hıra'da bana gelen melek (yani Cibrîl aleyhisselâm), gök ile yer arasında bir kürsü üzerinde oturmuş. Pek çok korktum. (Evime) dönüp: "Beni örtün, beni örtün" dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "Yâ eyyühe'l-müddessir..." Yani: Ey örtüye bürünen (peygamber), kalk da (sana inanmayanları) uyar. Rabbinin

büyüklüğünden bahset. Elbiseni temiz tut. Putları terketmeye devam et." âyetlerini indirdi. Artık vahy kızıştı da ardı arası kesilmedi."

Resulullah (s.a.v.) bu hadîste, Hıra'da kendisine bundan önce gelen meleği haber vermiştir. Âişe hadisinde ise, *"Ikra"*nın, Hıra mağarasında indiğini haber vermiştir ki o, ilk vahydir. Bundan sonra vahy kesilmiştir. Cabir hadisinde, *"Yâ eyyühe'l-müddessir"* indikten sonra vahyin kesilmeden ardarda indiğini haber vermiştir. Bununla bilinir ki, *"Ikra'"*, mutlak olarak ilk inendir. Müddessir sûresi ondan sonradır.

İbni Hibbhan da Sahîh'inde şöyle demiştir: İki hadis arasında çelişki yoktur. Bilakis ilk inen *"Ikra' bismi Rabbike'llezî halak..."* Hıra mağarasında nâzil olmuştur. Resulullah (s.a.v.), Hadîce'ye (r.anhâ) döndüğünde, ona soğuk su dökmüş, Yüce Allah da ona Hadîce'nin evinde: *"Yâ eyyühe'l-müddessir..."*i indirmiştir. Bundan şu anlaşılır ki: ona, *"Ikra'"* nâzil olunca, evine dönüp elbisesine bürünmüş, bunun üzerine Yüce Allah ona, *"Yâ eyyühe'l-müddessir"*i indirmiştir.

Denildi ki: İlk inen, Fâtiha sûresidir. Bu, Ebû İshak tarîkıyle Ebû Meysere'den rivayet edilmiş olup, o şöyle demiştir: Resulullah (s.a.v.), (melekten gelen) sesi işitince, hızla (kaçarak) yürüyüp gitti. Sonra kendisine meleğin indiğini ve: «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ... اِلَى اٰخِرِهَا» de, dediğini zikretti.

Kâdî Ebû Bekr, *"el-İntisâr"*da demiştir ki: Bu haber munkatı'dır. Kavillerin en sağlamı, *"Ikra' bismi Rabbik..."*dir ve ondan sonra kuvvet bakımından *"Yâ eyyühe'l-müddessir..."* gelmektedir. Bu kavilleri uzlaştırmanın yolu şudur: Âyetlerden ilk inen, *"Ikra' bismi Rabbik..."*dir. Tebliğ emirlerinden ilk inen *"Yâ eyyühe'l-müddessir..."*dir. Sûrelerden ilk inen, Fâtiha sûresidir. Bu, şu hadislerde vârid olanlara benzer: *"Kulun ilk hesaba çekileceği şey namazdır."*(2) *"Hakkında ilk hüküm verilecek olan şey, (zulmen dökülen) kanlardır."*(3) Bu iki hadis

2) Bunu, Süyûtî, el-Câmiu's-Sağîr'de Taberânî'den nakletmiştir. Hadisin oradaki lafzı şöyledir: «أوّل ما يحاسب بهه العبد يوم القيامة الصلاة ، فان صلحت صلح له سائرُ عَمَلِه ، وَإنْ فسدت فسدسائرُ عَمَلِه»

3) Bunu, Buharî, Kitâbu'd-Diyât'ta rivayet etmiştir. Oradaki lafzı şöyledir: أوّلُ مَا يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ فِى الدِّمَاءِ

şöyle uzlaştırılmıştır: Kullar arasındaki zulümlerden, hakkında ilk hüküm verilecek olan, (zulmen dökülen) kanlardır. Bedenî farîzalardan kulun ilk hesaba çekileceği şey namazdır.

Denildi ki: *"Yâ eyyühe'l-müddessir"* risâlet için ve *"Ikra' bismi Rabbik"* ise nübüvvet için ilk inendir.

Âlimler dediler ki; Yüce Allah'ın *"Ikra' bismi Rabbik..."* sözü, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetine delâlet etmektedir. Çünkü nübüvvet, *özel* bir teklifle meleğin dilinden, kişiye (şahsa) vahyetmekten ibarettir. Yüce Allah'ın; *"Yâ eyyühe'l-müddessir, kum fe enzir..."* ise, onun risaletine delildir. Çünkü risalet, *genel* bir teklifle meleğin dilinden kişiye vahyetmekten ibarettir.

En son inenler

1- Denildi ki: En son inen, *ribâ* âyetidir: Nitekim Buharî, İbni Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: *"En son inen âyet, ribâ âyetidir."* Bundan maksad, Yüce Allah'ın şu sözüdür:

يَآ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve eğer gerçek mü'min-lerseniz, faiz hesabından kalanı terk edin (almayın)." (Bakara, 278)

2- Denildi: Kur'ân'dan en son inen, Yüce Allah'ın şu sözüdür:

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللهِ ...

"Öyle bir günden korkun ki, o günde Allah'a döndürülecek-siniz." (Bakara, 281)

Nitekim Nesaî ve başkasının, İbni Abbas ve Said İbni Cübeyr'den ettiği rivayete göre; *"Kur'ân'dan en son inen şey: "Öyle bir günden korkun ki, o günde Allah'a döndürüleceksiniz."* (Bakara, 281) âyetidir."

3- Denildi ki: En son inen, *deyn* = borç âyetidir. Nitekim Said

İbni Müseyyeb'den rivayete göre: "Kur'an'ın, zaman bakımından Arş'a en yeni olanı *deyn* âyeti olduğu ona ulaşmıştır." Bundan maksad:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ

"Ey inananlar, belirli bir süreye kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın." (Bakara, 282) âyetidir.

Bu üç rivayet şöyle uzlaştırılır: Bu âyetler, Mushaf'taki tertîbi gibi, bir defada nâzil olmuştur. Çünkü *ribâ* âyeti, *"Vettekû yevmen"* âyeti ve *deyn* âyeti, bir tek olay hakkındadır. Her râvî, nâzil olanın bir kısmını, sonuncu diye haber vermiştir. Bu, sahih bir uzlaştırmadır. Bununla, bu üç rivâyet arasında çelişki vâki olmaz.

4- Denildi ki: En son nâzil olan, Kelâle âyetidir. Buharî ve Müslim, Berâ' İbni Âzib'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Nâzil olan en son âyet:

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ

"Senden (Kelâle hakkında) fetva istiyorlar. De ki: Allah size anababasız ve çocuksuz kişinin mirası hakkında hükmünü şöyle açıklıyor:" (Nisâ, 176) âyetidir.

Burada, Berâ İbni Âzib'in sözündeki sonunculuk, bu âyetin, miraslarla ilgili olan hükümle mukayyed olmasına yorulmuştur. Yani miras konusunda inen en son âyet demektir.

5- Denildi ki: En son inen, Yüce Allah'ın şu kavlidir:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ

"Andolsun, size kendinizden bir peygamber geldi ki..." (Tevbe, 128-129)

Müstedrek'te, Übey İbni Ka'b'ın şöyle dediği nakledilmiştir: En son inen âyetler: *"Andolsun, size kendinizden bir peygamber geldi ki..."*

(Tevbe, 128-129) âyetleridir. Bu rivâyet de, bu âyetlerin Berâe sûresinden en son inenler olduğuna yorulmuştur.

İmam Ahmed'in oğlu Abdullah'ın; Müsned'in Zevâid'inde, Übey İbni Ka'b'dan rivayetine göre, Resulullah (s.a.v.) ona, Berâe sûresinin sonundaki şu iki âyeti okutmuştur: *"Andolsun, size kendinizden bir peygamber geldi ki... O, büyük Arş'ın sahibidir."* kavline kadar. (Berâe = Tevbe, 128-129)

6- Denildi ki en son inen, Mâide Sûresidir. Nitekim Tirmizî ve Hâkim bu konuda Âişe'den (r.anhâ) rivayette bulunmuşlardır. Buna şöyle cevab verilmiştir: Bu, helal ve haram hakkında inen en son sûre olup içindeki hükümler neshedilmemiştir.

7- Denildi ki: En son inen, Yüce Allah'ın şu kavlidir:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ...

"Rableri onlara şöyle karşılık verdi: "Ben, sizden kadın erkek, hiç bir çalışanın işini zâyi etmeyeceğim. Hep birbirinizdensiniz." (Âl-i İmran, 195)

Nitekim İbni Merdeveyh de Mücahid tarikından, Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "İnen en son âyet, şu âyettir: *"Rableri onlara şöyle karşılık verdi: Ben, sizden kadın erkek, hiç bir çalışanın işini zâyi etmeyeceğim..."*

(Bu) Ümmü Seleme: "Ey Allah'ın Resûlü, görüyorum ki Allah, erkekleri zikrediyor, kadınları zikretmiyor" demiş de, bunun üzerine şu âyetler nâzil olmuş:

"Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı (başkasında olup da sizde olmayan) şeyleri hasretle arzu etmeyin." (Nisâ, 32) ve:

"Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar..." (Ahzâb, 35) ve bir de yukarıda geçen:

"Rableri onlara şöyle karşılık verdi..." (Âl-i İmran, 195) âyeti inmiş olup bu, nüzûl bakımından üç âyetin sonuncusudur. Özellikle erkekler hakkında inmiş olanlardan sonra inen en son âyettir."

Bu rivayetten açıkça anlaşılır ki, mezkûr âyet, nüzûl bakımın-

dan, üç âyetin sonuncusudur. O, içinde kadınlar zikredilen âyetlere nisbetle en son inen âyettir.

8- Denildi ki: En son inen şu âyettir:

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا

"Her kim bir mü'mini kasden öldürürse onun cezâsı, içinde sürekli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazâb etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azâb hazırlamıştır." (Nisâ, 93)

Nitekim Buharî ve başkası, İbni Abbas'ın şöyle dediğini naklet-miştir: *"Her kim bir mü'mini kasden öldürürse onun cezâsı, içinde sürekli kalacağı cehennemdir."* âyeti, en son inendir ve bunu hiç bir şey neshetmemiştir.

"Bunu hiç bir şey neshetmemiştir." sözü, onun, mü'mini kasden öldürmenin hükmü hakkında inen en son âyet olduğuna delâlet et-mektedir.

9- Müslim, İbni Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "En son inen sûre: «إِذَا جَآءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ» dir." Bu söz, bu sûrenin, Resulullah (s.a.v.)'in vefatını bildirmek için inmiş en son sûre olduğuna yorul-muştur. Nitekim bazı sahabe de böyle anlamıştır. Veya bu sûre, inen sûrelerin sonuncusudur.

Bu sözlerde, Resulullah (s.a.v.)'den rivayet edilmiş bir şey yok-tur. Hepsi de bir çeşit ictihad ve zann-ı gâlib ile söylenmiştir. On-ların hepsinin de, Resulullah'dan en son işittiğini haber vermiş ol-ması veya bunu, özel bir teşrî' hakkında inenin en sonuncusu sayarak veya onlardan her kavli, yukarıda naklettiğimiz biçimde kâmil olarak inmiş en son sûre sayarak söylemiş olması muhtemel-dir.

Yüce Allah'ın:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

"Bugün size dininizi ikmâl ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim." (Mâide, 3) âyeti, Veda haccı yılında Arafat'ta nâzil olmuştur. Bu âyetin zâhiri, farîzaların ve hükümlerin tamamlandığına delâlet etmektedir.

Ribâ âyeti, *deyn* âyeti, *kelâle* âyeti ve bundan sonrakiler hakkında rivayet edilenlere daha önce işaret edildi.

Bunun içindir ki âlimlerden çoğu, bu âyetteki dinin ikmalini, Allah'ın onları, Mekke'ye hâkim kılmak, müşrikleri oradan sürgün etmek ve Beyt-i Harâm'da kendilerine müşriklerden biri ortak olmaksızın, sadece kendilerinin haccetmesini sağlamakla üzerlerine nimetini tamamladığına yormuşlardır. Müşrikler daha önce, mü'minlerle beraber haccediyorlardı. Bu, nimetin tamam olmasındandır. İşte, *"Üzerinize nimetimi tamamladım."* (Mâide, 3) kavl-i şerîfinin mânâsı budur.

Kâdî Ebû Bekr el-Bâkıllânî, *"el-İntisâr"*da, en son inenler hakkındaki rivayetlerin ayrıldığına ilişkin olarak şöyle demiştir:

"Bu kavillerde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e isnad edilmiş bir şey yoktur. (Hiç biri merfû değildir). Herkes kendi ictihâdı ve zann-ı gâlibi ile konuşmuştur. Belki de bunlar, vefat ettiği gün; ya da hastalanmazdan az önce Resulullah (s.a.v.)'den duydukları son sözden haber vermişlerdir. Bir kısmı da bizzat Resulullah'dan duymamış, fakat sonradan işitmiş olabilirler. Resulullah'ın en son okuduğu bu âyetin, diğer âyetlerle birlikte inmesi, bununla beraber inen âyetlerin, diğerlerinin yazılmasından sonra yazılması, bunun da âyetlerin tertibinde son indiği zannedilmesi muhtemeldir."(4)

Konu bakımından ilk olanlar

Âlimler, özel konulara nisbetle ilk inenleri de ele almış-lardır. Meselâ:

1- Yiyecekler konusunda ilk inenler: Mekke'de bu konuda nâzil

4) Bkz. el-İtkan, c. 1, s. 27.

olan ilk âyet, En'âm sûresinin şu âyetidir:

قُلْ لاَ اَجِدُ فِيمَا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ اِلاَّ اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْدَمًا مَسْفُوحًا اَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقًا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"De ki: Bana vahyolunanda, (bu harâm dediklerinizi) yiyen kimse için harâm edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan, yahut domuz eti -ki pistir- ya da Allah'tan başkası adına boğazlanmış bir fısk (murdar olmuş hayvan) olursa başka, (bunlar harâmdır). Ancak kim çaresiz kalırsa, (başkasının hakkına) saldırmamak ve (zorunluluk) sınırı(nı) aşmamak üzere (bunlardan yiyebilir). Çünkü Rabbin bağışlayandır, esirgeyendir." (En'âm, 145)

Sonra Nahl sûresinin şu âyetleri:

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلاَلاً طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ * اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلاَ اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Artık, Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve temiz olarak yeyin, eğer (gerçekten) yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, O'nun nimetine şükredin. (Allah) size, sadece ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Ancak kim mecbur kalırsa, (başkalarının haklarına) saldırmaksızın, sınırı da aşmadan (bunlardan yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir." (Nahl, 114-115)

Sonra Bakara sûresinin şu âyeti yiyecekler konusunda ilk inenlerdendir:

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni harâm kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir mikdar yemesinde günah yoktur. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir." (Bakara, 173)

Sonra Mâide sûresinin şu âyeti, yiyecekler hakkında ilk inenlerdendir:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ ...

"Leş, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (tahta veya taş v.s. ile) vurul(arak öldürül)müş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve canavar parçala(yarak öl)müş olan hayvanlar -henüz canları çıkmadan kestiklerinizden hariç-, dikili taşlar (putlar) adına boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet (şans) aramanız size harâm kılındı. Bunlar fısktır (insanı yoldan çıkaran kötü şeylerdir). Bugün artık inkâr edenler sizin dininiz(i yok etmek)den umudu kesmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun! Bugün size dininizi ikmâl ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim açlıktan daralıp, günaha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa ona günah yoktur. Doğrusu Allah bağışlayan, esirgeyendir." (Maide, 3)

2- *İçecekler konusunda ilk inenler:* Hamr (içki) hakkında ilk inen, Bakara sûresinin şu âyetidir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا

"Sana şarabı ve kumarı soruyorlar. De ki: Onlarda hem büyük günâh, hem de insanlara bazı faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür." (Bakara, 219)

Sonra Nisâ sûresinin şu âyettidir:

يَآ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَقْرَبُوا الصَّلاَةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- namaza yaklaşmayın." (Nisâ, 43)

Sonra Mâide sûresinin şu âyetleridir:

يَآ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ * إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَن يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللهِ وَعَنِ الصَّلَوةِ فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ

"Ey iman edenler! Şarab, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları, şeytan işi birer pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?" (Maide, 90-91)

İbni Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hamr (içki) hakkında üç âyet nâzil oldu. Birincisi; *"Sana şarabı ve kumarı soruyorlar."* (Bakara, 319) âyetidir. Bunun üzerine, şarâb harâm kılındı, denildi. Ancak mü'minler: Ey Allah'ın Resulü! Bizi bırak da, Allah'ın buyurduğu gibi, ondan faydalanalım; dediler. Resulullah onlara bir şey söylemedi. Sonra şu âyet nâzil oldu: *"Siz sarhoş iken namaza yaklaşmayın."* (Nisâ, 43) Şarab haram kılındı, denildi. Yine mü'minler: Ey Allah'ın Resulü, onu namaza yakın içmeyelim mi, dediler. Resulullah onlara bir şey söylemedi. Sonra şu âyet nazil oldu: *"Ey iman edenler! Şarab, kumar... şeytân işi birer pisliktir."* (Maide, 90) Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.): Şarab haram kılındı,

buyurdu."(5)

3-Savaş hakkında ilk inen: İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Savaş hakkında ilk inen âyet şudur:

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ

"Kendilerine savaş açılan (müslüman)lara, zulme uğramaları sebebiyle, (misli ile karşılık olarak savaşa) izin verildi). Şüphesiz Allah, mü'minlere zafer vermeye kâdirdir." (Hacc, 39)

Bu konunun faydaları.

İlk ineni ve en son ineni bilmenin faydaları vardır. En önemlileri şunlardır:

a) Kur'ân-ı Kerîm'in, korunması ve âyetlerinin zabtı bakımından nâil olduğu yüksek ilginin belirtilmesi:

Sahâbe bu kitabı âyet âyet ezberlemiş, ne zaman indiğini ve nerede indiğini öğrenmiştir. onlar, Resûlullah (s.a.v.)'e inen Kur'an'ı ondan, mü'minlerin, dinlerinin asıllarını, imanlarının bahsini, izzet ve şereflerinin kaynağını almaları gibi alıyorlardı. Kur'an'ın, değişme ve bozulmadan kurtulmuş olması işte bunun eseridir.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

"Hiç şüphe yok ki, Kur'an'ı Biz indirdik, Biz! Ve muhakkak onu Biz koruyacağız!" (Hıcr, 9)

b) İslâmî teşrî'in sırlarını, onun asîl kaynağının târihi içerisinde anlamak:

Kur'ân-ı Kerim âyetleri, semânın hidayetiyle beşerî nefsi tedavi etmiş ve insanları; kemâl merdiveninde nefislerini yükselten hikmetli üslûblarıyla elde etmiş, onları ilâhî ahkâmda basamak basamak yükseltmiş, bu ahkâm ile hayatları hak yol üzere dosdoğru olmuş, toplumlarının işleri de en doğru yolda düzene girmiştir.

---

5) Bunu, Tayâlisî, Müsned'inde rivayet etmiştir.

c) Nâsih'i, mensûhtan ayırd etmek:

Bazan birtek konuda iki âyet veya daha çok âyet bulunup, onlardan birindeki hüküm, diğerinden farklı olur. Önce inen ve sonra inen bilinince, sonra inenin hükmü, önce inenin hükmünü nesh edici olur.

Nüzûl Sebepleri

Kur'ân-ı Kerim, insanlığı, apaçık olan doğru yola eriştirmek için nâzil olmuştur. O, insanlığa tarîk-ı müstakîmi gösteriyor. Onun için fazîletli hayatın esaslarını ikame ediyor. Bu faziletli hayatın direkleri, Allah'a ve risaletlerine imana dayanır. Kur'ân-ı Kerim, geçmişin ahvâlini, şimdiki zamanın olaylarını ve geleceğin haberlerini anlatıyor.

Kur'an'ın çoğu, ilkin (ibtidâen) bu genel hedefler için inmiştir. Lâkin Sahabe (r.anhüm), Resulullah (s.a.v.) ile beraber olan hayatlarında sîret olaylarına şâhid oldular. Bazan aralarında özel bir olay vâki olup, Allah'ın o olay hakkındaki şerîatının açıklanmasına ihtiyaç hâsıl oluyor veya bir iş onlara karışık gelip, İslâm'ın o meseledeki hükmünü bilmek için Resulullah (s.a.v.)'e soruyorlar ve bu beklenmedik soru ve olaylar için Kur'an nâzil oluyordu. İşte bu gibi şeyler nüzûl sebebleri ile bilinir.

Âlimlerin, nüzûl sebeblerine önem verip ilgilenmesi

Kur'an ilimleri hakkında araştırma yapanlar, nüzûl sebeblerini bilmeye önem verirler ve Kur'an tefsirinde buna şiddetle ihtiyaç duymuşlardır. Onlardan bazıları bu konuda müstakil kitaplar

yazmıştır. En meşhurları şunlardır:

Buharî'nin şeyhi "Ali İbni el-Medînî", sonra "Esbâbu'n-Nüzûl" adlı kitabıyla el-Vâhidî[1], sonra bir şey katmayıp sadece senetlerini hazfetmekle el-Vâhidî'nin kitabını ihtisâr eden el-Ca'berî[2], sonra nüzûl sebebleri hakkında bir kitab te'lîf etmiş olan şeyhü'l-İslâm İbni Hacer[3] Süyûtî bu eserin müsveddesinden bir cüz bulmuş, tamamını bulamamıştır.

Sonra Süyûtî de[4] bu konuda bir kitap yazmıştır. O, kendisinden şöyle söz ediyor:

"Bu konuda bilgi dolu özlü bir kitap yazdım ki bu nevide onun benzeri te'lif edilmemiştir. Onu; *Lübâbu'n-Nukûl Fî Esbâbi'n-Nüzûl* diye adlandırdım."[5]

Nüzûl sebebini bilmede dayanılan esaslar

Âlimler, nüzûl sebebini bilmede Resulullah (s.a.v.)'den veya Sahabe'den gelen sahîh rivayete dayanırlar. Çünkü Sahâbe'nin, bu gibi şeylerden haber vermesi, eğer sarih olursa, rey ile olmaz, bilakis o, merfû hadîs hükmünde olur. el-Vâhidî demiştir ki:

"Kur'an'ın nüzûl sebebleri hakkında söz söylemek ancak; tenzîle şâhid olmuş, sebeblere vâkıf olmuş, bunların ilmini araştırmış ve elde etmek için çaba harcamış kimselerden işitmek ve rivayet etmekle helâl olur." İşte bu, Selef âlimlerinin yoludur. Şüphesiz ki onlar bu konuda tedbirsiz ve ihtiyatsız bir şey söylemekten uzak duruyorlardı. Mu-

1) el-Vâhidî: Ebu'l-Hasan Ali İbni Ahmed en-Nahvî el-Müfessir (ölm. H. 427).

2) Ca'berî: Burhânü'd-Dîn İbrahim İbni Ömer'dir Kur'an ilimleriyle ilgilenmiş olup şu eserleri telif etmiştir: "Ravdatu't-Tarâif fi Resmi'l-Mesâhif" ve "Kenzu'l-Meânî" kitabı, kıraatler hakkındaki Şâtıbiyye şerhidir. Hiccrî 732 yılında ölmüştür.

3) İbni Hacer: Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-Dîn el-Hâfız İbni Hacer el-Askalânî. Esas adı: Ahmed İbni Ali olup, Filistin'deki Askalân'a nisbet edilir. Hadis ile ilgilenip bu ilimlerle meşhur olmuştur. Kitapları bu ilimde temel eserlerdir. Hicrî 852 yılında ölmüştür.

4) Celâlüddin Abdurrahman es-Suyûtî, Hicrî 911 yılında ölmüştür.

5) Bkz. el-İtkan, c. 1, s. 28.

hammed İbni Sîrîn[6] demiştir ki: "Abîde'ye[7] Kur'ân'dan bir âyet sordum. Dedi ki: Allah'tan kork, doğru olanı söyle, Allah'ın Kur'ân'dan indirdikleri hakkında ilim sahibi olanlar göçüp gitti." O, bununla Sahâbe'yi kasdediyordu. İşte bu, Tâbiîn âlimlerinin ileri gelenlerinden olan İbni Sîrîn'in, rivayeti araştırmada ve hüküm vermede dikkat etmek hakkındaki sözüdür. o, nüzûlün sahih sebeblerini bilmek gerektiğine işaret etmektedir. Bunun içindir ki, rivayet edilmiş Sahabe sözlerinden bu konuda itimad edilen, zincirleme rivayet yoluyla câri olup, bu sîga (yani ifade tarzı) onun, nüzûl sebebi olduğunu kesinlikle bildirmektedir.

Süyûtî'ye göre; Tâbiî kavli, nüzûl sebebi hakkında sarih olduğu zaman kabûl edilir. Ve eğer ona isnâd olunan sahîh olup, kendisi de; Mücâhid, İkrime ve Saîd İbni Cübeyr gibi, Sahâbe'den almış olan tefsîr imamlarından ise ve o kavil de diğer bir mürsel ile kuvvetlendirilmiş ise, mürsel olur.[8]

Vâhidî, asrındaki âlimlerin, nüzûl sebebini rivayet ettmede müsâmaha göstermelerini eleştirmiş, onları, uydurdukları yalan ve iftirâ sebebiyle ayıplamış ve şiddetli vaîd ile sakındırmıştır. O şöyle diyor:

"Bugün her biri, âyetin sebebini bilmeyen kişi hakkındaki tehdîdi hiç düşünmeden, kendini cehâlete bırakarak, bir şey îcad ediyor, iftirâ ve yalan uyduruyor."

Sebeb-i Nüzûlün Tarifi

Bu tahkîkten sonra Sebeb-i Nüzûl iki bölümde toplanmış olur:
1- Bir olay meydana gelip, Kur'ân-ı Kerîm'in o olay hakkında

6) Muhammed İbni Sîrîn, Basra âlimlerinden bir Tâbiî olup, hadis ilimleri ve rüya tabiri ile meşhur olmuştur. Hicrî 110 yılında ölmüştür.

7) Abîde İbni Amr es-Selmânî, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ölümünden iki yıl önce müslüman olup onunla buluşamamıştır. İbni Sîrîn, ondan insanların en çok rivayet edenidir.

8) Bkz. el-İtkan, c. 1, s. 31.

inmesi. Meselâ, bu konuda İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Önce en yakın akrabanı uyar..." (Şuarâ, 214) âyeti nâzil olunca, Hz. Peygamber (s.a.v.) Safâ tepesine çıkıp, sonra: *"Ey dostlar!"* diye seslenmiş. İnsanlar ona gelip toplanmışlar. (Kendisi gelemeyen de, ne olduğuna bakması için birini göndermiş.) Resulullah buyurmuş ki:

— *"(Ey Abdulmuttalib oğulları, ey Fihr oğulları, ey Lüey oğulları!) Söyleyin bana, eğer şu dağın arkasında (veya eteğinde) atlılar var, size saldırmak istiyorlar, diye size haber versem beni doğrular mısınız?"* onlar:

— *Evet, biz hiçbir zaman sende yalan bulmadık, demişler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.):*

— *"Doğrusu ben, şiddetli bir azabdan önce sizi uyarıyorum"* diye buyurmuş. *Ebu Leheb:*

— *Kahrolasıca, bizi bunun için mi topladın? demiş, sonra kalkıp gitmiş. Bunun üzerine şu Tebbet sûresi nâzil olmuş:*

"İki eli kurusun Ebû Leheb'in[9] *ve yok olsun..."* (10)

2- Resulullah (s.a.v.)'e bir şey sorulduğunda; bunun üzerine, meselenin hükmünü açıklayan Kur'an nâzil olması. Meselâ, kocası Sâmit oğlu Evs kendisine zıhâr[11] yaptığında Sa'lebe kızı Havle (veya Huveyle)'nin yaptığı gibi. Kadın gidip Resulullah'a bundan şikâyet etmiş. Hz. Âişe der ki:

— İşitmesi her şeyi kuşatan Allah ne yücedir ki, ben, (evin bir köşesine oturmuş) Sa'lebe kızı Havle'nin sözünü dinliyordum. Bazısını duyamıyordum. O, Resulullah (s.a.v.)'e kocasını şikâyet edip şöyle diyordu:

— Ey Allah'ın Resulü! Gençliğimi yeyip tüketti, ona karnımı yaydım. Nihayet yaşım ilerleyip çocuk yapamaz olunca, bana

9) Adı: Abdu'l-Uzzâ İbni Abdulmuttalib İbni Hişâm'dır.

10) Bu hadisi, Buharî, Müslim ve başkaları rivayet etmiştir.

11) Zıhâr: Erkeğin karısına: "Sen bana anamın sırtı gibisin" demesidir. Bu sîgadan başkasında (yani başka türlü bir ifadenin zıhâr sayılmasında) âlimler ihtilaf etmişlerdir.

zıhâr etti. Allah'ım, ben sana şikâyet ediyorum.

Âişe der ki: Kadın henüz ayrılmamıştı ki çok geçmeden Cibrîl şu âyetlerle indi:

"Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayettee bulunan kadının sözünü işitti." (Mücâdele Sûresi)"[12]

Bu, insanın her âyet için bir sebeb araması gerekir, demek değildir. Çünkü Kur'an'ın hepsi; hâdise ve olaylara veya soruya veya açıklama isteğine göre inmemiştir. Bilakis Kur'an başlangıçta, iman akaidi, İslâm'ın vâcibâtı, ferdin ve toplumun hayatında bulunması gereken şeriat olarak iniyordu.

Ca'berî demiştir ki: *"Kur'an iki kısım üzere nâzil olmuştur: Bir kısmı ibtidâen (yani herhangi bir sebebe dayanmaksızın) nâzil olmuştur. Bir kısmı da, olay ve soru akabinde nâzil olmuştur."*[13]

Bunun içindir ki biz, nüzûl sebebini aşağıdaki şeyle biliriz:

Kur'an'ın bir olay veya soru hakkında inmesi

Haber kabîlinden olan mazideki halleri ve geçmiş olayları sebeb-i nüzûl saymamız, bu konuda aşırı gitmektir.

Süyûtî demiştir ki: "Âyetin, olayın vukû bulduğu sırada inmediği, esbâb-ı nüzûl kitaplarında mevcud ise, meselâ Vâhidî'nin, Fîl sûresine, nüzûl sebebi olarak, Habeş ordusunun Kâbe'ye hücumunu göstermesi, gerçeğe aykırı düşer. Çünkü bu olay, hiçbir şekilde, sûrenin nüzûlüne sebeb değildir. Aksine o, Nuh, Âd, Semûd kavimleri ve Kâbe'nin binâ edilişi gibi, geçmiş olayların naklidir.

وَاتَّخَذَ اللهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً

"Allah, İbrahim'i dost edindi." (Nisâ, 125) *kavlinde, Allah Teâlâ'nın,*

12) Bunu, İbni Mâce ve İbni Ebî Hâtim nakletmiş, Hâkim, sahih olduğunu bildirmiştir. Bunu, İbni Merdeveyh ve Beyhakî de nakletmiştir.

13) Bkz. el-İtkan, c. 1, s. 28.

İbrahim'i dost edinmediğini zikretmesi de böyledir. Bu da, besbelli ki, Kur'an'ın nüzûl sebeblerinden değildir."(14)

Nüzûl sebeplerini bilmenin faydaları

Nüzûl sebeblerini bilmenin bazı faydaları vardır. En önemlileri şunlardır:

a) Ahkâmdan bir hükmün teşrîine sebeb olan hikmetin açıklanması ve ümmete bir rahmet olarak, hâdiselerin tedavisinde şeriatın, genel maslahatları koruyup gözettiğinin anlaşılması.

b) Lafzın umûmî olmasına değil de, sebebin hususî olmasına itibar edenlere göre; nâzil olan âyetin hükmünü -şayet umum sîgası ile inmişse- sebeb ile tahsîs etmektir. Bu, ihtilâflı bir konudur. İleride daha çok açıklama gelecektir. Bazan buna, Yüce Allah'ın şu sözü ile misâl verilir:

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ
بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"O, ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin, azabdan kurtulacaklarını sanma. Onlar için acı bir azab vardır." (Âl-i İmran, 188)

"Rivayete göre, Mervan, kapıcısı Râfi'e der ki: Ey Râfi', İbni Abbas'a git, sor:

— Eğer kendisine verilen şeylerle sevinen ve yapmadığı bir işle övülmek isteyen herkes azaba uğrayacaksa, hepimiz azaba dûçâr olacağız, demektir.

İbni Abbas şöyle cevap verir:

— Bu âyetten size ne! Bu âyet ancak ehl-i kitab hakkında nâzil oldu. Sonra İbni Abbas şu âyeti okumuştur:

"Allah, kendilerine kitab verilenlerden: Onu mutlaka insanlara

14) Bkz. el-İtkan, c. 1, s. 31.

açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz, diye söz almıştı..." (Âl-i İmran, 187)

İbni Abbas sözüne devamla dedi ki:

— Resulullah (s.a.v.), onlara (yahudilere) bir şey sordu. Onlar da, sorulan şeyi gizlediler, başka bir şey söylediler. Böylece Resulullah'ın sorduğu soruya doğru cevap vermişler gibi, Allah Resulü'nün kendilerini övmesini, takdîr etmesini istediler. Kendilerine sorduğu şeyi (yani gerçeği) gizleme marifetlerine de sevindiler."[15]

c) Şayet inen âyetin lafzı genel olup tahsisi hakkında da bir delîl vârid olursa, sebebin bilinmesi, tahsîsi, sûretinin maâdâsına hâs kılar. O sûretin ihrâcı doğru olmaz. çünkü sebebin sûretinin, genel lafızda dâhil olması kat'îdir. Onun, ictihad ile ihrâcı işe câiz değildir. Çünkü o, zannîdir. Çoğunluk bu görüştedir. Bazan buna yüce Allah'ın şu kavli ile misâl verilir:

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ * يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ * يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ

"O, nâmuslu, bir şeyden habersiz, inanmış kadınlara zinâ iftirâ edenler, dünyada da, ahirette de lânetlenmişlerdir. Onlar için büyük bir azab vardır. O gün ki dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına şahidlik edecekler. O gün Allah, onlara hak ettikleri cezâlarını tam verir ve onlar da bilirler ki Allah, apaçık Hak'tır." (Nûr, 23-25)

Bu âyet, özellikle Hz. Âişe hakkında veya Hz. Peygamberin diğer zevceleri hakkında inmiştir.

"O, namuslu, bir şeyden habersiz, inanmış kadınlara zina iftira edenler..." âyeti hakkında İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:

---

15) Bunu, Buharî, Müslim ve başkaları nakletmiştir.

"Bu âyet, özellikle Hz. Âişe (r.anhâ) hakkında nâzil oldu." (16)

Yine İbni Abbas'ın bu âyet hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Bu âyet, Âişe ve Peygamber'in (s.a.v.) diğer zevceleri hakkındadır. Allah, bunu yapan kimse için tevbeyi meşrû kılmamıştır. Peygamberin zevcelerinden olmayan, mü'minlerden bir kadına zinâ iftira eden kimse için tevbeyi meşrû kılmıştır. (Sonra İbni Abbas şu âyeti okumuştur:) "Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar. Ancak bundan sonra tevbe edip ıslah olanlar müstesnâdır. Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir."* (Nûr, 4-5)(17)

Buna göre, zinâ iftira edenin tevbesinin kabûlü, -her ne kadar Yüce Allah'ın; *"O, nâmuslu, bir şeyden habersiz, inanmış kadınlara zinâ iftirâ edenler..."* âyetinin umûmîliğini tahsîs edici ise de- Hz. Âişe'ye veya Hz. Peygamber'in diğer zevcelerine zinâ iftirâ eden kimseyi tahsîs ile içine almaz. Çünkü bu kimse için tevbe meşrû değildir. Zirâ sebebin sûretinin, genel olan lafızda dâhil olması kat'îdir.

d) Nüzûl sebebini bilmek, Kur'an'ın mânâlarını anlamak ve bazı âyetleri kuşatan kapalılığı gidermek için en hayırlı yoldur. Nüzûl sebebi bilinmedikçe bunların tefsîr edilmesi, açıklanması mümkün değildir. Nitekim el-Vâhidî demiştir ki: *"Âyetle ilgili kıssaya ve nüzûl sebebine vâkıf olmadan âyetin tefsîrini bilmek mümkün değildir."*

İbni Dakîki'l-Îd da demiştir ki: *"Nüzûl sebebinin açıklanması, Kur'an'ın mânâlarını anlamada kuvvetli bir yoldur."*

İbni Teymiyye ise şöyle diyor: *"Nüzûl sebebini bilmek, âyeti anlamaya yardım eder. Çünkü sebebi bilmek, müsebbibi bilmeye vardırır."*(18)

Bunun misallerinden biri; yukarıda zikri geçen şu âyeti anla-

16) Bunu, İbni Ebi Hâtim ve İbni Merdeveyh nakletmiş, Hâkim de bunu naklet-mekle beraber sahîhlemiştir.

17) Bunu, Saîd İbni Mansûr, İbni Cerîr, Taberânî ve İbni Merdeveyh nakletmişlerdir. (Bkz. Tefsîr-i İbni Cerîr ve Tefsîr-i İbni Kesîr).

18) Bkz. el-İtkan, c. 1, s. 28.

mada Mervân İbni Hakem'in karşılaştığı güçlüktür: *"O, ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin, azâbdan kurtulacaklarını sanma. Onlar için acı bir azâb vardır."* (Âl-i İmrân, 188) İbni Abbâs, Mervân'a bu âyetin nüzûl sebebini bildirince onu anlamıştır.

Bunun bir misâli de şu âyettir:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

"Safâ ile Merve, Allah'ın nişanlarındandır. Kim, Beytullah'ı (Kâbe'yi) hacceder, ya da umre yaparsa onları tavâf etmesinde kendisine bir günâh yoktur. Kim, kendiliğinden bir iyilik yaparsa bilsin ki, Allah karşılığını verir, yaptığını bilir." (Bakara, 158)

Âyetin lafzının zâhiri, sa'y'in farz olduğunu gerektirmez. Çünkü günah sayılmaması, vücûbu değil, mubahlığı ifade eder. Nitekim bazıları, zâhiri olarak bu görüşü benimsemiştir.[19] Âyetin nüzûl sebebi hakkında vârid olan şeyle Hz. Âişe, Urve İbni Zübeyr'in bu anlayışını reddetmiştir. Şöyle ki; Sahâbe, Safâ ile Merve arasında sa'yetmeyi günah sayıp kaçınıyorlardı. Çünkü bu, câhiliyyet amelinden idi. Zîrâ Safâ üzerinde *İsâf* ve Merve üzerinde *Nâile* adlı putlar vardı. Cahiliyyet devri Arapları sa'yettikleri zaman (bu putların yanında kurbanlarını keserler) ve bunlara meshederlerdi.

Urve'den, şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Âişe bana:

— *"Safâ ile Merve, Allah'ın nişânelerindendir..."* âyeti hakkında ne dersin? dedi. Ben de:

—Allah'a andolsun ki, bir kimsenin bu ikisini tavâf etmemesinde hiç bir sakınca (günah) yoktur, dedim. Bunun üzerine Hz.

19) Zemahşerî, Keşşâf'ta, Ebû Hanife'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Sa'y vâcibdir, rükn değildir. Terk edenin dem (yani ceza olarak davar kurban etmesi) gerekir. İbni Abbas, İbni Zübeyr, Enes İbni Malik ve İbni Sîrîn de vacib olmadığı görüşündedir.

Âişe dedi ki:

— Ey yeğenim, ne kötü söyledin. Eğer o senin yorumladığın gibi olsaydı, âyet-i kerîmede, *"Bu ikisini tavâf etmemesinde bir sakınca (günâh) yoktur"* buyuruldu. Bu âyet, Ensâr hakkında nâzil olmuştur. Onlar müslüman olmazdan önce, (tepenin eteğinde) tapındıkları azgın Menât'ın adını yüksek sesle anarlardı.

Daha önce burada ona tapınıp saygı göstermiş olanlar, Safâ ile Merve arasında tavâf, yani sa'y etmekten çekiniyor-lardı. (Bu davranış onlara babalarından kalmış bir âdetti.)[20] Bunun üzerine Yüce Allah; *"Safâ ile Merve, Allah'ın nişânele-rindendir..."* âyetini indirdi. Hz. Âişe der ki: Sonra Resulullah (s.a.v.), bu ikisinin tavâf, yani sa'y edilmesi gerektiğini bildirdi. (Umre veya hac yapan) bir kimsenin, bunları sa'y etmeyi terketmesi doğru değildir."[21]

h) Nüzûl sebebini bazan, hakkında âyet inmiş olan kimse îzâh edip, bu âyet, husûmet ve zulmetme sebebiyle başkasına yorulamaz. Yüce Allah'ın şu sözünde zikredilen kimse gibi:

"(Bir de öylesi var ki, imana gel diyen) ana-babasına: "Öf be size, benden önce nice nesiller gelip geçtiği (ve hiç biri dirilmediği) halde beni kabirden çıkarılmakla mı tehdid ediyorsunuz?" dedi. Ana-babası ise,

---

20) Bu konuda farklı rivayetler vardır. Buharî ve Müslim'de gelen bir rivayette şöyle denilmektedir: "... Müslüman olmazdan önce Ensar ve bunlarla birlikte Gassân kabilesi; Menat putu için telbiyede bulunurlar, Safâ ile Merve arasında tavaftan çekinirlerdi. Bu davranış onlara atalarından kalma bir âdetti. Menat için ihrama giren, Safâ ile Merve arasında tavaf yapmazdı. Bunlar müslüman olunca bu konuda Hz. Peygambere sordular. Bunun üzerine Yüce Allah: "Safâ ve Merve Allah'ın şeâirindendir..." âyeti indirildi."

Bu rivayetin zahirinden anlaşıldığına göre, Cahiliyye devrinde, Safâ ile Merve arasında sa'y etmeyip, Menat putunu tavaf ile yetinmek söz konusudur.

Bu konuyu aydınlatan farklı bir rivayet daha vardır. Şa'bî'den sahih rivayete göre; "Safâ tepesinde Isâf adında, Merve tepesinde de Nâile adında birer put vardı. Cahiliyye halkı bu iki put arasında sa'y yapıyorlardı. İslâm gelince putlar kırıldı. Müslümanlar, Safâ ve Merve arasında bu putlar için Cahiliyye halkı sa'y ediyordu, diyerek o sa'yi terkettiler. Bunun üzerine yukarıdaki âyet indi. (Bkz. Kütüb-i Sitte Terc. ve Şerhi, c. 3, s. 266) (A.E.)

21) Bu hadisi, Buharî, Müslim ve başkaları nakletmişlerdir.

Allah'dan yardım diliyor ve; "Yazık sana, imana gel. Muhakkak ki Allah'ın vaadi haktır" (diyorlardı da), o yine; "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" diyordu." (Ahkâf, 17)

Muaviye, oğlu "Yezîd'i" kendi yerine geçirmek (velîaht yapmak) isteyince, Medîne'deki vâlisi Mervan'a bunu yazdı. Mervan insanları toplayıp onlara hitab etti ve onları Yezid'e biat etmeye çağırdı. Bunun üzerine Ebû Bekr'in oğlu Abdurrahman, biat etmekten kaçındı. Eğer o, (kardeşi) Hz. Aişe'nin evine girmeseydi, Mervan ona bir kötülük yapmak istemişti.

Mervan dedi ki: İşte Allah Teâlâ'nın, hakkında âyet indi-rip: *"Ana-babasına: Öf be size, benden önce nice nesiller gelip geçtiği halde beni kabirden çıkarılmakla mı tehdid ediyorsunuz? dedi."* diye kınadığı adam bu.

Hz. Âişe, Mervan'ın bu sözünü reddedip, ona âyetin nüzûl sebebini açıkladı.

"Mâlik oğlu Yûsuf'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mervan, Hicaz'da iken, Ebû Süfyân oğlu Muaviye ona vâli edindi. İnsanlara hitab edip, Muaviye'nin oğlu Yezîd'e, babasından sonra (halîfe olması için) biat etmelerini söylemeye başladı.

Ebu Bekr'in oğlu Abdurrahman (aksi) bir şey söyledi. Bunun üzerine Mervan:

— Onu yakalayın, dedi.

Abdurrahman, (kardeşi) Hz. Aişe'nin evine girdiği için yakalayamadılar. Mervân:

— "İşte hakkında: *"Ana-babasına: Öf be size... dedi..."* âyeti indirilen adam o, dedi.

Buna karşılık Hz. Âişe:

— Allah bizim hakkımızda Kur'ân'dan bir şey indirmedi, ancak Allah benim (ifk olayındaki) özrümü indirdi, dedi."[22]

Bazı rivayetlerde: "Mervan, Yezîd için biat isteyince: Bu iş, Ebû Bekr ve Ömer'in sünnetidir (onların yaptığı bir iştir), dedi.

Abdurrahman da:

22) Bu hadisi, Buharî rivayet etmiştir.

— Herakl ve Kayser'in sünneti, dedi.

Bunun üzerine Mervan:

— İşte hakkında Allah'ın, *"Ana-babasına; öf be size..., dedi."* buyurduğu kimse bu, dedi.

Bu söz Âişe'ye erişince:

— Mervan yalan söylemiş, vallahi, bu onun hakkında değildir. Eğer bu âyetin kimin hakkında indiğini belirtmemi dilerse, muhakkak ki onu belirtirim, dedi."[23]

Sebebin hususî olmasına değil, lafzın umumî olmasına itibar edilmesi

İnen âyet, umumîlikte sebeb ile ittifak ettiği veya hususî olmakta onunla ittifak ettiği zaman, âmm olan umûmu üzere ve hâss olan da husûsu üzere hamlolunur.

Birincinin misâli, Yüce Allah'ın şu sözüdür:

وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

"Sana, âdet görmeden (hayızdan) soruyorlar. De ki: "O eziyettir." Âdet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman Allah'ın emrettiği yerden onlara varın. Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever." (Bakara, 222)

"Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: Yahudilerin şöyle bir âdeti vardı: İçlerinden bir kadın âdet görmeye başlayınca, onunla beraber yiyip içmezler, evlerde beraber oturup kalkmazlardı. Bu durumu Ashâb

23) Bunu, Abd İbni Hamîd, en-Nesâî, İbni Münzir ve Hâkim nakletmiş ve Hâkim sahih olduğunu belirtmiştir. Bunu, İbni Merdeveyh de Muhammed İbni Ziyâd'dan nakletmiştir.

(r.anhüm), Resulullah (s.a.v.)'e sordular. Bunun üzerine Yüce Allah şu âyeti indirdi:

"Sana, âdet görmeden (hayzdan) soruyorlar. De ki: O eziyettir. Âdet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın..." (Bakara, 222)

Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.):

"Kadınlarınızla nikâh (yani cinsî ilişki)den başka herşeyi yapın" buyurdu."(24)

İkincinin misâli şu âyettir:

وَسَيُجَنَّبُهَا الْاَتْقَى الَّذِى يُؤْتِى مَالَهُ يَتَزَكّٰى * وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى * اِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰى * وَلَسَوْفَ يَرْضٰى

"Takvâ sahibi, ondan (ateşten) uzak tutulur. O takvâ sahibi ki, malını Allah yolunda verip temizlenir. Yüce Rabbinin rızasını istemekten başka onun nezdinde hiçbir kimseye ait, şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. Ve o (buna kavuşarak) hoşnud olacaktır." (Leyl, 17-21)

Bu âyet, Ebû Bekr hakkında nâzil olmuştur. Âyette geçen *"el-Etkâ"*; ahdiyyet elif-lâm'ı ile gelmiş olup *ef'al-i tafdîl'dir*. Hakkında âyet inmiş kimseye mahsûstur.

"Elif-Lâm"; cemi'de marife veya mevsûle olduğu zaman, üstün olan kavle göre, umûm ifade eder.

*"el-Etkâ"*daki elif-lâm, mevsûle değildir. Çünkü o, ef'al-i tafdîl'in başına gelmez. "el-Etkâ", cemi' (çoğul) değildir. Bilakis o, müfred(tekil)dir. Ahd, özellikle mevcûddur ve "ef'ale" sîgası, temyîze delâlet eder. Bu, âyetin, hakkında indiği kimseye kasr edilmesi için kâfidir. Bundan dolayı el-Vâhidî şöyle demiştir: *"el-Etkâ, bütün müfessirlerin kavline göre, Ebû Bekr es-Sıddîk'tır."*

"Urve'den gelen rivayete göre; Ebû Bekr es-Sıddîk, hepsine de, Allah yolunda azâb ve işkence edilen yedi kişiyi âzâd etmiştir. Bunlar: Bilâl, Âmir İbni Füheyra, Nehdiyye ve kızı, Ümmü Îsâ ve

24) Bunu, Müslim, Sünen Sahibleri ve başkaları nakletmişlerdir.

bir câriyedir.

Hz. Ebû Bekr hakkında şu âyet nâzil olmuştur:

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ...

"Takvâ sahibi, ondan (ateşten) uzak tutulur..." (Leyl, 17-21)"[25]

Bunun bir benzeri de Âmir İbni Abdullah İbni Zü-beyr'den rivayet edilmiş olup, onda şu ziyâde vardır:

"Şu âyet onun hakkında nâzil olmuştur: *"Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse... Yüce Rabbinin rızasını istemekten başka onun nezdinde hiçbir kimseye âit, şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. Ve o (buna kavuşarak) hoşnud olacaktır."* (Leyl, 5-21)"[26]

Şayet sebeb hâss olup, âyet umum sîgası ilè inmiş olursa, Usulcüler bunda ihtilâf etmişlerdir: Bu durumda lafzın umumî olmasına mı, yoksa sebebin hususî olmasına mı itibar edilir?

1- Çoğunluğa göre; sebebin hususî olmasına değil, lafzın umumî olmasına itibar edilir. Genel lafızdan alınan hüküm, hususî olan sebebin suretini terk edip benzerlerine geçer. Hilâl İbni Ümeyye'nin, zevcesine zina isnad etmesi hakkında inmiş olan *liân âyetleri* gibi.

"İbni Abbas'tan gelen rivayete göre; Hilâl İbni Ümeyye (r.a.), Resulullah (s.a.v.)'in yanında, karısının Şerîk İbni Sahmâ ile zina ettiğini söyledi. Resulullah (s.a.v.):

—*"Ya delil getirirsin veya sırtına hadd uygulanır"* dedi.

Hilâl: Ey Allah'ın Resulü! Birimiz, karısı üzerinde bir adam görse, koşup delil mi arayacak? dedi.

Resulullah (s.a.v.) önceki sözünü tekrar ediyordu: *"Ya delil getirirsin ya da sırtına had (mukadder şer'î cezâ, iftira cezası) uygulanır."*

Bunun üzerine Hilâl: Seni hak üzere gönderen Zât'a andolsun doğruyu söylüyorum. Mutlaka Allah sırtımı hadden kurtaracak bir vahy gönderecektir, dedi.

---

25) Bunu, İbni Ebî Hâtim nakletmiştir.

26) Bunu, Hâkim nakletmiş ve sahîh olduğunu bildirmiştir.

Cibrîl inip ona şu vahyi getirdi:

"Karılarına zinâ isnad edip de kendilerinden başka şahidleri olmayanların şahidliği, kendisinin doğru sözlülerden olduğuna Allah'ı dört defa şahid tutmasıyla olur. Beşincisinde, eğer yalancılar ise Allah'ın lanetinin kendisine olmasını diler. Kadının da, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahidlik etmesi, beşinci defa da, eğer (kocası) doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır." (Nûr, 6-9)"[27]

Genel olan bu, *"Karılarına zina isnad edenler..."* lafzından alınmış olan hüküm, başka bir delile ihtiyaç olmaksızın, Hilâl olayından başkasını da içine alır.

Üstün ve sahih olan görüş budur. Şeriat ahkâmının umumu ile ittifak eden de budur. Bu ümmetin müctehidleri ve Sahabe-i Kirâm da bu yolda yürüyüp âyetlerin hükmünü, sebeblerinin suretinden başkasına geçirdiler. Mesela, zıhâr âyetinin, Sâmit oğlu Evs veya Sahr oğlu Seleme hakkında inmesi -ki bu konuda çeşitli rivayetler vardır- ve özel sebebler üzere inmiş âyetlerin, ehl-i ilim nezdinde şâyi' olan umumîliği ile hüccet getirilmesi gibi.

İbni Teymiyye demiştir ki: "Bazan bu çokca gelir. Mesela, âlimlerin: *"Bu âyet şu konuda indi"* demeleri bu babdandır. Özellikle, eğer zikredilen, bir şahıs ise; meselâ: *"Zıhâr âyeti Sâmit oğlu Evs'in karısı hakkında indi, Kelâle âyeti Abdullah oğlu Câbir hakkında indi ve Yüce Allah'ın, (Onların arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet... Mâide, 49) âyeti, Kurayza ve Nadir oğulları hakkında indi."* derler. Bunun, yine mesela, onların zikrettiklerinden; *"O, Mekke'de müşriklerden bir grup hakkında veya hıristiyan ve yahudilerden bir topluluk veya mü'minlerden bir topluluk hakkında indi"* gibi benzerleri vardır. Bunları söyleyenler, âyetin hükmünün, başkalarına değil, sadece bunlara mahsûs olduğunu kasdetmiyorlar. Bunun aksini, ne bir müslüman, ne de akıl sahibi bir kimse söyleyemez. İnsanlar, her ne kadar, bir sebeb üzerine vârid olan genel lafzın, sebebiyle

27) Bu hadisi, Buharî, Tirmizî ve İbni Mace nakletmişlerdir.

mi münferid ve mahsus olduğunda tartışmışlar ise de, hiç bir kimse, Kitab ve sünnet'in umumâtının belli bir şahsa mahsus olduğunu söylememiştir. Bu konuda söylenenin gayesi ise ancak şudur: *Âyet, bu şahsın nev'ine mahsus olmayıp ona benzeyenlere de şâmil ve umumîdir. Ondaki umumîlik, lafız bakımından değildir. Belli bir sebebi olan âyet, eğer emir veya nehiy ise, hem bu şahsı ve hem de onun durumunda olan kimseleri içine alır. Eğer o, öven veya kınayan bir haber ise, hem bu şahsı ve hem de onun durumunda olan kimseyi kapsar."*

2- Bir cemaat de şu görüştedir: Lafzın umumî olmasına değil, sebebin hususî olmasına itibar edilir. Umumî olan lafız, hususî olan sebebin suretine delildir. Başka suretleri için, kıyas ve benzeri gibi, diğer bir delil gerekir. Böylece hususî sebebin rivayetini nakil için bir fayda hâsıl olur ve sebeb ile müsebbib birbirine, soru ile cevabın uygun olması gibi uygun olur.

Nüzûl sebebinin sîgası

Nüzûl sebebinin sîgası, ya sebebiyyette sarih bir nas olur, ya da muhtemel olur.

Eğer râvî: *"Bu âyetin nüzûl sebebi şudur."* demiş ya da olayı veya soruyu zikrettikten sonra, *"nezelet veya ünzilet v.s. gibi"* nüzûl maddesinin başına dahil olan *"Fâ-ı ta'kîbiyye"* getirmişse, bu sîga, sebebiyyette sarih nas olur. Mesela:

حَدَثَ كَذَا ، أَوْ سُئِلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ كَذَا فَنَزَلَتِ الْآيَةُ

Yani: *"Şöyle bir olay olup" veya "Resulullah (s.a.v.)'e şu sorulup bunun üzerine âyet nâzil oldu."* demişse, bu iki sîga, sebebiyyette sarihtir. İleride misalleri gelecektir.(28)

Eğer râvî: نَزَلَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ فِي كَذَا Yani: *"Bu âyet şu konu (mesele veya olay) hakkında indi."* derse, bununla bazan nüzûl sebebi bazan da onun,

28) Bkz. Bu fıkradan sonra gelecek olan: "Nüzûl sebebi hakkındaki rivayetlerin birden çok olması"nın misalleri.

âyetin mânâsında dahil olduğu kasdedilip, sîga hem sebebiyyet için ve hem de âyetin içerdiği ahkâm için muhtemel olur.

Eğer râvî:

«أحسب هذه الاية نزلت فى كذا» أو «ما احسب هذه الاية نزلت إلاّ فى كذا»

Yani: *"Bu âyetin, şu konu (mesele veya olay) hakkında indiğini sanıyorum." Veya "Bu âyetin ancak şu konu (mesele veya olay) hakkında indiğini sanıyorum."* derse, bu durum yine böyledir. Çünkü, bu sîga ile, sebebi kesin olarak söylemiyor. İşte bu iki sîga da, hem sebebiyyete ve hem de başkasına ihtimallidir.

Birinci sîgaya misal; İbni Ömer'den rivâyet edilen şu sözdür:

اُنْزِلَتْ (نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ) اْلآيَة فى اِتْيَانُ النِّسَاء فى اَدْبَارِهِنَّ

Yani: *"(Kadınlarınız sizin tarlanızdır.) (Bakara, 223) âyeti; kadınlara arkalarından varmak (fercine, arka taraftan girdirmek) hakkında indirilmiştir." (Buharî)*

İkinci sîgaya misal; Zübeyr oğlu Abdullah'dan rivayet edilen şu hadistir:

"Zübeyr, Ensar'dan olup, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber Bedr'de bulunmuş bir adamla Harre adı verilen yerdeki bir su yolu hakkında çekişip (hüküm vermesi için) Resulullah'a başvurmuştu. Şöyle ki; her ikisi de o su ile hurma ağaçlarını suluyorlardı. Ensarî:

— Suyu salıver de bana gelsin, dedi. Zübeyr bundan kaçındı. Hz. Peygamber (s.a.v.):

— *Ey Zübeyr, sula, sonra suyu komşuna gönder, buyurdu.*

Zübeyr'in hasmı olan Ensarî kızıp:

— Ey Allah'ın Resulü! Halanın oğlu olduğu için mi böyle? deyince, Resulullah (s.a.v.)'in yüzünün rengi değişti ve sonra şöyle buyurdu:

— *Ey Zübeyr, sula, sonra duvar düzeyine çıkıncaya kadar suyu alıkoy. Sonra da suyu komşuna gönder.*

Böylece Resulullah (s.a.v.), Zübeyr'e hakkını tam olarak verdi.

Halbuki Resulullah bundan önce Zübeyr'e, hem kendisi ve hem de Ensârî için daha uygun olan bir görüş önermişti. Ensarî, Resulullah'ı öfkelendirince Zübeyr'e hakkını, açık bir çözümle tam olarak vermiş oldu.

Zübeyr der ki: İşte;

"Hayır, Rabbine andolsun ki; aralarında çekiştikleri şeyde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamıyle teslim olmadıkça inanmış olmazlar." (Nisa, 65) âyetinin ancak bu olay hakkında nâzil olduğunu sanıyorum."[29]

İbni Teymiye demitir ki: "Onların: نَزَلَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ فِي كَذَا Yani: *"Şu âyet, şu konuda (olay veya meselede) nâzil oldu"*, demeleriyle bazan nüzûl sebebi kasdedilir, bazan da, -her ne kadar sebeb değilse de- bunun âyette dahil olduğu kasdedi-ler.

Âlimler, Sahabe'nin: نَزَلَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ فِي كَذَا sözü hakkında tartışıp: Bu, âyetin indirildiği sebebi zikrettiklerinde olduğu gibi, müsned yerine geçer mi, yoksa müsned olmaksızın onun bir tefsiri mi sayılır? diye ihtilâf etmişlerdir. Buharî bunu müsnede dahil eder, başkası ise bunu müsnede dahil etmez. Müsnedlerin çoğu bu ıstılah üzeredir. Mesela, İmam Ahmed'in ve daha başkalarının müsnedleri gibi. Ancak râvî; ardısıra âyet inmiş olan bir sebeb zikrederse, bu takdirde onların hepsi, bu gibisini müsnede dahil ederler."[30]

Zerkeşî, el-Burhân'da demiştir ki: "Sahabe ve Tâbiîn'in bilinen âdeti şudur ki, onlardan biri: نَزَلَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ فِي كَذَا Yani: *"Bu âyet, şunun hakkında indi"* dediği zaman, maksadı; bunun, âyetin nüzul sebebi olduğu değil, âyetin bu hükmü içermiş olduğudur. Bu da, vâki olanı nakletmek değil, hükmün doğruluğunu, âyetle delillendirmektir."[31]

---

29) Bu hadisi, Buharî, Müslim, Sünen sahibleri ve başkaları nakletmişlerdir.

30) Burada, müsnedden maksad, hadisin, Resulullah (s.a.v.)'e isnad edilmiş olmasıdır. Yani merfû anlamındadır. Eğer sahabî sözünden olursa, bu mümkündür. Çünkü bunda ictihada yer yoktur.

31) Bkz. el-İtkan, c. 1, s. 31.

Nüzûl sebebi hakkındaki rivayetlerin birden çok olması

Bir âyetin nüzûl sebebi hakkındaki rivayetler bazan birden çok olur. Böyle bir durum karşısında müfessir aşağıdaki şekilde hareket eder:

a) Vârid olan sîgalar sarîh olmazsa; mesela: نَزَلَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ فِي كَذَا *"Bu âyet, şunun hakkında indi."* veya اَحْسِبُهَا نَزَلَتْ فِي كَذَا *"Onun, şunun hakkında indiğini soruyorum!"* gibi. Bunlar arasında çelişki yoktur. Çünkü maksad, tefsirdir. Ve bunun âyete dahil olduğunu, ondan alındığını beyandır. Maksad; nüzul sebebini zikretmek değildir. Ancak muradın sebebiy-yet olduğuna dair onlardan biri üzerine karîne bulunursa olur.

b) Sîgalardan biri sarîh olmazsa. Mesela: نَزَلَتْ فِي كَذَا *"Şunun hakkında indi."* demesi gibi. Ve diğeri de muhalif bir sebeb zikretmekle tasrih ederse, itimad edilmesi gereken, sebebiyyette açık seçik (nass) olandır. Diğeri, âyetin ahkâmı içinde dahil olduğuna hamlolunur. Bunun misâli, Yüce Allah'ın: *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın."* (Bakara, 223) kavl-i şerîfinin nüzûl sebebi hakkında vârid olan şu rivayettir:

"Nâfî demiştir ki: Birgün, "Kadınlarınız sizin tarlanızdır." âyetini okudum. İbni Ömer: Bu âyetin ne hakkında indirildiğini biliyor musun? dedi.

— Hayır, bilmiyorum, dedim.

— Kadınlara dübürlerinden varmak (yani kıçlarına girdirmek) hakkında nazil oldu, dedi."(32)

İbni Ömer'in bu sîgası, sebebiyyette sarîh değildir. Ona muhalif olan bir sebebi zikretmekle tasrihte bulunan şu rivayet gelmiştir:

"Cabir demiştir ki: Yahudiler: Erkek, karısının arkasından fercine cinsî ilişkide bulunursa, çocuk şaşı doğar, diyorlardı. Bunun üzerine: "Kadınlarınız sizin tarlanızdır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın."

---

32) Bunu, Buharî ve başkası nakletmiştir.

(Bakara, 223) âyeti nazil oldu."(33)

Cabir'e itimad edilir. Çünkü onun sözü, sarih olanı nakildir ve o, sebebde nasdır (açık seçiktir). İbni Ömer'in sözü ise pek açık olmadığından istinbat ve tefsir sayılır.

c) Rivayetler birden çok olup hepsi de sebebiyyette nass (yani açık seçik) olur ve bunlardan birinin isnadı sahih olup diğerleri sahih olmazsa, sahih rivayete itimad edilir. Buna misal; Buharî, Müslim ve diğerlerinin, *Cündeb el-Becelî*'den naklettiği şu hadistir; *Cündeb* demiş ki:

"Resulullah (s.a.v.) hastalanmıştı, iki veya üç gece kalkamadı. Ona bir kadın gelip:

— Ya Muhammed, görüyorum ki şeytanın seni terk etmiş, iki veya üç gecedir sana yaklaşmadı, dedi. Bunun üzerine Yüce Allah:

— "Andolsun kuşluk vaktine, (insanların) sükûna vardığı dem geceye ki, (habibim) Rabbin seni terketmedi, sana darılmadı da" (Duhâ, 1-3) âyetlerini indirdi."

Taberanî ve İbni Ebu Şeybe, Hafs İbni Meysere'den, o da anasından, o da cariyesinden şunu rivayet etmiştir. Bu cariye, Resulullah (s.a.v.)'in hizmetçisi idi.

"Bir köpek eniği Hz. Peygamber (s.a.v.)'in evine girmiş, sedirin altına girip ölmüş. Hz. Peygamber (s.a.v.) dört gün beklediği halde ona vahy inmiyordu. Bunun üzerine:

— Ya Havle, Resulullah'ın evinde ne oldu ki? Cibrîl bana gelmiyor, dedi.

Ben de içimden: Evi hazırlayıp süpürsem, dedim. Süpürge ile sedirin altına bir el gezdirince köpek eniğini çıkardım.

Resulullah (s.a.v.), sakalı titreyerek geldi. Ona vahy inince kendisini bir titreme alırdı. Yüce Allah ona: (ve'd-duhâ)'yı, (Feterdâ) kavline kadar indirdi."

İbni Hacer, Buharî şerhinde demiştir ki:

"Cibrîl'in, enik sebebiyle gecikmesi olayı meşhurdur. Ancak bu olayın, âyetin nüzul sebebi olması, garibdir. İsnadında tanınmayan kişi

33) Bunu, Buharî, Sünen sahibleri ve başkaları nakletmişlerdir.

vardır. İtimad edilen, Sahîhayn'daki rivayettir."(34)

d) Rivayetler sıhhatte eşit olur ve mesela, olayda hazır olmak veya rivayetlerden biri daha sahih olmak gibi tercih vecihlerinden bir vecih bulunursa, diğerlerinden üstün (râcih) olan rivayet öne alınır. Buna misal, Buharî'nin, İbni Mesud'dan naklettiği şu hadistir: İbni Mes'ud demiştir ki:

"Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber Medine'de yürüyordum. O bir hurma çubuğuna dayanıyordu. Resulullah (s.a.v.), yahudilerden bir gruba uğradı. Onlardan bazısı:

— Muhammed'e ruh hakkında sorun, dedi. Bazısı da:

— Sakın sormayın, hoşunuza gitmeyecek şeyler işitirsiniz, diye aralarında konuştular. Sonunda kalkıp:

— Ey Ebe'l-Kâsım, bize ruhtan anlat (rûh nedir?) dediler.

Resulullah (s.a.v.) bir süre sessiz durdu (ve başını yukarı kaldırdı). Ben anladım ki kendisine vahiy inmektedir. Sonra şu âyeti okudu:

وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً

"Sana ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size (onun hakkında) ancak az bir bilgi verilmiştir." (İsra, 85)"

Tirmizî de, İbni Abbas'dan şu hadisi nakledip onun sahih olduğunu bildirmiştir. İbni Abbas şöyle diyor:

"Kureyşliler, yahudilere: Bize bir şey verin de onu şu adama soralım, dediler. Onlar da:

— Ona ruhdan sorun, dediler.

Kureyşliler onu sorunca, Yüce Allah:

"Sana ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh, Rabbimin emrindendir." âyetini indirdi."

Bu rivayet, âyetin Mekke'de inmiş olduğunu gerektirir. Çünkü Kureyşli kâfirler orada bulunuyorlardı. Birinci riva-yet ise âyetin Medine'de inmiş olduğunu gerektirir.

---

34) Bkz. el-İtkan, c. 1, s. 32.

İbni Mes'ud, olayda hazır olduğu için birinci rivayet tercih edilir. Sonra ümmet, Buharî'nin sahihini kabul edip aldığı ve onu başkalarındaki sahih hadislere tercih ettikleri için de birinci rivayet daha üstün sayılır.

Zerkeşî bu misali, nüzulün teaddüdü ve tekerrürü babından saymıştır. Şu halde bu âyet, iki kez inmiş oluyor: Bir kere Mekke'de, bir kere de Medine'de. O, bu konuda, *"İsra"* sûresinin ittifakla Mekkî olduğuna dayanmıştır.

Ben, sûrenin Mekkî olmasının, ondan bir veya daha çok âyetin Medenî olmasına engel olmadığı görüşündeyim. Buharî'nin İbni Mes'ud'dan naklettiği hadis: *"Sana Ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh Rabbimin emrindendir. Size (onun hakkında) ancak az bir bilgi verilmiştir."* (İsra, 85) âyetinin Medenî olduğuna delalet eder. İbni Mes'ud'un rivayetini, Tirmizi'nin, İbni Abbas'tan rivayetine tercih etmekle seçtiğimiz vecih, âyeti, nüzûlün teaddüdüne ve tekerrürüne hamletmekten daha üstündür. Şayet âyetin Mekkî olduğu ve bir soruya cevab olarak indiği sahih olsa bile, Medine'de aynı sorunun tekrar sorulması, aynı cevab ile diğer bir defa daha vahyin inmesini gerektirmez. Bilakis Resulullah (s.a.v.)'in daha önce kendisine inen cevapla karşılık vermesi gerekir.

h) Eğer rivayetler tercihte eşit olursa, mümkün olduğu takdirde araları uzlaştırılır. Böylece âyet, aralarındaki zaman yakınlığından dolayı iki veya üç sebebden sonra inmiş olur. Mesela, şu liân âyetleri gibi:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ ...

"Eşlerini (zina ile) suçlayıp kendilerinden başka şahitleri bulunmayan kimselere gelince: Onlardan her birinin şahitliği, kendisinin mutlaka doğru söyleyenlerden olduğuna, dört defa Allah'ı şahit tutmasıdır. Beşinci defada, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını diler. Kadının da, dört defa Allah'ı şahit tutup kocasının, mutlaka yalan söyleyenlerden olduğuna şahidlik etmesi, kendisinden cezayı kaldırır. Beşinci defa da: Eğer kocası doğrulardan ise

Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını diler." (Nûr, 6-9)

Buharî, Tirmizî ve İbni Mace'nin, İbni Abbas'dan naklettiğine göre; bu âyetler, Hilâl İbni Ümeyye hakkında nâzil olmuştur.

Hilâl, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanında, karısını, Şerîk İbni Sahmâ ile zina etmekle suçlamıştı. Nitekim bunu daha önce zikretmiştik.(35)

Buharî, Müslim ve başkaları, Sehl İbni Sa'd'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir:

"Üveymir, Âsım İbni Adiyy'e gelip demiş ki: Resulullah (s.a.v.)'e sor; karısıyla beraber bir adamı (cinsî ilişki halinde) bulan kişi, onu öldürüp bu yüzden kendisi de (kısâsen) öldürülür mü, yoksa nasıl yapar?.."

Bu iki rivayetin arası şöyle bulunmuştur: Hilâl olayı önce vâki olup, Uveymir'in de gelişine tesadüf etmiş, bunun üzerine lîân âyetleri, bu iki olaydan sonra her ikisinin durumu hakkında inmiştir. Nitekim İbni Hacer: *"Sebeblerin birden çok olmasına hiç bir engel yoktur."* demiştir.

i) Eğer zamanın uzaklığından dolayı cem' etme (aralarını bulma, uzlaştırma) mümkün olmazsa, bu takdirde o, nüzulün teaddüd ve tekerrür ettiğine hamlolunur.

Bunun misâli şudur: Buharî ve Müslim'in naklettiklerine göre; el-Müseyyeb şöyle demiştir: *"Ebû Tâlib ölüm döşeğine düşünce, Resulullah (s.a.v.) onun yanına girdi. Ebu Talib'in yanında Ebu Cehl ve Abdullah İbni Ebî Ümeyye vardı. Resulullah (s.a.v.):*

— Ey amcacığım, lâ ilâhe illallâh de ki, ben onunla Allah katında hüccet getirip seni savunayım, dedi.

Ebu Cehl ve Abdullah:

— Ya Ebâ Talib, Abdulmuttalib'in dininden yüz çevirip dönmek mi istiyorsun? diyerek onu ayıplamaya devam ettiler. Nihayet Ebu Talib (kendisini kasdederek):

— O, Abdulmuttalib'in dini üzeredir, dedi.

Resulullah (s.a.v.) de:

35) Bkz. "Sebenin hususî olmasına değil, lafzın umumî olmasına itibar edilir" kısmı.

— *Menedilmediğim sürece senin için mutlaka bağışlanma dileyeceğim, buyurdu da,* bunun üzerine şu âyet nazil oldu:

مَاكَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ ...

"(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra akraba bile olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için bağışlanma dilemek, ne peygambere yaraşır, ne de inananlara." (Tevbe, 113)."

Tirmizî, Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

"Bir adamın, müşrik olan ana-babası için bağışlanma dilediğini işittim. Müşrik olan ana-baba için bağışlanma mı diliyorsun? dedim. Adam: İbrahim, müşrik olan babası için bağışlanma diledi, dedi. Bunu, Resulullah (s.a.v.)'e anlattım. (Yukarıda geçen âyet) nâzil oldu."

Hâkim ve başkası, İbni Mes'ud'un şöyle dediğini nakletmiştir: *"Resulullah (s.a.v.) bir gün kabirleri ziyarete çıktı. Bir kabrin yanına oturup ona uzunca bir şeyler fısıldadı, sonra ağlayıp dedi ki: Yanında oturduğum kabir, annemin kabridir. Onun için dua etmek hususunda Rabbim'den izin istedim. Bana izin vermeyip şu âyeti indirdi:*

"(Allah'a) ortak koşanlar için bağışlanma dilemek, ne peygambere yaraşır, ne de inananlara..." (Tevbe, 113)

Bu rivayetlerin arası, nüzûlün birden çok olması sebebiyle uzlaştırılmıştır.

Bunun misallerinden biri de, Ebû Hüreyre'den rivayet edilen şu hadistir:

"Resulullah (s.a.v.), Hamza şehid edildiği ve uzuvları kesilerek işkence yapıldığı zaman onun yanında durup:

— *Ben de senin yerine, onlardan yetmiş kişiye muhakkak işkence edeceğim,* demişti.

Bunun üzerine, Resulullah daha orada dururken, Cibril, Nahl sûresinin son tarafındaki şu âyetler ile indi:

وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ...

"Eğer azab edeceksiniz, size yapılan azab kadar azabediniz. Ama sab-

rederseniz, andolsun ki o, sabredenler için daha iyidir. Sabret, sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlara üzülme, kurdukları tuzaklardan da sıkıntıya düşme. Allah, korunanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir." (Nahl, 126-128) Bu Hadis, mezkûr âyetlerin Uhud günü indiğine delâlet eder.

Başka bir rivayette, bu âyetlerin Mekke'nin fethi günü indiği nakledilmiştir.[36] Nahl sûresi Mekkîdir. Bunun arası şöyle bulunur:

Bu âyetler, hicretten önce Mekke'de, sûre ile beraber inmiş, sonra Uhud'da, ondan sonra da fetih günü inmiştir. Onda, Allah'ın kullarına olan nimeti zikredildiği ve şeriatı hatırlatıldığı için, buna hiçbir engel yoktur.

Zerkeşî, el-Burhân'da demiştir ki: "Bazan bir şey, önemli sayıldığı ve sebebi meydana geldiğinde, unutulması korkusunu hatırlatmak için iki defa iner. Nitekim Fatiha hakkında, onun; bir kere Mekke'de, diğer bir kere de Medine'de olmak üzere, iki kez indiği söylenmiştir."

Bu, bazı âlimlerin, nüzulün teaddüdü ve tekerrürü hakkında zikrettikleridir. Ben bu görüş için makbul bir vecih görmüyorum. Çünkü nüzûlün tekrar edilmesinin hikmeti açık değildir. Benim görüşüme göre, nüzûlün sebebi hakkındaki birden fazla rivayetler arasında tercihi kolaylaştıran bir uzlaştırma yapmak mümkün değildir.

Yüce Allah'ın: *"Ortak koşanlar için bağışlanma dilemek, ne peygambere yaraşır, ne de inananlara..."* (Tevbe, 113) kavl-i şerîfinin nüzûl sebebi hakkında vârid olan rivayetlerde, birinci rivayet, diğer iki rivayete tercih edilir. Çünkü birinci rivayet Sahîhayn'da vârid olmuştur. Diğer ikisi böyle değildir. Buharî ve Müslim'in rivayeti, kuvvet bakımından sana yeter. Şu halde tercihe şâyan olan, âyetin, Ebu Talib hakkında inmiş olmasıdır. Nahl sûresinin son kısmının nüzûl sebebi hakkında vârid olmuş rivayetler hakkında da durum böyledir. Çünkü bunlar eşit derecede değillerdir. Bunların en üstün olanını almak, nüzûlün teaddüd ve tekerrürünü kabul et-

36) Bu rivayeti, Tirmizî ve Hâkim, Übey İbni Ka'b'dan nakletmiştir.

mekten daha doğru ve uygundur.

Kısacası, nüzûl sebebi birden çok olduğu zaman: Ya hepsi sarih değildir veya hepsi sarihtir veya bazısı sarih, bazısı sarih değildir. Eğer hepsi, sebebiyyette sarih değilse, hiç bir zararı yoktur. Çünkü tefsire ve âyette dahil olduğuna hamledilir.

Eğer bazısı sarih değil ve diğer bazısı sarih ise, sarih olana itimad edilir.

Eğer hepsi sarih ise, ya ikisinden biri sahih veya hepsi sahihtir. Eğer ikisinden biri sahih de, diğer değilse, sahihe itimad edilir.

Eğer hepsi sahih ise, mümkün olduğu takdirde tercih yapılır. Aksi takdirde, mümkün ise cem' yapılır. Aksi halde nüzûlün teaddüd ve tekerrür ettiğine hamledilir. Bu sonuncu kısımda söz vardır.

Sebebin bir olmasıyla beraber nüzûlün birden çok olması

Bazan sebeb bir olduğu halde, inen birden çok olur. Bunda bir şey yoktur. Bazan bir olay hakkında, ayrı sûrelerde birçok âyetler iner. Bunun misâli: Saîd İbni Mansûr, Abdurrezzak, Tirmizî, İbni Cerîr, İbni Münzir, İbni Ebî Hâtim, Taberanî ve (Hâkim'in sahîh olduğunu bildirerek) naklettiklerine göre, Ümmü Seleme şöyle demiştir:

"Ey Allah'ın Resulü! Allah Teâlâ'nın, kadınların hicreti hakkında bir şey zikrettiğini duymuyorum, (dedim). Bunun üzerine Yüce Allah şu âyeti indirdi:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ ...

"Rableri onlara karşılık verdi: "Ben, sizden kadın erkek, hiç bir çalışanın işini zâyi etmeyeceğim. Hep birbirinizdensiniz..." (Âl-i İmran,

195)"

Ahmed, Nesaî, İbni Cerir, İbni Münzir, Taberanî ve İbni Merdeveyh; Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini nakletmişlerdir:

"Ey Allah'ın Resulü! Bize ne oluyor da, erkeklerin zikredildiği gibi Kur'ân'da biz zikredilmiyoruz? dedim. Ancak bir gün minberden seslenişi beni korkutmuştu. O şöyle diyordu: ... ﴿اِنَّ الْمُسْلِمِيْنَ وَالْمُسْلِمَاتِ *"Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar..."* (Ahzâb, 35)"

Hâkim, yine Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini nakletmiştir: *"Erkekler cihada çıkıyor, kadınlar çıkmıyor. Bize ancak mirasın yarısı (veriliyor)? dedim. Bunun üzerine Yüce Allah şu âyetleri indirdi:*

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيْبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوْا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيْبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ ...

"Allah'ın, sizi birbirinizden üstün kıldığı şeylere göz dikmeyin. Erkeklere de kazandıklarından bir pay var, kadınlara da kazandıklarından bir pay var..." (Nisâ, 32)

"Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar..." (Ahzab, 35)

Bu üç âyet, bir tek sebeb üzerine inmiştir.

Âyetin nüzûlünün, hükümden önce gelmesi

Zerkeşî, nüzûl sebeberi ile ilgili bir nev'i zikredip onu; *"Âyetin nüzûlünün, hükümden önce gelmesi"* diye adlandırıyor. Bu konuda zikretmiş olduğu misal; âyetin, özel bir hüküm hakkında inip, sonra onunla ancak bilâhare amel edildiğine delâlet etmez. Bu ancak âyetin, birden fazla mânâya ihtimali olan mücmel bir lafızla indiğine, sonra onun tefsirinin, bilâhare mânâlardan birine hamledilip müteahhir bir hükme delil olduğuna delalet eder.

Zerkeşî'nin "el-Burhân"ında şöyle denmiştir: *"Bilmiş ol ki bazan*

nüzûl, hükümden önce olur. Buna misal, Yüce Allah'ın şu kavlidir: قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى *"Temizlenen kurtuluşa ermiştir." (A'lâ, 14) Bu âyetle fıtır zekâtına (fitreye) istidlâl olunmuştur.*

Beyhakî, İbni Ömer'e varan senediyle bu âyetin, Ramazan zekatı (yani fitre) hakkında nâzil olduğunu rivayet etmiştir.

Bazısı demiştir ki: Bu te'vîlin vechi nedir (neye dayanmaktadır)? bilmiyorum. Çünkü bu sûre Mekkî'dir. Mekke'de ise ne bayram vardı, ne de zekât."

Begavî[37], tefsirinde buna şöyle cevap vermiştir: Nüzûlün, hükümden önce olması câizdir. Mesela, Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ * وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ

"Bu beldeye (Mekke'ye) yemin ederim. Ki sen, bu beldede helal iken (bulunacaksın)." (Beled, 1-2) Sûre Mekkî'dir. Hıll'ın eseri Mekke'nin fethi günü zuhûr etmiştir. Hatta Resulullah (s.a.v.): "Bana gündüzden bir saat helal kılındı."[38] *buyurmuştur.*

سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ

"Yakında o ordu bozulacak ve arkalarını dönüp kaçacaklar." (Kamer, 45) âyeti Mekke'de inmiştir.

Ömer İbni Hattâb demiştir ki: Ben, hangi ordunun bozulacağını

---

37) Künyesi: Ebû Muhammed el-Hasan İbni Mes'ud İbni Muhammed el-Begavî'dir. Şâfiî fakihidir. Hadîs'te "Mesâbîu's-Sünne" ve tefsirde "Meâlimu't-Tenzîl" adlı kitapların sahibidir. Hicrî 510 yılında ölmüştür.

38) Bu, Sahîhayn'daki bir hadisten alınmıştır. Âyetin şu üç mânâya ihtimali vardır: Ya "hıll" bir yere hulûl etmek, oraya inmek anlamındadır. Bununla onun Beled-i Emîne hulûlü (girmesi) kasdedilmiş olur. Veya "hıll", mubah anlamına gelen helaldendir. Çünkü onlar bu Beled-i Haram'da (Mekke'de) Resulullah'ı öldürmeyi helâl saymışlardı. Ya da mânâ: "Ve ente hıllun fi'l-müstakbel = Sen gelecekte (yani Mekke fethedildiği zaman) helâl olacaksın" demektir. Bu sonuncu görüş nüzûlün, hükümden önce olması anlamındadır.

bilmiyordum. Bedir günü olunca, Resulullah (s.a.v.)'in: *"Yakında o ordu bozulacak ve arkalarını dönüp kaçacaklar."* dediğini gördüm.

Sen, el-Burhân sahibinin zikrettiği şeyde görüyorsun ki; sebeb-i nüzûl sîgası, hem sebebiyete ve hem de âyetin içerdiği ahkâma ihtimallidir. "Beyhakî'nin, İbni Ömer'e varan senedi ile rivayet ettiğine göre, bu âyet, Ramazan zekâtı (fitresi) hakkında inmiştir." Zikrettiği âyetler mücmel (kısa ve özlü) olup, birden fazla mânâya ihtimallidir veya gelecek zamanda olacak şeyleri haber verme sîgası ile gelmişlerdir. *"Yakında o ordu bozulacak ve arkalarını dönüp kaçacaklar."* (Kamer, 45) âyetinde olduğu gibi.

Bir kişi hakkında birden fazla âyet inmesi

Bazan sahabeden biri için birden fazla olay meydana gelir ve bunlardan her olayın durumuna göre Kur'an iner. Böylece o kişinin durumu hakkında inenler de, olayın birden fazla olması sebebiyle teaddüd eder, yani birden fazla olur. Bunun misali, Buharî'nin, "el-Edebü'l-Müfred" adlı kitabında, ana-babaya iyilik hakkında Sa'd İbni Ebî Vakkas'dan rivayet ettiği şu hadistir: Sa'd demiş ki: *"Benim hakkımda Allah'ın Kitabında dört âyet nâzil oldu. Annem, ben, Muhammed (s.a.v.)'i terk edinceye kadar bir şey yememeye ve içmemeye yemin etti. Bunun üzerine Yüce Allah şu âyeti indirdi:*

وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا

"Ana-baba seni, körü körüne Bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme; dünya işlerinde onlarla güzel geçin..." (Lok-man, 15)

İkincisi: Ben bir kılıç almıştım da bu kılıç hoşuma gitmişti. Ey Allah'ın Resulü! Bu kılıcı bana ver, dedim. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu:

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ

"Sana ganimetlerden soruyorlar..." (Enfâl, 1)

Üçüncüsü: Ben hastalanmıştım. Resulullah (s.a.v.) beni ziyarete geldi. Ben:

— Ey Allah'ın Resulü! Malımı taksim etmek istiyorum. Yarısını vasiyyet edeyim mi? dedim.

— Hayır, dedi.

— Üçte birini, dedim. Sustu. Böylece üçte bir bundan sonra caiz oldu.(39)

Dördüncüsü: Ben, Ensar'dan bir toplulukla beraber içki içmiştim. Onlardan bir adam burnuma, devenin çene kemiği ile vurmuştu. Resulullah (s.a.v.)'e geldim. Bunun üzerine Yüce Allah, şarabı (içkiyi) haram kılan âyeti indirdi."(40)

Hz. Ömer'in (r.a.) muvâfakâtı (Resulullah'a söylediği sözlere uygun inen âyetler) de bu kabildendir. Vahy bir çok âyette Ömer'in görüşüne uygun olarak inmiştir.

Öğretim ve eğitimde esbâb-ı nüzûl bilgisinden faydalanma

Öğrencilerin aklî kuvvetlerini toplayan, onların dersi dinleyip uyum sağlamada isteklerini artıran bir şevk içinde kendileri derse hazırlansın diye eğitimciler, öğrencilerin dikkatlerini uyandırmak için terbiyevî vesileler kullanmada pek çok zahmetler çekiyorlar. Dersin merhalelerinden hazırlık merhalesi; çeşitli uygun vesile-

39) Vasiyyet hakkında şu âyet nazil olmuştur: *"Birbirinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur."* (Bakara, 180) Bu âyetin, yukarıda zikredilen hadisin nassı hakkında indiğine dair bir açıklama (tasrih) gelmemiştir.

40) İçkiyi haram kılan âyetler şunlardır: *"Ey iman edenler! Şarab, kumar, dikili taşlar, kısmet çekilen zarlar ancak ve ancak şeytan işi murdar şeylerdir. Onun için bunlardan sakının ki, felaha eresiniz..."* (Maide, 90-91)

lerle, öğrencilerin zihin ve duyularını dersine çekmede öğretmene yardım eden parlak bir anlayışa ihtiyaç gösterir. Nitekim bu hazırlık aşaması, öğretmenin, kendini zorluk ve zahmete sokmadan, öğrencilerin bilgileri arasında bağlantıyı iyi seçmesinde ona deneyim kazandıran uzun bir egzersize de ihtiyaç gösterir.

Nitekim derse hazırlık aşaması, öğrencilerin dikkatini uyandırmayı, zihin ve duyularını derse çekmeyi de hedefler. Şüphesiz ki o, öğrencilerine dersi özet olarak verdikten sonra dersin unsurlarını tafsîlen içine almasına kadar, -öğrencileri ile, küllîden cüz'îye geçmesi öğretmene kolay olsun diye-, konu için küllî tasavvuru da hedef edinir.

Nüzûl sebeblerini bilmek; Kur'ân-ı Kerîm'in, tilavet ve tefsir bakımından okunup incelenmesinde bu eğitim hedeflerini gerçekleştirmek için en üstün yoldur.

Nüzûl sebebi, ya vukû bulmuş bir olay ile ilgili haber, ya da bir konudaki hükmün açığa çıkarılması için Resulullah (s.a.v.)'e arzedilmiş bir soru olup, Kur'an bu olay veya sorunun ardısıra iner.

Öğretmen, derse giriş yapmak için kendisini aslâ bir şey icad etmeye muhtaç bulmayacaktır. Çünkü o, Kur'an'ı açıklarken, nüzûl sebebini anlatınca bu kıssa, öğrencilerin dikkatini uyandırmaya zihin ve duyularını derse çekmeye, aklî kuvvetlerini toplamaya, kendilerinin dersi kabule hazırlanmasına ve ona karşı isteklerinin artmasına yetecektir. Onlar nüzûl sebebini bilmekle dersi daha iyi anlayacaklar, nefisleri, ona uygun olarak inen âyeti ve içerdiği teşrîî sırları ve tafsîlî hükümleri öğrenmeyi arzu edecektir. Çünkü bunlar insanlığı, hayatın en doğru yoluna, sırât-ı müstakime, izzet, şeref ve mutluluk yoluna eriştirir.

Ders oturumları ile ilgili özel durumlarda veya yönlendirme ve irşad ile ilgili genel öğretim ve eğitim alanlarında, eğitimcilerin, ders alan öğrencilere ve irşad alan topluluklara tesir etmede nüzul sebeblerinin anlatılmasından faydalanmaları gerekir. İşte bu, eğitim hedeflerini; en parlak mânâları ve en yüksek suretleriyle gerçekleştirmek için en faydalı yoldur.

* * *

Âyetler ve sûreler arasındaki münasebetler

Nüzûl sebebini bilmenin, mânâyı anlamada ve âyetin tefsirinde faydası olduğu gibi, âyetler arasındaki münasebeti bilmek de onları iyi yorumlamaya ve ince anlamaya yardım eder. Bundan dolayı bazı âlimler bu konuda ayrıca kitap yazmışlardır.[41]

Münasebet, lügatta; mukârebet, yani yakınlık, uygunluk, benzerlik anlamındadır. Mesela: فُلَانٌ يُنَاسِبُ فُلَانًا Yani: *Falan, falana yakındır, ona benzer, ona uygundur,* denir. Kıyas babında, *illette münasebet* de bundandır. O, hükme yakın olan vasıftır.

Burada münasebetten maksad: Bir âyette, cümle ile diğer cümle arasındaki veya birden fazla âyetlerde, âyet ile diğer âyet arasındaki veya sûre ile diğer sûre arasındaki irtibat vechidir.

Münasebeti bilmenin; mânâların düzenini, Kur'an'ın belagatle ilgili i'cazını ve beyanının sağlamlığını, kelamının inti-zamını ve üslubunun güzelliğini anlamada bazı faydaları vardır.

"(Bu, öyle bir) Kitâbtır ki, hikmet sahibi, herşeyden haberi olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış ve güzelce açıklan-mıştır." (Hûd, 1)

Zerkeşî demiştir ki: "Bunun faydası; sözün cüzlerinden bazısını, bazısının başlangıçlarını yakalamış kılmaktır. (Yani, sözün cüzlerini birbirine uyumlu ve bağlantılı kılmaktır.) Bununla irtibât kuvvetlenir. Te'lifin hali, cüzleri birbirine bitişmiş sağlam bir binanın hali gibi olur."

Kâdî Ebu Bekr İbn-ü'l-Arabî demiştir ki: "Kur'an'ın âyetlerinin; mânâları sıralı, yapıları düzenli bir tek söz gibi birbirine bağlanması, büyük bir ilimdir."

---

41) Bu konuda eser yazanlardan biri, Ebû Cafer Ahmed İbni İbrahim İbni'z-Zübeyr el-Endülüsî en-Nahvî el-Hâfız'dır. Hicrî 807 yılında ölmüştür. Bu konuda, "el-Burhhan fî Münâsebet-i Tertîb-i Suveri'l-Kur'ân" adlı kitabı yazmıştır.

Şeyh Burhanu'd-Dîn el-Bekâî'nin de bu konuda, "Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-âyâti ve's-Süver" adlı bir kitabı vardır. Bunun bir elyazma nüshası, Dârü'l-Kütübi'l-Mısrî'de bulunmaktadır. Bu konu için, Zerkeşî'nin el-Burhân'ına bak. c. 1, s. 35.

Âyetler arasındaki bağlantı ve münasebetleri bilmek, tevkîfi (yani vahye dayanan) bir iş değildir. Fakat o, müfessirin ictihadına, Kur'an'ın i'cazını, belâgat sırlarını ve eşsiz beyanının vecihlerini tatma derecesine dayanır. Eğer münasebet, siyak ile insicamlı ve arabî ilimlerdeki lügavî asıllarla ittifak etmiş olarak mânâ inceliği olursa, latif ve makbul olur.

Bu, müfessirin, her âyet için bir münasebet araması gerekir, demek değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim olaylara ve hadiselere göre, parça parça, bölüm bölüm inmiştir. Bazan müfessir, Kur'an âyetlerinin bağlantısını anlar, bazan da anlayamaz. Müfessirin, münasebeti, anlamadan gelişi güzel yapmaması, onu yolundan saptırmaması gerekir. Aksi takdirde beğenilmeyip kızılan bir tekellüf olur.

Şeyh İzzeddin İbni Abdisselâm[42] demiştir ki: "Münase-bet, güzel bir ilimdir. Lâkin sözün bağlantısının güzel olmasında, başı sonuna irtibatlı ve ittihatlı bir durumda vâki olması şart koşulur. Eğer çeşitli sebebler üzere vâki olursa, onda, ikisinden birinin diğerine irtibatı şart koşulmaz." Sonra o şöyle demiştir: "Kim, bunlar arasında rabıta kurarsa, gücü yetmeyen bir işi, ancak zayıf irtibatlarla yapmaya kalkışmış olur ki böylesinden, sözün en güzeli şöyle dursun, güzel olanı bile korunur. Çünkü Kur'an, çeşitli hükümler halinde ve muhtelif sebeblerden dolayı yirmi küsur yılda nazil olmuştur. Böyle olan bir şey, kısımlarını birbirine rabtetmeyi kasdetmez."

Bazı müfessirler, cümleler veya âyetler veya sûreler arasındaki münasebeti açıklamaya önem verip bununla ilgilenmişler ve ince bağlantı vecihleri ortaya çıkarmışlardır.

Cümle bazan, kendinden öncesi için te'kid veya beyan veya tefsir veya tezyîlî (eklenmiş) itiraz olur. Bunun birçok misalleri vardır.

Âyetin de kendinden öncesine, irtibat vecihlerinden bir vecih

42) Künyesi: Abdülazîz İbni Abdisselâm olup el-İz diye meşhurdur. Takva sahibi mücahid bir âlim idi. Hicrî 660 yılında ölmüştür.

üzere taalluku vardır ki bu, ikisini bir araya getirir. Meselâ: Mü'minlerin nitelikleri ile müşriklerin nitelikleri arasında karşılaştırma yapılması, müşriklerin tehdid edilmesi ve mü'minlere vaadde bulunulması, azâb âyetlerinden sonra rahmet âyetlerinin, korkutma âyetlerinden sonra teşvik ve isteklendirme âyetlerinin, kevnî âyetlerden sonra tevhid ve tenzih âyetlerinin zikredilmesi v.s. gibi.

Bazan münasebet, muhatabların halini gözetmekte olur. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ * وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ * وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ * وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ

"(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltil-diğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?" (Gâşiye, 17-20)

Yüce Allah, çölde yaşayan muhatablara nisbetle câri olan âdet ve alışkanlığı gözeterek; deve, gök ve dağları bir arada zikretmiştir. Çünkü onlar, geçinmek için gerekli olan şeylerde deveye muhtaç olup onunla ilgilenirler. Bu da ancak, mer'ayı münbit kılıp develeri besleyen su ile mümkün olur. Su ise, yağmurun inmesiyle hâsıl olur. İşte bu, yüzlerini göğe çevirip durmalarının sebebidir. Sonra onlar için, kendisiyle korunacakları bir de sığınak ve barınak lâzımdır. Bunun için dağlardan daha elverişli bir şey yoktur. Onlar ot ve su arayıp, bir yerden göçer ve başka bir yere inerler, kurak olan mer'âdan, verimli olan mer'âya geçerler. İşte çöl halkı bu âyetleri işitince, onların gönüllerindeki duyguya ve zihinlerindeki düşünceye uygun düşmüştür.

Bazan münasebet, sûre ile sûre arasında olur. "En'âm" sûresinin, "hamd" ile başlaması gibi:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ

"Hamdolsun o Allah'a ki gökleri ve yeri yarattı, karanlığı ve aydınlığı var etti..." (En'âm, 1)

Çünkü bu, kullar ile onların mücâzâtları arasındaki hükümle ilgili olan "Mâide" sûresinin sonuna uygundur.

اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Eğer onlara azâb edersen, onlar Senin kullarındır (dilediğini yaparsın); eğer onları bağışlarsan, şüphesiz Sen, daima üstünsün, hüküm ve hikmet sahibisin!"

Allah buyurdu ki: "Bu, sadıklara, doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür. Onlar için altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır." Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük başarı budur! Göklerin, yerin ve bunlarda bulunan herşeyin mülkü Allah'ındır. O, herşeye kâdirdir!" (Mâide, 18-20)

Nitekim Yüce Allah (Zümer sûresinin sonunda, hüküm ile hamdi ardarda zikrederek) şöyle buyurmuştur:

وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

"Artık aralarında adaletle hükmolunmuş ve "âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun" denilmiştir." (Zümer, 75)

Hadîd sûresinin tesbîh ile başlaması da böyledir:

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Göklerde ve yerde bulunan herşey Allah'ı tesbih etmektedir. O, azîzdir, hakîmdir." (Hadîd, 1)

Çünkü bu, tesbihi emreden "Vâkıa" sûresinin sonuna uygundur:

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ

"O halde Rabbini o büyük adıyla tesbih (ve tenzih) eyle." (Vâkıa, 96)

Mesela, "Kureyş" sûresinin, "Fîl" sûresine bağlantılı olması gibi. Çünkü Fîl ashâbının helâk olmasının sonucu, Kureyş'in yaz ve kış yolculuklarını mümkün kılmaktır. Hattâ el-Ahfeş demiştir ki: "Kureyş" sûresinin, "Fîl" sûresine bağlan-tısı, Yüce Allah'ın: *"Nihayet onu Fir'avn ailesi aldı ki kendilerine bir düşman ve başlarına derd olsun"* (Kasas, 8) kavli babındandır.

Bazan sûrelerin başları ile son tarafları arasında münâsebet olur. Kasas sûresindeki münasebet buna misaldir. Bu sûre, Musa aleyhisselam kıssası ile, yani onun işinin başlangıcını ve yardım görmesini beyan ile başlamış, sonra dövüşen iki adam bulduğunda başına gelenleri anlatmıştır.

Yüce Allah onun şu duasını nakletmiştir: *"Rabbim, dedi, bana lutfettiğin ni'metler hakkı için artık bir daha suçlulara arka olmayacağım."* (Kasas, 17)

Sonra Yüce Allah, Mekke'den çıkmasından sonra oraya geri döneceğini vaad etmekle Resulullah'ı teselli edip, kâfirlere arka olmaktan da onu menederek sûreyi sona erdirmiştir.

"Şüphesiz o Kur'an'ın gereği ile amel etmeni) senin üzerine farz kılan, seni dönülecek yere (Mekke'ye) döndürecektir. De ki: "Kimin hidayetle geldiğini ve kimin açık bir sapıklık içinde olduğunu Rabbim bilir.

Sen, bu kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun. (Bu) ancak Rabbinden bir rahmet (olarak gelmiş)tir. O halde sakın kâfirlere arka çıkma." (Kasas, 85-86)

Tefsir kitaplarını inceleyen kimse, birçok münâsebet vecihleri bulur.

* * *

Kur'an'ın İndirilmesi

Allah, Kur'an'ı peygamberimiz Muhammed'e (s.a.v.) insanlara doğru yolu göstermesi için indirdi. Kur'an'ın indirilmesi, onun, yer ve gök ehli nezdindeki şerefini ilân eden büyük bir olaydı. Kur'an'ın Kadir gecesindeki ilk indirilişi, Allah'ın, meleklerinden oluşan ulvî âleme Ümmet-i Muhammed'in şerefini bildirip, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmaları için bu yeni risâletle ikramda bulunduğunu haber vermiştir.

Kur'an'ın; kendinden önceki semavî kitapların indirilmesinde alışılmış olanın aksine parça parça, bölüm bölüm ikinci kez indirilmesi, Arapları, Kur'an hakkında mücadele ve münazaraya sevkeden dehşet ve şaşkınlık uyandırmıştır. Sonunda, bunun arkasındaki ilahî hikmetin sırları içinde onlara hakikat sabahı görünmüştür.

Resulullah (s.a.v.), bu büyük risaleti toptan bir kerede almamıştı. O, kibir ve inad gösteren Arapları bununla ikna etmeye çalışıyordu. Vahy ona, kalbini pekiştirmek, onu teselli etmek, Allah'ın, dini ikmal edip nimeti tamamlamasına kadar vak'a ve olaylarla beraber derece derece ilerlemek için uygun bir biçimde iniyordu.

Kur'an'ın toptan indirilmesi

Yüce Allah, değerli kitabında şöyle buyuruyor:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ

"Ramazan ayı ki, insanlara yol gösterici, hidayeti, doğruyu ve yanlışı birbirinden ayırd edip açıklayıcı olarak Kur'an o ayda indirilmiştir." (Bakara, 185)

Yine buyuruyor ki:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

"Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik." (Kadr, 1)

Diğer bir âyette de şöyle buyuruyor:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ

"Biz onu, mübarek bir gecede indirdik." (Duhân, 3)

Bu üç âyet arasında çelişme yoktur.

"Mübarek gece", Ramazan ayındaki Kadir gecesidir. Ancak bunların zahiri, Resulullah (s.a.v.)'in hayatındaki amelî olayla çelişmektedir. Çünkü Kur'an ona yirmiüç yılda inmiştir. Bu konuda âlimlerin iki temel görüşü vardır:

1- Birinci görüş: İbni Abbas ve bir cemaatin görüşüdür. Âlimlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Bunlara göre; bu üç âyetteki Kur'an'ın nüzûlünden maksad; melekler katında onun şan ve şerefini yüceltmek için, dünya semasındaki *Beytü'l-Izzet*'e toptan bir kerede indirilmesidir. Bundan sonra da Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.)'e, bi'setinden ölümüne kadar vâki olan hadiselere göre, yirmiüç yılda bölüm bölüm inmiştir. Resulullah (s.a.v.), bi'setten sonra onüç yıl Mekke'de ve hicretten sonra on yıl da Me-

dine'de ikamet etmiştir.

İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Resulullah (s.a.v.), kırk yaşında peygamber olarak gönderildi. (Bundan sonra) Mekke'de onüç yıl kaldı, ona vahyediliyordu. Sonra hicret etmesi emredilip on yıl (Medine'de kaldı). Altmış üç yaşında öldü."*(1)

Bu görüş hakkında, İbni Abbas'dan çeşitli rivayetlerle gelmiş sahih haberler vardır.

a) İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'an, kadir gecesi, dünya semasına toptan bir kerede indirildi. Bundan sonra yirmi yılda (bölüm bölüm) indirildi. Sonra İbni Abbas şu âyetleri okumuştur: *"Onların sana getirdiği her misale karşı mutlaka Biz sana, gerçeği ve en güzel açıklamayı geti-ririz."* (Furkan, 33) *"Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık; ve onu peyderpey indirdik."* (İsra, 106)(2)

b) Yine İbni Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'an, zikirden ayrılıp dünya semasındaki Beytü'l-İzzet'e konuldu. Cibrîl onu oradan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e (bölüm bölüm) indirmeye başladı."(3)

c) İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'an, dünya semasına toptan bir kerede indirildi. Mevâkı-ı Nü-cûm'da(4) idi. Allah onu peygamberine birbiri ardısıra indiriyordu."(5)

d) Yine İbni Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'an, Ramazan ayındaki Kadir gecesinde dünya se-

---

1) Bazı âlimlere göre; Kur'an'ın nüzûl süresi yirmi yıl, bazılarına göre; yirmi beş yıldır. Onlar, Resulullah (s.a.v.)'in, hicretten sonra Medîne'de on yıl ikamet ettiğinde ittifak etmekle beraber, bi'setten sonra Mekke'deki ikamet süresinin onüç yıl mı, on yıl mı, yoksa onbeş yıl mı? olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Doğru olan, birincisidir. (Yani onüç yıl kaldığıdır.) Bkz. el-İtkan, c.1, s. 39.

2) Bunu, Hâkim, Beyhakî ve Nesaî rivayet etmiştir.

3) Bunu, Hâkim rivayet etmiştir.

4) Mevâkı-ı Nücûm: Yıldızların doğdukları ve battıkları yerler veya yıldızların burç ve menzilleri, demektir. (Bkz. Hak Dini, Kur'an Dili, c. 7, Vâkıa sûresi (56), âyet, 75. (A.E.)

5) Bunu, Hâkim ve Beyhakî rivayet etmiştir.

masına toptan bir kerede indirildi. Sonra oradan bölüm bölüm indirildi."[6]

2- İkinci görüş: Bu, Şa'bî'den rivayet edilmiştir.[7] Yukarıda geçen üç âyetteki Kur'an'ın nüzulünden maksad; onun Resulullah (s.a.v.)'e inmeye başlamasıdır. Kur'an'ın nüzûlü, Ramazan ayının Kadir gecesinde başlamıştır. O, mübarek gecedir. Bundan sonra yaklaşık olarak yirmiüç yılda, olaylarla beraber derece derece ilerleyerek ardarda nâzil olmuştur. Kur'an'ın bir nüzûlden başka nüzûlü yoktur. O da Resulullah (s.a.v.)'e bölüm bölüm indirilmesidir. Çünkü Kur'an'ın bildirdiği budur. *"Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık; ve peyderpey indirdik."* (İsrâ, 106)

Geçmiş semavî kitapların toptan bir kerede indirildiği kendilerine nakledilmiş olan müşrikler, Kur'an'ın peyderpey indirilmesi hakkında münâzara ve münakaşa etmişlerdir.

"İnkâr edenler: "Kur'an, ona bir defada indirilmeli değil miydi?" dediler. Biz, onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle (parça parça indirdik) ve ağır ağır okuduk. Onların sana getirdiği her misale karşı mutlaka Biz sana, gerçeği en güzel açıklamayı getiririz." (Furkan, 32-33)

Ramazan ayının ve mübarek bir gece olan Kadir gecesinin meziyyeti, -ancak yukarıda geçen üç âyetle, Kur'an'ın Resulullah'a indirilmesi kasdedilmiş olursa,- insana zâhir olur. Bu, Yüce Allah'ın, Bedr gazvesi hakkındaki şu sözünde gelen habere uygundur:

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Eğer Allah'a ve (hak ile batılın) ayrılma gününde, o iki topluluğun karşılaştığı günde kulumuza indirdiğimize inanmışsanız bilin ki... Allah, herşeye kâdirdir." (Enfâl, 41)

---

6) Bunu, Taberanî rivayet etmiştir.

7) Şa'bî: Âmir İbni Şerâhîl'dir. Tâbiîn'in büyüklerindendir. Ebu Hanife'nin şeyhlerinin en büyüğüdür. Hadis ve fıkıhta imam idi. Hicrî 109 yılında ölmüştür.

Bedr gazvesi, Ramazan'da oldu. Bu, vahyin başlangıcı hakkındaki şu hadisi tahkik edenlerin görüşüne uygundur.

Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Resulullah (s.a.v.)'in ilk vahy başlangıcı, uykuda rüya-yı saliha (yani sadıka) görmekle olmuştur. Hiç bir rüya görmezdi ki, sabah aydınlığı gibi açık seçik zuhur etmesin. Ondan sonra kalbine yalnızlık sevgisi konuldu. Artık Hıra (dağın)daki mağara içinde halvete çekilip, orada ailesinin yanına gelinceye kadar sayısı belirli günlerde tehannüs -ki teabbüd demektir- eder ve yine azıklanıp giderdi. Sonra yine Hadîce'nin yanına dönüp bir o kadar zaman için yine azık alırdı. Nihayet Resulullah (s.a.v.)'e bir gün, Hırâ mağarasında bulunduğu sırada (emr-i) hak (yani vahy) geldi. Şöyle ki; ona melek gelip "Ikra'" yani "Oku" dedi. O da: "Ben okumak bilmem" dedi.*[8] *(Resulullah s.a.v. der ki:) O zaman melek beni alıp tâkatım kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine, "Ikra' = oku" dedi. Ben de ona, "Okumak bilmem" dedim. Yine beni alıp ikinci kez tâkatım kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine, "Ikra' = oku" dedi. Ben de, "okumak bilmem" dedim. Nihayet beni yine alıp üçüncü kez sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp:*

"(Ey Resulüm!) Yaratan Rabbinin adı ile oku! İnsanı bir kan pıhtısından yarattı... İnsana bilmediği şeyleri öğretti." (Alâk, 1-5) *dedi."*[9]

Hadisleri şerh eden muhakkiklere göre, Resulullah (s.a.v.), önce doğduğu ay olan Rebîu'l-evvel ayında rüya ile nebî oldu. Bunun müddeti altı ay devam ettikten sonra ona, Ramazan ayında, uyanık iken *"Ikra'"* emriyle vahyedildi. Bu açıklamayla naslar bir mânâda birbirini destekler.

3- Bu konudaki üçüncü bir görüşe göre; Kur'an, dünya semasına yirmi üç Kadir gecesinde, yani yirmi üç yılın her Kadir gecesinde Allah'ın indirilmesini takdir ettiği kadar indirildi. Kadir gecesinde dünya semasına indirilen bu miktar, tam bir yıl için olup, bundan sora Resulullah'a bütün yıl bo-yunca parça parça in-

8) Bir rivayette, "kâle = dedi" yerine, "kultü = dedim" denilmiştir.

9) Bu hadisi, Buharî, Müslim ve başkaları rivayet etmişlerdir.

diriliyordu.

Bu görüş, müfessirlerden bazısının ictihadıdır. Bu konuda hiç bir delil yoktur.

Şa'bî'den rivayet edilen ikinci görüşün delilleri ise -sahih ve makbul olmakla beraber- İbni Abbas'dan rivayet edilen birinci görüşle çelişmez.

Diğerlerinden üstün olan görüş; Kur'ân-ı Kerîm'in iki inişi olmasıdır.

Birincisi: Onun, Kadir gecesinde toptan bir defada dünya semasındaki *Beytü'l-Izzet*'e inmesidir.

Ikincisi: Onun, dünya semasından yeryüzüne, yirmi üç yılda parça parça, bölüm bölüm inmesidir.

Kurtubî, Mukâtil İbni Hayyân'dan; Kur'an'ın, Levh-i Mahfûz'dan dünya semâsındaki Beytü'l-İzzet'e toptan bir defada indirildiği hakkında icmâ' bulunduğunu nakletmiştir.

İbni Abbas, Kur'an'ın indirilmesi hakkındaki üç âyet ile Resulullah'ın hayatındaki amelî olay arasında çelişki bulunduğunu, Kur'an'ın Ramazan ayından başka yirmi üç yılda indirilmiş olmasıyla reddetmiştir.

İbni Abbas'dan rivayete göre: "Atıyye İbnü'l-Esved ona sorup; Yüce Allah'ın: *"Ramazan ayı ki Kur'an o ayda indirildi"* kavli ile, *"Biz onu Kadir gecesinde indirdik"* kavli, kalbime şüphe düşürdü. Çünkü Kur'an, Şevvâl'de Zilkade'de, Zilhicce'de, Muharrem'de, Safer'de ve Şehr-i Rebî'de indirildi, demiş. Buna karşılık İbni Abbas:

— Kur'an, Ramazan ayındaki Kadir gecesinde toptan bir defada indirildi. Sonra aylar ve günler içinde, yavaş yavaş, peyderpey (yıldızların düştükleri gibi) parça parça indirildi, demiştir."[10]

Âlimlerden bazısı, Kur'an'ın şânını yüceltme ve kendisine vahiy indirilen peygamberi şereflendirme hakkındaki bu hikmete işaret etmiştir. Süyûtî demiştir ki: "Kur'an'ın toptan bir defada göğe indirilmesindeki sır, onun durumunu ve kendisine indiği kimsenin durumunu yüceltmektir, denildi. Bu da, yedi kat göğün sakinleri-

10) Bunu, İbni Merdeveyh ve Beyhakî "el-Esmâ ve's-Sıfât"da nakletmiştir.

nin: Bu kitab, ümmetlerin en şereflisi için, resullerinin sonuncusuna indirilmiş en son kitaptır. Biz onu, kendilerine indirilmesi için onlara yaklaştırdık, diye bildirmeleriyle olur. Eğer ilâhî hikmet, onlara Kur'an'ın, olaylara göre parça parça ulaşmasını gerektirmeseydi, kendinden önce indirilmiş diğer kitaplar gibi onu yeryüzüne toptan bir defada indiriverirdi. Fakat Allah, onunla diğer kitapların arasını ayırdı. Kendisine indirilen kimseyi şereflendirmek için Allah onu iki safhada indirdi: Önce toptan indirdi, sonra da parça parça indirdi."

Sahavî, Cemâlü'l-Kurrâ'da demiştir ki: "Kur'an'ın bir defada toptan dünya semâsına indirilişi, insanın melekler katındaki şânının yüceliğini ve değerini göstermek, Allah'ın kendilerine verdiği önemi ve rahmetini bildirmek içindir. Bu gaye ile, En'âm sûresinin indirilişinde yetmiş bin meleği görevlendirmiştir. Yüce Allah, ayrıca aynı gaye ile Kur'an'ı, Kirâmen-Kâtibîn'e yazdırma, istinsah ettirme ve kendilerine okuma görevini, Cebrail'e vermiştir."(11)

Kur'an'ın parça parça indirilmesi

Yüce Allah, Kur'an'ın indirilmesi hakkında şöyle buyuruyor:

وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ * نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ * عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ * بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

"Muhakkak ki bu Kur'an, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir. Onu Rûhu'l-emîn, uyarıcılardan olasın diye, senin kalbine apçık bir dil ile indirmiştir." (Şuarâ, 192-195)

Yine şöyle buyuruyor:

11) Bkz. el-İkan, c.1, s. 40-41.

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ

"De ki: Onu, Mukaddes Ruh (Cebrail), iman edenlere sebat vermek, müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, Rabbin katından hak olarak indirdi." (Nahl, 102)

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

"Bu kitabın indirilişi, güçlü, hikmet sahibi Allah'dandır." (Câsiye, 2)

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ

"Eğer kulumuz (Muhammed)'e indirdiklerimizden şüphe içinde iseniz, haydi onun benzeri bir sûre getirin." (Bakara, 23)

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

"De ki: Cebrail'e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah'ın izniyle Kur'an'ı senin kalbine bir hidayet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve mü'minler için de müjdeci olarak o indirmiştir." (Bakara, 97)

Bu âyetler, Kur'ân-ı Kerîm'in, arabî lafızlarıyla Allah'ın kelâmı olduğunu, Cebrail'in onu Resulullah (s.a.v.)'in kalbine indirdiğini, bu inişin, dünya semasına ilk inişten başka olduğunu, bu inişten maksadın, onun parça parça inişi olduğunu bildirmektedir.

Bunun, *"inzal"* ile değil de, *"tenzîl"* lafzıyla ifade edilmesi, maksadın, tedrîcen parça parça inme olduğuna delalet eder. Çünkü lügat âlimleri, *inzâl* ile *tenzîl* arasında fark görürler. *Tenzîl;* parça parça, ayrı ayrı inen için kullanılır. *Inzâl* ise; daha geneldir.(12)

Kur'ân-ı Kerim, tercih edilen görüşe göre, onüç yıl Mekke'de ve on yıl da Medine'de olmak üzere, toplam yirmi üç yılda parça

12) Bkz. Ragıb'ın Müfredat'ı.

parça indi. Nitekim Yüce Allah'ın şu sözünde, onun parça parça indirildiği hakkında açıklama gelmiştir:

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا

"Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık ve onu peyderpey indirdik." (İsrâ, 106)

Yani, onu insanlara yavaş yavaş, ağır ağır, tâne tâne okuyasın diye âyet âyet, sûre sûre ayrılmış olarak indirdik ve onu olaylara göre parça parça indirdik.

Tevrat, İncil ve Zebur gibi, diğer semâvî kitaplar ise, bir kerede toptan indirilmiş, parça parça nâzil olmamıştır. Yüce Allah'ın şu sözü buna delâlet eder:

"İnkâr edenler: "Kur'an, ona bir defada indirilmeli değil miydi?" dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle (parça parça indirdik) ve ağır ağır (tâne tâne) okuduk." (Furkân, 32)

Bu âyet, geçmiş semavî kitapların bir kerede toptan inmiş olduğuna delildir. Âlimlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Eğer bunlar parça parça indirilmiş olsaydı, burada kâfirlerin Kur'an'ın parça parça indirilmiş olmasına taaccüb etmelerine bir sebeb kalmazdı. Onların: *"Kur'an, ona bir defada indirilmeli değil miydi?"* sözünün mânâsı, ona Kur'an, diğer kitaplar gibi bir defada indirilseydi ya? Ona ne oluyor da parça parça indirilmiş? Niçin ayrı ayrı inzâl edilmiş? demektir.

Mesela, Yüce Allah onların: *"Dediler ki: Bu resûle ne oluyor ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor?"* (Furkan, 17) sözüne karşılık: *"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, çarşılarda gezerlerdi."* (Furkan, 20) sözüyle karşılık verdiği gibi; yine mesela, onların: *"Allah bir insanı mı peygamber olarak göndermiş?"* (İsrâ, 94) sözüne karşılık: *"De ki: Eğer yeryüzünde yerleşmiş, gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik."* (İsrâ, 95) ve *"Biz, senden önce de, ancak kendilerine vahy ettiğimiz birtakım adamlar gönderdik."* (Enbiya, 7) âyetleriyle onlara karşılık verdiği gibi, onlara, bunun, bütün semavî kitapları indir-

mede sünneti (âdeti) olduğunu bildirmekle karşılık vermemiştir.

Bilakis bu konuda, Kur'an'ın parça parça indirilmesindeki hikmet vechini şu âyetle açıklayarak olaylara cevap vermiştir:

"Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle (parça parça indirdik) ve ağır ağır (tâne tâne ayırarak) okuduk." (Furkan, 32) Veya onu birbiri ardınca âyet âyet takdir ettik ya da onu iyice açıkladık, demektir.

Çünkü Kur'an'ın, olaylara göre, parçalara ayrılmış olarak peyderpey indirilmesi, ezberlemeye ve anlamaya daha yakın, daha elverişlidir. Bu, kalbe yerleştirip pekiştirme sebeblerinin en büyüklerindendir.

Sahih hadislerden elde edilen hüküm şudur ki; Kur'an, ihtiyaca göre, beş âyet, on âyet, daha çok veya daha az olarak iniyordu. İfk olayı hakkında on âyetin bir defada indiği sahihtir. "Mü'minûn" sûresinin baş tarafındaki on âyetin de bir defada indiği sahihtir. Yine sahih rivayete göre; bir âyetin parçası olan; غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ *"Özür sahibi olmaksızın"* (Nisâ, 95) kavli ise, tek başına indirilmiştir.[13]

Kur'an'ın parça parça indirilmesinin hikmeti

Kur'ân-ı Kerîm'in parça parça indirilmesinin hikmetini, bu konuda vârid olan naslardan faydalanarak şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Birinci hikmet: Resulullah (s.a.v.)'in kalbini pekiştirmektir:

Resulullah (s.a.v.), davetini insanlara yönelttiği zaman, davetten kaçış ve sertlik buldu. Katı yürekli, kaba yaradılışlı, inatçı bir topluluk ona baş kaldırdı. Onları hayra eriştirmeyi samimiyetle istemesine rağmen, kendisine çeşitli zahmet ve eziyetler verdiler. Hatta Yüce Allah, onun hakkında şöyle buyurdu:

"Herhalde sen, onlar bu söze inanmıyorlar diye üzüntüden kendini helâk edeceksin." (Kehf, 6)

Vahiy, Resulullah (s.a.v.)'e, kalbini hak üzerinde sabit kılacak

13) Süyûtî bunu, hicrî 437 yılında vefat etmiş olan "Mekkî İbni Ebî Talib"in, "en-Nâsih ve'l-Mensûh" adlı kitabından nakletmiştir. Bkz. el-İkan, c.1, s. 42.

ve davet yolunda devam edip ilerlemesi için azmini güçlendirecek şekilde aralıklı olarak iniyorldu. Kavminde karşılaştığı cehalet karanlıklarına aldırmıyordu. Çünkü bunlar, havadan çabucak sıyrılıp giden yaz bulutu gibiydi.

Yüce Allah ona, yalanlanıp eziyet edilen ve kendilerine Allah'ın yardımı gelinceye kadar sabreden geçmiş peygamberler hakkındaki sünnetini (âdetini) ve kavminin onu, böbürlenip büyüklük tasladıkları için yalanladıklarını bildirmiştir.

Resulullah (s.a.v.) bu konuda, kavminin eziyetlerine ve kendisini yalanlayıp yüz çevirmelerine karşı, tarih boyunca peygamberlik grubu içinde süregelen ilahî sünnetten, kendisine bir tesellî payı çıkarıyordu.

"Biliyoruz, onların dedikleri seni üzüyor. Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler, bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar. Senden önce de elçiler yalanlanmıştı. Yalanlamalarına ve eziyet edilmelerine sabrettiler, nihayet onlara yardımımız yetişti. Allah'ın sözlerini (yardım vaadini) değiştirebilecek kimse yoktur. Sana da elçilerin haberlerinden bir parça gelmiştir." (Enâm, 33-34)

"Eğer seni yalanladılarsa, senden önce açık deliller, hikmetli sahifeler ve aydınlatıcı Kitab'ı getiren peygamberler de yalanlanmıştı." (Âl-i İmran, 184)

Kur'ân-ı Kerim ona, kendinden önceki peygamberlerin sabrettikleri gibi sabretmesini emrediyor: *"(Ey Resulüm), Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret."* (Ahkâf, 35)

Allah Teâlâ'nın, yalanlayanların işini bitirmeye kâfi geleceğini garanti etmesiyle Resulullah'ın nefsi itminan oluyor: *"Onların (müşriklerin) söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl. Nimet içinde yüzen o yalancıları bana bırak ve onlara biraz mühlet ver."* (Müzzemmil, 10-11)

İşte, peygamberlerin kıssalarındaki hikmet hakkında Kur'an ile gelen haber budur: *"Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz."* (Hûd, 120)

Kavminin yalanlamasından dolayı Resulullah (s.a.v.)'in elemi

şiddetlendikçe ve eziyetlerinden dolayı ona üzüntü geldikçe, Kur'an, ona destek ve teselli olarak inip, yalanlayanların hallerini Allah'ın bildiğini ve onlara yaptıklarının karşılığını vereceğini bildirmekle onları tehdid ediyordu: *"Onların sözü seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da biliyoruz."* (Yâsîn, 76) *"Onların sözü seni üzmesin. Şüphesiz ki, bütün izzet (güç, kuvvet) Allah'ındır. O, işitendir, bilendir."* (Yûnus, 65)

Nitekim Yüce Allah, kuvvet, izzet, üstünlük ve zafer ifade eden şu âyetlerle de ona müjde veriyor: *"Allah seni insanlardan koruyacaktır."* (Mâide, 67) *"Ve şanlı bir zaferle Allah sana yardım edecektir."* (Fetih, 3) *"Allah: Elbette Ben ve elçilerim galib geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, azîzdir."* (Mücadele, 21)

İşte böylece Kur'an âyetleri, Resulullah (s.a.v.)'e yardımcı olup, ona, teselli ardına teselli vererek ve sabır üzerine sabır tavsiye ederek iniyordu. Böylece üzüntü yüreğine yerleşemiyor, hüzün ona tahakküm edemiyor, ümitsizlik nefsine yol bulamıyordu. Peygamberlerin kıssalarında onun için bir örnek, yalanlayanların başlarına gelenlerde ona teselli, zafer ve yardım vaadinde de müjde vardı. Beşerî yaradılış gereği ona bir üzüntü geldikçe, teselli tekrarlanıyordu. Böylece kalbi, daveti üzere sabit kalıyor ve ilahî yardıma güvenmekle sükûnet buluyordu.

Kâfirlerin, Kur'an'ın parça parça indirilmesi hakkındaki itirazlarına Yüce Allah'ın; *"Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle (parça parça indirdik) ve ağır ağır (tâne tâne) okuduk."* (Furkan, 32) kavliyle verdiği cevaptaki hikmet işte budur.

Ebû Şâme[14] demiştir ki: "Şayet: Kur'an'ın parça parça indirilmesindeki sır nedir? Diğer kitaplar gibi o da bir kerede toptan indirilseydi ya? denilse, buna karşılık biz deriz ki: Bu sorunun cevabını Allah Teâlâ üstlenip şöyle buyurmuştur: *"İnkâr edenler: "Kur'an ona, (kendinden önceki peygamberlere indirildiği gibi) bir defada indirilmeli*

14) Ebu Şâme: Abdurrahman İbni İsmail el-Makdisî, Şâfiî fakihidir, "el-Vecîz İlâ Ulûmin Teteallaku bil-Kur'âni'l-Azîm" ve "Şerhun ale'ş-Şâtıbiyyeti'l-Meşhûra Fi'l-Kırâat" adlı eserleri vardır. Hicrî 665 yılında ölmüştür.

değil miydi?" dediler."

Yüce Allah onlara şöyle cevap vermiştir: *"Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle (parça parça indirdik) ve ağır ağır (tâne tâne) okuduk."* (Furkan, 32)

Çünkü vahy, her olayda yenilendikçe kalbi daha çok pekiştirir. Kendisine vahy gönderilen kişiye daha çok ilgi çekip ona önem verilmesini sağlar. Bu da, meleğin ona daha çok inmesini, kendisine verilen söz (ahd) ile birlikte, Allah tarafından gelen risaletin yenilenmesini gerektirir. Böylece Resulullah'da ifadeye sığmayan bir sevinç meydana gelir. Bundan dolayı Cibrîl, kendisiyle çokça buluştuğu için, Ramazan ayı Resulullah'ın en cömert olduğu zamandı."(15)

2- *İkinci hikmet:* Meydan okuma ve i'cazdır:

Müşrikler, sapıklık ve azgınlıklarında devam ettiler. Böbürlenip büyüklenmede aşırı gidip haddi aştılar. Meydan okuma ve ta'ciz soruları sorup, bunlarla Resulullah'ı nübüvvetinde imtihan ediyorlar, ona, bu konuda, mesela; kıyametin zamanını bilmek, azabın acele indirilmesini istemek gibi, her çeşit bâtıl ve tuhaf sorular ve istekler yöneltiyorlardı.

"Sana, kıyamet ne zaman kopacak? diye soruyorlar." (A'raf, 187)

"Bir de senden acele azab istiyorlar." (Hacc, 47)

Kur'an onlara, gerçeği açıklayan ve sorularına apaçık cevap veren âyetlerle iniyordu. Nitekim Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Onların sana getirdiği her misale karşı mutlaka Biz sana, gerçeği ve en güzel açıklamayı getiririz."* (Furkan, 33) Yani onların bâtıl sorularından sana getirdikleri her tuhaf soruya karşılık Biz sana, hak olan cevabı ve bâtıllıkta birer misal olan bu sorulardan mânâca daha güzel olanı getiririz.

Şöyle ki; onlar Kur'an'ın parça parça indirilmesine şaşmışlar, Allah da onlara bu konuda gerçeği bildirmiştir. Parça parça indirilen Kur'an ile onlara meydan okunması ve onların da benzerini getirmekten âciz kalmaları, i'câz bakımından daha etkili ve Kur'an'ın

15) Bkz. el-İtkan, c.1, s. 41.

toptan indirilmesinden de hüccet bakımından daha tam ve daha erişkindir. Ve onlara: Haydi onun benzerini getirin, denir. Bunun içindir ki âyet, onların: *"Kur'an ona bir defada indirilmeli değil miydi?"*(Furkan, 32) şeklindeki itirazlarının ardısıra gelmiştir. Yani onların, Kur'an'ın bir defada indirilmesi gibi, sana getirdikleri her tuhaf isteğe karşılık Biz, ahvâlden, hikmetimiz hususunda senin için uygun olup, onları âciz bırakmada da mânâca daha açık olanı sana veririz. Bu da Kur'an'ın parça parça indirilmesiyle olur. Bazı rivayetlerle, İbni Abbas'ın, Kur'an'ın nüzûlü hakkındaki şu hadisinde gelen şey bu hikmete işaret etmektedir: *"Müşrikler bir şey ihdas ettikleri zaman, Allah da onlar için bir cevab ihdas edi-yordu."*(16)

3- *Üçüncü Hikmet:* Kur'an'ı ezberlemeyi ve anlamayı kolaylaştırma:

Kur'ân-ı Kerim, okuma yazma bilmeyen ve kayıt defteri, iyi hıfzeden bir hafıza kuvvetinden ibaret olan ümmî bir ümmete indi. Bu ümmet, yazı ve tedvîn bilmiyordu ki yazıp tedvîn etsin, sonra da belleyip anlasın: *"Okuma yazma bilmeyen (arab)lar içinde kendilerinden bir peygamber gönderen O'dur. (Bu peygamber), onlara Allah'ın âyetlerini okuyor; onları, (şirkten) temizliyor; onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor. Halbuki bundan önce açık bir sapkınlık içinde idiler."* (Cum'a, 2)

"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygambere uyanlar (var ya), işte o peygamber onlara iyiliği emreder..." (A'râf, 157)

Şayet Kur'ân toptan bir kerede inseydi, okuma yazma bilmeyen bir ümmetin onun hepsini kolaylıkla ezberlemesi, mânâlarını anlaması ve âyetlerini iyice düşünmesi mümkün olmazdı. Kur'an'ın ayrı ayrı, parça parça inmesi, onu sadırlarında hıfzetme ve âyetlerini anlamada en hayırlı bir yardım oldu. Âyet veya âyetler indikçe Sahabe onları ezberliyor, mânâlarını iyice düşünüyordu. Bu, Tâbiîn'in hayatında da ta'lim için bir metod olarak devam etti. Ebû Nadra'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Ebû Said el-Hudrî*

16) Bunu, İbni Ebî Hâtim, İbni Abbas'dan nakletmiştir.

bize Kur'an'ı, sabah beş âyet ve akşam da beş âyet olarak öğretiyor ve Cebrail'in, Kur'an'ı beş âyet, beş âyet indirdiğini haber veriyordu."(17)

Halid İbni Dinar'ın da şöyle dediği nakledilmiştir: *"Ebu'l-Âliye bize dedi ki: Kur'an'ı beş âyet, beş âyet öğrenin. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) onu Cebrail'den beşer beşer alıyordu."* (18)

Hz. Ömer'in de şöyle dediği nakledilmiştir: *"Kur'an'ı beş âyet, beş âyet öğreniniz. Çünkü Cebrail, Kur'an'ı Hz. Peygamber (s.a.v.)'e beşer beşer indiriyordu."* (19)

4- Dördüncü Hikmet: Olaylarla beraber yürüme ve teşrîde derece derece ilerleme: Eğer Kur'an insanları hikmetle tedavi etmeseydi ve onlara şifalı ilaçlarından yudum yudum verip fesad ve rezîletten bunlarla tedavi etmeseydi, yeni dine çabucak bağlanmaları kolay olmayacaktı. Aralarında bir olay meydana geldikçe, onun hakkında hüküm inip meseleyi aydınlatıyor ve onlara doğru yolu gösteriyor. Bu hükümler, onlar için gerekli ihtiyaçlara göre teşrî'in asıllarını birer birer ortaya koyuyor ve bu da onların kalbleri için bir tedavî oluyordu.

Kur'ân-ı Kerim başlangıçta, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve onda bulunan ba's, hesâb, cezâ, cennet ve cehenneme iman esaslarını içeriyor ve putperestlik inançlarını müşriklerin nefislerinden söküp çıkarmak ve onlara İslâm akîdesini anlatıp yerleştirmek için bu konuda hüccetler ve burhanlar getiriyordu.

Kendisiyle nefsin temizlenip arındığı, eğriliklerin doğrulduğu güzel ahlâkı emrediyor, fesâd ve şerrin köklerini söküp atmak için kötülüğü ve hayâsızlığı yasaklıyordu. Üzerine din köşkünün kurulduğu ve yiyecek, içecek, mal, ırz ve kanla ilgili esaslarının yerleştiği helâl ve haramın kaidelerini açıklıyordu.

Ümmetin kalblerini iman ile bayındır ve Allah için hâlis kılıp, ortağı olmayan bir Allah'a tapmalarını sağlayan dinin farzlarını

17) Bunu, İbni Asâkir nakletmiştir.

18) Bunu, Beyhakî nakletmiştir.

19) Bunu, Beyhakî, Şuabu'l-İman'da nakletmiştir.

meşru kıldıktan sonra, teşrî; ümmetin nefislerinde yerleşmiş olan ictimâî hastalıkları tedavide ümmetle beraber derece derece ilerledi.

Nitekim Kur'an, müslümanların, i'lâ-i kelimetullah (yani İslâm'ı yayıp yükseltmek) için yaptıkları uzun cihadlarında başlarına gelen olaylara uygun olarak da iniyordu.

Kur'an'ın Mekkî'sini, Medenî'sini ve teşrî'inin kaidelerini incelediğimiz zaman, bunların hepsinin Kur'ân-ı Kerim naslarından delilleri olduğunu görürüz.

Mekke'de namaz meşrû kılındı, ribaya bitişik olarak, zekatın da genel aslı vaz'edildi: *"Sen, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa (zekât ve sadakadan hakkını ver. Allah'ın rızasını isteyenler için bu, daha hayırlıdır. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. İnsanların malları içinde artması için verdiğiniz faiz (malı), Allah katında artmaz. Ama Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekât (a gelince); işte (onu verenler, sevaplarını ve mallarını) kat kat artıranlardır."* (Rum, 38-39)

Mekke döneminde nâzil olan En'âm sûresi, imanın asıllarını ve tevhidin delillerini beyan edip, şirki ve müşrikleri etrafa rezil etmekte, helal ve haram olan yiyecekleri açıklamakta, malların, kanların ve ırzların dokunulmazlıklarını korumaya çağırmaktadır: *"De ki: "Gelin, Rabbinizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de onları da Biz besliyoruz. Fuhuşların açığına da kapalısına da yaklaşmayın ve haksız yere, Allah'ın yasakladığı cana kıymayın! Düşünesiniz diye Allah size bunları tavsiye etti. Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (onun malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir, onu uygun biçimde sarfedebilirsiniz); ölçü ve tartıyı tam adaletle (dengeli) yapın. Biz, kişiye, gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da akrabanız bile olsa adalet yapın ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun. Hatırlayıp öğüt alasınız diye (Allah) size bunları tavsiye etti."* (En'âm, 151-152)

Bundan sonra bu hükümlerin tafsîli (yani ayrıntıları) nâzil oldu.

Medenî muamelâtın asılları Mekke'de indi. Fakat hükümlerinin ayrıntıları Medîne'de inmiştir. Mesela, borçlanma âyeti ve ribanın (faizin) haram kılınması hakkındaki âyetler gibi.

Ailevî ilişkilerin esasları Mekke'de nâzil oldu. Fakat karı kocadan herbirinin hakları, evlilik hayatının gerekleri ve bununla ilgili olarak beraberliğin devamı veya bunun boşanmakla kesilmesi veya ölümle sona ermesi, sonra miras v.s. gibi açıklamalar Medenî teşrî'de gelmiştir.

Zina'nın aslı Mekke'de haram kılındı: *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, pek çirkindir ve kötü bir yoldur."* (İsra, 32)

Fakat zina ile ilgili cezalar (ukûbât), Medîne'de nâzil olmuştur.

Kanların haram kılınmasının (canların dokunulmazlı-ğının) aslı, Mekke'de nâzil oldu: *"Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin."* (İsrâ, 33) Fakat nefse veya uzuvlara tecavüzle zarar vermek hakkındaki cezaların (ukûbâtın) ayrıntıları Medîne'de nâzil olmuştur.

Teşrî'deki bu tedrîcî ilerlemenin en açık misali, içkinin haram kılınmasıdır.

Önce Yüce Allah'ın:

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا

"Hurma ağaçlarının meyvalarından ve üzümlerden de içki (sekr) ve güzel rızık elde edersiniz. Şüphesiz bunda, aklını kullanan bir toplum için ibret vardır." (Nahl, 67) sözü, Allah'ın nimetlerine nail olma makamında nâzil olmuştur. Bu âyette geçen *"sekr"*den maksad, sarhoşluk veren içki ve *"rızık"*tan maksad da, kuru hurma ve kuru üzüm gibi, bu iki ağaçtan yenen şeyler olunca, -nitekim müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir-, içkinin değil de rızkın güzel diye nitelendirilmesi, içkinin değil sadece rızkın övüldüğünü bildirir.

Sonra Yüce Allah'ın şu sözü nâzil olmuştur:

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا

"Sana şaraptan ve kumardan soruyorlar. De ki "O ikisinde büyük günah ve insanlara bazı faydalar vardır. Fakat onların günahı, faydasından daha büyüktür." (Bakara, 219)

Bu âyet, şarabın, içildiğinde neşe ve coşkunluk vermesi veya ticaretinden kâr elde edilmesi gibi faydaları ile; onun günaha sebeb olması, ondan bedende zarar, akılda bozukluk, malda eksilme meydana gelmesi, fücûr ve isyâna sebeb olması gibi zararlarını bir arada zikretmiştir. Âyet, zararları faydalara tercîh etmekle şaraptan, yani içkiden çekinmiştir.

Sonra Yüce Allah'ın şu sözü nazil olmuştur:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَقْرَبُوا الصَّلاَةَ وَاَنْتُمْ سُكَارَى

"Ey iman edenler! Sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye kadar, namaza yaklaşmayın." (Nisâ, 43)

Bu âyet, etkisi namaz vaktine kadar devam eden vakitler içinde şarabın (içkinin) içilmesinden kaçınılmasını gerektirip, onun etkisi yok olup namazlarında ne dediklerini bilinceye kadar sarhoşluk halinde namaza yaklaşmalarını yasaklamıştır.

Sonra Yüce Allah'ın şu sözü inmiştir:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلاَمُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ * اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ

"Ey iman edenler! Şarab, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları, şeytan işi birer pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak;

sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?" (Maide, 90-91) Bu âyetler, şarabın (yani içkinin) bütün vakitlerde kesinlikle haram kılındığını bildirmektedir.

Hz. Âişe'den rivayet edilen şu söz, bu hikmeti açıklamaktadır: Hz. Âişe (r.anhâ) demiştir ki: Kur'ân'dan ilk inen, Mufassal'dan bir sûredir. Onda cennet ve cehennem zikredilmiştir. Nihayet insanlar ardarda İslâm'a gelince, helal ve haram nâzil oldu. Eğer ilkin, *"Şarab içmeyin"* emri inseydi, muhakkak ki insanlar: *"Biz şarabı (içkiyi) ebediyyen bırakma-yız"* derlerdi. Şayet ilkin, *"Zina etmeyin"* emri inseydi, muhakkak ki onlar: *"Biz, zinayı ebediyyen terketmeyiz"* derlerdi.[20]

Ümmetin, başlarına gelen olaylara uygun olarak terbiye edilmesindeki tedrîcî ilerleme de böyledir. Meselâ Resulullah (s.a.v.), Ashabına, Bedir esirleri hakkında danışmış, bunun üzerine Ömer:

— Boyunlarını vuruver;

Ebû Bekr ise:

— Onları affedip, kendilerinden fidyeyi kabul etmenizi uygun görüyoruz, demiştir.

Resulullah (s.a.v.), Ebu Bekir'in görüşünü almış. Bunun üzerine Yüce Allah'ın sözü nâzil olmuştur:

"Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, halbuki Allah (sizin için) ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azab dokunurdu." (Enfâl, 67-68)[21]

Huneyn günü, müslümanlar çoklukları ile gururlandılar. Hatta bir adam: Azlıktan dolayı asla mağlub olmayız, dedi. Çok geçmeden bu konuda çetin bir ders ile karşılaştılar. Bu olay üzerine Yüce Allah'ın şu âyetleri nâzil oldu:

---

20) Bunu, Buhari nakletmiştir.

21) İmam Ahmed'in, Enes'den naklettiği bir hadistir.

"Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezîmete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz.

Sonra Allah, Resulü ile mü'minler üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azab etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.

Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tevbesini kabul eder. Zira Allah bağışlayan, esirgeyendir." (Tevbe, 25-27)[22]

Münafıkların başı Abdullah İbni Übeyy ölünce, Resulullah (s.a.v.), üzerine cenaze namazı kılması için çağrıldı. Resulullah (s.a.v.) onun namazını kıldırmak için kalkıp durunca, Ömer:-

— Şöyle şöyle diyen, şöyle şöyle söyleyen, Allah'ın düşmanı Abdullah İbni Übeyy üzerine (namaz mı kılıcaksın)? deyip yaptıklarını sayıyordu.

Resulullah (s.a.v.) ise gülümsüyordu. Sonra Ömer'e:

— Ben muhayyer kılındım. Benim için: *"onlar için ister af dile, ister dileme, onlar için yetmiş kez af dilesen, yine de Allah onları affetmez."* (Tevbe, 80) buyuruldu. Şayet ben, yetmişten fazla af dilediğimde affedileceğini bilsem, mutlaka yetmişten fazla af dilerim, dedi. Sonra Resulullah ona cenaze namazı kıldı ve cenazesiyle beraber yürüyüp kabri başında durdu. Sonra işini bitirip oradan ayrıldı. Ömer der ki:

— Allah ve Resulü en iyi bildiği halde Resulullah (s.a.v.)'e karşı kendime ve cür'etime hayret etmiştim. Vallahi ancak pek az zaman geçmişti ki, şu iki âyet nazil oldu:

"Onlardan ölen hiçbirine aslâ namaz kılma, onun kabri başında da durma. Çünkü onlar, Allah ve Resulünü inkâr ettiler de fasık olarak öldüler.

Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin; Allah onlara dünyada, bunlarla azab etmeyi ve kâfir olarak canlarının çıkmasını isti-

22) Bunu, Beyhakî, ed-Delâil'de nakletmiştir.

yor." (Tevbe, 84-85) Artık bundan sonra Resulullah, Allah ruhunu alıncaya (yani ölünceye) kadar hiçbir münafığa cenaze namazı kılmadı."[23]

Tebûk gazvesinde, sadık mü'minlerden bir topluluk geri kalıp Medîne'de ikamet edince, Resulullah onlarda bir özür bulamamış, onları terkedip ilgisini kesmiş ve onlara gücenmişti. Bilâhare onlar pişman olup çok üzülmüşler, dünya başlarına yıkılmıştı. Sonra onların tevbelerinin kabulü için Kur'an nâzil oldu:

"Andolsun ki, Allah, yine peygambere ve en zor gününde ona uyan Muhacirler'le Ensar'a, içlerinden bir kısmının kalbleri az kalsın kayacak gibi olmuşken, tevbe nasip etti ve lutfedip tevbelerini kabul buyurdu. Çünkü O, gerçekten çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır.

Allah, haklarında hüküm beklenen o üç kişiyi de bağışladı. Çünkü o derece bunalmışlardı ki, yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmeye başlamıştı, vicdanları da kendilerini sıkıntıya sokmuştu. Allah'dan kurtuluşun, ancak Allah'a sığınmakta olduğunu anlamışlardı. Sonra da Allah, onları tevbekâr olmaya muvaffak kıldı da tevbelerini kabul buyurdu. Şüphesiz ki Allah, tevbeleri çok çok kabul edendir, çok merhametli olandır." (Tevbe, 117-118)[24]

Kur'an'ın nüzûlü hakkında İbni Abbas'dan rivayet edilen şu söz, buna işaret etmektedir: *"Cebrail, Kur'an'ı, kulların sözüne ve amellerine cevab olarak indirdi."*[25]

5- Beşinci Hikmet: Kur'an'ın Allah tarafından indirildiğine kesin delâlettir:

Resulullah (s.a.v.)'e yirmi yıldan fazla bir zamanda parça parça inmiş olan bu Kur'an, aralıklı zamanlarda bir âyet veya âyetler halinde iniyordu. İnsanlar onu okuyor, sûrelerini tilavet ediyor, onu

---

23) Bu hadisi, Buharî, Ahmed, Nesaî, Tirmizî, İbni Mace ve başkaları nakletmiştir.

24) Bu, Buharî, Müslim ve başkalarının naklettiği uzun bir hadisten alınmıştır. O üç kişi: Ka'b İbni Mâlik, Hilal İbni Ümeyye ve Mervan İbnü'r-Rabî'dir. Hepsi de Ensar'dandır.

25) Bunu, Taberanî ve Bezzâr, İbni Abbas'tan nakletmiştir. Bunu, İbni Ebî Hâtim de başka bir vecihten nakletmiştir.

sağlam dokunmuş, tertibi güzel, mânâları birbirine bağlantılı, üslubu sağlam, âyet ve sûreleri düzenli buluyordu. Sanki o, beşer kelâmında benzeri görülmedik biçimde, tâneleri dizilmiş eşsiz bir gerdanlık gibidir.

"(Bu), bir kitaptır ki, hikmet sahibi, herşeyden haberi olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış ve güzelce açıklanmıştır." (Hûd, 1)

Şâyet bu Kur'an, çeşitli münasebetler, birbirini izleyen olaylar, ardarda gelen hadiseler hakkında söylenmiş bir insan sözü olaydı, muhakkak ki onda tutarsızlık, çözülme ve dağılma olur ve âyetleri arasında uygunluk ve ifade düzgünlüğü bulunması zorlaşırdı. *"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (gelmiş) olsaydı, muhakkak ki onda birçok tutarsızlık bulurlardı."* (Nisâ, 82)

Resulullah'ın sözleri, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra fesahat ve belâgatın zirvesinde olduğu halde, bunlar bile bir kitap içinde, Kur'ân-ı Kerim gibi birbirine bağlılık ve birlik içinde düzenli bir söz dizisi (ibare) meydana getiremez: *"De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler."* (İsrâ, 88)

Kur'an'ın parça parça indirilmesinden, eğitim ve öğretimde faydalanmak

Öğretim işi, iki temel esasa dayanır: Öğrencilerin zihnî seviyesini ve bir de onların aklî, ruhî ve bedenî güçlerinin gelişimini gözetip bunları doğru ve iyi olana yöneltmek.

Biz, Kur'an'ın parça parça indirilmesinde, eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bize fayda sağlayan hikmetler görmekteyiz. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in indirilişi, İslâm ümmetinin eğitiminde, beşerî nefsin ıslâhı, doğru yola girmesi, şahsiyyetinin bina edilmesi ve tabiatının tekamülü için fıtrî bir tedrîcle derece derece olmuştur. Böylece İslâm ümmeti, bacakları üzerinde yükselmiş ve Rabbinin izniyle, bütün insanlığın hayrı için güzel meyvalarını vermiştir.

Kur'an'ın parça parça indirilmesi, kendisinin ezberlenmesi,

anlaşılması, okunup incelenmesi, mânâlarının düşünülmesi ve içindekilerle amel edilmesi hususunda İslâm ümmeti için en hayırlı bir yardımdır.

Kur'an'ın nüzûlü, vahyin başlangıcında, okumayı ve yazı âleti ile talimi beyan etmiştir: *"(Ey Resulüm!) Yaratan Rabbinin adı ile oku! İnsanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku! Ki, senin Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, kalemle (yazı yazmayı) öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti."* (Alâk, 1-5)

Mal nizamı hakkında riba ve miras âyetlerinin inişi veya İslâm ile şirk arasındaki tam ayrılık hakkında savaş âyetlerinin inişi, bunların her ikisi de, zaaftan kuvvete, kuvvetten şiddet-i be's'e doğru derece derece ilerlemesinde, İslâm toplumunun seviyesine uygun üslubları olan birçok eğitim aşamaları beyan etmiştir.

Öğretim ve eğitimin her aşamasında, ilimlerin parçalarını bütünü üzerine bina etmede ve icmalden tafsîle geçmede öğrencilerin zihnî seviyesi veya aklî, ruhî ve bedenî kişilik yönlerinin gelişmesini gözetmeyen bir metod, ümmetin, donukluk ve gerilikten başka ilmî bir netice elde edemediği başarısız bir metoddur.

İlmî konuları uygun miktarda vermeyip öğrencilerin omuzlarına ağır yük yükleyen, onlara anlayamayacakları şeyler anlatan veya kötü ahlâk ve alışkanlıkların tedavisinde onların durumlarını gözetmeyen öğretmen de başarısız bir öğretmendir.

Okul kitablarını da buna göre kıyaslayın. Şöyle ki; konuları ve bölümleri düzenli olmayan, verdiği bilgiler, kolaydan zora doğru, derece derece gitmeyen, parçaları, düzenli sağlam bir tertib ile sıralanmayan, üslubu, kastedilen manayı anlatmakta açık seçik olmayan kitab da, öğrencinin okumaktan nefret ettiği ve yararlanmaktan yoksun kaldığı bir kitaptır.

Kur'an'ın parça parça indirilmesinin hikmetindeki ilâhî hidayet, öğretim metodlarını düzenlemede, dershanedeki eğitim üslublarında en iyi yolu tutmada ve okul kitaplarının yazılmasında güzel bir örnektir.

Kur'an'ın Cem'i ve Tertibi

"Kur'an'ın cem'i" denince, âlimlerce şu iki kânâdan biri kasdedilir: Birinci mânâda; onun cem'i; hıfzı (yani ezberlenmesi) anlamındadır. "*Cumnâu'l-Kur'ân*": Kur'an'ın hâfızları demektir. Yüce Allah'ın, Peygamberine hitabında vârid olan "*cem'*" de bu anlamdadır.

Resulullah (s.a.v.)'e Kur'an indirildiğinde, onu ezberlemeyi çok istediği zaman, Cebrail vahyi okumayı bitirmeden önce, dilini ve dudaklarını Kur'an okumakla hareket ettiriyordu:

لاَ تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ * إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ * فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ

"(Resulüm!) vahyi çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu cem'etmek (senin hâfızana yerleştirmek, sana ezberletmek) ve onu okutmak Bize aittir. O halde, Biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da Bize aittir." (Kıyamet, 16-19)

İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resulullah (s.a.v.), indirilen âyetler(in zabtı yüzün)den güçlük çeker ve bundan dolayı çok kere (kendisinden vahyin kurtulup gitmesinden korkarak, hemen onu ezberlemek isteyip o inerken dilini ve) dudaklarını kımıldatırdı. Bunu söylerken İbni Abbas (r.anhümâ); işte bak Resulullah (s.a.v.) dudaklarını nasıl kımıldatıyor idiyse ben de

(sana) öylece kımıldatı-yorum da, demiş.[1] Bunun üzerine Allah Teâlâ hazretleri ona: *"(Resulüm!) vahyi çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu cem'etmek (senin hâfızana yerleştirmek, sana ezberletmek) ve onu okutmak Bize aittir. O halde, Biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da Bize aittir."* (Kıyamet, 16-19) âyetlerini indirdi.

"Şüphesiz onu cem'etmek ve onu okutmak Bize aittir." Yani Kur'an'ı senin sadrında (hafızanda, belleğinde) cem'edip onu okuyabilmen bize aittir. *"O halde, Biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takib et."* Yani Kur'an'ı (Cebrail'in lisanı ile) sana okuduğumuzda onu dinle ve (susarak) ona kulak ver. *"Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da Bize aittir."* Yani ondan sonra da onu (düzgün) okumanı (diğer bir lafza göre: Onu senin dilinle beyan etmeyi) Biz üstleniriz, demektir.

İşte bundan sonra Resulullah (s.a.v.)'e ne zaman Cebrail aleyhisselam inerse, (başını önüne eğerek) susup onu dinlerdi. Cebrail aleyhisselam gidince, getirmiş olduğu âyetleri, o nasıl okumuş ise, Peygamber aleyhisselâm da öylece okurdu."[2]

İkinci mânâ: Bu anlamda Kur'an'ın cem'i; onun, âyetleri ve sûreleri ayrılmış veya her sûre bir sayfada olmak üzere sadece âyetleri tertib edilmiş ya da âyetler ve sûreler tertib edilip, bütün sûreleri bir araya getiren sayfalar da toplanmış ve birbiri ardınca dizilip sıralanmış olarak hepsinin yazılmasıdır.

1- A) Resulullah (s.a.v.) zamanında, Kur'an'ın hıfzı (ezberlenmesi) anlamındaki cem'i:

Resulullah (s.a.v.), vahyetutkunluk derecesinde düşkündü.

---

1) İbni Abbas, Resulullah'ın bu fiilini hikaye (yani taklid) ettiği gibi, kendisinden rivayet edenler de, rivayet sırasında, müteselsilen hep öyle hikaye ile dudaklarını kımıldatmışlardır. Böyle rivayet edilen hadise (Müteselsil Hadis) denir. Musafaha (tokalaşma) hadisi de bu biçimde müteselsilen rivayet edilmiştir. (A.E.)

2) Bunu, Buharî, Müslim ve başkaları İbni Abbas'dan nakletmiştir.

Vahyin kendisine inmesini heyecanla beklerdi. Allah'ın; *"Şüphesiz onu cem'etmek ve onu okutmak Bize aittir."* (Kıyamet, 17) vaadi gereğince, onu ezberler ve anlardı. O, bununla hafızların ilki idi. Onda, Sahabe için güzel bir örnek vardı. Dinin aslına ve risaletin kaynağına gönül verip âşık olarak ona tâbi oluyorlardı.

Kur'an, yirmi küsur yılda nâzil oldu. Bazan bir tek âyet indi, bazan ona kadar birçok âyetler indi. Her âyet indikçe sadırlarda hıfzedilir, kalbler onu ezberleyip bellerdi. Arab milleti, yaradılıştan hâfızası kuvvetli idi. Ümmîliğinden dolayı haberleri, şiirleri ve neseblerini, kalemle yazma yerine, ezberleyip hafızalarına kaydederlerdi.(3)

Buharî, Sahih'inde üç rivayetle, yedi hafızın adlarını naklet-miştir; bunlar: Abdullah İbni Mes'ud, Ebu Huzeyfe'nin âzadlısı Sâlim İbni Ma'kıl, Muaz İbni Cebel, Übey İbni Ka'b, Zeyd İbni Sâbit, Ebu Zeyd İbni Seken ve Ebu'd-Derdâ'dır.

Sahih-i Buharî'deki üç rivayet şunlardır:

1- Abdullah İbni Amr İbni Âs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu işittim: Kur'an'ı şu dört kişiden alınız: Abdullah İbni Mes'ud, Sâlim, Muaz, Übey İbni Ka'b."*(4) Bu dört kişiden ikisi Muhacirlerdendir. Bunlar: Abdullah İbni Mes'ud ve Sâlim'dir. İkisi de Ensar'dandır. Bunlar da: Muaz ve Übey'dir.

2- Katade'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, Enes İbni Malik'e: Resulullah (s.a.v.) zamanında Kur'an'ı kim cem'etti? diye sordum. O: *Hepsi de Ensar'dan olan şu dört kişi: Übey Ibni Ka'b, Muaz Ibni Cebel, Zeyd Ibni Sâbit ve Ebu Zeyd,* dedi. Ben: *Ebu Zeyd kim?* diye

3) Arabların, yaradılıştan kuvvetli hafızaya sahib oldukları kabul edilmese bile şu bir gerçektir ki; Cahiliyyet devri arapları okuma yazma bilmedikleri gibi, zihinlerini ve hafızalarını meşgul edecek bilgilerden de yoksun idiler. Bu nedenle hafızaları boş ve berrak olduğu için, gördükleri ve duydukları az miktarda şeyleri unutmadan uzun süre hafızalarında tutuyorlardı. Nitekim, "Saklayacak şeyi az olan onu iyi saklar", "Çok bilen çok unutur" ve "İlmi iyi hıfzetmek istiyorsan az edin, onu iyi anlamak istiyorsan çok edin." sözleri meşhurdur.(A.E.)

4) Bunu, Buharî rivayet etmiştir.

sordum. *Amcalarımdan biri,* diye cevap verdi."[5]

3- Yine Enes'ten geldiği sabit olan bir tarîktan onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Hz. Peygamber (s.a.v.) öldüğünde, Kur'an'ı şu dört kişiden başkası cem'etmiş değildi: Ebu'd-Derdâ, Muaz İbni Cebel, Zeyd İbni Sabit ve Ebu Zeyd."* [6]

Bu hadislerde zikredilmiş olan Ebu Zeyd hakkında açıklama, İbni Hacer'in, Buharî'nin şartına uygun bir isnad ile Enes'den naklettiği şu rivayette gelmiştir: *Kur'an'ı cem'etmiş olan Ebu Zeyd'in adı: Kays İbnü's-Seken'dir. Enes demiş ki: Bizden, yani Adiy İbni Neccâr oğullarından bir adam olup amcalarımdan biri idi, çoluk çocuk bırakmadan öldü, ona biz vâris olduk.*

İbni Hacer, Said İbni Ubeyd'in hal tercemesinde, onun hafızlardan olduğunu ve *"el-Kâri"* diye lakablandığını belirtmiştir.[7]

Bu yedi veya sekiz hâfızın zikredilmesi, hasr ifade etmez, yani hepsi bu kadar demek değildir. Çünkü siyer ve sünen kitaplarında vârid olan açık metinler, Sahabe'nin, Kur'an'ı ezberlemekte birbirleriyle yarıştıklarına, onu zevcelerine ve çocuklarına ezberlettiklerine delâlet eder. Onu gece yarısı namazlarında okuyorlar, hatta evlerden arı vızıltısı gibi, mırıltı ve vızıltıları işitiliyordu. Resulullah (s.a.v.), bazan Ensar'ın evlerine uğruyor ve evlerinde Kur'an kıraatı ile yükselen nağmeli seslerine kulak verip dinliyordu. Ebu Muse'l-Eş'ârî'den rivayete göre: *"Resulullah (s.a.v.) bir gün ona şöyle demiştir: Dün gece, ben senin kıraatini dinlerken beni bir görseydin? Doğrusu sana Davud'un mizmarlarından bir mizmar verilmiş."*[8]

Abdullah İbni Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Kur'an'ı cem'edip onu her gece okudum. Bu olay Hz. Peygamber (s.a.v.)'e erişince, bana: Onu bir ayda oku (hatmet), dedi."*[9]

5) Bunu, Buharî rivayet etmiştir.

6) Bunu, Buharî rivayet etmiştir.

7) Bkz. el-İsâbe, c 2, s. 28.

8) Bunu, Buharî rivayet etmiştir. Müslim'in bir rivayetinde: "Ey Allah'ın Resulü; vallahi, senin, benim kıraatimi dinlediğini bilseydim, onu senin için süsleyip güzelleştirirdim." ziyadesi vardır.

9) Bunu, Nesaî, sahih bir sened ile nakletmiştir.

Ebû Mûse'l-Eş'arî'nin de şöyle dediği nakledilmiştir: *"Nebî-i Ekrem (s.a.v.) buyurdu ki: Eş'arî yârânı (Kur'an ehlidirler, onları)n ben gece vakti (işlerinden yahud mescidden dönüp) evlerine girdikleri zaman okudukları Kur'an seslerini pek iyi tanırım. Ben, (sefer halinde) Eş'arî (kardeş)lerin indikleri konak yerlerini gündüz görmemiş olsam bile, onların (ordu içindeki) konak yerlerini de gece vakti (geçerken) Kur'an seslerinden anlarım."*(10)

Sahabe'nin, Kur'an'ı okuyup öğrenmeye ve onu ezberlemeye aşırı istekleri olmakla beraber, Resulullah (s.a.v.) yine de onları buna teşvik ediyor ve onlara Kur'an öğretecek kimseler seçiyordu. Ubade İbnu's-Sâmit'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Adam hicret ettiği zaman, Hz. Peygamber (s.a.v.) onu, bizden birine, ona Kur'an öğretmesi için veriyordu. Resulullah'ın mescidinde, Kur'an tilavetiyle (hâsıl olan) bir gürültü işitiliyor, hatta Resulullah (s.a.v.), onlara, birbirlerini yanıltmama-ları için seslerini kısmalarını emrediyordu."*(11)

Bunun, yukarıda nakledilen üç rivayette Buharî tarafından zikredilen yedi kişiyle sınırlandırılması; bunların, Kur'an'ın hepsini ezberleyip Resulullah'a okumuş kişiler olduğuna yorulmuştur. Bunların senedleri bize muttasılan ulaşmıştır. Bunlardan başka Kur'an hafızları -ki bunlar pek çoktur- hakkında bu hususların hepsi çokça bulunmamıştır. Özellile Sahabe, büyük şehirlere dağılmış, Kur'an'ı birbirlerinden ezberlemişlerdir.

Kendilerine, *"Kurrâ"* denen Sahabe'den, Bi'r-i Maûne'de öldürülenler buna delil olarak yeter. Bunlar, sahih rivayete göre, yetmiş kişi idiler. Kurtubî demiştir ki: "Yemâme günü, kurrâdan yetmiş kişi öldürüldü. Peygamber (s.a.v.) zamanında da Bi'r-i Maûne'de bu sayıda kurrâ öldürülmüştü."

İşte âlimler, hâfızların sayısını, yukarıda zikredilen yedi kişiyle sınırlamaya delâlet eden hadisleri, bu anlayışa dayanarak tevil etmişlerdir.

Mâverdî, Enes'in, *"Kur'an'ı dört kişiden başkası cem'etmedi."*

---

10) Bunu, Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.

11) Bkz. Zerkanî, Menâhilu'l-İrfân, c. 1, s. 234.

şeklindeki rivayetine ta'lîkta bulunarak demiştir ki: "Enes'in; *"Onlardan başkası Kur'an'ı cem'etmedi"* sözünden, işin aslında böyle vâki olmasını gerektirmez. Çünkü takdir şudur ki, Enes, onlardan başkasının Kur'an'ı cem'ettiğini bilmemiş olabilir. Aksi halde Sahabe sayısının çokluğuna ve çeşitli beldelere dağılmış olmalarına rağmen Kur'an'ın ezberlenmesi, bu dört kişiyle sınırlanması nasıl mümkün olur? Bu ancak Enes'in, değişik beldelerde bulunan Sahabe'nin her biriyle teker teker görüşüp ona, kendisinin Peygamber zamanında Kur'an'ın tamamını cem'etmediğini (ezberlemediğini) haber vermesiyle mümkündür. Bu ise çok uzak ihtimaldir. Şu halde bu haber, onun kendi bilgisine dayanıyorsa, bunun gerçekle bağdaşması mümkün değildir. Her ferdin, Kur'an'ın hepsini ezberlemesi de tevatürün şartlarından değildir. Bilakis, her birinin Kur'an'ın bir kısmını ezberlemesiyle tamamı böylece ezberlenmiş olsa bu da tevatür için yeter."[12]

Mâverdî böylece, hafızların sayısının azlığı vehmini uyandıran şüpheleri, ikna edici bir üslub ile gideriyor. Enes'in hadisindeki sınırlama sîgası için mümkün olan ihtimalleri yeteri kadar açıklıyor.

Ebu Ubeyd[13], *"el-Kırâat"* adlı kitabında, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ashabından olan kurrâyi zikredip, Muhacirlerden: İlk dört halife, Talha, Sa'd, İbni Mesud, Huzeyfe, Sâlim, Ebu Hüreyre, Abdullah es-Sâib, Abâdile[14], Âişe, Hafsa ve Ümmü Seleme'yi; Ensar'dan: Ubade İbnü's-Sâmit, künyesi Ebu Halîme olan Muaz, Mec-

12) Mâverdî, sonuncu fıkra ile, Kur'an'ın mütevatir olmadığı hususunda, Enes'in hasra (sınırlamaya) delalet eden rivayetine tutunan dinsizleri reddediyor. Biz, Mâverdî'nin onlara verdiği cevaba, Kur'an'ın hıfzedilmesi yanında yazı ile yazıldığını da ilave ediyoruz. Nitekim bu konu ileride gelecektir. Bkz. el-İkan, c.1, s. 72.

13) Ebu Ubeyd'in künyesi: el-Kâsım İbni Selâm el-Herevî el-Ezdî el-Hüzâî olup, hadis ve lügat imamlarındandır. "el-Emvâl" adlı meşhur kitabın sahibidir. Hicrî 224 yılında ölmüştür.

14) Abâdile: Fetva vermekle meşhur dört Abdullah'tır. Bunlar: Abdullah İbni Abbas, Abdullah İbni Amr İbni Âs, Abdullah İbni Ömer ve Abdullah İbni Zübeyr'dir.

ma' İbni Cariye, Fudâle İbni Ubeyd ve Mesleme İbni Muhalled'i kurrâdan saymış ve bunlardan bazısının hıfzını ancak Peygamber (s.a.v.)'in ölümünden sonra tamamladığını açıklamıştır.[15]

Hafız Zehebî'nin[16], "Tabakâtu'l-Kurrâ" adlı kitabında zikrettiğine göre; bu sayıda kurrâ, ezberledikleri Kur'an'ı Hz. Peygamber (s.a.v.)'e arz edip isnadları bize kadar ulaşmış olanlardır. Kur'an'ı onlardan alıp ezberlemiş (cem'etmiş) olanların senedleri bize ulaşmamış olup, bunlar pek çoktur.

Bu metinlerden açıkça anlıyoruz ki, Resulullah (s.a.v.) zamanında Kur'an'ı hıfzedenler büyük bir topluluktu. Nakilde hıfza dayanmak, bu ümmetin özelliklerindendir.

Yaşadığı asırda kurrânın şeyhi olan İbni Cezerî[17] demiştir ki: "Kur'an'ın naklinde, mushafların ve kitapların hattına değil de, kalblerin ve sadırların hıfzına dayanmak, Allah tarafından bu ümmete verilmiş en şerefli bir özelliktir."

B) Resulullah (s.a.v.) zamanında Kur'an'ın yazılması anlamındaki cem'i:

Resulullah (s.a.v.); Ali, Muaviye, Übey İbni Ka'b ve Zeyd İbni Sabit gibi Sahabe'nin büyüklerinden vahy kâtibleri edinmişti. Âyetler indiğinde yazılmasını emrediyor, onlara bu âyetlerin sûrelerdeki yerini gösteriyordu. Böylece satırlardaki kitabet ile sadırlardaki cem' birbirine destek ve yardımcı oluyordu.

Nitekim Sahabelerden bazısı da, Hz. Peygamber (s.a.v.) kendilerine emretmediği halde, Kur'ân âyetlerini kendiliklerinden yazıyorlardı. Onlar Kur'an'ı, yaprakları sıyrılmış düzgün hurma dallarına, ince ve beyaz taşlara, hurma ağacından kesilmiş budak

15) Bkz. el-İtkan, c.1, s. 72.

16) Adı: Muhammed İbni Muhammed İbni Osman olup, sekizinci asırdaki muhaddislerin büyüklerindendir. Hicrî 748 yılında ölmüştür.

17) İbni Cezerî diye meşhur olan Muhammed İbni Muhammed, "en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr" adlı kitabın sahibidir. Hicrî 833 yılında ölmüştür.

başlarına, kağıt veya deri parçalarına, tahtadan yapılmış deve semerlerine ve kürek kemiklerine yazıyorlardı.[18]

Zeyd İbni Sabit'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Biz, Resulullah (s.a.v.)'in yanında Kur'an'ı deri ve kağıt parçalarından (rikâ'dan) derliyorduk (yani âyetlerini düzenlemek için onu derleyip topluyorduk)."[19]

Bu durum, Kur'an'ı yazmada Sahabe'nin çektiği güçlüğü gösterir. Onlar için yazı araç-gereçleri ancak bu kısıtlı imkânlardan ibaretti. Böylece yazıyı hıfza ilave ettiler.

Cebrail, her yıl Ramazan gecelerinde Resulullah (s.a.v.) ile Kur'an'ı karşılaştırıyordu. Abdullah İbni Abbas'dan rivayete göre: *"Resulullah (s.a.v.) insanların en cömerdi idi. En çok cömert olduğu zaman da Ramazan'da Cebrail kendisiyle buluştuğu zamandı. Cebrail onunla, Ramazan'ın her gecesinde buluşup ona Kur'an'ı okurdu. Resulullah (s.a.v.), Cebrail kendisiyle buluştuğu zaman, esen yelden daha cömertti."*[20]

Sahabe de kendilerinde bulunan Kur'an'ı, ezbere veya yazılı olarak Resulullah (s.a.v.)'e arzediyorlardı.

Bu yazma işi, Resulullah (s.a.v.) zamanında genel bir mushafta toplanmış değildi. Bilakis birinde bulunan, diğerinde bulunmuyordu. Âlimlerin naklettiklerine göre; Ali İbni Ebi Talib, Muaz

---

18) Usub: Asîb'in çoğulu olup, yaprakları soyulmuş hurma dallarıdır. Yapraklarını sıyırıp geniş tarafına yazı yazıyorlardı.
Lihâf: Lahfe'nin çoğulu olup, ince ve beyaz taşlardır.
Kerânîf: Kirnâfe (veya kürnâfe)'nin çoğulu olup, hurma ağacından kesilmiş budak başlarıdır.
Rikâ: Ruk'a'nın çoğulu olup, deri veya kağıttan olur.
Aktâb: Kateb'in çoğulu olup, üzerine binmek için develerin sırtına konan tahta semerlerdir.
Ektâf: Ketif'in çoğulu olup, deve veya davarın kürek kemikleridir. Kuruduğu zaman üzerlerine yazı yazıyorlardı.

19) Bunu, Hâkim, Müstedrek'inde, Buharî ve Müslim'in şartına uygun bir senedle nakletmiştir.

20) Müttefekun aleyhtir.

İbni Cebel, Übey İbni Ka'b, Zeyd İbni Sabit, Abdullah İbni Mesud gibi Sahabe'den bir grup, Kur'an'ın hepsini cem'edip Resulullah (s.a.v.)'e arz etmişlerdi. Zeyd İbni Sabit'in arzı, hepsinden sonra idi.

Resulullah vefat ettiği zaman, Kur'an sadırlarda mahfuz ve sayfalarda da, yukarıda anlatıldığı biçimde, âyetleri ve sûreleri dağınık veya sadece âyetleri düzenlenmiş ve her sûre tek başına ayrı bir sayfada, vârid olan yedi harf (lehçe) ile yazılı halde idi. Genel bir mushafta toplanmış değildi. Çünkü vahy ardarda iniyor ve kurrâ onu ezberliyor, kâtipler yazıyordu. Bir mushafta tedvîn edilmesine ihtiyaç yoktu. Çünkü Resulullah (s.a.v.) zaman zaman vahyin inmesini bekliyordu. Bazan, daha önce inmiş bir şeyi nesheden âyetler de oluyordu.

Kur'an'ın yazılış sırası, iniş sırasına göre değildir. Bilakis âyetler, inişinden sonra Resulullah (s.a.v.)'in gösterdiği yere yazılıyordu. Şayet Kur'an'ın hepsi, bir mushafın iki kabı arasında toplansaydı, vahiyden bir şey indikçe her defasında mushafı değiştirmek gerekecekti.

Zerkeşî demiştir ki: "Vahy her indikçe Mushafı değiştirmek gerekmesin diye, Resulullah (s.a.v.) zamanında Kur'an bir mushafta yazılıp toplanmamıştı. Bundan dolayı, Kur'an'ın bir mushafta toplanması, Resulullah'ın ölümüyle nüzûlün tamamlanmasına kadar ertelendi."

Zeyd İbni Sabit'ten rivayet edilen şu söz de bununla açıklanır: "Resulullah (s.a.v.) vefat ettiğinde, Kur'an bir şey içinde toplanmış değildi." Yani âyetleri ve sûreleri sıralanıp düzenlenmiş olarak bir mushaf halinde toplanmamıştı.

Hattabî demiştir ki: "Resulullah (s.a.v.)'in, Kur'an'ı bir mushafta toplamamasının sebebi, onun bazı ahkâmını veya tilavetini nesheden vahyin gelmesini beklediği içindi. Resulullah'ın ölümüyle Kur'an'ın nâzil olması sona erdiği için, Yüce Allah bu ümmete[21] onun hıfzını garanti eden doğru vaadini yerine getirmek için Hule-

21) Bu, Yüce Allah'ın şu kavline işarettir: "Hiç şüphe yok ki, Kur'an'ı Biz indirdik, Biz! Ve Muhakkak onu biz koruyacağız!" (Hıcr, 9)

fa-i Raşidin'e bunu ilham etti. Bu işe ilkin, Ömer'in teklifi ve meşveretiyle Ebu Bekr Sıddîk başladı."[22]

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında bu: A) Hıfz ve B) Kitabet suretiyle olan cem'e, *"Cem'-i evvel = ilk cem'"* adı verilir.

2- Ebû bekr (r.a.) devrinde Kur'an'ın cem'i

Resulullah (s.a.v.)'dan sonra İslâm'ın halifeliğini Ebû Bekr üzerine aldı. Arapların çoğu İslâm'dan çıkınca, büyük olaylarla karşılaştı. Ordular hazırlayıp onları mürtedlerle savaşmaya gönderdi. Yemâme halkıyla savaş, hicretin onikinci yılında olup, kurrâ sahabîden çok sayıda kişi katılmıştı. Bu savaşta, Sahabe'den yetmiş kurrâ şehid oldu. Bu, Ömer İbni Hattab'ı korkuttu. Ebu Bekr'in yanına gidip, Kur'an'ın zâyi olmasından korktuğunu belirterek, onu cem'edip bir mushaf halinde yazdırmasını önerdi. Çünkü kurrânın da katılmış olduğu Yemâme savaşı şiddetlenmiş olup, başka yerlerde de onların katılacakları şiddetli savaşlarda ölmeleriyle Kur'an'ın zâyi olması ve unutulmasından korkuyordu.

Ebû Bekr, önce bu görüşten kaçındı. Resulullah (s.a.v.)'in yapmadığı bir işi yapmak ona zor geldi. Ancak, Ömer ısrarla gelip gitmeye devam etti. Nihayet Allah, Ebû Bekr'in göğsünü bu iş için açtı. Sonra kıraat, kitabet, akıl ve anlayıştaki yüksek mevkiinden dolayı Zeyd İbni Sabit'i bu işe uygun görerek, ona, Ömer'in söylediklerini anlattı. Zeyd de, daha önce Ebû Bekr'in kaçındığı gibi, bu işten kaçındı. Ebû Bekr ve Ömer'in ısrarları neticesinde, Zeyd'in gönlü, Kur'an'ın toplanıp bir mushaf halinde yazılması işine razı oldu. Zeyd, kurrânın hafızalarında hıfzedilmiş ve kâtiplerce yazılmış olan Kur'ân'a dayanarak bu zor görevine başladı.

Zeyd'in başkanlık ettiği heyet tarafından bir mushaf halinde toplanan bu sayfalar, Ebû Bekr'in yanında, hicretin on üçüncü yılında ölünceye kadar kaldı. Ondan sonra Ömer'e geçti. Onun

22) Bkz. el-İkan, c.1, s. 57.

yanında da ölünceye kadar kaldı. Sonra da Osman'ın hilafet başlangıcına kadar, Ömer'in kızı Hafsa'da kaldı. Sonra Osman onu Hafsa'dan isteyip aldı.

Zeyd İbni Sabit'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Ebû Bekr (r.a.), (irtidâd edenlere karşı yapılan) Yemâme savaşı sırasında bana birini gönderip çağırdı. Gittim. Yanında Ömer Ibni Hattab oturuyordu. Ebû Bekr bana:

— Bak! Ömer bana gelip: Kurrânın da katılmış bulunduğu Yemâme savaşı şiddetlendi. Ben, her yerde savaşın kurrâyı tüketeceğinden, onlarla birlikte Kur'an'ın da çokça zâyi olacağından korkuyorum. Bu sebeble Kur'an'ın cem'edilmesini emretmeni uygun görüyorum, dedi. Ben, Ömer'e:

— Resulullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparım (veya yaparız)? diye cevap verdim. Ancak Ömer (r.a.):

— Bunda hayır var, diye ısrar etti. Ben her ne kadar bu işe yanaşmak istemedi isem de Ömer, bana müracaata devam etti. Sonunda Allah, Ömer'in aklını yatırdığı şeye benim de aklımı yatırdı. Ben de bu işin gerekli olduğuna, Ömer gibi inanmaya başladım.

Zeyd devamla der ki: Ebu Bekr (r.a.) bana yönelerek şunu söyledi:

— Sen genç, akıllı bir kişisin, sana karşı hiç bir hususta itimadsızlığımız yok. Üstelik sen, Resulullah (s.a.v.)'e vahiy kâtibliği yaptın, nâzil olan vahiyleri yazdın. Şimdi Kur'an'ın peşine düş ve onu cem'et!

Zeyd (r.a.) der ki: Allah'a yemin olsun ki, Ebû Bekr bana dağlardan birini taşıma görevi verseydi, bana emrettiği Kur'an'ı cem'etme işinden daha ağır gelmezdi. Kendisine itiraz ettim:

— Siz, Resulullah (s.a.v.)'in yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsınız? dedim. Ebû Bekr (r.a.) beni ikna için:

— Vallahi bu, hayırlı bir iştir! dedi, taleb ve müracaatlarının peşini bırakmadı. Öyle ki, sonunda Allah, Hz. Ebu Bekr'in aklını yatırdığı gibi, bu işe benim aklımı da yatırdı.

Artık Kur'an'ın peşine düştüm. Onu, yaprakları sıyrılmış düzgün hurma dallarından, ince ve beyaz taşlardan ve ezberlemiş olanların

hafızlarından toplamaya başladım. Tevbe sûresinin son kısmını, Ebû Huzeyme el-Ensârî'nin yanında buldum. Bu kısmı ondan başkasının yanında bulamamıştım.

(Cem'ettiğim) sayfalar, Ebû Bekr ölünceye kadar onun yanında kaldı. Sonra hayatı boyunca Ömer'in yanında kaldı. Sonra Ömer'in kızı (Resulullah'ın zevcesi) Hafsa'da kadı."[23]

Şüphesiz ki Zeyd İbni Sabit son derece ihtiyatlı ve tedbirli davranmıştır. Yazılı değil ise hıfz ile yetinmiyordu. Onun, yukarıda geçen hadisdeki: *"Tevbe sûresinin son kısmını, Ebu Huzeyme el-Ensârî'nin yanında buldum. Bu kısmı ondan başkasının yanında bulamamıştım."* sözü buna aykırı değildir. O, bu mütevatir değildir, demek istemiyor. O ancak bunu, Ebu Hüzeyme'den başkası yanında yazılı olarak bulamadığını kastediyor. Zeyd onu ezbere biliyordu. Sahabe'den bir çoğu da onu ezberlemişti. *Çünkü Zeyd, hem yazıya ve hem de hıfza, beraberce itimad ediyordu.* Bu âyet, Sahabe'den bir çoğunun hafızasında mevcuttu. Onun, Resulullah'tan yazılmış olduğuna şehadet ediyorlardı. Fakat o, Ebu Huzeyme el-Ensârî'den başkasında yazılı olarak bulunamadı.

İbni Ebî Davud[24], Yahya İbni Abdurrahman İbni Hâtib tarîkından, onun şöyle dediğini nakletmiştir:

"Ömer gelip: Her kim Resulullah (s.a.v.)'den, Kur'ân'dan bir şey almışsa onu getirsin, dedi. Sahabîler Kur'an'ı, sayfalara, levhalara ve yaprakları sıyrılmış hurma dallarına yazarlardı. Zeyd; iki kişi şehadet etmedikçe hiç kimseden bir şey kabul etmiyordu."

Bu söz, Zeyd'in Kur'an'ı ezberlemiş olmasıyla beraber, onu Resulullah'dan işiterek almış olan kimse şehadet etmedikçe, sadece yazılı olarak bulmasıyla yetinmediğine delalet eder. Zeyd bunu aşırı ihtiyattan dolayı yapıyordu.

---

23) Bunu, Buharî ve Tirmizî rivayet etmiştir.

24) Bu zat: Abdullah İbni Süleyman İbni'l-Eş'as el-Ezdî es-Sicistanî'dir. Hadis hafızlarının büyüklerindendir. el-Mesâhif, el-Müsned, es-Sünen, et-Tefsîr, el-Kıraat, en-Nâsıh ve'l-Mensûh adlı kitapları vardır. Bkz. Zerkeşî'nin el-A'lâm'ı, c. 4, s. 224.

Yine İbni Ebî Davud, Hişam İbni Urve tarîkından, onun da babasından rivayetine göre; Ebu Bekr; Ömer'e ve Zeyd'e şöyle demiş: *"Mescid'in kapısına oturun, her kim Allah'ın kitabından olan bir şeye iki şahid getirirse onu yazın."* Bu rivayet munkatı' olmasıyla beraber ricali sikadır.

İbni Hacer demiştir ki: *"Belki de iki şahidden maksad: Hıfz ve yazıdır."*

Sahavî de[25], "Cemâlü'l-Kurrâ"da demiş ki: "Maksad, o iki şahidin, bu yazılı metnin, Resulullah'ın önünde yazıldığına şehadet etmeleridir; veya bu iki şahidin bunun, kendisiyle Kur'an'ın indiği vecihlerden olduğuna şehadet etmeleridir."

Ebu Şâme de demiştir ki: "Onların maksadları, sadece hıfzla yetinmeyip, ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in önünde yazılmış olanın aynısını yazmaktı. Bunun içindir ki Tevbe sûresinin sonu hakkında, Zeyd: *"Onu Ebu Hüzeyme'den başkasında bulamadım."* demiştir. Yani, onu Ebu Hüzeyme'den başkasında yazılı olarak bulamadım, demektir. Çünkü Zeyd, yazılı olmadıkça hıfz ile yetinmiyordu."[26]

Kur'an'ın daha önce Resulullah zamanında yazılmış olduğunu öğrendik. Fakat o, deri veya kağıt parçalarına, kürek kemiklerine, soyulmuş hurma dallarına yazılmış olarak dağınık halde idi. Ebu Bekr onun, âyetleri ve sûreleri sıralanıp düzenlenmiş olarak bir mushafta cem'edilmesini ve kendileriyle Kur'an'ın indiği yedi harfi kapsamış halde son derece ihtiyatlı ve tedbirli yazılmasını emretti.

Ebu Bekr (r.a.), Kur'an'ı bu nitelikle bir mushaf içinde toplayan ilk kimsedir. Her ne kadar, Ali'nin mushafı, Übeyy'in mushafı, İbni Mes'ud'un mushafı gibi, bazı Sahabe'de ferdî mushaflar bulunmuş ise de, onlar bu tarzda değildi. Onlar, Ebû Bekr'in mushafının aldığı gibi; araştırma ve dikkat, cem' ve tertîb, tilaveti nes-

25) Bu zât: Ali İbni Muhammed İbni Abdussamed olup Sahavî diye meşhurdur. Onun kıraatlar hakkında, "Sahaviyye" diye bilinen manzûmesi vardır. Hicrî 643 yılında ölmüştür.

26) Bkz. el-İtkan, c.1, s. 58.

hedilmeyen üzerinde ıktısar ve haklarında icmâ hâsıl olması gibi özelliklerden paylarını alamamışlardır. Bu özellikler ancak Ebû Bekr'in cem'ettiği Kur'ân'da bulunmaktadır.

Âlimlerden bazısına göre, Kur'an'ın, *"Mushaf"* diye adlandırılması, Ebû Bekr devrindeki bu cem' sebebiyle o zamandan itibaren ortaya çıkmıştır.(27)

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Mushaflar hakkında insanların ecir bakımından en büyüğü Ebû Bekr'dir. Allah, Ebu Bekr'e rahmet eylesin. O, Allah'ın kitabını ilk cem' edendir (toplatıp bir mushaf halinde yazdırandır)."*

Bu cem', *"Cem'-i Sânî = İkinci toplama"* diye adlandırılandır.(28)

3- Osman (r.a.) zamanında Kur'an'ın cem'edilmesi

İslâm fetihleri genişlemiş, kurrâ büyük şehirlere dağılmıştı. Her şehrin halkı, kıraâtı, kendilerine gelmiş olan kimseden almıştı. Onların Kur'an'ı okudukları kıraât vecihleri, Kur'an'ın indiği harflerin (lehçelerin) ayrı ve değişik olması sebebiyle değişik idi. Bir toplantı yeri veya bir savaş alanı onları bir araya getirdiği zaman, bazıları bu ihtilaf vecihlerine hayret ediyordu. Bazan bunların hepsinin Resulullah (s.a.v.)'e isnad edilmiş olmasını saygı ile karşılıyordu. Fakat bu durum, Resulullah'a erişmemiş yeni müslümanları şüpheye düşürmekten de hâli değildi. Bir de bunların fasîhi ve en fasîhi etrafında konuşmalar oluyordu. Bu durum, haddi aştıklarında çekişme ve tartışmalara, sonra düşmanca mücadele ve inadlaşmaya, nihayetinde birbirlerini günahkâr saymaya sebeb oluyordu. Bu ise, giderilmesi için çare bulunması gereken bir fitne idi.

Iraklılar, Ermenistan ve Âzerbaycan fetihlerine çıkınca,

27) Sahife; kitab anlamında olup, yazılacak varakadan ibarettir. Çoğul: Sahâyif ve suhuf gelir. Kur'ân'da "Suhuf" deyimi geçer. Semavî kitap-lara "Suhuf" denir. Yazılı sahifeleri toplayan cilde de "mushaf" demişlerdir. Bu, arapça bir tabirdir.

28) Hz. Ebu Bekr'in, Kur'an'ı bir mushaf halinde toplatıp yazdırmasına; "Cem'-i Sânî" denmiştir. Kur'an'ın bu cem'i, Resulullah'ın ölümünden altı ay sonra yapılmıştır.(A.E.)

Şamlılar ile Iraklılar arasında kıraat ihtilafı oldu. Iraklılar, İbni Mesud'dan, Şamlılar ise Übey-İbni Ka'b'dan öğrendikleri üzere okuyorlardı. Herbiri kendi kıraatlerinin daha sahîh olduğunu iddia ettiler.

Bu savaşlara katılan arasında *"Huzeyfe İbnü'l-Yemân"*da vardı. Kıraat vecihlerinde birçok ihtilaflar olduğunu gördü. Bunların bazısı, Lahn (hata) ile karışıktı. Bununla beraber hepsi de kendi kıraatine alışıp onu benimsemiş, ona bağlanmış, başkasına karşı çıkıp mücadele ve münazara etmekte ve birbirlerini kâfir saymakta idiler. Bunun üzerine Huzeyfe, Osman (r.a.)'a gördüklerini haber verip ondan yardım istedi. Çocuklara Kur'an okutan kimseler için de böyle bir ihtilâf meydana geldiği Osman'a nakledilmişti.

Sahabe, bundan tahrif ve tebdîl meydana gelmesinden korkarak bu işi büyük ve önemli saydılar. Ebu Bekr'in cem'ettiği ilk mushafı istinsah etmek ve bir harf (lehçe) üzerinde sabit olan kıraatler ile insanları onun üzerinde toplamak hususunda anlaştılar.

Osman, Hafsa'ya birini gönderip Mushaf'ı istedi. O da bu Mushaf'ı ona gönderdi. Sonra Zeyd İbni Sabit el-Ensârî'ye, Abdullah İbni Zübeyr'e, Said İbnü'l-Âs'a ve Abdurrahman İbni Haris İbni Hişâm'a haber yollayıp çağırdı. Son üç sahabi Kureyşli idi. Zeyd ise Kureyşli değildi. Osman bunlara, (Ebu Bekr'in cem'ettiği) Mushafı istinsah edip çoğaltmalarını emredip, Zeyd'in, diğer üç Kureyşli ile ihtilaf ettiği kelimede Kureyş lisanı ile yazmalarını, çünkü Kur'an'ın onların lisanı ile nazil olduğunu bildirdi.

Enes'ten rivayete göre; "Huzeyfe (r.a.), Hz. Osman (r.a.)'ın yanına gelip:

"— Ey mü'minlerin emiri! Yahudiler ve Hristiyanlar gibi, kitapları hakkında ihtilafa düşmeden bu ümmetin imdadına yetiş!" dedi. Hz. Osman (r.a.) derhal Hz. Hafsa'ya (r.anha) birini yollayarak:

— Sendeki Suhuf'u bize gönder, istinsah edip sana tekrar iade edeceğiz, diye haber yolladı. Hz. Hafsa da gönderdi.

Hz. Osman, Kur'an'ın istinsahı için Zeyd İbni Sabit, Abdullah

İbni Zübeyr, Said İbni Âs ve Abdullah İbni Haris İbni Hişam'a emretti. Onlar da bunu istinsah ettiler.

Osman, üç kişi olan Kureyşli gruba: "Kur'ân'la ilgili olarak herhangi bir hususta siz ve Zeyd İbni Sabit ihtilaf edecek olursanız, onu Kureyş lisanına uygun olarak yazın. Çünkü Kur'an onların lisanı üzere indi," dedi. Çalışma esnasında heyet bu yolda hareket ettiler.

Suhuf'u, mushaflar halinde ortaya koyma işi bitince, Hz. Osman, her diyara bir Mushaf gönderdi. Ayrıca bunun dışında kalan herhangi bir sahife veya mushafın yakılmasını emretti.

Zeyd der ki: Resulullah (s.a.v.)'den işitmiş olduğum, Ahzab sûresinden bir âyet(e ait yazılı parça bana gelmemişti), eksikti. Onu araştırdım. Sonunda Hüzeyme İbni Sabit el-Ensârî'de (r.a.) çıktı. Resulullah (s.a.v.), onun şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk tutmuştu. Bu âyet şu idi: (meâlen) *"Mü'minlerden Allah'a verdiği ahdi yerine getiren kimseler vardır. Kimi, bu uğurda canını vermiş, kimi de beklemektedir. Ahdlerini hiç değiştirmemişlerdir."* (Ahzab, 23)[29]

Eserlerin delalet ettiğine göre, kıraat vecihlerindeki ihtilaftan korkan sadece Huzeyfe İbni Yemân değildir. Sahabe-den daha başkaları da bu konuda ona katılmıştır.

İbni Cerir şöyle diyor: Bana Yakub İbni İbrahim nakledip dedi ki: Bize İbni Ulbe nakledip dedi ki, bize Eyyûb, Ebu Kılhabe'den nakledip şöyle dedi:

— Osman'ın hılafeti zamanında, öğretmen, bir adamın kıraatini öğretmeye, diğer bir öğretmen de başka bir adamın kıraatini öğretmeye başladı. Çocuklar birbirleriyle buluşup ihtilaf etmeye başladılar. Hatta bu ihtilaf öğretmenlere de intikal etti. Eyyûb der ki: Onun ancak şöyle dediğini biliyo-rum:

— Hatta birbirlerini, kıraati sebebiyle tekfir ettiler. Bu, Osman'a erişince, kalkıp insanlara şöyle hitab etti:

— Siz ki benim yanımda Kur'ân'da ihtilaf edip kıraatte lahn (hata) yapıyorsunuz, benden uzak şehirler halkı ise, onda ihtilaf

29) Bunu, Buharî ve Tirmizî rivayet etmişlerdir.

bakımından daha şiddetli ve okumada daha çok hatalıdır. Ey Muhammed'in ashabı! Toplanıp insanlar için bir *imam* (mushaf) yazınız."

Ebu Kılâbe demiştir ki: Bana, Enes İbni Malik anlatıp dedi ki: "Ben, kendilerine Kur'an yazdırılan kimseler arasında idim. Enes sözüne devamla dedi ki: Herhangi bir âyette ihtilaf ettiklerinde, onu Resulullah (s.a.v.)'dan almış olan kimseyi zikrediyorlar, o kimse, belki de vâhalardan birine gitmiş olabileceği için, o âyetin öncesini ve sonrasını yazıp, adam gelinceye veya çağırılıncaya kadar o âyetin yerini boş bırakıyorlardı. Mushafın istinsah işi tamamlanınca, Hz. Osman şehirler halkına yazıp:

— Ben şöyle şöyle bir iş yaptım (size rehber olacak mus-haf hazırlattım). Ben, yanımdakileri imha ettim. Siz de yanınızda bulunan (buna uymayan mushaf)ları imha edin, dedi."[30]

İbni Eşte[31], Eyyub tarîkından, o da Ebû Kılâbe'den bunun benzerini nakletmiştir. İbni Hacer el-Feth'de, İbni Ebî Davud'un bunu, el-Mesâhif'de, Ebî Kılâbe tarîkından naklettiğini zikretmiştir.

Süveyd İbni Gafle'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Ali dedi ki: Osman hakkında hayırdan başkasını söylemeyin. Vallahi, onun mushaflar hakkında yaptığını ancak bizden seçkin bir topluluk yapmıştır.

O, sözüne devamla dedi ki: Şu kıraat hakkında ne dersiniz? Bana eriştiğine göre, bazısı: Benim kıraatim senin kıraatinden daha hayırlıdır, diyormuş. Bu söz neredeyse küfür sayılabilir. Biz de: Senin görüşün nedir? dedik. O: Benim görüşüm; insanların bir mushaf üzerinde toplanıp ittifak etmeleriyle fırka ve ihtilaf olmamasıdır, dedi. Biz de: Görüşün ne güzel, dedik."[32]

---

30) Bkz. Taberî Tefsiri'nin birinci cüz'ü. Tahkîk ve tahrîc edenler: İki kardeş; Muhammed Muhammed Şâkir ve Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Meârif baskısı, s. 61-62.

31) İbni Eşte: Muhammed İbni Abdullah İbni Muhammed İbni Eşte'dir. Kur'an ilimleri ile meşgul olan sika muhakkiklerdendir. Hicrî 360 yılında ölmüştür.

32) Bunu, İbni Ebî Davud, sahih bir sened ile nakletmiştir.

Bu rivayet gösteriyor ki; Osman'ın yaptığı iş üzerinde Sahabe icmâ etmiş olup, insanlar bir kıraat üzerinde toplansınlar diye mushaflar, Kur'an'ın indiği yedi harften sadece bir harf üzere yazılmıştır. Osman, Suhuf'u Hafsa'ya geri vermiştir. Sonra her bölgeye mushaflardan bir mushaf gön-dermiş, bir tanesini de Medine'de alıkoymuştur. İşte *"Imâm"* diye adlandırılan mushafı budur. Yukarıda geçen rivayetlerden bazısında gelen onun şu sözünden dolayı *"imâm"* diye adlandırılmıştır: *"Ey Muhammed'in ashabı! Toplanın, insanlar için bir imâm yazın."*

Hz. Osman, bunun dışındaki sahife veya mushafların yakılmasını (veya yırtılıp parçalanmasını) emretmiştir. Ümmet de bu emre itaat edip, diğer altı harf ile kıraati terk etmiştir. Bunda hiç bir zarar yoktur. Çünkü yedi harf ile kıraat vacib değildir. Şayet Resulullah (s.a.v.), ümmete, yedi harfin hepsiyle okumayı vacib kılsaydı, hüccet sayılan mütevatir bir nakil ile onlardan her harfin nakledilmesi elbette vacib olurdu. Fakat onlar bunu yapmadılar. İşte bu, onlarla kıraatin, ruhsat babından olduğuna delalet eder. Vacib olan, bu yedi harften biri ile naklin tevatürüdür.İşte o da bu nakildir.

İbni Cerir, Osman'ın yaptığı bu iş hakkında demiştir ki: "Osman, onları bir mushaf ve bir harf üzerinde topladı. Onları üzerinde topladığı mushaftan başkasını yırttı. Yanında, onları üzerinde topladığı mushafa muhalif mushaf bulunan herkese onu yırtmasını (veya yakmasını)[33] emretti. Ümmet de ona güvenip itaat etti. Onlar, bu doğru işin yapılmasının, ona itaate bağlı olduğunu gördüler. Bundan dolayı adil imamlarının terkedilmesi-

33) Bkz. Bu metin için, İbni Cerîr et-Taberî'nin Tefsiri, c. 1, s. 64-65.

İbni Hacer, el-Feth'de (9:18), Buharî'nin hadisini şerh ederken demiştir ki: "Ekserin rivayetinde; وَلَا يُحَرِّقَ dır. Yani noktalı (hı) ile olup "yırtmak" anlamındadır. Mervezî'nin rivayetinde noktasız (ha) ile olup "yakmak" anlamındadır. Noktalı olanı daha doğrudur. حَرَّقَ الْكِتَابَ أَوِ الثَّوْبَ Kitabın veya elbisenin hark edilmesi, onun yırtılıp parçalanmasıdır. Noktasız olursa, (yakılması) anlamına gelir.

ni emrettiği altı harf ile kıraati terk ettiler. Bunu, hem ona itaat için, hem de kendileri ve kendilerinden sonra gelecek olanlar için yaptılar. Sonunda ümmetten o kıraatlerin bilgisi yok olmuş, izleri kalmamıştır. Müslümanlar, onlardan bir şeyin sıhhatini inkâr etmeksizin onlarla kıraati ardarda terk ettikleri için artık bugün bir kimsenin onlarla okumaya imkânı yoktur. Onlar bunu, hem kendileri ve hem de diğer din kardeşleri için doğru ve uygun görerek yapmışlardır.

Müslümanlar için bugün, ancak temiz ve şefkatli imamlarının seçtiği bir harf ile kıraat caiz olup, bunun dışında kalan diğer altı harf geçersizdir.

Bilgisi zayıf olanlardan biri dese ki: Resulullah (s.a.v.)'in onlara okuttuğu ve onlara okumalarını emrettiği bir kırâati terk etmek, onlar için nasıl caiz olur?

Ona şöyle cevab verilir: Onlara bunu emretmesi, icab ve farz ifade eden bir emir değildir. Bu ancak, mubahlık ve ruhsat ifade eden bir emirdir. Çünkü bunlarla kıraat, şayet onlara farz olsaydı, ümmetin kur'âsından olup, nakli ile hüccet meydana gelen ve haberi, özrü kat'edip şekki yok eden bir kimsenin bu yedi harften her harfi bilmesi elbette vacib olurdu.

Bu ümmetten olup, Kur'an'ı nakledenler içinde, bu yedi harften birini nakletmesiyle hüccet vacib olan kimseler bulunmasından sonra, onların bunu terk etmelerinde, bu harflerle okumakta muhayyer olduklarına apaçık delil vardır.

Durum böyle olunca, âlimler, yedi kıraatin hepsini nakletmeyi terketmeleriyle, nakli üzerlerine vacib olanı da terketmiş değillerdir. Bilakis yapılması üzerlerine vacib olan işi yapmışlardır. Çünkü bu konuda yaptıkları, İslâm'a ve müslümanlara yardımdır."

Ebu Bekr'in cem'i ile Osman'ın cem'i arasındaki fark

Yukarıda geçen, mânâsı apaçık metinlerden anlaşılır ki, Ebu Bekr'in cem'i, sebeb ve keyfiyyette Osman'ın cem'inden farklıdır.

Ebu Bekr'in Kur'an'ı cem'etmesindeki sebeb; *Kurrâ Sahabe'nin katıldığı savaşlar çoğalıp şiddetlendiği zaman, Kur'an hafızlarının ölüp gitmesiyle, Kur'an'ın da kaybolup gitmesi korkusu idi.*

Osman'ın cem'etmesine sebeb ise; *kıraat vecihlerinde ihtilâfın çoğalmasıdır.* Birbirlerini hatâlı sayarak şehirlerde ihtilâfa düştüklerini gördüğü zaman, Kur'an'ı Kureyş lehçesine göre toplayıp yazdırmaya karar vermiştir.

Ebu Bekr'in Kur'an'ı cem'etmesi ise; deri ve kağıt parçalarında, ince ve beyaz taşlarda, soyulmuş hurma dallarında dağınık halde yazılı bulunan sûre ve âyetleri nakledip, onları bir mushaf içinde, tilaveti neshedilmemiş olanla yetinerek ve kendileriyle Kur'an'ın nâzil olduğu yedi harfi içine alarak, sûre ve âyetleri sıralanmış halde toplamaktır.

Osman'ın Kur'an'ı cem'etmesi ise, onu yedi harften bir harf üzerinde neshetmek olup, böylece müslümanları bir mushaf ve bir lehçe üzerinde toplamak, diğer altı harfi bırakıp Kur'an'ı Kureyş lehçesiyle okumalarını sağlamaktı.

İbnu't-Tîn ve bir başkası demiştir ki: "Ebû Bekr'in cem'i ile Osman'ın cem'i arasındaki fark şudur: Ebû Bekr'in cem'i; Kur'an hâfızlarının ölüp gitmesiyle, Kur'ân'dan bir şeyin kaybolup gitmesi korkusundan dolayı idi. Çünkü Kur'an, bir yerde toplanmış değildi. Ebu Bekr onu, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, kendilerine bildirdiği biçimde, sûrelerinin âyetlerini sıralıyarak sayfalar halinde topladı.

Osman'ın cem'i ise; Kur'an'ı, kolaylarına gelen kendi lügatleri ile okumaları sebebiyle kıraat vecihlerinde ihtilaf çoğalıp, bunu birbirlerini hatalı saymaya vardırınca, bu konuda işin büyümesinden korkup, sûrelerini sıralıyarak ve diğer lügatları bırakıp, Kureyş lügatı ile yetinerek Ebu Bekr'in cem'ettiği sayfaları bir mushaf halinde toplayıp istinsah etmektir.

Hz. Osman (r.a.); -her ne kadar başlangıçta zorluğu ve güçlüğü kaldırmak için Kur'an'ın Kureyş'ten başkalarının lügatı ile okunmasında genişlik gösterilmiş ise de, -onun Kureyş lügatı ile

indiğini delîl göstererek bu işi yapmıştır. Ona göre, artık buna ihtiyaç kalmadığından, bir lügat ile, yani Kureyş lehçesi ile yetinmiştir.

el-Hâris el-Muhasibî demiştir ki: "İnsanlar nezdinde meşhur olan, Kur'an'ı Osman'ın cem'etmiş olduğudur. Oysa böyle değildir. Hz. Osman (r.a.), Iraklılarla Şamlılar, kıraat-lerin vecihlerinde ihtilaf ettiklerinde meydana gelen fitneden korktuğu zaman, kendisi ile Muhacir ve Ensar'dan hazır bulunanlar arasında vâki olan serbest iradeyle ancak insanları bir vech ile okumaya sevk ve teşvik etmiştir. Bundan önce mushaflar, kendileriyle Kur'an'ın nazil olduğu yedi harf üzere serbest bırakılmış kıraatlerden çeşitli vecihler ile okunuyordu. Hepsini ilk toplayan ise Ebu Bekr Sıddîk'tır."[34]

Bununla Hz. Osman, fitnenin ardını kesmiş, ihtilaf maddesini yoketmiş, Kur'an'ı, asırlar boyunca tahriften korumuştur.

Âlimler, Hz. Osman'ın taşraya gönderdiği mushafların sayısında ihtilaf etmişlerdir:

a) Kimisi; bunların sayısı yedi idi: Mekke, Şam, Basra, Kûfe, Yemen ve Bahreyn'e gönderildi; biri de Medine'de kaldı, demiştir.

İbni Ebî Davud; Ebu Hâtim es-Sicistânî'nin şöyle dediğini işittim, demiştir: Osman, yedi mushaf yazdırdı; Mekke'ye, Şam'a, Yemen'e, Bahreyn'e, Basra'ya ve Kûfe'ye gönderdi. Birini de Medine'de alıkoydu.

b) Kimi de; bunların sayısı dört idi, demiştir. Bunlar: Irakî, Şamî, Mısrî ve İmam olan mushaftır.

Ebû Amr ed-Dânî[35], el-Muknî'de demiştir ki: "Âlimlerin çoğu; Osman, mushafları yazdığında, onları dört nüsha yapıp her bölgeye bir nüsha, yani Kûfe, Basra ve Şam'a birer nüsha gönderdiği ve bir nüsha da yanında bıraktığı görüşündedir."

---

34) Bkz. el-İtkan, c.1, s. 59.

35) Bu zât; Osman İbni Said'dir. Kurrânın imamlarındandır. "et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'", "el-Mukni' fi Resmi'l-Kur'ân" ve "el-Muhkem fi Nakti'l-Mesâhif" adlı kitapları vradır. Hicrî 444 yılında ölmüştür.

c) Kimi de; bunların sayısı beş nüsha idi, demiştir ki, Süyûtî bunun meşhur olduğunu söylemiştir.

Hafsa'ya geri verilen Suhuf'a (Kur'an sayfalarına) gelince; bunlar onun yanında ölünceye kadar kalmış, sonra su ile yıkanıp silinmiştir.(36) Bunları, Mervan İbni Hakem'in alıp yaktığı da söylenmiştir.

Hz. Osman'ın yazdığı mushaflardan hiç biri bugün bulunmamaktadır. "Fedâilu'l-Kur'ân" adlı kitabında İbni Kesir'den(37) rivayet edildiğine göre; O, bu mushaflardan birini, Şam'daki Dımışk camiinde, deve derilerinden olduğunu sandığı ince derilere yazılmış halde görmüştür. Bu Şâmî Mushaf'ın, bir süre Leningrad'daki kütüphanede, Rus çarlarının mülkünde kaldıktan sonra İngiltere'ye nakledildiği rivayet edilmiştir. Bu mushafın, hicrî 1310 yılında Dımışk mescidinde yandığı da söylenmiştir.(38)

36) Bkz. Taberî Tefsiri, c. 1, s. 61.

37) Bu zât: İmâdü'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbni Ömer İbni Kesîr'dir. Tefsîru'l-Kur'ân'ın müellifidir. "el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târih" adlı eseri de vardır. (Her ikisi de Türkçeye çevrilmiştir.) Hicrî 774 yılında ölmüştür.

38) Kur'an'ın aslının kaybolduğu, şimdiki Kur'an'ın eksik ve hatalı olduğu yolunda, başta Şiiler ve Alevîler olmak üzere bazı sapık fırkalar tarafından asılsız idialar yayıldığı için, burada Hz. Osman'ın istinsah ettiği mushafların bugünkü durumu hakkında biraz daha bilgi vermeyi uygun bulduk.

Dr. Muhammed İbni Lütfî es-Sabbâg, "Lemehât fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı kitabında; "Osmanî Mushaflar şimdi nerede?" başlıklı kısımda (s. 119-123) şöyle diyor:

Bu mushafların şimdi bulunduğu yer kesin olarak bilinmiyor. Şu var ki, bu Osmanî mushafların geçmiş asırlar boyunca mevcud olduğu bir gerçektir.

Hicrî 614 yılında ölen İbni Cübeyr, Seyahatnâme'sinde, Dımışk Câmi'inden söz ederken şunu zikretmiştir:

"Mihrâb'daki yeni maksûrenin doğu rüknünde (köşesinde) büyük bir dolap (hazâne) vardır ki içinde Osman'ın mushaflarından bir mushaf bulunmaktadır. O, Osman'ın Şam'a gönderdiği mushaftır. Dolap (hazâne) her gün, namazın ardısıra açılır. İnsanlar ona dokunup öpmekle teberrük ederler. Onu uğurlu sayarlar." (Bkz. el-Burhân, 1/235 ve el-İtkân, 1/60)

İbni Fadl el-Ömerî (Ahmed İbni Yahyâ İbni Muhammed Ebu'l-Abbâs: Ölümü, hicrî 749) da Dımışk'ta bir mushaf görmüştür. Onun Osmanî mushaflar-

Osman'ın Kur'an'ı cem'etmesi, "üçüncü cem'" diye adlandırılmıştır. Bu, hicretin 25 inci yılında olmuştur.

dan biri olduğunu anlatıp; "Onun sol tarafında: Mü'minlerin emîri Osman İbni Affan'ın hattı ile Osmanî Mushaf" diye yazılı olduğunu söylemiştir. (Bkz. Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr: İbni Fadlullah el-Ömerî, s. 195) Ancak onun doğrusu: "Mü'minlerin emîrinin emriyle..." olmasıdır.

Hicrî 774 yılında ölmüş olan İbni Kesîr; "Fadâilu'l-Kur'ân" adlı kitabında, Dımışk'ta bu mushaflardan bir mushafın varlığını zikredip şöyle demiştir:

"İmam olan Osmanî Mushafların bugün en meşhuru, Şam'daki Dımışk Camii'nde, Allah'ın zikriyle ma'mûr olan maksûrenin doğu rüknünde bulunmaktadır. Eskiden Taberiyye şehrinde idi. Sonra oradan hicrî 518 yılı dolaylarında Dımışk'a nakledilmiştir. Ben onu, güzel, açık seçik ve kuvvetli bir hat ile, deve derilerinden olduğunu sandığım ince derilere, dayanıklı bir mürekkep ile yazılmış, büyük, azametli, kocaman bir kitap halinde gördüm."

Nitekim hicrî 779 yılında ölmüş olan İbni Batûta da, "Seyahatnâme"sinde, bu Şâmî Mushafı zikredip, "Doğu rüknünde, mihrabın hizasında büyük bir dolap vardır ki içinde, Mü'minlerin emîri Osman İbni Affan'ın (r.a.) Şâm'a gönderdiği büyük bir mushaf bulunmaktadır. Bu dolap her cuma günü, namazdan sonra açılıp, insanlar bu mushafı öpmek için birbirlerini sıkıştırmaktadırlar." (Bkz. Rıhletü İbni Batûta, 1/54)

Yine İbni Batûta, seyahatinde Basra'ya girdiğinde, Osmânî Mushaflardan bir mushaf gördüğünü zikredip şöyle demiştir:

"Basralıların, güzel ahlâk, yabancıyla ilgilenmek ve hakkını gözetmek gibi nitelikleri vardır. Garîb, onlar arasında yabancılık çekmez. Onlar, mü'minlerin emîri Ali (r.a.)'ın mescidinde Cuma namazını kılarlar... Bu mescid, mescidlerin en güzellerindendir... Orada Osman'ın (r.a.), okurken öldürüldüğü büyük bir mushaf vardır ki, içinde, "Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir." (Bakara, 137) âyetinin bulunduğu sayfada kan lekesi izi vardır." (Bkz. Rıhletü' İbni Batûta, 1/116)

İbni Batûta, bu Osmânî mushaflardan bazısını veya bunlardan bazı sayfaları, Merâkeş, Gırnata ve diğer bazı şehirlerde, seyahatleri sırasında gördüğünü zikretmiştir. Allah en iyi bilendir.

Hicrî 833 yılında ölen İbnü'l-Cezerî de az önce sözünü ettiğimiz Şâmî Mushafı gördüğünü söylemiştir. (Bkz. S. es-Sâlih, Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, s. 88-89)

Bu Şâmî Mushaf, hicrî ondördüncü asrın başına kadar Şam'daki Emevî Cami'inde mahfuz kalmıştır. Sonra bu mushaf kaybolmuştur. Bazıları, bu mushafın İstanbul'a götürüldüğü kanaatindedir. Sonra bulunduğu yer bilinmez olmuştur. Bazıları da, onun İstanbul kütüphanelerinden birinde mecud olduğu

Reddedilmiş Şüpheler

Bu konuda, hevâlarına uyan sapıkların, Kur'ân'a güveni zayıflatmak ve onun dikkatle cem'edilmediği hakkında kuşku uyandırmak için yazdıkları bazı şüpheler vardır. Biz bunların en önemlilerini îrâd edip cevaplandıracağız:

görüşündedir. Bazıları da, onun yandığını söylemiştir.

Üstad Muhammed Kürd Ali, Emevî Cami'inden söz ederken şöyle demiştir: "Hicrî 1310 yılında Emevî Cami'inin, hurma ağaçlarından yapılmış tavanlarına ateş sirayet edip üç saatten az bir zamanda bunları yakıp kül etti. Bu yangında, kûfî hat ile yazılmış büyük bir Mushaf da yandı. O, Basra'daki kadîm bir mescidden getirilmişti. İnsanlar onun, Osmânî Mushaf olduğunu söylüyorlardı." (Bkz. Hutatu'ş-Şâm, M. Kürd Ali, 5/279)

Dr. Abdurrahman eş-Şehbender demiştir ki: "Dımışk-ı Şam'da bu Osmânî mushaflardan bir nüsha elde ettim. Maalesef onu, otuz yıl önce Emevî Camiini yakıp kül eden yangında ateş telef etmiş." O, bu sözü, M. 1922 yılının Nisan ayında yazmıştır. (Bkz. Müzekkirât-ı Abdurrahman eş-Şehbender, s. 34)

Dr. Subhî Salih'in, Dr. Yusuf el-Iş'dan, o da şeyhi Abdulmuhsin el-Üstüvânî'den naklettiğine göre; Abdulmuhsin, bu mushafı, yanmadan önce, maksûrede tahta bir dolapta (veya odacıkta) mahfûz halde görmüştür. (Bkz. Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, s. 88-89)

Üstad el-Kevserî'nin zikrettiğine göre; Şeyh Abdulhakîm el-Efgânî (ölm. H. 1326-M. 1908), ölümünden önce bu Osmânî Mushaf'ın resmine (yazı ve imlâsına uygun bir mushaf kopya etmiştir.

Kevserî, bu Osmanî Mushaf'ın, Birinci Dünya savaşı sırasında İstanbul'a nakledildiği zannındadır. Efgânî'nin kopya ettiği mushafın ise Dımışk'taki adamlarından birinde mahfuz olduğu zikredilmiştir. (Bkz. Makâlâtu'l-Kevserî, s. 12)

Yine Kevserî, Kûfe Mushafının, Humus'ta bulunduğunu ve onun, Birinci Dünya Savaşı sırasında başkent İstanbul'a götürüldüğünü zikretmiş, ancak Humus'ta hangi mescidde bulunduğunu zikretmemiştir.

Nitekim Kevserî, Medine'de bulunan Medine mushafının da, Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'a götürüldüğünü zikretmiştir. (Bkz. Makâlâtu'l-Kevserî, s. 12)

Yine Kevserî diyor ki: "Sahtekârlardan bir çoğu, Osman öldürüldüğü zaman elinde bulunan mushaf sanılsın, diye, bazı kadîm mushaflara kan bulaş-tırma cür'etinde bulunmuşlardır. Kitaplıklarda kan ile bulaştırılmış nice mushaflar vardır. Allah onlardan intikam alacaktır." (Bkz. Makâlâtu'l-Kevserî, s.13)

1- Bu sapıklar dediler ki: Eserler, Kur'ân'dan bazı şeylerin düştüğüne, bugün elimizde bulunan mushaflara bunların yazılmadığına delalet etmektedir:

a) Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resulullah (s.a.v.), bir adamın mescidde Kur'an okuduğunu işitti. Bunun üzerine: Allah ona rahmet eyleye, bana şu sûreden, şu şu âyeti hatırlattı, buyurdu."

Diğer bir rivayette ise: *"Onlar bana unutturulmuştu."* [38a] diye buyurmuştur.

Buna, şöyle cevap verilir: Resulullah (s.a.v.)'e unutturulan veya unutmak suretiyle düşürülen bir âyetin veya âyetlerin hatırlatılması, Kur'an'ın cem'inde şüphe edilmesini gerektirmez. İçinde, *"İskât* = düşürme" ifadesi gelen rivayeti, *"Onlar bana unutturulmuştu"* şeklindeki diğer rivayet tefsir etmektedir. Bu da, âyetin

---

Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de, şu anda mevcud bazı eserî (kadîm) mushaflar vardır. Bunların Osmânî mushaflar olduğu söylenmektedir. Fakat biz bunları, Osmânî mushaf olmaktan uzak görüyoruz. Çünkü bunlarda, işleme, süsleme ve sûrelerin arasını ayıran nakışlar vardır. Kur'an'ın aşirlerini belirtmek için de alâmetler mevcuttur.

Zerkeşî şöyle demiştir: "Ma'lûmdur ki, Osmânî mushaflarda bunların hiç biri yoktu. Nokta ve harekeler de yoktu." (Bkz. Menâhilu'l-İrfân, 1/397)

İstanbul'da "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi"nde şu tarihî mushaflar bulunmakktadır:

457 numarada: Hz. Osman'ın imzasını ve hicrî 30 yılını içeren Mushaf-ı Şerîf.

557 numarada: Hz. Ali'nin imzasını içeren Mushaf-ı Şerîf.

458 numarada: Hz. Ali'nin yazısı olduğu belirtilen bir mushaf.

Hz. Ömer'e nisbet edilen ve ceylan derisine yazılmış, tahtaya yapıştırılmış bir Kur'an sayfası.

Birinci Sultan Abdülhamid'in (1181-1203-1774-1789) 1196 tarihli kütüphanesi fihristinde şu mushaflar bulunduğu kaydedilmiştir:

Hz. Osman (r.a.) hattı ile, Evvel-i Sûre-i A'râf, Kelâm-ı Kadîm, satır 13, cilt 1.

Hz. Ali (r.a.) hattı ile, Evvel-i Sûre-i Hucurât, Kelâm-ı Kadîm, satır 7, cilt 1.

Kezâ Bezmiâlem Sultan'ın 1267 tarihli vakıf kitapları fihristinde şu kaydı görüyoruz: Mushafbehattı Hazret-i Ali (A.Erkan)

38a) Hadis, Sahîhayn'da birbirine yakın lafızlarla nakledilmiştir.

ıskatından maksadın, onun unutulması olduğuna delalet etmektedir. Nitekim *"Bana hatırlattı"* lafzı da buna delalet ediyor. Nisyan, yani unutmak, tebliği bozmayan şeylerde Resulullah (s.a.v.) için caizdir. Bu âyetleri Resulullah ezberlemiş ve vahiy kâtiplerine yazdırmış, Sahabe de bunları ezberleyip hafızalarına yerleştirmişlerdi. Bunların ezberlenmesi ve yazılması tevatür derecesine erişmiştir. Resulullah'ın bundan sonra onları unutması, Kur'an'ın cem'indeki dikkate tesir etmez. Bu iddia, hadisin delâlet ettiği en uzak ve en zayıf ihtimaldir. Bundan dolayı bu adamın kıraatı -ki o, sayıları tevatür derecesine erişen hafızlardan biridir- Resulullah'a hatırlatıcıdır. Bunun içindir ki: *"Bana şu şu âyeti hatırlattı."* buyurmuştur.

b) Yüce Allah, A'lâ sûresinde:

سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَىٰ ۞ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ

"Sana (Kur'an) okutacağız da unutmayacaksın. Ancak Allah'ın (unutturmayı) dilediği müstesna!" (A'lâ, 6-7) buyurmuştur.

Buradaki istisna, Resulullah (s.a.v.)'e bazı âyetlerin unutturulduğuna delalet etmektedir.

Buna şöyle cevap verilir: Yüce Allah, Resulüne Kur'an'ı okutacağını ve hıfzedeceğini şu sözünde vaadedip unutmaktan onu emin kıldı: *"Sana (Kur'an) okutacağız da unutmayacaksın."*

Âyet, bunun lüzumunu hatıra getirince, Resulullah'a Kur'an'ı okutmak ve unutmaktan onu emîn kılmak hakkındaki bu ihbarın, Allah Teâlâ'nın iradesinden hariç olmadığına delâlet etmesi için, ardından istisna gelip, *"Ancak Allah'ın (unutturmayı) dilediği müstesna!"* buyuruldu. Çünkü Allah Teâlâ'yı hiç bir şey âciz bırakamaz. O, dilediğini yapandır: *"O, yaptığından sorumlu olmaz, ama onlar sorumludurlar."* (Enbiyâ, 23)

Şeyh Muhammed Abduh, bu âyetin tefsirinde diyor ki: "(Bu âyetteki) vaad; te'bîd ve lüzum biçiminde olunca, Allah'ın bundan başkasına gücü yetmediği ve bunun Allah'ın iradesi dışında

olduğu düşüncesini hatıra getirebilir. Bunun için hemen ardından istisna gelip: *(Ancak Allah'ın "unutturmayı" dilediği müstesnâ!)* buyurulmuştur. Çünkü o, sana bir şey unutturmak istediği zaman, bu onu âciz bırakmaz. Burada maksad, unutmayı re'sen nefyetmektir."

Âlimler dediler ki: Bu, adamın, arkadaşına şöyle demesine benzer: *"Mâlik olduğum şeyde sen benim hissedârımsın. Ancak Allah'ın dilediği müstesna."* Adam bu sözünde, bir şeyin istisnasını kasdetmiyor. Bu, külleti, nefy anlamında kullanma kabilindendir. Hûd sûresindeki şu âyette gelen istisna da bu anlâmdadır:

وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَادَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَاشَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ

"Bahtiyar olanlara gelince, onlar cennettedirler. Göklerle yer durdukça, orada ebedî kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği müstesnadır. Bu, bitmez tükenmez bir lütuftur." (Hûd, 108) Bu gibi âyetlerdeki istisna, bu te'bîd ve tahlîd'in (yani cennette sürekli ve ebedî bırakılışın), Allah'a vacib ve zorunlu kılınmasıyla değil, Allah'ın keremi ve geniş cömertliği ile olduğunu belirtmek içindir. Çünkü o, verdiğini çekip geri almak istese, O'nun bunu yapmasına hiç bir şey engel olamaz, O'nu menedemez.

Resulullah (s.a.v.)'in unuttuğu bir şeyi hatırladığı hakkında gelen haber eğer doğru ise, bu ancak Allah'ın indirdiği âyetler ve tebliğini emrettiği hükümler dışında olur. Bundan başka söylenenlerin hepsi, dinsizlerin uydurmalarından olup ancak gafillerin akılları için caizdir. Onlar bu iftiralarla Allah'ın temiz kıldığını lekelemeye ve kirletmeye çalışmışlardır. Şeriat sahibinin (s.a.v.) kadrini bilen ve Allah'ın kitabına inanan bir kimsenin böyle bir şeyi kabul etmesi doğru değildir."

2- Bazı sapıklar: Kur'ân'da, ondan olmayan şeyler vardır, dediler ve buna da, İbni Mesud'un, Muavvizeteyn'in (yani Felak ve Nâs

sûrelerinin) Kur'ân'dan olduğunu inkâr ettiği hakkında gelen haberi delil gösterdiler.

Buna şöyle cevap verilir: İbni Mesud'dan rivayet edilen haber, sahih değildir. O, ümmetin icmâına muhaliftir.

Nevevî, el-Mühezzeb şerhinde demiştir ki: "Müslüman-lar, Muavvizeteyn ve Fatiha'nın Kur'ân'dan olduğunda icmâ ettiler. Her kim bunlardan bir şeyi inkâr ederse kâfir olur. İbni Mesud'dan nakledilen haber bâtıldır, sahih değildir."

İbni Hazm da demiştir ki: "Bu, İbni Mesud üzerine söylenmiş bir yalandır ve uydurmadır."

Sahih olduğu farz edilse bile, İbni Mesud'un, Muavvizeteyn'i (yani Felak ve Nâs sûrelerini) Hz. Peygamber'den işitmediği için, bu ikisi hakkında bir şey söylemeyip duraklamış olması da muhtemeldir.

İbni Mesud'un inkârı, Muavvizeteyn'in, mütevatir olan Kur'ân'dan olduğu üzerindeki ümmetin icmâını bozmaz.

İbni Mesud'un mushafından Fatiha'nın düşürülmüş olduğu hakkında söylenene de bu şekilde cevab verilir. Çünkü Fatiha, Kur'an'ın anasıdır, özüdür. Onun Kur'ân'dan olduğu hiç kimseye gizli değildir.

3- Gulât-ı Şîa'dan bir grup; Ebu Bekr, Ömer ve Osman'ın, Kur'an'ı tahrif ettiklerini, bazı âyet ve sûrelerini ıskat ettiklerini (Kur'ân'dan çıkardıklarını), mesela: أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ *"Bir ümmet, diğer bir ümmetten daha fazladır."* (39) lafzının aslı; أَئِمَّةٌ هِيَ أَزْكَى مِنْ أَئِمَّتِكُمْ *"O imâmlar, sizin imamlarınızdan daha temizdir."* iken tahrîf ettiklerini, aslında "En'âm" sûresi kadar uzun olan "Ahzâb" sûresinden, ehl-i beyt'in faziletleri ile ilgili âyetleri ıskât ettiklerini, Kur'ân'dan velayet sûresini tamamiyle çıkardıklarını iddia etmişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir: Bu sözler, senedi olmayan saçma sapan laflardır, delîli olmayan iddialardır. Bunlar hakkında konuşmak, ahmaklık ve beyinsizliktir. Şîa'nın bazı âlimleri, bu akıl ve idrak zayıflığından uzak durmuşlardır. Taraftarı olduklarını id-

39) Nahl sûresi, âyet: 92.

dia ettikleri Hz. Ali'den nakledilenler, buna aykırı olup, Mushaf'ın iki kapağı arasındaki Kur'an'ın tevatüründe icmâ bulunduğuna delildir. Ebu Bekr'in Kur'an'ı cem'etmesi hakkında Hz. Ali'nin şöyle dediği, kendisinden nakledilmiştir: *"Mushaflar hakkında insanların ecir bakımından en büyüğü Ebu Bekr'dir. Allah, Ebu Bekr'e rahmet eylesin. O, Allah'ın kitabını ilk cem'eden (bir mushaf halinde derleyip toplayan)dır."*

Osman'ın cem'i hakkında da şöyle demiştir: *"Ey insanlar! Allah'tan korkup çekinin. Osman hakkında aşırı gitmekten ve onun için: Mushafları yakan adam, demekten sakının. Vallahi onları ancak Resulullah'ın ashabı olan bizden bir grup yaktı."*

Yine Hz. Ali şöyle demiştir: *"Şayet Osman zamanında vali olsaydım, muhakkak ki, (Kureyş lehçesine uygun olmayan) mus-haflar hakkında Osman'ın yaptığı gibi yapardım."*

Hz. Ali'nin kendisinden naklédilmiş bu sözler, Ali'ye yardım ettiklerini sanan ve onun tarafını tutarak bilmedikleri şeylerle onu öven bu iftiracıların dillerini kesmektedir. Ali (r.a.), hem onlardan, hem de uydurdukları yalanlardan berîdir.(40)

Âyetlerin ve Sûrelerin Tertibi

Âyetlerin tertibi

Kur'an, sûreler ve âyetlerden oluşmuştur. Bunların da kısa ve uzun olanları vardır.

Âyet; Kur'an'ın sûresi içinde bulunan Allah'ın kelâmın-dan bir söz dizisidir.(41)

40) Bkz. Menâhilu'l-İrfân, c. 1, s. 464.

41) Bir âyet, tam bir cümle demek değildir. Âyetleri belirlemek tevkîfîdir, vahye dayanır. Akıl ile bulunmaz. Bundan dolayı الص bir âyet sayıldığı halde, الم bir âyet sayılmaz. Basralılar ve Kûfeliler arasında bu konuda ihtilaf vardır. Bazı âyetler tam bir hüküm ifade etmez. Bazı âyetlerde ise bir kaç hüküm bildirilir. "Müdhâmmetân" bir âyettir. "Velfecr" en kısa bir âyettir. Bakara'nın sonundaki

Sûre ise: Matta' ve makta'ı (başı ve sonu) olan Kur'an âyetlerinden oluşmuş söz dizisidir. Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerin terkibi, Resulullah'dan nakledilmiş olup vahye dayanır. Bazıları bunun üzerinde icmâ bulunduğunu nakletmişlerdir. Bunlardan: Zerkeşî "el-Burhân"da ve Ebû Cafer İbnü'z-Zübeyr[42] "Münâsebât"ında şöyle diyor:

"Âyetlerin, sûreleri içindeki tertibi, Resulullah'ın tevkîfi ve emri ile vâki olmuştur. Bu konuda müslümanlar arasında ihtilâf yoktur."

Süyûtî buna kesinlikle karar verip demiştir ki: "İcmâ ve eşanlamlı naslar, âyetlerin tertibinin tevkîfi olduğu (yani vahye dayandığı) üzerindedir. Bunda şüphe yoktur."

"Müdâyene" âyeti (282) ise bir sayfa tutan en uzun âyettir. (A.E.)

"Âyet" kelimesi, Kur'ân'da çeşitli anlamlara gelir. Bunların en önemlileri şunlardır:

1- Mucize: Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ

"İsrailoğullarına sor ki kendilerine nice apaçık mucizeler verdik." (Bakara, 211)

2- Alâmet-i Zâhire: Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً . قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ...

"Zekeriyyâ: Rabbim! (Oğlum olacağına dair) bana bir alâmet göster, dedi. Allah buyurdu ki: Senin için alâmet, insanlara; üç gün, işaretten başka söz söylememendir." (Âl-i İmrân, 41)

3- Emr-i acîb: Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً

"Meryem oğlunu ve annesini de bir emr-i acîb kıldık." (Mü'minûn, 50)

4- İbret: Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً

"Bunda elbette bir ibret vardır." (Âl-i İmran, 49)

5- Burhân ve delîl:

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

"Gökleri ve yeri yaratması, O'nun (varlığının) delillerindendir." (Rûm, 22)

(Bkz. Dr. M. İbni Lütfi es-Sabbâg, Lemehât fî Ulûmi'l-Kur'ân, s. 67-68)

42) Bu zât: Ahmed İbni İbrahim İbnü'z-Zübeyr'dir. Hafız olan nahivcilerdendir. Hicrî 807 yılında ölmüştür.

Cebrail, âyetlerle Resulullah (s.a.v.)'e inip ona sûredeki veya daha önce inmiş olan âyetler arasındaki yerlerini gösteriyordu. Resulullah da, vahy kâtiplerine, onları yerlerine yazmalarını emredip:

— *Şu âyetleri, içinde şu şu âyetlerin zikredildiği sûreye koyun veya şu âyeti, şunun yerine koyun,* diyordu. Nitekim bunları Ashâbına da tebliğ etmiştir.

Osman İbni Ebi'l-Âs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resulullah (s.a.v.)'in yanında oturuyordum. Birden gözünü göğe dikti, sonra onu aşağı indirdi. Sonra şöyle buyurdu:

— *Bana Cebrail gelip şu âyeti, şu sûrenin şu yerine koymamı emretti:*

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." (Nahl, 90)

Hz. Osman, Kur'an'ı cem'ederken, Kur'ân'da her âyeti, sûredeki yerine koydu. Hükmü mensûh da olsa onu değiştirmiyordu. Bu da âyetlerin bu tertîb ile yazılmasının tevkîfî olduğuna, yani vahye dayandığına delâlet eder.

Abdullah İbni Zübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Osman'a: *"Sizden vefat edenlerin geride bıraktığı zevceler, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün iddet beklerler."* (Bakara, 234) âyetini, diğer âyet nesh etmiştir. Onu niçin yazıyorsun veya bırakıyorsun? dedim.

— Ey kardeşimin oğlu, ben hiç bir şeyi yerinden değiştiremem, dedi."[43]

Sûrelerden bazı âyetlerin aynıyla fazîletli olduğuna delâlet eden hadisler gelmiştir. Bu da onların tertibinin tevkîfî olmasını gerektirir. Çünkü, eğer yerlerinin değiştiril-mesi caiz olaydı, bunlar

43) Bunu, Buharî nakletmiştir.

hakkındaki hadisler doğru olmazdı.

Ebu'd-Derdâ'dan merfûan rivayete göre: *"Kim, Kehf sûresinin başından on âyet ezberlerse Deccal'den korunmuş olur."* Diğer bir lafızda: *"Kehf sûresinin sonundaki on âyeti okuyan kimse..."* (44) diye vârid olmuştur.

Nitekim bir âyetin aynıyla yerini gösteren hadisler de gelmiştir. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Resulullah (s.a.v.)'e Kelâle'yi sorduğum kadar başka hiç bir şeyi sormadım. Nihayet bir gün parmağı ile göğsüme dürtüp: Nisâ sûre-sinin sonundaki yaz âyeti sana yetmez mi? buyurdu."* (45)

Resulullah (s.a.v.)'in; Bakara, Âl-i İmran ve Nisâ sûreleri gibi, birçok sûreleri, namazda veya cum'a hutbesinde, âyetlerinin sırasını gözeterek okuduğu sabittir. Sahih rivayete göre: Akşam namazında *"el-A'râf"*ı okumuştur. Cum'a sabahında da: *"Elif-lâm-mîm tenzîlü'l-kitâbi lâ raybe fîh"*i ve *"ed-Dehr"*i okurdu. Hutbede *"Kâf"* sûresini okur, cum'a namazında da, *"el-Cum'a"* ve *"el-Münâfikûn"* sûrelerini okurdu.

Cebrail, her yıl Ramazan ayında bir defa Kur'an'ı Resulullah ile karşılaştırıyordu. Hayatının son yılında ona Kur'an'ı iki defa arz edip karşılaştırdı. Bu arz, şimdiki bilinen tertîb üzere olmuştur.

Bununla, Kur'an âyetlerinin, bugün ellerimizde dolaşan Mushaf'ta olduğu gibi, tevkîfî olduğu anlaşılır. Bunda şüphe yoktur.

Süyûtî, tahsis edilmiş sûrelerle ilgili hadisleri zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Sahabe'nin huzurunda Resulullah (s.a.v.)'in, bunları sırayla okuması, âyetlerin tevkîfî olduğuna ve Sahabe'nin Kur'an'ı Hz. Peygamber'den işittiklerinin hılafına tertib etmediklerine delalet eder ki, bu tevatür derecesine erişmiştir."(46)

---

44) Bunu, Müslim rivayet etmiştir.

45) Bunu, Müslim rivayet etmiştir.

46) Bkz. el-İkan, c.1, s. 61.

Sûrelerin tertîbi

Âlimler, sûrelerin tertibinde ihtilaf etmişlerdir:

a) Denildi ki: Sûrelerin tertibi tevkîfîdir (vahye dayanır). Resulullah (s.a.v.); Cebrail'in, kendisine Rabbinin emrini bildirdiği gibi, tertîbi de gözetmiştir. Kur'an, Resulullah zamanında, bugün bizdeki bu tertib üzere âyetleri sıralanmış olduğu gibi, sûreleri de sıralanmıştı. O da bugün elimizde bulunan Osman'ın mushafının tertibi olup, Sahabe'den hiçbirinin buna itiraz etmemesi, hakkında icmâ hâsıl olup muhalefet bulunmadığına delalet etmektedir.

Bu görüşü; Resulullah (s.a.v.)'in, bazı sûreleri namazında sırasıyla okuması desteklemektedir. İbni Ebî Şeybe'nin rivayetine göre; "Resulullah (s.a.v.), Mufassalı (yani Kur'an'ın sonundaki sûreleri bir rek'atta okurdu."

Buharî; İbni Mesud'un, Benî İsrail, Kehf, Meryem, Tâhâ ve Enbiyâ sûreleri hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bunlar, *Itâk-ı Evvel*'dedir; bunlar, *Telâdâ*'dandır." İbni Mes'ud bunları; tertibleri istikrar bulduğu gibi sırasıyla zikretmiştir.

Süleyman İbni Bilâl'den İbni Vehb tarîkıyle rivayet edildiğine göre, Süleyman şöyle demiştir: "Rabîa'nın: Bakara ve Âl-i İmran'dan önce seksen küsur Mekkî sûre indiği ve bu ikisi ise ancak Medine'de indirildiği halde niçin öne geçirildiler? diye sorduğunu işittim. (Sorulan kişi) dedi ki:

— Bu iki sûre, Kur'an'ı bilerek cem'etmiş olan kimseden gelen bir ilme dayanarak öne geçirilip Kur'an cem'edilmiştir. Sonra şunu söyledi:

— Bu, sonuca bağlanan işlerdendir, artık bunun hakkında soru sorulmaz."(47)

İbni Hisar demiştir ki: "Sûrelerinin tertibi (sıralanması) ve âyetlerin yerlerine konulması ancak vahy iledir. Resulullah (s.a.v.): *Şu âyeti şuraya koyun, diyordu.* Resulullah (s.a.v.)'in bu tertib ile okunduğunu bildiren mütevatir nakilden ve Sahabe'nin de, Mu-

47) Bunu, İbni Eşteh, "el-Mesâhif" adlı kitabında nakletmiştir.

shaf'a bu tertib ile konulması üzerinde icmâ eylemesinden kesin bilgi hâsıl olmuştur."[48]

b) Denildi ki: Sûrelerin tertibi, Sahabe'nin ictihâdı iledir. Nitekim onların mushaflarının, tertibde farklı olması buna delildir.

"Hz. Ali"nin mushafı, nüzul sırasına göre tertib edilmişti. Başlangıcı, Ikra', sonra Müddessir, sonra Nûn, Kalem, sonra Müzzemmil... olmak üzere, böylece Mekkî ve Medenî'nin sonuna kadar sıralanmıştı.

İbni Mesud'un mushafının başlangıcı Bakara, sonra Nisâ, sonra Âl-i İmran idi.

İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Osman'a: Niçin Mesânî'den olan Enfâl ile Mieyn'den olan Berâe'yi birbirine yaklaştırıp ardarda koydunuz, ve Seb'-i Tıvâl'e (yani uzun yedi sûreye) koyduğunuz besmele satırını bu ikisi arasına yazmadınız? diye sordum. Osman dedi ki:

— Resulullah (s.a.v.)'e, çok sayıda sûreler indiriliyordu. Ona bir şey indirildiği zaman, yazanlardan birini çağırıp:

— *Şu âyeti, içinde şu şu âyetler bulunan sûreye koyun, diyordu.*

Enfâl, Medîne'de ilk inenlerden idi. Berâe ise, Kur'an'ın, nüzûl bakımından sonuncu olanından idi. Kıssası, onun kıssasına benziyordu. Bundan dolayı onu Enfâl sûresinden sandım. Resulullah (s.a.v.) vefat edip gitti, bize onun Enfâl'den olduğunu bildirmedi. Bunun için ben onları ardarda koydum, aralarına, *"Bismillâhi'r-Rahmân'ir-Rahîm"* satırını yazmadım. Ve onu, Seb'-ı Tıvâl (yedi uzun sûre) içine koydum."[49]

c) Denildi ki: Bazı sûrelerin tertibi, tevkîfidir (vahye dayanmaktadır), bazıları da Sahabe'nin ictihadı iledir. Nitekim bazı sûrelerin Resulullah (s.a.v.) zamanında tertib edildiğini bildiren rivayetler vardır. Seb'-ı Tıvâl'in, Havâmîm'in ve Mufassal'ın, Resulullah hayatta iken tertib edildiğini (sıralandığını) bildiren rivayetler gelmiştir.

48) Bkz. el-İkan, c.1, s. 62.

49) Bunu; Ahmed, Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî, İbni Hibban ve Hâkim naklet-mişlerdir.

Mesela, Resulullah (s.a.v.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Zehraveyn'i, yani Bakara ve Âl-i Imran'ı okuyun."*

Yine rivayete göre; *"Resulullah (s.a.v.), her gece yatağına girip yattığı zaman, iki avucunu bir araya getirip, sonra içlerine üfürüp, "Kul hüvallâhu ehad" ve "Muavvizeteyn"i okurdu."* (50)

İbni Hacer: "Sûrelerin bazısının veya çoğunun birbiri üzerine tertib edilmesi (sıralanması)nın tevkîfî olması mümkündür." demiş ve buna Huzeyfe es-Sekafî hadîsi ile delîl getirmiştir. Bu hadiste şöyle vârid olmuştur:

"Resulullah (s.a.v.) bize dedi ki:

— Bana Kur'ân'dan bir hizb geldi de onu bitirinceye kadar çıkmak istemedim.

Biz, Resulullah'ın huzurundan ayrıldıktan sonra Ashabına:

— Kur'an'ı nasıl hiziblere (bölümlere) ayırıyorsunuz? diye sorduk. Onlar da bize:

— Kur'an'ı; üç sûre, beş sûre, yedi sûre, dokuz sûre, onbir sûre, onüç sûre olarak hiziblere (bölümlere) ayırıyoruz. Mufassal'ın bölümü, Kâf sûresinden, Kur'an'ın sonuna kadardır, dedi-ler."(51)

İbni Hacer demiştir ki: Bu rivayet, sûrelerin, bugün Mushaf'ta bulunan tertibinin, Resulullah zamanındaki tertibe uygun olduğunu gösterir. Yine demiştir ki: Diğerleri değilse de, özellikle Mufassal bölümünün o zaman tertib edilmiş olması muhtemeldir.

Biz, bu üç görüşü tartıştığımız zaman şu sonuca varıyoruz:

Sûrelerin tertibinin, Sahabe'nin ictihadı ile olduğunu ileri süren ikinci görüş, itimad edilen bir delile dayanmamaktadır.

Bazı Sahabe'nin özel mushaflarının tertibindeki ictihadı, Kur'an'ın tertibli olarak cem'edilmesinden önce kendi istekleriyle olan bir davranıştı. Hz. Osman zamanında Kur'ân-ı Kerim; âyetlerin ve sûrelerin tertib edilmesiyle bir harf (yani Kureyş lehçesi) üzere cem'edildiğinde ümmet bunun üzerinde toplanınca, Sahabe kendi özel mushaflarını terkettiler. Eğer tertib (yani

50) Bunu, Buharî rivayet etmiştir.

51) Bunu, Ahmed ve Ebu Davud nakletmiştir. Bkz. el-İkan, c.1, s. 63.

sûrelerin sıralanması), ictihâdî olsaydı, onları terketmezlerdi.

İbni Abbas'tan rivayet edilen, Enfâl ve Tevbe sûreleri hadisinin isnadı, bütün rivayetlerinde, Buharî'nin zayıflar arasında zikrettiği "Yezîd el-Fârisî" üzerinde dönüp dolaşır. O, sûrelerin başlarına Besmele konulması hakkında, -sanki Osman, Besmeleyi kendi görüşü ile koyuyor ve onu kendi görüşü ile terkediyormuş gibi- bir şüphe uyandırmaktadır. Bunun içindir ki, Şeyh Ahmed Şâkir, İmam Ahmed'in Müsned'inde bu hadise koyduğu notta; *"Bu hadisin aslı yoktur."* demiştir.

Bundan çıkarılabilecek sonuç şudur ki, bu hadis sadece bu iki sûre arasında tertib olmadığına delâlet eder.(52)

Bazı sûrelerin tertibinin tevkîfî ve bazısının da ictihadî olduğunu ileri süren üçüncü görüşe gelince; bu görüşün delilleri, tertibin tevkîfî olduğuna delâlet eden nasların zikredilmesine dayanmaktadır. İctihâdî kısım ise, bazı sûrelerin tertibinin ictihâdî olduğuna delâlet eden herhangi bir delile dayanmamaktadır. Çünkü tevfikî olanın, delilleri ile sabit olması, onun dışında kalanların -oldukça az olmasıyla beraber- ictihâdî sayılmasını gerektirmez.

Bu konuda ağır basıp tercih olunan şudur ki: Âyetlerin tertibi gibi, sûrelerin tertibi de tevkîfîdir (vahye dayanmaktadır).

Ebû Bekr İbnü'l-Ensârî demiştir ki: "Allah, Kur'an'ın hepsini dünya semasına indirdi. Sonra onu yirmi küsur yılda parça parça gönderdi. Sûre, meydana gelen bir olay sebebiyle ve âyet de, haber sorana cevab olarak iniyordu. Cebrail, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, âyetin ve sûrenin yerini bildiriyordu. Sûrelerin sırası; âyetlerin ve harflerin sırası ve düzeni gibi, hepsi de Hz. Peygamber'dendir. Her kim bir sûreyi öne geçirir veya geriye alırsa, muhakkak ki Kur'an'ın nazmını bozmuş olur."

52) İbni Mesud'un mushafında, Berâe'nin başında Besmele bulunduğu nakledilmiştir. Hâkim'in Müstedrek'indeki rivayete göre; Ali İbni Ebî Talib'e: "Berâe'nin başına niçin Bismillahi'r-Rahmâni'r-Rahîm'i yazmadın" diye sorulmuş, Hz. Ali: "Çünkü Besmele emândır, Berâe ise emânı (güvenceyi) kaldırmak için inmiştir" diye cevap vermiştir.

T.C.
E. Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Hatice Bayraktar Kütüphanesi

Kirmânî, "el-Burhan"da demiştir ki: "Sûrelerin tertibi de Allah katında, Levh-i Mahfûz'da bu tertib üzeredir. Resulullah da, kendisinde toplanmış olan Kur'an'ı her yıl bu tertib üzere Cebrail'e arz ediyordu. Kur'an'ı ona, vefat ettiği yıl iki kere arz etmişti. Âyetlerin nüzûl bakımından sonuncusu:

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ...

"Öyle bir günden korkun ki, o günde Allah'a döndürülecek-siniz..." (Bakara, 281) âyetidir. Cebrail ona bu âyeti, ribâ ve deyn âyetleri arasına koymasını emretmiştir."(53)

Süyûtî, bu konuda, Beyhakî'nin şu görüşüne meyletmiştir: "Resulullah (s.a.v.) zamanında Kur'an'ın sûre ve âyetleri bu tertîb üzere idi. Ancak, Hz. Osman'ın dediği gibi, Enfâl ve Berâe'nin tertibi bildirilmemiştir."

Kur'an'ın sûreleri ve âyetleri

Kur'an'ın sûreleri dört kısımdır:

1- Tıvâl, 2- Miun, 3- Mesânî, 4- Mufassal.

Bunlar hakkındaki görüşlerin en üstün olanını aşağıda özetliyoruz:

1- Tıvâl: Yedi sûredir: Bakara, Âl-i İmran, Nisâ, Mâide, En'âm, A'raf. Yedincisi; aralarında Besmele ile ayırma bulunmadığı için, Enfâl ve Berâe beraberce Tıvâl'dir, denildi. Kimisi de; yedincisi, Yûnus sûresidir, demiştir.

2- Miûn: Âyetleri yüzden fazla veya yüze yakın sûrelerdir.

3- *Mesânî:* Âyetlerinin sayısı yüzden az olup Miûn'dan sonra gelen sûrelerdir. "Mesânî" diye adlandırılmalarının sebebi; kırâatta, *Tıvâl* ve *Miûn*'dan daha çok tekrarlandıkları içindir.

4- Mufassal: Kimisi; "Kâf" sûresinin başından, kimisi de;

53) Bkz. el-İkan, c.1, s. 62.

"Hucurât" sûresinin başından Kur'an'ın sonuna kadar olan sûrelerdir, demiştir. Daha başka kaviller de vardır.

Mufassal üç kısımdır: Tıvâl, Evsât, Kısâr.

Tıvâl: "Kâf" ve "Hucurât"tan,"Ayn-Mîm" veya "Bürûc"a kadar olan sûrelerdir.

Evsât: "Ayn-Mîm" veya "Bürûc"dan "Duhâ"ya veya "Lem Yekün"e kadar olan sûrelerdir.

Kısâr ise: "Duhâ" veya "Lem Yekün"den Kur'an'ın sonuna kadar olan sûrelerdir. Bu konuda da ihtilâf vardır.

"Mufassal" diye adlandırılmasının sebebi, sûreleri arasında Besmele ile çok fasl bulunduğu içindir.

Kur'an'ın sûrelerinin sayısı, yüz ondört (114) sûredir. Enfâl ve Berâe'yi bir tek sûre sayarak yüz onüç sûredir, di-yen de vardır.

Âyetlerin sayısı ise, altıbin ikiyüz (6200) âyettir. Âlimler, bundan fazla olanda ihtilâf etmişlerdir.

Âyetlerin en uzunu, *"deyn"* âyetidir. Sûrelerin en uzunu *"Bakara"* sûresidir.

Bu bölümleme, insanlara Kur'an'ı hıfzetmeyi kolaylaştırır. Onları okuyup öğrenmeye teşvik eder. Sûrelerden birini okuyana, dininin asıllarından ve şeriatın hükümlerinden müstakil bir bölüm ve yeterli bir miktar aldığını bildirir.

Resm-i Osmânî

(Hz. Osman'ın cem'ettiği Kur'ân'daki yazı ve imlâ)

Hz. Osman zamanında, Kur'an'ın cem'edilmesinden, daha önce söz edildi. Zeyd İbni Sabit ve onunla beraber üç Kureyşli, kitabet hakkında, Hz. Osman'ın onlar için seçip beğendiği özel bir yola uymuşlardır. Âlimler bu yolu; Osman'a nisbetle; *"er-Resmu'l-Osmânî li'l-Mushaf"* diye adlandırmışlardır. Yani, Mushaf'ın, Osman'ın emrine göre yazılıp imlâ edilmesi, demektir. Âlimler bunun hükmünde ihtilâf etmişlerdir.

1- Bazıları; Kur'an'ın, bu, Resm-i Osmânî ile yazılıp imlâ edil-

mesi tevkîfîdir. Kur'an'ın yazılmasında ona uyulması gerekir, demişler ve onu takdisde (kutsallaştırmada) aşırı gitmişlerdir. Ondaki tevkîfi, Hz. Peygamber'e nisbet edip, vahy kâtiplerinden biri olan Muaviye'ye şöyle dediğini zikretmişlerdir:

"Hokkayı bırak, kalemi eğip yönt, yâ'yı dik yap, sîn'i ayır, mîm'i tek gözlü yap, Allah lafzını güzelleştir, Rahmân'ı uzat, Rahîm'i güzel yaz, kalemini sol kulağının üzerine koy, çünkü o sana böyle daha iyi hatırlatır."

İbnü'l-Mübârek, şeyhi Abdülaziz ed-Debbâğ'dan, kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: "Ne Sahabe'nin ve ne de başkalarının, Kur'an'ın yazı ve imlasında bir kıl kadar bile müdahalesi yoktur. Bu yazı ve imlâ, Hz. Peygamber tarafından bir tevkîftir (vahye dayanan bir emirdir). Akılların ermediği sırlardan dolayı, elif'in ziyadesi ve noksanıyle Kur'an'ı, bilinen heyet üzere yazmalarını onlara Hz. Peygamber emretmiştir. Bu, sırlardan bir sır olup, Allah bunu, diğer semavî kitaplara değil de, sadece azîz kitabı olan Kur'ân'a tahsis etmiştir. Kur'an'ın nazmı mucize olduğu gibi, resmi (yani yazısı ve imlâsı) da mucizedir."

Onlar, bu yazı ve imlâda, Resm-i Osmânî'nin ince ve gizli anlamlara delalet ettiğini gösteren sırlar aradılar. Mesela, Yüce Allah'ın: وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ *"Göğü, kendi ellerimizle (kuvvet ve kudretimizle) Biz kurduk."* (Zâriyât, 44) kavlindeki بِأَيْدٍ kelimesinin yazılışında, "yâ"nın ziyade edilmesi gibi. Çünkü böyle بِأَيْدٍ şeklinde yazılmış olup, bu, göğü kuvvetiyle bina eden Allah'ın kuvvetinin büyüklüğüne ve ona benzer hiçbir kuvvet bulunmadığına işaret etmek içindir. Nitekim meşhur kaidedir: *Mebnâ'nın ziyade olması, mânânın ziyade olmasına delalet eder.* Yani, kelimenin harflerinin fazla olması, mânâsının fazlalığına delalet eder.(54)

Bu görüş hakkında Resulullah (s.a.v.)'den bir şey gelmemiştir ki, bu yazı ve imlâ tevkîfî (yani vahye dayanmış) olsun. Ancak kâtipler, Osman zamanında, onun rızasıyla bu yazı ve imla üzerinde anlaşıp ittifak etmişlerdir. Osman da, Kureyşli üç üye

54) Bkz. Menâhilü'l-İrfân-Zerkeşî, c. 1, s. 370 ve sonrası.

hakkındaki şu sözüyle bu konuda onlara bir kaide vermiştir: *"Siz ve Zeyd Ibni Sabit, Kur'ân'dan bir şeyde ihtilaf ederseniz, onu Kureyş lisanı ile yazınız. Çünkü Kur'an, onların lisanı ile inmiştir."*

Üyeler, اَلتَّابُوت kelimesinde ihtilâf ettikleri zaman, Zeyd, التَّابُوه demiş, Kureyşli üyeler, التَّابُوت demişler. Bunu Osman'a bildirmişler. Osman: التَّابُوت diye yazın. Çünkü Kur'an, Kureyş lisanı ile indirildi, demiştir.

2- Âlimlerden çoğu, Osmânî yazı ve imlânın, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayetle tevkîfî olmadığı, fakat onun, Osman'ın seçip beğendiği bir ıstılah olduğu, ümmetin de bunu kabul edip benimsemesi nedeniylemuhalefet edilmesinin caiz olmadığı görüşündedirler.(55)

---

55) Zamanımızda Arab ülkelerinde basılan Kur'ân-ı Kerîm'lerin imlâsında, bilhassa uzatma harflerinin yazılış biçiminde bazı küçük farklılıklar vardır. Okunuş (kırâat ve telaffuz), Türkiye'de basılan mushaflarla aynı olmakla beraber, Türkiye'de basılan Kur'ân-ı Kerîm'lerde, bazı harfleri uzatmak için, okuyucuya kolaylık olsun diye, (yazıda görünen) açık elif kullanılmıştır. Araplar ise, (yazıda görünmeyen) gizli elif ile yazmayı, ancak uzatılacak harfin üzerine dik bir çekme işareti (–) koymayı, aslına daha uygun görmüşlerdir.

Meselâ «تُقتِلُ، الأبصرُ» gibi.

Merhum Osman Keskioğlu, (Kur'ân-ı Kerim Bilgileri) adlı kita-bında (s. 148) bu konuda şöyle diyor:

"Kur'ân-ı Kerîm'in, Mısır (ve diğer Arab ülkelerindeki) baskıları, Mushaf-ı Osmân yazısı üzere (yani üçüncü halife Hz. Osman'ın hazırlatmış olduğu Kur'an nüshalarının yazı ve imlasına göre) basılmaya başlanmıştır. Bunlar, Şeyhu'l-Makarî'nin başkanlığı altında, bizdeki (Tetkîk-i Mesâhif Hey'eti = Mushafları İnceleme Kurulu) demek olan bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Hz. Osman'ın (r.a.) hazırlatmış olduğu ilk mushafların imlasına uygun olan bu Kur'an baskıları, (bazı acemi okuyuculara zor gelebilir. Diğer konularda müsamahakâr olan Mısır âlimleri, Mushafın tab'ında (imlâsında) titiz davranıyor."

Şu var ki, Türkiye'de basılan Kur'ân-ı Kerîm'lerin yazı ve imlâsı daha kolaydır.

"Kur'an, Mekke'de nâzil oldu, Kâhire'de okundu, İstanbul'da yazıldı." şeklinde meşhur olan sözden; Kahire'de, kırâat-ı aşere üzere güzel okunması ve İstanbul'da kolay okunan imlâ ile güzel yazılması kasdedilmiş olsa gerektir.

Âlimlerden biri şöyle demiş: "Türklerin iki işini beğenirim; Mus-haf'ı mu'tad yazı ve imlâ ile basmaları ve Mecelle heyeti kurarak fıkıh kitaplarından seçkin bir kanun yapmalarıdır." (A.E.)

Eşheb demiştir ki: "İmam Malik'e: Mushaf, insanların meydana getirdikleri alfabe ve imlâ ile yazılabilir mi? diye sorulmuş, o da: Hayır, ancak ilk yazıldığı şekilde yazılabilir, demiştir." Bunu, Ebu Amr ed-Dânî, "el-Mukni'"de rivayet edip sonra şöyle demiştir: "Ümmetin âlimlerinden ona muhalefet eden yoktur." Dânî, eserinin başka bir yerinde de şöyle diyor: "Malik'e, Kur'ân'daki (vâv) ve (elif) gibi harfler-den sorulup; bunlar Mushaf'ta böylece bulunurlarsa, değiştirmeyi caiz ve uygun görüyor musun? denildi. Malik, hayır, dedi."

Ebu Amr ed-Dânî demiştir ki: O, bununla, telaffuzda yok olup, yazıda fazladan bulunan (elif) ve (vâv)'ı kasdediyor. Mesela: «أولوا» gibi.

İmam Ahmed de demiştir ki: "Vâv, yâ, elif v.s. de Osman'ın mushafının hattına (yazı ve imlâsına) muhalefet etmek haramdır."(56)

3- Âlimlerden bir cemaat de, Osmânî yazı ve imlânın ıstılâhî olduğu, ona muhalefete bir engel bulunmadığı görüşündedir. Çünkü insanlar, imlâ için özel bir yazı üzerinde ittifak etmişler ve bu da aralarında yayılmıştır.

Kâdî Ebû Bekr el-Bâkıllânî, "el-İntisâr" adlı kitabında demiştir ki: "Yazıya gelince, Allah bu konuda ümmete bir şey farz kılmamıştır. Şayet Allah, Kur'an kâtiplerine ve Mushaf hattatlarına, bir yazı ve imlâyı aynıyla olsaydı, diğerlerini terketmek onlara vacib olurdu. Çünkü bunun vacib olduğu ancak işitmek ve tevkîf ile (yani Resulullah'tan işitilip rivayet edilmekle) bilinir. Oysaki ne Kitab'ın naslarında ve ne de mefhûmunda Kur'an'ın yazı ve zabtının, ancak, tecavüz edilemeyen sınırlı bir had ve özel bir vech üzere caiz olduğu hakkında hiç bir şey yoktur. Sünnet'in nassında da bunu vacib kılan ve buna delalet eden bir şey bulunmadığı gibi, ümmetin icmâında dahi bunu vacib kılan bir şey yoktur. Şer'î kıyaslar da buna delalet etmez. Bilakis Sünnet, Kur'an'ın, kolay herhangi bir vecihle yazılmasının caiz olduğuna delâlet etmekte-

56) Bkz. el-İtkan, c.1, s. 167; el-Burhân, Zerkeşî, c. 1, s. 379.

dir. Çünkü Resulullah (s.a.v.), Kur'an'ın yazılmasını emrediyor ve onlar için muayyen bir vecih bildirmiyor ve hiç kimseyi onu yazmaktan men etmiyordu. Bundan dolayı mushafların yazıları farklı olmuştur. Onlardan kimi, kelimeyi lafzın mahrecine göre yazıyor, kimi de, bunun bir ıstılah olduğunu bildiği için harfleri artırıp eksiltiyordu. İnsanlara bu durum gizli değildi. Bundan dolayı kûfî harflerle ve ilk hat ile yazılması ve kelâmın kâf sûreti üzere kılınması, elifleri eğilmesi ve bu vecihlerden başka türlü yazılması caizdir. Mushaf'ın eski hat ve hecâ (eski yazı ve alfabe) ile yazılması caiz olduğu gibi, yeni hatlar ve alfabe ile yazılması da caizdir. Her ikisine göre yazılması da caizdir. Mushaf'ın hatları (yazıları) ve harflerinden bir çoğu, sûreti değişik ve muhtelif olup, insanlardan her birinin de, âdeti olan, kolayına gelen veya daha meşhur olan ile yazmayı, caiz görmelerinden bilinir ki, bu konuda onlara özel ve sınırlı bir had konulmamıştır. Bunun sebebi; yazılar (hatlar) ancak rüsûm ve alâmetler olup, işaretler akidler ve remizler yerine geçer. Her yazı (resm), kelimeye delâlet edici ve onun kıraat vechini kayıtlayıcı olup, o vechin sıhhati ve onu herhangi bir surette yazanın tasvibi vâcibdir.

Sözün kısası, insanların uyması vacib olan özel bir Kur'an yazısı ve imlâsı vardır, diye iddia eden herkesin, iddiasına hüccet getirmesi gerekir. (Nereden getirekecekse!..)"(57)

57) İbni Haldun, Mukaddime'sinde bu konuda diyor ki: "Arap yazısı, İslâmiyetin ilk devrinde o kadar mükemmel, güzel ve doğru değildi. Çünkü Araplar bedevî bir milletti. O kadar düzgün yazamıyorlardı. Yazı sanatı kaidelerine aykırı yazı yazdılar. Sonra gelen Tâbiîn, Resulullah'ın ashabının eserine teberrüken uyarak onlar da aynı şekilde yazıp o şekli muhafaza ettiler. Nasıl ki zamanımızda bir velînin veya âlimin yazısı aynen taklid edilirse... Yazı âlimleri bunu tesbit edip göstermiştir. Bazı gafillerin bu hususdaki boş zanlarına kulak asma! Güya onlar yazıyı mükemmel yazarlarmış. Bize, yazı kaidelerine aykırı gibi gelen yazıları, öyle sanıldığı gibi değilmiş. Onların hepsinin vechi varmış. Mesela: لَأَذْبَحَنَّهُ de elif'in ziyade edilmesi, kesme işinin vâki olmadığına işarettir. Çünkü bu yazışa göre; *"Onu elbette kesmem"* demektir. Halbuki âyette kasdedilen; *"Onu elbette keserim, boynunu koparırım"* demektir. Yazıyı mükemmel bilmemek, onların kemaline bir noksan değildir."

Bu görüşten hareket ederek, bugün bazı insanlar, öğrenci ve okuyuculara Kur'an'ın kırâati kolay olsun ve öğrenciler, onun yazısının, okudukları ıstılâhî ve imlâî yazıdan farklı olduğunu hissetmesin diye, Kur'ân-ı Kerîm'i, üzerinde ittifak edilip yaygınlaşan imlâî kaidelere göre yazmaya çağırıyorlar.

Bence, ikinci görüş daha üstündür. Kur'an'ı, Mushaf'ta bilinen Osmanî yazı ve imlâ ile yazmak vacibdir.

O, ümmetin, Osman (r.a.) zamanından beri tevarüs ettiği ıstılâhî imlâdır ve hâfızlar da, Kur'an'ın, harflerinde tebdîl ve tağyîrden korunması için onun üzerine kuvvetli kefillerdir. Şayet her asır için, imlâî ıstılah ile yazılması mübah olsaydı, bu, Mushafın yazısının asırdan asıra değişmesine sebeb olurdu. Hatta imlâ kaidelerinde, bir asır içinde değişiklikler olunca, kelimelerde ülkeden ülkeye farklılık meydana gelirdi.[58]

---

58) Ben, müellifin bu görüşüne katılmıyorum. Türkiyede mushaflar, kolaylaştırılmış imlaya göre basılmaktadır ve en doğrusu da budur. Nitekim Şeyh İzzeddin İbni Abdüsselâm: (ölm. H. 660), Mushaf'ın, halk için, Osmânî ilk imlâ ile yazılmasını; bu yazı ve imlâ, cahilleri (acemi okuyucuları) hataya düşürmemesi için, caiz görmemiştir.

Çağdaş âlimlerden bir çoğu da bu görüştedir. Mesela, Mustafa Merâgî, tefsirinin mukaddimesinde: *"İzzeddîn İbni Abdüsselâm'ın zikrettiği sebebden dolayı, tefsir sırasında âyetlerin yazılışında onun görüşüne uyduk. Çünkü asrımızda buna, o asırlardan daha çok ihtiyaç vardır."* demiştir.

Nitekim Seyyid Kutub da bu görüşte olup, Fî Zılâli'l-Kur'ân'ın birinci baskısında âyetleri bu görüşe göre yazmıştır.

Dr. M. İbni Lütfi es-Sabbâg da bu görüşte olup şöyle diyor: *"Kur'an'ın, çağdaş imlâ ile yazılması ve Osmânî yazı ve imlânın da Selef'in eserlerinden nefis bir eser olarak muhafaza edilmesi mümkündür."* (Bkz. es-Sabbâg, Lemehât fî Ulûmi'l-Kur'ân, s. 135-136)

Ben, bu konuya şunu da ilave etmek istiyorum; Kur'ân'ın okunuşunu kolaylaştırmak için imlâsını kolaylaştırmayı caiz görmeyenler; ona nokta, hareke, âyet numaraları, med, kasr v.s. gibi tecvîd işaretleri, aşr ve hizb işaretleri konulmasını, sûre başlarına; sûre adı, âyet sayısı, Mekkî veya Medenî diye yazılmasını nasıl caiz görüyorlar? Bunlar da Osmanî mushafta yoktu. Şayet bunlar caiz ise, kolay imlâ ile yazmanın da caiz olması gerekir. (A. Erkan)

Kâdî Ebû Bekr el-Bâkıllânî'nin zikrettiği, hatların ihtilâfı (yani yazıların farklılığı) bir şey, imlâî resm başka bir şeydir. Hattın farklılığı, kelimenin resminde değil, harfin sûretindedir.

Kur'an'ın resmi ile, ıstılâhî olan imlâî resm arasındaki çelişmeyi kaldırmakla öğrenci ve okuyuculara kıraati kolaylaştırma delîli; Kur'an'ın kitabetine gerekli dikkatin gösteril-memesine, onun, önemsiz sayılarak küçümsenmesine sebeb olan tağyîr için yeterli değildir, yani imlânın değiştirilmesini gerektirmez.

Mushafı okumayı itiyad edinen kimseler, buna alışır, kelimelerin üzerlerine konan işaretlerle imlâî farkları anlarlar. Öğrencilik hayatında buna çalışıp alıştırma yapanlar da, başlangıçtaki güçlüğün kısa bir zaman sonra, tam bir kolaylığa dönüştüğünü anlarlar.

Beyhakî, Şuabu'l-İman'da demiştir ki: "Kim bir mushaf yazarsa, daha önce bu mushafları yazmış olan kimselerin alfabesine uyması, riayet etmesi, onlara bunda muhalefet etmemesi ve onların yazdıklarından bir şey değiştirmemesi gerekir. Çünkü onlar, bizden, ilim bakımından daha yüksek, kalb ve lisan bakımından daha doğru ve emanet bakımından daha büyük idiler. Kendimizi onların hatasını düzeltmeye, eksiğini tamamlamaya yetkili sanmamalıyız."(59)

Resm-i Osmânî'nin iyileştirilmesi

Osmânî mushaflarda noktalama ve harekeleme yoktu. Noktalara ne harekelere ihtiyaç duymayan Arapların selîm tabiatına itimad ediliyordu. Yabancılarla çokça karışma sebebiyle Arab dilinde bozulma baş gösterince, emir sahibleri, doğru okumaya yardım eden, noktalama ve harekeleme Mushaf'ın yazısını iyileştirme gereğini duydular.

Âlimler, bu yolda yapılmış ilk çalışma hakkında ihtilâf etmişlerdir.

59) Bkz. el-İtkan, c.1, s. 167.

Onlardan birçoğu, bunu ilk yapanın Ebu'l-Esved ed-Düelî olduğu görüşündedir. Ebu'l-Esved, Arapça'nın kaidelerini Ali İbni Ebî Talib'in emriyle koymuştur. Bu konudaki rivayete göre; Ebu'l-Esved, Yüce Allah'ın:

أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ

"Allah ve Resulü, artık müşriklerden berîdir." (Tevbe, 3) âyetini okuyan birini işitmiş. Adam bu âyeti, *"Resûl"* kelimesinin cerri ile, *"Allah artık müşriklerden ve Resulünden berîdir"* anlamında okumuş. Bu hata, Ebu'l-Esved'i korkutmuş. Allah'ın rızası, Resulünden berî olamaz, demiş. Sonra Basra valisi Ziyâd'a gidip ona:

— Benden istediğin işi kabul ediyorum, demiş. Ziyad ondan, insanlar için, Allah'ın kitabını daha doğru ve kolay okuyabilecekleri bazı alâmetler koymasını istemişti. Ebu'l-Esved, bu olay kendisini korkutuncaya kadar cevap vermekte gecikmişti. Bu olay onu gayrete getirdi. Bu konuda çalışıp; fetha alâmeti olarak harfin üstüne bir nokta koydu. Kesre alâmeti olarak altına bir nokta, damme alâmeti olarak harfin cüzleri arasına bir nokta ve sükun alâmeti olarak iki nokta koydu.

Süyûtî, el-İtkân'da, Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin bu işi, Ziyad'ın emri ile değil, Abdulmelik İbni Mervan'ın emri ile yapan kimse olduğunu zikreder. Şöyle ki, insanlar kırk küsur yıl Osman'ın mushafından okumaya devam etmişler. Niha-yet Abdulmelik zamanında tashîfât (kelimeleri yanlış yazmalar) çoğalıp Irak'ta yayılmış. Bunun üzerine valiler, kelimelere nokta ve hareke konulması hususunda düşünmüşler.

Bu işi başkalarına nisbet eden, rivayetler de vardır. Hasan Basrî, Yahya İbni Ya'mer ve Nasr İbni Âsım el-Leysî bunlardandır. Ebu'l-Esved ed-Düelî bu işle tanınmış olan bir kişidir. Zikredilen diğer kişilerin ise, yazının güzelleştirilip kolaylaştırılması hususunda yapılmış başka çalışmaları vardır.

Mushaf'ın yazısını iyileştirme işi derece derece oldu. Başlangıçta hareke, noktalardan ibaretti. Fetha, harfin başında bir

nokta, damme, harfin sonunda ve kesra da, harfin baş tarafı altında bir nokta idi.

Sonra harflerden alınmış harekelerle zabt işini ilk ortaya çıkaran İmam Halîl'dir. Şöyle ki: Fetha, harfin üzerinde uzun bir çizgi, kesre de altında böyle bir çizgi, damme, harfin üstünde küçük bir vâv olup, tenvin, bunların benzerlerini ziyade etmek (yani iki üstün, iki esre ve iki ötre koymak)tı.

Hazfedilen elif ve ondan bedel kılınan harf yerine, kırmızı işaret konuyor ve hazfedilen hemze de, harfsiz olarak kırmızı hemze ile yazılıyordu. Bâ harfinden önceki tenvîn ve nûn üzerine kırmızı ıklâb işareti ve boğaz harflerinden önce de sükûn konuyordu. Sükûn, idgâm ve ihfâda okunurdu. Her sâkin harfe sükûn konulur, idgâm edilen harften sükûn kaldırıldı. (Te)'den önceki (tı) harfi hariç, sonraki harf şeddelenirdi. «فَرَطْتُ» kelimesinde olduğu gibi (tı) harfine sükûn konuyordu.(60)

Sonra hicrî üçüncü asırda Mushaf'ın yazısı daha da iyileşip güzelleşti. İnsanlar güzel yazılar seçmek ve ayırd edici alâmetler îcâd etmekte birbirleriyle yarıştılar. Şeddeli harf için yay gibi bir işaret, vasl elifi için de, kendinden önceki harfin harekesi fetha, esre veya damme olmasına göre, üstüne, altına, ortasına bir cerre işareti koydular.

Bundan sonra insanlar, sûrelerin isimlerini ve âyetlerin sayısını, âyet başlarını belirten işaretleri; durulması lâzım olan için «م» durulması yasak olan için «لا» durmakla geçmek eşit ve caiz olan için «ج» vaslı evlâ olmakla beraber durulması caiz olan için «صلى» durulması evlâ olmakla beraber geçilmesi caiz olan için «قلى» iki yerden biri üzerinde durulduğu zaman diğeri üzerinde durulması sahih olmayan için (.. ..) alâmetleri, cüz, hizb ve bunlara benzer iyileştirme ve güzelleştirme vecihleri koymada derece derece ilerlediler.

Başlangıçta âlimler, Kur'ân'a ilave yapılmasından korktukları için, İbni Mesud'un; *"Kur'an'ı tecrîd ediniz, ona bir şey karıştırmayınız"* sözüne dayanarak bunu mekrûh sayıyorlardı. Bazıları ise,

60) Bkz. el-İtkan, c.1, s. 171.

caiz olan noktalama ile caiz olmayan aşr işaretleri ve sûre başlıkları arasında ayırım yapıyordu.

Halîmî demiştir ki: "Kur'ân'a a'şâr ve ahmâsı, sûrelerin adlarını ve âyetlerin sayılarını yazmak, İbni Mesud'un; *"Kur'an'ı tecrîd ediniz."* sözünden dolayı caiz değildir. Nokta ve hareke koymak ise caizdir. Çünkü bunların, Kur'an olmayanı Kur'an sandıracak bir sûreti yoktur. Bu işaretler ancak okunan şeyin heyeti üzere delâletlerdir. Bunlara ihtiyacı olan kimse için bunların konulması zarar vermez."

Sonra bu konuda iş, mübah ve müstehab saymaya vardı. İbni Ebî Davud; Hasan'ın ve İbni Sîrîn'in şöyle dediklerini nakletmiştir: *"Mushaflara nokta ve hareke koymakta bir sakınca yoktur."*

Rebîa İbni Ebî Abdurrahman'ın da şöyle dediğini nakletmiştir: *"Mushafa nokta ve hareke koymakta bir sakınca yoktur."*

Nevevî de şöyle demiştir: *"Mushafı noktalamak ve harekelemek müstehabtır. Çünkü bu, Mushafı hatâlı okuma ve tahrîften korumadır."*(61)

Bugün Mushaf'ın yazısını iyileştirip güzelleştirmeye olan ilgi ve gayret, Arap yazısında zirvesine ulaşmıştır.

* * *

Fâsılalar ve Âyet Başları

Kur'ân-ı Kerim, fâsılaları ve âyet başları hususunda eşsiz bir yöntem ile temeyyüz eder. Biz, *"fâsıla"* ile, kendinden sonrakinden ayrılmış sözü kasdediyoruz. Bazan bu, âyet başı olur, bazan da olmaz. Fâsıla, hitâbî makta'ın bitiminde vâki' olur. *"Fâsıla"* diye adlandırılmasının sebebi, söz onun yanında ayrıldığı içindir.

"Âyet başı" ile biz, onun bitimini kasdediyoruz ki, ondan sonra bu âyetle diğer âyet arasına fasıl alâmeti konur. Bunun için âlimler

61) Bkz. el-İtkan, c.1, s. 171.

dediler ki[62]: "Her âyet başı fâsıladır. Her fâsıla ise âyet başı değildir. Fâsıla, iki nev'i kapsar ve iki çeşidi bir araya getirir." Çünkü her âyetin başı, kendi ile kendisinden sonrakinin arasını ayırır.

Secî'e gelince; bu, sözün bir vezne göre birbiri ardınca getirilmesidir.

Bu gibisi bazan insanların sözünde, bedî ilminde bilindiği biçimde, "secî" diye adlandırılır. Fakat âlimlerden çoğu[63], Kur'an'ı; ediplerin sözlerinden, peygamberlerin ibarelerinden ve belagat sahibi kişilerin üslubundan yüce saydıkları için Kur'ân'a bu vasfı vermezler. Onlar, fâsılalarla seci'ler arasını: Kur'ân'daki fasılaların, mânâlara tâbi olup, aslında secî yapmak kasdedilmemiş olmasıyla ayırırlar.

Kâdî Ebu Bekr el-Bâkıllânî, Kur'ân'da seci' bulunduğunu söyleyen kimseleri reddedip şöyle demiştir: "Kur'ân'da secîler bulunduğu iddiası doğru değildir. Şayet Kur'an seci'li olaydı, onların sözlerinin üslubundan haric olmazdı. Şâyet onların üslubuna dahil olsaydı, bununla i'câz vâki olmazdı. Şâyet: o, mucize olan bir seci'dir, denilmesi caiz olsa, onların da; mucize olan bir şiirdir, demeleri caiz olur. Bu nasıl söylenebilir? Seci', Arab kâhinlerinin düzdüğü şeylerdendir. Onun Kur'ân'dan nefyedilmesi, onun hüccet olmasına, şiirin nefyedilmesinden daha uygundur. Çünkü kehanet, nübüvvete muhaliftir, şiir ise böyle değildir. Onların bunları seci' sanmaları yanlıştır.[64] Çünkü onun seci' sûretinde gelmesi

62) el-Burhân, Zerkeşî, c. 1, s. 53.

63) Bunların başında; "İ'câzu'l-Kur'ân" adlı kitabında "er-Remânî" ve yine "İ'câzu'l-Kur'ân" adlı kitabında Kâdî Ebu Bekr el-Bâkıllânî vardır.

64) Kur'an'da seci' bulunduğunu iddia edenlerin gösterdikleri en kuvvetli delil; Musa'nın Harun'dan efdal olmasıdır. Şöyle ki: Bir yerde seci' yumuşak elif ile olunca: «قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى ٨٠-طه» denmiş, başka bir yerde fâsılalar, (vâv) ve (nûn) ile olunca, seci' yapmak için, bu sefer de: «رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ ٤٨-الشعراء» denmiştir. Buna şöyle cevap verilmiştir: Takdim ve te'hir; bir tek mânâ ifade eden muhtelif lafızlar ile bir maksadın tekrarlanmasıdır. Bu, seci' yapmak için değildir.

(Ben derim ki: Kur'ân'da seci' var, denmesi, Kur'an'ın Allah kelâmı olmasına

seci' olmasını gerektirmez. Zira insanların sözünden olan seci'de mânâ, seci' ile edâ olunan lafza tâbi olur. Seci' mânâsında olduğu iddia edilen Kur'ân'daki kelimeler ise böyle değildir. Çünkü lafız onda mânâya tabi olarak ortaya çıkar. Sözün aslında; kendisinden kasdedilen mânâyı eda eden lafızlarla derlenmiş olması ile, mânânın lafızsız derlenmiş olması arasında fark vardır."(65)

Bence, seci'den maksad, şayet, mânâ gözetilmeksizin, sözün bir vezn üzere ardarda gelmesini gözetmek ise, bu, Allah'ın kelamı şöyle dursun, insanların sözünde bile beğenilmeyip kızılan bir tekellüftür. Eğer mânâlar gözetilir ve bunlara tâbi olarak, vezinde de tekellüfsüz uyum hâsıl olursa, bu belagat çeşitlerinden bir çeşittir. Bu, başka yerde geldiği gibi, bazan Kur'ân'da da gelir. Biz bunu, Kur'ân'da seci' olarak değil de, *"fâsılalar"* diye adlandırdığımız zaman, bu, Kur'ân'a birinci mânâ ile seci'li denmesini telâfi içindir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki fâsılaların çeşitleri:

1- Kur'ân'da birbirine benzeyen fâsılalar vardır. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

وَالطُّورِ * وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ * فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ * وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ ٤.١ – الطور

2- Harfleri birbirine yakın olan fâsılalar vardır. Yüce Allah'ın şu sözlerinde olduğu gibi:

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ٤.٣ –الفاتحة

Makta'da, (mîm) ile (nûn) arasında yakınlık vardır.

ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ * بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ

engel değildir. Allah Kur'an âyetlerini sade nesir şeklinde söylediği gibi, seci'li nesir şeklinde de söylemiş olabilir. Ancak insanlar onun benzerini meydana getiremezler. Yani öyle güzellikte seci'li bir söz söyleyemezler.) (A.E.)

65) Bkz. el-Burhân, Zerkeşî, c. 1, s. 58.

عَجِيبٌ ١-٢ – ق

Bu âyetlerde, (dâl) ile (bâ)nın makta'ları birbirine yakındır.(66)

3) Mütevazî fasılalar. Bu da iki kelimenin vezin ve seci' harflerinde uyuşmasıdır. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ ١٣-١٤ –الغاشية

4) Mütevâzin fâsılalar: Bu da, sözün makta'larında sadece veznin gözetilmesidir. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ * وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ١٥-١٦ –الغاشية

Bazan fâsılalarda harf ziyadesi gözetilir. Yüce Allah'ın şu sözünde (elif) katılması gibi.

وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ١٠ –الأحزاب

Çünkü bu sûrenin fâsılalarının makta'ları, vakıf halinde tenvinden dönüşmüş eliflerdir. Makta'lar birbirine eşit ve fasılaların sonları birbirine uygun olsun diye (nûn) üzerine elif ziyade kılınmıştır.

Ya da bazan fâsılalarda bir harf hazf edilir. Yüce Allah'ın şu sözünde (yâ) hazf edildiği gibi:

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى ٤ –الفجر

Çünkü sâbık ve lâhık fâsılaların makta'ları (râ) iledir.

Ya da başka bir belâgat nüktesinden dolayı, önde bulunması gerekeni geri bırakmakla olur. Meselâ, Yüce Allah'ın şu sözünde nefsi, fâile teşvik etmek gibi:

---

66) Kur'ân'da seci' bulunduğunu kabul edenlerce bu, seci' diye adlandırılamaz. Çünkü seci'in harfleri birbirine benzer.

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى ٦٧–طه

Çünkü kelâmda asıl olan, fiilin fâile bitişik olması ve mef'ûlün geriye bırakılmasıdır. Lâkin burada bir belâgat nüktesinden dolayı, fâil olan *"Musa"* geriye bırakılmıştır.

Kur'an'ın Yedi Harf Üzere Nâzil Olması

Arabların, fıtratından kaynaklanan, harflerinde, ses ve sedalarında birbirinden ayrı lehçeleri vardı ki, edebiyat kitapları bunları açıklamaya ve birbiriyle karşılaştırmaya girişmiştir. Her kabilenin birçok kelimede, diğerlerinde olmayan telaffuz ve i'rab farkı (lahnı) vardı. Ancak Araplar arasında Kureyş'e mahsus olan; Beytullah'a komşuluk, hacılara su temini, Mescid-i Haram'ın imarı, ticarete öncülük etme gbi âmiller, Kureyş lügatını, Arapça'nın diğer kolları arasında başa geçirmiş olup bütün Araplar, Kureyş lehçesini kendi lehçelerinden üstün tutmuşlardır. Arabları derleyip toplamak Kur'an'ın veya bir sûrenin benzerini getirememeleriyle onun i'câzını gerçekleş-tirmek için, Kureyşli peygambere, Kur'an'ın Kureyş lügatı ile inmesi pek tabiî idi.

Arapların, bir mânâ hakkındaki lehçeleri, farklılık vecihlerinden bir vecihle farklı olunca, Allah'ın, Resulü Muhammed'e vahyettiği Kur'an için i'câz mânâsı, harflerinin ve kıraat vecihlerinin halis olanını kendinde toplamış olunca, kemale eriyordu. Bu ise onlara, okumayı, ezberlemeyi ve anlamayı kolaylaştıran şeylerdendi.

Sünnet'in nasları, Kur'an'ın yedi harf üzere inişiyle ilgili hadislerle bize mütevatiren gelmiştir. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

İbni Abbas (r.anhümâ)'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Kur'an'ı Cebrail (aleyhisselâm) bana bir harf üzere okutmuştu. Ben, kendisine müracaat ederek daha çok harf üzere okutmasını istedim, o artırdı, ben tekrar artırmasını istedim, o da artırdı, böylece yedide karar kıldık."*(1)

Übey İbni Ka'b'dan rivayete göre; *"Hz. Peygamber (s.a.v.), Benî Gıfâr gölü yanında iken şöyle buyurmuş:*

Kendisine Cebrail gelip: Allah, ümmetine Kur'an'ı bir harf üzere okumanı emrediyor, demiş. Resulullah (s.a.v.) de:

— Allah'tan affını ve mağfiretini dilerim, ümmetim buna güç yetiremez, demiş. Sonra ona ikinci kez gelip:

— Allah,ümmetine Kur'an'ı iki harf üzere okutmanı emredi-yor, demiş. Resulullah (s.a.v.) de:

— Allah'tan affını ve mağfiretini dilerim, ümmetim buna güç yetiremez, demiş.

Sonra üçüncü kez gelip:

— Allah, ümmetine Kur'an'ı üç harf üzere okutmanı emredi-yor, demiş. Yine Resulullah (s.a.v.):

— Allah'tan affını ve mağfiretini dilerim, ümmetim buna da güç yetiremez, demiş. Sonra dördüncü kez gelip:

— Allah, ümmetine Kur'an'ı yedi harf üzere okutmanı emrediyor. (Bunlardan) sadece herhangi bir harf üzere okusalar, muhakkak doğru okumuş olurlar, demiş."(2)

Ömer İbni Hattab (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hişam İbni Hakîm İbni Hizâm'ı Furkan sûresini farklı şekilde okurken dinledim. Resulullah (s.a.v.) bana bu şekillerden hiçbiriyle okumamıştı. Namazın içinde adamın üzerine atılacak oldum. Kendimi zorla zabtedip namazı bitirmesini bekledim. Selâmı verir vermez ridâsından tutup kendime doğru çektim ve:

— Sana bu sûreyi (böyle okumayı) kim öğretti? diye sordum. Hişam:

---

1) Bunu, Buharî, Müslim ve başkaları nakletmiştir.

2) Bu hadisi, Müslim rivayet etmiştir.

— Onu bana Resulullah (s.a.v.) öğretti, demez mi, (tepem attı):

— Yalan söylüyorsun, onu Resulullah (s.a.v.) bana da öğretti, ama senin okuduğuna hiç benzemiyor, dedim. Adamı tutup doğru Resulullah'a götürdüm.

— Ey Allah'ı Resulü, dedim, bu adamın Furkan sûresini, bana hiç okumadığın çok farklı şekillerde okuduğunu işittim.

Resulullah (s.a.v.) (sükûnetle):

— *Adamı bırak, yâ Ömer,* diye buyurdu ve ona dönerek:

— *Ey Hişâm, oku bakalım,* dedi. Hişam, kendisinden işittiğim şekilde, sûreyi yeniden okudu. Resulullah (s.a.v.) bana yönelerek:

— *Evet, sûre bu şekilde indirildi,* buyurdu. Sonra bana:

— *Ey Ömer, dedi. Sen de oku.*

Aynı sûreyi ben de, bana öğretmiş olduğu şekilde okudum. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) şu açıklamayı yaptı:

— *Evet, sûre bu şekilde (de) nâzil oldu. Biliniz ki, bu Kur'an yedi harf (lehçe) üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun."* (3)

Yedi harften maksadın ne olduğu hakkında âlimlerin ihtilaf etmesi ve bunlar arasında tercih edilen görüş

Bu konudaki hadisler yaygın ve meşhurdur.

Bunların çoğunu İbni Cerir, tefsirinin mukaddimesinde araştırıp incelemiştir. Süyûtî, bu hadislerin, yirmi bir Sahabi'den rivayet edildiğini zikretmiştir. Ebu Ubeyd el-Kâsım İbni Selâm, Kur'an'ın yedi harf üzere nâzil olduğu hakkındaki hadisin mütevatir olduğunu belirlemiştir.(4)

---

3) Bu hadisi, Buharî, Müslim, Ebu Davud, Nesaî, Tirmizî, Ahmed ve İbni Cerîr rivayet etmişlerdir.

4) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 41.

"Süyûtî, Kur'an'ın yedi harf üzerine nâzil olduğu hadisinin sıhhatini yirmi bir Sahabi'nin şehadetiyle isbat ettikten sonra şunu yazıyor: Hz. Osman, bu

Âlimler bu harflerin açıklanmasında pek çok ihtilaf etmişlerdir. Hatta İbni Hayyân bu konuda şöyle şöyle demiştir: *"Âlimler, "Yedi harf"in mânâsı hakkında otuzbeş görüşe ayrıldılar."*(5) Bu görüşlerin çoğu birbiri içine girmiştir. Burada biz, bunlardan önemli olanlarını şöylece sıralıyoruz:

a) Âlimlerin çoğu; "Ahruf-i seb'a = Yedi harf"den maksad; Arapların, bir mânâdaki (eşanlamlı) lügatlarından yedi lügat olduğu görüşündedir. Şöyle ki: Arapların lügatları, mânâlardan herhangi bir mânâyı ifade etmekte ayrı ayrı olup, Kur'an bu bir mânâ için, bu lügatlar kadar lafızlarla indirilmiş olarak gelmiştir. Burada herhangi bir ihtilaf yoktur. Çünkü Kur'an bir veya daha çok lafızla gelebilir.(6)

---

hadisin doğruluğunu tevsîk etmek istedi de mescidde toplanmış olan Ashaba:

"— Bu hadisi Resulullah'tan işiten ayağa kalksın" dedi. Bütün mescid ayağa kalktı. Hz. Osman:

"— Onlarla beraber ben de şahidim" dedi." (A.E.)

5) Süyûtî: Bu hadisin mânâsı hakkında kırk kadar görüşe ayrıldılar, demiştir. Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 45.

6) Osman Keskioğlu, "Kur'an-ı Kerim Bilgileri" adlı kitabında (s. 177) şöyle diyor: "Gerçekten Arapça, müteradifler (eşanlamlı kelimeler) bakımın-dan çok zengindir veya yüklüdür. Aynı anlamı ifade eden birçok kelimenin bulunması bir dil için o kadar kârlı bir kazanç değildir. Vakıa müteradif (eşanlamlı) gibi gösterilen kelimeler arasında ince bir fark da yok değildir. Lafzı başka başka olan kelimelerin, mânâsı bir olursa ona *müteradif* (eşanlamlı) diyoruz. *Kamh, bürr* veya *kuûd, cülûs* gibi.

Lafzı bir, fakat anlamı başka olan kelimelere *"Müşterek"* denir. *"Ayn"* gibi ki bir çok anlamlara gelir. Bugün arapça, dünyanın en zengin lisanı sayılıyor. Kelime çok. Lügat toplanırken çeşitli kabilelerin şîve ve lehçeleri hep tesbit olunarak, hatta peltek söylenenlerin telaffuzu bile gösterilerek ayrı ayrı alınmış, lügatın hacmi büyümüş, Arapça'da balın (80) adı vardır. Kılıcın (50), arslanın, atın, devenin (1000)'e yakın isimleri var.

Kâmûs sahibi Mecdüddîn Fîrûzâbâdî böyle müteradifleri toplayarak, (er-Ravdü'l-Meslûf fî mâ lehû ismâni ilâ ulûf) adlı müstakil bir eser yazmıştır. Bazı şeylerin ismi yokken böyle müteradiflerin çok bulunması bir yüktür.

Kur'an-ı Kerim, müteradif kelimelerden en tatlısını ve ahenklisini kullanır. Onun için, aynı anlamda diye, bir kelime başkasıyla değiştirilemez. Yedi kıraat, yedi lügattır, diyenler, rastgele her kelime, müteradifi yerine konur demiyorlar.

Âlimler, yedi lügatı belirlemede ihtilaf etmişlerdir.

Denildi ki: Bu lügatlar: Kureyş, Hüzeyl, Sakîf, Hevâzin, Kinâne, Temîm ve Yemen lügatlarıdır (yani lehçeleridir).

Ebu Hâtim es-Sicistânî demiştir ki: Kur'an; Kureyş, Hüzeyl, Temîm, Ezd, Rebîa, Hevâzin ve Sa'd İbni Bekr lügatları ile indi.

Daha başka rivayetler de vardır.(7)

b) Bazı âlimler de dediler ki: "*Yedi harf*"ten maksad, Arap lugatlarından, Kur'an'ın kendileri üzere indiği yedi lügattır. Şöyle ki; Kur'an bütün kelimelerinde onların lugatlarının en fasîhi olan yedi lügatın dışına çıkmaz. Kur'an'ın çoğu Kureyş lügatı iledir. Kur'ân'da, Hüzeyl, Sakîf, Hevâzin, Kinâne, Temîm ve Yemen lugatı da vardır. Kur'an tümüyle, yedi lugatı içine alır.

Bu görüş, öncekinden farklıdır. Çünkü bu görüş, yedi harfin, Kur'an'ın sûreleri içine dağılmış yedi çeşit lugat olduğunu kasdetmektedir. Bunlar, bir kelimede, mânâları eşanlamlı olan muhtelif lugatlar değildir.

Ebu Ubeyd demiştir ki: "Her kelimenin yedi harf üzere okunduğu kasdedilmiyor. Bilakis yedi harf, Kur'an'ın içine dağılmıştır. Kur'an'ın bazısı Kureyş lugatı ile, bazısı Hüzeyl lugatı ile, bazısı Hevâzin lugatı ile, bazısı da Yemen lugatı iledir. Bazıları da demişler ki: Lugatların bazısı bazısından daha şanslı olup, Kur'ân'dan nasibi daha çoktur."(8)

c) Bazıları da, yedi harften maksad, yedi vech olduğunu söylemiştir. Bunlar: Emir, nehy, vaad, vaîd, cedel, kasas ve mesel-

---

Resulullah'ın izin ve müsaadesi ile ancak bir kelimenin yerine başkasını zikrediyorlar."

Ben derim ki: Kur'an-ı Kerim, en son Kureyş lehçesi üzere toplanmıştır (cem'edilmiştir). Kureyş lehçesinin kendi müteradifleri vardı. Lehçeleri Kureyş'ten farklı olan diğer kabilelerin de mütera-difleri vardı. Arap dilinde çok sayıda bulunan müteradif (eşanlamlı, anlamdaş) kelimeler, Arap kabileleri arasındaki lehçe farklarının ve müteradiflerin, sonradan müşterek kullanılan bir Arapça içerisinde toplanıp buluşmalarından meydana gelmiş olabilir. (A.E.)

7) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 47.

8) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 47.

dir. Veya emir, nehy, helâl, haram, muhkem, müteşa-bih ve emsaldir.

İbni Mesud, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Ilk (ilâhî) kitab, bir babdan ve bir harf üzere iniyordu. Kur'an ise yedi babdan, yedi harf üzere inmiştir. Bunlar: Zecr, emir, helâl, haram, muhkem, müteşabih ve emsaldir."* (9)

d) Bir kısmı da, yedi harften maksad, kendilerinde ihtilaf vaki olan yedi çeşit vecihtir demiştir. Bunlar:

1- *Isimlerin; müfred, müzekker ve bunların fürû'ları olan;* "tesniye; cem' ve te'nîs" *husûsunda çeşitli olmalarıdır.* Meselâ, Yüce Allah'ın şu sözünde oduğu gibi:

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ٨–المؤمنون (10)

Cemi' olarak «لأماناتهم» okunduğu gibi, müfred olarak «لأمانتهم» de okunmuştur. Bu kelimenin, Mushaf-ı Osmânî'de yazılışı; «لامنتهم» şeklinde olup, sâkin elif bulunmadığı ve iki vechin mânâdaki meâli bir olduğu için, her iki kırâata da ihtimallidir. Cemi' ile, cinsiyyete delâlet eden, istiğrak ve müfred okunuşu ile de kesret mânâsına, yani emanetin cinsine delâlet eden cins kasdedilmiş oluyor. Bunun altında daha bir çok cüz'î meseleler vardır.

2- *I'râb vecihlerinde ihtilaf:* Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: مَا هَٰذَا بَشَرًا ٣١–يوسف çoğunluk; «ما» edatını, «ليس» gibi amel eden bir âmil sayarak, nasb ile okumuştur. Bu, Hicazlıların lügatı olup, Kur'an bu lügatla nâzil olmuştur.

İbni Mesud, ref' ile; «مَا هَذَا بَشَرٌ» şeklinde okumuştur. Bu da, Benî Temîm'in lügatı olup, onlar, «ما» edatını, «ليس» nin ameli gibi amel ettirmezler.

Yüce Allah'ın şu sözü de böyledir:

---

9) Bunu, Hâkim ve Beyhakî nakletmiştir.

10) Meâli: *"Onlar (o mü'minler) ki, emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler." (Mü'minûn, 8)*

فَتَلَقَّى ادَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ ٣٧–البقرة [11]

«ادَمُ» in nasbı ve «كلماتٍ» ın ref'i ile: فَتَلَقَّى ادَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٌ şeklinde de okunmuştur.

3- *Tasrîfte ihtilaf:* Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا ١٩–سبأ

«رَبَّنَا» muzâf olan mânâdâ olarak nasb ile ve «باعِدْ» de, emir sîgasıyla okunduğu gibi, «رَبُّنَا» ref' ile ve «بَاعَدَ» de mâzî fiil olarak ayn'ın fethi ile okunmuştur.

«رَبُّنَا» nın ref'i ile beraber, şeddeli ayn'ın üstünü ile «بَعَّدَ» şeklinde de okunmuştur.

Harfin değiştirilmesi suretiyle olan da bu gruptandır. (yâ) ve (tâ) ile «يَعْلَمُونَ وَتَعْلَمُونَ» ve Yüce Allah'ın; «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» kavlindeki, «الصِّرَاطَ وَالسِّرَاطَ» şeklindeki kıraatler gibi.

4- *Takdîm ve te'hîr ile olan ihtilaf:* Bu da, ya harfle olur; Yüce Allah'ın; «أَفَلَمْ يَأْيَسْ» sözünde olduğu gibi. «أَفَلَمْ يَيْأَسْ ٣١–الرعد» de okunmuştur. Ya da kelimede olur. Yüce Allah'ın; «فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ ١١١–التوبة» kavlinde olduğu gibi. Bu âyet, birinci kelimede malum ve ikincide mechul binasıyla okunduğu gibi, aksiyle, yani birinci kelimede mechul ve ikincide malum binası ile de okunmuştur.

Yüce Allah'ın; «وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ» yerine; «وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ ١٩–ق» okunması ise, âhâd veya şâz kıraat olup, tevatür derecesine erişmemiştir.

5- *Değiştirmekle olan ihtilaf:* Bu da, ya harfi başka bir harf ile değiştirmekle olur. Yüce Allah'ın; «وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ٢٥٩–البقرة» kavlinde olduğu gibi. Nûn'un ötresi ile beraber noktalı (ze) ile okunduğu gibi, (nûn)un üstünü ile beraber (râ) ile de okunmuştur.

Ya da lafzı, başka bir lafız ile değiştirmekle olur. Yüce Allah'ın;

11) Meâli: *"Âdem, Rabbinden bir takım kelimeler (veya ilhamlar) aldı."* (Bakara, 37)

«كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ» ٥-القارعة kavlinde olduğu gibi. İbni Mesud ve bir başkası: «كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ» şeklinde okumuştur. Bu değiştirme bazan çıkış yerlerindeki farklılıkla olur. Yüce Allah'ın; «وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ٢٩-الواقعة» kavlinde olduğu gibi. «طلح» şeklinde de okunmuştur. (Ha) ve (ayn)'ın mahreci birdir. İkisi de boğaz harflerinden olup, biri boğazın üst tarafından, diğeri ortasından çıkar.

6- *Ziyade ve noksan ile olan ihtilaf:* Ziyadeye misal, Yüce Allah'ın şu kavlidir: «وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ ١٠٠-البقرة» Bu âyet, «مِنْ» in ziyadesiyle, «مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» şeklinde de okunmuştur. Bu ikisi, mütevatir iki kırâattır.

Noksan'a misal, Yüce Allah'ın şu kavlidir: Başında vâv'sız; «قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ١١٢-البقرة» Çoğunluğun kırâati ise, vâv ile; «وَقَالُوا...» şeklindedir.

Âhâd kırâattaki ziyadeye de bazan İbni Abbas'ın şu kıraati ile misal verilir: «وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا ٧٩-الكهف» İbni Abbas, «صالحة» kelimesini ziyade etmiş ve «وراء» kelimesi yerine de «أمام» kelimesini getirerek okumuştur. Çoğunluğun kıraati ise: «وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا» şeklindedir. Nitekim noksan için de; Yüce Allah'ın «وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى» kavli yerine, «والذكر والأنثى» diye okunmasıyla misal verilir.

7- Tefhîm ve terkîk, feth ve imâle, ızhar ve idgam, hemz ve teshîl, işmâm ve benzerleriyle okumada lehçelerin ihtilafı.

Meselâ, imâle ve imâlesiz olarak, Yüce Allah'ın; «هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى» kavlinde, «أتى» ve «موسى» nın imâle ile; «خَبِيرًا بَصِيرًا» kavlinde (râ)nın terkîk ile; «الطَّلَاقِ» kavlinde (lâm)ın tefhîm ile; «قَدْ أَفْلَحَ ١-المؤمنون» kavlinde (hemze)nin teshîl ile okunması ve «وَغِيضَ الْمَاءُ ٤٤-هود» kavlinde de, (gayn)'ı dudakla; kesre ile beraber damme olarak göstermek (yani işmâm yapmak) gibi.

e) Bazı âlimler de, *"yedi"* sayısının anlamı olmadığı görüşündedir. Hadiste zikredilen bu *"yedi"* sayısı ancak, Arab'ın bu sayı ile

ifade ettiği kemâl mânâsına bir işarettir. Yani bu sayı, Kur'an'ın, kemalde zirveye erişmesiyle beraber, lügatında ve terkîbinde, Arab'ın bütün kelâmının kapıları ve sınırları gibi olduğuna bir işarettir. *"Seb'a = Yedi"* lafzı, teklerde çokluk ve kemâl kasdetmek için kullanılır. Nitekim *"seb'ûn = yetmiş"* lafzı "onlar"da, *"seb'-i mie = yediyüz"* lafzı da "yüzler"de kullanılır.(12) Bunlarla belli bir sayı kasdedilmez.(13)

f) Bir cemaat dedi ki: Yedi harften maksad, yedi kıraattır.

Bütün bu görüşlerin en üstün olanı, birinci görüştür. Yedi harften maksad, Arabların bir mânâdaki (eşanlamlı) lügatlarından yedi lügattır. Mesela: «أسرع ، عجل ، هلم ، تعال ، اقبل» gibi. Bunlar, bir mânâda (eşanlamlı) çeşitli lafızlardır. (Hepsi de çok az farklı olarak: *Gel*, anlamındadır.)

Süfyân İbni Uyeyne, İbni Cerir, İbni Vehb ve daha başkaları bu görüştedir.

İbni Abdilberr bu görüşü âlimlerin çoğuna nisbet etmiştir. Nitekim Ebu Bekre hadisinde gelen şu haber de buna delâlet etmektedir:

---

12) Türkçemizde de böyledir. "Yedi devlete meydan okudu", "yetmiş milletten hariç" deyimleri gibi. Yedi sayısı muteber tutulur. Onda kemal mânâsı sezilir. Birçokları, "Seb'iyyât" diye eserler bile yazmıştır. Yedi kat gök ve yer; haftalar yedi. Yedi kere tavaf, yedi âzâ üzerine secde, tasavvufta yediler var. Edebiyatta bile yedi, ilham verici bir şeydir.

M. Sâdık Râfiî, "İ'câzu'l-Kur'an" adlı kitabında bu konuda diyor ki: "Edîb Safevî'nin yedi sayısı hakkında bir eseri vardır. Yunanda, bir "Sayı Felsefesi" vardı. Evrenin aslı rakamlardan çıkar. Rakamlar büyük rol oynar. "Yedi" bütün sayıları toplar. Sayılar, ya tek veya çifttir.

(2) rakamı birinci çift, (4) rakamı ikinci çifttir. (3) birinci tek, (5) ikinci tektir. Birinci tekle ikinci çift veya ikinci çiftle birinci tek top-lanınca "yedi" olur. Sayıların aslı olan (1), filozoflarca adedi tam sayılan (6)'ya eklenince yedi olur ve bu, kemale delalet eder. Onun içindir ki "yedi" kutsal bir sayıdır. Kemâl, tamamdan sonra, onun üstünde olan bir derecedir. İşte Kur'an'ın yedi harf üzere inmesinde ince bir işaret vardır. Bu, şu demektir: Kur'an'ın lügatı ve kelimelerinin terkibi kemal derecesindedir. Kur'an, kelâm-ı arabın kapısıdır." (A.E.)

13) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 45.

"Cebrail: Ey Muhammed, Kur'an'ı bir harf üzere oku, dedi. Mikail de:

— Onun artırılmasını iste, dedi. Cebrail:

— İki harf üzere (oku), dedi.

Böylece altı veya yedi harfe varıncaya kadar (artırılmasını istedi). Cebrail dedi ki:

— Azab âyeti rahmet âyeti olarak veya rahmet âyeti azab âyeti olarak okunmadığı sürece hepsi şâfîdir, kâfîdir. Senin: « وهلم ، تعال ، أقبل ، اذهب ، أسرع ، عجل » *demen gibi."* (14)

İbni Abdilberr demiştir ki: "Resulullah (s.a.v.) bununla ancak Kur'an'ın indiği harflere misal vermek istemiştir. Bu harfler, lafızları değişik olan eşanlamlı kelimelerdir. Bunlarda birbirine zıt bir mânâ olmadığı gibi, bir kıraatın mânâsı, diğer kıraatın mânâsına aykırı değildir. Azabın hılafı olan rahmet, rahmetin hılafı olan azab gibi, birbirine zıt ve birbirini nefyeden kelimeler bunun dışındadır."(15)

Bunu birçok hadis teyid etmektedir:

"Bir adam Ömer İbni Hattab'ın yanında Kur'an'ı değişik okumuştu. Bunun üzerine Ömer:

— Ben bunu Resulullah (s.a.v.)'e okudum, bana değiştirmedi, dedi. (Râvî der ki): İkisi, Resulullah (s.a.v.)'in yanında münakaşa edip çekiştiler. Ömer:

— Ey Allah'ın Resulü, şu şu âyetleri bana sen okutmadın mı? dedi. Resulullah (s.a.v.):

— *Evet, ben okuttum,* buyurdu.

(Râvî) der ki: Ömer'in içine bir şüphe düştü. Resulullah (s.a.v.) bunu onun yüzünden anlayınca, göğsüne vurup şöyle buyurdu:

— *Uzaklaş, ey şeytan.* Bunu üç kez tekrar etti. Sonra dedi ki:

---

14) Bunu, Ahmed ve Taberanî, isnad-ı ceyyid ile nakletmiştir. Bu lafız, Ahmed'indir.

15) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 47.

— *Ey Ömer! Rahmeti azab veya azabı rahmet olarak okumadıkça Kur'an'ın hepsi* (yani bütün lügat ve lehçeleri) *doğrudur."* (16)

Büsr İbni Said'den rivayete göre; "Ebu Cüheym el-Ensârî ona şu olayı haber vermiş: İki adam Kur'ân'dan bir âyette ihtilaf etmişler. Biri:

— Ben bunu Resulullah (s.a.v.)'den aldım, demiş. Diğeri de:

— Ben de bunu Resulullah (s.a.v.)'den aldım, demiş. Gidip Resulullah'a bunu sormuşlar. Resulullah (s.a.v.):

— *Kur'an yedi harf üzere indirildi. Kur'an hakkında şüphe etmeyiniz. Çünkü onun hakkında şüphe etmek, küfürdür,* buyurmuş."(17)

A'meş demiştir ki: "Enes, şu âyeti okudu: إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَأَصْوَبُ المزمل ٢ـ قِيلًا Bazı kimseler ona dediler ki: Ey Hamza'nın babası, o âyet «وأقوم» şeklindedir. Enes dedi ki: «أَقْوَمُ ، أَصْوَبُ ، أَهْيَأُ» hepsi birdir (eşanlamlıdır)."(18)

Muhammed İbni Sîrîn şöyle demiştir: Bana haber verildiğine göre; Cebrail ve Mikail Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelmişler. Cebrail ona:

— Kur'an'ı iki harf üzere oku, demiş.

Mikail de ona:

— Artırılmasını iste, demiş.

Râvî der ki: Resulullah (s.a.v.), yedi harfe varıncaya kadar artırılmasını istemiş.

Muhammed İbni Sîrîn der ki: (Bu harfler, yani lugat ve lehçeler), ne helal, ne haram, ne emir ve ne de nehyde ihtilaf etmez, ayrılmaz. Bu, senin; «تعال ، هلم ، أقبل» demen gibidir. (Hepsi de

16) Bunu, Ahmed, ricâli sika olan bir isnad ile nakletmiştir. Bunu, Taberî de nakletmiştir.

17) Bunu, Ahmed, el-Müsned'de rivayet etmiştir. Bunu, Taberî de rivayet etmiştir. Bunu, İbni Kesir, el-Fedâil'de; Heysemî, Mecmau'z-Zevâid'de nakletmiş ve ricali sahihtir, demiştir.

18) Bunu, Taberî, Ebu Ya'lâ ve Bezzzâr rivayet etmiştir. Ricali sahihtir.

eşanlamlı olup: Gel, demektir.)

Mesela, bizim kıraatimizde: «إِنْ كَانَتْ إِلاَّ صَيْحَةً وَاحِدَةً» ٣٦,٢٩-يونس şeklindedir. İbni Mesud'un kıraatinde ise «إِنْ كَانَتْ إِلاَّ زَقْيَةً وَاحِدَةً» şeklindedir.(19)

(b) şıkkındaki ikinci görüşe göre, yedi harften maksad, Arab lugatlarından, kendileriyle Kur'ân'ın indiği yedi lügat olup, Kur'an hiçbir kelimesiyle bunlardan dışarı çıkmaz. Kur'an, tümüyle bunları içermektedir.

Bu görüşe şöyle cevap verilir: Arab lügatları yediden daha çoktur. Ömer İbni Hattab ve Hişam İbni Hakîm ise, ikisi de Kureyşli olup, bir lügattan ve bir kabiledendir. Buna rağmen kıraatları farklı olmuştur. (Bu ikinci görüşe göre;) Ömer'in onun lügatını inkâr etmesi imkânsızdır. Bu da, yedi harften maksadın, onların kasdettiğinden başka bir şey olduğuna ve bunun ancak bir mânâdaki (eşanlamlı) lafızların ayrılığı sebebiyle olabileceğine delildir ki, biz bunu tercih etmekteyiz.

İbni Cerir Taberî, delilleri ortaya koyduktan sonra bu görüşü iptal ederek şöyle demiştir: Bilakis kendileriyle Kur'an'ın indiği yedi harf; bir harf ve bir kelimede, lafızları ayrı, mânâları bir olan (eşanlamlı) yedi lügattır. Mesela: «هلمّ ، أقبل ، تعال ، إليّ ، قصدى ، نحوى ، قربى» v.s. denmesi gibi ki; bunların mânâları bir (yani eşanlamlı) olup, lafızları ayrıdır. Az önce Resulullah (s.a.v.)'den rivayet ettiklerimizde olduğu gibi, bu, Sahabe'den rivayet ettiklerimizde de vardır. Mesela, senin «هلم ، تعال ، أقبل» demen ve onun da; «مَا يَنْظُرُونَ إِلاَّ زَقْيَةً» و «إِلاَّ صَيْحَةً» demesi gibi.

Taberî; *Allah'ın kitabının hangi yerinde, mânâları bir lafızları ayrı olan yedi lügatla okunan bir harf buluyoruz?* şeklindeki farazî bir soruya şöyle cevap vermiştir:

— Biz, bunların bugün mevcud olduğunu iddia etmedik.

Şimdi mevcud olmayan diğer altı kıraatin durumu nedir?

19) Bunu, Taberî ve Muhammed İbni Sîrîn (Tâbiî) rivayet etmiştir. Hadis mürseldir.

şeklindeki farazî başka bir soruya da şöyle cevap vermiştir:

— Ümmet, Kur'an'ı hıfzetmekle emrolunduğu gibi, onu, bu yedi harften dilediği herhangi biriyle okuma ve hıfzetmede de muhayyer kılınmıştır. Sonra Osman zamanında, fitneden korkulduğu için, bir harf (lehçe) ile okuma gereğine ihtiyaç duyulmuştur. Sonra sapıklıktan korunmuş olan Ümmet-i Muhammed'in işi bunun üzerinde toplanıp birleşmiştir.(20)

Yedi harf ile: Emir, nehy, helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsalden ibaret yedi vech kasdedildiği görüşünde olan (c) şıkkındaki üçüncü görüşe şöyle cevab verilir: Hadislerin zâhiri; yedi harf ile maksadın, ümmete genişlik olsun diye, kelimenin iki veya üç vecihten yedi veche kadar okunduğuna delalet etmektedir. Bir şey, bir tek âyette, hem helâl ve hem de haram olmaz. Genişlik, ne helali haram, ne haramı helal kılmada ve ne de mezkûr mânâlardan bir şeyi değiştirme hususunda vâki olmamıştır.

Yukarıda geçen hadislerde bildirildiği üzere; kıraatta ihtilaf eden Sahabe, bu ihtilafı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e arz etmişler, o da her birinin okumasını istemiş, sonra da hepsini, kıraatlerindeki farklılığa rağmen doğrulamıştır. Hatta bazısı, hepsini doğruladığı için şüpheye düşmüş, Resulullah (s.a.v.) de, onlardan şüpheye düşene: *"Allah bana Kur'an'ı yedi harf üzere okumamı emretti."* demiştir.

"Malûmdur ki, onların münakaşa ettikleri bu şey, şayet tilavetlerinin delalet ettiği; tahlil, tahrîm, vaad, vaîd ve benzerleri gibi şeylerde münakaşa ve ihtilaf olsaydı, Resulullah (s.a.v.)'in onların hepsine kıraatlerine, evvelce olduğu biçimde devam etmelerini emretmesi imkansız olurdu. Çünkü bunun sahih olması caiz olsa, Allah Teâlâ'nın, tilaveti farza delalet eden kimsenin tilavetindeki bir şeyin aynıyla yapılmasını emretmiş ve farz kılmış olması ve tilaveti nehye ve men'e delalet eden kimsenin tilavetindeki bu şeyin aynıyle yapılmasını ona yasak edip menetmiş ve tilaveti muhay-

20) Bkz. Tefsîru't-Taberî, c. 1, s. 57 ve sonrası.

yerliğe delalet eden kimsenin tilavetindeki bu şeyi, kullarından yapmayı dileyenin onu aynıyle yapmasını ve onlardan bunu terketmek isteyenin de bunu terketmesini mübah kılmış olması gerekirdi.

Eğer bunu biri söylemişse, o kimse, Yüce Allah'ın; tenzîlinden ve kitabının hükmünden uzaklaştırdığı bir şeyi söylemiş olur. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

(Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olaydı, onda birçok tutarsızlık bulurlardı.) (Nisâ, 82)

Allah Teâlâ'nın bunu, kitabının muhkeminden uzaklaştırmasında, kitabını Muhammed'in dili üzere; -yaratıkları hakkında muhtelif olan hükümlerle değil- ancak bütün yaratıkları hakkında müttefik olan bir hükümle indirdiğine en açık bir delil vardır."[21]

Yedi harften maksadın, haklarında ihtilaf vâki olan tegâyür (başkalık, çeşitlilik) vecihleri olduğunu söyleyen (d) şıkkındaki dördüncü görüşe şöyle cevap verilir:[22]

Bu, her ne kadar kabul görmüş yaygın bir görüş ise de, birinci görüşün delilleri önünde duramaz. Çünkü bu delillerde, yedi harfin, eşanlamlı değişik lafızlar olduğu hakkında açıklama vârid olmuştur. Bunların zikrettikleri bazı tegâyür ve ihtilaf vecihleri, âhâd kıraatlarla gelmiştir.

Kur'an'ın hepsinin mütevatir olması gerektiğinde ihtilaf yoktur. Kıraatların çoğu, ya kelimenin şekline veya kendisiyle lafızda tegâyür (başkalık) vâki olmayan şeylerden olan eda keyfiyyetine dayanır. Meselâ; i'râbda veya tasrifte veya tefhim, terkîk, feth, imâle, ızhâr, idgâm ve işmâmda ihtilaf gibi.

Bu, mânâ ve lafızda çeşitlilik meydana getiren ihtilaftan değildir. Çünkü lafzın edasında çeşitlenen bu sıfatlar, onu bir tek

21) Bkz. Tefsîru't-Taberî, c. 1, s. 48-49.

22) Bu görüş, seçip beğendiğimiz birinci görüşten sonra görüşlerin en kuvvetlisidir. Râzî de bunu benimsemiştir. Müteahhirînden Şeyh Muhammed Behîtu'l-Matî'î ve Şeyh Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî de bu görüşü desteklemiştir.

lafız olmaktan çıkarmaz.

Bu görüşün sahipleri, Osmânî Mushafların, yedi harfin hepsini içerdiği görüşündedir. Yani, Osmânî Mushaflar, bu harflerden, yazılarının elverdiği kıraatleri kapsamaktadır. Mesela: Cemi' sîgası ile de okunan, müfred sîgası ile de okunan; «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ» ٨-المؤمنون âyeti, Osmânî yazıda «لأمتهم» şeklinde bitişik olarak gelmiş olup, üzerinde küçük bir elif vardır.

«فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا ١٩-سبأ» âyeti de, Osmânî yazıda, bitişik olarak «بعد» şeklinde gelmiş olup, üzerinde küçük bir elif vardır. Bu, onların, zikrettikleri ihtilaf vecihlerinden her vecihte kabul edilemez.

Ziyade ve noksan ile olan ihtilafa misal; Yüce Allah'ın; «وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ ١٠٠-التوبة» kavlidir. «مِنْ»in ziyadesi ile, «مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» şeklinde de okunmuştur.

Yüce Allah'ın; «وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى» kavli de, «ما خلق» nın noksanıyla, «والذكر والأنثى» şeklinde okunmuştur.

Takdîm ve tehir ile olan ihtilafa misal; Yüce Allah'ın; «وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ١٩-ق» kavlidir. Bu âyet; «وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ» şeklinde de okunmuştur.

Ibdâl (kelime değişikliği) *ile olan ihtilafa misal;* Yüce Allah'ın; «وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ٥-القارعة» kavlidir. Bu âyet; «وتكون الجبال كالصوف المنفوش» şeklinde de okunmuştur.

Şayet bu harfleri (lügatları), Osmânî mushaflar içermiş olsaydı, Hz. Osman'ın mushafı, kıraatlerin ihtilafındaki tartışma ve çekişmeyi kesip bir sonuca bağlayamazdı. Bu tartışma ve çekişmeyi kesmek, ancak, insanları, kendileriyle Kur'an'ın indiği yedi harften bir harf üzerinde toplamakla olur. Eğer bu olmasaydı, kıraat hakkındaki ihtilaf, muhakkak olduğu gibi devam ederdi. Bu durumda Osman'ın cem'i ile Ebu Bekr'in cem'i arasında hiç fark olmazdı.

Eserler göstermektedir ki, Hz. Osman (r.a.)'ın Kur'an'ı cem'etmesi, müslümanları bir mushaf üzerinde toplamak için onu

yedi harften bir harf üzere nesh etmekti. Çünkü o, yedi harfle okumanın, işin başlangıcında, zorluğu ve güçlüğü kaldırmak için olduğu görüşünde idi. Artık buna ihtiyaç kalmamıştı. İnsanları bir harf üzerinde toplayarak, kıraattaki ihtilafları ortadan kaldırma düşüncesi üstün geldi. Sahabe de bu hususta aynı görüşte birleşince icmâ' hâsıl oldu. Sahabe, Ebu Bekr ve Ömer'in devrinde, Kur'an'ı, Osman'ın cem'ettiği biçimde cem'etmeye ihtiyaç duymamıştı. Çünkü bunların zamanında, Kur'an hakkında, Hz. Osman'ın devrinde meydana gelen ihtilaf meydana gelmemişti. Bununla Osman, şüphesiz büyük bir işi başarmış oluyordu. O, ihtilafı kaldırmış, Kur'an'ı cem'etmiş ve ümmeti rahatlatmıştır.

Yedi sayısının anlamı olmadığını söyleyen (e) şıkkındaki beşinci görüşe de şöyle cevap verilmiştir: Hadisler, bu sayının hakiki ve belirli olduğuna açık ifadeler ile delalet etmektedir. *"Cebrail bana (Kur'an'ı) bir harf üzere okuttu. Ona müracaat ettim, onu artırmasını istemeye devam ettim. Yedi harfe varıncaya kadar bana artırdı."*(23)

"Rabbim bana, Kur'an'ı bir harf üzere okumam (emrin)i gönderdi. Ben, ümmetime kolaylaştırması için geri çevirdim. Sonunda bana yedi harf üzere okumam (emrin)i gönderdi."(24)

Bu hadisler, yedi ile sınırlı olan hakiki belli bir sayıya delalet etmektedir.

Yedi harften maksadın yedi kıraat olduğunu söyleyen (f) şıkkındaki altıncı görüşe de şöyle cevap verilir: Kur'an, kıraatlerden başka bir şeydir. Kur'an; beyan ve i'caz için Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilmiş vahydir. Kıraatler ise; vahyin lafızlarını telaffuz keyfiyyetinde ihtilaftır. Meselâ; tahfîf, teskîl, med v.s. gibi.

Ebu Şâme demiştir ki: "Bazıları, şimdi mevcud olan yedi kıraatin, hadiste kasdedilenler olduğunu sandı. Bu, âlimlerin icmâ'ına kesinlikle aykırıdır. Bunu öyle zannedenler bazı cahillerdir."(25)

---

23) Bunu, Buharî ve Müslim Rivayet etmiştir.

24) Bunu, Müslim rivayet etmiştir.

25) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 80.

Taberî demiştir ki: "Sûreti uyuşmakla beraber bir harfin başka bir harfe çevrilmesi, harfin ref'i, cerri, nasbı, sakin ve harekeli kılınması hakkındaki kıraat ihtilafı ise; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, *"Kur'an'ı yedi harf üzere okumam bana emredildi."* sözünün mânâsından çok uzaktır."(26)

Belki de onları bu hataya düşüren, yedi sayısındaki uygunluktur. Mesele onlara karışık gelmiştir. İbni Ammâr demiştir ki: "Bu yedinin yedileyicileri, gereksiz ve yakışıksız bir iş yapmışlardır. Anlayışı kıt olan herkese, bu kıraatlerin, haberde zikredilenler olduğu zannını vermekle, mesele karışık hale gelmiştir."

Bu tartışmada bize açıkça belli oluyor ki; yedi harften maksadın; Arapların bir mânâdaki (eşanlamlı) lügatlarından yedi lügat olduğunu savunan birinci görüş, nasların zahirleriyle uyuşan ve kendisini sahih delillerin desteklediği en doğru görüştür.

Übey İbni Ka'b demiştir ki: "Resulullah (s.a.v.) bana şöyle dedi:

— *Allah, Kur'an'ı bir harf üzere okumamı emretti. Ben: Rabbim, ümmetime (kolaylaştırıp) hafiflet, dedim. Bana:*

— *"Onu iki harf üzere oku" diye emretti. Ben:*

— *Ümmetime (kolaylaştırıp) hafiflet, dedim. Bana: Cennetin yedi kapıları sayısınca onu yedi harf üzere okumamı emretti. Hepsi de şâfîdir, kâfîdir."* (27)

Taberî demiştir ki: "Diğer yedi: Bizim söylediğimiz, yedi lisandır. Cennet'in yedi kapısı ise, bunlardaki emir, nehy, tergîb, terhîb, kasas ve mesel gibi mânâlardır ki, bir kimse bunlarla amel eder ve bunların son sınırlarına varırsa, bu ona cenneti kazandırır (hakettirir). Elhamdülillah, mütekad-dimînden bunu söyleyen kimsenin sözünde, bizim söyledi-ğimiz aykırı bir şey yoktur.

Resulullah (s.a.v.)'in: كُلُّهَا شَافٍ كَافٍ *"Hepsi de şâfîdir, kâfîdir"* sözü, Yüce Allah'ın, Kur'an'ın sıfatı hakkındaki şu sözü gibidir:

يَآ أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَآءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ

26) Bkz. Tefsîru't-Taberî, c. I, s. 65.

27) Bunu, Müslim ve Taberî rivayet etmiştir.

لِلْمُؤْمِنِينَ

"Ey insanlar! İşte size, Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdeki dertlere bir şifa ve mü'minler için bir hidayet ve rahmet (olan Kur'an) geldi." (Yûnus, 57)

Yüce Allah, Kur'an'ı mü'minler için bir şifa kılmıştır. Onun öğütleriyle mü'minler, gönüllerine bulaşan hastalıklardan, şeytanın vesvese ve çarpmalarından şifa bulurlar. Âyetlerinin beyanı ile Kur'an onlara kâfî gelip, diğer bütün öğütlerden kendilerini müstağnî kılar."[28]

Kur'an'ın yedi harf üzere inmesinin hikmeti

Kur'an'ın yedi harf üzere inmesinin hikmeti şu şekilde özetlenebilir:

1- Ümmî bir kavme, okuma ve hıfzetmeyi kolaylaştırma: Araplardan her kabilenin bir lisanı (yani lehçesi) vardı. Şeriatları hıfzetme, onların alıştıkları şeylerden olması şöyle dursun, bu konuda hiç bilgi ve tecrübeleri yoktu. Bu hikmeti, hadisler apaçık ifadelerle belirtmiştir.

Übeyy şöyle demiştir: "Resulullah (s.a.v.), Cibrîl ile Ahcâru'l-Mirâ'da buluşup:

— Ey Cibrîl, ben ümmî bir kavme gönderildim. Bunların arasında oğlanlar, küçük kızlar (köle ve cariyeler), yaşlı ve zayıf erkekler, kocakarılar, ömründe kitap okumamış adamlar var, dedi.

Cibrîl de:

— Kur'an'ı yedi harf üzere okusunlar, dedi."[29]

"Allah bana Kur'an'ı bir harf üzere okumamı emretti: Ben: Rabbim, ümmetime (onu kolaylaştırıp) hafiflet, dedim."

"(Cibrîl): Allah sana, Kur'an'ı ümmetine bir harf üzere okutmanı em-

28) Bkz. Taberî, c. 1, s. 47-67.

29) Bunu, Ahmed, Ebu Davud, Tirmizî ve Taberî, sahih bir isnad ile riva-yet etmişlerdir. "Ahcâru'l-Mirâ"; Kuba'da bir yerdir.

rediyor, dedi. Resulullah da: Allah'tan âfiyet ve mağfiretini dilerim. Ümmetim buna güç yetiremez, dedi."

2- *Kur'an'ın, Araplardaki lügavî fıtratı âciz bırakması.*

3- *Kur'an'ın mânâ ve hükümlerindeki i'câzı:* Bazı harflerde ve kelimelerde lafzî sûretlerin değişmesiyle, Kur'an'ı her asra uygun kılan hükümlerin istinbâtı hazırlanmış oluyor. Bundan dolayı fakihler istinbat ve ictihadda, yedi harfin kıraat-ları ile hüccet getirmişlerdir.

* * *

Kıraetler ve Kurrâ

Kırâat: Kıraet'in çoğuludur. Lügatta; (قَرَأَ = *Karae*)'nin masdarıdır. Fakat kıraet, ilmî ıstılahta; Kur'ân'ı telaffuz (nutk) mezheblerinden bir mezheb olup, kurrâ[1] imamlardan bir imamın, başkasına muhalif olarak tuttuğu bir yoldur.

Kıraetler, Resulullah (s.a.v.)'e dayanan isnadları ile sabit olup, insanları, kıraetteki yolları üzere devam ettiren kurrânın bilgisi, Sahabe'nin bilgisine dayanır.

Sahabe'den, Kur'an okutmakla meşhur olanlar: Übeyy, Ali, Zeyd İbni Sabit, İbni Mesud, Ebu Mûse'l-Eş'arî ve daha başkalarıdır. Büyük şehirlerdeki Sahabe ve Tâbiîn'den birçoğu Kur'an'ı bunlardan alıp öğrenmiştir. Hepsi de Resulullah (s.a.v.)'e isnad olunur.

Zehebî, "Tabakâtu'l-Kurrâ"da demiştir ki: Sahabe'den Kur'an okutmakla meşhur olanlar şu yedi kişidir: Osman, Ali, Übeyy, Zeyd İbni Sabit, Ebu'd-Derdâ ve Ebu Mûse'l-Eş'arî."

Yine Zehebî demiştir ki: Ebu Hüreyre, İbni Abbas, Abdullah İbnü's-Sâib bunlardandır. İbni Abbas, Zeyd'den de okumuştur.

1) Kurrâ kelimesi, "kıraet"tendir. Kıraet; okumak ve tilavet anlamındadır. Okuyana, "kârî" denir. Çoğulu: "Kurrâ"dır. Kurrâ: Kur'an'ı ezberleyen hafızlar ve onu başkalarına öğretmekle tanınmış kimselerdir. Bir de "karrâ" kelimesi vardır ki, tecvid ve tertîl üzere güzel okuyan kimseye denir. Tilavet ve tertîl; kıraet anlamındadır. Kur'an hakkında hepsi kullanılır. (Bkz. Kur'an-ı Kerim Bilgileri, O. Keskioğlu, s. 157) (A.E.)

Bu Sahabe'den de, büyük şehirlerin her birinde Tâbiîn'den bir çok kişi Kur'an almıştır (öğrenmiştir): Medîne'de İbnü'l-Müseyyeb, Urve, Sâlim, Ömer İbni Abdulaziz, Yesâr'ın iki oğlu Süleyman ve Ata, Muaz el-Kârî diye tanınmış olan Muaz İbnu'l-Hâris, Abdurrahman İbni Hürmüz el-A'rec, İbni Şihab ez-Zühri, Müslim İbni Cündüb ve Zeyd İbni Eslem bunlardandır.

Mezkur Sahabe'den, Mekke'den Kur'an alanlar (öğrenen-ler); Ubeyd İbni Umeyr, Ata İbni Ebî Rabah, Tavus, Müca-hid, İkrime ve İbni Ebî Müleyke'dir.

Mezkur Sahabe'den Kûfe'de Kur'an alanlar: Alkame, Esved, Mesruk, Ubeyde, Amr İbni Şurahbil, Haris İbni Kays, Amr İbni Meymûn, Ebu Abdurrahman es-Sülemî, Said İbni Cübeyr, Nehaî ve Şa'bî'dir.

Basra'da, Sahabe'den Kur'an alanlar: Ebu Âliye, Ebu Recâ, Nasr İbni Âsım, Yahya İbni Ya'mer, Hasan, İbni Sîrîn ve Katade'dir.

Şam'da, Kur'an alanlar: Muğîre İbni Ebî Şihab el-Mahzûmî, Sahib-i Osman, Halife İbni Sa'd, Sâhib-i Ebi'd-Derdâ'dır.

Tâbiîn devrinde, ilk yüz yılın başında, kıraetin zabtına ihtiyaç hâsıl olunca, bazı âlimler ortaya çıkıp kıraetin zabtına önem verdiler ve tam bir itina gösterdiler. Diğer şer'î ilimleri yaptıkları gibi onu da bir ilim haline getirdiler. Böylece kendilerine uyulan ve uzak yerlerden kendilerine gelinen imamlar oldular. Bunlardan ve müteakib tabakadan, bugüne kadar kendilerine kıraetlerin nisbet edildiği yedi imam meşhur olmuştur.

Medine'de, Ebu Cafer Yezid İbnü'l-Ka'kâ', sonra Nâfi' İbni Abdurrahman; Mekke'de, Abdullah İbni Kesîr ve İbni Kays el-A'rec; Kûfe'de, Âsım İbni Ebi'n-Nücûd ve Süleyman el-A'meş, sonra Hamza, sonra Kisâî; Basra'da, Abdullah İbni Ebî İshak, İsa İbni Amr, Ebu Amr İbnü'l-Alâ, Âsım el-Cuhderî, sonra Yakub el-Hadramî; Şam'da, Abdullah İbni Âmir, İsmail İbni Abdullah İbni'l-Muhacir, sonra Yahya İbni'l-Hâris, sonra Şurayh İbni Yezid el-Hadramî bunlardandır.

Bunlardan çevre şehirlerde meşhur olan yedi imam şunlardır:

Ebu Amr, Nâfi, Âsım, Hazma, Kisaî, İbni Âmir ve İbni Kesîr.[2]

Her ne kadar sayısal uyuşma, kıraetler ile yedi harf arasında birlik olduğunu hatıra getiriyorsa da, -görüşlerin en sahih olanına göre- kıraetler, yedi harften başka şeylerdir. Çünkü kıraetler, imamların mezhebleridir. Bunlar icmaen bâkî olup insanlar bunları okumaktadırlar. Bunların kaynağı; lehçelerde, telaffuz keyfiyyetinde ve tefhîm, terkîk, imâle, idgâm, ızhâr, işbâ, med, kasr, teşdîd, tahfîf.. v.s. gibi edâ yollarında meydana gelen ihtilaftır. Bu kıraetlerin hepsi de bir harfte, yani Kureyş lehçesindedir.

Yedi harf (lügat veya lehçe) ise, daha önce anlatıldığı üzere, bundan başka bir şeydir.

Hz. Osman devrinde fetihler genişlediği zaman, bu yedi harf meselesi, arze-i ahîre[3] esas alınarak sona erdirilmiştir. Fitne ve fesad korkusuyla, harflerde ihtilaf için hiçbir vecih tekrar edilmemiştir. Sahabe, Hz. Osman devrinde insanları bir harf üzere, yani Kureyş lehçesine göre okumaya teşvik etmiş ve daha önce anlatıldığı gibi, mushafları bu lehçe ile yazmışlardır.

Kurrânın çokluğu ve yediyle sınırlandırma sebebi

Bu (yukarıda geçen) yedi kişinin kıraetleri üzerinde ittifak edilmiştir. Âlimler, bunlardan başka, kıraetleri sahih ve mütevatir olan üç kişi daha seçmişlerdir ki bunlar da: Ebu Cafer Yezid İbnü'l-Ka'kâ' el-Medenî, Yakub İbni İshak el-Hadramî ve Halef İbni Hişam'dır. Bu on kıraetten başkası şâzdır, (yani kural dışı istisnaî kıraetlerdir). Mesela; Yezidî, Hasan, A'meş, İbni Cübeyr ve başkalarının kıraetleri gibi.

Bu on kıraetten her biri, hatta meşhur olan yedi kıraet bile şâzlardan hâlî değildir. Çünkü bunlarda şâzlardan bazı şeyler vardır. Yedi kurrânın seçilmesi ancak, hicrî üçüncü yüzyıldaki

2) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 72-73.

3) Arze-i ahîre; Cebrail'in Resulullah'a Kur'an'ı son Ramazanda, Kureyş lehçesi ile iki defa arz etmesidir.

müteahhirîn âlimlerine aittir. Şu var ki ilimlerine güvenilen kıraet imamları daha pek çoktur.

İnsanlar, ikinci yüzyılın başında Basra'da İbni Amr ve Yakub'un kıraeti, Kûfe'de Hamza ve Âsım'ın kıraeti, Şam'da İbni Âmir'in kıraeti, Mekke'de İbni Kesir'in kıraeti ve Medine'de Nâfi'in kıraeti üzere idiler. İşte bunlar, yedi kıraet imamıdır.

Hicrî üçüncü yüzyılın başında Ebu Bekr İbni Mücahid(4), yedi imama, Kisâî'nin adını katıp bunlardan Yakub'un adını çıkardı.

Süyutî demiştir ki: "Kıraetler hakkında ilk kitap yazan Ebu Ubeyd el-Kâsım İbni Selâm'dır. Sonra Ahmed İbni Cübeyr el-Kûfî, sonra İsmail İbni İshak el-Mâlikî, sonra Ebu Cafer İbni Cerîr et-Taberî, sonra Ebu Bekr Muhammed İbni Ahmed İbni Ömer ed-Decûnî, sonra Ebu Bekr İbni Mücahid'dir. Sonra insanlar onun asrında ve ondan sonra kıraetlerin çeşitleri hakkında muhtelif kitaplar yazmışlardır. Kıraetlerin imamları sayılamayacak kadar çoktur. Bunların tabakalarını, Hâfızu'l-İslâm Ebu Abdullah ez-Zehebî ve Hâfızu'l-Kurrâ Ebu'l-Hayr İbni Cezerî tasnif edip kitaplar yazmışlardır."(5)

İmam İbni Cezerî, "en-Neşr"de demiştir ki: Kıraetleri bir kitapta toplayan ilk muteber imam, Ebu Ubeyd el-Kâsım İbni Selâm'dır. Onları, saydığıma (veya sandığıma) göre, bu yedi imam ile beraber yirmi beş kâri'ye çıkarmıştır. Bu zât, hicrî 224 yılında ölmüştür.

Sonra İbni Cezerî demiştir ki: Ebu Ubeyd el-Kâsım'ın eserinde, Ebu Bekr Ahmed İbni Musa İbni Abbas İbni Mücahid vardır ki; bu zat, sadece bu yedi imamın kıraetleriyle yetinip, kıraetleri yedi ile sınırlayan ilk kişidir. Hicrî 324 yılında ölmüştür. Sonra İbni Cezerî şöyle demiştir: Bazı bilgisiz kişilerin, sahih kıraetleri bu yediden ibaret saydığı ve cahillerden bir çoğunun da sahih kıraetleri Şâtıbıyye ve Teysîr'dekilerden ibaret sandığı haberi bana eriştiği

---

4) Ebu Bekr İbni Mücahid, Iraklılara Kur'an okutan bir kimse olup bu dalda kitap yazanlardandır. Sağlam ve güvenilir kişilerden idi. H. 324 yılında ölmüştür.

5) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 73.

için bu fasılda sözü uzattım.[6]

Kurrâ imamları içinde, yediden daha çok sayıda, bu yedi kurrâdan kadri daha büyük veya bunlar gibisi varken, bu yedi kurrâ ile yetinilmesinin sebebi; imamlardan rivayet edenlerin oldukça çok olmasıdır. Himmet ve gayretler âciz kalınca, mushafın hattına uyanlardan hıfzı kolay ve kendisiyle kıraat uygun olanlar ile yetinip, güven ve emanete, kıraete devamda uzun ömre ve kendisinden alınmasında hâsıl olan ittifaka bakarak her şehirden bir imam seçip ayırdılar. Bununla beraber imamların benimsediği bunlardan başka kıraatleri nakletmeyi ve bunlarla okumayı da terketmediler. Mesela, Yakub el-Hadramî, Ebu Cafer el-Medenî, Şeybe İbni Nassâ' ve daha başkalarının kıraatleri gibi.

Kıraatler hakkında kitap yazanlar, belli bir sayı üzerinde sınırlama yapılmasına katılmışlardır. Çünkü onlar, her ne kadar başkalarının değeri daha büyük olsa da, kurrâ imamlarından özel bir sayı üzerinde iktisâr ederek kitap yazınca, bu onları meşhur eden sebeblerden oluyordu. Sonra insanlar, bu kitabın, kıraatleriyle yetindiği o kişileri, kıraatlerde muteber olan imamlar sanıyorlardı. İbni Cebr el-Mekkî, kıraatler hakkında bir kitap yazıp beş kurrâ ile yetindi. Her şehirden bir imam seçti. Beş imam ile yetinmesinin sebebi, Osman'ın bu şehirlere gönderdiği mushafların sayısı beş olduğu içindir.

---

6) İbni Hacer de bunu, el-Feth'de nakletmiştir. Şeyh Ahmed Şâkir de, Taberî tefsirine koyduğu notta (c. 1, s. 65) bunu belirtmiştir.

İbni Cezerî: Muhammed İbni Muhammed İbni Muhammed, Ebu'l-Hayr Şemseddîn, İbni Cezerî diye tanınmış olup, zamanındaki kurrâ'nın şeyhidir. "en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr" kitaplarının en meşhurudur. Hicrî 833 yılında ölmüştür.

Şâtıbiyye: İmam Ebu Muhammed el-Kasım eş-Şâtıbî'nin manzum eseridir. Hicrî 590 yılında ölmüştür. Şâtıbiyye'de, Kitâbu't-Teysîr'i, (1173) beyit halinde nazme çekip onu, "Hırzu'l-Emânî ve Vechu't-Tehânî fi'l-Kırââti's-Seb'i'l-Mesânî" diye adlandırmış olup, kısaca; "Şâtıbiyye" adıyle tanınmıştır.

"et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb" adlı kitap, kurrâ imamlarından olan Ebu Amr ed-Dânî'nin eseridir. Hicrî 444 yılında ölmüştür.

Denilir ki: Osman, yedi mushaf gönderdi. Bu beş mushaftan başka, Yemen'e bir mushaf ve Bahreyn'e de bir mushaf yolladı. Fakat bu iki mushaftan haber alınamadığı için, İbni Mücahid ve başkası, mushafların sayısını gözetmek isteyip, Bahreyn mushafı ve Yemen mushafı yerine iki kârî koyarak bunlarla sayıyı yediye tamamlamışlardır. Bunun için âlimler demişler ki: Diğerlerini bırakıp, kurrâdan sadece yedi imamın kıraetine bağlanmak hakkında ne bir eser, ne de Sünnet yoktur. Bu ancak müteahhirînden bazısının kıraetleri cem'edip bunların yayılmasındandır. Eğer İbni Mücahid, mesela kıraetleri bu yediden başka imamlara izâfetle yazmış olsaydı, muhakkak ki bunlar da meşhur olurlardı.

Ebu Bekr İbni Arabî demiştir ki: "Sadece bu yedi kıraetin caiz olduğuna ve mesela; Ebû Cafer, Şeybe, A'meş ve benzerlerinin kıraetleri gibi başka kıraetlerin ise caiz olmadığına karar verilmiş değildir. (Yani bu yedi kıraet, başkası caiz olmayacak biçimde, sadece bu yedi imama münhasır değildir.) Muhakkak ki şu imamlar da onların benzerleri veya daha üstüdür." Kurrâ imamlarından bir çoğu da böyle demiştir.

Ebu Hayyan ise bu konuda şöyle diyor: "İbni Mücahid'in ve onu takib edenlerin kitaplarında, meşhur kıraetlerden ancak önemsiz az bir şey vardır. İşte bu Ebu Amr İbnü'l-A'lâ, ondan on yedi râvi rivayet etmekle şöhret buldu, deyip, sonra isimlerini bildirmiştir. İbni Mücahid'in kitabında, kıraet imamı olarak Yezîdî ile yetinilmiştir. Yezîdî'den rivayet eden on râvî şöhret bulmasına rağmen, nasıl oluyor da Yezîdî'nin râvîsi olarak sadece es-Sûsî ve ed-Dûdî ile yetiniyor. Bunların diğerlerine üstünlüğü yok ki. Çünkü Yezîdî'den rivayet eden bu on kişi, kıraeti aynı hocadan almiş olup, zabta sağlamlık ve alıştaki ortaklıkta eşittirler.

Ebu Hayyan sözüne devamla demiştir ki: "Doğrusu ben bütün bunlara, bilgi eksikliğinden başka bir sebeb bulamıyorum."(7)

* * *

7) Bkz. el-İtkân, c. I, s. 80-81.

Kıraetlerin Çeşitleri, Hükmü ve Kaideleri

Bazı âlimler; kıraetleri; *mütevatir, âhâd ve şâz* kısımlarına ayırmışlardır. Yedisini mütevatir ve üçünü de bu yediyi ona tamamlayan âhâd kıraetler saymışlardır. Bundan sonra Sahabe kıraetlerinden olanları âhâd sayıp, geri kalanları şâz kabul etmişlerdir.

Kimi: On kırâet mütevatirdir, demiş, kimi de; bu konuda kaidelere güvenilir, kıraet, gerek yedi, gerek on ve gerekse başka kıraetlerden olsun fark etmez, demiştir.

Ebu Şâme; "el-Mürşidü'l-Vecîz"de demiştir ki: "Yedi imamdan birine isnad edilen, sahih adı verilen ve bu şekliyle nâzil olduğu söylenen her kıraete, bütünüyle bağlanmak gerekmez. Ancak sahih kıraette aranan şartların bulunması, bu hükmün dışındadır. Bu takdirde bir kıraet imamı ne başkasından münferiden nakledebilir, ne de onlardan yaptığı bir nakli kendine tahsis edebilir. Şayet kıraet, bunların dışındaki kurrâdan nakledilirse bu nakil, kıraetin sıhhatini bozmaz. Çünkü bu konuda esas olan, kıraet kendisine isnad edilen imam değil, bu vasıfların bir araya gelerek gerçekleşmesidir. Zira, yedi ve diğer kıraet imamına nisbet edilen kıraet, *üzerinde ittifak edilen* ve *şâz olan* kısımlara ayrılır. Ancak şu var ki, bu yedi imamdan yapılan nakil; sahip oldukları şöhretleri ve kıraetlerinde icmaya dayalı sıhhatin çokluğu sebebiyle, diğerlerinden yapılan nakle göre daha çok güven vericidir."(8)

Onlara göre, sahih kıraetin kaidelerinde kıyas şunlardır:

1- *Kıraetin, Arapça'ya, gerek fasîh ve gerekse en fasîh olsun, vecihlerden bir vecihle uygun olması.* Çünkü kıraet, uyulup kabul edilmesi gereken bir sünnettir. Ona intikal etmek ise, rey ile değil, (rivayete dayanan) isnad iledir.

2- *Kıraetin, ihtimalen de olsa, Osmanî mushaflardan birine uyması.* Çünkü Sahabe, Osmanî mushafların yazılmasında, bildikleri kıraet lügatlarına göre yazmaya çalıştılar. Mesela, Yüce Allah'ın; اهدنا

8) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 75.

الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ٦-الفاتحة kavlindeki «الصراط» 'ı, (sîn) yerine (sâd) ile yazıp, asıl olan (sîn)'i bıraktılar. Çünkü (sîn) ile «السراط» diye okumak, her ne kadar bir bakımdan resm'e muhalif ise de, tanınmış olan lügavî asıl üzere gelmiş olup, ikisi de doğrudur ve işmam kıraeti buna ihtimallidir.

İhtimalî uygunluktan maksad, şöyle olanlardır: Mesela; «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ٤-الفاتحة» kıraeti gibi. «مَالِك» lafzı, bütün mushaflarda (elif)'in hazfi ile yazılmış olup, «مَلِك» okunur. Bu kıraet, resme (Osmânî yazıya) gerçekten uygundur. «مَالِك» okunması ise Osmanî yazıya ihtimalen uygundur. Diğer mi'sallerde de böyledir.

Kıraetlerin ihtilafı, resme (Osmânî yazıya) gerçekten uygun olmasına misal: «تعلمون» nin (tâ) ve (yâ) ile ve «ينفرلكم» ün (yâ) ve (nûn) ile okunması gibi.

Sahih kıraette, onun bütün mushaflara uygun olması şart koşulmaz. Bazısında bulunana uygun olması yeterlidir. Mesela, İbni Âmir'in; «وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ ١٨٤-آل عمران» âyetinde her iki kelimeyi (bâ) ile okuması gibi. Çünkü bu Şâmî mushafta vardır.

3- *Kıraetin, bununla beraber isnadı sahih olması.* Çünkü kıraet, uyulan bir sünnet olup onda naklin selametine ve rivayetin sıhhatine itimad edilir. Çok kere, Arapça'yı iyi bilenler, kıraetlerden bir kıraet, kıyastan dışarı çıktığı veya lügatta zayıf olduğu için onu kabul etmezler. Kıraet imamları ise, onların kabul etmemesine hiç önem vermezler.

İşte bunlar, sahih kıraetin kaideleridir. Eğer şu üç rükün bir araya gelirse, o sahih kıraettir: 1- Arapça'ya uygunluk. 2- Osmanî mushafın yazı ve imlâsına (resm-i Osmânî'ye) uygunluk. 3- Senedin sahih olması. Bunlardan bir rükün veya daha çoğu bozuk olursa, o kıraete zayıf, şâz veya bâtıl denir.

Bundan sonra bazı nahivcilerin, üzerine lügatın sahih olanını kıyas ettikleri nahvî kaidelerine muhalefet ettikleri için, kendisinde bu esasların bolca bulunduğu sahih kıraeti hatalı saymaya yönelmeleri doğrusu şaşılacak şeydir. Oysa ki bu kaideleri Kur'ân üzerine hakem kılmak değil, sahih kıraeti, lügavî ve nahvî kaideler

üzerine hakem kılmak gerekir. Çünkü Kur'ân, lügat kaidelerini elde etmek için ilk temel kaynaktır. Kur'an, kurrânın kendisine dayandığı şey hakkındaki nakil ve rivayetin doğruluğuna itimad eder. O, lügat vecihlerinden herhangi bir vecih üzere olabilir.

İbni Cezerî, sahih kıraetin kaidelerinden birinci şarta ta'likte bulunarak şöyle demiştir: "Bizim, kaide hakkında; *"bir vecihle de olsa"* sözümüzle, nahiv vecihlerinden herhangi bir vechi kasdediyoruz. Bu vecih, gerek fasîh, gerekse en fasîh olsun ve üzerinde icmâ olunmuş veya hakkında, misli zarar vermeyecek biçimde ihtilaf edilmiş olsun -eğer kıraet, yayılıp şâyi olmuş ve ümmetin sahih senet ile aldığı şeylerden ise- fark etmez. Çünkü sahih isnad, en büyük asıldır, en kuvvetli rükündür. Bazı nahivcilerin veya onlardan bir çoğunun inkâr edip de inkârları muteber sayılmayan nice kıraet vardır. Mesela; «بَارِئُكُمْ» ve «يَأْمُرُكُمْ» un sakin kılınması, «وَالْأَرْحَامِ» ın esre ve «لِيَجْزِيَ قَوْمًا» in üstün kılınması, «قتل أولادهم شركائهم» de iki muzaf arasındaki fasl v.s. gibi."(9)

Ebu Amr ed-Dânî demiştir ki: "Kurrâ imamları, Kur'ân harflerinden bir şeyde; lügatta daha yaygın ve Arapça'da kıyasa daha uygun olana göre değil, bilakis eserde daha sağlam ve nakilde daha doğru olana göre amel ederler. Rivayet sabit olunca, onu ne Arapça bir kıyas, ne de lügatın yaygınlığı reddedemez. Çünkü kıraet, uyulan bir sünnet olup kabul edilmesi ve kendisine dönülmesi gerekir."

Zeyd İbni Sabit de şöyle demiştir: *"Kıraet, uyulan bir sünnettir."*(10)

Beyhakî demiştir ki: "(Zeyd bu sözü ile şunu kasdetmiştir:) Harflerde bizden öncekilere tâbi olmak, uyulması gereken bir sünnettir. Ne imam olan mushafa muhalefet, ne de meşhur olan kıraetlere muhalefet caiz değildir. Bundan başkası lügatta caizdir."

Bazı âlimler, kıraetlerin çeşitlerini özetleyip onları altı kısımda

9) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 75. Şu âyetler için tefsir kitaplarına bak: Nisâ, 1; Câsiye, 14; En'âm, 137.

10) Bunu, Said İbni Mansur, Sünen'inde nakletmiştir.

toplamışlardır:

Birincisi: Mütevatir: Yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan bir insan topluluğunun, sonuna kadar, kendi gibi bir topluluktan naklettiği kıraettir. Kıraetlerde galib olan budur.

Ikincisi: Meşhur: Senedi sahih olup mütevatir derecesine erişmeyen, Arapça'ya ve imlaya uygun olan ve kurrâ nezdinde meşhur olup, onların ne galat ve ne de şâzlardan saymadıkları kıraettir. Âlimler, kendisiyle Kur'an okunan kıraeti bu çeşit içinde zikretmişlerdir.

Üçüncüsü: Âhâd: Senedi sahih olup imlâya veya Arapça'ya muhalif olan veya yukarıda zikredilen gibi meşhur olmayan kıraettir. Kur'an bununla okunmaz. Bunun misalleri; Ebu Bekre'den rivayet edilen şu kıraettir: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle okumuş:

﴿ متكئين على رفارف خضر وعباقرى حسان ٧٩–الرحمن ﴾ (11)

İbni Abbas'ın da, Rahmân sûresinin 79. âyetini, (fâ)nın fethi ile şöyle okuduğunu rivayet etmiştir:

﴿ لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ انْفُسِكُمْ ١٢٨–التوبة ﴾ (12)

Dördüncüsü: Şâz: Senedi sahih olmayan kıraettir. Mâzî sîgası ve ﴿يَوْم﴾ in fethiyle: ﴿مَلَكَ يَوْمَ الدِّينِ ٤–الفاتحة﴾ kıraeti gibi.

Beşincisi: Mevzû': Aslı olmayan uydurma kıraettir.

Altıncısı: Müdrec: Kıraetlere, tefsir biçiminde yapılan ziyadelerdir. İbni Abbas'ın ﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ فِى مَوَاسِمِ الْحَجِّ فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ ١٩٨–البقرة﴾ kıraeti gibi.(13) ﴿فِى مَوَاسِمِ الْحَجِّ﴾ kavli, âyete katılmış bir tefsirdir.

Son dört çeşit kıraet ile Kur'an okunmaz.

Çoğunluğa (Cumhûr'a) göre; yedi kıraet mütevatirdir. Meşhur

11) Bunu, Hâkim nakletmiştir.
12) Bunu, Hâkim nakletmiştir.
13) Bunu, Buharî nakletmiştir.

olan mütevatir kıraetten başkası ile, ne namazda ve ne de namazın dışında kıraet caiz değildir.

Nevevî, "Şerhu'l-Mühezzeb"de; ne namazda, ne de namazın dışında şâz kıraetle okuma caiz değildir. Çünkü şâz kıraet Kur'an değildir. Çünkü Kur'an ancak tevatür ile sabit olur. Şâz kıraet ise mütevatir değildir. Bundan başkasını söyleyen kişi, ya yanılıp hata etmiş, ya da cahildir. Eğer muhalefet edip şâz kıraetle okursa, ne namazda ve ne de namaz dışında kıraeti kabul edilmez. Bağdad fakihleri, şâz kıraet ile okuyan kimsenin tövbe etmesi gerektiği üzerinde ittifak etmişlerdir. İbni Abdilber, şâz kıraetin caiz olmadığı ve şâz ile okuyanın arkasında namaz kılınmayacağı üzerinde müslümanların icmâ ettiklerini nakletmiştir.

* * *

Sahih Kıraetlerdeki İhtilafın Faydaları

Sahih kıraetlerin ihtilafında şu faydalar vardır:

1- Allah'ın kitabını korumaya ve bu pekçok vecihler üzere olmasıyla beraber onu tebdil ve tahriften muhafaza etmeye yöneltmek.

2- Ümmetten hafifletmek ve kıraeti onlara kolaylaştırmak.

3- Kur'an'ın özlü oluşundaki i'cazı. Şöyle ki, her kıraet, lafız tekrarlanmaksızın şer'î bir hükme delalet etmektedir. Mesela: «وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ٦-المائدة» âyetinin, «وَأَرْجُلَكُمْ» de nasb ve cer ile okunması gibi. Nasb okunmasında, ayağı yıkama hükmünü beyan vardır. Bu takdirde atf; «فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ» kavlindeki gasl (yıkama) fiilinin ma'mûlü üzerine yapılmış olur.

Cer okunması ise, meshi gerektiren şey bulunduğunda, mestler üzerine meshin hükmünü beyan etmektedir. Bu takdirde atf; «وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ» kavlindeki mesh fiilinin ma'mûlü üzerine yapılmış olur. Biz, bu iki hükmü, âyetin lafzını uzatmadan elde ediyoruz.

İşte bu, Kur'an'ın özlü oluşu hususundaki i'câz mânâlarındandır.

4- Mücmel olması muhtemel olanın, diğer bir kıraette beyan edilmesi. Mesela; Yüce Allah'ın; ﴿وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ٢٢٢-البقرة﴾ kavlinde tahfîf ile ﴿يَطْهُرْنَ﴾ ve teşdîd ile ﴿يَطَّهَّرْنَ﴾[14] okunması gibi. Çoğunluğa göre, teşdîd ile okunuş, tahfîf ile okunuşun mânâsını açıklayıcıdır. Şöyle ki: Hayızlı kadın ile kocasının cinsî ilişkide bulunması, -kadın su ile yıkanıp temizlenmedikçe- hayız kanının kesilmesiyle helal olmaz.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِن يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ٩-الجمعة﴾ kavlindeki ﴿فَاسْعَوْا﴾ şeklindeki kıraetten maksadın, hızlı yürümek değil, hemen gitmek olduğunu beyan etmektedir.

﴿فَامْضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ﴾ kıraeti, Yüce Allah'ın;

﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمَا ٣٨-المائدة﴾ şeklinde okunması da, sağ elin kesileceğini beyan etmektedir.

﴿أَيْدِيَهُمَا﴾ yerine;

﴿وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ ١٢-النساء﴾ kıraeti de, maksadın, ana bir kardeşler olduğunu beyan etmiştir. Bunun için âlimler demişler ki: *"Kıraetlerin ihtilâfiyle ahkâmda ihtilaf meydana gelir."*

Ebu Ubeyde, "Fedailu'l-Kur'ân"da demiştir ki: "Şâz kıra-etten maksad, meşhur kıraetin tefsir ve mânâlarının beyan edilmesidir. Âişe ve Hafsa'nın;﴿وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ صَلَاةِ الْعَصْرِ ٢٣٨-البقرة﴾ kıraeti, İbni Mesud'un; ﴿فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمَا ٣٨-المائدة﴾ kıraeti ve Cabir'in; لَهُنَّ ziyadesiyle; ﴿فَإِنَّ اللَّهَ مِن بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ لَهُنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ٣٣-النور﴾ kıraeti gibi.

Ebu Ubeyde sözüne devamla demiştir ki: Bu harfler (vecihler) ve benzerleri, Kur'an'ı tefsir edicidir. Tefsir konusunda bunun benzeri, Tâbiîn'den de rivayet edilmekte olup güzel sayılmaktadır. Bu, Sahabe'nin büyüklerinden rivayet edilmiş olunca nasıl güzel sayılmaz? Sonra bu, kıraetin kendisinde olunca, tefsirden daha çok faydalı ve daha kuvvetlidir. Bu harflerden (vecihlerden) en azından elde edilecek fayda, te'vîlin sıhhatini bilmektir."[15]

14) Bu, Ebu Bekr, Hamza ve Kisâî'nin kıraetidir. (A.E.)

15) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 82.

Ebu Bekr İbni Mücahid'in zikrettiği ve kendisince; *zabt, emanet, kıraete devamda uzun ömür ve kendilerinden alınmasında görüşlerin ittifak etmesi gibi özelliklerle tanındıkları* için seçtiği meşhur yedi kurrâ şunlardır:

1- *Ebu Amr* İbnü'l-Alâ' Şeyhu'r-Ruvât: Bu zat, Zeyyan İbnü'l-Alâ' İbni Ammar el-Mâzinî'dir. Kimi; adı Yahya'dır, kimi de; Küneyte'dir, demiştir. Hicrî 154 yılında Kûfe'de ölmüştür. Onun iki râvîsi: ed-Dûrî ve es-Sûsî'dir.

ed-*Dûrî*'ye gelince: Bu zat, Ebu Ömer Hafs İbni Ömer İbni Abdülaziz ed-Dûrî en-Nahvî'dir. Dûr; Bağdad'da bir yerdir. Hicrî 246 yılında ölmüştür.

es-*Sûsî*'ye gelince: Bu zat, Ebu Şuayb Salih İbni Ziyad İbni Abdullah es-Sûsî'dir. Hicrî 261 yılında ölmüştür.

2- *İbni Kesîr:* Abdullah İbni Kesîr el-Mekkî, Tâbiîn'dendir. Hicrî 120 yılında Mekke'de ölmüştür. Râvîleri: Bezzî ve Kunbül'dür.

Bezzî: Ahmed İbni Muhammed İbni Abdullah İbni Ebî Bezze el-Müezzin el-Mekkî, Ebu'l-Hasan diye künyelenmiş-tir. Hicrî 250 yılında Mekke'de ölmüştür.

Kunbül: Muhammed İbni Abdurrahman İbni Muhammed İbni Halid İbni Saîd el-Mekkî el-Mahzûmî'dir. Künyesi; Ebu Amr, Lakabı; Kunbül'dür. Bunların; Mekke'de, Ehl-i Beyt'ten olup, *Kanâbile* diye tanındıkları söylenir. Hicrî 291 yılında Mekke'de ölmüştür.

3- *Nâfi' el-Medenî:* Ebû Ruveym Nâfi' İbni Abdurrahman İbni Ebî Nuaym el-Leysî'dir. Aslı, Esfahan'dandır. Hicrî 169 yılında Medine'de ölmüştür. Râvîleri: Kâlûn ve Verş'tir.

Kâlûn: İsa İbni Münyâ el-Medenî, Arapça muallimi olup, Ebu Musa diye künyelenmiştir. Kâlûn onun lakabıdır. Nâfi'nin onu, kıraetinin güzelliğinden dolayı *"Kâlûn"* diye la-kablandırdığı rivayet edilir. Çünkü Kâlûn, Rûm lisanında, ceyyid, yani iyi, güzel, hoş demektir. Hicrî 220 yılında Medine'de ölmüştür.

Verş: Osman İbni Said el-Mısrî'dir. Künyesi; Ebu Said, lakabı Verş'tir. Söylediğine göre, çok beyaz olduğu için *Verş* diye lakablandırılmıştır. Hicrî 197 yılında Mısır'da ölmüştür.

4- *İbni Âmir eş-Şâmî:* Abdullah İbni Âmir el-Yahsıbî, Velîd İbni Abdulmelik'in hilafeti zamanında Dımışk'ta kadı olup, Ebu İmran diye lakablanmıştır. Tâbiîn'dendir. Hicrî 118 yılında Dımışk'ta ölmüştür. Râvîleri: Hişam ve İbni Zek-vân'dır.

Hişâm: Bu zat, Hişâm İbni Ammar İbni Nusayr el-Kâdî ed-Dımışkî'dir. Künyesi; Ebu'l-Velîd'dir. Hicrî 245 yılında Dımışk'ta ölmüştür.

İbni Zekvân: Abdullah İbni Ahmed İbni Beşîr İbni Zekvân el-Kureşî ed-Dımışkî'dir. Künyesi; Ebu Amr'dır. Hicrî 173 yılında doğmuş ve hicrî 242 yılında Dımışk'ta ölmüştür.

5- *Âsım el-Kûfî*[16]: Âsım İbni Ebi'n-Nücûm'dur. Ona, İbni Behle, Ebu Bekr de denir. Tâbiîn'dendir. Hicrî 128 yılında Kûfe'de ölmüştür. Râvîleri: Şu'be ve Hafs'dır.

Şu'be: Ebu Bekr Şu'be İbni Abbas İbni Salim el-Kûfî'dir. Hicrî 193 yılında Kûfe'de ölmüştür.

Hafs: Hafs İbni Süleyman İbni'l-Muğîre el-Bezzâz el-Kûfî'dir. Künyesi, Ebu Amr'dır. Sika, yani güvenilir bir râvidir. İbni Muîn: O, Ebu Bekr'den akra' (yani kıraet bakımından daha fasîh)dir, demiştir. Hafs, hicrî 180 yılında ölmüştür.

6- *Hamza el-Kûfî:* Hamza İbni Habîb İbni Ammâratü'z-Zeyyâd el-Farzî et-Teymî'dir. Künyesi, Ebu Ammâre'dir. Hicrî 156 yılında, Ebu Cafer el-Mansûr'un hilafeti zamanında Halvân'da ölmüştür. Râvîleri: Halef ve Hallâd'dır.

Halef: Halef İbni Hişâm, el-Bezzâz'dır. Künyesi, Ebu Muhammed'dir. Hicrî 229 yılında Bağdad'da ölmüştür.

Hallâd: Hallâd İbni Hâlid - veya İbni Halîd- es-Sayrafî el-Kûfî'dir. Künyesi, Ebu İsa'dır. Hicrî 220 yılında ölmüştür.

7- *el-Kisâî el-Kûfî:* Ali İbni Hamza, Kûfe'li nahivcilerin imamıdır. Künyesi, Ebu'l-Hasan'dır. Kisâ' yani elbise ile ihrama girdiği için ona Kisâî denmiştir. Hicrî 189 yılında, Reşîd ile beraber

16) Biz türklerin kıraeti, Âsım kıraeti olup, Hafs rivayetine dayanır. O rivayet de; Osman, Ali, Zeyd İbni Sabit ve Übey İbni Ka'b hazretlerinin, Resul-i Ekrem'den olan rivayetleridir. (A.E.)

Horasan'a gitmek üzere yola çıktığı zaman, Rey şehri köylerinden bir köyde ölmüştür. Râvîleri: Ebu'l-Hâris ve Hafs ed-Dûrî'dir.

Ebu'l-Hâris: Leys İbni Hâlid el-Bağdâdî'dir. Hicrî 240 yılında ölmüştür.

Hafs ed-Dûrî: Ebu Amr'dan rivayet eden kişidir. Daha önce zikredildi.

Geri kalan şu üç kurrâ ise on kurrâyı tamamlayıcıdır:

8- Ebu Cafer el-Medenî: Yezîd İbni Ka'kâ'dır. Hicrî 128 -veya 132- yılında Medine'de ölmüştür. Râvîleri: İbni Verdân ve İbni Cemmâz'dır.

İbni Verdân: Ebu'l-Hâris İsa İbni Verdân el-Medenî, hicrî 160 dolaylarında Medîne'de ölmüştür.

İbni Cemmâz: Ebu'r-Rabî' Süleyman İbni Müslim İbni Cemmâz el-Medenî, hicrî 170 yılından az sonra Medîne'de ölmüştür.

9- Yakub el-Basrî: Ebu Muhammed Yakub İbni İshak İbni Zeyd el-Hadramî, hicrî 205 -veya 185- yılında Basra'da ölmüştür. Râvîleri: Rüveys ve Rûh'tur.

Rüveys: Ebu Abdullah Muhammed İbnü'l-Mütevekkil el-Lü'lüî el-Basrî'dir. Rüveys, lakabıdır. Hicrî 238 yılında Basra'da ölmüştür.

Rûh: Ebu'l-Hasan Rûh İbni Abdülmü'min el-Basrî en-Nahvî, hicrî 234 -veya 235- yılında ölmüştür.

10- Halef: Ebu Muhammed Halef İbni Hişam İbni Sa'leb el-Bezzâr el-Bağdadî, hicrî 229 yılında ölmüştür. Kimi de; ölüm tarihi bilinmiyor, demiştir. Râvîleri: İshak ve İdris'tir.

Ishak: Ebu Yakub İshak İbni İbrahim İbni Osman el-Verrâk el-Merveżî, sonra el-Bağdadî, hicrî 286 yılında ölmüştür.

Idris: Ebu'l-Hasan İdris İbni Abdülkerim el-Bağdâdî el-Haddâd, hicrî 292 yılında, kurban bayramı günü ölmüştür.

Bazıları, bu on kıraete, şu dört kıraeti de ekler:

1- *Hasan Basrî'nin kıraeti:* Bu zat, el-Ensâr'ın âzadlısı olup, zühd ile tanınmış olan Tâbiîn'in büyüklerinden birisidir. Hicrî 110 yılında ölmüştür.

2- *İbni Muhaysan* diye tanınmış olan *Muhammed İbni*

Abdurrahman'ın kıraeti: Bu zat, hicrî 123 yılında ölmüştür. Ebu Amr'ın şeyhidir.

3- *Yahya Ibnü'l-Mübarek el-Yezidî en-Nahvî'nin kıraeti:* Bağdad'lıdır. Kıraeti, Ebu Amr ve Hamza'dan almıştır. ed-Dûrî ve es-Sûsî'nin şeyhidir.

4- *Ebu'l-Ferec Muhammed Ibni Ahmed eş-Şenbûzî'nin kıraeti:* Bu zat, hicrî 388 yılında ölmüştür.

Vakf ve İbtidâ[17]

(Durma ve Başlama)

Vakf ve ibtidâyı bilmenin, âyetlerin mânâlarının selametini korumak, karışıklıktan ve hataya düşmekten uzak olmak için Kur'an-ı Kerim'in kıraetinde büyük önemi vardır. Bu da, mânâ bozulmaması için, arapça ilimleri okuyup öğrenmeye, kıraetleri ve Kur'an'ın tefsirini bilmeye ihtiyaç gösterir. Buna bazı misaller verelim.

Mesela; Yüce Allah'ın; «وَلَمْ يَجْعَل لَّهُ عِوَجًا ١-الكهف» kavli üzerinde durup, sonra; «قَيِّمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ ٢-الكهف» [18] kavlinin başlatılması gerekir ki; böylece «قَيِّمًا» kavlinin, «عِوَجًا» kavline sıfat olduğu sanılmasın. Çünkü, «عِوَجًا» "Eğrilik" ile (قَيِّمًا = Dosdoğru) olmak birbirine zıttır.

Yüce Allah'ın: «يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهْ ، وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ٢٥-٢٦ الحاقة» [19] kav-

17) Birçok âlimler, bu konuda müstakil eser yazmışlardır. İbnü'n-Nahhâs, İbni İbad ve ed-Dânî bunlardandır. Bkz. Zerkeşî'nin "el-Burhân"ı, c. 1, s. 342.

18) Bu âyetlerin anlamı şöyledir: *"(Kitabı indirdi) ve ona hiç bir eğrilik koymadı."* (Kehf, 1); *"Onu dosdoğru bir kitab olarak indirdi ki Allah katından gelecek şiddetli azaba karşı uyarsın:"* (Kehf, 2).

19) Bu âyetin anlamı: *"Keşke bana kitabım verilmeseydi de, hesabımın ne olduğunu bilmeseydim."* (Hâkka, 25-26)

T.C.
E. Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Hatice Bayraktar Kütüphanesi

linde ve «مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ ، هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ الحاقة ٢٨-٢٩»[20] kavlinde olduğu gibi, sonunda sekte (hâ)sı bulunan kelime üzerinde durmak gerekir. Çünkü sen, Kur'an'dan başkasında, şayet durursan bu hâ'yı belirtirsin, vasledip geçtiğin zaman belirtmezsin. Bu, mushafta yuvarlak (hâ) ile yazılıp vasl edilmez. Çünkü Arapça'da, vasl halinde bu (hâ)nın düşürülmesi gerekir. Vasledildiği zaman bu hâ'nın belirtilmesi Arapça'ya aykırıdır. Hazfedilmesi ise Mushaf'a aykırıdır. Onun üzerinde durmakta, hem Mushaf'a ve hem de Arapça'ya uymak vardır. Hâ ile vasl ancak vakf niyetiyle caiz olur.

Mesela, mânâ doğru olması için, Yüce Allah'ın: «وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ»[21] kavli üzerinde durulup, sonra; «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا»[22] kavli ile başlanılması gerekir. Çünkü vasledildiği zaman bu, onu mahzun eden şeyin; «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» demeleri olduğu zannını verir. Oysa ki böyle değildir.

Şüphesiz ki, âyetin durulacak ve başlanılacak yerini (vakf ve ibtidâ'sını) bilmenin, mânâları anlamada ve hükümleri iyi düşünüp taşınmada faydası vardır.

İbni Ömer şöyle demiştir: *"Kur'an nâzil olmazdan önce, bir süre, içimizde imanın varlığını duyarak yaşadık. Resulullah (s.a.v.)'e vahiy başlayınca helal ve haramı, sizin bugün Kur'an'ı öğrendiğiniz gibi, üzerinde vakf edilmesi gereken yerleri öğrenmiştik. Günümüzde bazı kimselere, imandan önce Kur'an'ın verildiğini, emir ve yasaklarından haberi olmadan, üzerinde vakf edilmesi gereken yerleri bilmeden, başından sonuna okuduklarını gördük. Oysa ki Kur'an'ın her harfi; benimle amel etmen ve öğütlerimden yararlanman için ben sana Allah'ın elçisiyim, diye seslenmektedir."*[23]

---

20) Bu âyetin anlamı: *"Malım bana hiç fayda sağlamadı; saltanatım da benden (koptu), yok olup gitti."* (Hâkka, 28-29)

21) Âyetin anlamı: *"(Resûlüm!) Onların (inkârcıların) sözleri seni üzmesin."* (Yûnus, 65)

22) *"Çünkü bütün izzet (ve üstünlük) Allah'ındır."*

23) Bkz. el-Burhân'ın hâmişi (kenarındaki açıklama), c. 1, s. 342 ve ayrıca el-İtkân, c. 1, s. 197.

Nahhâs; bu hadis, onların, Kur'an'ı öğrendikleri kadar, vakf (durak) yerlerini de öğrendiklerini gösterir, demiştir.

Vakf'ın kısımları: Âlimler, vakfın kısımlarında ihtilaf etmişlerdir.

Denildi ki: Vakf, sekiz çeşide ayrılır: *Tâm, tâma benzeyen, nâkıs, nâkısa benzeyen, hasen, hasene benzeyen, kabîh, kabîhe benzeyen.*

Kimi de: *Tâm, câiz ve kabîh olmak üzere üçe ayrılır, demiştir.*

Tâm ve kabîh olmak üzere ikiye ayrılır, diyen de vardır.

Meşhur olan; vakfın dörde ayrılmasıdır: *Muhtâr olan tâm, câiz olan kâfî, mefhûm olan hasen ve metrûk olan kabîh.*

1- Tâm: Kendinden sonraki bir şeyle ilişiği olmayan ve çok kez âyetlerin başlarında bulunan vakıftır. Mesela, şu âyetlerde olduğu gibi: ﴿وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (24) kavlinin sonunda durulup, ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ (25) kavliyle başlanır.

Bazan vakf, fâsılanın bitiminden önce bulunur. Mesela, şu âyette olduğu gibi: Belkıs'ın; ﴿وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً﴾(26) kavliyle sözü bitmiştir. Sonra Yüce Allah ﴿وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ﴾ (27) diye bu-yurmuştur ki, bu âyetin başıdır.

2- Kâfî: Lafızda munkatı', mânâda muttasıl olan vakıftır. Buna misal: Kendinden sonra, ﴿كي﴾ anlamına gelen (lâm) bulunan her âyet başıdır. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

﴿إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ، لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾

"Onun söyledikleri, ancak Allah'tan gelmiş bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır. Diri olanları uyarsın ve kâfirler cezayı hak etsinler diye." (Yâsîn, 69-70)

3- Hasen: Üzerinde durulması uygun olup; kendinden sonraki

---

24) Anlamı: *"Ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır."* (Bakara, 5)

25) *"Gerçek şu ki, kâfir olanlar..."*(Bakara, 6)

26) *"Melike: Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkının ulularını alçaltırlar... dedi."* (Neml, 34)

27) *"Onlar da böyle yapacaklar."* (Neml, 34)

kelime ile başlamak -ikisi arasında, lafız ve mânâda ilişki bulunduğu için- uygun olmayan vakıftır. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ، اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. O, Rahmân'dır ve Rahîm'dir." (Fatiha, 1-2)

4- Kabîh: Kendisinden maksadın ne olduğu anlaşılmayan vakftır. Mesela; Yüce Allah'ın: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا» *"Andolsun şöyle diyenler kâfir olmuşlardır."* kavli üzerinde durup, «إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ» *"Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir."*[28] kavli ile başlamak gibi. Çünkü bu sözle başlandığı takdirde mânâ küfür ifade eder. Bunun benzeri; Yüce Allah'ın şu sözüdür:

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ

"Andolsun, şöyle diyenler kâfir olmuşlardır: Allah, üçün üçüncüsüdür." (Mâide, 73) Bu âyette, «قالوا» üzerinde durulmaz.

Tecvid ve Tilavet Âdâbı

Abdullah İbni Mesud (r.a.), güzel ve yüksek sesli bir okuyucu idi. Kur'an'ı güzel okurdu. Güzel okuyuşun; hem okuyanda ve hem de dinleyende, huşû ve tevazu içinde, Kur'an'ın mânâlarını anlama ve i'cazının sırlarını kavrama hususunda etkisi vardır. Resulullah (s.a.v.) onun hakkında şöyle buyurmuştur:

"Her kim Kur'an'ı indirildiği gibi, taze ve yumuşak okumayı seviyorsa, onu, İbni Ümmi Abd'in (yani İbni Mesud'un) okuduğu gibi okusun."

28) Bkz. Mâide Sûresi, âyet: 17.

Bu ona, güzel ses ve Kur'an'ı güzel okuma yeteneği verildiği içindir.

Eski ve yeni zamanda âlimler, telaffuzun doğru olması için, Kur'an'ın tilaveti ile ilgilenmişlerdir. Bu, onlar nezdinde, *"Kur'an'ın tecvîdi"* adıyla bilinir. Birçokları bu konuda nazım ve nesir olarak müstakil eser yazmıştır. Onlar tecvidi şöyle tarif etmişlerdir: *"Tecvid; harflere hâklarını vererek tertibini gözetmek, harfi aslına ve mahrecine uygun okumak, aşırı gitmeden, zorlanmadan, itirafsız ve yapmacıksız olarak onu mükemmel biçimde güzelce telaffuz etmektir."*

Her ne kadar tecvid, her harfin edâ keyfiyetinde, kendinden önceki ve sonraki ile bağlantısını gözetmekle beraber, harfleri mahreçlerinden çıkarmaya dayanan kaideleri olan ilmî bir sanat ise de, şüphesiz ki o, okuyup anlamaktan daha çok, iyi okuyan kişiyi taklid etmek, alıştırma ve egzersiz yapmakla kazanılır.

İbnü'l-Cezerî demiştir ki: "Tecvidde olgunluğa ve kemale erişmek için, dilin alıştırılması ve güzel okuyan kişinin ağzından duyulan lafzın tekrar edilmesi gibi (mükemmel başka bir metod) bilmiyorum. Bunun kaidesi; vakf, imâle, idgam, hemzeli okuma, terkîk, tefhîm ve harflerin çıkış yerlerinin keyfiyyetine dayanır."(29)

Âlimler, tecvidsiz okuyuşu, *lahn* saymışlardır. Kıraette *lahn:* Kelimelere, sonradan arız olan telaffuz bozukluğudur.(30)

Lahn'ın, celî ve hafî olanı vardır. Celî, yani açık lahn; lafzı açıkça bozan hatadır. Açık lahni, kıraet imamları ve diğer âlimler müştereken bilirler. Bu, i'rab ve sarf hatası gibi şeylerdir. Hafî, yani gizli lahn ise, lafzı bozmak olup, bunu sadece kıraet âlimleri ve bir de âlimlerin ağzılarından öğrenip onu, ehl-i edanın lafızları olarak zapteden edâ imamları bilirler.

29) Bkz. el-İtkân, c. 1, s. 100.

30) Lahn: Ezdâd denen zıt anlamlı kelimelerden biridir. *Dinin yanlış kullanılması* anlamına geldiği gibi; *dili, kaidesine* (i'râbına) *uygun olarak kullanma* anlamına da gelir. Kelime, her iki anlamda, hadislerde geçer. *Anlamak, kavramak* anlamına da gelir. Keza, lügat olarak asıl anlamı: *Doğru yönden sapmaktır.* Lahn; *lügat, lehçe, dil, makam, nağme, melodi, ses, nota* gibi anlamlara da gelir. (A.E.)

Tecvidde, ifrat ve tekellüf derecesinde mübalağa yapmak, lahn'den daha az bir hata değildir. Çünkü bu mübalağa, harfleri yerlerinden başka yerde yâdetmektir. Mesela, bugün Kur'an'ı, çalgı âletlerinin çıkardığı ses gibi ve dalgalanarak gidip gelen musikî sesi gibi gamlı, kederli nağme ile okuyanlar vardır.

Âlimler, insanların bu konuda icad ettikleri bid'atlere dikkati çekerek bunları şöyle adlandırmışlardır: *Ter'îd, terkîs, tatrîb, tahzîn veya terdîd.*

Süyûtî bunları, "el-İtkân"da nakletmiş, er-Râfiî de bunları, "İ'câzu'l-Kur'ân"da şu sözü ile ifade etmiştir:

"Kıraet ve eda hususunda icad edilen bid'atlardan biri de, bugüne kadar sürüp gelen bu telhîn olup, onu, kalbleri fitne ve fesada uğrayanlar ve bir de bunların halini beğenenler birbirlerine nakledip Kur'an'ı şarkı gibi okuyorlar."(31)

Onlarda bulunan nağme kısımları halindeki telhîn çeşitlerinden bazıları şunlardır:

Ter'îd: Okuyanın sesini, soğuktan veya elemden titriyormuş gibi titretmesidir.

Terkîs: Sakin üzerindeki sükunu acele ile yapıp, koşar veya zıplar gibi hemen harekeye geçmektir.

Tatrîb: Kur'an okurken, terennüm ve tegannîde bulunarak, med gerekmiyen yerde med yapmak, med yapılacak yerde fazlaca uzatmaktır.

Tahzîn: Hudû' ve huşû içinde, ağlarcasına, hüzünlü bir biçimde

31) Huzeyfe'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Kur'an'ı Arab lahn'ı (arab dilinin kaidelerine uygun) ve Arab sesleri üzere okuyun. Sakın ha ehl-i aşk (veya Câmiu's-Sağîr'deki aslında ehl-i fısk) ve Ehl-i Kitâbeyn'in lahnı üzere (Yahudi ve Hristiyanların kitaplarını okudukları biçimde Kur'an'ı) okumayın. Bileseniz, benden sonra bir kavm gelecek ki, onlar Kur'an'ı okurken, şartı ve matem tercî'i gibi tercî ile okuyacaklar. Onların (imanları laftadır) gırtlaklarından öte geçmez. Kalbleri fitne ve fesada uğramıştır. Böylelerinden hoşlanan kimselerin kalbleri de fitne ve fesad içindedir." (Rezîn rivayet etmiştir. Süyûtî, Câmiu's-Sağîr'de kaydetmiştir. Feyzü'l-Kadîr, c. 2, s. 65'de kayıtlıdır.) (A.E.)

yapılan kıraettir.

Terdîd: Kur'an okuyanın kıraeti bitiminde, cemaatin bu vecihlerden bir vecih üzere, bir ağızdan ona karşılık vermeleridir.

(Kıraetin kayfiyyeti üçtür:) Kıraet, ya *tahkîken* olur. Bu, âlimlerin belirttiği biçimde, tertîl ve teennî ile beraber her harfe hakkını vermektir.

Ya da *hadran* olur. Bu da, sahih eda şartlarını gözetmekle beraber hızlı okumadır.

Ya da *tedvîren* olur. Bu ise, tahkîk ve hadr kıraeti arasında, orta bir okuyuştur."

Kur'an okumak, İslâm'ın sünnetlerinden bir sünnettir. Kur'an'ı çok okumak müstehabtır. Böylece Allah'ın kitabından okuduğu şeylerle müslümanın kalbi diri, gönlü aydınlık olur.

Abdullah İbni Ömer demiştir ki: *"Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:*

— Ancak iki kişiye hased (yani gıbte) edilir: Biri, kendisine Allah'ın mal verip de, o malı gece gündüz infak eden (hayra harcayan) kişi; diğeri de, kendisine gelen Kur'an'ı gece gündüz okuyarak amel eden kişi."(32)

Halis niyet ve iyi maksatla Kur'an okumak bir ibadet olup, buna karşılık müslümana sevab verilir. İbni Mesud'dan rivayete göre: *"Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa, buna karşılık ona bir hasene vardır. Bir hasene on misli ile verilir."* (33)

Ebu Ümame'nin hadisinde şöyle gelmiştir: *"Kur'an'ı okuyunuz. Çünkü o, kıyamet günü, sahibi için şefaatçi olarak gelir."* (34)

Selef (Allah onlardan razı olsun), Kur'an'ı devamlı okurlardi. Onlardan kimi, Kur'an'ı bir gün ve gecede hatmeder, kimi de daha çok zamanda hatmederdi. Abdullah İbni Amr demiştir ki: *"Resulullah (s.a.v.) bana:*

— Kur'an'ı bir ayda oku (hatmet), buyurdu. Ben:

---

32) Bunu, Buharî ve Müslim nakletmiştir.

33) Bunu, Tirmizî rivayet etmiştir.

34) Bunu, Müslim nakletmiştir.

— Kendimi kuvvetli buluyorum, dedim.

— *Öyleyse onu on günde oku,* buyurdu. Ben:

— Kendimi kuvvetli buluyorum, dedim.

— *Öyleyse onu yedi günde oku, bundan fazla okuma,* buyurdu."(35)

Resulullah (s.a.v.), Kur'an'ı unutmaktan sakındırarak şöyle buyurmuştur: *"Kur'an'ı muhafazaya önem verin. Canım kudret elinde olan Allah'a andolsun ki; Kur'an'ın hafızadan çıkıp kaçması, bağlı devenin (ihtimamsızlık sonucu) boşanıp kaçmasından daha zorludur."*(36)

Çok okuma ve Kur'an'ı hatmetme hakkındaki emir, şahısların kudretlerinin değişik ve halkla ilgili faydaların farklı olmasından dolayı şahıslara göre değişmektedir.

Nevevî, "el-Ezkâr"da demiştir ki: "Muhtar olan, hatim süresinin kişilere göre değişmesidir. Kur'an'ı okurken, âyetlerindeki hikmet ve bilgiler üzerinde ince düşünceye dalan kimse, okuduğunu iyice anlayacak kadar âyetle yetinmelidir. Aynı şekilde, ilim yaymakla uğraşan veya devlet kademelerinde görev yapan, önemli toplumsal ve dinî işlerle uğraşanlar, görevlerine engel olmayacak ölçüde Kur'an okumaları gerekir. Şayet Kur'an okuyanlar, bu gibi kimselerden değilse, kıraette usandırıcı ve bıktırıcı dereceye varmadan, mümkün olduğu kadar tilaveti çoğaltmalıdır."

Tilâvetin Âdâbı

Kur'an okuyan için şunlar müstehabdır:

1- Abdestli olması. Çünkü bu, zikrin en faziletlisindendir. Bununla beraber, abdestsiz Kur'an okuması da caizdir.

2- Kıraetin yüceliğini gözeterek temiz ve pak bir yerde olmasıdır.

3- Kur'an'ı, huşû, sekînet ve vakar ile okumasıdır.

4- Okumaya başlamadan önce misvak ile dişlerini temizlemesidir.

35) Bunu, Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.

36) Bunu, Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.

5- Okumaya başlarken *Eûzü* okumasıdır. Çünkü Yüce Allah: *"Kur'an okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."* (Nahl, 98) Yani: "Eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm" de, buyuruyor.

Bazı âlimler *eûzü* okumayı vacib saymışlardır.

6- Berâe hariç, her sûrenin başlangıcında *Besmele*'ye devam etmesi. Çünkü üstün olan görüşe göre, *Besmele* bir âyettir.

7- Harflerin, med ve idgam gibi haklarını vererek, Kur'an'ı tertîl üzere (ağır ağır, tâne tâne) okumasıdır. Yüce Allah: ﴿وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾ *"Kur'an'ı ağır ağır (tâne tâne) oku."* (Müzzemmil, 4) buyurmuştur.

Enes'e, Resulullah'ın kıraeti sorulduğunda şöyle demiştir: "Resulullah (s.a.v.), her harfi uzatarak okur. ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ﴾ *Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,* derken ﴿الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ﴾ ve ﴿اللهِ﴾ lafızlarını uzatırdı."

İbni Mesud'dan gelen rivayete göre, bir sahabî, İbni Mesud'a şöyle demiştir: "Ben, Mufassal sûreleri bir rekatta okuyorum.

Bunun üzerine İbni Mesud: Şiir okur gibi hızlı mı okuyorsun? Öyle insanlar var ki, okudukları Kur'an, gırtlaklarından aşağı geçmez (içlerine nüfuz etmez). Fakat okunan Kur'an kalbe yerleşirse, o zaman fayda sağlar, demiştir."(37)

Zerkeşî, el-Burhân'da şöyle demiştir: "Tertîl üzere okumanın kemâli, kelimelerin hakkını vermek, harflerini tâne tâne okumak, harfleri birbirine katmamaktır. -Bunlar, tertîlde en azından uyulması gereken hususlardır, denilmiştir.- En mükemmel olanı da, tertîlin mertebelerine göre okumaktır. Bir kimse, Kur'an'ı istemeyerek okursa, istemeyerek telaffuz eder. Ta'zîm duygusu içinde okursa, ta'zîmle telaffuz eder."

8- Okuduğunu düşünmesidir. Çünkü bu, en büyük amaç ve en önemli matlûbdur. Bu da, kalbi, okuduğu şeyin mânâ-sını düşünmekle meşgul olması ve her duâ, istiğfar, rahmet ve azab âyeti hakkında hisleri ve duyuşlarıyla karşılığını vermesidir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

---

37) Bunu, Buharî ve Müslim nakletmiştir.

"(Bu Kur'an), çok mübarek bir kitabdır. Onu sana, âyetlerini düşünsünler diye indirdik." (Sâd, 29)

Huzeyfe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir gece Resulullah (s.a.v.) ile beraber namaz kılmıştım. Namazda, önce Bakara, sonra Nisâ, sonra da Âl-i İmran sûrelerini acele etmeden okudu. Tesbih âyeti geçtiğinde tesbih etti. İstek âyeti geçtiğinde istekte bulundu. Allah'a sığınmayı gerektiren bir âyet geçtiğinde, Allah'a sığındı."(38)

9- Kur'an'ın vaad ve vaîd âyetlerinden etkilenmek, vaîd (tehdîd) âyetlerinden dolayı korkarak hüzünlenip ağlamak. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar. (Kur'an okumak) onların saygısını artırır."* (İsrâ, 109)

İbni Mesud anlatıyor: "Bir gün bana Resulullah (s.a.v.):

— *Kur'an'ı bana oku,* dedi. Ben (hayretle):

— Kur'an sana indirilmiş iken, onu sana ben mi okuyacağım? dedim.

— *Evet, doğrusu ben onu başkasından dinlemeyi seviyorum,* dedi. Ben de ona Nisâ sûresini okumaya başladım. Ne zaman ki; *"Her ümmete bir şahid getirdiğimiz ve ey Muhammed, seni de bunlara şahid getirdiğimiz vakit durumları nasıl olacak?"* anlamındaki 41. âyete geldim.

— *Dur, yeter,* dedi. Durdum ve dönüp Resulullah (s.a.v.)'e baktım. Bir de ne göreyim, iki gözünden yaşlar akıyordu."(39)

Nevevî, Şerhu'l-Mühezzeb'de demiştir ki: "Kendini ağlama derecesine getirmenin yolu; tehdîd, şiddetli azab, ahid ve vaadleri ifade eden âyetlerde mânâyı kavramak, sonra da işlediği hata ve kusurları düşünmektir. Şâyet hatırladığı kusurlardan hüzün duymuyor, içten ağlayamıyorsa, bu duyguyu kaybettiğine ağlasın. Çünkü böyle bir duygudan mahrum kalmak, bir musibettir."

İbni Mace, Enes'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Son zamanda -veya bu ümmet içinde- öyle

38) Bunu, Müslim nakletmiştir.

39) Bu hadisi, Buharî, Müslim, Tirmizî ve Ebu Davud nakletmiştir.

kimseler çıkacak ki, onlar Kur'an'ı okurlar da gırtlaklarından öte geçmez (kalblerine girmez). Onları gördüğünüz -veya onlarla karşılaştığınız zaman- onları öldürün."

10- Sesini Kur'an okumakla güzelleştirmesidir. Çünkü Kur'an ses için bir süstür. Güzel ses, insan ruhunu etkileyicidir. Hadiste şöyle buyurulmuştur: «زَيِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ» "Kur'an'ı seslerinizle süsleyiniz."(40)

11- Açıktan (sesli) okumak (cehr), efdal olan yerde açıktan okumasıdır. Çünkü bunda, kalbi uyarma (dikkati toplama), neşeyi yenileme, kulağın kıraete yönelmesi, faydasının dinleyenlere geçmesi, duyuların düşünme ve tefekkür için toplanması gibi faydalar vardır. Amma eğer açıktan okuduğu takdirde riyadan korkarsa

---

40) Bunu, Ebu Davud, Nesaî, İbni MAce, İbni Hayyan ve daha başkaları naklet-miştir.

Kur'an'ın güzel sesle süslenmesi meselesi, âlimler arasında farklı anlayışlara sebeb olmuştur. "Kur'an'ın, sesle süslenmeye ihtiyacı yoktur" kanaatinde olanlar, rivayetin, el-Berâ' (r.a.) tarafından yapılmış olan, «زَيِّنُوا أَصْوَاتَكُمْ بِالْقُرْآنِ» yani: "Seslerinizi Kur'an ile süsleyin (güzel-leştirin)" şeklindeki rivayetine dayanarak, hadisin maklûb (rivayet sırasında kelimelerin yerleri değişmiş) olduğunu söylemiştir. Bu kanaatte olanlara göre, Kur'an-ı Kerim'in, kimsenin sesinden güzellik kazanmaya ihtiyacı yoktur. O, Allah'ın kelamıdır, üstelik Resulullah (s.a.v.)'in ebedî bir mucizesidir. Her yönüyle güzeldir. Bizler onun kıraetiyle sesimizi güzelleştirmeye muhtacız. Öyle ise hadis: "Kur'an'ı okuyup sesinizi onunla meşgul edin, onun kıraeti, şiarınız, süsünüz olsun." demektir. Ancak, çoğunluk, hadiste kalb aramaya gerek duymazlar. İbni Deybe'nin kaydettiği gibi, hadiste geçen "Kur'an" kelimesinden maksad, Kur'an'ın tilavetidir. Binaenaleyh, kuvvetli bir hıfz ve güzel bir sesle, Kur'an'ın okunuşunun güzelleştirilmesi gereğini anlamak lazımdır. Zira güzel söz, güzel sesle daha da güzelleşir. Kur'an'ın güzel bir eda ve hoş bir sesle okunması, onu dinlemeye ve kulak vermeye insanların meylini artıracaktır. Öyleyse hadisten, Kur'an okurken, imkan nisbetinde sesin güzelleştirilmesi, güzel tilavete ulaşmak için de sesin özel bir terbiyeden geçirilmesi gerektiği anlaşılmalıdır. (Bkz. Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi, c. 4, s. 433-434 İ.C.) (A.E.)

veya bunda namaz kılanlara ezi-yet vermek gibi[41] insanlar için herhangi bir eziyet varsa, bu durumda gizli (yani sessiz) okumak efdal olur. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah, Resulüne, Kur'an'ı güzel sesle, cehren (yani sesli) okumasına izin verdiği kadar, hiç bir şeye izin vermemiştir."* [42]

12- Âlimler Mushaf'a bakarak okumak ile, ezbere okumaktan hangisinin daha faziletli olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda üç görüş vardır:

a) Mushafa bakarak okumak daha faziletlidir. Çünkü bu, iyice düşünmeye daha çok yöneltir. el-İzz İbni Abdüsselâm bu görüşü seçip şöyle demiştir: "Mushafa bakarak okumak daha faziletlidir. Çünkü bu, iki organın, yani dilin ve gözün fiilini bir araya toplar. Sevab ise, meşakkatin mikdarına göredir, denildi. Bu (yani birinci) görüş yanlıştır. Çünkü kıraetten maksad, düşünmektir (tedebbürdür). Çünkü Yüce Allah: *"Onu sana, âyetlerini düşünsünler diye indirdik."* (Sâd, 29) buyurmuştur. Âdet de tanıklık eder ki, Mushaf'a bakmak bu maksadı bozar. Bundan dolayı ezbere okumak daha üstün sayılmıştır."

c) Bu iş, ahvalin değişmesiyle değişir. Eğer ezberden okuyan bir kimse için tedebbür, tefekkür ve dikkat, Mushaf'a bakarak oku-

41) Camilerde, cemaat farz namaza hazır oluncaya kadar müezzinler tarafından, güya küçük bir hatim sevabı kazanmak maksadıyla İhlâs sûresi üç defa okunur. Kaynaklarda bunun aslı yoktur. Sonradan icad edilmiştir. Üstelik camide, cemaat sünnet namazı kılarken, müezzinin bu sûreyi veya Kur'an'dan herhangi bir sûre veya âyeti yüksek sesle okumasını, namaz kılanın zihnini karıştırdığı v namaz kılan kimse, Kur'an'ı işittiği halde dinlemediği gerekçesi ile -bazı âlimler sakıncalı görmüşlerdir.

Diğer bazı âlimler de bu itiraza: Sesli olarak okunan Kur'an'ı dinlemek farz-ı kifayedir. Eğer camide bazı müslümanlar, okunan Kur'an'ı dinliyorlarsa, diğerleri namaz ile veya ilim ve benzeri bir işle meşgul olabilirler, diye cevap vermişlerdir.

En doğrusu, namaz kılanların zihnini karıştırmamak için, müezzinin bu sûreyi veya Kur'an'dan herhangi bir sûre veya âyeti yüksek sesle okumamasıdır. (A.E.)

42) Bunu, Buharî ve Müslim nakletmiştir.

maktan daha çok hâsıl oluyorsa, ezberden okumak onun için daha faziletlidir. Eğer her ikisi eşit durumda ise, Mushaf'a bakarak okumak daha faziletlidir.

Kur'an öğrenmek ve bunun sevabı

Kur'an öğretmek, farz-ı kifayedir. Kur'an'ın hıfzen tevatür yoluyla nakli kesintiye uğramaması ve ona tebdil ve tahrif girmemesi için, onun hıfzedilmesi ümmete vacibdir. Eğer bir topluluk bu görevi yaparsa diğerlerinden görev düşer. Eğer hiç biri yapmazsa, hepsi günahkâr olurlar. Hz. Osman'ın rivayet ettiği hadiste:

خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ

"Sizin en hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir." (43) buyurulmuştur.

Onu öğrenmenin yolu, bölüm bölüm âyetler halinde ezberlemektir. Öğrencinin önce az bir şey ezberlemesi, sonra ardından biraz daha ezberleyip bunu öncekine eklemesi ve böylece devam edip gitmesi, zamanımızda bilinen yeni eğitim metodlarındandır.

Ebu'l-Âliye'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'an'ı beş âyet, beş âyet öğreniniz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) onu, Cibrîl aleyhisselâmdan beşer beşer alıyordu."

Âlimler, Kur'an öğrenmeye karşılık ücret alınmasının cevazında ihtilaf etmişlerdir. Muhakkikler cevazı tercih ettiler. Çünkü Resulullah (s.a.v.):

اِنَّ اَحَقَّ مَا اَخَذْتُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا كِتَابُ اللّٰهِ

"Sizin, karşılığında ücret almada en haklı olduğunuz şey Kitâbullah'tır." (44)

---

43) Bu hadisi; Buharî, Tirmizî, Ebu Davud ve İbni Mace nakletmiştir.

44) Bunu, Buharî, Tıb bölümü'nde, İbni Abbas hadisinden rivayet etmiştir.

Diğer bir sözünde:

زَوَّجْتُكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ

"(Mehr yerine), Kur'ân'dan bildiklerini (öğretmen şartıyla) ikinizi evlendirdim." (45) buyurmuştur.

Bazı âlimler, Kur'an öğretimini, çeşitli durumlara göre kısımlara ayırarak iyi bir taksim yapmışlar ve bunlardan her durumun hükmünü belirtmişlerdir. Ebu'l-Leys(46), "el-Bostân" adlı kitabında şöyle demiştir: "Ta'lîhim üç çeşittir:

1- Ücret, yani herhangi bir karşılık almadan Allah rızası için öğretmek.

2- Ücret karşılığında öğretmek.

3- Herhangi bir karşılık şart koşmadan öğretmek. Şayet bir hediye verilirse hediyeyi kabul etmek.

Birincisi: Sevab ile mükâfatlandırılır. Peygamberin yaptığını yapmış olur.

Ikincisi: İhtilaflıdır. Kimine göre; caiz değildir, çünkü Resulullah (s.a.v.) «بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً» *"Bir âyet de olsa benden tebliğ edin."* buyurmuştur. Kimi de; caizdir, demiştir. Muallim için efdal olan, hıfza ve kitabet öğretmeye karşılık ücret şart koşmamasıdır. Eğer Kur'an öğretmek için ücret şart koşarsa, bunda bir sakınca olmadığını umuyorum. Çünkü müslümanlar bunu birbirlerinden tevarüs ettiler ve buna ihtiyaç duydular.

Üçüncüsü ise: Hepsine göre caizdir. Çünkü Resulullah (s.a.v.), insanlara öğretir ve hediyeyi kabul ederdi. Akreb sokmuş kişi hadisi de buna delildir. Şöyle ki; bir sahabî, Fatiha okumakla onu iyileştirmiş (rukye yapmış) ve buna karşılık kendisine mükâfat vermişler. Resulullah (s.a.v.): *"Sizinle beraber ondan bana da bir hisse ayırın."* (47) buyurmuştur."

45) Bunu, Şeyhân, Nikâh Babı'nda rivayet etmiştir.

46) Ebu'l-Leys Nasr İbni Muhammed es-Semerkandî, (ölm. H. 375). Şer'î edebler, hasletler, ahlâk ve bazı fer'î hükümler hakkında vârid olan hadisleri ihtiva eden "Bostânu'l-Ârifîn" adlı kitabı vardır. (Bkz. Zerkeşî, el-Burhân, c. 1, s. 457)

47) Bunu, Buharî, Kitabu't-Tıb'da, İbni Abbas hadisinden rivayet etmiştir.

Müfessirin Bilmesi Gereken Önemli Kaideler

İlimlerden herhangi bir ilmin elde edilmesinde, onun genel esaslarının ve özel ayrıntılarının bilinmesi gerekir. Böylece öğrenci onu iyice kavrayıp öğrenir. Ve insan, ilmin âletini elde ettiği ölçüde ondan yardım elde eder. O ilmin bölümlerine, kendisine anahtarları verilmiş olan kapılarından girer.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

"Anlayasınız diye Biz onu arapça bir Kur'an olarak indirdik." (Yûsuf, 2) âyetinde bildirildiği gibi, Kur'an-ı Kerim, apaçık Arapça ile inmiş olunca, müfessirin Kur'an'ı anlamak için bilmesi gereken kaideler, pek tabiîdir ki, arapçanın kaidelerini bilmeye ve onun sırlarını idrak etmeye dayanır. Bütün bunlar için geniş ilmî bölümler ve Arapça'nın dalları ve ilimleri içine yayılmış konular vardır. Ancak biz, bilinmesi gerekenlerin önemlilerini aşağıdaki maddelerde kısaca toplayabiliriz:

1- Zamirler

Zamirlerin lügavî kaideleri vardır. Lügat âlimleri bu kaideleri, Kur'an-ı Kerim'den, Arapça'nın aslî kaynaklarından, Hadis-i Ne-

bevî'den, nazım ve nesir halindeki sözleri ile şahid gösterilen Arabların kelamından elde etmişlerdir. İbnü'l-Enbârî, Kur'an'da mevcud zamirlerle ilgili iki ciltlik bir eser yazmıştır.

Cümlede zamir kullanmanın asıl sebebi, cümleyi kısaltmaktır. Zamir, birçok lafzı tekrar zikretmeye ihtiyaç bırakmaz. Tekrara gerek kalmadan mânânın selametiyle beraber onların yerini tutar. Mesela: أَعَدَّ اللهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا "... *Allah onlar için bağış ve büyük bir mükâfaat hazırlamıştır.*" (Ahzab, 35) âyetindeki «لَهُمْ» zamirinin ifade ettiği kimselerin Yüce Allah açıkça zikretmiş olsaydı, bunun yerine yirmi beş isim vermesi gerekecekti ki, bu isimler âyetin baş tarafında şöylece zikredilmiştir:

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا (٣٥-الاحزاب)

Asıl olan, gaib zamirinde müfessirin, yani zamiri açıklayan kelimenin önce gelmesidir. Nahivciler bu aslın sebebini şöyle açıklıyorlar: Mütekellim ve muhatab zamirlerini, müşahede açıklar. Gaib zamiri ise, bu bakımdan tefsirden yoksundur. Asıl olan, zikredilmesinden önce zamirle maksadın ne olduğu bilinmesi için meâdının öne geçirilmesidir. Bunun içindir ki âlimler; zamirin, lafzen ve rütbeten sonra gelen üzerine avdeti mümkün değildir, demişler ve bu kaideden bazı meseleleri istisna etmişlerdir. Bunlarda zamir, lafzın kendisinde bulunan karînelerin veya hitab makamında bulunan diğer ahvalin delaleti sebebiyle zikrine ihtiyaç duyulmayan şeye rücû' eder.[1]

1) Dr. Tâhâ Hüseyin, onyedinci müsteşrıklar kongresinde, Oksford Üniversitesinde, hicrî 1347 yılında, "Gâib zamiri ve bunun Kur'an'da işaret ismi olarak kullanılması" adlı bir konferans verdi. Mecelletü'r-Râbıtati'ş-Şarkıyye"nin neşrettiğine

İbni Malik, "et-Teshîl"de demiştir ki: "Asıl olan, gaib zamirin müfessirini öne geçirmektir. Akrebden başkası ancak delil ile olur. Bu da ya onu, lafzı ile açıklayıcıdır, ya da hissen veya ilmen medlûlünün hazır olmasıyla veya onun cüz'ü veya küllü veya benzeri veya herhangi bir vecihle musâhibi olan şeyin zikredilmesiyle ona ihtiyacı kalmaz."

Buna göre, gaib zamirinin kendisine döndüğü merci, onunla lafızlanmış, ondan önce ve ona uygun olur. Çok ve galib olan budur. Mesela, şu âyette olduğu gibi:

«وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ» *"Nûh, oğluna seslendi..."* (Hûd, 42) Veya şu âyette olduğu gibi, muhtevaya uygun olarak gelir:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلّٰهِ شُهَدَآءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى اَلَّا تَعْدِلُوا اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوَى ...

"Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvaya daha yakındır." (Mâide, 8)

Bu âyetteki «هُوَ» zamiri, «اِعْدِلُوا» lafzının ihtiva ettiği «اَلْعَدْلِ» kelimesinin yerini tutmaktadır. Yani bu: «اَنَّ الْعَدْلَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوَى» "Adalet, takvaya daha yakındır" demektir.

Ya da zamir, zarurî olarak merciine delalet eder. Mesela, şu âyette olduğu gibi:

فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَآءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ...

---

göre, gaib zamirinin, lafzan veya rütbeten kendinden önce geçmiş bir mezkûre avdet etmesi gerekir. O, bu mezkûre; tezkîr ve te'nîsde, müfred, tesniye ve cemi'de uyar. Bunun hilafına olanları, tekellüfle te'vîl etmişlerdir. Tâhâ Hüseyn bunu, Kur'an'dan misallerle izah etmiştir. Üstad Muhammed el-Hudar Hüseyini bûna red cevabı vermiştir. Bkz. Belagatu'l-Kur'ân, s. 64 ve sonrası.

"Ama kim (yani katil, müslüman) kardeşi tarafından affedilirse, o zaman (affedenin, örfe göre) uygun olanı yapması, (uygun diyeti istemesi, kısasen öldürülmekten affedilenin de) güzelce onu ödemesi gerekir." (Bakara, 178)

Bu âyette, «إِلَيْهِ» lafzındaki zamir, «عُفِيَ» fiilinin gerektirdiği «الْعَافِي» nin yerini tutar.

Bazan zamirin mercii, rütbeden (yani cümledeki sırası bakımından) değil de, lafzen geride kalmış olur. Mesela «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى» *"Bu yüzden Musa, içinde bir korku duydu."* (Tâhâ, 67) âyetinde olduğu gibi zamir, cümledeki yerine göre değil, lafzen geride kalmış olan kelimeye uygun olarak gelmiştir.

Ya da zamirin mercii, lafzen ve rütbeten geride kalmış olur. *Zamîr-i Şa'n ve kıssa zamiri, ni'me ve bi'se fiilleri* babında olduğu gibi. Mesela: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» *"De ki: O Allah birdir."* (İhlâs, 1) «فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ» *"Birden, (inkâr edenlerin gözleri) donakalır!"* (Enbiyâ, 97) «بِئْسَ الظَّالِمِينَ» *"Zalimler için bu ne kötü bir değişmedir."* (Kehf, 50) «سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ» *"O kavmin durumu ne kötüdür."* (A'raf, 177) âyetlerinde zamirler; hem lafzen, hem de cümledeki yerine göre, sonra gelen kelimeye uygun biçimde kullanılmıştır.

Ya da zamirin mercii sonra gelip, zamire delâlet eder. Meselâ: «فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ» *"Hele rûh (can) boğaza dayandığı zaman"* (Vâkıa, 83) âyetinde merfû zamir gizli olup, «الْحُلْقُومَ» ona delalet etmektedir.

Takdir şöyledir: «فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الرُّوحُ الْحُلْقُومَ»

Ya da zamirin mercii siyaktan anlaşılır. Mesela: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ» *"(Yer) üzerinde bulunan herşey yok olacaktır."* (Rah-mân, 26) «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» *"Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik."* (Kadr, 1) «عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى» *"(Peygamber) yüzünü ekşitti ve döndü."* (Abese, 1) «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ» *"Yoksa onu (Kur'an'ı, Peygamber) uydurdu mu diyorlar?"* (Hûd, 13) «يَقُولُونَ» deki cemi' vâvı, müşrikleri ifade etmektedir. «افْتَرَى» fiili-

nin faili Hz. Peygamber, mef'ûlü ise Kur'an'dır.

İşte bu âyetlerde zamir, dinleyenin anlayabileceği düşüncesiyle, âyette zikredilmeyen bir isim yerine getirilmiştir.

Bazan zamir, mânâsı dışında, mezkûr olan lafza râci' olur. «وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ» *"Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen kısaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır."* (Fâtır, 11) âyeti buna misaldir. «عُمُرِهِ» deki zamir ile kasdedilen, başka bir canlının ömrüdür. Bunun diğer bir misali: Senin; «عِنْدِي دِرْهَمٌ وَنِصْفُهُ: أَيْ نِصْفُ آخَرَ» demen gibi.

Ferrâ demiştir ki: Yüce Allah, birinci canlıdan başkasını kasdedip, o sanki birincisi imiş gibi ondan zamir ile kinaye ediyor. Çünkü ikincinin lafzı, şayet zâhir olsaydı, birincinin lafzı gibi olurdu. «عُمُرِهِ» deki kinaye, birinciden başkasına râcidir. Yani, bir başkasına verilen ömür, kendisine uzun ömür verilenin ömründen eksiltmez, demektir.(2)

Bazan zamir sadece mânâya râci olur. Mesela:

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ

فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ...

"Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah size, ana-babasız ve çocuksuz kişinin mirası hakkında hükmünü şöyle açıklıyor: Ölen kişinin çocuğu yok, bir kız kardeşi varsa, bıraktığı malın yarısı o (kızkardeşi)nindir. Fakat kendisi, (ölen) kızkardeşinin çocuğu yoksa, onun mirasını (tamamen) alır. Eğer (ölenin) iki kızkardeşi varsa, bıraktığının üçte biri onlarındır..." (Nisâ, 176)

«كَانَتَا» kelimesindeki zamirin, kendisine râci olacağı tesniye lafzı, önceden geçmemiştir. Ahfeş burada şu açıklama-da bulunmuştur:

2) Bu konu için tefsir kitaplarına bakınız.

Âyetteki *"kelâle"* kelimesi; müfred, tesniye ve cemi' anlamındadır. Bundan dolayı, kelâlenin mânâsına hamledilerek, âyette ona râci' olan zamir, tesniye gelmiştir.

Şu âyet de böyledir

وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا

"Kadınlara mehirlerini, bir hak olarak verin; eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa onu da âfiyetle yeyin." (Nisâ, 4)

«منه» daki zamir, «الصَّادِقَات» ın mânâsına râcidir. Çünkü o, «الصداق» veya «ماأصدق» anlamındadır. Buna göre, sanki şöyle denilmiş oluyor: «وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ أَوْ مَا أَصْدَقْتُمُوهُنَّ»

Bazan önce zamir getirilir, sonra da onu açıklayan bir şey zikredilir. Şu âyette olduğu gibi: «إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا» *"Onlar, hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir... demişlerdi."* (En'âm, 29)

Bazan zamir, tesniye olarak gelir ve zikredilen iki şeyden birine ait olur. Mesela, şu âyette olduğu gibi: «يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ» *"Ikisinden inci ve mercan çıkar.* (Rahmân, 22)

Çünkü inci ve mercan, bunların birinden çıkar. O da tatlı olan su değil, tuzlu olandır. Çünkü şayet bunlardan birinden çıkmışsa, şüphesiz ki tuzlu olandan çıkmıştır. Zeccâc ve başkaları da böyle demiştir.

Bazan zamir, birbirine yakın iki mânâdan birine ait olur. Mesela, şu âyette olduğu gibi: «لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا» *"(Dünyada) sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kaldıklarını sanırlar."* (Nâziât, 46)

Âyetteki zamir, akşamın kuşluğu olmadığından, o günün kuşluğuna ait olur.

Bazan zamirde, önce lafız, sonra da mânâ gözetilir. (Yani lafız ve mânâya uygunluğu olan cümlelerde zamirler, önce lafza, sonra mânâya hamlolunur.) Şu âyette olduğu gibi:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

"İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde, Allah'a ve ahiret gününe inandık, der." (Bakara, 8)

Bu âyette, önce «مَنْ»in lafzı gözetilip «يَقُولُ» de zamir, müfred; sonra da mânâsı gözetilip «وَمَا هُمْ» de cemi' getirilmiştir.

2- Marife ve Nekre

İsimlerdeki bu iki özellikten her birinin, farklı yerleri vardır. Kelimenin nekre oluşu, değişik sebeblere dayanır:

1- Vahdet bildirir. Şu âyette olduğu gibi:

«وَجَآءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى» أَيْ رَجُلٌ وَاحِدٌ

"Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi." (Kasas, 20)

2- Nevî bildirir. Şu âyette olduğu gibi:

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ

"Onları insanların hayata en düşkünü bulacaksın." (Bakara, 96)

Bu âyette, hayatın bir nevi kasdedilmiştir. Hayatın nevilerinden biri demek, ilerisi devamlı bir artış istemektir. Bu istek, ne geçmişe, ne de şimdiki zamana bağlıdır.

3- Hem vahdet, hem de nevi bildirir. Şu âyette olduğu gibi:

وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِنْ مَآءٍ

"Allah her canlıyı sudan yarattı." (Nûr, 45) Yani, hayvan nevilerinden her nevi, su nevilerinden ve hayvan ferdlerinden her bir ferdi de nutfe ferdlerinden bir ferdden yarattı, demektir.

4- Tayin ve tarifi mümkün olmayan bir azamet bildirir. Şu âyette olduğu gibi:

فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللهِ – أَيْ حَرْبٍ عَظِيمَةٍ

"Allah ve Resulünden (ilan edilmiş büyük) bir savaş bulunduğunu bilin." (Bakara, 279)

5- Çokluk bildirir. Şu âyette olduğu gibi:

أَئِنَّ لَنَا لأَجْرًا – أَيْ أَجْرًا وَافِرًا

"Bize mutlaka bir ücret (yani çokça mükâfat) var mı?" (Şuarâ, 41)

6- Hem ta'zim, hem de çokluk bildirir. Şu âyette olduğu gibi:

وَإِنْ يُكَذِّبُكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ – أَيْ رسل عظام ذَوُو عَدَدٍ كثير

"Eğer seni yalanlıyorlarsa (üzülme), senden önceki (çok sayıda yüce) peygamberler de yalanlandı." (Fâtır, 4)

7- Tahkîr (alçaltma, aşağılama) *bildirir.* Şu âyette olduğu gibi:

مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ؟ أَيْ مِنْ شَيْءٍ هَيِّنٍ حَقِيرٍ مَهِينٍ

"(Allah) onu hangi şeyden yarattı." (Abese, 18) Yani, hakir ve önemsiz görülen bir şeyden, demektir.

8- Azlık bildirir. Şu âyette olduğu gibi:

وَعَدَ اللهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي

"Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, içinde sürekli kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinden güzel meskenler vaadetti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür." (Berâe = Tevbe, 72) Yani, Allah'ın azıcık rızası, Cennetlerden daha değerlidir. Çünkü Allah'ın rızası her mutluluğun başıdır, temelidir.

Kelimenin marife oluşunda çeşitli sebebler vardır:

1- Mütekellim, muhatab ve gaib sîgasında gelen zamirler marifedir.

2- İlk bakışta dinleyenin zihninde bizzat kendisi olduğunu hatırlatan alem isimler de marifedir.

3- Kişilere göre ta'zim kabul edilen kelimeler de marifedir. «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ» *"Muhammed Allah'ın elçisidir."* (Feth, 29) âyetinde olduğu gibi.

4- Kişiye ihanet kabul edilen kelimeler de marifedir. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ» *"Ebu Leheb'in iki eli kurusun."* (Tebbet, 1) âyeti ihanete misaldir. Âyette, Ebu Leheb'in cehennemlik olduğunu gösteren ayrı bir nükte mevcuttur.

5- Dinleyenin zihninde canlı olarak belirmesi bakımından daha mükemmel ayırdetmeyi sağlayan işaret isimleri de marifedir.

هَذَا خَلْقُ اللهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ

"İşte Allah'ın yarattıkları bu(nlar). Gösterenin bana, O'ndan başka (tanrı dedik)leriniz ne yarattı?.." (Lokman, 11) âyeti buna misaldir.

Veya uzaklıktaki halini beyan için gelir: «وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» âyeti buna misaldir.

6- Dinleyenin ancak hissî bir işaretle ayırdedebileceğini göstermek için kullanılan kelimeler de marifedir. Yukarıdaki Lokman sûresinin 11. âyeti, buna uygun bir misaldir. *Yakınlık* ve *uzaklık* durumunu belirtmek için, birinde «هَذَا» *"işte bu"*, diğerinde de «أُولَئِكَ» *"şunları"* ve «ذَلِكَ» *"şu"* kelimeleri kullanılır.

7- Yakına işaret ederek tahkîr mânâsı ifade eden kelimeler de marifedir.

وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ

"Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir." (Ankebût, 64) âyeti buna misaldir.

8- Ta'zîm kasdıyle uzağa işaret eden kelimeler de marifedir.

ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ

"O kitab (Kur'an); onda asla şüphe yoktur." (Bakara, 2) âyeti buna misaldir.

9- Kendinden önce vasfedilenleri zikrettikten sonra buna bağlı olarak gelen ifadenin değer kazandığını gösteren müşarun ileyh de marifedir.

أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır." (Bakara, 5)

10- Kusurunu örtmek, ihanet etmek veya başka sebeblerden dolayı ismini açıkça zikretmekten kaçınmak için, ism-i mevsul ile ifade edilen kelimeler de marifedir.

«وَالَّذِينَ قَالُوا لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا» *"Ana-babasına:Öf be size! diyen kimse..."* (Ahkâf, 17) ve «وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ» *"Yûsuf'un, evinde kaldığı kadın, onun nefsinden murad almak istedi..."* (Yûsuf, 23) âyetleri buna misaldir.

İsm-i mevsuller bazan genellik ifade etmek için gelir. «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» *"Bizim uğrumuzda mücadele verenleri elbette yollarımıza eriştiririz..."* (Ankebut, 69) âyeti buna misaldir.

İsm-i mevsuller bazan ihtisâr (kısaltma) için gelir. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللهُ مِمَّا قَالُوا» *"Ey iman edenler! Sizler, Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Sonunda Allah, onların söylediklerinden onu temize çıkardı."* (Ahzab, 69) âyetinde olduğu gibi. Zira Allah, şayet bunların isimlerini saymış olsaydı, muhakkak ki söz uzardı.

11- İsim, zikredilmiş bir maluma işaret için (elif-lâm) ile geldiğinde marife olur.

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ * مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكٰاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ * اَلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ * اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ

"Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsîli, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba, kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir." (Nûr, 35) âyetinde olduğu gibi.

Veya isim, zihnî bir maluma işaret (elif-lâm) ile geldiğinde marife olur.

لَقَدْ رَضِىَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ

"Andolsun ki ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü'minlerden razı olmuştur." (Fetih, 18) âyetinde olduğu gibi.

Ya da isim, hazır olan bir maluma işaret için (elif-lâm) ile geldiğinde marife olur.

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ *"Bugün size dininizi ikmâl ettim."* (Mâide, 3) âyetinde olduğu gibi.

Ya da isim, ferdleri kapsaması için (elif-lâm) ile gelip marife olur.

اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ *"İnsan, gerçekten ziyan içindedir."* (Asr, 2) âyetinde olduğu gibi. Âyetin devamındaki istisna buna delildir.

Veya (elif-lâm), ferdlerin özelliklerini kapsamak için gelip isim, marife olur. ذٰلِكَ الْكِتَابُ *"O kitab (Kur'an)..."* (Bakara, 2) âyetinde olduğu gibi. Yani; özellikleri ile indirilmiş kitapların bütün sıfatlarını cem'eden, hidayette kâmil kitab, demektir.

Ya da (elif-lâm), mahiyet, hakikat ve cinsi tarif için gelip isim, marife olur. وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ *"Her canlı şeyi sudan yarattık."* (Enbiyâ, 30) âyetinde olduğu gibi.

Bir cümlede isim iki kere zikredilirse, bu ismin dört hâli vardır:

Bu iki isim: Ya her ikisi marifedir veya nekredir, ya da birincisi nekre, ikincisi marifedir veya bunun aksidir.

1- Şayet her iki isim marife olursa, çok kez ikinci isim, birinci ismin aynı olur.

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ

"Bizi doğru yola ilet, nimet verdiğin kimselerin yoluna." (Fati-ha, 6-7) âyetinde olduğu gibi.

2- Şayet her iki isim nekre olursa, çok kez ikincisi birincisinden değişik olur. Aksi takdirde, ikincisi marife gelirdi.

اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً

"(O) Allah'dır ki sizi zaaftan yarattı. Sonra zayıflığın ardından (size) bir kuvvet verdi. Sonra kuvvetin ardından zayıflık ve ihtiyarlık verdi." (Rûm, 54) âyetinde olduğu gibi. Âyetteki birinci *"zaaf"* nutfeye, ikincisi çocukluk, üçüncüsü de ihtiyarlık devresine işarettir.

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا * إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا

"Muhakkak her güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Evet, her güçlükle beraber bir kolaylık vardır." (İnşirah, 5-6) âyetlerinde, her ikisi bir arada bulunmaktadır.

İbni Abbas'tan bu konudaki rivayete göre; *"Bir zorluk iki kolaylığı yenemeyecektir."* Çünkü ikinci *usr*'u, yani zorluğu Cenab-ı Allah (elif-lâm) ile tekrarlamış olup, birincinin aynıdır. İkinci *yüsr*, yani kolaylık ise, birinciden başka olup onu (elif-lâm) ile tekrarlamamıştır.

3- Şayet birinci isim nekre, ikincisi marife olursa, ikincisi, aralarında bir irtibat bulunduğundan birincisinin aynıdır. ﴿كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولاً ، فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ﴾ *"Nitekim Biz, Firavun'a bir elçi göndermiştik de Firavun elçiye karşı gelmişti."* (Müzzemmil, 15-16) âyetlerinde olduğu gibi.

4- Şayet birinci isim marife, ikincisi nekre olursa, ikinci ismin belirlenmesi karînelere bağlıdır. ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ﴾ *"(Kıyamet) saati koptuğu gün, suçlular (dünyada) bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler."* (Rûm, 55) âyetinde olduğu gibi, bazan birbirinden farklı olarak gelir.

Bazan da: ﴿وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ * قُرْآنًا عَرَبِيًّا...﴾ *"Andolsun Biz, bu Kur'an'da insanlara, öğüt almaları için her temsili anlattık. Arapça bir Kur'an indirdik."* (Zümer, 27-28) âyetlerinde olduğu gibi, karîne, ikincisinin, birincinin aynı olduğunu gösterir.

3- Müfred ve cemî

(Bazı kelimelerin tekili ve çoğulu)

Kur'an'ın bazı lafızlarının müfredi, özel bir mânâ için ve cem'i de muayyen bir şeye işaret için olur veya cem'i müfredine tercih edilir ya da bunun aksi olur.

Bundan dolayı biz, bazı lafızların Kur'an'da sadece cemi' olarak geldiğini ve müfred sîgasına ihtiyaç olduğunda mürâdifinin (eşanlamlısının) kullanıldığını görüyoruz. Mesela, ﴿الْلُّبّ﴾ lafzı gibi. Bu lafız, Kur'an'da sadece cemi' olarak gelmiştir. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ *"Şüphesiz bunlarda akıl sahipleri için bir öğüt vardır."* (Zümer, 21) Bu lafzın Kur'an'da müfredi gelmemiştir. Bunun yerine müradifi olan ﴿الْقَلْب﴾ lafzı gelmiştir. Şu âyette olduğu gibi: ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾ *"Şüphesiz ki bunda aklı olan için bir öğüt vardır."* (Kâf, 37)

﴿الْكُوب﴾ lafzı da böyledir. Bu da Kur'an'da müfred olarak gel-

meyip sadece cemi' olarak gelmiştir. Şu âyette olduğu gibi: ﴿وَأَكْوَابٌ مَّوْضُوعَةٌ﴾ *"(Cennette), konulmuş kadehler vardır."* (Gâşiye, 14)

Bu nev'in aksi, Kur'an'ın her yerinde sadece müfred olarak gelmiş olan lafızlardır. Bunların cem'i murad edildiği zaman, benzerleri olmayan güzel bir surette cemi' kılınmışlar-dır. Şu âyette olduğu gibi: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ﴾ *"Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır."* (Talâk, 12)

Yüce Allah ﴿وَسَبْعَ أَرَضِينَ﴾ demedi. Çünkü bu şekilde, kabalık ve nazım bozukluğu vardır, dile ağır gelmektedir.

﴿السَّمَاءِ﴾ kelimesi ise, uygun ve güzel incelikler gözetilerek, yerine göre bazan cemi' sîgası, bazan da müfred sîgası ile zikredilmiştir. Bu kelime ile sayı kasdedilmişse, çokluk ve azamet genişliğini göstermek üzere, cemi' sîgası getirilmiştir. Şu âyette olduğu gibi: ﴿سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ *"Göklerde ve yerde olanlar, hep Allah'ı tesbîh etmektedir."* (Haşr, 1)

Cihet, yani yön kasdedildiğinde ﴿السَّمَاءِ﴾ kelimesi, daima müfred sîgası ile getirilmiştir. Şu âyette olduğu gibi: ﴿أَأَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ﴾ *"Gökte olan (Allah)'ın sizi yere batırmayacağından emin misiniz?"* (Mülk, 16)

﴿الريح﴾ kelimesi de Kur'an'da hem müfred, hem de cemi' olarak zikredilmiştir. Şayet Allah'ın rahmetini ifade ediyorsa cemi', azabını ifade ediyorsa müfred getirilmiştir.

Kelimenin bu iki şekilde kullanılışındaki hikmet, rahmet rüzgarlarının değişik vasıflarda, değişik yönlerden, değişik faydalar için esmesidir. Bir yerde şiddetli bir rüzgar esmeğe başladığında, karşısına mukabil bir rüzgar çıkarak hızını keser. Bu iki rüzgarın karşılaşmasından, hayvan ve bitkilere büyük faydası dokunan üçüncü, hoş bir rüzgar hasıl olur. Böylece (الريح = *er-Rîh)* kelimesi, rahmet anlamında kullanılınca (رِيَاح =*Riyâh)* şeklini alır.

Kelimenin, *"azâb"* anlamında kullanılışı ise; tek yönde esen,

karşısına ikinci bir rüzgar veya engel çıkmayan rüzgar olur.

İbni Ebî Hâtim ve bir başkası, Übeyy İbni Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kur'an'da اَلرِّيَاحُ = *er-Riyâh* şeklinde geçen her kelime *rahmet*, الرِّيح =*er-Rîh* şeklindeki her kelime de *azâb*'dır. Bu nedenle hadisde: «اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا رِيَاحًا وَلَا تَجْعَلْهَا رِيحًا» *"Allah'ım onu (bize) rahmet kıl, azab kılma (yani azabını gönderme)."* şeklinde dua vârid olmuştur. Bu kaidenin dışında kalanlar da başka bir incelik ifade ederler.

Âyetlerde, (النُّور = *en-Nûr*) kelimesinin müfred, (الظُّلُمَات =*ez-Zulümât*) kelimesinin cemi' gelmesi ve (سَبِيل = *Sebîl*) kelimesinin hakkı ifadede müfred, batılı ifadede (سُبُل = *Sübül*) şeklinde cemi' gelmesi de bu kabildendir. Çünkü hak yolu tektir, batılın yolları ise çeşitli ve çok sayıdadır. Yani, *"Zulümât"* batılı yollar, *"nûr"* ise hak yolu durumundadır. Mesela, kâfirler çok çeşitli oldukları için onlara izafe edilen (وَلِيّ = *Velî*) kelimesi, اَوْلِيَآءُ الْكَافِرِينَ şeklinde cemi' ve mü'minlere izafe edilen ise, وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ şeklinde müfred olarak gelmiştir. Şu âyetlerde bunlara misaller vardır:

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ

"Allah, inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin dostları da tâğûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara çıkarır." (Bakara, 257)

وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ

"İşte benim doğru yolum budur, ona uyun, (başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır." (En'âm, 153)

«الْمَشْرِق» ve «الْمَغْرِب» kelimelerinin müfred, tesniye ve cemi' olarak gelmeleri de bu kabildendir. Müfred olduklarında, şu âyette

olduğu gibi, *doğu* ve *batı* yönlerini ifade ederler: «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ» *"O, doğunun da, batının da Rabbidir."* (Müz-zemmil, 9) Tesniye olduklarında, şu âyette olduğu gibi, *yaz* ve *kış* mevsimlerinde güneşin *doğup battığı yerlere* (yani yaz ve kış mevsimlerinin başladığı ve sona erdiği enlemlere) işaret ederler: «رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ» *"O, hem iki doğunun, hem de iki batının Rabbidir."* [3] (Rahmân, 17)

Cemi' olduklarında ise, şu âyette olduğu gibi, her günün doğup battığı yerlere veya her mevsimin başladığı ve sona erdiği enlemlere işaret ederler: «فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ» *"Doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim ki..."* (Meâric, 40)

4- Cem'e karşılık cem'in veya müfredin gelmesi

Cem'e karşılık cem'in gelmesi; bazan, bir gruptan olan her ferdin, diğer gruptan olan her ferde karşılık olmasını gerektirir. Aşağıdaki âyetler buna misaldir.

وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ

"Gerçekten de, günahlarını bağışlaman için onları ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, (onlardan her biri) elbiselerine büründüler." (Nûh, 7) Yani, onlardan herbiri kendi elbisesine büründü, demektir.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ

"Analar çocuklarını emzirirler..." (Bakara, 233) Yani, annelerden her biri, kendi çocuğunu emzirir, demektir.

Bazan da ferdlerden, üzerine hüküm verilen her ferd için

3) Yaz ve kış mevsimlerinde güneşin, gerek doğduğu, gerekse battığı yerlerde farklılık (ihtilaf-ı metali) olur. Bu nedenle (iki doğu) ve (iki batı) denmiştir.

cem'in sübûtu gerekir. Şu âyette olduğu gibi:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً

"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener dayak vurun." (Nûr, 4) Yani, onlardan her birine seksen dayak vurun, demektir.

Bazan da her iki hal, muhtemel olur. Bu durumda ikisinden birini tayin için delil gerekir.

Cem'e karşılık müfred gelmesi ise, çoğunlukla müfredin umumîliğini gerektirmez. Bazan da şu âyette olduğu gibi umumîliği gerekebilir:

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ

"Oruca güçlükle dayananların bir yoksul doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir." (Bakara, 184) Yani, sözü edilen kişilerden her birinin, her gün için bir fakiri doyurması gerekir, demektir.

5- Müteradif sanılan, aslında müteradif olmayan kelimeler

Müteradif (eşanlamlı, anlamdaş) sanılan, fakat müteradif olmayan kelimelerden bazıları şunlardır: «الْخَرْف» ve «الْخَشْيَة» Dilciler, bu iki kelimeyi mânâ bakımından ayırmakta güçlük çekerler. Şüphe yok ki, «الْخَشْيَة» kelimesi, korku ifade etmede «الْخَرْف» kelimesinden daha kuvvetlidir. Çünkü bu kelime, Arapların «شَجَرَةٌ خَشْيَةٌ» sözlerinden alınmıştır. Anlamı: *Tamamen kurumuş, canlılık belirtisi kalmamış ağaç,* demektir. «الْخَرْف» kelimesi ise «نَاقَةٌ خَرْفَاء» sözlerinden alınmıştır. Anlamı: *Hastalıklı deve,* demektir. Hastalık durumu bir

eksikliktir, yoksa bir şeyden ümidin tamamen kesilmesi, değildir.

Ayrıca aralarında şu fark vardır: «الْخَشْيَة» kelimesiyle ifade edilen korku, korkan kimse kuvvetli olsa bile, korkulan şeyin gerçekten büyük olduğunu gösterir. «الْخَوْف» kelimesi ile ifade edilen korku ise, korkulan, küçük bir şey olsa bile, korkan kişinin zayıflığını gösterir. Bu yüzden «الْخَشْيَة» kelimesindeki «ى ، ش ، خ» harflerinin yer değiştirmesi, azameti ifade eder. Büyük öndere, beye; «الشَّيْخ» ve kalın dokunmuş elbiseye «الْخَشْي» denilmesi buna misaldir. Bundan dolayı Allah Teâlâ hakkında çok kez «الْخَشْيَة» kelimesi kullanılmıştır. Şu âyetlerde olduğu gibi: إِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ *"Allah'dan, kulları içinde, sadece âlimler (hakkıyle) korkar."* (Fâtır, 28)

الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللهَ

"O peygamberler ki, Allah'ın, gönderdiklerini tebliğ ederler ve O'ndan korkarlar, Allah'tan başka kimseden korkmazlar." (Ahzab, 39)

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ *"Üzerlerinde hâkim olan Rablerinden korkarlar."* (Nahl, 50) âyeti ise, meleklerin kuvveti ve yaradılış-larının şiddeti zikredildikten sonra onların vasfı hakkında gelmiştir. Meleklerin Rablerinden korkmalarının, bu âyette "havf" kelimesi ile ifade edilmesi, onlar yaradılış bakımından güçlü ve şiddetli olsalar bile, Allah Teâlâ'nın önünde zayıf olduklarını belirtmek içindir. Nitekim onun ardından Yüce Allah, büyüklüğüne delalet eden *fevkıyyet* kelimesini getirmiştir. Böylece onların korkularını ihlal etmeksizin, haşyet kelimesinin içerdiği her iki özelliği bir araya toplamıştır. Bu da onların, Rablerini ta'zim etmekle beraber ondan korkmalarıdır.

«الشُّحّ» ve «الْبُخْل» Bu iki kelimeden birincisi, cimriliği ifade etmede diğerinden daha kuvvetlidir. Çünkü *"şuhh"*, hırsla birlikte cimriliktir. *"Buhl"* ise, normal cimriliktir.

«السَّبِيل» ve «الطَّرِيق» Bu iki kelimeden birincisi, daha çok, hayır

işlerinde kullanılır. *"Tarîk"* kelimesi ile hayır murad edilmesi ise ancak, bu kelime ile hayır kasdedildiğini gösteren vasıf veya izafetin bulunmasıyla olur. ﴿يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ *"Hakka ve doğru yola iletir."* (Ahkâf, 30) âyeti buna misaldir.

Râgıb, Müfredât'ında: *"Sebîl"*; içinde kolaylık bulunan yol olup, *"tarîk"dan mânâca daha özeldir,* diye tarif etmiştir.

﴿مَدّ﴾ ve ﴿أَمَدّ﴾ Râgıb demiştir ki: *"Emedde"* çok kez, hoşa gi-den, sevilen şeylerde kullanılır. ﴿وَأَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ﴾ *"Onlara bol bol meyve verdik."* (Tûr, 22) âyeti buna misaldir. *"Medd"* ise sevilmeyen, beğenilmeyen şeylerde kullanılır. ﴿وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا﴾ *"Ve onun azabının uzattıkça uzatacağız."* (Meryem, 79) âyeti buna misaldir.

6- Sual ve cevabda kaide

Cevabda asıl olan; soruya uygun olmasıdır. Bazan; soru şu şekilde olmalıydı, diye hatırlatma yapılarak, sorulan soruya gerekli cevab verilmediği olur. Buna, *"Uslûb-ı hakîm"* adı verilmiştir. Âlimler buna, şu âyetle misal verirler: ﴿يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ﴾ *"Sana doğan aylardan soruyorlar. De ki: onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."* (Bakara, 189)

Resulullah (s.a.v.)'e, ayın durumlarını sorup: niçin önce iplik gibi ince görünüyor, sonra azar azar büyüyerek dolunay oluyor, sonra azar azar küçülerek ilk haline dönüyor? demişlerdi. Onlara bunun hikmeti beyan edilmekle cevab verilip, önemli olanın, onların sordukları değil, bu olduğu hatırlatılmıştır.

Bazan cevab, ihtiyaçtan dolayı, sorudan daha genel gelir. Şu âyetlerde olduğu gibi:

﴿مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾ *"Sizi, kara ve denizin karanlıklarından kim kurtarır?"* (En'âm, 63) sorusuna: ﴿قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ﴾ *"De ki: Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır."* (En'âm, 64) kavl-i şerifi ile

cevab verilmiştir.

Bazan da cevab, durum öyle gerektirdiği için daha kısa gelir. Meselâ: «ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ» *"Ya bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir."* sözüne karşılık; «قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي» *"De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir."* (Yûnus, 15) sözüyle cevap verilmesi gibi. Resulullah (s.a.v.), kendisine yöneltilen talebden sadece Kur'an'ı değiştirmekle ilgili kısma cevap vermiş, kendiliğinden uydurmayı cevapsız bırakmıştır. Çünkü değiştirme, icad etmeden daha kolaydır. Resulullah (s.a.v.)'in Kur'an'ı değiştirmesi mümkün olmayınca, onu icad etmesi hiç mümkün değildir.

«سَأَلَ» fiili, marifeyi taleb için olduğu zaman, bazan bizzat kendisi ve bazan da «عَنْ» harf-i cerri ile -ki çok kez vâki olan budur- ikinci mef'ûle geçer. Şu âyette olduğu gibi: «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ» *"Sana ruh hakkında soru soruyorlar."* (İsra, 85)

«سَأَلَ» fiili, bir mal ve benzerini istemek için ise, bizzat kendisi -ki çok kez vâki olan budur- veya «مِنْ» harf-i cerri ile mef'ûle geçer. Şu âyetlerde olduğu gibi: «وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ» *"Sarfettiğinizi isteyin..."* (Mümtehine, 10) «وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ» *"Allah'tan lütfunu isteyin..."* (Nisâ, 32)(4)

4) Bezzâr, İbni Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashabından daha hayırlı bir kavim görmedim. Şu oniki meselede sordukları her soru, Kur'an'da yer almıştır.

Fahruddîn Râzî bu sayıyı, ondört soruya çıkarmış, bunları şöyle sıralamıştır:

1- *"Kullarım, sana Ben'den sorarlarsa..."* (Bakara, 186)

2- *"Sana, doğan aylardan soruyorlar..."* (Bakara, 189)

3- *"Sana, (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Verdiğiniz hayır (mal)..."* (Bakara, 215)

4- *"Sana haram aylardan... soruyorlar..."* (Bakara, 217)

5- *"Sana içki ve kumardan soruyorlar..."* (Bakara, 219)

6- *"Sana yetimlerden... soruyorlar..."* (Bakara, 220)

7- *"Sana (Allah yolunda) ne vereceklerini soruyorlar. De ki: Af..."* (Bakara, 219)

8- *"Sana kadınların hayız halinden soruyorlar..."* (Bakara, 222)

9- *"Sana, kendilerine neyin helal kılındığını soruyorlar..."* (Mâide, 4)

7- İsim veya fiil ile hitab

İsim ile hitab; sübût ve istimrâra delalet eder. Fiil ve hitab ise, teceddüd ve hususa delalet eder. Bunlardan birinin diğeri yerine kullanılması, doğru değildir.

Mesela, şu âyette olduğu gibi, nafaka hakkındaki ifade fiil ile gelmiştir: ﴿الَّذِينَ يُنفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾ *"Onlar, bollukta da, darlıkta da infak ederler."* (Âl-i İmran, 134) Yüce Allah bu âyette ﴿الْمُنفِقُونَ﴾ demememiştir.

Mesela, şu âyette olduğu gibi, iman hakkındaki ifade isim ile gelmiştir: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ *"Mü'minler ancak, Allah'a ve Resulüne iman eden kimselerdir."* (Hucurat, 15)

Çünkü nafaka, fiilî bir iş olup, bazan kesilir, bazan da devam eder. İman ise bunun aksidir. Hakikat olarak kalbde bulunur ve buna bağlı ameller devam eder.

Mâzî fiilde teceddüdden murad, bir şeyin defalarca yeniden meydan a gelmiş olmasıdır. Muzari'de ise bu durum ardarda tekrar eder, devamlılığını korur.

Fiilin muzmar olması, zahir olarak gelmesi gibidir. Bu yüzden aşağıdaki âyette, İbrahim (a.s.)'ın selamı, melâikenin selamından daha belagatlı olduğu söylenmiştir. Mesela: ﴿إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ﴾ *"Hani (melekler) Ibrahim'in yanına girmişler de, selam olsun, demişlerdi. Ibrahim de, selam olsun, demişti."* (Zâriyât, 25) âyetinde meleklerin selamı, fiil yerine geçen bir masdar olarak mansub gelmiştir. Bunun aslı: ﴿نُسَلِّمُ عَلَيْكَ سَلَامًا﴾ demektir. Bu ifade, selamın meleklerden geldiğini (hâdis olduğunu) bildirir. İbrahim'in selamında ise ﴿سَلَامٌ﴾ kelimesi, mübtedâ olarak, merfu şekilde gelmiştir. Haberi,

10- *"Sana savaş ganimetlerinden soruyorlar..."* (Enfâl, 1)

11- *"Sana (kıyamet) saatinden soruyorlar..."* (Nâziât, 42)

12- *"Sana dağlardan soruyorlar..."* (Tâhâ, 105)

13- *"Sana rûh hakkında soruyorlar..."* (İsrâ, 85)

14- *"Sana Zülkarneyn'i soruyorlar..."* (Kehf, 83) (Bkz. el-İtkân, c. 1) (A.E.)

mahzûftur. Buna göre mânâ: «عَلَيْكُمْ سَلَامٌ» demektir. Bu da selamın, mutlak olarak sübutunu gerektirir. Cümlenin selamla başlaması, cümle içinde geçen selamdan daha üstündür. Sanki Hz. İbrahim, meleklerin selamına karşılık verirken, Allah Teâlâ'nın öğrettiği edebe uyarak[5], onların selamından daha güzel bir selam ile onları selamlamayı kasdetmiştir ki bu da İbrahim'in onlara bir ikramıdır.

8- Atıf ile ilgili kâide

Atıf üç kısımdır:

1- Lafza atıftır. Atıfta esas olan da budur.

2- Mahalle atıftır. Kisâî, Yüce Allah'ın şu kavlini bu atıftan saymıştır: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ» *"İnananlar, Yahudiler, Sâbiîler..."* (Mâide, 69)

Kisâî, «الصَّابِئُونَ» kelimesini, (inne) ve isminin mahalline atfedip, ibtida ile mahallen merfû saymıştır.

3- Mânâya atıftır. Şu âyet buna misaldir: «لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ» *"Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de, sadaka versem ve salihlerden olsam, der."* (Münafikûn, 10) âyetinde, Ebu Amr'dan başkasının kıraatine göre, «أَكُنْ» kelimesi, cezm ile okunur. Halil ve Sibeveyh bunun, tevehhüm atfı olduğunu nakletmiştir.[6] Çünkü «لَوْلَا أَخَّرْتَنِي فَأَصَّدَّقَ» cümlesinin mânâsı ile, «أَخِّرْنِي أَصَّدَّقْ» cümlesinin mânâsı aynıdır. Sanki «إِنْ أَخَّرْتَنِي أَصَّدَّقْ وَأَكُنْ» Yani: "Eğer beni geciktirirsen sadaka verir ve salihlerden olurum" denilmiştir.

---

5) Yüce Allah, selâm âdâbı ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın; yahut aynı ile karşılık verin."* (Nisâ, 86)

6) Bu ibareyi Sibeveyh, Halil'den naklетmiştir. Bu ibare, tefsir kitaplarında: "O (yani Ekün kelimesi), temennînin delalet ettiği şart tevehhümü üzere meczûmdur." şeklinde nakledilmiştir. Şu var ki, *"tevehhüm"* lafzının, Kur'an tefsirinde kullanılması uygun değildir. Onun yerine, *"Mânâya atıf"* denilmesi daha iyidir.

Nitekim Fârisî de bu konuda Kunbül'ün şu kıraetini nakletmiştir: «إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ» *"Kim (Allah'tan) korkar ve sabrederse..."* (Yûsuf, 90) Kunbül «يصبر» keimesini, râ'nîn sükunu ile okumuştur. Çünkü âyetteki ism-i mevsul olan «مَنْ» şart anlamındadır.

Haber cümlesinin inşa cümlesine, inşa cümlesinin de haber cümlesine atfedilmesinin caiz olup olmadığında ihtilaf edilmiştir. Çoğunluk, böyle bir atfın yapılamıyacağını söylemiştir. Bir kısım ulema da: «وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ» *"Mü'minleri müjdele."* (Saf, 13) âyetinin; «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ، تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَرَسُولِهِ...» *"Ey iman edenler! Sizi acı bir azabtan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resulüne inanır..."* (Saf, 10-11) âyetindeki «تُؤْمِنُونَ» üzerine atfedildiğini delil göstererek bunu caiz görmüşlerdir. Başkaları da; bunun, «تُؤْمِنُونَ» nin, «آمِنُوا» anlamında olmasıyla caiz görüldüğünü nakletmişlerdir. Yani bu, inşa anlamında bir haber olup, inşanın, onun üzerine atfedilmesi sahihtir.

«وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ» âyetindeki «وَبَشِّرْ» fiiliyle hitab, Resulullah'adır. Sanki şöyle denilmiştir: «آمِنُوا وَجَاهِدُوا يُثَبِّتْكُمُ اللهُ وَيَنْصُرْكُمْ وَبَشِّرْ يَا رَسُولَ اللهِ الْمُؤْمِنِينَ بِذَالِكَ» Yani: *"Iman edip cihad edin ki, Allah size sebat versin ve size yardım etsin. Ey Allah'ın resulü, mü'minleri bununla müjdele."* Emir yerinde haberle ifade edilmesinin faydası, emre uymanın vacib olduğunu bildirmektir.

İki âmilin mamulleri üzerine atfedilmesinin caiz olup olmadığı hususunda da ihtilaf edilmiştir. Caiz sayanlar şu âyetleri delil göstermişlerdir:

إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ * وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ * وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

"Şüphesiz göklerde ve yerde, inananlar için birçok âyetler vardır. Sizin yaratılışınızda ve (Allah'ın) yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan bir toplum için ibret verici işaretler vardır. Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah'ın gökten indirmiş olduğu rızıkta (yağmurda) ve ölümünden sonra yeri onunla diriltmesinde, rüzgarları değişik yönlerden estirmesinde, aklını kullanan toplum için dersler vardır." (Câsiye, 3-5)

«وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ... آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» kavli, iki âmilin ma'mulleri üzerine atıftandır.

Mezkûr âyetteki «اختلاف» kelimesinin sonu gerek mansûb kılınsın ve gerekse merfû kılınsın fark etmez. Eğer mansûb kılınırsa, bu takdirde iki âmil: «إنّ» ve «في» olup (vav) bunların yerine geçerek, «اختلاف الليل والنهار» da cer amel eder, «ايات» da nasb amel eder. Eğer merfû kılınırsa, bu takdirde iki hamil, (ibtidâ) ve (fî) harfi cerri olup (vâv), (âyât)ta ref' ve (ihtilâf) kelimesinde cer amel eder. Bunu, Zemahşerî zikretmiştir.(7)

Harf-i cer tekrarlanmaksızın, mecrûr zamire atıf yapılıp yapılamayacağı hususunda ihtilaf edilmiştir. Basra âlimlerinin çoğu bunun yapılamayacağı görüşündedir. Kûfe âlimleri ise, caiz görüp, Hamza'nın kıraetine göre okunan: «وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامِ» *"Adına birbirinize dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının..."* (Nisâ, 1) âyetini buna misal vermişlerdir. Bu âyette *"erhâm"* kelimesi, zamir üzerine atfedilerek cer kılınır. Onlar şu âyeti de buna misâl vermişlerdir: «وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» *"... Fakat (insanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'a ve Mescid-i Haram'a karşı nankörlük etmek..."* (Bakara, 217) âyetindeki (mescid) kelimesi, harf-i cer tekrarlanmadan zamirine atfedilmiştir.

---

7) Bkz. Âyetin tefsiri için, Zemahşerî'nin "el-Keşşâf"ı.

«الإعطاء» ve «الإيتاء» arasındaki fark

Kur'an'daki «الإعطاء» ve «الإيتاء» kelimeleri arasında fark vardır. Cüveynî[8] demiştir ki: "Dil âlimleri bu iki kelimeyi, mânâ bakımından birbirinden ayırmada güçlük çekmişlerdir. Bana göre, aralarında, Kitabullah'ın belagatına dayanan bir fark vardır. Bu fark; «الإيتاء» kelimesinin aldığı mef'ûl, «الإعطاء» kelimesinin mef'ûlünden daha kuvvetlidir. Çünkü «الإعطاء» kelimesinin mef'ûlü, mutâvaat (dönüşlülük) içindir. «أَعْطَانِي فَعَطَوْتُهُ» *"O bana ihsanda bulundu, ben de kabul ettim."* denilir. Fakat «أَتَانِي فَأَتَيْتُ» *"O bana verdi, ben de gittim."* denilmez. Ancak «أَتَانِي فَأَخَذْتُ» *"O bana verdi, ben de aldım."* şeklinde kullanılır. Mef'ûlü, mutâvaat ifade eden fiil, mef'ûlü mutavaat ifade etmeyen fiilden zayıftır. Söz gelimi, «قَطَعْتُهُ فَانْقَطَعَ» *"Ben onu kestim, o da kesildi."* denildiğinde, failin yaptığı iş, yapılan işin kabulüne bağlıdır. Şayet yapılan iş mevcud olsaydı, mef'ûlün varlığından söz edilemezdi. Bundan dolayı; «قَطَعْتُهُ فَمَا انْقَطَعَ» *"Kesmeye çalıştım, fakat kesilmedi."* sözü doğru olur. Fakat mutâvı olmayanda bu doğru olmaz. «ضَرَبْتُهُ فَانْضَرَبَ أَوْمَا انْضَرَبَ» *"Onu dövdüm, o da dövüldü veya dövülmedi."* ve «قَتَلْتُهُ فَانْقَتَلَ أَوْ مَانْقَتَلَ» denilmesi caiz değildir. Çünkü bu fiiller, fail tarafından işlendiğinde, mef'ûlü, cümledeki yerini alır. Fail ise, mutavaatı bulunmayan fiilleri yapmakta müstakildir. Bu yüzden, «الإيتاء» kelimesi, «الإعطاء» kelimesinden mânâca daha kuvvetli olur."

Kur'an'da buna uygun olan şu âyetler vardır: «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا» *"Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayir verilmiş demektir."* (Bakara, 269) Çünkü hikmet bir yere yerleşince devam eder. Onun şanı büyüktür, çok değerlidir. «وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ» *"Andolsun ki, Biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'an'ı verdik."* (Hıcr, 87) «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ» *"Biz sana*

8) Bkz. Zerkeşî, el-Burhân, c. 4, s. 85.

kevseri verdik." (Kevser, 1) Mahşerde, havz-ı Kevser'e kavuşulduktan sonra cennetteki yüce mevkilere geçileceğinden, âyette «أَعْطَى» fiili kullanılmıştır. Kevser kısa süre terkedilerek, bundan daha yüce mevkilere ulaşılacağı ifade edilmiştir.

«حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ» *"Küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar..."* (Tevbe, 29) Çünkü cizye, bizim kabul etmemize bağlıdır. Onlar ise bunu gönül rızasıyla, kendi istekleri ile vermezler. Ancak istemeyerek zorla verirler.

Yüce Allah müslümanların zekat vermelerini ise, «الايتاء» kelimesi ile ifade etmiştir. Bunda; mü'minin zekatı, cizye verir gibi değil de, onu isteyerek vermesi gerektiğine işaret vardır.

«فَعَلَ» Faale Lafzı

«فَعَلَ» lafzı, bir fiile delalet için değil de, birçok fiillerden kinaye olarak gelip bununla ihtisar ifade eder. Şu âyetlerde olduğu gibi:

«لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ» *"Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Ne kötü işler yapıyorlardı."* (Mâide, 79) Çünkü bu *"yef'alûne"* lafzı, onların vazgeçmedikleri her münkeri kapsar.

«فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا» *"Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız..."* (Bakara, 23) Yani, Kur'an'ın benzeri bir sûre getiremezsiniz, ki elbette onun benzeri bir sûre getiremeyeceksiniz, demektir.

"Faale" lafzı, Allah'ın kelamında mutlak olarak getirildiği âyetlerde, şiddetli vaîde hamledilmiştir. Meselâ, şu âyetlerde olduğu gibi:

«أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ» *"Rabbin, fîl sahiblerine neler etti, görmedin mi?"* (Fîl, 1)

«وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ» *"Onlara nasıl muamele ettiğimiz size apaçık belli oldu."* (İbrahim, 45)

«كَانَ» Kâne lafzı

«كَانَ» lafzı, Kur'an'da çok kez, Allah'ın zatından ve sıfatlarından haber verme hususunda vârid olmuştur. Nahivciler ve başkaları, onun inkıtâ'a delalet edip etmediğinde ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda şu görüşler vardır:

1- «كَانَ» lafzı, inkıtâ ifade eder. Çünkü o, teceddüd bildiren bir fiildir.

2- İnkıtâ ifade etmez. Bilakis devam ve süreklilik ifade eder. İbni Mu'tî[9], *"Elfiyye"* adlı kitabında buna karar vermiştir. Orada şöyle demiştir: «وَكَانَ لِلْمَاضِي الَّذِي مَا انْقَطَعَا» Yani: *"Kâne, inkıtâa uğramayan mâzî içindir."*

Râgıb; «وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا» *"Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür."* (İsrâ, 27) âyeti hakkında demiştir ki: Yüce Allah, bu «كَانَ» kavli ile, şeytanın, küfre niyet etmiş bulunduğu günden beri küfre devam ettiğine işaret etmiştir.

3- O, geçmiş zamanda bir şeyin kapalı olarak varlığından ibarettir. Onda, ne geçmiş bir yokluk ve ne de târî olmuş bir inkıtâ' üzerine delil mevcud değildir. «وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا» *"Allah, bağışlayıcı, esirgeyicidir."* (Ahzab, 50) âyeti bu anlamdadır.

Zemahşerî de, *"el-Keşşâf"*da; «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» *"Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz."* (Âl-i İmran, 110) âyetinin tefsirinde böyle demiştir.

İbni Atıyye, Fetih sûresinin tefsirinde; *"kâne"*nin, Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkında vâki olduğunda, onun zamana delaleti olmadığını zikretmiştir.

Bu görüşlerden doğru olanı, Zemahşerî'nin görüşüdür. O da

9) Şeyh Zeynüddin Yahya İbni Abdu'l-Mu'tî, ölm. H. 628, "ed-Dürretü'l-Elfiyye" adlı eseri vardır.

şudur: *"Kâne"*, kendisine yakın olan cümlenin mânâsının, başkasına değil, geçmiş zamana bitişik olduğunu ifade eder. Onun kendisinin, ne bu mânânın inkıtâ'ına, ne de başkasına delaleti yoktur. Bilakis eğer kelâm, bundan bir şey ifade ederse, bu başka bir delilden dolayıdır.

Kur'an'da çok kez, Allah'ın sıfatlarından ve başka şeylerden «كَانَ» *"Kâne"* lafzı ile haber verildiğinde vâki olan mânâsı buna haml olunur. Şu âyetlerde olduğu gibi:

«وَكَانَ اللهُ سَمِيعًا عَلِيمًا» *"Allah işitendir, bilendir."* (Nisâ, 148)

«وَكَانَ اللهُ وَاسِعًا حَكِيمًا» *"Allah, kudreti geniş bir hakîmdir."* (Nisâ, 130)

«وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا» *"Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* (Ahzâb, 59)

«وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ» *"Biz, her şeyi biliriz."* (Enbiyâ, 81)

«وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ» *"Biz, onların hükmünü görüp bilmekte-yiz."* (Enbiyâ, 78)

Allah Teâlâ, «كَانَ» lafzı ile, insanların sıfatlarını da haber vermiştir. Bundan maksad, onlardaki bu sıfatların, nefiste yerleşmiş bir mizac ve tabiat olduğunu bildirmektir. Şu âyetlerde olduğu gibi:

«وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا» *"Zaten insan çok acelecidir."* (İsrâ, 11)

«إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا» *"Doğrusu o (insan) çok zâlim, çok cahildir."* (Ahzab, 72)

Ebu Bekr er-Râzî; «كَانَ» lafzının Kur'an'da kullanılışını araştırıp vecihlerini belirlemiş ve «كَانَ» lafzının Kur'an'da beş mânâya geldiğini söylemiştir:

1- Ezel ve ebed mânâsına gelir: «وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا» *"Allah bilendir, hakîmdir."* (Nisâ, 17) âyetinde olduğu gibi.

2- Geçmiş zaman anlamına gelir: «وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ» *"Şehirde dokuz kişi vardı ki..."* (Neml, 48) âyetinde olduğu gibi. «كَانَ» nin mânâlarında asıl olan budur. Nitekim sen: «كَانَ زَيْدٌ صَالِحًا أَوْ فَقِيرًا أَوْ مَرِيضًا أَوْ

«نحو» *"Zeyd (geçmiş zamanda) salih veya fakir veya hasta v.s. idi."* der-sin.

3- Hâl mânâsına gelir: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» *"Siz, hayırlı bir ümmet oldunuz."* (Âl-i İmran, 110) «إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا» *"Çünkü namaz, mü'minlere vakitli olarak farz kılınmıştır."* (Nisâ, 103)

Şu âyette ise istikbal mânâsındadır: «وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا» *"Şerri salgın olan bir günden korkarlar."* (Dehr, 7)

4- «صار» oldu, anlamına gelir.[10]

«وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ» *"Kâfirlerden oldu."* (Bakara, 34) âyetinde olduğu gibi.[11]

5- «كَانَ» fiili bazan, nefy halinde gelir. Bundan maksad, haberin vukûunu nefyetmek değil, onun sıhhatini nefyetmektir. Bundan dolayı, «مَا صَحَّ وَمَا اسْتَقَامَ» Yani, "Sahih olmadı, doğru olmadı" anlamına yorumlanır. Şu âyetlerde olduğu gibi:

«مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ» *"Hiçbir peygamber için, yeryüzünde ağır basmadıkça (üstün gelmedikçe), esirleri bulunmak doğru değildir."* (Enfâl, 67)

«مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ» *"Müşriklerin, Allah'ın mescidlerini imâr etmeleri doğru değildir."* (Tevbe, 17)

«وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا» *"O iftirayı işittiğiniz vakit, bunu söylememiz doğru olmaz, deseydiniz ya."* (Nûr, 16)

«كَادَ» Kâde lafzı

Âlimlerin, «كَادَ» fiili hakkında çeşitli görüşleri vardır:

---

10) Türkçede, "kâne", çok kez, (idi, oldu, dır) ile ifade edilmektedir. (A.E.)
11) Bkz. Zerkeşî, el-Burhân, c. 4, s. 127.

1- «كَادَ» *"kâde"*, nefy ve isbat (olumlu ve olumsuz olmak) bakımından diğer fiiller gibidir. Menfî halinde menfî, müsbet halinde müsbettir. Çünkü "kâde", mukarebe (yani bir işi yapayazmak, olayazmak, işi işlemeye yakın olmak) anlamına gelir. Mesela: «كَادَ يَفْعَلُ : أَيْ قَارَبَ الْفِعْلَ» *"Yani; yapayazdı, yapmaya yakın oldu, neredeyse yapıyordu, demektir.* «مَاكَادَ يَفْعَلُ : أَيْ لَمْ يُقَارِبْهُ» *Yani; yapmaya yakın olmadı, yapmaya yaklaşmadı, demektir.*

«كَادَ» nin haberi daima menfidir (olumsuzdur). Fakat isbat halindeki nefy onun mânâsından alınmıştır. Çünkü bir şeyin yaklaşmasını haber vermek, örfen onun hâsıl olmadığını gerektirir. Aksi halde onun yaklaşması haber verilmiş olmaz. Menfî olmasına gelince; fiilin menfî oluşu, aklen, yaklaşmanın menfî oluşunu gerektirir. Mesela, Yüce Allah'ın şu sözü buna delalet etmektedir:

«إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا» *"Kendi elini çıkarsa, neredeyse onu dahi göremez."* (Nûr, 40) Bundan dolayı; «لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا» kavli, «لَمْ يَرَهَا» kavlinden daha belagatlıdır. Çünkü görmemiş olan kişinin, görmeye yaklaşmakta olduğunu ifade etmektedir.

2- «كَادَ» isbat ve nefy bakımından diğer fiillerden ayrılır. "Kâde"nin isbatı nefiydir (olumsuzdur), nefyi ise isbattır (olumludur). Bunun içindir ki âlimler: "Kâde" fiili, müsbet kılındığı zaman olumsuz olur, olumsuz kılındığı zaman müsbet olur, demişlerdir. Mesela: «كَادَ يَفْعَلُ» denilse, bunun mânâsı: "O bunu yapmadı" demektir. Bunun delili, Yüce Allah'ın şu sözüdür: «وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ» *"Az daha onlar seni kandıracaklardı."* (İsrâ, 73) Burada mânâ olumsuzdur. Çünkü onlar, Hz. Peygamberi kandıramamışlardır. Mesela; «لَمْ يَكَدْ يَفْعَلُ» denilse, bunun mânâsı: *O bunu yaptı,* demektir. Bunun delili, Yüce Allah'ın şu sözüdür: «فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ» *"(İneği bulup) kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi."* (Bakara, 71)

Çünkü onlar kesme işini yapmışlardır.

3- "Kâde", nefy halinde, fiilin, güçlük ve şiddetle vukû bulduğuna delalet eder. Şu âyette olduğu gibi:

﴿فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ﴾ *"(İneği bulup) kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi."* Yani, başlangıçta onlar buzağıyı kesme niyetinde değillerdi, bununla beraber onlar bu işi yaptılar.

5- "Kâde"den sonraki, "kâde"den öncekine muttasıl ve ona müteallik olursa, "kâde", nefy halinde müsbet için olur. Mesela, senin şu sözünde olduğu gibi: ﴿مَا كِدْتُ أَصِلُ إِلَى مَكَّةَ حَتَّى طُفْتُ بِالْبَيْتِ الْحَرَامِ﴾ *"Neredeyse Mekke'ye varıp Beyt-i Haram'ı tavaf edecektim."*

Şu âyet de buna misaldir: ﴿فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ﴾ *"(İneği bulup) kestiler, neredeyse kesmeyeceklerdi."* (Bakara, 71)

﴿جَعَلَ﴾ Caale lafzı

﴿جَعَلَ﴾ *"caale"* kelimesi Kur'an'da çeşitli anlamlara gelir:

1- Şu âyetlerde, ﴿سَمَّى﴾ *"adlandırdı"* anlamındadır: ﴿الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ﴾ *"Onlar, Kur'an'ı yalan diye adlandırdılar."* (Hıcr, 91)

﴿وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاثًا﴾ *"Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri, dişiler diye adlandırdılar."* (Zuhruf, 19) Bir kavle göre; buna, Yüce Allah'ın şu sözü şehadet etmektedir:

﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنْثَى﴾ *"Ahirete inanmayanlar, meleklere dişilerin adlarını takıyorlar."* (Necm, 27)

2- ﴿أَوْجَدَ﴾ *"icad etti"* anlamına gelir ve bir mef'ûle geçer.

﴿جَعَلَ﴾ ile ﴿خَلَقَ﴾ arasındaki fark: "Halk"da takdir mânâsı vardır ve kendinden önce ne madde, ne de mahsus bir sebeb bulunmayan

geçmiş bir yokluktan (adem-i sâbıktan) olur. Ca'l ise, îcâd anlamına gelir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِی خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمٰتِ وَالنُّورَ﴾ *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur."* (En'am, 1) Karanlıklar ve aydınlık (zulümât ve nûr), yıldızlardan meydana gelir, onların var olmasıyla var olup, yok olmasıyla yok olur.

3- Bir halden bir hale nakl ve tasyîr anlamına gelip iki mef'ûle geçer. Bu da:

﴿اَلَّذِیْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا﴾ *"Yeri sizin için bir döşek yaptı."* (Bakara, 22) âyetinde olduğu gibi, ya hissen olur. Ya da:

﴿اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا﴾ *"Tanrıları, tek tanrı mı yaptı?"* (Sâd, 5) âyetinde olduğu gibi aklen olur.

4- "İtikad" anlamına gelir. Şu âyette olduğu gibi: ﴿وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ الْجِنَّ﴾ *"Cinleri, Allah'a ortak koştuklar."* (En'âm, 100)

5- Gerek hak ve gerekse bâtıl olsun, *bir şeyle bir şey üzerine hükmetme,* anlamına gelir. Hak olana misal şu âyettir:

﴿اِنَّا رَآدُّوْهُ اِلَیْكَ وَجَاعِلُوْهُ مِنَ الْمُرْسَلِیْنَ﴾ *"Biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız."* (Kasas, 7)

Bâtıl olana misal şu âyettir:

﴿وَجَعَلُوْا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَصِیْبًا﴾ *"Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırdılar."* (En'âm, 136)

﴿لَعَلَّ﴾ ve ﴿عَسٰی﴾
(Lealle ve asâ kelimeleri)

﴿لَعَلَّ﴾ ve ﴿عَسٰی﴾ kelimeleri, Allah Teâlâ'nın kelâmında *"gereklilik"*, kulların kelamında ise *"ümit ve arzu"* ifade eder. Çünkü şüphe ve zan, kullarda görülen bir vasıftır. Halbuki Allah bu gibi vasıflardan

münezzehtir. Bu gibi lafızların kullanma şekli nisbîdir. Vukû'u mümkün işlerde kullar şüpheye düştükleri, gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini kesinlikle ifade edemediklerinden ve Allah Teâlâ ise vukû'u mümkün olan şeylerin vukû bulacağını kesinlikle bildiğinden, bu lafızlar iki ayrı mânâya nisbet edilirler. Bunların Allah'a nisbeti, *kesin* ve *kat'î* nisbettir. Kullara nisbeti ise, *şek* ve *zanna* dayanan nisbettir.

1- Denildi ki: Bu ikisi, husûl ve vücûba delâlet ederler. Çünkü işlerin Allah'a nisbeti, kesin ve kat'î bir nisbettir.

2- Bunlar bablarına göre, *tereccî* (yani umma, dileme) içindir. Fakat *"tereccî"*, kullara nisbetle olur.

3- Denildi ki: Birçok yerde ta'lîk için olur.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

﴿عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾ *"(Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin."* (İsrâ, 79)

Yüce Allah, diğer bir âyette de şöyle buyurmuştur:

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ *"Ey akıl sahibleri, Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz."* (Mâide, 100)

Muhkem ve Müteşabih Arasındaki Fark

Yüce Allah, Kur'an'ı, kulu Muhammed'e âlemlere uyarıcı olsun diye indirdi. Doğru akîde ve esasları, insanlara açık seçik âyetlerde bildirdi. Bu, Allah'ın insanlara bir lütfudur. Çünkü O, inançları doğru olsun ve doğru yol kendilerine apaçık belirsin diye dinin asıllarını sağlamca bildirmiştir. Bu muhkem âyetler, İslâm ümmetinin birliğinin selâmeti ve tabiatının korunması için, anlaşılmasında ihtilaf olmayan *Ümmü'l-Kitâb*'dır, yani Kur'an'ın esasıdır.

كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

"(Bu), bilecek (anlayacak) herhangi bir kavm için âyetleri, arap-ça bir Kur'an olarak ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır." (Fussilet, 3)

Bu dinî asıllar, değişik lafız, ibare ve üslub ile Kur'an'ın birçok yerinde bulunmaktadır. Ancak bunların mânâları birdir, birbirine benzemektedir. Çelişki olmaksızın mânâ bakımından birbirine uymaktadır. Bu asıllardan başka, dinin fürûundan olan bazı âyetlerde ise, ilimde derinleşmiş müctehidlerin önüne güçlük sergileyen genellik ve iştibâh vardır. Ancak onlar, fürûu usûl ve parçaları bütün üzerine bina ederek, bu müteşâbihi, muhkemle açıklamaya çalışmışlardır. Şu da var ki, bu müteşâbihler sebebiyle bazı hevâ

sahiblerinin kalbleri doğru yoldan kaymıştır. İşte bu, usûldeki sağlamlık ve fürûdaki genellik sebebiyle İslâm, asırlar ve zamanlar boyunca dünya ve ahiretin hayrını taahhüd eden, insanlığın ebedî dini olmuştur.[1]

Umumî olan muhkem ve müteşâbih

Muhkem, lügat bakımından «حَكَمْتُ الدَّابَّةَ وَأَحْكَمْتُ» Yani, *hayvanı menettim,* anlamından alınmıştır. *Hüküm* ise; iki şeyi ayırmak, yani, hükme bağlamaktır. *Hâkim,* zalimi menedip iki hasmın arasını ayırır, yani hak ile batılı, doğru ile yalanı ayırd ederek meseleyi hükme bağlar.

«حَكَمْتُ السَّفِيهَ وَأَحْكَمْتُ» Yani, sefîhi, istediğini yapmaktan alıkoydum, menettim ve «حَكَمْتُ الدَّابَّةَ وَأَحْكَمْتُهَا» Yani, hayvana gem taktım, onu gemledim, denilir.

Hikmet de böyledir. O da sahibini uygun olmayan şeylerden meneder. Bir şeyin *ihkâmı,* o şeyin sağlam yapılmasıdır. *Muhkem* ise, mütkan, yani sağlam yapılmış, sağlamlaştırılmış şey, demektir.

İhkâmu'l-kelâm; haberlerde doğruyu yanlıştan, işlerde ise doğruluğu sapıklıktan ayırd etmekle sözü sağlamlaştırmadır. İşte sözün muhkem olanı, böyle olandır.

Yüce Allah, Kur'an'ın hepsini, bu anlamda, *muhkem* diye vasıflandırıp şöyle buyurmuştur:

الر ، كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

"Elif, Lâm, Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitabtır." (Hûd, 1)

1) Bu kısım için Şeyhulislâm İbni Teymiyye'nin; muhkem, müteşâbih ve tevil hakkında, Şam yakınındaki Teymur'da ve başka yerlerde yazdığı risalelere bakınız.

الر ، تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ

"Elif, Lâm, Râ. İşte bunlar, hikmet dolu Kitâb'ın âyetleridir." (Yûnus, 1)

Kur'an'ın hepsi muhkemdir. Yani o, hak ile bâtılı, doğru ile yalanı ayırd eden sağlam bir sözdür. İşte bu *ihkâm-ı âm*'dır.

Müteşâbih: Lügat bakımından; *teşâbüh*'ten alınmıştır. *Teşâbüh:* İki şeyden birinin diğerine benzemesidir.

Şübhe: İki şey arasında aynen veya manen benzerlik bulunduğu için, ikisinden birinin diğerinden ayırd edilememesidir.

Yüce Allah, bu konuda şöyle buyurmuştur: وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا *"Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir."* (Bakara, 25) Yani bu rızıklar, tat ve hakikat bakımından değil de, renk bakımından birbirine benzer, demektir.

Kimi de; güzellik ve kemalde birbirine benzer anlamın-dadır, demiştir.

Kelamın müteşâbih olması: Onun, bazısı bazısını tasdik eder biçimde birbirine benzer ve uygun olmasıdır. Yüce Allah, Kur'an'ın hepsini bu anlamda müteşabih olarak vasıflandırıp şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي

"Allah, sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitab olarak indirdi." (Zümer, 23), Bu anlamda Kur'an'ın hepsi müteşabihtir. Yani, kemal ve güzellikte birbirine benzer, mânâda birbirini tasdik edip benzeşir. İşte bu, *teşâbüh-i âmm*'dır.

Yukarıda geçen mutlak mânâsıyla muhkem ve müteşabihten her biri, diğerine aykırı değildir. Kur'an'ın hepsi itkân, yani sağlamlık anlamında muhkemdir. Onun bazısı, bazısını tasdik edip

birbirine benzer. Çünkü sağlam ve muhkem olan kelâmın, -her ne kadar lafızları değişik ise de- mânâları birbiriyle uyum içindedir. Kur'an bir şeyi emrederse, başka bir yerde onun zıddını emretmez. Yine ancak onu veya benzerini emreder. Yasaklarında ve haberlerinde de durum böyledir. Onda çelişki ve tutarsızlık yoktur.

وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

"Eğer o (Kur'an), Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı." (Nisa, 82)

Hususî olan muhkem ve müteşâbih

Burada sözünü ettiğimiz, hususî olan muhkem ve müteşâbihi, Yüce Allah şu âyette zikretmiştir:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ...

Sana Kitâb'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitâb'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalblerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek payeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler." (Âl-i İmran, 7)

Bu iki terim hakkında ayrı görüşler vardır. Bunların en önemlileri şunlardır:

a) Muhkem: Kendisiyle kasdedilen mânâ açıkça bilinen âyetlerdir. *Müteşâbih* ise, Allah'ın kendi ilmine seçip ayırdıklarıdır.

b) Muhkem: Ancak bir yönde ihtimali olandır. Müteşâbih ise, birçok yönden ihtimalli olandır.

c) Muhkem: Kendi başına anlaşılıp, açıklanmaya ihtiyacı olma-

T.C.
E. Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Hatice Bayraktar Kütüphanesi

yandır. *Müteşâbih* ise, kendi başına anlaşılmayıp başkasıyla açıklanmaya ihtiyacı olandır.

Âlimler, Kur'an'daki muhkeme; onun nâsıhı, helâli, haramı, hadleri, farzları, vaad ve vaîdi ile; *müteşâbih'e* ise, Kur'an'ın mensûhu, Allah'ın isimleri ve aşağıdaki âyetlerde zikredilen sıfatları ile misal verirler:

«اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى» *"Rahmân, Arş'a istivâ etmiştir."* (Tâhâ, 5)

«كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ» *"O'nun vechinden başka herşey helâk olacaktır."* (Kasas, 88)

«يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ» *"Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir."* (Fetih, 10)

«وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ» *"O, kulları üzerinde kâhirdir."* (En'âm, 18)

«وَجَآءَ رَبُّكَ» *"Rabbin geldi."* (fecr, 22)

«وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ» *"Allah onlara gadab etmiştir."* (Feth, 6)

«رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ» *"Allah onlardan razı olmuştur."* (Beyyine, 8)

«فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ» *"Bana uyun ki Allah da sizi sevsin."* (Âl-i İmran, 31)

Sûrelerin başlarındaki alfabe harflerini (hurûf-ı mukattaa'yı), âhiret gününün hakikatlarını ve kıyametle ilgili bilgiyi de müteşâbihe misal olarak vermişlerdir.

Müteşâbih'in bilinmesindeki ihtilaf

Hususî olan muhkem ve müteşâbihten her birinin mânâsında ihtilaf edildiği gibi, müteşâbihin bilinmesi imkânında da ihtilaf edilmiştir. Bu ihtilafın kaynağı, Yüce Allah'ın; «وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» sözündeki vakıfta âlimlerin ihtilaf etmeleridir.(2) Bu söz, mübtedâ olup, haberi; «يَقُولُونَ» ve «اَلرَّاسِخُونَ» nin başındaki vâv isti'nâf (başlangıç)

---

2) Âl-i İmran sûresinin 7. âyetinde şöyle buyurulmuştur: هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ. وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا ... Anlamı: *"Sana Kitab't indiren O'dur. Onun*

için olup «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللهُ» kavlinin sonunda mı durulacakdır? Yoksa «وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» ma'tûf ve «وَيَقُولُونَ» hâl olup, «وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» kavlinin sonunda mı durulacaktır?

Bir kısmı, birinci şıkkı kabul etmiştir. Übeyy İbni Ka'b, İbni Mesud, İbni Abbas ve Sahabe, Tâbiîn ve onlardan sonra gelenlerden daha başka âlimler bu görüşte olup, Hâkim'in Müstedrek'inde İbni Abbas'tan rivayet ettiği şu gibi hadisleri delil getirmişlerdir:

İbni Abbas, bu âyeti şöyle okuyormuş:

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللهُ وَيَقُولُ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ آمَنَّا بِهِ

"Onun tevilini Allah'tan başka kimse bilmez; ilimde yükselmiş olanlar ise, biz buna inandık derler."

وَإِنْ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ عِنْدَ اللهِ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ

"Şüphesiz ki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yükselmiş olanlar ise, buna inandık, derler."

Bunlar; âyetin delalet etttiği, müteşâbihin peşine düşenle-rin kötülenmeleri, kalblerinde eğrilik bulunmak ve fitne çıkarmaya çalışmakla nitelendirilmeleri gibi şeyleri de delil göstermişlerdir.

Hz. Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: "Resulullah (s.a.v.), «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ» *"Sana Kitâb'ı indiren O'dur."* âyetini[3], «أُولُو الْأَلْبَابِ» 'a kadar okuyup şöyle dedi: Müteşâbih âyetlere tâbi olanları gördüğünde onlardan sakın. Çünkü onlar, Allah'ın âyette belirttiği kötü kimselerdir."[4]

(Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalblerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşabih âyetlere tabi olurlar. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yükselmiş olanlar ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, der-ler."

Bu âyette, «وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» kavli, kendinden önceki cümleye atfedilirse mânâ şöyle oluyor: *"Onun tevilini ancak Allah ve ilimde yükselmiş olanlar bilir."* (A.E.)

3) Âl-i İmran sûresinin 7. âyetidir.

4) Bu hadisi, Buharî, Müslim ve daha başkaları nakletmiştir.

Âlimlerden bir kısmı da ikinci görüşü (yani atıf yapılma-sını) benimsemiştir. Bunların başında Mücahid vardır. Onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mushaf'ı başından sonuna kadar İbni Abbas'a arz ettim (okudum). Her âyette onu durdurup tefsirini soruyordum...

Nevevî bu kavli tercih edip, Müslim şerhinde şöyle demiştir: En sahih olan budur. Çünkü Allah'ın, kullarına, halktan hiç birinin bilmeye ve anlamaya yol bulamayacağı bir şeyle hitâb etmesi uzak bir ihtimaldir.

Tevilin mânâsını anlamakla iki görüşün arasını bulma

*"Tevil"*in mânâsına başvurmakla iki görüş arasında çelişki bulunmadığı açıkça anlaşılır. Çünkü "tevil" lafzı üç anlama gelir:

1- Lafzı, kendisine ilişkin olan bir delilden dolayı, râcih olan ihtimalden, mercûh olan ihtimale çevirme.

2- *"Tevil"*, tefsir anlamındadır. O da, mânâsı anlaşılıncaya kadar kendisiyle lafzın tefsir edildiği kelamdır.

3- *Tevil:* Kendisine kelamın tevil olunduğu hakikattır. Kendisiyle Allah'ın, zâtından ve sıfatlarından haber verdiği şeylerin tevili, O'nun mukaddes zâtının hakikatı olup, onun için sıfatların hakikatleri yoktur. Allah'ın âhiret gününden haber verdiği şeylerin tevili, âhiret gününde olan şeylerin kendisidir. Hz. Âişe'nin şu sözü bu anlamdadır: "Resulullah (s.a.v.), rükusunda ve secdelerinde şu duayı çokça okurdu: *"Sübhânekallâhümme Rabbenâ ve bi hamdike, Allâhümmağfir lî. (Allah'ım! Seni takdis ve tenzih ederim. Rabbim, takdisimiz hamdinledir. Ey Allah'ım! Beni bağışla.)* Resulullah, bu duayı okumakla Kur'an'ı tevil ediyordu. (Yani Yüce Allah'ın: «فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا» kavline uyuyordu.)"[5]

«وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللهُ» kavlinin sonunda durulmasını kabul edip,

5) Bu hadisi, Buharî, Müslim Ebu Davud ve Nesaî rivayet etmiştir.

«وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» kavlini isti'nâf, yani söz başı yapanlar, bu tevil ile ancak üçüncü mânâyı, yani kendisine kelamın tevil edildiği hakikatı kasdetmişlerdir. Allah'ın zatının hakikatını, O'nun aslını ve özünü, Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının keyfiyyetini ve âhiretin hakikatını ancak Yüce Allah bilir.

Mezkûr âyetteki (vâv)ın, başlangıç için değil, atıf için olduğunu kabul edip, «وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» kavlinin sonunda durulması görüşünde olanlar, bu tevil ile ancak ikinci mânâyı, yeni tefsiri kasdetmişlerdir. Müfessirlerin imamı olan Mücahid bu görüşte olup, Sevrî onun hakkında şöyle demiştir: Sana Mücahid'den tefsir gelirse bu sana yeter. Eğer onun, müteşâbihin tevilini bildiği zikredilmişse, bundan maksad, onun tefsirini bildiğidir.

Bundan açıkça anlaşılıyor ki, sonuçta iki görüş arasında çelişki yoktur. Bu mesele ancak tevilin mânâsındaki ihtilafa dayanmaktadır.

Kur'an'da, mânâları, dünyadaki bildiğimiz şeylere benzeyen bazı müteşâbih lafızlar vardır. Fakat hakikat, başka bir hakikata benzemez. Allah'ın isimleri ve sıfatları ile, kulların isimleri ve sıfatları arasında, her ne kadar lafızda ve küllî mânâda benzerlik varsa da, *Yaradan*'ın ve sıfatlarının hakikatı, yaradılanın ve sıfatlarının hakikatı gibi değildir. Araş-tırmacı âlimler, bunların mânâlarını anlar ve aralarındaki farkı ayırd ederler. Hakikatın kendisi ise ancak Allah'ın bildiği tevil kısmındandır. Bunun içindir ki Malik'e ve daha başka Selef âlimlerine; «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» *"Rahmân arş üzerine istivâ etti"* (Tâhâ, 5) âyeti sorulunca; "İstivâ mâlumdur, keyfiyyet mechuldür, ona inanmak vacibdir, onu sormak bid'attır." demişlerdir. Malik'ten önce, şeyhi Rabîa İbni Abdurrahman da şöyle demiştir: "İstivâ malumdur, keyfiyyet mechûldür, beyan Allah'tandır. Resulün görevi tebliğ etmek, bizim görevimiz inanmaktır." Böylece istivanın malum, keyfiyyetinin ise mechul olduğunu bildirmiştir.

Allah'ın, ahiret günü hakkında verdiği haberlere nisbetle de durum böyledir. Bu haberlerde de mânâları bizce bilinenlere benzeyen lafızlar vardır. Ancak bir hakikat, başka bir hakikattan farklıdır. Âhirette mîzan, cennet ve ateş var. Cennette de:

"Bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şarabtan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır..." (Muhammed, 15)

"Orada (Cennette) devamlı akan bir pınar, orada yükseltilmiş tahtlar, konulmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş halılar vardır." (Gâşiye, 12-16)

Biz, bunları biliyor ve bunlara inanıyoruz. Gaib olanın, şahid olandan daha büyük olduğunu, âhiretteki şeylerin, dünyadakilerden farklı olduğunu anlıyoruz. Fakat bu farklılığın hakikatı bizce malum değildir. Bu, ancak Allah'ın bildiği tevil kısmındandır.

Beğenilmeyen tevil

Beğenilmeyen tevil (tevil-i mezmûm): Lafzı, kendisiyle ilişkisi olan bir delilden dolayı, râcih olan ihtimalden mercûh olan ihtimale döndürmek, anlamındadır.

Müteahhirînden bir çoğu, kendi zanlarınca, Allah'ı yaratıklara benzemekten tamamen tenzih etmek için bu çeşit tevile güvenip dayanmışlardır. Bu, bâtıl bir zan olup, onları kendisinden kaçtıkları hatanın benzerine veya daha şiddetlisine düşürmüştür. Mesela, onlar; *"yed"* kelimesini, *"kudret"* ile tevil ettikleri zaman, bununla ancak Yaradan için *"el"* kabul etmekten kaçınmayı kasdetmişlerdir. Çünkü *"yed = el"*, yaratıklara mahsus olup, bu onlara karışık gelince, *"yed"i, "kudret"* ile tevil etmişlerdir. Bu, onlardan hâsıl olan bir çelişkidir. Çünkü onlar, kabul ettikleri mânâda, reddettikleri mânâdakine benzer bir hataya düşmüşlerdir. Çünkü kulların da kudreti vardır. Eğer onların kabul ettikleri kudret, mümkün olan bir hak ise, Allah için el kabul etmek de mümkün olan bir haktır. Eğer el kabul etmek, onların zannınca, teşbihi gerektirdiği için mümtenî olan bir batıl ise, kudret kabul etmek de mümtenî olan bir bâtıldır. Şu halde, bu *"yed"* lafzı, râcih olan ihtimâlden, mercûh olan ihtimale döndürülmüş anlamında müevveldir, denilmesi caiz değildir.

Tevil yapan Selef imamları ve daha başkaları hakkında gelen kötüleme ancak, mânâsı, başkalarına karışık gelmese de, kendilerine karışık gelen şeyleri, uygun olmayan biçimde tevil eden bu gibi kimseler içindir.

Âmm ve Hâss

(Umûm ve husûs ifade eden âyetler)

Teşrîî nazmın ve dinî ahkâmın, hedef edindiği bazı maksadları vardır. Teşrîî hükümde bazen, onu; bütün ferdleri kapsayan veya bütün durumlara uyan umumî bir hüküm kılan bazı özellikler toplanır. Bazen bu maksadın özel bir gayesi olup, o maksadla ilgili genel ifade, hükmü içine alır. Sonra o hükmün sınırını belirleyen veya çerçevesini daraltan bir açıklama gelir. Arapça beyan; hitabı renklendirme, maksad ve gayeleri açıklamada, lügat kuvvetine ve zenginliğine sahibtir. Bir de bu, Allah'ın mu'ciz kelâmında vârid olmuşsa, onun nefisteki tesiri, lügavî i'câz ile beraber teşrîî i'câzın bir alâmeti olur.

Âmm'ın tarifi ve umûm sîgaları

Âmm: Sınırlamadan, kendine uygun olanların hepsini kapsayan lafızdır.(1)

Âlimler, *"umûm"*un mânâsında ihtilaf etmişlerdir; *"umûm"* kelimesi lügatta sadece kendisi için konulmuş bir sîga olup, ona delalet eder mi, yoksa etmez mi?

1) Âmidî bu tarifi eleştirip kusurlu bulmuştur. Ancak ben bu tariften daha tam olanını bulamadım. Nitekim o, ileride gelecek olan hâssın tarifini de kusurlu bulmuştur. (Bkz. el-İtkân fi Usûli'l-Ahkâm, c. 2, s. 181, Tab. Halebî)

Âlimlerin çoğu, bu konuda, umuma hakikaten delalet etmesi için lügatta konulmuş sîgalar bulunduğu ve bu sîgaların, umumun dışında mecaz olarak kullanıldığı görüşünde olup buna, nassî, icmâî ve manevî delillerle istidlâlde bulunmuşlardır:

a) Şu âyet, nassî delillerdendir:

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ

* قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ ...

"Nuh, Rabbine dua edip dedi ki: "Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin ise elbette haktır. Sen, hâkimler hâkimisin.

Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O, asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir." (Hûd, 45-46)

Delaletin vechi şudur ki: Nuh aleyhisselâm, Yüce Allah'ın: *"Biz, seni ve aileni kurtaracağız..."* (Ankebût, 33) kavline dayanarak bu nidâ ile teveccüh etmiş (istekte bulunmuş)tur. Yüce Allah da Nuh'u bu nidasında tasdik edip, ancak oğlunun kendi ailesinden olmadığına delalet eden şeyi bildirmekle ona cevap vermiştir. Şayet *"ehl"*in, Nuh'a izafesi umûm için olmasaydı, bu asla doğru olmazdı.

Şu âyet de nassî delillerdendir:

"Elçilerimiz İbrahim'e (iki oğul ihsân edeceğimize dair) müjdeyi getirdiklerinde şöyle dediler: Biz, bu memleket halkını helâk edeceğiz. Çünkü oranın halkı zalim kimselerdir.

(İbrahim) dedi ki: Ama orada Lût var! Şöyle cevab verdiler: Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz. Onu ve ailesini elbette kurtaracağız. Yalnız karısı müstesna; o, (azabta) kalacaklar arasındadır." (Ankebût, 31-32)

Delaletin vechi şudur: İbrahim, meleklerin; *"Bu memleketin halkı"* sözünden umûm kasdedildiğini anlayıp, orada Lût peygamberin bulunduğunu söylemiş, melekler onu bu sözünde tasdik edip, Lut ve ailesini istisna ile tahsis ve karısını da kurtulanlardan

istisna ederek ona cevab vermişlerdir. Bunların hepsi umûma delalet etmektedir.

b) Şu âyetleri uygulamada Sahabe'nin icmâ etmesi de icmâî delillerdendir: *"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun."* (Nûr, 2)

"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin." (Mâide, 38)

Her zanî ve hırsız hakkında umumî olan bu âyetler ve benzerleri gibi.

c) Umumî oluşu, lafızların kullanılışından anlaşılan da mânâ ile ilgili olan delillerdendir. Her ne kadar bu lafızlar umûm için konulmuş değilse de, bunlardan hemen akla umûm mânâsı gelmektedir. Mesela; şart, istifham ve mevsûl lafızları gibi.

Şüphesiz ki biz, «كُلّ» ile «بَعْض» lafızları arasında fark bulunduğunu anlarız. Eğer «كُلّ» lafzı, umûm ifade etmeseydi, elbette fark tahakkuk etmezdi.

Şayet birisi, menfî nekre halinde; «لاَ رَجُلَ فِي الدَّارِ» *"Evde hiç bir adam yok."* dese; eğer o, herhangi bir adam gördüğünü bildirirse, yalancı sayılır. Şu âyet buna misaldir: *"Allah, beşere bir şey indirmemiştir."* (En'âm, 91) diyen kimseyi yalanlamak için: *"De ki: Musa'nın getirdiği kitabı kim indirdi."* (En'âm, 91) buyurulması gibi. Bu, nefiyden sonraki nekrenin umûm için olduğuna delalet eder. Eğer umûm için olmasaydı, bizim; «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ» sözümüz, tevhid sayılmazdı. Çünkü o zaman bu sözümüz, Allah'tan başka her ilahın nefyedilmesine delalet etmezdi.

Şu halde umûmun, kendisine delalet eden sîgaları vardır.

Bunlardan biri; «كُلّ» lafzıdır. Şu âyetler buna misaldir:

«كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» *"Her canlı ölümü tadacaktır."* (Âl-i İmran, 185)

«اللهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» *"Allah her şeyin hâlıkıdır."* (En'âm, 102)

«جميع» lafzı da böyledir.

Bunlardan biri de: Ahd için olmayan *(elif-lâm)* ile belirli olan ke-

limelerdir. Şu âyetler buna misaldir:

«وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ» *"Asra yemin olsun ki insan gerçekten ziyan içindedir."* (Asr, 1-2) Yani, *"her insan"* demektir. Bunun delili de, ondan sonra gelen «إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا» *"Bundan ancak iman edenler müstesnadır."* (Asr, 3) âyetidir.

«وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» *"Allah, alım-satımı helâl kılmıştır."* (Bakara, 275)

«وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا» *"Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin."* (Mâide, 38)

Bunlardan biri de: Nefy, ve nefy tarzındaki nekredir. Şu âyetler buna misaldir:

«فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ» *"Hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur."* (Bakara, 197)

«وَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا» *"Onlara (ana-babaya) "of" bile deme; onları azarlama."* (İsrâ, 23)

Veya şart tarzındaki nekredir. Şu âyet de buna misaldir:

«وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ» *"Eğer müşriklerden biri senden güvence dinleyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki, Allah'ın sözünü işitsin."* (Berâe = Tevbe, 6)

Bunlardan biri de: «الَّذِي ، الَّتِي» ve benzeri ism-i mevsullerdir. Şu âyetler buna misaldir:

«وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا» *"Ana ve babasına: Öf be size! diyen kimse..."* (Ahkâf, 17) Yani, bunu söyleyen herkes, demektir. Bunun delili, ondan sonra cem'i sîgası ile gelen şu âyettir:

«أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ» *"İşte bunlar, üzerlerine azab hak olmuş kimselerdir."* (Ahkâf, 18)

«وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَآذُوهُمَا» *"Sizden zina edenlerin ikisine de eziyet edin*

(veya ceza verin)." (Nisa, 16)

وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

"Kadınlarınızdan hayzdan kesilenler hakkında şüphelendinizse, onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süresi ise, yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır." (Talâk, 4)

Şart edatları da umûm ifade ederler. Şu âyetler buna misaldir:

«فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ» *"Her kim Kâbe'yi hac eder veya umre yaparsa, ona günah yoktur."* (Bakara, 158) Âyetteki «مَنْ» edatı, akıllı varlıklarda umûm ifade eder.

«وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ» *"Hayır namına ne yaparsanız Allah onu bilir."* (Bakara, 197) Âyetteki «ما» edatı, akılsız varlıklarda umûm ifade eder.

«وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ» *"Siz de nerede olursanız yüzünüzü o tarafa çevirin."* (Bakara, 150) Âyetteki «حَيْثُمَا» edatı, mekânda umûm ifade eder.

«أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» *"Hangisini deseniz, en güzel isimler (Esmâ-ı Hüsnâ) hep O'nundur."* (İsrâ, 110)

Âmm'ın kısımları

"Âmm", üç kısımdır:

1- Umumîliği değişmeyenler: Kâdî Celâleddîn el-Bulkînî[2] demiştir ki: "Buna dair misaller enderdir. Çünkü her umumî kelimenin muhakkak bir tahsis yönü vardır."

2) Abdurrahman İbni Resülân, Ebu'l-Fadl Celalüddin el-Bulkînî, fıkh, tefsir ve usûl-i arabiyyede ileri ve maharetli bir âlim idi. "el-İfhâm limâ fî Sahîhi'l-Buharî mine'l-İbhâm" adlı Buharî üzerine ta'lîkı vardır. Mısır'da kadılık yapmıştır. H. 824 yılında ölmüştür. (Bkz. el-İtkân, c. 2, s. 16)

Zerkeşî ise, *"el-Burhân"* adlı kitabında, Kur'an'da buna dair pek çok misal olduğunu zikrederek şu âyetleri misal getirmiştir: ﴿وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ *"Allah her şeyi bilir."* (Nisâ, 176) ﴿وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾ *"Rabbin kimseye zulmetmez."* (Kehf, 49) ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ﴾ *"Analarınız... size haram kılındı."* (Nisa, 23) Çünkü bunlarda tahsis yoktur.

2- *Kendisiyle husus kasdedilen umumîlik:* Şu âyetler buna misaldir: ﴿الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ﴾ *"Bir kısım insanlar, mü'minlere: (Düşmanınız olan) insanlar, size karşı asker topladılar, aman onlardan sakının! dediler."* (Âl-i İmran, 173) Âyetteki birinci "nâs"dan maksad, Ebu Süfyan'dır. Her ikisinde de umumîlik yoktur. Yüce Allah'ın ondan sonraki şu sözü buna delalet etmektedir. ﴿إِنَّمَا ذَٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ﴾ *"O şeytan (herif) ancak sizi kendi dostlarıyla korkutuyor."* (Âl-i İmran, 175)

Âyetteki ﴿ذَٰلِكُمْ﴾ lafzı ile, ayniyle bir kimse kasdedilmiştir. Şayet bununla cemî mânâsı, yani umumîlik kasdedilseydi, ﴿إِنَّمَا أُولَٰئِكُمُ الشَّيْطَانُ﴾ *"İşte onlar şeytanlardır"* derdi.

Şu âyetler de böyledir: ﴿فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ﴾ *"Zekeriyyâ mihrabda namaz kılmaya durduğu sırada, melekler ona seslendiler."* (Âl-i İmran, 39) Oysa ki, seslenen sadece Cebrail aleyhisselâmdır. Nitekim İbni Mesud'un kıraetinde olduğu gibi, ﴿الْمَلَائِكَةُ﴾ *"Melekler"* kelimesiyle Cebrail kasdedilmiştir.

﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾ *"Sonra insanların akın ettiği yerden (Arafat'tan) siz de akın edin."* (Bakara, 199) Âyetteki (nâs = insanlar) kelimesi ile Hz. İbrahim veya Kureyş dışındaki diğer Araplar kasdedilmiştir.

3- *Âmm-ı Mahsûs:* Hususîlik ifade eden umûmun, Kur'an'da pek çok misali vardır. Bu gibi âyetler, mensûh âyetlerden daha çoktur. İleride bunlar gelecektir.

Şu âyetler buna misaldir:

﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾ *"Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar*

yeyin, için." (Bakara, 187) «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا» *"Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."* (Âl-i İmran, 97)

Kendisiyle hususîlik kasdedilen umumîlik ile, husus ifade eden umumîlik arasındaki fark

Kendisiyle hususîlik kasdedilen umumîlik ile, husus ifade eden umumîlik arasında bazı bakımlardan fark vardır. En önemlileri şunlardır:

1- Kendisiyle hususîlik kasdedilen umumî kelimenin, ilkin, ne lafız, ne de hüküm bakımından bütün ferdlere şâmil olması kasdedilmez. Bu ancak, ferdlerden biri veya çoğu hakkında geçerlidir.

Husûs ifade eden umumîlik (âmm-ı mahsûs)tan ise, hüküm yönü hariç, lafız bakımından bütün ferdleri içine alan umumîlik anlaşılır.

Kendisiyle hususîlik kasdedilen umumîliğe misal: «اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ» kavlindeki «النَّاسُ» kelimesidir. Bu kelime her ne kadar umumî ise de, bununla lafız ve hüküm bakımından sadece bir kişi kasdedilmiştir. (O da yukarıda sözü edilen Nuaym İbni Mesud'dur.) «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ» kavlindeki «النَّاسِ» lafzı ise, kendisiyle, lafzın içine aldığı ferdler kasdedilen umumîliktir. Bununla beraber haccın vacib olmasının hükmü, insanlardan sadece gücü yetenleri kapsamaktadır.

2- Birincisi, ikincisinin hilafına, lafzın asıl mânâsı, başka bir mânâya nakledilip bazı ferdlerinde kullanıldığından, tamamen ve kesinlikle mecazîdir. Fakat bu konuda âlimlerin farklı görüşleri vardır. Bu konuda en doğru olan, mecazî mânâ değil, hakikî mânâdır. İmamu'l-Haremeyn'in[3], bütün fukahâdan naklettiğine

3) İmamu'l-Haremeyn; Abdülmelik İbni Ebî Abdillah İbni Yûsuf İbni Muhammed el-Cüveynî eş-Şâfiî el-Irakî, Ebu'l-Meâlî; İmam Gazâlî'nin şeyhi olup, Şâfiî'nin ashabının ileri gelenlerindendir. Hicrî 478 yılında ölmüştür.

göre; Şâfiî'lerin ekserisi, Hanefî'lerden bir çoğu ve Hanbelî'lerin tamamı bu görüştedir.

Şeyh Ebu'l-Hâmid el-Gazâlî; bu görüşün, Şâfiî ve ashabının mezhebi olduğunu söylemiştir. Subkî de bunu doğru-lamıştır. Çünkü lafzın, tahsisten sonra geri kalan kısmı içine alması, onu tahsis edilmeksizin içine alması gibidir. Bu içine alma, ittifakla hakikidir. Öyleyse bu içine alma (tenavül) de hakiki olsun.

3- Birincide yapılan tahsisin karînesi çok kez aklî olup ondan ayrılmaz. İkincinin karînesi ise lafzî olup bazen ayrılır.

Hâss'ın tarifi ve muhassısın açıklaması

Hâss: Âmm'ın mukabilidir. Hâss, sınırlama yapmadan, kendine uygun olanı kapsamayan şeydir. *Tahsîs:* Genel lafzın içine aldığı bazı şeyleri çıkarmaktır.

Muhassıs, yani umumî mânâyı tahsîs eden ifade; ya muttasıldır, ya da munfasıldır.

Muttasıl: Âmm ile, onu tahsîs eden (muhassıs)ın arası bir fâsıla ile ayrılmamış olandır.

Munfasıl ise, bunun aksine olandır.

Muttasıl olanlar, Kur'an'da beş ayrı şekilde bulunur:

1- Istisnâ şeklinde gelir. Şu âyetler buna misaldir:

﴿ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ * إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا ... ﴾

"Namuslu kadınları zina ile suçlayıp da sonra (suçlamalarını isbat için) dört şahid getirmeyenlere seksen dayak vurun ve artık onların şahidliğini asla kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Ancak bundan sonra tevbe edip uslananlar hariç." (Nûr, 4-5)

إِنَّمَا جَزَاؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا

اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ . ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِى الدُّنْيَا وَلَهُمْ ...

"Allah ve Resulü ile saaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmağa çalışanların cezası: (Ya) öldürülmeleri, ya asılmaları, ya ellerinin, ayaklarının çapraz kesilmesi veya (bulundukları) yerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyada çekecekleri rezilliktir; âhirette ise onlara büyük azab vardır. Ancak sizin onları (yenip) ele geçirmenizden önce tevbe edenler olursa, bilin ki Allah, bağışlayan, esirgeyendir." (Mâide, 33-34)

2- *Sıfat şeklinde gelir.* Şu âyet buna misaldir:

وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِى فِى حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِى دَخَلْتُمْ بِهِنَّ *"Birleş-tiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız..."* (Nisâ, 23) «اللَّاتِى دَخَلْتُمْ بِهِنَّ» kavli, «نِسَائِكُمْ» ün sıfatıdır. Buna göre, mânâ şöyledir. Erkeğe, kendisiyle gerdeğe girdiği kadından olan üvey kızı haram kılınmıştır. Eğer o kadınla gerdeğe girmemişse, kızıyla evlenmesi helaldir.

3- *Şart şeklinde gelir.* Şu âyetler buna misaldir:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

"Birine ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur." (Bakara, 180)

«اِنْ تَرَكَ خَيْرًا» sözü, vasıyyette şarttır.

وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا

"Sahip olduğunuz kölelerinizden mükâtebe isteyenleri de, eğer kendilerinde bir hayır (yani ödemeye kudret veya kesb ve emanet bulunduğunu) biliyorsanız, mükâtebe yapın." (Nûr, 33)

4- *Gâye olarak gelir.* Şu âyetler buna misaldir:

«وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ» *"Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin."* (Bakara, 196)

«وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ» *"Temizlenınceye kadar onlara (hayızlı kadınlara) yaklaşmayın."* (Bakara, 222)

5- *Bedelü'l-ba'z mine'l-kül şeklinde gelir.* Şu âyet buna misaldir:

«وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا» *"Yoluna gücü yeten herkesin Beyt'i haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."* (Âl-i İmran, 97)

Âyetteki «مَنِ اسْتَطَاعَ» kavli, «النَّاسِ» dan bedel olup, hac, hâssaten gücü yeten kimseye vacib (farz) olmuş olur.

Munfasıl olan muhassıs: Başka bir yerde bulunan âyet, hadis, icmâ veya kıyastır.

Kur'an ile tahsis edilene misal şu âyettir:

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ

"Boşanmış kadınlar, üç kur' (üç âdet veya üç temizlik süresi bekleyip) kendilerini gözetlerler (gebe olup olmadıklarına bakarlar)" (Bakara, 228)

Bu âyet, gebe veya gebe olmayarak, kendisiyle gerdeğe girilmiş veya girilmemiş olarak boşanan her kadın hakkında genel bir hüküm içermektedir. Bu âyet, Yüce Allah'ın şu âyetleriyle tahsis edilmiştir:

وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

"Gebe kadınların iddetleri, çocuklarını doğurmaları ile biter." (Talâk, 4)

إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ

"Mü'min kadınları nikahlayıp da, henüz gerdeğe girmeden onları boşarsanız, onları sayacağınız bir iddet süresince bekletme hakkınız yok-

tur." (Ahzab, 49)

Hadis ile tahsis edilene misal:

وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا

"Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır." (Bakara, 275)

Bey', yani alım-satımdan, hadiste zikredilen fâsid alım-satımlar tahsis edilmiştir. Buharî'nin rivayetine göre; İbni Ömer (r.a.) şöyle demiştir:

نهى رسولُ الله صلعم عَنْ عَسْبِ الْفَحْلِ

"Resulullah (s.a.v.), aygırın neslini satmayı (yani döllendiren erkek hayvan için ücret alınmasını) yasakladı."

Buharî ve Müslim'in, İbni Ömer'den rivayetine göre;

أن رسول الله صلعم نهى عن بيع حَبَلِ الْحَبَلَة

"Resulullah (s.a.v.), habelü'l-habele'yi (yani gebe devenin dişi doğan yavrusunun hamlini) satmayı yasakladı." Cahiliyet halkı (arası)nda (akıbeti bilinmeyen) böyle bir satış (şekli) vardı. Herkes, (mesela) bir deveyi (veya herhangi bir malı), gebe bir devenin doğurmasına, sonra bu doğan dişi yavru da (gebe kalıp) karnındaki cenîni doğurmasına bağlayarak mal alıp satardı.

Bu hadisin lafzı, Buharî'ye ait olup, bu konuda daha başka hadisler de vardır.

Ribâ'dan, Sünnet ile sabit olan arâyâ'ya[4] ruhsat verilmiş olup

4) Bey-i arıyye (çoğulu: Arâyâ), Nevevî'nin beyanına göre; bahçe sahibinin, belli bir ağacını, diğerlerinden ayrılıp kurtulduğunda ne kadar okka geleceğini tahmin ederek bunu bir meclis-i akidde, bu tahminî mikdarda kuru hurmaya satmasıdır. Satan, kuru hurmayı alır, müşteriye bir ağaç hurmayı teslim ederdi. Buna, beş veski geçmemek üzere istisnâen müsaade edilmiştir. (Buharî Tec. Terc. c. 6, s. 493) (A.E.)

bu mübahtır. Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivayete göre:

أن رسول الله رخص فى بيع العرايا بخرصها فيها دون خمسة أوسق أو فى خمسة أوسق

"Resulullah (s.a.v.), arâyâ bey'inde beş vesk, yahud beş veskten az mikdara müsaade etmiştir." (5)

İcmâ ile tahsis edilen âyetlere misal, miras âyetleridir.

يُوصِيكُمُ اللهُ فِى اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ

"Allah size, evladınız hakkında şöyle vasiyet ediyor: Erkeğe, iki kadın payı vardır." (Nisâ, 11)

Bu âyetten, icmâ ile rakîk tahsis edilmiştir. Çünkü rıkk(6), vâris olmaya engeldir.

Kıyas ile tahsis edilene misal, zina âyetidir:

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

"Zina eden erkek ve kadının her birine yüzer dayak vurun." (Nûr, 2)
Bu âyeti;

فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ

"Onlara, hür kadınlara lazım gelen cezanın yarısı verilir." (Nisâ, 25) âyetindeki, cariyenin durumuna kıyasla, kölenin durumu, mezkur âyetten tahsis edilmiştir.

---

5) Hadis, müttefekun aleyhtir.

6) Rıkk: Şeriatta, bir şahıs için sürekli olan hükmî acz, demektir. Başlangıçta, aslı kâfir olan köle, ceza olarak "rıkk" olur ve mülk sayılır. Böyle köleye "rakîk" denir. Rıkk, köleliğin en ağır şeklidir. Çünkü "abd" denen müslüman köle, bazan hür insandan daha güçlü olur.

Rıkk; kâfir olan köle için sürekli olarak kalır. Hatta sonradan müslüman olsa da, yine rakîk olarak kalır. (Bkz. Keşşâf u Istılâhâti'l-Fünûn, c. 1) (A.E.)

Sünnetin Kur'an ile tahsis edilmesi

Bazan Kur'an, Sünnet'i tahsis eder. Âlimler buna, Ebu Vâkıd el-Leysî'den (r.a.) rivayet edilen şu hadisle misal verirler. Ebu Vâkıd demiş ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu:

ما قطع من البهيمة وهي حية فهو ميتٌ

"Hayvan canlı iken ondan kesilip alınan şeyler murdardır." (7)

Bu hadis, şu âyetle tahsis edilmiştir:

وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ

"Hayvanların yünlerinden, yapağılarından, kıllarından bir zamana kadar eşya ve ticaret malı yarattı." (Nahl, 80)

Umumî olan tahsis edildikten sonra geri kalanının delil olarak kullanılmasının sahih olması

Âlimler, umumî (âmm) olan, tahsis edildikten sonra geri kalanının delil olarak kullanılmasının sahih olup olmadığında ihtilaf etmişlerdir. Muhakkiklere göre, muhtâr olan, tahsîs suretleri dışında onu hüccet olarak kullanmak sahihtir.(8) Onlar, buna icmâî deliller ve aklî delillerle istidlal etmişlerdir.

a) İcmâî delillerden biri şudur: Hz. Fatıma (r.anhâ), kâfirin mü'mine ve kâtilin maktûle vâris olamayacağı hükmü ile tahsis

7) Bunu, Ebu Davud ve Tirmizî nakletmiştir. Tirmizî onun hasen olduğunu söylemiştir. Lafız ona aittir.

8) Bununla delil getirmeyi, İsa İbni Eban ve Ebu Sevr mutlak olarak nakletmiştir. Belhî ise: Şayet şart, sıfat ve istisna gibi muttasıl biri delil ile tahsis edilmişse o hüccettir. Eğer munfasıl bir delil ile tahsis edilmişse, hüccet değildir, demiştir. (Bkz. el-Âmidî, c. 2, s. 213)

edilmiş olan;

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ

"Allah size, evladınız hakkında şöyle vasiyyet ediyor: Erkeğe iki kadın payı vardır." (Nisâ, 11) âyetinin umumîliği ile, babasından kalan mirası hakkında Ebu Bekr'e hüccet getirmiş, Sahabe'den hiç biri onun bu açık ve meşhur ihticâcının doğruluğunu inkâr etmemiştir. Bu da onun ihticâcının doğruluğu hakkında bir icmâdır. Bunun için Ebu Bekr (r.a.), Fatıma'yı mirastan mahrum etmede Resulullah (s.a.v.)'in:

نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورِثُ مَا تَرَكْنَاهُ صَدَقَةً

"Biz peygamberler, miras bırakmayız. Bizim bıraktığımız sadakadır."[9] kavliyle hüccet getirmeye yönelmiştir.

b) Aklî delillerden biri şudur: Umumî olan, tahsisten önce, kısımlarından her birinde icmâen hüccettir. Asl olan, bir engel bulunmadıkça, tahsisten önce var olanın, ondan sonra da bâkî olmasıdır. Burada tahsis suretleri dışında bir engel yoktur. Şu halde umumî olan, tahsisten sonra geri kalanda hüccet olarak devam eder.

Kur'an'daki hitabların şümulü

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ

"Ey peygamber, Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme." (Ahzab, 1) ve;

---

9) Bu hadis, Sahîhayn'da ve diğer kaynaklarda mevcuttur.

يَآ أَيُّهَا الرَّسُولُ لاَ يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ

"Ey Resul! Küfür içinde koşuşanlar(ın hâli) seni üzmesin." (Mâide, 41) gibi âyetlerdeki Resulullah (s.a.v.)'e mahsus olan hitabda ihtilaf edilmiştir. Bu hitab, ümmeti kapsar mı, yoksa kapsamaz mı diye tartışılmıştır.

a) Bir kısmı, Resulullah (s.a.v.), ümmete örnek sayıldığı için, bu hitab ümmeti de içine alır, görüşündedir.

b) Diğerleri de "bu hitab, ümmeti içine almaz; çünkü sîga, hitabın sadece Resulullah'a mahsus olduğuna delalet ediyor" demişlerdir.

Âlimler; يَآ أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinizden çekinin."* (Nisâ, 1) gibi âyetlerde Yüce Allah'ın; *"Ey insanlar"* şeklindeki hitabında da ihtilaf etmişlerdir. Bu hitab, Resulullah'ı kapsar mı, yoksa kapsamaz mı? Bu konuda sahih olan, her ne kadar hitab, başkasına tebliğ etmesi için onun lisanı üzere gelmiş ise de, umumî olduğu için onu da kapsamasıdır.

Bazısı şöyle bir ayırım yapıp demiştir ki: Eğer hitab; قُلْ yani; *"söyle, de ki"* lafzı ile beraber olursa, Resulullah'ı kapsamaz. Çünkü bu hitabın zahirinden "tebliğ" olduğu anlaşılmaktadır. Şu âyette olduğu gibi:

قُلْ يَآ أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّى رَسُولُ اللهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا

"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize Allah'ın elçisiyim." (A'raf, 158)

Eğer hitab, قُلْ lafzı ile beraber gelmemişse, Resulullah'ı da kapsar.

يَآ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا

"Ey insanlar! Doğrusu Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık." (Hucurât, 13) ve;

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ

"Ey iman edenler! Şarab, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları, şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının..." (Mâide, 90) âyetlerinde olduğu gibi, *"insanlar"*a veya *"mü'minler"*e izafe edilerek gelen hitabdan; birincide, yani insanlara izafe edilen hitabda muhtar olan, hitabın; kâfir, köle ve dişiyi de kapsamasıdır.

İkincide, yani mü'minlere izafe edilen hitabda muhtar olan, hitabın sadece son ikisini kapsamasıdır. (Yani mü'min olan hür erkeklerle beraber mü'min köleyi ve kadını da kapsadığı kâfiri kapsamamasıdır.)

Böylece teklifin bütün mü'minlere nisbet edilmesi gözetilip, ancak köle; fakirlik ve efendisine hizmet ile meşguliyet gibi, kendisine ârız olan durumlardan dolayı hac ve cihadın vücubu gibi bazı hükümlerden hariç sayılmıştır.

Âyette, müzekker ve müennes bir arada zikredildiğinde, müzekker galib olur. Allah Teâlâ'nın Kur'an'daki hitabının çoğu müzekker lafzıyladır. Kadınlar, müzekker lafzının bütünü içinde dahil olur. Bazan tenbih ve izah için, kadınlar ayrı bir lafızla zikredilir. Bu onların, kendilerine uygun olan genel lafızda dahil olmalarına engel olmaz. Mesela:

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثَى

"Erkek olsun, kadın olsun, her kim de iyi işler yaparsa..." (Nisâ, 124) âyetinde geldiği gibi.

* * *

Nâsıh ve Mensûh[1]

Semavî şeriatlar, Allah tarafından peygamberlerine, akîde, ibadet ve muamele hususunda insanları ıslah etmek için indirilir. Bütün semavî dinlerde akîde bir olup, ulûhiyyet ve rubûbiyyetin (tanrılık ve rablığın) birliğine dayandığı için, bunda Allah tarafından değişiklik yapılmamıştır. Bütün peygamberlerin daveti, akîdede birleşmiştir. Şu âyette bildirildiği gibi, hepsinin davet ettiği iman esasları aynıdır:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ

"Senden önce hiçbir resul göndermedik ki ona: "Benden başka ilâh yoktur; şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım." (Enbiyâ, 25)

Muamelât ve ibadetlere gelince; bunlar, nefsi güzelleştirip olgunlaştırmayı, toplumun selâmetini, yardımlaşma ve kardeşlik bağlarını korumayı hedef edinen genel esaslarda birleşir. Ancak

---

1) Sayılamıyacak kadar çok kişi bu konuda müstakil eser yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Ebu Ubeyd el-Kâsım İbni Selâm, Ebu Davud es-Sicistanî, Ebu Cafer en-Nahhâs, İbnü'l-Enbârî, Mekkî, İbnü'l-Arabî ve daha başkaları (Bkz. el-İttkân, c. 2, s. 20)

Çağdaş âlimlerden Dr. Mustafa Zeyd de, "en-Nesh fi'l-Kur'ân" adlı bir eser yazmıştır.

her ümmetin istek ve ihtiyaçları, kardeşinin istek ve ihtiyaçlarından bazen farklı olur. Herhangi bir asırda bir kavme uygun olan hükümler, başka bir asırda onlara uygun olmayabilir. Doğuş ve kuruluş dönemindeki davet yolu, gelişme ve kalkınmadan sonraki davet yolundan (şeriatından) farklı olur. Bu durumdaki teşrîin hikmeti, öbüründen başkadır. Şüphesiz ki, şeriat koyan Yüce Allah'ın rahmeti ve ilmi her şeyi kuşatır. Emir ve nehyin sahibi Allah'tır:

لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ

"Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir." (Enbiyâ, 23)

Kulların faydası gözetilerek, bir teşrîin, diğeri ile yürürlükten kaldırılmasında bir tuhaflık yoktur.

Nesh'in tarifi ve şartları

Nesh, lügat bakımından, *izâle* anlamındadır. «نَسَخَتِ الشَّمْسُ الظِّلَّ» *"Güneş, gölgeyi izâle etti."* denilmesi de bu anlamdadır. Bir şeyi, bir yerden bir yere nakletmek anlamında da kullanılır. Mesela «نَسَخْتُ الْكِتَابَ» *"Kitabın içindekini naklettim."* denilir. Kur'an'da:

إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

"Çünkü Biz, yaptıklarınızı kaydediyoruz. (Yani amellerinizi sayfalara naklediyoruz." (Câsiye, 29) buyurulmuştur.

Nesh, ıstılahta; şer'î hükmü, şer'î bir hitab ile yürürlükten kaldırmadır. *"Hükm"* kaydıyla, aslî beraetin kaldırılması tarif dışı kalır. *"Şer'î hitab"* kaydıyla da, ölüm, delilik, icma veya kıyas sebebiyle hükmün kaldırılması hariç kalır.

«مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ ... البقرة-١٠٦» âyetinden anlaşıldığı üzere Allah'a *"nâsih = nesheden"* dendiği gibi, âyete ve kendisiyle neshin bilindiği şeye

de *nâsıh"* denir. Mesela: *Şu âyet, şu âyeti neshedicidir,* dendiği gibi, diğer bir hükmü nesheden hükme de *"nâsıh"* denir.

Mensûh ise, yürürlükten kaldırılan hükümdür. Mesela, miraslarla ilgili âyet veya içinde ana-babaya ve yakınlara vasiyyet edilmesi hükmünü nesheden hüküm bulunan âyetler -ki ileride gelecektir- mensûhtur.

Yukarıda geçenlere uygun olarak nesihte şunlar şart koşulur:

1- Nesh edilen hükmün şer'î olması.

2- Hükmün kaldırılması hakkındaki delilin, hükmü neshedilen hitabtan geri çekilen (uzaklaşan) şer'î bir hitab olması.

3- Hükmü kaldırılan hitabın, belli bir vakitle kayıtlanmış olmaması. Aksi takdirde hüküm, vaktin sona ermesiyle sona erer. Bu ise nesih sayılmaz.

Mekkî[2] demiştir ki: Âlimlerden bir kısmı; ﴿فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللهُ بِأَمْرِهِ﴾ *"Allah, onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar siz affedip bağışlayın."* (Bakara, 109) âyetinde görüldüğü gibi, vakit ve gaye bildiren hitabın (yani emrin), mensûh değil, muhkem olduğunu, çünkü bu emrin belli bir zamana bağlandığını, belli bir zamana bağlanan emirde ise nesh bulunmadığını söylemişlerdir.

Hakkında nesh vâki olanlar

Buradan bilinir ki, nesih ancak emirlerde ve yasaklarda olur. Gerek bunlar talebde sarîh olsun, gerekse emir veya nehy anlamındaki haber lafzıyla gelmiş olsun fark etmez. Ancak bunlar; Allah'ın zâtı, sıfatları, kitapları, peygamberleri ve ahiret gününe dayanan itikadlarla veya ahlâkî âdâb ile veya muamelât ve ibadetlerle ilgili olmamalıdır. Çünkü şeriatların hepsinde bu asıllar

2) Mekkî İbni Ebî Talib Hamûş İbni Muhammed İbni Muhtâr el-Kaysî el-Mukrî. Künyesi: Ebu Muhammed. Aslı; Kayravân'dan. Kur'an ilimleri ve arapça hakkında birçok eserleri var. "Nâsıh ve Mensûh" hakkında bir kitabı var. Kurtuba'da oturmuş, iki kez Mısır'a seyahat etmiş. H. 437 yılında ölmüştür.

vardır ve hepsi bunlarda ittifak etmişlerdir. Yani bu asıllar hepsinde aynıdır. Mesela, Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ

"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı." (Şûrâ, 13)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ

"Ey iman edenler! Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı." (Bakara, 183)

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا

"İnsanlara haccı ilan et. Gerek yaya olarak, gerekse her uzak yoldan, yorgun argın binekler üzerinde sana gelsinler." (Hac, 27)

Kısas hakkında şöyle buyurmuştur:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ

"Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (misliyle cezalandırılır)." (Maide, 45)

Cihad hakkında şöyle buyurmuştur:

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ

"Nice peygamberler vardır ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar." (Âl-i İmran, 146)

Ahlâk hakkında şöyle buyuruyor:

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا

"Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme." (Lokman, 18)

Nitekim vaad ve vaîd gibi, taleb anlamında olmayan sarîh habere de nesh girmez.

Kendisiyle neshin bilindiği şeyler ve önemi

Ahkâm karışmaması için, nâsih ve mensûhu bilmenin, fakihler, usulcüler ve müfessirlerden olan âlimlerce, büyük önemi vardır. Bundan dolayı bilinmesine teşvik hakkında pek çok eserler vârid olmuştur. Rivayete göre; Hz. Ali, bir kadıya uğrayıp ona: Nâsıh ve mensûhu biliyor musun? diye sorduğunda kadı:

— Hayır, cevabını vermiş. Bunun üzerine Hz. Ali:

— Kendini de, başkalarını da helâk ettin, demiştir.

İbni Abbas: وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا *"Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiştir."* (Bakara, 269) âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu, Kur'an'ın nâsıhı, mensûhu, muhkemi, müteşâbihi, önce nâzil olanı, sonra nâzil olanı, helâli ve haramıdır."[3]

Nâsıh ve mensûhu bilmenin yolları vardır:

1- Hz. Peygamber (s.a.v.)'den veya Sahabi'den sarîh nakil.

كنت نهيتكم عن زيارة القبور ألافزوروها

"Size kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Bilakis onları ziyaret ediniz..." [4] hadisi gibi.

3) Bunu, İbni Cerîr, İbnü'l-Münzir ve İbni Ebî Hâtim, İbni Abbas'tan nakletmişlerdir.
4) Bu hadisi, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî ve Hâkim rivayet etmişlerdir.

Enes'in, Bi'r-i Maûne ashabı olayı hakkında anlattıkları da buna misaldir. Enes: Onlar hakkında Kur'an indi. Biz onu nesh edilip kaldırılıncaya kadar okuduk, demiştir. Nitekim bu konu ileride gelecektir.[5]

2- Birinin nâsıh, diğerinin mensûh olduğuna dair ümmetin icmâı bulunması.

3- Tarih bakımından önce ve sonra olanın bilinmesi.

Nesihte; ictihada veya müfessirlerin sözüne veya deliller arasında zâhiren çelişki bulunmasına veya râvîlerden birinin daha sonra müslüman olması gibi hususlara itimad edilmez.

Nesh hakkındaki görüşler ve sübutunun delilleri

İnsanlar nesh konusunda dört kısımdır:

1- Yahudiler: Bunlar, neshi kabul etmezler. Çünkü bu, onların zannınca bedâdır.[6] Bedâ, gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkmasıdır. Onlar bununla şunu kasdediyorlar: Nesh, ya herhangi bir hikmeti bulunmaksızın olur -ki, bu Allah hakkında muhal olan abes bir şeydir- ya da evvelce zâhir olmayıp sonradan zâhir olmuş bir hikmetten dolayı olur ki, bu da bedâi ve daha önce bilmemezliği gerektirir. Bu da Allah hakkında muhaldir.

---

5) Bunlar, Resulullah (s.a.v.)'in ashabından bir heyet olup, Resulullah bunları Necran halkına göndermişti. Bunlar, gidip Bi'r-i Maûne denen yerde konakladılar. Âmir İbni Tufeyl bunlara karşı, Asıyye, Rıhl ve Zekvân kabilelerinden yardım istedi. Gelip bunları kuşattılar ve hepsini öldürdüler.

6) Bedâ, lügatta: Gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması veya evvelce yok iken yeni bir görüş doğması veya önceden bilmediği yeni bir şeyi öğrenme gibi anlamlara gelir.

Bedâ, Allah'a bilgisizlik ve eksiklik nisbet etmeyi gerektirdiği için Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Zeydiyye tarafından reddedilmiştir. Zira nesih, şer'î delille sabit olmuş bir hükmün,yeni şer'î delille yürürlükten kaldırılması demek olup, kaldırılan hükmün müddeti ve bitiş zamanı önceden Allah tarafından malumdur.

Nesihte değişiklik, Allah'ın ilminde değil, insanların bilgi ve uygulamalarında meydana gelmektedir. (Bkz. İslâm Ansiklopedisi, T.D.V.) (A.E.)

Onların bu istidlâli fâsiddir. Çünkü nâsih ve mensûhtan her birinin hikmeti önceden Allah tarafından bilinmektedir. Bunların hikmetini yeni öğrenmiş değildir. Yüce ve ulu olan Allah, hikmeti ve hükmündeki mutlak tasarrufu gereği, önceden kendisince bilinen bir faydadan dolayı kullarını bir hükümden başka bir hükme nakleder.

Yahudilerin kendileri, Musa'nın şeriatının, kendinden öncekileri nesh ettiğini itiraf ediyorlar. Tevrat metinlerinde nesh gelmiştir. Mesela, helâl iken, İsrailoğullarına hayvanlardan birçoğunun haram kılınması gibi. Nitekim Yüce Allah, onlar hakkında verdiği haberde şöyle buyurmuştur:

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلاَّ مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ

"Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlüsü Israiloğullarına helâl idi." (Âl-i İmran, 93)

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ

"Yahudilere bütün tırnaklı hayvandan haram kıldık." (En'âm, 146)

Hz. Adem'in, erkeği, ayrı batında doğan kız kardeşi ile evlendirdiği Tevrat'ta vardır. Allah, bunu Musa'ya haram kılmıştır. Musa, önce İsrailoğullarına, kendilerinden buzağıya tapanları öldürmelerini emretmiş, sonra kendilerine, onlardan kılıcı kaldırmalarını, yani öldürmemelerini emretmiştir.

2- *Râfızîler:* Bunlar, neshi kabulde aşırı gidip bu konuda yayılmışlardır. Allah hakkında bedâ caiz görmüşlerdir. Bunlar, bu konuda yahudilerin tam zıttıdır. Hz. Ali'ye nisbet ettikleri yalan ve uydurma sözlerle ve bir de Yüce Allah'ın: يَمْحُو اللهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ *"Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır."* (Ra'd, 39) sözüyle buna delil getirmişlerdir. Bu âyeti; Allah için, önce yokken, sonradan, silme ve yerinde bırakma fikri doğar, peyda olur, anlamında yorumlamışlardır.

Bu, sapıklıkta aşırı gitmek ve Kur'an'ı tahrif etmektir. Çünkü âyetin mânâsı: *Allah, neshedilmesini doğru bulduğunu neshedip, onun yerine, konulmasında fayda gördüğü şeyi koyar veya yerinde bırakır,* demektir.

Mahv ve isbat (silme ve yerinde bırakma)dan her biri, birçok durumlarda mevcuddur. Mesela: ﴿إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ﴾ *"Iyilikler kötülükleri giderir."* (Hûd, 114) âyetinde belirtildiği gibi, kötülükleri iyiliklerle siler. Tevbe edenlerin küfür ve günahlarını tevbe ile silip, iman ve taatlarını bırakır. Bunun yapılmasından bedâ, yani, gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, evvelce yok iken yeni bir görüş doğmuş olması gerekmez. Bilakis Allah bunu, meydana gelmesinden önce bilmesiyle yapar.

3- *Ebu Müslim el-Esfehânî*[7]: Bu zât, aklen neshi caiz görüp, şer'an vukûunu kabul etmez. Şu âyetle delil getirerek, onun, özellikle Kur'an'da neshi kabul etmediği söylenir:

لاَ يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلاَ مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ

"Ona, önünden de ardından da bâtıl gelemez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir." (Fussılet, 42)

Esfehanî, bu âyeti, Kur'an'ın hükümleri ebediyyen ibtal edilmez, anlamında yorumlamıştır. O böylece, nesh âyetlerini tahsise yormaktadır.

Ona şöyle cevab verilmiştir: Mezkûr âyetin mânâsı; *Kur'an'dan önce onu ibtal eden kitaplar gelmediği gibi, Kur'an'dan sonra da onu ibtal eden bir şey gelmez,* demektir.

4- *Âlimlerin çoğunluğu (Cumhûr-i Ulemâ):* Neshin aklen caiz olup, şer'an vukû bulduğunu, şu delillerden dolayı kabul etmişlerdir:

I- Çünkü Allah'ın fiilleri, ağrâz ile muallel değildir. O, bir va-

7) Bu zât, Muhammed İbni Bahr'dır. Ebu Müslim el-İsfehânî diye meşhur olmuştur. Mu'tezile mezhebindendir. Müfessirlerin büyüklerindendir. En önemli kitabı, tefsir hakkındaki: "Câmiu't-Te'vîl"dir. Hicrî 322 yılında ölmüştür.

kitte bir şeyi emreder, başka bir vakitte onu yasaklayıp nesh eder. O, kullar için faydalı olanları en iyi bilendir.

II- Çünkü Kitab ve Sünnet'in nasları, neshin cevaz ve vukuuna delalet etmektedir.

a) Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ

"Biz, bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman..." (Nahl, 101)

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا

"Eğer Biz, bir âyetin hükmünü kaldırır veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını veya dengini getiririz." (Bakara, 106)

b) İbni Abbas'tan rivayet edilen sahih hadiste o şöyle demiştir: Ömer (r.a.) dedi ki: Bizim, Kur'an"ı en iyi okuyanımız ve en iyi hüküm verenimiz Übeyy'dir. Biz ise Übeyy'in sözünden bir kısmını terkediyoruz. Oysa Übeyy diyor ki: Ben, Resulullah'tan işittiğim bir şeyi asla terketmem. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer biz, bir âyetin hükmünü kaldırır veya onu unutturursak..."* (Bakara, 106)

Nesh'in kısımları

Nesh, dört kısımdır:

Birinci kısım: Kur'an'ın Kur'an ile neshi: Bu kısımda, neshi kabul edenler tarafından, neshin cevazı ve vukûu üzerinde ittifak olunmuştur. Mesela, bir yıl iddet bekleme âyeti, dört ay on gün iddet bekleme âyeti ile neshedilmiştir. Nitekim ilerideki misallerde bu mesele gelecektir.

Ikinci kısım: Kur'an'ın Sünnet ile neshedilmesi: Bu da iki çeşittir:

a) Kur'an'ın âhâd sünnet ile neshedilmesi. Çoğunluk, bunun caiz olmadığı görüşündedir. Çünkü Kur'an mütevatir olup kesin bilgi ifade eder. Âhâd sünnet ise zanlıdır, şüp-helidir. Malum olanın zanlı olanla yürürlükten kaldırılması sahih değildir.

b) Kur'an'ın mütevatir sünnetle neshedilmesi. Malik, Ebu Hanife ve bir rivayette Ahmed bunu caiz görmüştür. Çünkü hepsi vahiydir. Yüce Allah:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى ، إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى

"O, hevâdan konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başka-sı değildir." (Necm, 3-4)

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

"Sana da Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara beyan edesin." (Nahl, 44) buyurmuştur.

Şu halde nesh, beyandan bir çeşittir. Yani bir çeşit açıklamadır. Şâfihi, Zâhirîler ve diğer bir rivayette Ahmed bunu kabul etmemiştir. Çünkü Yüce Allah:

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا

"Eğer Biz, bir rivayetin hükmünü kaldırır veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını veya dengini getiririz." (Bakara, 106) buyurmuştur. Oysa ki Sünnet, ne Kur'an'dan daha hayırlıdır, ne de onun dengidir.

Üçüncü kısım: Sünnet'in Kur'an ile neshedilmesi: Çoğunluk bunu caiz görmüştür. Namazda, Kudüs'deki Beytü'l-Makdis'e yönelmek, Sünnet ile sabittir. Kur'an'da buna delalet eden bir şey yoktur. Bu sünnet, Kur'an'daki şu âyette neshedilmiştir:

فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

"Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir." (Bakara, 144)

Âşûrâ günü orucunun vücubu da Sünnet ile sabit olup, şu âyet ile neshedilmiştir:

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

"Sizden Ramazan'a erişen orucunu tutsun." (Bakara, 185)[8]

İki rivayetten birinde, Şâfiî bu kısmı kabul etmeyip şöyle demiştir: "Her nerede hüküm, Sünnetle vaki olmuşsa, o sünnetle beraber Kur'an da vardır veya Kur'an ile vaki olmuşsa, Kitab ve Sünnetin birbirine uygunluğunu beyan edip onu destekleyen bir sünnet vardır."[9]

Dördüncü kısım: Sünnetin sünnet ile neshedilmesi: Bu da dört çeşittir: 1- Mütevatirin mütevatir ile neshedilmesi. 2- Âhâd'ın âhâd ile neshedilmesi. 3- Âhâd'ın mütevatir ile neshedilmesi. 4- Mütevatirin âhâd ile neshedilmesi.

İlk üçü caizdir. Dördüncü çeşitte ise, Kur'an'ın âhâd sünnet ile neshedilmesinde vârid olan ihtilaf vardır. Çoğunluk bunun caiz olmadığı görüşündedir.

İcmâ veya kıyasdan biri ile neshe gelince; bunlarla nesih, sahîh olan kavle göre, caiz değildir.

Kur'an'daki neshin çeşitleri

Kur'an'daki nesh üç çeşittir:

Birinci çeşit: Tilavet ve hükmün beraberce neshedilmesidir. Buna misal: Müslim'in bir başkalarının Hz. Âişe'den rivayet ettiği şu hadistir: Âişe (r.anhâ) demiştir ki:

"Kur'an olarak indirilenler arasında, *"Malum on emme, (süt*

8) Buharî ve Müslim, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Âşûrâ oruçları vardı. Ramazan orucu farz kılınınca, âşûrâ orucunu dileyen tuttu, dileyen tutmadı."

9) Bkz. el-İtkân, c. 2, s. 21.

kardeşlerin evlenmesini) haram kılar." âyeti de vardı. Sonra *"Malum beş emme"* ile neshedildi. Bu (beş emme) âyetleri, Kur'an'ın okunan âyetleri arasında iken Resulullah (s.a.v.) vefat etti."

"Bu (beş emme) âyetleri, Kur'an'ın okunan âyetleri arasında iken..." sözünün zâhiri, tilavetin bekasını ifade eder. Oysaki böyle değildir. Çünkü bunlar, Osmanî Mushafta yoktur.

Buna şöyle cevab verilmiştir: Bundan maksad, Resulullah'ın vefatına yakın zamana kadar vardı, demektir.

Bu sözden anlaşılan şudur ki; âyetin tilaveti neshedilmiş, fakat bu haber bütün insanlara ancak Resulullah'ın vefatından sonra ulaşmıştı. Resulullah (s.a.v.) vefat ettiğinde bazı insanlar onu hâlâ okumakta idi.

Kâdî Ebu Bekr, *"el-Intisâr"*da; bazı âlimlerin bu kısmı kabul etmediklerini, çünkü bu konudaki haberlerin âhâd haberler olduğunu, âhâd haberlerle Kur'an'ın inzâli ve neshi üzerine kesin hüküm vermenin caiz olmadığını, bunlarda kesinlik ifade eden hüccet bulunmadığını, lâkin bunların zannî olduğunu nakletmiştir.

Buna şöyle cevab verilir: Neshin sübutu bir şey, Kur'an'ın nâzil oluşunun sübutu ise başka bir şeydir. Neshin sübutu hakkında, âhâd habere dayanan zannî delil kâfidir. Kur'an'ın nâzil oluşunun sübutunda ise, mütevatir habere dayanan kat'î delil şart kılınır. Burada sözünü ettiğimiz ise, Kur'an'ın sübutu değil, neshin sübutu olup bunda âhâd haberler yeterlidir. Şayet, bu kıraat tevatür ile sabit olmamış dense, bu da doğru olur.

İkinci çeşit: Hüküm neshedilip tilavetin bâkî olmasıdır. Buna misal: Bir yıl iddet bekleme âyetinin hükmü neshedilip tilaveti bâki kalmasıdır. Bu çeşit nesh hakkında kitaplar yazılmıştır. Müellifler bu konuda birçok âyetler zikretmişlerdir. Gerçek olan şudur ki: Kâdî Ebu Bekr İbni Arabî'nin[10] de belirttiği gibi, bu âyetler azdır.

"Hüküm kaldırılıp tilavetin bâkî kalmasındaki hikmet nedir?" denebilir.

10) Bu zât, Ebu Bekr Muhammed İbni Abdullah İbni Muhammed İbni Abdullah el-Meâfirî'dir. İşbiliyye fakîhleri ve âlimlerinden biridir. Maşrık'a seyahat etti, sonra Mağrib'e döndü. Hicrî 544 yılında öldü.

Buna iki yönden cevab verilir:

1- Kur'an-ı Kerim, kendisinden kasdedilen hüküm bilinip onunla amel edilmesi için okunduğu gibi, Allah'ın kelâmı olup, okunmasına sevab verildiği için de okunur. İşte bu hikmetten dolayı âyetin tilâveti nesh edilmeyip bırakılmıştır.

2- Nesh, çok kez hafifletme için olup, meşakkati kaldırma hususundaki Allah'ın nimetini hatırlatmak için âyetin tilaveti nesh edilmeyip bırakılır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ile fısıldaşmadan dolayı sadaka verilmesi gibi[11], amel edilmezden önce hükmün neshedilmesinin hikmeti ise, buna inanmaya ve emre itaata niyet etmeye sevab verilmesidir.

Üçüncü çeşit: Tilavet nesh edilip hüküm bâkî kalmasıdır. Âlimler bu konuda birçok misaller zikretmişlerdir. Bunlardan biri, şu recm âyetidir:

الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما البتة نكالا من الله والله عزيز حكيم

"Evli erkek ve evli kadın zina ederlerse, Allah'tan bir ceza olmak üzere onları recmedin. Allah azîz ve hakîmdir." [12]

---

11) Hükmü neshedilen bu âyetin meâli şöyledir:

"Ey iman edenler! Peygamber'e gizli ve mahrem görüşmeler yapmak istediğiniz vakit, fısıldaşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir... (Sonra bu hüküm şu âyetle neshedilmiştir): Fısıldaşmanızdan önce sadakalar vermekten (fakir düşeriz diye) korktunuz mu? Madem ki yapmadınız, Allah da sizin kusurunuzu bağışladı." (Mücadele, 12-13)

12) Zerkeşî, "el-Burhân" adlı eserinde Hz. Ömer'in: Eğer insanlar, Ömer, Allah'ın Kitab'ına ilave yaptı, diye konuşmayacaklarını bilseydim, recm âyetini Kur'an'a yazardım, sözünü şöyle açıklar; recm âyetinin Kur'an'a yazılması caizdir. Fakat dedi-kodudan korkması bunu engellemiştir. Esasta caiz olan, bazı dış tesirlerden dolayı, caiz olmaktan çıkar. Yazmak caiz olsaydı, âyetin yazılması gerekirdi. Çünkü âyetler bu şekilde yazılırdı.

Denildi ki, mensûh olan bu âyetin tilaveti bâkî kalsaydı, Hz. Ömer, insanların sözünü dikkate almaksızın bunu yazardı. Zira insanların sözü bir engel teşkil etmez. Kısacası bu husus, müşkil bir mesele olarak kalmıştır.

İbni Zafer, "el-Yenbû fi't-Tefsîr" adlı eserinde bunun, nesh değil, münse (yani unutturulmuş âyet) olduğunu, her ikisinin aynı mânâda sanıldığını, halbuki aralarında fark olduğunu, hükmü bilinip tatbîki tehir edilen lafza "münse" dendiğini belirtir. (Bkz. el-İtkân, c. 2, s. 69)

Bunlardan biri de şudur: Buharî ve Müslim, Bi'r-i Maûne olayı ile ilgili olarak, Enes'den, bu olayda ölenlerin katillerine Resulullah'ın kunut yapıp beddua ettiğine dair bir rivayeti nakleder. Bu rivayete göre, Enes; bunlar hakkında âyet nâzil olmuş, biz de bunu neshedilinceye kadar okumuştuk, demiş, neshedilen âyetin şu şekilde olduğunu söylemiştir:

أن بلغوا عذا قومنا أنا لقينا ربنا فرضى عناو أرضانا

"Kavmimize bizden haber verin ki biz Rabbimize kavuştuk. Rabbimiz bizden razı oldu ve bizi memnun etti." Bu âyet, bir süre okunduktan sonra tilaveti nesh edilmiştir.

Âlimler, bu çeşit neshi kabul etmezler. Çünkü bu konudaki haberler, âhâd haberlerdir. Kur'an'ın inzâli ve neshi hakkında âhâd haberlerle kesin hüküm verilmesi caiz değildir.

İbnü'l-Hassâr bu konuda şöyle demiştir: "Neshin kabul edilebilmesi için, ya Resulullah (s.a.v.)'in, ya da Sahabe'nin: *Bu âyet, şu âyeti neshetti,* şeklindeki açık ifadesi bulunmalıdır. Âyetler arasında kesin çelişki bulunduğunda, önce inenle sonra ineni, yani *nâsih* ile *mensûhu* belirlemek için nüzûl tarihinin bilinmesiyle beraber bu sarîh nakille hüküm verilir. Nesh konusunda sarih nakil bulunmadan, ne usta müfessirlerin sözüne, ne müctehidlerin ictihadına, ne de apaçık bir çelişki bulunmasına güvenilmez. Çünkü nesh, bir hükmün kalkması, onun yerine Resulullah'ın zamanında tekarrur eden bir hükmün gelmesi demektir. Bu konuda, rey ve ictihada değil, sahih nakle ve nüzûl sırasına güvenilir. Âlimler bu konuda âhâd-ı udûl'ün haberleri kabul edilmez, derken, gevşek davranan diğer bir kısım da, bu konuda müfessir veya müctehidin kavlini yeterli bulur. Fakat doğru olan, her iki görüşün hılafıdır."[13]

Âyet ve ondan elde edilen hüküm birbirine bağlıdır. Çünkü âyet, hükme delildir. Âyet neshedilince, hükmü de neshedilir. Aksi

13) Bkz. el-İtkân, c. 2, s. 24.

halde insanlar şüphe ve karışıklığa düşerler denirse, buna şöyle cevap verilir:

Eğer Şâfi, tilavetin neshedildiği ve hükmün bırakıldığı hakkında delil tayin etmemişse, bu bağlılık doğru olur. Oysa ki sadece tilavetin neshedildiği, hükmün ise yürürlükte bırakılıp devam ettiği hakkında delil tayin etmiştir. Şu halde birbirine bağlılık (telâzüm) iddiası bâtıl olur. Böylece, tilavetin neshedilip hükmün yürürlükte kaldığına delalet eden bu şer'î delil ile karışıklık yok olur.

Neshin hikmeti

1- Kulların faydalarını gözetme.

2- Davetin ve insanların halinin gelişmesine göre, teşrîin, kemâl mertebesine doğru gelişip yükselmesi.

3- Mükellefin, emir ve yasaklara uyup uymamasıyla denenip sınanması.

4- Ümmet için hayır ve kolaylık sağlanması. Çünkü nesh, eğer daha zora doğru vukû bulmuşsa bunda daha çok sevab vardır. Eğer daha hafife doğru olmuşsa, bunda da kolaylık vardır.

Bedelli ve bedelsiz nesh

Nesh, bedelli ve bedelsiz olur. Bedelli nesh de, ya daha hafif bedelli, ya denk bedelli ya da daha ağır bedelli olur:

1- Bedelsiz nesh: Resulullah (s.a.v.) ile fısıldaşmadan dolayı sadaka vermek gibi karşılığı olmayan neshtir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Peygambere gizli maruzatta bulunmak istediğiniz vakit, fısıldaşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir." (Mücadele, 12)

Sonra bu hüküm şu âyetle neshedilmiştir: *"Fısıldaşmanızdan önce sadakalar vermekten (fakir düşeriz diye) korktunuz mu? Madem ki*

yapmadınız, Allah da sizin kusurunuzu bağışladı." (Mücadele, 13)

Mutezile ve Zâhiriyye'den bazısı bunu kabul etmeyip şöyle demiştir: Bedelsiz nesh şer'an caiz olmaz. Çünkü Yüce Allah:

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا

"Eğer Biz bir âyetin hükmünü kaldırır veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını veya dengini getiririz." (Bakara, 106) buyuruyor. Bu âyet, neshedilen hükmün yerine, ondan daha hayırlı veya dengi olan başka bir hüküm getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Buna şöyle cevap verilmiştir: Allah Teâlâ, âyetin hükmünü bedelsiz nesh ederse, şüphesiz ki bu, kullarının faydasını gözetmek için, onun hikmeti gereği olur. Şu halde hükmün bulunmaması, insanlara faydası bakımından, nesh edilen bu hükümden daha hayırlı olur. Bu durumda: Allah, geçmiş âyetin hükmünü, ondan daha hayırlı olanla nesh etti. Çünkü hükmün bulunmaması, insanlar için daha hayırlıdır, denilmesi doğru olur.

2- *Daha hafif bedelli nesh:* Âlimler buna şu âyetle misal verirler:

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmanız (cinsî ilişki) size helâl kılındı." (Bakara, 187) Bu âyet, كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden öncekilere oruç farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."* (Bakara, 188) âyetini nesh edicidir. Çünkü bu âyet, âlimlerin zikrettiklerine göre; yatsıyı kıldıkları veya gelen geceye kadar uyudukları zaman, yemek, içmek ve cinsî ilişki gibi, geçmiş ümmetlere yasak olan şeylere uyulmasını gerektirmektedir.

İbni Ebî Hâtim, İbni Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Sizden öncekilere oruç farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."* âyeti indirilip, mü'minlerden biri yatsıyı kılar veya uyursa, yemek, içmek ve cinsî ilişkinin ona ertesi akşama kadar haram kılındığı bildirilmiştir.

Ahmed, Hâkim ve başkaları da bunun benzerini rivayet etmişlerdir. Bu rivayette: "Yüce Allah: *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı"* âyetini indirdi" ifadesi de vardır.

3- *Benzer ve denk bedelli nesh:* Namaza dururken Beytü'l-Makdis'e yönelmenin, Kâbe'ye yönelme ile ilgili şu âyette nesh edilmesi gibi:

فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

"Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir." (Bakara, 44)

4- Daha ağır bedelli nesh:

وَالَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ...

"Kadınlarımızdan zina edenlere karşı, aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye kadar evlerde hapsedin." (Nisâ, 15) âyetindeki; zina eden kadın-ların evlerde habsedilmesi hükmünün; «اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي» *"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz dayak vurun."* (Nûr, 2) âyetindeki *celd*, yani dayak hükmüyle veya «الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما البتة» âyetindeki *recm* ile nesh edilmesi gibi.(14)

Neshe benzeyenler

Nâsih ve mensûhun birçok misalleri vardır. Ancak, âlimlerin

14) Bazı âlimler, bu çeşit neshin varlığına; "Allah size kolaylık diler; güçlük istemez." (Bakara, 185) ve "Allah (ağır teklifleri) sizden hafifletmek istiyor." (Nisâ, 28) âyetleriyle delil getirerek itiraz etmişlerdir.

Buna şöyle cevab verilmiştir: Daha ağır bedelli nesihte, zahmetsiz ve meşakkatsiz çok fayda veya büyük sevab bulunduğu için, mükelleflere bir bakıma kolaylık vardır. Ağırlığı, onun, kendinden öncesine nisbetle olan bir vasfıdır.

görüşleri bu konuda iki kısımdır:

a) İş kendilerine karışık geldiği için, nesihten olmayanı neshe dahil edip neshi çoğaltanlar.

b) Nesh'te sahih nakle dayanan araştırmacılar.

Neshi çoğaltanlarda, benzerliğin kaynağını oluşturan en önemli hususlar şunlardır:

1- Tahsisin nesh sayılması. (Bkz. Umumîlik ve hususîlik konusu)

2- Beyânın nesh sayılması. (Bkz. Bundan sonraki gelen mutlak ve mukayyed konusu.)

3- Bir sebeb için meşru kılınıp sonra sebebi yok olan şeyin neshten sayılması. Mesela, davetin başlangıcında, müslü-manların zayıf ve az olduğu zamanda, sabra ve kâfirlerin eziyetlerine tahammüle teşvik edilmesi gibi ki, bazıları; bunlar, kıtal âyetleri ile neshedilmiştir, dediler. Gerçek olan şudur ki, birinci hüküm, yani sabr ve tahammülün vücubu, bir zamanlar müslümanların zayıflık ve azlık halinden dolayı idi. Çokluk ve kuvvet bulununca İslâm akîdesini savaşla savunmak vacib oldu ki bu da ikinci hükümdür.

4- İslâm'ın, cahiliyet işlerinden veya geçmiş ümmetlerin şeriatlarından ibtal ettiği şeylerin nesh sayılması. Mesela; zevcelerin sayısını dört ile sınırlandırması, kısas ve diyeti meşru kılması gibi. Oysaki İbni Abbas'ın dediği gibi, İsrailoğullarında sadece kısas vardı. Bunu, Buharî rivayet etmiştir.[15] Bu gibi şeyler nesh

15) Buharî ve başkaları, İbni Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: İsrailoğullarında kısas vardı, diyet ise yoktu. Yüce Allah bu ümmet için şöyle buyurdu: «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى» Yani "öldürülen insanlar hakkında size kısas farz kılındı." «فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ» "Katiller-den her kime ölenin kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa..." Buradaki "afv" yani bağışlama, kasden öldürmede diyetin kabul edilmesidir. «فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ» "Artık (taraflar) hakkaniyetle uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu, rabbiniz tarafından size bir hafifletme ve rahmettir." Yani, sizden öncekilere farz kılınandan daha hafif bir hükümdür. «فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ» "Bundan (yani diyet kabul edildikten sonra kim haddi aşarsa" «فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ» "Onun için acıklı bir azab vardır." (Bakara, 178)

değildir. Bunlar ancak, *berâet-i asliyye*'yi yürürlükten kaldırmaktır.

Nesh edilen âyetlere misaller

Süyûtî, el-İtkân'da, nesh kabilinden saydığı yirmi bir âyet zikretmiştir. Bunlardan bir kısmını aşağıda zikredip açıklıyo-ruz:

1- «وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ» *"Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın vechi (zâtı) oradadır."* (Bakara, 115) âyeti; «فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» *"Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir."* (Bakara, 144) âyeti ile neshedilmiştir. Denildi ki: Birincisi neshedilmiş değildir. Çünkü o, yolculukta, binek üzerinde kılınan nafile namaz hakkındadır. Korku ve zaruret halinde de böyledir. Âyetin hükmü bâkîdir. Bu görüş bence doğrudur. Nitekim Buharî ve Müslim'de böyle vârid olmuştur. İkincisi ise, beş vakit namaz hakkındadır. Sahih olan, ikinci âyetin, Sünnet'te bulunan Beytü'l-Makdis'e yönelmeyi nesh edici olmasıdır.

2- «كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ» *"Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bıraka-caksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasıyyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur."* (Bakara, 180)

Kimisi, bu âyet, miraslar âyetiyle neshedildi, kimisi de «إِنَّ اللّٰهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ» *"Allah, her hak sahibine hakkını (Kur'an'da) vermiştir. Varis için vasiyyet edilmesine gerek yoktur."*(16) hadisiyle neshedildi, demiştir.

3- «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ» *"Oruç tutmaya gücü yetenlerin bir yoksul doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir."* (Bakara, 184) âyeti, «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» *"Sizden kim bu aya erişirse Onun orucunu tutsun."* (Bakara, 185) âyetiyle nesh edilmiştir. Zira Buharî ve Müslim'de nakledilen bir

16) Bunu, Ebu Davud ve Tirmizî rivayet etmiş ve Tirmizî, hasendir, sahihtir, demiştir.

hadiste Seleme İbni Evka şöyle demiştir: «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ» *"Oruç tutmaya gücü yetenlerin bir yoksul doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir."* âyeti nâzil olunca, oruç tutmak istemeyen fidye veriyordu. Nihayet bundan sonraki âyet nâzil olup bunu nesh etti."

İbni Abbas ise, bu âyetin mensuh değil, muhkem olduğu görüşündedir. Buharî'nin rivayetine göre, Atâ, İbni Abbas'ın (r.anhümâ) «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ» âyetini okuduğunu işitmiş. İbni Abbas: Bu âyet, mensûh değildir. Oruç tutmaya güçleri yetmeyen kocamış erkek ve yaşlı kocakarı içindir. Bunlar, her gün için bir yoksulu doyururlar, demiştir. Buna göre; «يُطِيقُونَهُ» *"gücü yetenler"* anlamında değildir. Bunun mânâsı; *"Oruca güç dayananlar"* demektir.

Bazılarına göre, «يُطِيقُونَهُ» fiilinden önce bir «لا» gizlidir. Yani «لا يُطِيقُونَهُ» demektir. Zira burada mukadder bir "lâ" olunca, *"oruca gücü yetmeyenler"* demek olur.

Bazılarına göre ise, «يُطِيقُونَهُ» fiilinde, bir şeyi güçlükle yapma anlamı vardır. İyileşme ümidi kalmamış hastalar, tâkatsız ihtiyarlar gibi, oruca güç dayananlar fidye verip oruç tutmayabilirler.

4- «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ» *"Sana haram ayında savaşmaktan soruyorlar. De ki: onda savaşmak, büyük bir günahtır."* (Bakara, 217) âyeti, «وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً» *"Müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın."* (Tevbe, 36) âyeti ile neshedilmiştir.

Denildi ki: Savaş emrinin umumîliği, haram aylardan başkasına yorulup nesh yok sayılabilir.

5- «وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ» *"Sizden vefat edip geride zevceler bırakanlar, zevcelerinin, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmayarak faydalandırılmalarını vasiyyet etsinler."* (Bakara, 240) âyeti, «وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا» *"Sizden vefat eden-*

lerin geride bıraktığı zevceler, dört ay on gün (bekleyip) kendillerini gözetler-ler." (Bakara, 34) âyetiyle neshedilmiştir.

Denildi ki: Birinci âyet, muhkemdir. Çünkü o, kocası ölen kadın eğer evden çıkıp gitmez ve evlenmezse, ona vasıyyet makamındadır. İkincisi ise, iddeti beyan içindir. Şu halde ikisi arasında çelişki yoktur.

6- «وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ» *"Siz, içinizdekini açıklasanız da, saklasanız da Allah sizi onunla hesaba çeker."* (Bakara, 284) âyeti, «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» *"Allah hiç kimseye, gücü yetmeyeceği bir şeyi teklif etmez."* (Bakara, 286) âyetiyle neshedilmiştir.

7- «وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ» *"Miras taksiminde yakınlar, yetimler ve yoksullar bulunursa, o maldan kendilerini rızıklandırın."* (Nisâ, 8) âyeti, miraslar âyeti ile neshedilmiştir.

Denildi ki: Bu âyet mensûh değildir. Hükmü, mendûbiyet üzere bâkîdir. Yani, varis olmayan bu kişilere, gönüllerini almak için mirastan biraz verilmesi mendubdur. Doğru olan da bu görüştür.

8- «وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا» *"Kadınlarınızdan zina edenlere karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar için bir çıkış yolu açıncaya kadar evlerde hapsedin. Sizden zina edenlerin ikisine de ceza verin. Eğer tevbe edip ıslah olurlarsa, artık onlara eziyet etmekten vazgeçin."* (Nisa, 15-16)

Bu iki âyet, zina eden bekar için Nûr sûresindeki «الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ» *"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz dayak vurun."* (Nûr, 2) anlamındaki celd (dayak) âyeti ile ve şu sünnette vârid olan, bekar için *celd* ve evlenmiş kişi için *recm*

hükmüyle nesh edilmişlerdir: «...البكر بالبكر جلد مائة ونفي سنة والثيب بالثيب جلد مائة والرجم» *"Zina eden bekar erkek ve kadına yüz dayak ve bir yıl sürgün, zina eden evli erkek ve kadına yüz dayak ve recm (cezası uygulanır)."* (17)

9- «إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ» *"Sizden, sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galebe çalarlar."* (Enfâl, 65) âyeti, «الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ» *"Şimdi Allah, sizden yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi."* (Enfâl, 66) âyeti ile nesh edilmiştir.

10- «انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا» *"(Ey mü'minler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın."* (Tevbe, 41) âyeti, «لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى» *"Zayıflara, hastalara günah yoktur."* (Tevbe, 91) ve «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً» *"Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir."* (Tevbe, 122) âyetleri ile neshedilmiştir.

17) Bunu, Müslim, Übade İbni's-Sâmit hadisinden rivayet etmiştir.

Mutlak ve Mukayyed

Teşrîî hükümlerin bir kısmı, bazan şâyi bir ferd hakkında mutlak olarak gelip, bir sıfat veya şarta bağlı olmaz. Bazan da, sıfat veya şart gibi, cinsini kapsayan hakikatı üzerine zâid bir durumla beraber o ferdi içine almış olarak gelir. Lafzın, kimi kez mutlak, kimi kez de mukayyed olması, Arapça beyanın özelliğindendir. Bu husus, Allah'ın mu'ciz kitabında; *"Kur'an'ın mutlakı ve mukayyedi"* diye bilinir.

Mutlak ve mukayyedin tarifi

Mutlak; kayıtsız olarak hakikata delalet eden lafızdır. Mutlak lafız, aynısı olmayan belirsiz bir şeyi içine alır. Mutlakın en çok kullanıldığı yer; isbat için olan nekredir. «تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ» *"Bir köle âzâd etmek"* sözündeki «رَقَبَةٍ» yani, *"boyun = köle"* lafzı gibi. Bu söz, köle olan bir insanın âzâd edilmesini içerir. Bu ifade, köle cinsinin mü'mininde de, kâfirinde de aynı şekilde kullanılır.

"Rakabe" lafzı, isbat için olan nekre (yani belirsiz) bir lafızdır. Çünkü mânâ: «فَعَلَيْهِ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ» *"Onun, bir boyun, yani köle âzâd etmesi gerekir."* demektir. (Ancak bu kölenin kâfir mi, mü'min mi, erkek mi, kadın mı olduğu belirtilmeyip mutlak, yani genel olarak

söylenmiştir.)

Resulullah (s.a.v.)'in; «لاَ نِكَاحَ اِلاَّ بِوَلِيٍّ» *"Velîsiz nikâh olmaz."* sözü de böyledir. Bunu, Ahmed ve Kütüb-i Sitte'nin ilk dört imamı rivayet etmiştir. Bu ifade, gerek reşîd olsun ve gerekse reşîd olmasın, velîler cinsi hakkında mutlak (yani genel) bir sözdür. Bunun içindir ki, usûlcülerden bazıları, mutlakı şöyle tarif etmişlerdir: «أَنَّهُ عِبَارَةٌ عَنِ النَّكِرَةِ فِي سِيَاقِ الْاِثْبَاتِ» *"Mutlak, isbat tarzındaki nekreden ibarettir."* Bizim; *"nekre=belirsiz"* sözümüz, belirli şeylerin isimlerinden ve medlûlü belirli olan şeylerden sakınmalıdır. *"Isbat tarzında"* dememiz de, nefy tarzındaki nekreden sakınmadır. Çünkü bu, kendi cinsinden olan şeylerin hepsini kapsar.

Mukayyed: Bir kayıtla hakikata delalet eden lafızdır. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ» *"Mü'min bir köle âzâd etmek"* sözündeki, iman ile kayıtlanmış *"rakabe=köle"* lafzı gibi.

Mutlak ve mukayyedin kısımları ve bunlardan her birinin hükmü

Mutlak ve mukayyedin aklî suretleri vardır. Biz bunlardan, vâkî olan kısımları aşağıda zikrediyoruz:

1. *Sebeb ve hükmün bir olması:* Yemin keffaretindeki oruç gibi... Mushaf-ı Osmânî'deki mütevatir kıraette bir oruç, mutlak olarak zikredilmiştir. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ . ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ» *"Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffareti işte budur."* (Mâide, 89) İbni Mesud'un kıraetinde *"tetâbu = ardarda"* kaydı ile kayıtlanmıştır. İbni Mesud'un kıraeti şöyledir: «فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ» *"Ardarda üç gün oruç tutmalıdır."*

Mutlakın mukayyede hamledildiği diğer âyetler de böyledir. Çünkü bir tek sebeb, birbirine karşıt olan iki şeyin varlığını gerektirmez. Bundan dolayı bazı âlimler *tetâbu'u,* (yani üç günlük keffa-

ret orucunun ardarda tutulmasını) kabul etmiştir. İbni Mesud'un kıraeti -her ne kadar meşhur ise de- mütevatir olmadığından hüccet değildir. Mütevatir kıraette ise mutlakı kayıtlayan bir şey yoktur, görüşünde olanlar ise bunlara muhalefet etmişlerdir.

2- *Sebebin bir, hükmün ayrı olması:* Abdest ve teyemmümde *eller* meselesi gibi. Abdestte ellerin, dirseklere kadar yıka-nacağı kayıtlanmıştır. Yüce Allah, bu konuda şöyle buyurmuşttur:

يَآ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ

"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın." (Mâide, 6)

Yüce Allah, teyemmümde ise, *meshi* mutlak olarak zikredip şöyle buyuruyor:

فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ

"Temiz toprakla teyemmüm edip yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin." (Mâide, 6)

Denildi ki: Hüküm ayrı olduğu için, mutlak, mukayyed üzerine hamlolunmaz. Gazalî: Her ne kadar hüküm ayrı ise de, sebeb bir olduğu için, bu meselede mutlakın mukayyed üzerine hamledileceğini, Şâfiîlerin çoğundan nakletmiştir.

3- *Sebebin ayrı, hükmün bir olması:* Bu, iki çeşittir:

a) Birincisi; takyidin bir olmasıdır. Keffarette köle âzâd edilmesi gibi. Hataen öldürme keffaretinde *"mü'min köle"* kaydı bulunmakla kölede imanın şart koşulduğu vârid olmuştur. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ

"Yanlışlıkla olması dışında bir mü'min bir mü'mini öldüremez.

Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle âzâd etmesi gerekir." (Nisâ, 92)

Zıhâr'da keffaret mutlak olarak zikredilmiş olup, *"mü'min"* kaydı yoktur. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا

"Kadınlarınıza zıhâr yapıp da sonra söylediklerinden dönenlerin, karılarıyla temas etmeden önce bir köle âzâd etmesi gerekir." (Mücadele, 3)

Yemin keffareti hakkında da şöyle buyurmuştur:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ

إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

"Allah, kayıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek, yahut da bir köle âzâd etmektir." (Maide, 89)

Mâlikîler ve Şâfiîlerden bir çoğu ile diğer bazı âlimler; mutlak, mukayyed üzerine delilsiz hamledilir, zıhâr ve yemin keffaretlerinde kâfir köle yeterli olmaz, demişlerdir. Diğerleri de -ki bu Hanefîlerin görüşüdür- mutlak, mukayyed üzerine ancak delîl ile hamledilir, zıhâr ve yemin keffaretlerinde kâfir köle âzâd edilmesi yeterli olmaz, demişlerdir.

Birinci görüş sahiplerinin delili şudur: Allah Teâlâ'nın kelâmı, zatında birdir, onda teaddüd yoktur. Öldürme keffaretinde imanın şart kılındığını açıkça belirtince, bu onun, zıhâr keffaretinde şart kılındığını açıkça belirtmek olur. Bundan dolayı Yüce Allah'ın: «... وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ ...» *"Allah'ı çok zikreden erkekler ve çok zikreden kadınlar..."* (Ahzab, 35) âyetindeki «وَالذَّاكِرَاتِ» kavli, âyetin baş ta-

rafındaki «وَالذَّاكِرِينَ» üzerine, hâricî bir delil olmaksızın hamledilmiştir. Bir kayd ile yetinip, i'câz ve ihtisârı taleb ederek mutlak ifadeyi sevmesi, Arab'ın üslub tarzıdır. Mesela, şu âyette olduğu gibi: «عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ» *"Iki melek (insanın) sağında ve solunda otururak..."* (Kâf, 17) Bundan maksad: «عَنِ الْيَمِينِ قَعِيدٌ» demektir. Lâkin ikincisi buna delalet ettiği için hazfedilmiştir.(1)

Ebu Hanife'nin ashabının deliline gelince; bunlar dediler ki: «وَالذَّاكِرَاتِ» kavlinin, «وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا» üzerine hamledilmesi, delil ile gelmiştir. Delili de; «وَالذَّاكِرَاتِ» kavli, «وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا» kavli üzerine atfedilmiş olup, onun kendi başına müstakil olmamasıdır. Bundan dolayı onun, üzerine atfedildiği kavle, hükmünde ortak olması gerekmiştir. Yüce Allah'ın; «عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ» kavlindeki atıf da böyledir. Delil olmadan kayıtlama mümkün olmayınca, elbette bir delil gerekir. Ne Kitab'dan, ne de Sünnet'ten buna delalet eden hiç bir nas yoktur.

Kıyas yapmaktan; mutlak lafzın altında dahil olup, her ne şeyle olursa olsun, borcu uhdeden çıkarmayı gerekli kılan hükmü yürürlükten kaldırmak lazım gelir ki, bu nesh olur. Oysa ki, nassın kıyas ile nesh edilmesi caiz değildir.

Buna, birinci görüş sahipleri tarafından şöyle cevap verilmiştir: Mutlakı, mukayyed üzerine kıyas etmekten, mutlak nassın neshedilmesi gerektiğini biz kabul etmeyiz. Bilakis bu kıyastan, mutlak lafzın neshi değil, onun bazı müsemmeyâtı ile kayıtlanması lazım gelip, *"rakabe = köle"*, mü'min olmakla kayıtlanır. Böylece *"iman"*, borcun uhdeden çıkmasında şart olur. Nitekim siz de, keffaret olarak âzâd edilecek kölede selamet (yani sağlamlık) niteliğini şart koşuyorsunuz. Oysa ki Kitab ve Sünnet'ten buna delalet eden hiç bir nass yoktur.

b) Ikincisi: Takyid'in ayrı ayrı (yani çeşitli) olmasıdır. Oruçla keffarette olduğu gibi. Yüce Allah, öldürme ve zıhâr keffaretle-

1) Bkz. Âmidî "el-İhkâm", c. 3, s. 5; Zerkeşî, "el-Burhân", c. 2, s. 16.

rinde, orucu ardarda tutulmakla kayıtlayıp şöyle buyurmuştur:

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ

"Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesini kabulü için iki ay ardarda oruç tutması gerekir." (Nisâ, 92)

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَآسَّا

"(Zıhâr keffareti için köle) bulamayan kimse, karısıyla temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutar." (Mücadele, 4)

Temettû haccı yapıp, (parasızlığından veya hayvan bulamadığından ötürü) kurban kesemeyen kimsenin tutacağı orucu da aralıklı tutmakla kayıtlayıp şöyle buyurmuştur:

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ فِى الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ

"Kurban bulamayan kimse, üç gün hacda, yedi gün de döndüğü zaman oruç tutar." (Bakara, 196)

Sonra yemin keffaretinde oruç, tefrik veya tetâbu, yani ardarda veya aralıklı tutulmakla kayıtlanmaksızın mutlak olarak gelmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ» *"Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır."* (Mâide, 89)

Ramazan orucunun kazası hakkında da şöyle buyurmuştur: «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ» *"Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder."* (Bakara, 184)

Bu âyetlerdeki mutlak ifade, mukayyede hamledilemez. Çünkü kayd muhteliftir. Yani her mesele hakkında ayrı ve çeşitlidir. Mutlağı, bu ikisinden (yani, tefrik ve tetâbu'dan) biri üzerine hamletmek, müreccihsiz tercih yapmaktır.

4- Sebebin ve hükmün ayrı olması: Abdest ve hırsızlık meselele-

rindeki *yed* = *el* gibi. Abdestte ellerin dirseklere kadar yıkanması kayd edilmiştir. Yani âyette açıkça belirtilmiştir. Hırsızlıkta ise, kayıtsız olarak mutlak söylenmiştir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾ *"Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin."* (Mâide, 38)

Sebeb ve hüküm bakımından ayrı oldukları için mutlak, mukayyed üzerine hamledilmez. Bunda herhangi bir çelişki yoktur.

"el-Burhân"[2] müellifi demiştir ki: "Eğer mutlakın kayıtlanması hakkında delil bulunursa kayıtlanır, aksi halde kayıtlanmaz. Mutlak, mutlak olarak, mukayyed de mukayyed olarak kalır. Çünkü Yüce Allah bize arab diliyle hitab etmiştir. Kaide şudur ki: Eğer Allahu Teâlâ, bir şey hakkında sıfat veya şart ile hüküm verip sonra diğer bir hüküm, mutlak olarak vârid olmuşsa bakılır; şayet bu mukayyed hükümden başka onu dayandıracak başka bir asıl yoksa, onun bu hükümle kayıtlanması gerekir. Eğer onun bundan başka bir aslı varsa, ikisinden birine; diğerinden daha uygun olduğu için dayandırılıp kayıtlamak doğru değildir.

* * *

2) Bkz. Zerkeşî, el-Burhân, c. 2, s. 15.

T.C.
E. Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Hatice Bayraktar Kütüphanesi

Mantûk ve Mefhûm

Lafızların mânâlara delaleti; bazan, ya *nassan* (açıkça), ya da takdirle veya takdirsiz *ihtimalen* söylenmiş kelamın *mantûkundan* alınmış olur; bazan da, gerek hükmü, mantûkun hükmüne uysun ve gerekse uymasın, kelâmın *mefhumundan* alınmış olur. İşte bu durum, *mantûk* ve *mefhûm* diye adlandırılır.

Mantûkun tarifi ve kısımları

Mantûk; konuşma sırasında, cümleden anlaşılan mânâdır. Yani mantûkun delaleti, konuşulan harflerin maddesinden, lafızlarından oluşur. Nass, zâhir ve müevvel mantûktandır.

Nass; kendi başına açık bir mânâ ifade edip, başkasına ihtimali olmayan sözdür. Şu âyet buna misaldir: «فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ» *"(Kurbanı bulamayan kimse), üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar."* (Bakara, 196)

"Tam on gün" diye vasıflandırılması, "on"dan azının caiz olması ihtimalini ortadan kaldırır. İşte *"nass"*dan kasdedilen de budur.

Rivayete göre, bazı âlimler, Kitab ve Sünnet'te bu çeşit nassın pek nâdir olduğunu söylemişlerdir. İmamu'l-Haremeyn bu görüşü reddedip şöyle demiştir: "Nasdan maksad, başka tevil ve ihtimal

yönleri bulunmaksızın, cümlenin müstakil, kesin bir mânâ ifade etmesidir. Her ne kadar lügatlara bakmakla cümlede geçen kelimelerin mânâlarını bulmak zor olsa bile, siyak ve sibaktan hareket ederek, bunlara pek çok misal bulmak mümkündür."

Zâhir'e gelince; eğer cümle, tercih edilen başka bir mânâ ifade ederse, *zâhir* olur. *Zâhir*, konuşma mahallindeki delaletinde *nass* ile ortak olmakla beraber; *nass*ın, başkasına ihtimali olmayan bir mânâ ifade ettmesi, *zâhir*in ise tercih edilen başka bir mânâ ifade etmesi bakımından birbirinden farklıdır. Buna misal: «فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ ...» *"Ama kim zorda kalırsa saldırmadan ve sınırı aşmadan..."* (Bakara, 173) âyetidir. Âyette geçen «باغ» kelimesi, hem cahil, hem de zâlim (yani sınırı aşan) mânâsına gelmekle beraber, *zâlim* mânâsı daha açık ve daha uygun gelmektedir. İşte bu, *râcih* yani; başkasından üstün olan mânâdır. Birincisi ise, *mercûh* olan, yani, başkası kendisine tercih edilmiş mânâdır. Bunun bir misali de: «وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ» *"Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın..."* (Bakara, 222) âyetidir. Bu âyette geçen *"tahr"* kelimesi, hayz kelimesi sonucu meydana gelen temizlik anlamına geldiği gibi, abdest ve gusül ile yapılan temizlik anlamına da gelmektedir. Fakat burada *"tuhr"*un ikinci mânâya delaleti daha uygundur. Bundan dolayı ikinci mânâ, râcih olan delalettir. Birincisi ise, mercuhtur. Yani başkası kendisine tercih edilmiştir.

Müevvel ise; râcih mânânın kasdedilmesini meneden bir delilden dolayı, lafzı, mercuh mânâ üzerine hamlolunan sözdür. Müevvel, zâhire aykırıdır. Çünkü zâhir, mercuh mânâya yorulmasına delil bulunmadığı için râcih olan mânâya hamledilir. Müevvel ise, râcih olan mânânın kasdedilmesini meneden delil bulunduğu için mercuh olan mânâ üzerine hamledilir. Bununla beraber lafız, konuşma sırasında bunlardan herbirine delalet eder. Şu âyet buna misaldir: «وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ» *"Onlara, acıyarak üzerlerine tevazu kanatlarını indir."* (İsrâ, 44) Bu âyetin mânâsını, insanların kanatları olmadığı için zâhirine hamletmek imkansızdır. Ancak tevazu, alçak gönüllülük ve ana-babaya iyi muameleye

hamledilir.

İktizâî delalet, işârî delalet

Kelimenin delalet ettiği mânâ, takdîrî bir mânâya daya-nırsa, buna; *iktizâî delalet* denir. Eğer kelimenin delalet ettiği mânâ, takdîrî bir mânâya dayanmıyor ve kasdedilmeyen bir mânâya delalet ediyorsa, buna; *işârî delalet* denir.

Birincisine misal şu âyettir: ﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾ *"Kim hasta olur veya seferde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (kaza etsin)."* (Bakara, 185) Yani kim bu durumlarda oruç tutmazsa, tutamadığı günler sayısınca kaza eder, demektir. Çünkü müsafirin orucu kaza etmesi, seferî iken şayet oruç tutmamışsa vacib olur. Eğer seferî iken oruç tutmuşsa kaza etmesi gerekmez. Zâhiriyye aksi görüştedir.

Şu âyet de buna misaldir: ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ﴾ *"Analarınız size haram kılındı."* (Nisâ, 23) Bu söz, cinsî ilişki kurmanız size haram kılındı, demektir. Çünkü tahrîm a'yâna izafe edilmez. Bundan dolayı tahrîmin iliştiği bir fiil takdîr edilmesi gerekir ki, bu da vat', yani cinsî ilişki kurmaktır. Bu tür ifade; muzâfı hazf edip, muzâfun ileyhi onun yerine koymaya benzer ki, bu da belagatta kısa ve özlü ifade i'cazı babındandır. Bu tür ifadede kelam, lafız üzerine zâid bir şey gerektirdiği için, *"iktizâî delalet"* diye adlandırılmıştır.

İkincisi: İşârî delalettir. Şu âyet buna misaldir: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ ...﴾ *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize yazık etmekte olduğunuzu bildi de tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yeyin, için."* (Bakara, 187)

Bu âyet, cünüb olarak sabahlayan bir kimsenin tuttuğu orucun

sıhhatine delalet etmektedir. Çünkü âyet, gusül için vakit kalmayacak biçimde imsak vaktine kadar cinsî ilişkiyi mübah kılmaktadır. Bu ise, cünüb olarak sabahlamayı gerektirmektedir. Fecrden önce gusletmeye vakit kalmayacak biçimde gecenin son cüz'üne kadar cinsî ilişkinin mübah kılınması, cünüb olarak sabahlamanın mübah kılınması demektir.

Bu iki delalet, yani iktiza ve işaret, mantûktan alınmıştır. Bu ikisi, mantukun kısımlarındandır. Buna göre mantuk; *1- Nass, 2- Zâhir, 3- Müevvel, 4- Iktizâ ve 5- Işâreti* içine alır.

Mefhumun tarifi ve kısımları

Mefhum, konuşma sırasında lafzın delalet ettiği mânâdır. Bu da iki kısımdır: *1- Muvafakat mefhumu, 2- Muhalefet mefhumu.*

1- Muvafakat mefhumu: Hükmü, mantuka uygun olan mefhumdur. Bu da iki çeşittir:

a) Birinci çeşit: *Fehve'l-hitâb*'tır: Bundaki mefhum, hüküm bakımından mantûktan daha üstündür. Mesela, şu âyetten, sövme ve dövmenin haram kılındığı anlaşılması gibi: ﴿فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ﴾ *"Anababana öf bile deme..."* (İsrâ, 23) Çünkü âyetin mantûku, yani lafzı, "Öf" demenin haram kılınmasını ifade eder. Böyle olunca sövüp dövmek evleviyyetle haram kılınmış olur. Çünkü sövüp dövmek, "öf" demekten daha şiddetlidir.

b) İkinci çeşit: *Lahnü'l-hitâb*'dır. Bu da, mefhum mânâ ile mantûk mânâ eşit olmasıdır. Yani mefhumun hükmü ile mantûkun hükmü eşit olmasıdır. Şu âyet buna misaldir:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا﴾ *"Yetim malını haksız olarak yiyenler, karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar."* (Nisâ, 10)

Bu âyet, yetimlerin mallarını yakmanın veya herhangi bir şekilde onları zayi etmenin haram olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bunlar, yetim malını telef etme bakımından, yemekle müsavidir.

Bu iki çeşidin, *muvâfakat mefhûmu* diye adlandırılmasının sebebi; âyetin kapsamına girip de zikredilmeyenin, âyette zikredilene, hükümde uygun olmasıdır. Her ne kadar birinci çeşitte, âyette zikredilmeyen, zikredilenden daha ileri ve ikincide onunla eşit ise de, bu kısımda delalet, daha aşağı olanla daha yukarı olan üzerine veya daha yukarı olanla daha aşağı olan üzerine tenbih (yani müttali kılma) kabilindendir. Bu iki çeşit muvafakat mefhumu, şu âyette bir arada zikredilmiştir: «وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ» *"Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana eksiksiz iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan onu sana iade etmez."* (Âl-i İmran, 75)

"Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana eksiksiz iade eder." cümlesi, onun sana bir dinarı ve daha aşağısını haydi haydi iade edeceğine tenbihte bulunmaktadır.

"Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan onu sana iade etmez." cümlesi ise, senin ona yüklerle malı emanet etmeyeceğine tenbihte bulunmaktadır.

2- *Muhalefet mefhûmu:* Hükmü, mantûk olan lafza muhalif olan mefhûmdur. Bu da çeşitli kısımlara ayrılmaktadır:

a) Sıfat mefhûmu: Bundan maksad, manevî sıfattır. «إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا» *"Size, fâsıkın biri bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın."* (Hucurât, 6) âyetindeki *"fâsık"* sıfatı gibi. Bu âyetin mefhumu, fâsık olmayan kimseden duyulan haberin araştırılmaması, yani âdil bir kimseden duyulan haberin kabul edilmesi gerektiğidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ

"Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. Sizden kim onu kasden öldürürse, öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezâdır." (Mâide, 95) âyetindeki durum da buna ayrı bir misaldir. Bu âyet, hata eden kimsede hükmün uygulanmıyacağına delalet etmektedir. Çünkü

ihramlıya cezanın vacib olmasını *kasıd* ile tahsîs etmek, avı hatâen öldürmede ceza gerekmediğine delalet etmektedir.

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ

"Hac, bilinen aylardadır." (Bakara, 197) âyetindeki aded de ayrı bir misaldir. Bu âyetin mefhûmu, bu aylar dışında hac için ihramın sahih olmamasıdır.

فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً

"Onlara seksen dayak vurun." (Nûr, 4) âyetindeki aded de böyledir. Bu âyetin mefhumu; seksen dayaktan daha az veya daha çok vurulmamasıdır.

b) Şart mefhûmu: Şu âyet buna misaldir:

وَاِنْ كُنَّ اُولَاتِ حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ

"Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin." (Talak, 6) Bu âyetin mefhumu, gebe olmayan boşanmış kadınlara nafaka verilmesi gerekmemesidir.

c) Gaye mefhûmu: Şu âyet buna misaldir:

فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ

"Eğer erkek; kadını (üçüncü kez) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz."(Bakara, 230)

Bu âyetin mefhumu: Üç talâk ile boşanmış kadın, nikahın şartlarına uygun olarak başkasıyla evlenip ayrıldıktan sonra birinci kocasına helâl olmasıdır.

d) Hasr mefhumu: Şu âyet buna misaldir:

اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

"(Rabbimiz!) Ancak Sana kulluk ederiz ve yalnız Sen'den yardım dileriz." (Fatiha, 5)

Bu âyetin mefhumu: Allah'tan başkasına kulluk edilmemesi ve O'ndan başkasından yardım istenmemesidir. Bundan dolayı âyet, sadece Allah'a kulluk edilmesi ve O'ndan yardım istenmesine delalet etmektedir.

Mefhum ile delil getirmede ihtilaf

Bu mefhum mânâları delil olarak kullanma hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu konuda en doğru olan, aşağıda zikredilen şartlarla, hepsinin hüccet olarak kullanılabilmesidir.

a) Mefhum mânânın, galib mânâyı aşmamasıdır. Bundan dolayı şu âyetteki *"hucûr* = odalar" kelimesinin mefhumu yoktur:

وَرَبَآئِبُكُمُ اللَّاتِى فِى حُجُورِكُمْ

"Odalarınızda (evlerinizde) bulunan üvey kızlarınız..." (Nisâ, 23) Çünkü gâlib olan, üvey kızların, kocaların (yani üvey babaların) evlerinde bulunmalarıdır. Bundan dolayı âyetteki mefhum mânâya itibar edilmemiştir.

b) Mefhum mânânın gerçeğe uygun düşmemesidir. Bundan dolayı:

وَمَن يَدْعُ مَعَ اللهِ إِلٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ

"Her kim, Allah ile beraber varlığını kanıtlayacak hiç bir delili bulunmayan bir tanrıya taparsa..." (Mü'minûn, 117) kavlinin mefhumu yoktur. Çünkü gerçek olan şudur ki: Hangi ilâh olursa olsun, onu isbat edecek hiçbir delil yoktur. «لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ» *"Varlığını kanıtlayacak hiçbir delili bulunmayan."* kavli, tekid ve Allah ile beraber tanrı bulunduğunu iddia eden kimseyle alay edip küçümsemek için getiril-

miş bir sıfat-ı lâzımedir. Yoksa tanrılar içinde, tanrılığı kanıtlanması caiz olan tanrı vardır, demek değildir.

وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ

"Iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın." (Nûr, 33) âyeti de böyledir. Çünkü bu âyetin; eğer cariyesi iffetli olmak istemezse, efendinin onu fuhşa zorlamasının mübah olduğuna delalet eden mefhum mânâsı yoktur. إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا *"Iffetli olmak isteyen"* denmesinin sebebi, zorlamanın ancak iffetli olmak isteğine rağmen yapılmasıdır.

Cabir İbni Abdullah şöyle demiştir: "Abdullah İbni Übeyy, cariyesine: Git, fuhuş yap da bize bir şeyler kazanıp getir, derdi. Cariye de, bunu kerih görürdü. Bunun üzerine Yüce Allah: *(Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.)* (Nûr, 33) âyetini indirdi."

Yine Cabir'den rivayete göre; "Abdullah İbni Übeyy'in, biri Müseyke, diğeri de Ümeyme adında iki cariyesi vardı. Onların zina etmelerini isterdi. Cariyeler bunu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şikayet ettiler de Yüce Allah: *(Cariyelerinizi fuhşa zorlamayın.)* âyetini indirdi."[1]

Muvafakat mefhumu ile delil getirmek hususundaki iş daha kolaydır. Zahiriyye dışındaki âlimler; bununla delil getirmenin sahih olduğunda ittifak etmişlerdir.

Muhalefet mefhumu ile delil getirmeye gelince; Mâlik, Şâfiî ve Ahmed bunu kabul etmiş, Ebu Hanîfe ve ashabı kabul etmemiştir. Kabul edenler, bu konuda aklî ve naklî deliller getirmişlerdir.

Naklî delillerden biri şudur: Rivayete göre; Yüce Allah'ın:

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

1) Bu hadisi, Müslim ve başkası nakletmiştir.

"Onlar için ister bağışlanma dile, ister dileme. Onlar için yetmiş kere bağışlanma dilesen, yine Allah, onları asla bağışlayacak değildir." (Tevbe, 80) âyeti nâzil olunca, Hz. Peygamber (s.a.v.), *"Rabbim beni muhayyer bıraktı, vallahi, yetmişten fazla bağışlanma dileyeceğim"* dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.), yetmişten fazla olanı, yetmişin hılâfı olarak anladı.[2]

Naklî delillerden biri de; İbni Abbas'ın;

اِنمرؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ

"Eğer bir kimse ölür de çocuğu bulunmaz, bir kız kardeşi kalırsa, terikenin yarısı onundur." (Nisâ, 176) âyetini delil getirerek, kızkardeşin, kız ile beraber varis kılınamayacağını kabul etmesi meselesidir.[3] Çünkü İbni Abbas, kızkardeşin, çocuk bulunmadığı takdirde varis kılınmasından, onun kız ile beraber varis kılınamayacağını anlamıştır. Çünkü kız da çocuktur. İbni Abbas, Arab'ın fasihlerinden olup, Kur'an'ın tercümanı idi.

Naklî delillerden biri de şudur: Rivayete göre; Ya'lâ İbni Ümeyye; Ömer'e:

— Bize ne oluyor da emniyyette olduğumuz halde namazı kısaltıyoruz. Oysa ki Allah Teâlâ:

فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا

"Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit, eğer kâfirlerin size fenalık yapacağından korkarsanız namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur." (Nisâ, 101) buyuruyor, demiş.

Bununla delil getirmenin vechi; onun, korku bulunduğunda namazın kısaltılacağı tahsisinden, emniyette iken kısaltılmayacağını anlamış olmasıdır. Ömer, onun bu anlayışını reddetmeyip, bilakis şöyle demiştir:

2) Bunu, İbni Cerir, birçok senedlerle nakletmiştir.

3) Bunu, İbni Cerir ve başkası, İbni Abbas'tan nakletmiştir.

— Doğrusu, senin şaştığın şeye ben de şaştım da bunu Hz. Peygamber'e sordum. Bana dedi ki:

"— (Ya Ömer), o, Allah'ın sizlere tasaddukta bulunduğu bir sadakadır. Allah'ın sadakasını kabul ediniz." (4)

Ya'lâ İbni Ümeyye ve Ömer İbni Hattab, Arab'ın fasihlerinden olup, âyetten bunu anlamışlar, Hz. Peygamber (s.a.v.) de bunda onları tasdik etmiştir.

Aklî delillerden biri şudur: Haberde ihtiyatlı davranmanın vücubu hakkındaki:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا...

"Ey iman edenler! Eğer size bir fasık bir haber getirirse, onu araştırın." (Hucurât, 6) âyetinde, şayet fasık ile, fasık olmayanın hükmü bir olsaydı, fasıkı zikrederek tahsis etmekte asla fayda bulunmazdı.

* * *

4) Bunu, İmam Ahmed, Müslim ve Sünen sahibleri rivayet etmişlerdir.

Kur'an'ın İ'cazı

Allah'ın yaratıkları olduklarını haykıran şu geniş evrenin yüce dağları, engin ve taşkın denizleri, geniş ovaları, zayıf bir varlık olan insanın önünde küçülmüştür. Çünkü Allah, insanda birtakım özellikleri bir araya toplamış, kevnî kuvvetlerin unsurlarını emri altına alması ve bunları insanlığın hizmetinde kullanması için ona, eşyayı kuşatan bir düşünme kuvveti vermiştir.

Allah, hayatın dar geçitlerine bilerek girmesi için bu insan denen varlığı, hidayetin bulunduğu yerlere götüren, zaman zaman gönderdiği vahiy nuru ile desteklemeden kendi başına bırakacak değildi. Aksi takdirde onun fıtrî taşkınlığı; insan oğlundan olan hemcinsi (bir peygamber) ona, gücü yetmeyen bir şey getirip de kendi kudreti üzerinde yüce bir kudret bulunduğuna inanıp aczini itiraf ederek boyun eğinceye kadar, hemcinsi olan peygambere itaat etmekten kendisini menediyordu.

Kendilerine vahy inen Allah'ın peygamberlerini Yüce Allah, insanlara karşı hüccet getiren olağanüstü olaylarla destekliyor, insanlar da bu harikulâde olaylar karşısında aczlerini itiraf edip itaatla boyun eğiyorlardı.

Lâkin beşerî akıl, ilk gelişme devirlerinde, kabul etmek için, hissî olan kevnî mucizelerden daha kuvvetli bir şey görmüyordu. Çünkü o devirde insan aklı, bilgi ve düşüncede daha yükseğe

çıkamıyordu. Bundan dolayı her peygamberin, özellikle kendi kavmine gönderilmesi ve mucizesinin, onların mahir ve uzman oldukları konuda alıştıkları bir şeye üstün gelmesi uygundu. Böylece o harika karşısında aciz kalıp, onun, semânın kuvvetlerinden olduğuna inanmaları gerçekleşiyordu.

İnsan aklı kemale erince, Allah, ebedî olan Muhammedî risaletin bütün insanlara bir din olarak doğmasına izin verdi.

Muhammedî risaletin mucizesi, beşerî aklın mucizesi olup, onun gelişme ve olgunluğunun en yüksek dönemlerinde bulunmaktadır. Oysa ki, Allah'ın, geçmiş peygamberlerini desteklemek için verdiği kevnî mucizeler, bakan gözleri hayret ve dehşete düşürmekten ibaret olup, onlara karşı çıkmak için aklın yolu yoktu. Meselâ, Musa'nın el ve asâ mucizesi, İsa'nın Allah'ın izni ile ölüleri diriltmesi, anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirmesi gibi.

İlme yönelmiş bir asırda meydana gelen Hz. Muhammed'in mucizesi ise aklî bir mucize olup, beşerî akılla tartışmakta ve ebediyete kadar ona meydan okumaktadır. Bu, ilimleri, bilgileri, geçmiş ve gelecek haberleri ile Kur'an mucizesidir. İnsan aklı, önceliği bakımından ona karşı koymaktan âciz değildir. Çünkü o, kevnî bir âyet olup onun buna gücü yoktur. Lâkin beşerî aklın aczi, zâtî kusurundan dolayı olup, bu onun tarafından, Kur'an'ın Allah'ın vahyi olduğunu itiraf etmek olur ve beşerî aklın Kur'an ile hidayete ermeye olan ihtiyacı, eğrilikleri düzelmesi ve yetenekleri gelişmesi için önemli bir ihtiyaçtır. Bu mânâya Resulullah (s.a.v.) şu sözünde işaret etmektedir:

"Hiçbir peygamber yoktur, ancak ona (bir mucize) verilmiştir ki, onun benzerine beşer camiası (vaktiyle) iman etmiş (de modası geçmiş) değildir. (O, devre göre yepyenidir.) Hiç şüphesiz ki, bana ihsan buyurulan (en büyük) harika, Allah'ın bana vahyettiği Kur'an (mucizesi)dir. Umarım ki, ben kıyamet günü bütün peygamberlerin en çok ümmetlisi bulunayım." (1)

1) Bu hadisi Buharî rivayet etmiştir.

İşte böylece Yüce Allah, İslâm'ın mucizesi için ebedîlik takdir etmiş olup, insânî kudret, uzun zaman geçmesine ve ilmin ilerlemesine rağmen ona karşı koymaktan âciz kalmıştır.

İ'câz'ın tarifi ve isbatı

İ'câz: Acz'in isbat edilmesidir. Örf'te acz: Bir şeyi yapmaktan âciz kalıp terketmek anlamında bir isimdir. Kudret'in zıddıdır. İ'câz sabit olunca, mucizin kudreti zâhir olur. Burada i'câzdan maksad: Risalet davasında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ebedî mucizesi olan Kur'an hakkında Arabların ona karşı koymaktan aciz kaldığını ve onlardan sonra da diğer nesillerin aciz kaldığını göstermekle Hz. Peygamber'in doğruluğunu göstermektir.

Mucize: Meydan okumaya ilişkin olup, karşı konulmayan olağanüstü bir şeydir, hârikulâde bir olaydır.

Kur'an-ı Kerim ile, Hz. Peygamber (s.a.v.) Arablara meydan okumuştur. Arablar, fesahat ve belagatta güçlü olmalarına rağmen, ona karşı koymaktan aciz kalmışlardır. Böyle bir şey ancak mucize olabilir.

Resulullah (s.a.v.)'in arablara Kur'an ile üç merhalede meydan okuduğu sabit olmuştur:

1- Önce hem arabları, hem de onlardan başka insan ve cinleri kapsayan genel bir üslub içinde Kur'an'ın tümüyle, hepsinin güçlerine üstün gelen bir biçimde onlara şu âyette meydan okudu:

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

"De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere ins ü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini meydana getiremezler." (İsrâ, 88)(2)

2) Meydan okuma, cinler için değil ancak insanlar için vaki olur. Çünkü cinler, Kur'an'ın, üslubları ile geldiği Arab lisanının ehlinden değildir. Yüce Allah'ın,

2- Sonra onlara Kur'an'dan on sûre ile, şu âyette meydan okumuştur:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيهُ ، قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُو مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ

إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ * فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللهِ

"Yoksa, onu (Kur'an'ı) kendisi uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru iseniz Allah'tan başka çağırabildiklerinizi (yardıma) çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin.

Eğer (onlar) size cevab veremiyorlarsa, bilin ki, o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir." (Hûd, 13-14)

3- Sonra Kur'an'dan bir sûre ile, şu âyette onlara meydan okumuştur:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ، قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ

"Yoksa, onu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Onun benzeri bir sûre getirin." (Yûnus, 38)

Bu meydan okumayı şu âyette de tekrar etmiş:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ

"Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin." (Bakara, 23)

Arabların tarihi ve edebiyatı hakkında azıcık bilgisi olan kimse, Resulullah'ın bi'setinden önce, Arab lügatını yücelten, dilini düzenleyen, lehçelerindeki iyi şeyleri; şiir ve nesir ile övünülen edebiyat çarşılarında derleyip toplayan âmilleri anlar.

Kur'an'ı dinlemek bile, hasmı susturan bir hüccettir. Nitekim

"İns ü cin bir araya gelseler" kavlinde zikredilmeleri ancak Kur'an'ın i'câzını ta'zim içindir. Çünkü ins ü cinnin bir araya gelip birbirlerine yardım ettikleri ve karşı koymaktan aciz kaldıkları farz olunsa, bir tek fırka elbette daha çok aciz kalır.

bir âyette şöyle buyurulmuştur: *"Eğer müşriklerden biri güvençe dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki Allah'ın sözünü işitsin (de imana gelsin)."* (Tevbe, 6)

Kur'an'ın ihtiva ettiği i'caz yönleri, geçmişteki her çeşit kevnî mucizeden üstün olup, onların hepsinden müstağnî kılar:

"Ona Rabbinden (başkaca) mucizeler indirilmeli değil miydi? dediler. De ki: Mucizeler ancak Allah'ın katındadır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım.

Kendilerine okunmakta olan Kitab'ı sana indirmemiz onlara yetinemiş mi? Elbette iman eden bir kavim için onda rahmet ve ibret vardır." (Ankebut, 50-51)

İddiaların çokluğuna rağmen, Arabların Kur'an'a karşı koymaktan aciz kalması, Arab dilinin, en parlak ve en kuvvetli zamanındaki bir aczidir.

Kur'an'ın asırlar boyunca diğer ümmetler için i'cazı, meydan okuma hususunda azametle devam etmiş ve etmektedir. Yeni ilmin ortaya çıkardığı evrenin sırları ancak yüce hakikatlerin açık ifadeleri olup, Kur'an bunlara kısaca işaret ve atıflarda bulunmuştur. Kur'an bu yönüyle de bütün insanlık için bir mucizedir.

Kur'an'ın i'caz vecihleri[3]

İslâm'da kelâm ilminin doğuşunun, hakkında söylenenden daha doğru bir eseri vardır: *O, kelâm hakkında kelâmdır.* Onda bulunan düşünce parlaması, araştırıcısını mechullere, yolu yönü bulunmayan işaretsiz söz çöllerine çekip götürür. Kelam âlimleri faciası, önce Kur'an'ın yaratıldığını kabul etmede başlamış, sonra görüşleri ayrılmış ve Kur'an'ın i'caz vecihleri hakkında birbiriyle vuruşmuştur.

1- Ebu İshak İbrahim en-Nazzâm[4] ve Şia'dan el-Mürtezâ gibi

3) Âlimler, Kur'an'ın i'câz vecihleri hakkında (10)dan fazla vecih zikretmişlerdir. Biz burada en önemlileri ile yetineceğiz.

4) Ebu İshak İbrahim İbni Seyyar en-Nazzâm, Câhız'ın hocası olup, Mutezile'nin reislerinden biridir. Nazzâmiyye fırkası ona nisbet edilir. Hicrî 220 yılı dolayında, el-Mu'tasım'ın hilafeti zamanında ölmüştür.

ona tâbi olanlar, Kur'an'ın i'cazının *"Sarfe"* biçiminde olduğu görüşündedir. Nazzâm'a göre, *"Sarfe"*nin mânâsı; *Allah Teâlâ'nın, Arabları, Kur'an'a karşı koymaya kâdir olmalarına rağmen, onları bundan menetmesidir.* Bu sarf, harikulâdedir, yani olağanüstü bir olaydır.

Mürtezâ'ya göre; Allah, Kur'an'ın benzerini getirmeleri için muarazada muhtac oldukları ilimleri onlardan çekip almıştır. Bu kavil, sahibinin aczine delalet eden bir görüştür. Bir şeye olan kudreti alınıp engellenmiş kimse hakkında; -herhangi bir zamanda onun benzerini getirmesi, kudretinde bulunduğu sürece-, o şey onu aciz bıraktı, denilemez. Bu durumda, Allah'ın hükmü ve takdiri aciz bırakmış olup, Kur'an aciz bırakmış olmaz. Kur'an'a izafe edilen i'caz ise, her asırda onun sabit bir niteliği olarak devam edecektir. Bu i'caz; Allah'ın, kulu engelleyerek Kur'an'ın benzerini getirmekten onu aciz bırakması değildir.

Kâdî Ebu Bekr el-Bâkıllânî demiştir ki: "Sarfe iddiasını çürüten diğer bir delil de şudur: Şayet Kur'an'a muaraza imkanı olsa ve bu imkân, sarfe görüşünde olanlardan alınsaydı, Kur'an mu'ciz bir kelâm olmaz, aksine muarazayı (karşı koymayı) menetmekle acizliğe düşerdi. Böylece, diğer kelâmlar karşısında fazileti kalmazdı."

Sarfe görüşü, fâsid bir görüştür. Kur'an-ı Kerim bu görüşü şu âyetinde reddetmektedir: *"De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere ins ü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini meydana getiremezler."* (İsrâ, 88)

Bu âyet, onların kudretleri kendilerinde kalmakla beraber muarazadan âciz kaldıklarına delildir. Şayet kudretleri kendilerinden alınsaydı, biraraya gelip toplanmaları, ölülerin toplanması durumunda olacağı için, bunun bir faydası olmazdı. Ölülerin aciz kalması ise, anılmaya değer büyük bir şey değildir.

2- Bazı âlimler de; Kur'an'ın, benzeri görülmemiş bir mertebeye ulaşan belagatı ile mu'ciz olduğu görüşündedir. Bu görüş, muhkem nazımda ve parlak beyanda canlı mânâların sûretlerine düşkün olan ehl-i arabiyyenin görüşüdür.

3- Bazı âlimler de derler ki: Kur'an'ın i'caz vechi; arab kelâmında alışılmış fasıla ve makta'lara muhalif olan garib bir söz güzelliği içermiş olmasındadır.

4- Diğerleri de şöyle derler: Kur'an'ın i'cazı, ancak vahy ile bilinen geleceğe ait gaybleri haber vermesinde veya ehl-i kitab ile buluşmamış bir ümmînin bilmesi mümkün olmayan, yaradılışın başlangıcından beri geçmiş olaylardan haber vermesindedir. Mesela, şu âyetler buna misaldir:

سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ

"O topluluk (müşrikler) yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır." (Kamer, 44) Bu âyet, Bedr savaşına katılan müşrikler hakkındadır.

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ

"Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı." (Fetih, 27)

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ

"Allah, sizden iman edip iyi davranışlarda bulunanları yeryüzüne sahib ve hâkim kılacağını vaadetti." (Nûr, 55)

الم ، غُلِبَتِ الرُّومُ * فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ

"Elif, Lâm, Mîm. Rum'lar (İranlılara) (Arab ülkesine) en yakın yerde, yenildi. Ama onlar bu yenilgilerinden sonra galib geleceklerdir." (Rûm, 1-3)

تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا

"(Resûlüm!) İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun, ne de kavmin." (Hûd, 49)

Önceki ümmetlerin diğer kıssaları da buna misaldir.

Bu (dördüncü) görüş de reddedilmiştir. Çünkü bu görüş, içinde gelecek ve geçmişe ait gayblerden haber bulunmayan âyetlerde i'caz bulunmamasını gerektirir. Bu ise yanlıştır. Muhakkak ki Allah, her sûreyi kendi başına bir mu'cize kılmıştır.[5]

5- Bir kısım âlimler de, Kur'an'ın içerdiği çeşitli ilimler ve belâgatlı hikmetler bakımından mucize olduğu görüşünde-dir.

Bu konuda daha başka i'caz vecihleri vardır. Bazıları bunları on veya daha çok kısımda toplamıştır.

Gerçek olan şudur ki; Kur'an, i'caz lafzının taşıdığı her şeyle mucizedir. Şöyle ki:

O, lafızlarında ve üslubunda mucizedir. Onun bir harfi, kelimenin birbirine bağlanmasında, ondan başkası uygun olmayacak biçimde i'caz yerindedir. Onun bir kelimesi, cümlenin birbirine bağlanmasında i'caz yerindedir. Cümle ise, âyetin birbirine bağlanmasında i'caz yerindedir.

Kur'an, beyanında ve nazmında da mucizedir. Okuyanlar, onda hayat, evren ve insan için canlı bir suret bulur. O, insanî hakikatten ve onun varlık âlemindeki risaletinden örtüleri kaldıran mânâlarında da mucizedir.

Yeni ilmin gaybe ait hakikatlerinden bir çoğunu isbat ettiği ilimleri ve bilgileriyle de o bir mucizedir.

Kur'an, teşrîinde, insan haklarını korumasında, ellerinde dünyanın mutlu olduğu örnek bir toplum oluşturmasında da mucizedir.

Kur'an -başından sonuna kadar, bütünüyle- davar çoban-ları olan Arabları, milletlerin efendisi ve ümmetlerin lideri durumuna getirmiştir. İşte bu da tek başına bir mucizedir. el-Hattâbî, "Beyânü İ'câzi'l-Kur'ân"[6] adlı kitabında şöyle demiştir: "Bundan şu anlaşılır ki: Kur'an ancak bir mucizedir. Çünkü o, telif nazımlarının en güzelinde, lafızların en fasihi ile gelmiştir. Allah'ın birliği,

5) Zerkeşî, "el-Burhân", c. 2, s. 95-96.

6) Ebu Süleyman Muhammed İbni Muhammed İbni İbrahim el-Hattâbî, "Beyânü İ'câzi'l-Kur'ân", Bkz. Ayrıca Zerkeşî, "el-Burhân", c. 2, s. 101 ve sonrası.

sıfatlarında tenzihi, O'na itaata çağrılması, O'na ibadet yolunun açıklanması, helal ve haram, yasak ve mübah, vaaz ve takvim, emr-i maruf ve nehy-i münker, güzel ahlâka irşad, kötü ahlâktan men gibi en sahih mânâları içererek, bunlardan her bir şeyi aklen en uygun yerine koymuştur.

Geçmiş nesillerin haberlerini, onlardan âsî ve inatçı olanlara inen Allah'ın azabını anlatmıştır.

Zamanın geçmiş asırlarındaki müstakbel olayları haber vermiştir.

Bu konularda hücceti ve muhteccün leh'i, delili ve medlûlün aleyh'i bir araya getirmiştir. Çünkü bunlar, davet ettiği şeyin lüzumunu daha çok tekid edip, emrettiği ve yasakladığı şeylerin vücubunu haber verir.

Malumdur ki, bu gibi şeyleri bir araya getirmek ve bu çok çeşitli şeyler arasında bir düzen ve uyum sağlamak, insan kuvvetinin aciz kaldığı ve kudretinin erişemediği bir iştir. Bundan dolayı insanlar, Kur'an'ın benzerini getirmekle ona karşı koymaktan aciz kalmışlardır."

Kur'an'daki i'caz miktarı

Kur'an'daki i'cazın miktarı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

a) Mu'tezile âlimleri; Kur'an'ın, bir kısmıyla değil, bütünüyle mucize olduğu veya her sûrenin kendi başına mucize olduğu görüşündedir.

b) Bazı âlimler; فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ *"Doğru iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler."* (Tûr, 34) âyetine dayanarak, tam bir sûre olmasa bile Kur'an, azıyla da, çoğuyla da mucizedir, demişlerdir.

c) Diğerleri ise, Kur'an'ın i'cazı, kısa da olsa tam bir sûre veya tam bir sûre miktarı bir veya bir kaç âyet ile olur, demişlerdir.

Şu âyette, Kur'an'ın hepsiyle meydan okuma vaki olmuştur:

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ

"De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ü cin bir araya gelseler, onun benzerini meydana getiremezler." (İsrâ, 88)

Şu âyette de on sûre ile meydan okuma vâki olmuştur:

فاتوا بعشر سور مثله

"Onun benzeri bir sûre meydana getirin."

Şu âyette de onun benzeri bir söz getirilmesiyle meydan okunmuştur:

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ

"Haydi onun gibi bir söz getirsinler." (Tûr, 34)

İ'caz vechi veya mu'ciz olan miktar her ne olursa olsun, gerçeği araştıran insaflı bir araştırıcı, Kur'an'a herhangi bir yönden baktığı zaman, onu sever. Mesela: Üslubu yönünden veya ilimleri yönünden veya âlemde meydana getirip tarihin vechini değiştirdiği eseri yönünden veya bu yönlerin hepsinden dolayı onu sevip, bunlarda i'cazı açık seçik olarak bulur.

Kur'ânî i'cazın şu üç yönü hakkında biraz söz etmemiz uygun olacaktır: *Lügavî, i'câz* yönü *ilmî i'câz* yönü, *teşrî'î i'câz* yönü.

Lügavî i'câz

Arapça âlimleri, dillerinin doğuşundan gelişmesine kadar, onun fenlerini inceleyip bu konuda çok çalışmışlardır. Arapça, gençliğinin başlangıcında, bağışı bol dev gibi bir yiğit olmuştur. Arapçanın şiirini ve nesrini, hikmetlerini ve mesellerini ezberlemişlerdir. Arapça; beyan, hakikat ve mecaz, îcaz ve ıtnâb, söz ve söyleyiş olarak, yükselip yücelen üslûblar içinde onlara uyup itaat etmiştir.

Arap dili bu yüceliğine rağmen Kur'an karşısında aczini anlamış, onun lügavî i'câz hususundaki lügat basamaklarında hakîr ve âciz olarak duraklamıştır. Onun üslûbu önünde saygı ile eğilmektedir.

Arap tarihi, içinde Arap lügatının parıldadığı, tarih devirlerinden bir devir bilmez ki, o devrin büyük kişileri ve üstadları Kur'anî beyan önünde onun yüceliğini itiraf etmemiş ve sırlarını anlamamış olsunlar. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. "Bu, Allah'ın kudretiyle meydana getirdiği âyetlerindeki sünnetidir. Sen ancak bunların büyüklüğünü kabul ve bunlar karşısındaki aczini itiraf edip, yaratıkların san'atlarının böyle olmadığına inanırsan, işte o zaman bunlar hakkında bilgin artar ve sırlarına vâkıf olursun. Bunları bilip tanımanın fazileti seni güçlü kılar ve bunlar üzerine ziyade etmeye sana yol açar. Firavun'un sihirbazlarının, Musa ve Harun'un Rabbine ilk inananlar olması işte bundandır."(7)

Deccallerden ve mağrurlardan olan Mütenebbîler ve benzerleri gibi, kendilerini gurura kaptırmış, kendini beğenme ve ahmaklık hastalığına yakalanıp, Kur'an'ın üslubu ile boy ölçüşmeye çalışmış olanlar; ahmaklık, dengesizlik, hezeyan ve bâtıla benzeyen boş sözlerle onu taklid etmişler, sonunda aciz kalıp hüsrana uğrayarak topukları üzerinde gerisin geri dönmüşlerdir.

Tarih, Arapça'nın engin sularına dalmış ve bu konuda yarışı kazanmış kahramanlara şahit olmuştur. Bunlardan kendini Kur'an'a karşı koymaya muktedir gören kişi, sonunda hakir, zelîl ve perişan olmuştur.

Hatta tarih, Kur'an karşısında Arabların lügat hususundaki aczini şöyle kaydetmiştir: Bu Kur'an indiği zaman, Arab dili en parlak asırlarında ve en yüksek devirlerinde bulunup olgunluk çağına ermiş, kemâl ve güzellik unsurları çoğalmış bir halde iken, Kur'an bu dilin sahiplerine karşı çeşitli biçimlerde meydan okumuş, önce Kur'an'ın benzerini, sonra onun benzeri on sûre getirmelerini, daha sonra on sûreden de vazgeçip en hafifine inerek bir sûre veya ben-

7) Bkz. en-Nebeü'l-Azîm, s. 81.

zeri bir söz getirmelerini istemiş, fakat hiç kimsenin onun aynısını yapmaya veya onunla yarışmaya gücü yetmemiştir. Halbuki onlar, taassub, gurur ve kibir sahibi iddialı kimselerdi. Şayet Kur'an'dan bir şeyi taklid etmeye güçleri yetseydi veya bu hedefe ulaşmak için kolay bir yol bulsalardı, beyandan aciz kalıp kalemler kırıldıktan sonra, kılıçları çekip bu meydan okumaya karşı koymak gibi zor bir yolu seçmezlerdi.

Arapça'nın ehli nezdinde asırlar ardarda geçip gitti. Kur'an'ın lügavî i'câzı ise, yüce dağlar gibi, iyice yerleşmiş olarak devam edegeldi. Boyunlar onun önünde eğilerek zelîl oluyor, onunla yarışmak şöyle dursun, ona yaklaşmayı bile düşünmüyordu. Çünkü sonraki nesiller daha aciz olup, bu şerifli matlab hususunda rağbetleri daha azdı. Bu durum kıyamet gününe kadar böylece devam edecektir.

Hiç kimse, -şayet mümkün olsa bile- Kur'an'a karşı koymaya ihtiyaç olmadığını iddia edemez. Çünkü tarih şahittir ki, Arab kavminde, Kur'an'a karşı koymak için ısrarlı davetçiler çoğalmıştı. Risalet ve onun sahibine, inad ve inkâr ile karşı durup direnmişlerdi. Kur'an onların kör taassubunu, akıllarının sefihliğini yaymış ve onlara meydan okumuştu. Onlar bu sefer de Resulullah (s.a.v.)'e karşı çeşitli yollara başvurup, davetinden vazgeçmesi için mal mülk teklif ederek onunla pazarlık ettiler. Kabul etmeyince de ondan ve beraberindeki kimselerden ilişkiyi kesip, açlıktan ölsünler diye Müslümanlara iktisadî boykot, yani ambargo uyguladılar. Resulullah'ı sihirbazlık ve delilikle itham ettiler. Onu hapsetmek, öldürmek veya sürgün etmek hususunda birbirlerine danıştılar.

Resulullah (s.a.v.) onlara, kendisini susturmak için tek yolun, onlara getirdiği gibi bir kelamı, onların da kendisine getirmeleri gerektiğini bildirdi.

"Şayet bunu yapmak ellerinde ise, bu onlara daha yakın ve daha uygun değil mi? Fakat onlar, bu kapıdan başka bütün kapıları çaldılar. Öldürmek, esir etmek, fakir ve zelîl kılmak v.s. bunların hepsi onlara, Resulullah (s.a.v.)'in, kendilerine gösterdiği

bu sarp yola girmekten daha kolay geldi. Eğer bu acizlik değilse, başka hangi şey acizlik olur?"

Arab'ın karşı koymaktan aciz kaldığı Kur'an, lafızlar ve harfler, terkib ve üslub bakımından onların kelam tarzlarının dışına çıkmamıştır. Lâkin Kur'an, harflerinin dizilişinde, ibaresinin güzelliğinde, üslubunun tatlılığında ve âyetlerinin ses âhenginde, beyan çeşitleri içinde halin gereklerini gözetmesinde, isim ve fiil cümlelerinde, nefy ve isbatta, zikir ve hazifte, marife ve nekrede, takdim ve tehirde, hakikat ve mecazda, ıtnâb ve îcâzda, umum ve hususta, ıtlak ve takyîdde, nas ve anlamda ve diğer hususlarda; insandaki lügavî kudretin, önünde âciz kaldığı en yüksek noktaya erişmiştir.

İbni Abbas'dan rivayete göre; "Velid İbni Mugîre Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelmiş, Resulullah ona Kur'an okumuş. Bunun üzerine Velid, Resulullah'a acır (veya itaat eder) gibi olmuş. Bu durum Ebu Cehl'e erişince ona gelip: Ey amcam, kavmim sana vermek için mal toplamak istiyor. Çünkü sen, Muhammed'in tarafındaki malı taleb etmek için ona gelmişsin, demiş. Buna karşılık Velîd: Kureyş bilir ki, ben onların, malı en çok olanıyım, demiş. Ebu Cehil:

— Öyleyse Muhammed hakkında bir söz söyle, bu söz kavmine erişsin de senin onu inkâr edip beğenmediğini anlasınlar, demiş.

Velid:

— Ne diyeyim? Vallahi içinizde şiiri, onun recezini, kasidesini, ne de cin şiirlerini benden daha iyi bilen bir adam yoktur. Vallahi, onun söyledikleri bunlardan hiçbirine benzemiyor, vallahi onun söylediği sözde bir tatlılık var, onda bir güzellik var. Onun üstü meyveli, altı bol sulu. O muhakkak üstün gelir, ona üstün gelinmez ve o altındakini muhakkak kırıp geçer, demiş.

Ebu Cehil:

— Vallahi, kavmin, onun hakkında (kötü bir şey) söylersen razı olmaz, demiş.

Velid:

— Beni bırak da düşüneyim, demiş. Düşününce de: Bu, nakledilen bir sihir, onu başkasından nakledip haber veriyor, demiş. Bunun üzerine: ﴿ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا﴾ *"Tek olarak yarattığım o kimseyi bana bırak."* (Müddessir, 11) âyeti nâzil olmuş."[8]

İnsan Kur'an'a bakıp incelediği zaman onda lügavî i'cazdan bir çok sırlar bulur.

İnsan, Kur'an harflerinin çıkardığı seslerle oluşan güzel ses âhenginde bu lügavî i'cazı bulur. Kur'an'ın harflerindeki harekeleri, sükunları, medleri, gunneleri, fâsılaları ve makta'ları dinlediği zaman, kulağı dinlemekten hiç usanmaz, bilakis onu daha çok dinlemek ister.

Her mânânın hakkını yerli yerinde veren lafızlarında da insan bu lügavî i'cazı bulur. Kur'an'ın lafızlarında fazla denebilecek bir lafız bulunmadığı gibi, araştırmacı onda lafzı eksik bir yer de bulamaz.

İnsan sınıflarının, akılları ölçüsünde anlamada birbirlerine yakın oldukları hitab çeşitlerinde de insan bu lügavî i'câzı bulur. Sıradan ve seçkin insanlardan her biri, bunların, aklının ölçüsüne ve ihtiyacına uygun biçimde takdir edilmiş olduğunu görür. *"Andolsun Biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. (Ondan) Öğüt alan yok mu?"* (Kamer, 17)

Eşitlik ve uyum içinde, düşünce ve vicdan bakımından beşerî nefsin ihtiyacına yeterek aklı ikna etmesi ve duyuya zevk vermesinde de insan bu lügavî i'cazı bulur. Kur'an'da ne düşünce kuvveti vicdan kuvvetine galebe eder, ne de vicdan kuvveti akıl kuvvetine galebe eder.

Böylece insan bakışını her nereye çevirse, önüne, Kur'an'ın tehaddî ve i'câz hususundaki hücceti gelir.[9]

Kâdî Ebu Bekr el-Bâkıllânî[10] demiştir ki: "Kur'an'ın; i'cazı

---

8) Bunu, Hâkim nakledip sahih olduğunu bildirmiştir. Beyhakî de bunu, ed-Delâil'de nakletmiştir.

9) Bkz. "en-Nebeü'l-Azîm"deki i'câz-ı lügavî bölümü.

10) Kâdî Ebu Bekr Muhammed ibnü't-Tayyib el-Bâkıllânî, "İ'câzu'l-Kur'ân" ve usûlü fıkıh hakkında "et-Takrîb ve'l-İrşâd" adlı kitabların sahibidir. H. 403 yılında ölmüştür.

içeren nazmının güzelliğinin şâmil olduğu şeyler bir kaç vecihtir. Bunlardan biri, cümle ile ilgili olandır. Kur'an'ın nazmı Arapların, vecihlerinin tasarrufu ve mezheblerinin farklılığı bakımından, bütün kelâmının alışılan nizamı dışında olup, onların alışılmış hitabet tertibine de aykırıdır. Kur'an'ın kendine has üslubu vardır. Bu üslûb, alışılmış söz üslûblarından farklıdır.

Manzum olan güzel kelâmın bağlı olduğu yollar şu kısımlara ayrılır: Şiirin çeşitli aruz vezinleri, secili mu'del kelâm sınıfları, secisiz vezinli ve mu'del olanlar, kendi haline bırakılıp kendisinde isabet, ifadè ve mu'teriz mânâların güzel bir biçimde, latif bir tertib üzere anlatılması taleb edilenler...

Malumdur ki Kur'an, bu vecihlerin dışındadır ve bu yollara aykırıdır. Kur'an, seci çeşidinden değildir, şiir kabilinden de değildir.

Kur'an'ın; Arapların kelâm sınıfları ve hitab üslûbları dışında olmasından, onun, olağanın ve alışılmışın dışında mucize bir kelâm olduğu anlaşılır. Bunlar, Kur'an'ın hepsine ait bir özelliktir ve onun tamamında bulunan ayırd edici bir niteliktir...

Arapların; bu fesahatı, garabeti, güzel tasarrufu, latif mânâları, bol faydaları, pek çok hikmetleri, balağatta uygunluğu, bu uzunluk ve ölçüde üstünlük fesahatı içinde bulunduran bir kelâmı yoktur. Ancak sayılı bazı sözler ve az sayıda lafızlar onların hikmetlerinden sayılır. İçinde düzensizlik ve ihtilaf, yapmacık ve zorlanma bulunan sınırlı bazı kasîdeler onların şairlerine nisbet edilir.

Kur'an, çokluğuna ve uzunluğuna rağmen, Yüce Allah'ın nitelendirdiği gibi, fesahatta birbiriyle uyumlu olarak gelmiştir: *"Allah, sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitab olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab'ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar."* (Zümer, 23)

"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı." (Nisâ, 82) Yani Yüce Allah; insanın sözü uzadıkça onda uygunsuzluk ve tutarsızlık vâki olur, bozukluk

görülür, buyuruyor.

Kur'an'ın nazmının güzelliği, telifinin üstünlüğü bütün vecihlerinde mevcuttur. Onun kıssalarında ve mev'izelerin-de, ihticâc, hikem ve ahkâmında, i'zâr ve inzârında, vaad ve vaîdinde, müjdeleme ve korkutmasında, yüce ahlâkında, yüksek huylarında, siyer-i me'sûresinde ve içerdiği daha başka vecihlerde hiçbir uygunsuzluk ve çelişki yoktur.

Kâmil belâgat sahibi kişinin, usta şairin, güzel konuşan hatîbin kelâmı, bu konuların değişmesine göre değişir, farklı olur.

Şairlerden kimi medhi iyi yapar, hicvi yapamaz; kimi de hicivde üstündür, medihde değildir. Kimi tefritte ileri gitmiş, te'bînde gidememiştir. Kimi de deveyi, atı veya gecenin seyrini vasıflandırmada veya savaşı, bahçeyi, şarabı veya ceylanı veya şiire, kelâma konu olan daha başka şeyleri anlatmada farklıdır. Bundan dolayı İmriu'l-Kays'ın binmesi, Nâbiga'nın korkması, Züheyr'in rağbetiyle darb-ı mesel söylenir.

Hutbeler, risaleler ve diğer kelâm çeşitlerinde farklı olan buna benzer şeyler vardır.

Muhakkak ki biz, Kur'an'ın nazmını düşündüğümüzde bu vecihlerin hepsini onda buluruz. Yukarıda kısaca zikrettiğimiz nazım güzelliği, telifve vasıf parlaklığı, Kur'an'da hakkıyla mevcuttur. Onda hiç bir uygunsuzluk ve tutarsızlık yoktur. Bundan da anlarız ki, Kur'an, beşerin benzerini getirmeye gücü yetmeyeceği ilahî bir kelâmdır."(11)

İlmî i'câz

Kur'an-ı Kerim'in, her ilmî nazariyyeyi içine almasını şiddetle arzu ettikleri zaman insanlardan çoğu hata etmektedir. Her ne zaman yeni bir nazariye zuhur etse, onun için âyette hamledilecek bir

11) Bu kısım, "İ'câzü'l-Kur'an"dan tasarruf edilerek alınmıştır.

yer arayıp, âyeti bu nazariyeye uygun gelecek biçimde tevil etmektedirler.

Bu konudaki hatanın kaynağı şudur: İlimlerin nazariyyeleri ilerleme ve gelişme tarzına uygun olarak zamanla yenilenmektedir. Devamlı bir eksiklik içinde olup, bazan onu kapalılıklar, bazan da hata ve yanlışlık kuşatmakta, doğruya yaklaşıp, kesin bilgi derecesine erişinceye kadar böylece devam etmektedir. Bunlardan herhangi bir nazariye zan ve tahmin ile başlar ve doğruluğu kesinlikle isbat edilinceye veya hatalı ve sahte olduğu apaçık meydana çıkıncaya kadar tecrübeye (deney ve gözleme) boyun eğer. Bundan dolayı değişikliğe hedef olur. İnsanın, kabul edilmiş olduğunu sandığı ilmî kaidelerden bir çoğu, sübutundan sonra şiddetle sarsılır ve yerleştikten sonra yıkılır. Sonra araştırmacılar, onlar hakkındaki tecrübelerine yeniden başlarlar.

Kur'an-ı Kerim'i, ilmî meselelere uygun biçimde tefsir edenler ve ilmî hayatın ufkunda görülen her meseleyi ondan çıkarmayı şiddetle arzu edenler, iyi bir iş yaptıklarını sanırlarken Kur'an'a kötülük etmektedirler. Çünkü ilerleme ve gelişme tarzına boyun eğip değişen bu meseleler, bazan temellerinden yıkılıp boşa çıkmaktadır. Biz, Kur'an'ı bunlara göre tefsir edersek, bu ilmî kaideler değiştikçe veya eskiyi bozan yeni bir şey veya tahmini iptal eden kesin bir bilgi ile keşifler ardarda geldikçe biz, Kur'an'ın tefsirinde çelişkilere düşmüş oluruz.(12)

12) Prof. Dr. Süleyman Ateş, "Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri" adlı eserinde (c. 1, s. 55-56) şöyle diyor: "Kur'an, son çağda ortaya çıkan modernistlerin elinde bir astronomi, fizik, kimya ve biyoloji kitabı olmuştur.

Bu modernistler, hadlerini bilip Kur'an lafızlarının sınırında dursalar bir diyeceğimiz yoktur. Ama onlar bu lafızlara, Peygamberin ve sahabilerin hatır ve hayallerine gelmeyen anlamlar yükleyerek saygı sınırını iyice aşmakta, hatta ömrü küfürle geçmiş insanları büyük müfessir yapmaktadırlar. Şimdi Maurice Bucaille ile Kaptan Coustau, Kur'an'ın mânâsını en iyi anlayan birer müfessir olup çıkıvermişlerdir.

Bunlar aşırı davranışlardır. Kur'an'ın amacı, insanlara astronomi ve fizik öğretmek, ya da tarih anlatmak değil; gördükleri olaylardan, geçen zamanlar-

Kur'an-ı Kerim bir akide ve hidayet kitabıdır. Vicdana hitab eder. Ondaki gelişme ve yükselme âmillerini, hayır ve fazilet sebeblerini canlandırır.

Kur'an'ın ilmî i'câzı, yenilenip değişen, araştırma ve düşünme hususundaki beşerî gayretin semeresi olan ilmî nazariyyeleri içine almasında değil, bu i'câz ancak onun düşünceye teşvik etmesindedir. Kur'an insanı, evren hakkında düşünüp taşınmaya teşvik etmekte, düşünmesinde aklın hareketini kesmemekte veya akıl ile, onun gücü yettiği kadar ilimleri artırmak istemesi arasına girmemektedir. Geçmiş dinlerin kitapları arasında, Kur'an'ın bu konuya önem verdiği kadar önem veren hiçbir kitap yoktur.

İlim meselelerinden hangi meselenin ve onun kaidelerinden hangi kaidenin doğruluğu isbatlanır ve kesinliği apaçık belli olursa, o, Kur'an'ın teşvik ettiği sağlam düşünceyi gerçekleştirici olur. Kur'an onunla herhangi bir durumda çelişmez. Şüphesiz ki ilimler ilerlemiş, meseleleri çoğalmış, fakat doğruluğu sabit olan hususlar, hiçbir zaman Kur'an'ın herhangi bir âyetiyle çelişmemiştir. İşte bu da başlı başına bir mucizedir.

Kur'an-ı Kerim, evren ve içindekiler hakkındaki doğru düşünce ve isabetli görüşü, Allah'a imanın vesilelerinden en büyük bir vesile sayar.

Kur'an, Müslümanı, yerde ve gökte bulunan Allah'ın yaratıkları hakkında düşünmeye teşvik eder:

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.

Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin

---

dan örnekler verip insanları doğru yola iletmektir. Kur'an'ın cazibesine kapılan, müşrik iken onun büyüleyici etkisiyle uğrunda canını vermeğe âmâde birer mü'min olan insanlar, Kur'an'da fizik, kimya buldukları için değil; onun fesahatine, sunduğu maneviyata, insanlık ruhuna, yüksek ahlâka hayran kalarak müslüman olmuşlardır. bundan dolayı aşırılıktan kaçınarak Kur'an'ın hidayetini, onun sınırı içinde ve onun ruhuna uygun biçimde sunmak gerekir."(A.E.)

düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!" (Âl-i İmran, 190-191)

Kur'an, insanı, kendisi hakkında, imar ettiği yeryüzü ve kendisini çevreleyen tabiat hakkında düşünmeye teşvik eder:

"Kendi kendilerine, Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak ve belli bir süre için yarattığını hiç düşünmediler mi?" (Rûm, 8)

"Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?" (Zâriyât, 20-21)

"(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?" (Gâşiye, 17-20)

Kur'an, düşünmek, anlamak ve akıl erdirmek için insanda ilmî duyguyu uyandırmaktadır:

"Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz." (Bakara, 219)

"Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz." (Haşr, 21)

"İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz." (Yûnus, 24)

"Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır." (Ra'd, 3)

"İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz." (A'raf, 32)

"Gerçekten Biz, bilen bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık." (En'âm, 97)

"Bak, anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!" (En'âm, 65)

"Anlayan bir toplum için âyetleri ayrıntılı bir biçimde açıkladık." (En'âm, 98)

Kur'an, müslümanın mevkiini ilmin faziletiyle yükseltir:

"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir." (Mücadele, 11)

Kur'an, âlim ve cahili eşit tutmaz:

"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer, 9)

Müslümana, Rabbinden ilim nimeti istemesini emreder:

"Rabbim, benim ilmimi artır, de." (Tâhâ, 114)

Allah; felek, nebat, arz tabakaları ve hayvanlar ile ilgili ilimleri bir arada zikretmiş ve bunları kendisinden korkulma sebebleri kılmıştır: *"Görmedin mi Allah gökten su indirdi. Onunla renkleri çeşit çeşit meyveler çıkardık. Dağlardan (geçen) beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve simsiyah yollar (yaptık).*

İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gere-gince) korkar." (Fâtır, 27-28)

İşte böylece Kur'an'ın ilmî i'câzı, müslümanları düşünüp ibret almaya teşvik etmesinde, onlara bilginin kapılarını açmasında, bu kapılardan girip ilerlemeye ve doğruluğu kanıtlanmış her yeni ilmi kabul etmeye çağırmasındadır.

Bununla beraber Kur'an'da, doğru yolu göstermek için verilmiş ilmî işaretler vardır. Mesela, bitkileri aşılama, *zâtî* ve *hıltî* olmak üzere iki çeşittir. *Zâtî:* Bitkinin çiçeğinin, erkek ve dişi organları, yani tohumları içermesidir. *Hıltî* ise: Hurma ağacında olduğu gibi, bitkideki erkek tohumun, dişi tohumdan ayrı bulunmasıdır. Bu durumda aşılama, nakil ile olur. Rüzgârlar, nakil vesilelerindendir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur: وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ *"Bir de aşılayıcı rüzgârlar gönderdik."* (Hıcr, 22)

Oksijen, insanın soluk alması için zarurîdir. Havanın (atmosferin) yüksek tabakalarında az bulunur. İnsan, atmosfer içinde yükseldikçe, göğüs daralması ve soluk alma güçlüğü hisseder. Yüce Allah bu konuda da şöyle buyuruyor:

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ ...

"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır." (En'âm, 125)

Zerrenin (atomun) bölünme kabul etmeyen cüz olduğuna inanılırdı. Kur'an'da ise bunun bölünebileceğine işaret edilmiştir:

وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِالْأَرْضِ ...

"Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak (ve gizli) kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta (levh-i mahfûzda) bulunmasın." (Yûnus, 61) *"Bundan (zerreden) daha küçüğü"*nden makad, atomun parçalanması, demektir.

Cenînler (yani rahimdeki döller) ile ilgili olarak Kur'an'da şu bilgiler verilmiştir:

"İnsan neden yaratıldığına bir baksın! Atılan bir sudan yaratıldı. (O su) sırt ile göğüs kafesi arasından çıkar." (Târık, 5-7)

"İnsanı bir kan pıhtısından yarattı." (Alâk, 2)

"Ey insanlar! Eğer öldükten sonra dirilmekten şüphede iseniz, düşünün ki Biz, sizi topraktan, sonra bir meniden, sonra bir pıhtı kandan, sonra şekli belli belirsiz bir lokma etten yarattık. Size kudretimizin kemâlini anlatalım diye dilediğimiz müddet rahimlerde bulunduruyoruz da, sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz." (Hacc, 5)

Evrenin birliği ve hayatın su unsuruna olan ihtiyacı hakkında da yüce Allah şöyle buyuruyor:

"İnkâr edenler görmediler mi ki göklerle yer bitişik idi. Biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık. Hâlâ inanmıyorlar mı?" (Enbiyâ, 30)

Kur'an'daki bu ilmî işaretler ve benzerleri, ilahî hidayet tarzında ve beşerî aklın bunlar hakkında araştırma yapıp düşünmesi için gelmiştir.

Üstad Seyyid Kutub; «... يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ» *"Sana yeni doğan ayları soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."* (Bakara, 189) âyetinin tefsiri hakkında şöyle diyor: "Bu âyete cevap, mücerred nazarî ilme değil de, onların yaşadıkları olağan hayata yöneliktir. Onlara, ayın yörüngesindeki hareketini ve onun nasıl tamam olup dolunay haline geldiğini değil de, yaşadıkları olağan hayattaki hilallerin görevini anlatmıştır. Bu, sorunun medlûlünde dahildir... Kur'an, bu cüz'î malumattan daha büyük bir şey için gel-

miştir. Yoksa bir astronomi veya kimya veya tıb ilmi kitabı olması için gelmemiştir... Nitekim bu işin meraklısı bazı gayretli ve heyecanlı kişiler, Kur'an'da bu ilimleri arayıp bulmaya çalışıyorlar. Kur'an'ı kusurlu göstermek isteyen bazı kimseler de, onun bu ilimlere aykırı yönlerini bulmak için uğraşıyorlar.

Şüphesiz her iki çalışma da, bu kitabın tabiatı, vazifesi ve fonksiyonları hakkında kötü bir anlayışa delildir. Çünkü Kur'an'ın faaliyet sahası, insanî nefs ve insanî hayattır. Onun görevi, insanın bu varlık âlemindeki konumu ve Rabbiyle olan irtibatı için genel bir tasavvur inşâ etmek ve bu tasavvurun esası üzerine, insana, bütün güçlerini kullanmasını sağlayan bir hayat nizamı kurmaktır.

Doğrusu ben, bu Kur'an'dan olmayan şeyleri ona izafe etmeye, onun kasdetmediği şeyleri ona yüklemeye ve tıp, kimya, astronomi vs. ilimlerdeki cüz'iyyatı ondan çıkarmaya çalışan ve bununla da onu yücelttiklerini sanan bazı gayretli ve heyecanlı kişilerin basitliğine şaşıyorum.

Kur'anî hakikatler, nihâî, kesin ve mutlak hakikatlerdir. İnsanî araştırmanın eriştiği şeyler ise, -takdir edilmiş edevatı ne olursa olsun- nihaî ve kesin olmayan hakikatlerdir. Bunlar, onun tecrübelerinin hududu ve bu tecrübelerin durumları ve edevatı ile mukayyeddirler.

Kur'anî olan nihaî hakikatleri, nihaî olmayan hakikatlere iliştirmek -insanî olan ilmî metodun kendi hükmüyle- bir metod hatasıdır. Nihaî olmayan bu hakikatler, beşerî ilmin eriştiği her şeydir.

Bu anlatılanlar, ilmî hakikatlere kıyasladır. Bu durum, ilmî diye adlandırılan farazî nazariyelere kıyasla ise daha açıktır. Nazariyeler daima, tağyîr, tebdîl, eksiklik ve izafetle karşılaşmaktadır. Hatta yeni bir keşf vasıtasının zuhur etmesiyle veya eski düşünceler topluluğu için yeni bir açıklama yapılmasıyla, bu nazariyeler tepe, takla olup yıkılmaktadır.

Genel Kur'anî işaretleri, ilmin ulaştığı, değişken yeni nazariyelere -veya yukarıda anlattığımız gibi, mutlak olmayan ilmî

hakikatlere- bağlamak için yapılan her çalışma, evvela esaslı bir metod hatası ihtiva eder. Nitekim bu çalışmalar, hiç biri Kur'an'ın yüceliğine yaraşmayan şu üç mânâyı da içermektedir:

Birincisi: Bu çalışmalar, bazı insanlar için tasavvur edilen dahilî bir hezimettir. Çünkü bu takdirde ilim denetleyici, Kur'an ise tâbi durumundadır. Bununla onlar, Kur'an'ı ilim ile isbat etmeye veya ilimden onun için istidlâl yapmaya çalışmaktadırlar. Oysaki Kur'an, mevzuunda kâmil, hakikatlerinde nihaî bir kitab iken, ilim ise, dün isbat ettiğini bugün bozmaya devam etmektedir. Ulaştığı hiçbirşey, nihaî ve mutlak değildir. Çünkü ilim, insanın çevresi, aklı ve edevatı ile mukayyeddir. Mutlak olan nihaî bir hakikat vermesi, bunların hiçbirinin tabiatından değildir.

İkincisi: Kur'an'ın tabiatını ve vazifesini kötü anlamaktır. Kur'an; insanın yapısını, -insanın nisbî tabiatı elverdiği ölçüde- bu varlığın ve onun ilahî sırdaşının tabiatı ile anlaşıp uyuşan bir yapı haline getirmeye çalışan mutlak ve nihaî bir hakikattır. Böylece insan, çevresindeki varlıklarla çatışmaya-cak, bilakis onlarla karşılaşıp bazı sırlarını öğrenecek, halife olmasından dolayı bazı sırdaşlarını hizmette kullanacaktır.

Üçüncüsü: Zorlanma ve hile ile, Kur'an'ın naslarını devamlı tevil edip, onları yerleşip istikrar bulmayan, her gün bir yenisi ortaya çıkan nazariye ve faraziyelerin arkasına taşıyıp yorulmamızdır."[13]

Teşrî'î i'câz

Allahu Teâlâ, insanın içine birçok huylar koymuştur. Bu huylar nefse tesir eder ve hayatın yönelimlerinde onun üzerinde etki yapar. Eğer olgun ve ergin akıl, sahibini hata ve günahtan korursa, doğru yoldan sapan nefsî eğilim ve yönelimler, akıl sultanına karşı gelir. Akıl her durumda onun serkeşliğini durduramaz. Bundan

13) Bu kısımları, S. Kutub'un, "Fî Zılâli'l-Kur'ân" adlı kitabından, tasarrufla iktibas ettik.

dolayı insanın doğru yolda olması için, huylarına özel bir terbiye uygulamak, onları güzelleştirip geliştirmek, hayra ve felaha yöneltmek gerekir.

İnsan, yaradılıştan medenî bir varlıktır. O, başkasına muhtaçtır. Başkası da ona muhtaçtır. İnsan, kardeşi olan insanla, beşerî uygarlığın gerekli kıldığı ictimâî zaruretten dolayı yardımlaşır. Çok kez insan, kardeşi olan insana, bencillik ve tahakkümü sevmesi sebebiyle zulmeder. İnsanların ilişkilerini belirleyip sınırlayan, yaşam durumlarını düzenleyen, haklarını koruyan, şeref ve namuslarını muhafaza eden bir düzenleyici (zâbit) olmadan, onları kendi haline bırakırsanız, mutlaka işleri anarşi ve kargaşa halinde olur. Bunun içindir ki, her beşerî topluluk için, ferdleri arasında adaleti gerçekleştiren bir nizam lazımdır.

Ferdin terbiyesi ile cemiyetin salâhı arasında, bağları çözülmeyen kuvvetli örgüler vardır. Çünkü cemiyet, ferdler üzerine kurulur. Ferdin salâhı, cemiyetin salâhındandır. Cemiyetin salâhı da ferdin salâhı iledir. Hepsi birbirine bağlıdır.

Beşeriyyet, tarih asırları boyunca, faziletli bir toplum içinde ferdin mutluluğunu hedef edinen çeşitli renklerde mezhebler, nazariyyeler, nizamlar ve yasalar bulunduğunu bilmektedir. Fakat bunlardan hiç biri, Kur'an'ın teşrî'î i'câzında eriştiği güzellik ve yüceliğe erişememiştir.

Kur'an, ferdin terbiyesi ile işe başlar. Çünkü ferd, toplumun kerpicidir, tuğlasıdır. Onun terbiyesini, vicdanının özgürlüğü üzerine kurar.

Kur'an, Müslümanın vicdanını, tevhid akîdesi ile özgür kılar. Tevhid akîdesi, onu hurafe ve hayalin tahakkümünden, heva ve şehvetlere kulluk etme esaretinden kurtarır. Böylece o, Allah'a halis kul olur, hâlık ve mabud olan tanrıya bağlanır, kendini O'ndan başkasından müstağnî kılar. Mahlûka ihtiyacı olmayıp, ancak mutlak kemâl sahibi olan ve bütün yaratıklara hayır kendisinden bağışlanan Hâlıkı'nın nezdindeki ile yetinir. Muhakkak ki O, bir tek hâlık ve bir tek tanrıdır. Onun evveli ve âhiri yoktur, her şeye

kâdirdir, her şeyi bilendir, her şeyi kuşatandır, onun benzeri hiçbir şey yoktur.

Âlem (evren), Allah'ın yarattığı bir mahlûktur. Sonunda Allah'a dönüp, O'nun dilemesi ile var olduğu gibi yok olur. Bu, akılda ve dinde en kâmil akîdedir.

"De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur." (İhlâs, 1-4)

"O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi bilendir." (Hadîd, 3)

"O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz." (Ankebût, 88)

"İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin." (En'âm, 102)

"Allah herşeye kâdirdir." (Ahzâb, 27)

"Allah, yaptıklarınızı görmektedir." (Bakara, 96)

"Biliriz ki O, her şeyi (ilmiyle) kuşatmıştır." (Fussılet, 54)

"O'nun benzeri, hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir." (Şûrâ, 11)

"Gözler O'nu göremez; halbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olandır." (En'âm, 103)

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın birliğini; selîm aklî mantığıyla dayanarak şüphe ve münakaşaya yer bırakmayan kesin delillerle teyid eder.

"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök mutlaka fesada uğrardı." (Enbiya, 22)

"De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka tanrılar da bulunsaydı, o takdirde bu tanrılar, Arş'ın sahibi olan Allah'a ulaşmak için çareler arayacaklardı." (İsrâ, 42)

Eğer müslümanın akîdesi doğru ise, farzlar ve ibadetler hakkındaki Kur'an'ın şeriatlerini kabul etmesi gerekir. Farz kılınan her ibadet ile ferdin salâhı kasdedilir. Fakat o ibadetin, bununla beraber toplumun salahı ile de ilgisi vardır.

Namaz, kötü ve çirkin işlerden insanı meneder. Cemaat, bir özür bulunmadıkça üstün olan (tercih edilen) görüşe göre, vacibdir. Cemaat, cuma ve bayram namazlarında şarttır.

Tek başına namaz kılan kimsenin, kendisiyle, yeryüzü-nün kuzeyinden güneyine, doğusundan batısına kadar bütün bölgelerinde bulunan İslâmî cemaat arasında yakınlık ve ilgi bağı bulunduğu, şuurundan kaybolmaz. Çünkü o, bu sırada, yeryüzünde namaz kılan ve kendisiyle beraber aynı duayı yapan her müslümanla beraber -her ne kadar aralarında, birbirinden uzak ülkeler bulunsa da- bir tek kableye yöneldiğini bilir.

Hayatı, Allah'ın şeriatı ile karışıp kaynaşarak yüce bir vicdan sahibi olması ve namaz vakitleri arasında daima Allah ve Rasulü'nü hatırlayıp yasaklardan kaçınması, günde beş defa Allah'ın huzurunda durması müslümana terbiyesinde yeter.

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ

"Muhakkak ki namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar." (Ankebut, 45)

Zekat, cimriliğin köklerini, mala tapmayı, dünya hırsını nefisten söküp atar. Zekat, toplumu ıslah edicidir. Şanslı kişilerle mahrumlar arasında yardımlaşma esaslarını kurar. Toplumu gözetmekle nefse yardımlaşma duygusu verip onu bencillik, ayrılık ve yalnızlıktan kurtarır.

Hac, nefsi meşakkate alıştıran bir seyahattir. Allah'ın yaratıklarında bulunan sırları üzerine nefsin basîretini açar. Hac, müslümanların bir tek yerde toplanarak yaptıkları dünya çapında bir kongredir, birbirleriyle tanışıp görüşürler, müşavere yaparlar.

Oruç, nefsi zaptetmek, azîmeti keskinleştirmek, iradeyi güçlendirmek ve şehvetleri engellemektir. Oruç, müslümanların, tam bir ay boyunca, yeyip içmelerinde bir tek düzen içinde yaşadıkları toplumsal bir görüntüdür. Bu ayda, bir evdeki aile gibi yaşarlar.

Farz kılınan bu ibadetleri yerine getirmek; Kur'an'ın bildirdiği ve dinin tekliflerinden her teklifi ve ahlâkın faziletlerinden her fazileti kendisine bağladığı ferdî sorumluluk duygusu ile müslümanı

terbiye eder.

"Her nefis, kazandığına karşılık bir rehindir." (Müddessir, 38)

"Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir." (Tûr, 21)

"Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir." (Bakara, 286)

Kur'an-ı Kerim; nefse, dinî vicdan, yani onu kötülüklerden men eden bir alışkanlık kazandıran, sabır, doğruluk, ihsan, hilm, afv ve tevazu gibi örnek faziletlere teşvik eder.

İslâm, ferdin terbiyesinden sonra ailenin kurulmasına geçer. Çünkü aile, toplumun çekirdeğidir. Her iki cinsiyetin de tabiatına cevap vermek, insan neslini temiz ve düzenli bir uyum içinde devam ettirmek için Kur'an evlenmeyi meşru kılmıştır.

Evlilikte aile bağları, sevgi, merhamet, gönül huzuru, iyi geçinme, erkeğin ve kadının özelliklerini gözetme ve her birine uygun vazife üzerine kurulur.

"Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir." (Rûm, 21)

"Onlarla (yani kadınlarla) iyi geçinin." (Nisâ, 19)

"Allah'ın, insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur." (Nisâ, 34)

Sonra müslüman toplumu yöneten hükümet nizamı gelmiştir. Kur'an, İslâmî hükümetin kaidelerini en iyi ve en uygun biçimde ortaya koymuştur.

Bu, danışma ve eşitlik (şûrâ ve müsavat), ferdî otoriteyi menetme hükümetidir.

"İş hakkında onlara danış." (Âl-i İmran, 159)

"Onların işleri, aralarında danışma iledir." (Şûrâ, 38)

"Mü'minler ancak kardeştir." (Hucurat, 10)

"(Resulüm!) de ki: Ey ehl-i kitab! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın." (Âl-

i İmran, 64)

Bu, kendini sevme veya akrabalık duygusundan veya zenginlik ve fakirlik hususundaki ictimaî âmillerden etkilenmeyip mutlak adâlete dayanan bir hükûmettir.

"Ey inananlar! Adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun, kendinizin, ana babanızın ve yakınlarınızın aleyhinde bile olsa, (şahitlik ettiğiniz kimseler) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah, ikisine de daha yakındır (onları sizden çok kayırır). Öyle ise keyfinize uyarak doğruluktan sapmayın. Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğip bükerseniz, ya da doğruyu söylemezseniz, muhakkak ki Allah, yaptıklarınızı bilir." (Nisâ, 135)

Nitekim nefret edilen düşmanlardan intikam alma arzusu da bu adaleti etkilemez.

"Ey inananlar! Allah için adaletle şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Adalet yapın, takvaya uygun olan budur." (Mâide, 8)

"Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder." (Nisâ, 58)

İslâm hükümetinde teşrî (yasama), insanlara bırakılmamıştır. Onu Allah bildirmiştir. Onu terkedip çıkmak, küfür, zulüm ve fasıklıktır.

"Kim, Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir." (Mâide, 44)

"Kim, Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlim-lerdir." (Mâide, 45)

"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıklardır." (Mâide, 47)

"Onlar, cahiliyet devrinin hükmünü mü istiyorlar? İyi bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?" (Mâide, 50)

Kur'an-ı Kerim, insan hayat için zaruri olan *"Külliyât-ı hamse"* denen şu beş esasın korunmasını bildirmiştir: *Can, din, ırz, mal, akıl.* İslâm fıkhında *"hadler ve cinayetler"* adıyla bilinen, naslarla bildiril-

miş *ukûbat* bu beş esas üzerine yerleştirilmiştir.

"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır." (Bakara, 179)

"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz dayak vurun." (Nûr, 2)

"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener dayak vurun." (Nûr, 4)

"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin." (Mâide, 38)

Kur'an-ı Kerim, savaş ve barışta, müslümanlarla komşuları veya mücahidleri arasındaki beynelmilel ilişkileri bildirmiştir. Bunlar, insanî uygarlığın asırları içinde bilinen en yüksek muameledir.

Sözün özü şudur ki, Kur'an, insanî hayatı en faziletli sûret ve en yüksek misal üzerine kuran teşrî'î kâmil bir anayasadır. Kur'an'ın teşrî'î i'câzı; ilmî ve lügavî i'câzı ile beraber ebediyyete kadar devam edecektir. Onun âlemde, tarihin yönünü değiştiren bir eser meydana getirdiğini hiç kimse inkâr edemez.

Kur'an'ın Meselleri

(Benzetmeler)

Mânâlarında ve hedeflerinde yüksek olan hakikatler, yakinen bilinen şeylere kıyas edilmekle onları zihinlere yaklaştıran güzel bir kalıba döküldükleri zaman en güzel suretlerini alırlar.

Temsîl; gaibi hazıra, ma'kulü mahsusa benzetmek ve benzeri benzere kıyas etmekle, mânâları, zihinde yerleşen canlı bir suret içinde ortaya koyan kalıptır. Nice güzel mânâ vardır ki, temsil ona göz alıcı bir güzellik ve cazibe kazandırmış olur. Bu da nefsin onu kabul etmesine ve aklın onunla ikna olmasına sebeb olmuştur. İşte bu, Kur'an-ı Kerim'in, beyan çeşitleri ve i'câz yönlerindeki üslublarındandır.

Âlimlerden, Kur'an'daki meseller hakkında müstakil eser yazanlar vardır. Kimi de, kitablarından birinde meseller için bir bölüm ayırmıştır. Ebu'l-Hasen el-Mâverdî[1] meseller hakkında müstakil bir kitap yazmış, Süyûtî, el-İtkân'da[2], İbnü'l-Kayyım ise, "A'lâmü'l-Mûkîn" adlı kitabında bunlar için bir bölüm ayırmış olup, bir şeyin nazîrine benzetilmesini ve hükümde ikisi arasında eşitlik kurulmasını içeren Kur'an mesellerini araştırmıştır. Bu me-

1) Ebu'l-Hasan Ali İbni Habîb eş-Şâfiî, "Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn" ve "el-Ahkâmu's-Sultâniyye" adlı kitapların sahibidir. H. 450 yılında ölmüştür.

2) Bkz. el-İtkân, c. 2, s. 131.

sellerin sayısı, kırk küsur mesele erişmiştir.

Yüce Allah, azîz kitabında misaller verdiğini zikretmiştir:

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

"Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz." (Haşr, 21)

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ

"İşte Biz, bu misalleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir." (Ankebut, 43)

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

"Andolsun ki Biz, öğüt alsınlar diye, bu Kur'an'da insanlara her türlü misali verdik." (Zümer, 27)

Hz. Ali (r.a.)'dan gelen rivayete göre, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki Allah; Kur'an'ı, emreden, meneden, bir sünnet-i hâliye ve bir mesel-i madrûbe olarak indirmiştir."* (3)

Nitekim âlimler, Kur'an'ın meselleri ile ilgilendikleri gibi, aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ait meseller ile de ilgilenmişlerdir. İbu İsa et-Tirmizî, "Câmi"inde bu meseller için bir bölüm ayırıp orada kırk hadis nakletmiştir. Kâdî Ebu Bekr İbnu'l-Arabî demiştir ki: "Ehl-i hadisten, Ebu İsa'dan başka kitap tasnif edip meseller için müstakil bir bölüm ayıran kimse görmedim. Çok güzel bir iş yapmış, bir kapı açmış, bir köşk veya ev yapmış. Ancak o, küçük bir sınır çizgisi çizmiştir. Biz bu kadarına da razıyız. Bundan dolayı ona teşekkür ediyoruz."

Mesel'in tarifi

Emsâl: Mesel'in çoğuludur. Mesel, misl, mesîl: Lafız ve mânâ bakımından; Şebeh, şibh ve şebîh gibidir.

3) Bunu, Tirmizî rivayet etmiştir.

Edebiyatta mesel: İnsanlar arasında nakledilip dolaşan ve kendisiyle, hakkında nakil yapılanın hali, kendisi için söylenenin haline benzetmek kasdedilen yaygın sözdür.(4)

Örneğin «رُبَّ رَمْيَةٍ مِنْ غَيْرِ رَامٍ» Yani, *atıcıdan hâsıl olup hedefe isabet eden nice atış vardır ki onun hali hata etmektir,* yani *isabet etmemektir.* Bu meseli ilk söyleyen, Hakem İbni Yegûs en-Nakrî'dir. Bu söz, bazan tesadüfen isabet eden hatalı iş için söylenir.

Durumu hayret verici kısa ve hale de mesel denir: Âyetlerden bir çoğunda mesel lafzı bu anlamda tefsir edilmiştir. Şu âyette olduğu gibi:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ

"Müttakîlere vaadolunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır." (Muhammed, 15) Bu âyette *"meselü'l-cenne"*den maksad; cennetin hayret edilen öyküsü ve niteliğidir.

Zemahşerî, bu üç mânâya, *"Keşşâf"*ında işaret edip şöyle demiştir: "Arapların kelâmının aslında *mesel;* misl ve nazîr anlamındadır. Sonra insanların dillerinde dolaşan temsîlî yaygın söze *mesel* denmiştir. Onlar, içinde bazı vecihlerden garabet bulunmayan bir sözü, mesel olarak getirmemişler, onu anlatıp nakletmeye, dilde dolaştırmaya ve kabule layık görmemişlerdir. Sonra Zemahşerî şöyle diyor: "*Mesel;* hâl veya sıfat veya bir önemi, değeri ve garabeti olan kıssa için kullanılmıştır."

Burada, meselin tarifinde, beyan âlimlerinin kabul ettiği dördüncü bir mânâ vardır. Onlara göre, bu mesel; kullanılışı yayıldığı zaman alâkası müşabehet olan mürekkeb mecazdır. Bu-

4) Diğer bir tarifte *mesel;* ahlâkî ya da manevî değerleri benimsetmek amacıyla söylenen kısa öykü. Arapçada, "örnek", "karşılaştırma" veya "benzer" anlamına gelir. *Darb-ı mesel:* Ata sözü. Lafzından çok, altındaki mânâ kasdedilen anlamlı, dokunaklı söz. (A.E.)

nun aslı, *temsîlî istiâre*'dir. Bir işi yapmada tereddüd eden kimse için:

مَالِي أَرَاكَ تُقَدِّمُ رِجْلاً وتُؤَخِّرُ أُخْرَى

"Neden bir adım ileri, bir adım geri gittiğini görüyorum?" demen gibi.

Mesel'in kaidesi hakkında şöyle denmiştir: *Mesel;* mânâya parlaklık ve çekici güzellik kazandıran hissî bir suret içinde onu ortaya koymaktır. Bu anlamdaki meselin; mürekkeb mecaz olması şart kılınmadığı gibi, mevridi olması da şart kılınmaz.

Müelliflerin zikrettikleri Kur'an meselleri*ne* baktığımız zaman, onların, bir işin durumunu diğer bir işin durumuyla temsil etmeyi içeren âyetler getirdiklerini, -gerek bu temsil, istiâre yoluyla, gerekse sarih teşbih yoluyla getirilmiş olsun- ya da özlü olmakla parlak ve güzel bir mânâya delalet eden veya hakkında vârid olduğu şeye benzeyen mânâda kullanılması sahih olan âyetler îrâd ettiklerini görüyoruz. Çünkü Allah Teâlâ bu meselleri, daha önceden bir mevridi olmaksızın, ibtidâen zikretmiştir.

Kur'an'ın meselleri*nin*; benzer ve nazîr olan lügavî mânânın aslına haml edilmeleri doğru olmaz. Meseller hakkında kitap yazanlara göre, bunların, lugat kitaplarında zikredilen mânâlara haml edilmeleri de doğru olmaz. Çünkü Kur'an'ın meselleri, madrablarını mevridlerine benzetme vechi üzere kullanılmış sözler değildir. Bunların, beyan âlimleri nezdindeki "emsâl" mânâsı üzere hamledilmeleri doğru olmaz. Çünkü Kur'an'ın meselleri*nden*, istiare olma-yan ve kullanılması yayılmamış olan da vardır. Bunun içindir ki, sonuncu kaide, Kur'an'daki meselin tarifine daha uygundur. O kaide şudur: *Mesel: Mânâyı, nefsi etkileyen özlü, güzel ve parlak bir suret içinde ortaya koymaktır.* Bu suret, gerek teşbih ve gerekse mürsel bir kavl olsun fark etmez.

İbni Kayyım, Kur'an'ın meselleri hakkında şöyle diyor: Bir şeyi bir şeye, hükmünde benzetmek, makûlü mahsusa veya iki mahsustan birini diğerine yaklaştırmak ve ikisinden birini diğeri ile

muteber saymaktır.

İbni Kayyım, bu konuda bazı misaller veriyor. Sen bunların çoğunu, açık benzetme (teşbih-i sarîh) biçiminde bulursun. Şu âyet buna misaldir:.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَآءِ

"Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir." (Yûnus, 24)

Bunlardan zemnî teşbih biçiminde gelen de vardır. Şu âyet buna misaldir:

وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ ...

"Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Sizden biri, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii bundan tiksinirsiniz." (Hucurat, 12) Çünkü bunda açık benzetme (teşbih-i sarîh) yoktur.

Bunlardan ne teşbih, ne de istiare içermeyen vardır. Şu âyet buna misaldir:

يَآ أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا ...

"Ey insanlar! (Size) bir misal verildi, şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahî yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. Isteyen de aciz, kendinden istenen de!" (Hac, 73)

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَن يَخْلُقُوا ذُبَابًا

"Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar." kavlini, Yüce Allah, mesel diye adlandırmıştır. Oysa ki, bunda istiare ve teşbih yoktur.

Kur'an'daki meselleri çeşitleri

Kur'an'daki meseller üç çeşittir:

Birinci çeşit: Emsâl-i musarraha: Kendinde mesel lafzı açıkça zikredilen veya teşbihe delalet eden mesellerdir. Bunlar, Kur'an'da çoktur.

Bunlardan bir kısmını aşağıda zikrediyoruz:

a) Münafıklar hakkındaki şu âyetler buna misaldir:

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا ...

"Onların (münafıkların) durumu, (karanlık gecede) bir ateş yakan kimse misalidir. O ateş yanıp da etrafını aydınlattığı anda Allah, hemen onların aydınlığını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır; (artık hiçbir şeyi) görmezler. Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar geri dönemezler. Yahut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir. O münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar... Halbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır. (O esnada) şimşek sanki gözlerini çıkaracakmış gibi çakar, onlar için etrafı aydınlatınca orada birazcık yürürler, karanlık, üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar. Allah dileseydi elbette onların kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Allah şüphesiz her şeye kadirdir." (Bakara, 17-29)

Bu âyetlerde Allah, münafıklar için iki misal vermiştir. Bunlardan biri: *"Onların durumu,* karanlık gecede) *bir ateş yakan kimse misalidir."* kavlindeki ateş misalidir. Çünkü ateşte nûr, yani aydınlık maddesi vardır. Diğeri de, *"Yahut* (onların durumu), *gökten sağanak halinde boşanan yağmur* (a tutulmuş kimselerin durumu) *gibidir."* kavlindeki su misalidir. Çünkü suda hayat maddesi vardır. Vahy, gökten, kalblerin aydınlanması ve hayat bulmasını içermiş olarak inmiştir. Allah her iki durumda da münafıkların payını zikretmiştir. Onlar, aydınlatması ve fayda vermesi için ateş yakan kimse

durumunda olup, İslâm'a girmekle maddî olarak faydalanmışlardır. Fakat onun kalblerinde nûrî bir eseri yoktur. Allah ateşteki aydınlatmayı gidermekle, *"Onların aydınlığını gidermiş"* ve ateşteki yakıcılığı bırakmıştır. Bu da onlar hakkında, ateş ile verilen bir misaldir.

Allah onlar hakkında su ile misal verip, onları, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmura tutulup kuvvetleri gevşeyen ve parmaklarını kulaklarına koyup, kendisine yıldırım isabet etmesinden korkarak gözlerini yuman kimselere benzetmiştir. Çünkü Kur'an, emirleri, yasakları ve hitabı ile onların üzerine yıldırımların inişi gibi inmiştir.

b) Allah, Ra'd sûresinde, hak ve bâtıl için, su ve ateş ile iki misal verip şöyle buyurmuştur:

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ ...

"O (Allah), gökten su indirdi de vadiler kendi hacimlerince sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle misaller getirir." (Ra'd, 17)

Yüce Allah, kalblerin hayatı için gökten indirdiği vahyi, yerin bitkilerle hayat bulması (canlanması) için indirdiği suya benzetmiştir. Kalbleri de vadilere teşbih etmiştir. Sel, vadilerde akıp gittiği zaman köpük ve çörçöp taşır. Hidayet ve ilim de böyledir, kalblere girdiği zaman, oradaki şehvetleri sel gibi kaldırıp götürür, onları yok eder. Bu, Yüce Allah'ın, *"Gökten su indirdi..."* kavlindeki su ile verdiği misaldir. İşte Allah, hak ve bâtıla böyle misal verir.

Yüce Allah, *"ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur."* kavlinde, ateş ile misal vermiştir. Altın, gümüş, bakır veya demir gibi madenler eritilip döküldüklerinde ateş onlarda bulunan pası, posayı çıkarır ve onu, kendisinden faydalanılan cevherden ayırır,

çörçöpü ve cürûfu giderir. Şehvetler de böyledir. Mü'minin kalbi onları, selin ve ateşin çörü çöpü, pası posayı attığı gibi çıkarıp atar, kendisinden uzaklaştırır.

Ikinci çeşit: Emsâl-i kâimine: Temsil lafzı açıkça belirtilmemiş, kapalı olan mesellerdir. Fakat bunlar, îcaz bakımından güzel mânâlara delalet ederler. Bunlar, benzerlerine nakledildikleri zaman etkili olurlar. Âlimler, bu çeşide âşağıdaki âyetlerle misaller vermişlerdir:

1- «خَيْرُ الْأُمُورِ الْوَسَطُ» *"Işlerin hayırlısı, orta olanıdır."* sözleri anlamındaki âyetler:

a) Bakara (yani, boğazlanması istenen inek) ile ilgili âyet: «لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ» *"O, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek."* (Bakara, 68)

b) Nafaka ile ilgili âyet: «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا» *"(O, kullar), harcadıklarında ne israf, ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."* (Furkân, 67)

c) Nafaka ile ilgili âyet: «وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا» *"Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisi arası bir yol tut."* (İsrâ, 110)

d) İnfak ile ilgili âyet: «وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» *"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma."* (İsrâ, 29)

2- Arabların; «لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ» *"Duyulan, görülen gibi değildir."* (Yani, bir şeyi gözle görmek, onu duymaktan, doğru bilgi edinmek bakımından daha sağlam ve gerçeğe daha uygundur.)

Aşağıdaki âyette Yüce Allah, İbrahim aleyhisselâm hakkında şöyle buyurmuştur: «قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي» *"(Allah), Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! Inandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi."* (Bakara, 260)

3- Şu âyet de, onların; «كَمَا تَدِينُ تُدَانُ» *"Ne ekersen onu biçersin."*(5)

5) Bu söze, "Çalma kapıyı çalarlar kapını" şeklinde de mânâ verilebilir. (A.E.)

sözleri anlamındadır: «مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ» *"Kötülük yapan cezasını çeker."* (Nisâ, 123)

4- «لاَ يُلْدَغُ الْمُؤمن من جحر مرتين» *"Mü'min, bir delikten iki kere sokulmaz (yani, iki kere aldatılmaz)"* anlamındaki âyet: «قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلاَّ كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ» *"Yakub dedi ki: Daha önce kardeşi (Yûsuf) hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim."* (Yûsuf, 64)

5- «حين تقلى تدرى» *"Canın yanınca anlarsın."* anlamındaki âyet: «وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلاً» *"Azabı gördükleri zaman, asıl kimin yolunun sapık olduğunu bileceklerdir."* (Fur-kan, 42)

6- «من أعان ظالما سلط عليه» *"Zalime yardım eden, zulme uğrar."* anlamındaki âyet: «كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلاَّهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ» *"Onun hakkında şöyle yazılmıştır: O, kendini dost edinen kimseyi saptırır ve alevli azaba götürür."* (Hac, 4)

7- «لاَ تَلِدُ الْحَيَّةُ إِلاَّ حَيَّةً» *"Yılandan ancak yılan doğar."* anlamındaki âyet: «وَلاَ يَلِدُوا إِلاَّ فَاجِراً كَفَّاراً» *"... Yalnızca ahlâksız, nankör (insanlar) doğururlar."*(Nuh, 27)

8- «لِلْحيطَانِ آذَانٌ» *"Yerin kulağı var."* anlamındaki âyet: «وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ» *"... İçinizde onlara kulak verenler vardır..."*(Tevbe, 47)

9- «فِي الْحَرَكَاتِ الْبَرَكَاتُ» *"Harekette bereket vardır"* anlamındaki âyet: «وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللهِ يَجِدْ فِي الأَرْضِ مُرَاغَماً كَثِيراً وَسَعَةً» *"Allah yolunda göç eden kimse, yeryüzünde gidecek çok yer ve bolluk bulur."*-(Nisâ, 100)

10- «من جهل شيئا عاداه» *"Kişi bilmediğinin düşmanıdır."* anlamındaki âyet: «بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ» *"Hayır, bilgisini kavrayamadıkları bir şeyi yalanladılar."* (Yûnus, 39)

11- «أحذرْ شرَّ منْ أحسنتَ اليه» *"Iyilik yaptığın kimsenin şerrinden sakın."* anlamındaki âyet: «وَمَا نَقَمُوا إِلاَّ أَنْ أَغْنَيهُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ» *"Sırf Allah ve Resulü, Allah'ın lütfuyla kendilerini zengin etti diye öç almaya kalkıştılar."* (Tevbe, 74)

12- «الحلالُ لا يأتيك إلاّ قُوتًا والحرامُ لا يزتيكَ إلاّ جُزافًا» *"Helâl azı, ha-ram çoğu getirir."* darb-ı meseli anlamındaki âyet: «واذْ تأتيهم حيتانُهم يومَ سبتِهم شرعًا ويومَ لا يسبتونَ لا تأتيهم» *"Çünkü cumartesi (yani tatil) yaptıkları gün balıklar onlara akın akın gelirdi. Cumartesi (yani tatil) yapmadıkları gün balıklar gelmezdi."* (A'raf, 163)(6)

Üçüncü çeşit: Kur'an'daki mürsel mesellerdir: Bunlar, teşbih lafzı açıkça belirtilmeden söylenmiş cümlelerdir. Bunlar, meseller tarzındaki âyetlerdir. Bu konuda şu âyetler mi-sal olarak verilmiştir:

1- «الآنَ حَصْحَصَ الحقّ» *"İşte şimdi hak yerini buldu."* (Yûsuf, 51)

2- «ليسَ لَها مِنْ دُونِ اللهِ كاشِفَة» *"Onu, Allah'tan başka açacak (giderecek) kimse yoktur."* (Necm, 58)

3- «قُضِيَ الأمرُ الذي فيهِ تَستَفتِيان» *"Sorduğunuz iş (bu şekilde) kesinleşmiştir."* (Yûsuf, 41)

4- «أليسَ الصُّبحُ بِقَريب» *"Sabah da yakın değil mi?"* (Hûd, 81)

5- «لِكُلِّ نَبَإٍ مُستَقَرّ» *"Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır."* (En'âm, 67)

6- «ولا يَحيقُ المَكرُ السَّيِّئُ إلاّ بِأهلِه» *"Kötü tuzak ancak sahibine dolanır."* (Fâtır, 43)

7- «قُلْ كُلٌّ يَعمَلُ عَلى شاكِلَتِه» *"De ki: Herkes kendi (haline) uygun yolda hareket eder."* (İsrâ, 84)

8- «وعَسى أنْ تَكرَهُوا شَيئًا وهُوَ خَيرٌ لَكُم» *"Bazan hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda iyi olabilir."* (Bakara, 216)

9- «كُلُّ نَفسٍ بِما كَسَبَتْ رَهينَة» *"Her can kazandığıyle rehin alınmıştır."* (Müddessir, 38)

---

6) Yukarıda, beşinci numaradan itibaren son sekiz madde, "el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân"dan alınarak mütercim tarafından ilave edilmiştir. (A.E.)

10- ﴿هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ﴾ *"Iyiliğin karşılığı, ancak iyiliktir."* (Rahmân, 60)

11- ﴿كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ﴾ *"Her grup kendi yanındakiyle sevin(ip övün)mektedir."* (Mü'minûn, 53)

12- ﴿ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ﴾ *"Isteyen de aciz, istenen de."* (Hacc, 73)

13- ﴿لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ﴾ *"Çalışanlar bunun için çalışsın-lar."* (Saffât, 61)

14- ﴿لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ﴾ *"Murdarla temiz bir olmaz."* (Mâide, 100)

15- ﴿كَمْ مِنْ فِئَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ *"Nice az bir topluluk var ki, Allah'ın izniyle çok topluluğu galib gelmiştir."* (Bakara, 249)

16- ﴿تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى﴾ *"Sen onları derli toplu sanırsın, halbuki kalbleri darmadağınıktır."* (Haşr, 14)

Âlimler, *"Mürsel meseller"* diye adlandırdıkları bu çeşit âyetlerin, mesellerin kullanıldığı gibi kullanılmasının hükmü ne olduğunda ihtilaf etmişlerdir.

Bazı âlimler bunu, Kur'an'ın edebinden dışarı çıkmak olarak görmüşlerdir. Râzî, ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾ *"Sizin dininiz size, benim dinim de benadır."* (Kâfirûn, 6) âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: *"Insanlar, birbirini terk ettiklerinde bu âyetle darb-ı mesel söylemeyi âdet edinmişlerdir. Bu caiz değildir. Çünkü Yüce Allah Kur'an'ı darb-ımesel söylemek için değil, bilakis hakkında düşünülmesi, sonra gereği ile amel edilmesi için indirmiştir."*

Diğerleri de, bir kimsenin, Kur'an ile ciddi olarak darb-ı mesel söylemesinde bir sakınca yoktur, görüşündedir. Mesela, bir felaket veya musibet inip, insanlar tarafından onun giderilmesi sebeblerinden ümit kesildikten sonra şiddetle üzülerek: ﴿لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ﴾ *"Onu Allah'tan başka açacak (giderecek) kimse yoktur."* (Necm, 58) demesi veya fasid bir mezheb sahibi adamla konuşup onu kendi batıl mezhebine uydurmaya çalışması üzerine adamın, ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ

T.C.
E. Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Hatice Bayraktar Kütüphanesi

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ "*Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.*" demesi gibi.

Büyük günah olan; bir kimsenin, üstünlük, fesahat ve maharet göstermeyi kasdetmeye çalışıp, hatta şaka biçminde, Kur'an ile darb-ı mesel söylemesidir.

Mesellerin faydaları

Meseller aklî şeylerin, insanların dokunabildikleri mahsus suretler halinde görünüp aklın onu kabul etmesidir. Çünkü makul mânâlar, eğer anlayışa yakın hissî bir surete bürünürse, ancak o zaman zihinde yerleşir. Mesela, Yüce Allah, insanlara gösteriş için infak edip infakından sevab kazanamayan kimsenin hali hakkında şöyle bir misal vermiştir: "*Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan şu kayaya benzer ki; şiddetli bir yağmur indi de (üstündeki toprağı silip süpürerek) onu sert bir taş halinde bıraktı. Böyleleri, kazandıklarından hiçbir fayda görmezler.*" (Bakara, 264)

2- Meseller, hakikatleri açığa çıkarırlar ve gaibi, hâzır tarzında arz ederler. Şu âyet buna misaldir: "*Faiz yiyenler (kabirlerden), şeytan çarpmış kimselerin, cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar.*" (Bakara, 275)

3- Meseller; yukarıda geçen âyetlerdeki mürsel meseller ve kapalı mesellerde olduğu gibi, parlak ve güzel mânâyı, özlü bir ibare içinde bir araya toplar.

4- Temsil olunan şeye rağbet ettirmek için misal verilip, temsil olunan nesne, nefislerin rağbet ettiği şeylerden olur. Mesela, Allah Teâlâ, Allah yolunda infak edip, infakı kendisine çok hayırla geri dönen kimsenin durumu hakkında şöyle bir misal vermiştir: "*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dâne olmak üzere yedi başak veren bir dânenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir, Allah(ın lütfu) geniştir, (O) bilendir.*" (Bakara, 261)

5- Nefret ettirmek için misal verilip, temsil olunan nesne, nefislerin iğrendiği şeylerden olur. Gıybeti yasaklayan şu âyet buna

misaldir: *"Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz."* (Hucurat,12)

6- Temsil olunanı övmek için misal verilir. Sahabe hakkındaki şu âyette olduğu gibi: *"Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir."* (Hucurat, 29) İşte sahabenin hali böyledir. Çünkü işin başlangıcında az idiler. Sonra gelişip kuvvetlenmeye başladılar. Nihayet işleri sağlamlaştı.

7- Misal verilip temsil olunan şeyin, insanların çirkin bulduğu sıfatı olur. Nitekim Yüce Allah, kendisine Allah'ın kitap verip de onunla amel etmeyip yoldan sapan, ayıp ve kusurların içine dalan kimsenin hali hakkında şöyle bir misal vermiştir: *"Sen, Yahudilere o (herifin) kıssasını da oku ki, kendisine âyetlerimizi vermiştik de o, bunlardan sıyrılıp (imandan) çıkmıştı. Derken şeytan onu arkasına taktı da azgınlardan oldu. Eğer dileseydik, Biz onu, bu âyetlerle (iyiler derecesine) yükseltirdik. Lâkin o, yere saplandı ve hevasına uydu. Onun hali öyle bir köpeğin haline benzer ki, üzerine varsan dilini çıkarıp solur, kendi haline bıraksan yine dilini çıkarıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin hâli böyledir."* (A'raf, 175-176)

8- Meseller, nefiste çok etkili, vaazda çok tesirli, menetme veya iknada çok kuvvetlidir. Yüce Allah, Kur'an'da öğüt ve ibret alınması için meselleri çokça zikretmiş ve bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki Biz, öğüt alsınlar diye, bu Kur'an'da insanlara her türlü misali verdik."* (Zümer, 27) *"İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir."* (Ankebut, 43)

Hz. Peygamber (s.a.v.) de hadisinde misaller vermiş, her asırda Allah'a davet edenler, hakka yardım etmek ve hüccet getirmek için bunlardan faydalanmışlardır.

Eğitimciler de bunlardan faydalanmakta, isteklendirme veya nefret ettirmede, övme veya kötülemede terbiye araçları olarak kullanmaktadırlar.

Kur'an ile misaller vermek

Mesellerin söylendiği ahvale benzeyen yerlerde bunları naklet-meleri edebiyatçıların âdetidir. Mesel tarzında câri olan insanların sözlerinde bu sahih olunca, âlimler Kur'an ile misaller verilmesini uygun bulmayıp, insanın başına dünya işlerinden bir şey geldiğinde Allah'ın kitabındaki emsal âyetlerinden bir âyet okumasını, Kur'an'ın güzelliğini ve onun nefislerdeki mevkiini korumak için caiz görmemişler-dir.

Ebu Ubeyd demiştir ki: Adam, arkadaşı ile konuşmak isteyip, arkadaşı ona taleb etmeden çıkagelmesi üzerine, şaka eder gibi; *"Takdir ettiğimiz bir vakitte bize geldin ey Musa!"* (Tâhâ, 40) demesi böyledir. Bu, Kur'an'ı hafife alıp küçümsemektir. İbni Şihab ez-Zührî'nin: *"Allah'ın kitabı ve Resulullah (s.a.v.)'in Sünneti ile benzetme yapma!"* demesi de bu anlamdadır. Ebu Ubeyd: Yani, söz veya fiilden bunlara benzer yapma, diyor, demiştir.

Kur'an'ın Kasemleri[1]

Hakkı kabul edip nuruna bağlanmasında her ferddeki nefsî yetenek diğerinden farklıdır. Fıtratı pislikle kirlenmemiş saf nefis, hidayeti kabul edip, aydınlatması için kalbini ona açar. Hidayete doğru süratle gitmesi için, o nefse bir işaret ve bir anlık bakış yeter.

Üzerine cehalet bulutu çökmüş ve kendisini batılın karanlığı kaplamış olan nefsin kalbi ise, ancak dehleyip sopalamakla ve te'kîd sîgaları kullanmakla hareket edip inkârı şiddetle sarsılır.

Hitabette kasem; arasına kesin delilin girdiği te'kîd üsluplarından olup, hasmı, inkâr ettiği şeyleri itiraf ve kabul etmeye tedrîcen götürmektir.

Kasemin tarifi ve sîgası

Aksâm: Kasem'in çoğuludur. *Half* ve *yemîn* anlamındadır. Kasemin aslî sîgası, *"bâ"* harf-i cerri ile, *"muksemun bih"*e, (yani kendisiyle kasem edilene) geçen «أُقْسِمُ» veya «أَحْلِفُ» fiili ile getirilmesi, sonra *"muksemun aleyh"* (yani üzerine kasem olunanın) gelmesidir ki, bu, *kasemin cevabı,* diye adlandırılmıştır. Şu âyet buna misaldir:

---

1) Allâme İbni Kayyım, bu sahada müstakil bir eser yazıp, "et-Tıbyâ fî Aksâmi'l-Kur'ân" adını vermiştir. Bu kitab, babında tek olup, biz bu konuyu oradan kısaltarak aldık.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ

"Onlar: "Allah ölen bir kimseyi diriltmez" diye olanca güçleriyle Allah'a yemin ettiler." (Nahl, 38)

Kasem sîgasının üç cüz'ü vardır: 1- *"bâ"* ile geçişli olan fiil. 2- *"Muksemun bih"* yani, kendisi ile kasem edilen. 3- *"Muk-semun aleyh"* yani, kendisi üzerine kasem yapılan.

Sözde kasem çok yapılırsa, kısaltılıp kasem fiili hazfedilir ve bâ[2] ile yetinilir. Sonra zâhir isimlerde bâ'nın yerine vâv getirilmiştir. Şu âyet buna misâldir: «وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى» *"(Karanlığı ile etrafı) bürüyüp örttüğü zaman geceye andolsun ki..."* (Leyl, 1)

"Allah" lafzında "tâ" ile gelir.

«وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ» *"Allah'a yemin ederim ki putlarınıza bir oyun oynayacağım."* (Enbiyâ, 57) *"Tâ"* ile gelmesi azdır. *"Vâv"* ile gelmesi ise çoktur.

Kasem ve yemin birdir ve şöyle tarif olunur:

ربط النفس ، بالإمتناع عنْ شيءٍ أو الإقدام عليه ، بمعنى معظم عند الحالف حقيقةً او اعْتقاداً

"Yemin eden nezdinde hakikaten veya itikaden ta'zîm olunan bir mânâ ile, bir şeyden çekinmek veya onu yapmaya çalışmakla nefsi rabt etmektir."

"Yemin" diye adlandırılmasının sebebi; Arablardan biri, arkadaşı ile andlaştığında onun sağ elini tutardı. Bundan dolayı "and"a, sağ el anlamına *"yemîn"* adı verilmiştir.

2) Bâ harf-i cerri, Kur'an'da ancak kasem fiili ile beraber gelmiştir. (Nahl Sûresi, âyet 38)'de olduğu gibi.

Kur'an'daki kasemin faydası

Arab dili, ifade inceliği ve maksatların çeşitliliği ile beraber üslubların ayrılığı ile imtiyaz eder. Muhatabın çeşitli haletleri vardır. Bunlar, meânî ilminde, "haberin üç çeşidi diye adlandırılan: *Ibtidâî, talebî ve inkârî* hâletlerdir.

Bazan muhatabın zihni hükümden hâlî olup, söz ona te'kidsiz olarak söylenir. Bu çeşit, *"ibtidâî"* diye adlandırılır.

Bazan da hükmün sabit olup olmadığı hakkında tereddüdlü olup, tereddüdünü gidermek için hükmün bir te'kîd edici ile takviye edilmesi güzel olur. Bu çeşit de *"inkârî"* diye adlandırılır.

Kasem, bir şeyi nefiste yerleştirip takviye eden meşhur pekiştiricilerdendir. Kur'an-ı Kerim, bütün insanlar için inmiştir. İnsanlar onun karşısında birbirine aykırı tavırlar almışlardır. Onlardan kimi şüpheci, kimi inkârcı, kimi de çetin ve yaman bir hasımdır. Allah'ın kelamındaki kasem, şüpheleri giderir, onları boşa çıkarır. Hüccet getirir, haberleri te'yid eder, hükmü en mükemmel biçimde anlatır.

Kur'an'da, kendisiyle yemin edilen şeyler

Allah Teâlâ, sıfatlarıyla mevsuf olan mukaddes zatına veya zatının ve sıfatlarının varlığını gerektiren âyetlerine yemin etmektedir. Allah'ın, bazı yaratıklarına yemin etmesi onun, âyetlerinin büyüğünden olduğuna delildir. Allah Teâlâ, Kur'an'da yedi yerde kendisine yemin etmiştir:

1- ﴿وَزَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ﴾ *"İnkâr edenler, kesinlikle diriltilmeyeceklerini ileri sürdüler. De ki: Hayır! Rabbime andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz."* (Tegâbün, 7)

2- ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ﴾ *"İnkârcılar: Kıyamet bize gelmeyecek, dediler. De ki: Hayır, gaybı bilen Rabbim hakkı için o, mutlaka size gelecektir."* (Sebe', 3)

3- ﴿وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ﴾ *"O (azab) bir gerçek midir? diye senden haber istiyorlar. De ki: Evet, Rabbime andolsun ki o şüphesiz gerçektir."* (Yûnus, 53)

Bu üç âyette Allah, peygamberine, kendisine yemin etmesini emrediyor.

4- ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ﴾ *"Rabbine andolsun ki, muhakkak surette onları şeytanlarla birlikte mahşerde toplayacağız."* (Mer-yem, 68)

5- ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ *"Rabbine andolsun ki, onların hepsini mutlaka sorguya çekeceğiz."* (Hıcr, 92)

6- ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ﴾ *"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılmadıkça iman etmiş olmazlar."* (Nisâ, 65)

7- ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ﴾ *"Doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim ki..."* (Meâric, 40)

Kur'an'daki diğer kasemler, Allah'ın yaratıkları üzerine yapılmıştır. Şu âyetler buna misaldir:

1- ﴿وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا...﴾ *"Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takib ettiğinde aya, onu açığa çıkardığında gündüze, onu örttüğünde geceye, gökyüzüne ve onu bina edene, yere ve onu yapıp döşeyene, nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki..."* (Şems, 1-7)

2- ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى﴾ *"(Karanlığı ile etrafı) bürüyüp örttüğü zaman geceye, açılıp ağardığı vakit gündüze, erkeği ve dişiyi yaratana yemin ederim ki..."* (Leyl, 1-3)

3- ﴿وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ...﴾ *"Fecre, on geceye, çifte ve teke, örttüğü an geceye yemin ederim ki..."* (Fecr, 1-4)

4- ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ﴾ *"Gece (görünüp) gündüz sinen yıldızlara yemin ede-*

rim." (Tekvîr, 15)

5- «وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ وَطُورِ سِينِينَ» *"İncire, zeytine, Sinâ dağına yemin ederim ki..."* (Tîn, 1-2)

Bu çeşit yemin Kur'an'da çoktur.

Allah, dilediğine yemin eder. Kulların, Allah'tan başkasına yemini ise, şirkten bir çeşittir. Ömer İbni Hattab (r.a.)'dan rivayete göre, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «مَنْ حَلَفَ بِغَيْرِ اللهِ فَقَدْ كَفَرَ أَوْ أَشْرَكَ» *"Allah'tan başkasına yemin eden kimse, muhakkak kâfir olmuş veya şirk koşmuş olur."* (3)

Ancak Allah Teâlâ, yarattıklarına yemin etmiştir. Çünkü bunlar, yaratıcıları olan Allah'a delalet ederler. Allah Teâlâ, insanlar bunlardan ibret alsınlar diye, bunların faziletine ve menfaatine işaret etmek için bunlara yemin etmiştir. Hasan şöyle demiştir: "Allah, yaratıklarından dilediğine yemin eder. Bir kimsenin Allah'tan başkasına yemin etmesi ise caiz değildir."(4)

Kasemin çeşitleri

Kasem, ya *zâhir* olur, ya da *muzmar* (gizli) olur:

1- Zâhir: Kasem fiili ve kasem edilen şey, kendisinde açıkça belirtilmiş olandır. *"bâ, "vâv"* veya *"tâ"*dan olan câr ile yetinilerek çok kez kendisinde kasem fiili hazfedilen de bu çeşittendir.

Bazı yerlerde kasem fiiline, şu âyette olduğu gibi, *lâ-i nâhiye"* dahil edilmiştir: «لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ» *"Kıyamet gününe yemin ederim. Kınayıcı nefse de yemin ederim."* (Kıyamet, 1-2)

Denildi ki: Bu iki yerde *"lâ"*, makama uygun mahzûf bir kelimeye ait nefiy (olumsuzluk) edatıdır. Mesela, takdir şöyledir: «لَا

3) Bunu, Tirmizî rivayet etmiş ve hasen olduğunu bildirmiştir. Hâkim ise sahih olduğunu söylemiştir.

4) Bunu, İbni Ebî Hâtim nakletmiştir.

«صِحَّةٌ لِمَا تَزْعُمُونَ أَنَّهُ لاَ حِسَابٌ وَلاَ عِقَابٌ» *"Ne hesab ve ne de ikâb yoktur sanmaları doğru değildir."*

Sonra söze başlayıp şöyle buyurmuştur: «أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ وَبِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ إِنَّكُمْ سَتُبْعَثُونَ» *"Kıyamet gününe ve kınayıcı nefse yemin ederim ki siz muhakkak diriltileceksiniz."*

Denildi ki; *"lâ"*, kasemi nefyetmek içindir. Sanki o şöyle demiştir: "Senin üzerine bu güne ve şu nefse yemin etmiyorum. Fakat ben senden yemin edilenden başkasını soruyorum. Öldükten sonra kemiklerin dağıldığı zaman bizim onları toplamayacağımızı mı sanıyorsun? Bu iş, yemine ihtiyacı olmayacak biçimde açıktır."

Denildi ki: *"Lâ"* zâiddir. Mezkur âyetteki kasemin cevabı mahzuftur. Ondan sonraki; «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ» sözü buna delalet etmektedir. Takdir: «لَتُبْعَثُنَّ وَلَتُحَاسَبُنَّ» yani, "elbette diriltilecek ve hesaba çekilecektir" şeklindedir.

2- *Muzmar olan kasem:* Kendisinde ne kasem fiili, ne de kasem edilen, açıkça belirtilmemiş olan yemindir. Buna ancak kasemin cevabına dahil olan te'kîd lâm'ı delalet eder. Şu âyette olduğu gibi: «لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ» *"Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız hakkında imtihan olunacaksınız."* (Âl-i İmran, 186)

Muksemun aleyh (üzerine yemin edilen)in halleri

1- Kasem ile, muksemun aleyhin te'kîdi ve tahkîki kasdedilir. Bunun, onda bulunan güzel olan şeylerden olması gerekmez. Mesela, var olduklarına yemin edilen gaib ve gizli şeyler gibi.

2- Kasemin cevabı kimi kez zikredilir -ki galib olan budur-, kimi kez de hazfedilir. Mesela, *"lev"*in cevabı çok kez hazfedilir. Şu âyet buna misaldir:

«كَلاَّ لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ» *"Hayır, hayır! Eğer siz kesin bilgi ile bilmiş olsaydınız, (böyle çokluğunuzla övünmezdiniz)."* (Tekâsür, 5)

Bu gibi hazifler, üslûb güzelliğindendir. Çünkü bu, büyükleme ve yücelemeye delalet eder. Mesela, takdir şöyledir:

«لَوْ تَعْلَمُونَ مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ عِلْمُ الْأَمْرِ الْيَقِينِ لَفَعَلْتُمْ مَا لَا يوصف مِنَ الْخَيْرِ» *"Şayet siz, önünüzdekini kesin olarak bilseydiniz, nitelikleri anlatılan hayrı elbette yapardınız."*

Şu âyette de kasemin cevabı hazfedilmiştir:

«وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ» *"Sabaha yemin ederim. Ve on geceye, çifte ve teke, geçtiği vakit geceye de yemin olsun! Nasıl, bunlarda akıl sahibi için bir yemin (değeri) var değil mi?"* (Fecr, 1-5)

Kasemden maksad, bu gibi amelleri içeren zamanın, Yüce Rabb'in, kendisine yemin etmesine uygun ve yaraşır olmasıdır ki bu durumda cevaba ihtiyacı yoktur.

Denildi ki: Cevab hazfedilmiştir. Yani:

«لَتُعَذَّبُنَّ يَا كُفَّارَ مَكَّةَ» *"Ey Mekke kâfirleri! Siz elbette azaba uğratılacaksınız."* demektir.

Denildi ki: Cevab zikredilmiştir. O da şu:

«إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ» *"Şüphesiz ki Rabbin, hep gözetme yerindedir."* (Fecr, 14) kavlidir.

Sahih ve uygun olan; onun, cevaba ihtiyacı olmamasıdır.

Bazan cevab; zikredilen sözler ona delalet ettiği için hazfedilir. Şu âyetler buna misaldir:

«لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ» *"Kıyamet gününe yemin ederim. Kınayıcı nefse de yemin ederim."* (Kıyamet, 1-2)

Burada, kasemin cevabı hazfedilmiş olup, ondan sonra gelen: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ» *"İnsan, asla kemiklerini toplayamayacağız mı sanıyor?"* (Kıyamet, 3) kavli ona delalet etmektedir. Takdir

şöyledir: «لَتُبْعَثُنَّ وَلَتُحَاسَبُنَّ» *"O, elbette diriltilecek ve hesaba çekilecektir."*

3- Mamûlü tekaddüm etmemiş olan müsbet, mutasarrıf mâzî, kasem için cevab olarak vâki olduğu zaman ona, *"lâm"* ve *"kad"*ın dâhil olması gerekir. Kelam uzun olmadığı takdirde ikisinden biri ile yetinmek caiz değildir. Şu âyet buna misaldir:

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا وَالْقَمَرِ اِذَا تَلاَهَا وَالنَّهَارِ اِذَا جَلاَّهَا وَاللَّيْلِ اِذَا يَغْشَاهَا وَالسَّمَآءِ وَمَا بَنَاهَا وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا

"Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığa, güneşi takib ettiğinde aya, onu açığa çıkarttığında gündüze, onu örttüğünde geceye, gökyüzüne ve onu bina edene, yere ve onu yayıp döşeyene, nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir." (Şems, 1-9)

Burada kasemin cevabı: «قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكَّيهَا» *"Nefsini kötülük-lerden arındıran kurtuluşa ermiştir. "* kavlidir. Söz uzun olduğu için (ل = Lâm) hazfedilmiştir.

Bundan dolayı âlimler, Yüce Allah'ın: «وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ قُتِلَ اَصْحَابُ الْأُخْدُودِ» *"O burçlu semaya yemin olsun. Vaad olunan güne, şahidle meşhuda da yemin olsun. Hendek sahipleri lânetlenmişlerdir."* (Bürûc, 1-4) kavli hakkında demişlerdir ki: En güzeli, bu kasemin, cevaba ihtiyacı olmamasıdır. Çünkü maksad, kendisine yemin edilen üzerine, onun, Allah'ın büyük âyetlerinden olduğuna uyarıda bulunmaktır.

Denildi ki, cevab mahzuf olup, «قُتِلَ اَصْحَابُ الْأُخْدُودِ» kavli ona delâlet etmektedir. Yani, "Hendek sahipleri lânetlendikleri gibi, Mekke kâfirleri de lânetlenmişlerdir." demektir.

Denildi ki; bu âyetin baş tarafı hazfedilmiş olup: «لَقَدْ قُتِلَ» takdi-

rindedir. Çünkü mâzî fiil, kaseme cevab olarak vâki olduğu zaman, ona "ل = lâm" ve "قَدْ = kad" dahil olması gerekir. Söz uzun olmadıkça bunlardan biri ile yetinmek caiz olmaz. Nitekim yukarıda geçen; ﴿وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا ... قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾ âyetlerinde böyledir.

4- Bazan Yüce Allah, bilinmesi halka vacib olan iman asılları için de yemin eder. Bazan şu âyetlerde olduğu gibi, tevhid için yemin eder:

﴿وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا إِنَّ إِلَٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ﴾

"Andolsun, o saf bağlayıp duranlara (meleklere), o (bulutları) sevk ve idâre edenlere; zikir (Kur'an) okuyanlara, şüphesiz ki, sizin ilâhınız birdir." (Sâffât, 1-4)

Bazan da şu âyetlerde olduğu gibi, Kur'an'ın hak olduğuna yemin eder:

﴿فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ﴾

"Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, bilirseniz bu, büyük bir yemindir. O, elbette şerefli bir Kur'an'dır." (Vâkıa, 75-77)

Bazan da, şu âyetlerde olduğu gibi, Resulün hak olduğuna yemin eder:

يس ، وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ ، إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

"Yâsîn, hikmetli Kur'an'a andolsun, muhakkak ki sen, gönderilen peygamberlerdensin." (Yâsîn, 1-3)

Bazan da, şu âyetlerde olduğu gibi, ceza, vaad ve vaîd için yemin eder:

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا ، فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ، فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا ، فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا ، إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ ، وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ

"O tozutup savuran (rüzgâr)lara, (yağmur) yükünü yüklenen-lere, kolayca süzülenlere, iş taksim eden (melek)lere, andolsun ki; size vaad edilen, kesinlikle doğrudur ve ceza günü mutlaka vukû bulacaktır." (Zâriyât, 1-6)

Bazan da, şu âyetlerde olduğu gibi, insanın haline yemin eder:

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى ، وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى ، وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى

"Kaplayıp örttüğü zaman geceye, açıldığı zaman gündüze, erkekle dişiyi yaratana yemin ederim ki, sizin amelleriniz çeşit çeşittir." (Leyl, 1-4)

Kur'an'ın yeminlerini (kasemlerini) araştıran kimse pek çok ilmî hakikati elde eder.

5- Kasem bazan haber cümlesi biçiminde olur ki galib olan da budur. Şu âyetler buna misaldir: ﴿فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ﴾ *"Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu vaad muhakkaktır."* (Zâriyât, 23)

Ya da şu âyetlerde olduğu gibi, mânâda taleb cümlesi biçiminde olur: ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ *"Rabbine andolsun ki, mutlaka onların hepsini, yaptıklarından dolayı sorguya çekeceğiz."* (Hıcr, 92-93)

Çünkü bu âyetlerde maksad, tehdid ve vaîddir.

Kasem ve şart

Kasem ve şart bir araya gelerek, her biri diğerine dahil olup, bunlardan her biri önde bulunana, -gerek kasem, gerekse şart olsun- cevab olur ve diğerine cevab olarak yeter.

Eğer kasem, şarttan önce gelirse, şart kasem için cevab olur ve şartın cevabı yerini tutar. Şu âyet buna misaldir: ﴿لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ﴾ *"Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım."* (Meryem, 46) Bu söz: ﴿وَاللَّهِ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ﴾ *"Allah'a yemin olsun ki, eğer vazgeçmezsen..."* takdirindedir.

Şarta dahil olan "lâm", şu âyette olduğu gibi, kasemin cevab lâm'ı değildir.

«وَتَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ» *"Allah'a yemin ederim ki, siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza mutlaka bir oyun edeceğim."* (Enbiya, 57)

Fakat bu *lâm*, şart edatı üzerine dahil olan *lâm* olup, kendinden sonraki cevabın, şarta değil, kendinden önceki kasem üzerine mebnî olduğunu bildirmek içindir. Ve bu *lâm*, *"Lâm-ı Müezzine"* diye adlandırılır. *"Muvattıe"* diye adlandırılan lâm da böyledir. Çünkü o, cevabı, kasem için hazırlamıştır. Yani onun için bir halettir. Şu âyet buna misaldir:

لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا ...

"Andolsun, eğer onlar çıkarılsalar, onlarla beraber çıkmazlar; savaşa tutuşmuş olsalar, onlara yardım etmezler; yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez." (Haşr, 12)

Lâm-ı Muvattıe, çok kez, şartıye «إنْ»i üzerine dahil olur. Bazan başkasına da dahil olabilir.

Şart cümlesi, mukadder kasemin cevabıdır, denemez. Çünkü şart, cevab olmaya elverişli değildir. Zira cevab, ancak haber olur. Şart ise inşâdır. Buna göre, birinci misaldeki Yüce Allah'ın; «لَأَرْجُمَنَّكَ» kavli, mukadder kasem için cevab olup şartın cevabı olarak yeter, onun yerini tutar.

Kasem için olan *lâm-ı muvattıe*'nin şart üzerine dahil olması, vacib değildir. Bazan şarttan önce kasemin mukadder olmasıyla beraber hazfedilir. Şu âyet buna misaldir:

وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"Eğer bu söylediklerinden vazgeçmezlerse, onlardan inkâr edenlere muhakkak acıklı bir azab dokunacaktır." (Mâide, 73)

Cevabın, şart için değil, kasem için olduğuna delalet eden şey, ona *lâm*'ın dahil olmasıdır. Ve o, meczum değildir. Bunun delili şu

âyettir:

لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْآنِ لاَ يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ

"Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini meydana getirmek için insü cin bir araya gelseler, onun benzerini meydana getiremezler." (İsrâ, 88) Şayet; «لاَ يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ» *"Onun benzerini meydana getiremezler."* cümlesi, şart için cevab olsaydı, elbette fiil cezmedilirdi.

وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لاَلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ

"Andolsun, ölseniz de öldürülseniz de Allah'ın huzurunda toplanacaksınız." (Âl-i İmran, 158) âyetine gelince; «وَلَئِنْ» deki lâm, kasemi hazırlayıcıdır. «لاَلَى اللّٰهِ» kavlindeki lâm ise, kasem lâmıdır. Yani, cevabda vâki olmuştur. Fiil ile lâm'ın arası, câr ve mecrûr ile ayrıldığı için fiile te'kîd nûnu dahil olmamıştır. Aslı şöyledir: «وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَتُحْشَرُونَ اِلَى اللّٰهِ»

Bazı fiillerin kasem yerinde kullanılması

Kasem; üzerine yemin edileni te'kîd için geldiği zaman, eğer kelâmın siyâkı kasem mânâsında olursa, bazı fiiller kasem yerine geçer. Şu âyet buna misaldir:

وَاِذَا اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ

"Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız" diyerek söz almıştı." (Âl-i İmran, 187)

«لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ» kavlindeki lâm, kasem lâmıdır. Ondan sonraki cümle, kasemin cevabıdır. Çünkü *söz almak, yemin ettirmek* anlamındadır.

Müfessirler, şu âyetleri buna hamletmişlerdir:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ...

"Vaktiyle Biz, İsrailoğulları'ndan: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, diye söz almıştık." (Bakara, 83)

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ ...

"(Ey İsrailoğulları!) Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize dair sizden söz almıştık." (Bakara, 84)

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ...

"Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını vaad etti." (Nûr, 55)

Cedelü'l-Kur'an

(Kur'an'ın tartışma yöntemi)

Apaçık gerçeklere insan, eliyle dokunur, evrenin şahidleri bunların varlığını haykırır. Bunların varlığı hakkında burhana ve doğruluğu hakkında delile ihtiyaç duyulmaz. Fakat büyüklük taslayarak inad etmek (mükâbere), çok kez sahiplerini, şüpheler uyandırmaya, hakikatleri şüphelerle karıştırıp, şüphelere hakikat elbisesi giydirmeye ve bunları akıl aynasında süsleyip püslemeye sevk eder. İşte bunlara karşı hüccetle mücadele etmeye, inandıkları veya inkâr ettikleri şeyleri itirafa yavaş yavaş yaklaştırmaya ihtiyaç vardır.

Allah'ın bütünn insanlığa daveti olan Kur'an-ı Kerim, batıl ile, hakikatlerini inkâra ve asıllarına karşı mücadeleye çalışan çeşitli yönelimler önünde durup, onların husumetlerini gemlemiş, ikna edici bir üslûb, susturucu istidlâl ve sağlam bir tartışma ile onlara karşı koymuştur.

Cedelin tarifi

Cedel ve *cidâl:* Anlaşmaya varmak için karşılıklı konuşup tartışmak ve hasmı susturmak için üstün gelmeye çalışmaktır.(1)

1) *Cedel:* Lügatta; konuşmada çekişme, münakaşa etme, tartışma.
Mantık İlminde: Eytişim, diyalektik, anlamındadır.

Aslı: «جَدَلْتُ الْحَبْلَ» yani, ipi sağlam büktüm, dendir. Sanki tartışanlardan her biri, diğerini görüşünden başka tarafa çevirmeye, fikrinden döndürmeye çalışmaktadır.

Yüce Allah, Kur'an'da, cedelin yani tartışıp çekişmenin, insanın tabiatından olduğunu şu âyette zikretmiştir:

وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلاً

"İnsan, cedele (yani, tartışma, çekişme ve husumete) her şeyden daha çok düşkündür." (Kehf, 54)

Yüce Allah, Resulullah (s.a.v.)'e, müşriklerin tabiat ve nefislerini yumuşatan güzel bir yol kullanarak onlarla tartışmasını şu âyette emretmiştir:

اُدْعُ اِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ

"Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et (tartış)." (Nahl, 125)

Yüce Allah, ehl-i kitaba karşı bu yolla tartışma yapmayı şu âyette mübah kılmıştır:

وَلَا تُجَادِلُوا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ

"Ehl-i Kitab'la ancak en güzel biçimde tartışın." (Ankebut, 46)

Bu gibi cedel; hakkı açığa çıkarmayı, doğruluğuna burhan getirmeyi hedef edinen tartışma kabilindendir. Bu tartışma çeşidi, kâfirleri hidayete erdirme ve inatçıları susturmada Kur'an cedelinin ihtiva ettiği yoldur. Hevalarına uyanların mücadelesi ise böyle

---

İlm-i hilâf ü cedel: Mantık yoluyla tartışma ve çekişme bilimi.

Cedel: Meşhur olan veya doğruluğu herkes tarafından kabul edilen önermelere dayanan kıyastır.

Cedel: Tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan mantık, felsefe ve kelâm terimidir.

değildir. Çünkü bu mücadele, bâtıl bir çekişmedir. Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ

"Kâfir olanlar ise, bâtıl yolla mücadele ederler." (Kehf, 56)

Münazarada Kur'an'ın yolu

Kur'an-ı Kerim, kendileriyle tartıştığı hanımlarına karşı halkın ve seçkinlerin kolayca anladığı açık seçik bir surette bir çok burhan ve deliller içermiştir. Her fâsid şüpheyi iptal etmiş, çok araştırmaya ihtiyaç duyulmayan, sonuçları açık, tertibi sağlam bir üslûb içinde men ve muaraza ile onları bozup yıkmıştır.

Kur'an-ı Kerim, cedelde; mesela, şümûlün kıyasında küllî ile cüz'î üzerine istidlâl veya temsilin kıyasında iki cüzden biri ile diğeri üzerine istidlâl veya ıstıkrâ kıyasında cüz'î ile küllî üzerine istidlâl etmek gibi, mütekellimlerin mukaddeme ve neticelerde dayandıkları ıstılâhî yola girmemiştir.

a) Çünkü Kur'an, Arab lisanı ile gelmiş olup, onlara bildikleri şeylerle hitab etmiştir.

b) Zira istidlâlde; nefsin, derin fikrî çalışma gerekmeden, müşahede ve hissettiği fıtratındaki imana dayanmak, tesir bakımından daha kuvvetli ve hüccet olarak daha erişkindir.

c) Çünkü apaçık sözü bırakıp gizli ve ince olana dayanmak, ancak seçkinlerin anladığı bir çeşit örtülü ve kapalı konuşmadır. Bu, münâtaka tarzında olup, hiçbir bakımdan sıhhatli değildir. Kur'an'da zikredilmiş olan tevhid ve meadın delilleri, küllî bir kazıyye (önerme) altına girmeye ihtiyacı olmaksızın, medlûllerini kendileriyle gerektiren muayyen delalet nev'indendir.

Şeyhulislâm İbni Teymiyye, "er-Red ale'l-Mantıkiyyîn" adlı kitabında demiştir ki: "Mantıkçıların Yüce ve Ulu Allah'ın isbatı

üzerine burhanlar diye adlandırdıkları kıyasî delillerden zikrettikleri şeylerin hiç biri O'nun aynına delalet etmeyip, ancak tasavvuru, O'nun hakkında şirke düşmekten menetmeyen küllî mutlak bir hususa delalet eder. Mesela biz: Bu, muhdestir ve her muhdes için bir muhdis gerekir veya bu mümkündür ve mümkün için bir vacib lâzımdır dediğimiz zaman, bu ancak mutlak bir muhdise veya mutlak bir vacibe delalet eder... Bunun tasavvuru da O'nun hakkında şirke düşmekten menetmez."

İbni Teymiyye sözüne devamla demiştir ki: "Mantıkçıla-rın burhanları, hususiyle muayyen bir şeye, ne Vâcibü'l-Vücud'a, ne de başkasına delâlet etmez. O, Ancak küllî bir hususa delalet eder. Küllînin tasavvur edilmesi ise O'nun hakkında şirke düşmekten menetmez. Vâcibü'l-Vücud'un bilinmesi, O'nun hakkında şirke düşmekten meneder. Onun hakkında şirki meneden şeyi tasavvur etmeyen kimse Allah'ı bilmiş olmaz."

Sözüne şöyle devam ediyor: "Bu, Allah'ın, Kitab'ında zikrettiği şu âyetlere aykırıdır: *"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinde gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgâr-ları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendir-mesinde, düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini kanıtlayan) birçok deliller vardır."* (Bakara, 164) *"Şüphesiz bunda, düşünen bir kavim için, tefekkür eden bir kavim için âyetler vardır."* vs. gibi âyetler, gündüzün âyeti olan güneş gibi, muayyen bir şeye delalet etmektedir... Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Biz, geceyi ve gündüzü birer âyet (delil) olarak yarattık. Nitekim, Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayı ve hesabını bilmeniz için, gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik."* (İsrâ, 12) Bu âyetler, Allah ile başkası arasında müşterek olan bir duruma değil, Hâlık'ın kendisine delalet etmektedir. Çünkü O'ndan başka her şey, O'nun kendisine muhtaçtır. Her şeyin varlığından, Hâlık'ın kendi varlığı lâzım gelir."

Allah'ın birliği hakkındaki deliller, meâd'dan haber verdiği şeyler ve peygamberlerinin doğruluğu için gösterdiği burhanlar, şümûlî veya temsîlî kıyasa muhtaç değildir. Bilakis bunlar, aynen medlûllerini gerektirmektedir. Bunları bilmek, medlûlü bilmeyi gerektirir. Zihnin, bunlardan medlûle intikal etmesi, güneşin ışıklarını görmekten onun doğuşunu bilmeye geçmesi gibi açık seçiktir. Bu çeşit istidlâl, bütün akılların, idrakinde eşit olduğu bedîî, yani kanıt ve tanık gerektirmeyecek derecede açık seçik bir şeydir.

Zerkeşî demiştir ki[2]: "Bilmiş ol ki Kur'an-ı Kerim, bütün burhan ve delil çeşitlerini içine almıştır. Sem'î, aklî malumatın külliyyâtından olan bir şeyi tehdid, taksim veya burhan ve delalet yoktur ki Yüce Allah'ın kitabı ondan söz etmemiş olsun. Fakat Yüce Allah, şu iki sebebden dolayı, mütekellimlerin ahkâm yollarının inceliklerini gözetmeksi-zin onu Arapların âdetine göre îrâd etmiştir.

Birincisi: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ﴾ *"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kavminin diliyle gönderdik."* (İbrahim, 4) buyurması sebebiyledir.

Ikincisi: tartışma ve mücadelenin incesine meyleden kişi; hücceti, parlak ve muhteşem bir sözle getirmekten âciz olan kimsedir. Çünkü sözü, çoğunluğun anladığı en açık ifade ile anlatabilen kimse, ancak azınlığın bildiği ve anladığı kapalı ifadeye atlayıp geçmez.

Yüce Allah, K Kerim'in âyetlerini en ince ifadeleri içeren en parlak bir biçimde yapmıştır ki avam, bu konuşmaların parlak ve muhteşem olanından, kendilerini ikna eden ve hüccetten aciz bırakan şeyleri anlasınlar, havas da bunlar arasından, hatiplerin idrak edebileceği şekilde îfâ olunan şeyleri kavrasınlar. ﴿إِنَّ لِكُلِّ آيَةٍ ظَهْرًا وَبَطْنًا وَلِكُلِّ حَرْفٍ حَدًّا وَمَطْلَعًا﴾ *"Her âyetin bir zahrı ve batnı vardır. Her harfin de bir haddi ve matla'ı vardır."* şeklinde rivayet edilen hadis buna hamledilmiştir. Ancak bu hadis, Bâtınıyye'nin anladığı mânâda

2) Bkz. Zerkeşî, el-Burhân, s. 24 ve sonrası, tasarrufla.

değildir. İşte bu bakımdandır ki, ilimlerdeki nasibi daha bol olan herkesin, Kur'an ilminden payı daha çok olur. Bunun içindir ki, Yüce Allah, rablığı ve birliği hakkında hüccet zikrettiği zaman, ardından bu hücceti; kimi kez akıl sahiplerine, kimi kez işitenlere, kimi kez düşünen-lere, kimi kez de öğüt ve ibret alanlara izafe ederek, bu kuvvetlerden her kuvvetle bunlardan bir hakikatı idrak etmek mümkün olduğuna işaret etmiştir. Buna misal, şu ve benzeri âyetlerdir:

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

"İşte bunlarda, akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır." (Ra'd, 4)

Şunu da bilmiş ol ki, ince düşünmekle Kur'an'dan bazan, mütekellimlerin yollarına göre, aklî deliller çıkarıldığı da görülür... Mesela, şu âyette işaret edilen *temânû* (çatışma) delili ile, âlemi yaradanın bir olduğuna istidlâl edilmesi bunlardan biridir:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların düzeni) kesinlikle bozulup gitmişti." (Enbiya, 22)

Çünkü âlemin iki yaradanı olsaydı, bunların tedbiri, nizam üzere cereyan etmemiş olurdu. Bunların her ikisine veya ikisinden birine acz bulaşırdı. Şöyle ki, bunlardan biri şayet bir cismi diriltmek istese ve diğeri de onu öldürmek istese, ya her ikisinin de istediği olup, -ittifak farz olunsa, fiilin bölünmesi imkânsız olduğu için veya ihtilaf farz olunsa, iki zıddın bir araya gelmesi imkânsız olduğu için- birbiriyle çelişir. Ya da her ikisinin de istediği olmaz. Bu da onların aczini ifade eder. Veya ikisinden birinin istediği olmayıp aciz sayılır. İlâh ise âciz olamaz.

Kur'an'ın münazara ve delillerinden çeşitler

a) Yüce Allah'ın, düşünüp tedebbür etmeye ilişkin olarak zikrettiği kevnî âyetler, tanrılığında birliği, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanılması gibi akaid asılları üzerine delil getirmek içindir. Bu çeşit, Kur'an'da çoktur.

Şu âyetler buna misaldir: *"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, (Allah'ın azabından) korunasınız. O (Rab) ki yeri sizin için döşek, göğü de bina yaptı. Gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Öyleyse siz de bile bile Allah'a eşler koşmayın."* (Bakara, 21-22)

"Tanrınız bir tek Tanrı'dır. O'ndan başka tanrı yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanların faydasına olan şeyleri denizde taşıyıp giden gemilerde, Allah'ın gökten su indirip onunla ölmüş olan yeri diriltterek, üzerine her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için (Allah'ın varlığına ve birliğine) deliller vardır." (Bakara, 163-164)

b) Allah Teâlâ'nın, hasımlara karşılık verdiği ve inad ehlini susturduğu âyetler ki, bunların çeşitli suretleri vardır:

1- Hasmın da, akılların da kabul ettiği hususları sorma yoluyla muhataba anlatıp, inkâr ettiği şeyleri itiraf etmek zorunda bırakan âyetler bu çeşittendir. Mesela, şu gibi âyetlerde, yaratıklarla Yaradan'ın varlığı üzerine istidlâl edilmiştir:

"Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar?

Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır! Onlar bir türlü anlayıp inanmazlar.

Yahut Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Ya da her şeye hâkim olan kendileri midir?

Yoksa onların, üzerine çıkıp gizli sırları dinledikleri bir merdivenleri mi var? Öyleyse dinleyenleri, açık bir delil getirsinler.

Yoksa kızlar O'nun, oğullar da sizin mi?

Yoksa sen kendilerinden bir ücret istiyorsun da, bu yüzden onlar ağır bir borç altında eziliyorlar mı?

Yoksa gayba ait bilgiler kendi yanlarında da, onlar mı yazıyorlar?

Yahut bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl tuzağa düşecek olanlar, inkâr edenlerdir.

Veya onların Allah'tan başka bir tanrısı mı var? Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır." (Tûr, 35-43)

2- Şu âyetlerde olduğu gibi, *mebde'* ile *meâd* üzerine delil getirilmiştir:

"İlk yaratmada acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler." (Tûr, 15)

"İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır! O, (döl yatağına) akıtılan meninin içinden bir nutfe (sperm) değil miydi? Sonra bu, alaka (aşılanmış yumurta) olmuş, derken Allah onu (insan biçiminde) yaratıp şekillendirmişti. Ondan da iki eşi, yani erkek ve dişiyi var etmişti. Peki (bunları yapan) Allah'ın, ölüleri tekrar diriltmeye gücü yetmez mi?" (Kıyâme, 36-40)

"İnsan neden yaratıldığına bir baksın! Atılan bir sudan yaratıldı. (O su), sırt ile göğüs kafesi arasından çıkar. İşte Allah (başlangıçta bu şekilde yarattığı) insanı tekrar yaratmaya da kâdirdir." (Târık, 5-8)

Bunun bir benzeri de; yeryüzünün, ölümünden sonra bitkilenmekle hayat bulmasını, ölümden sonra hesab için gerçekleşecek hayata delil getirmektir. Şu âyet buna misaldir: *"Senin yeryüzünü kupkuru görmen de Allah'ın âyetlerinden-dir. Biz, onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, harekete geçip kabarır. Ona can veren, elbette ölüleri de diriltir. O, her şeye kâdirdir."* (Fussılet, 39)

3- Hasmın davasını, karşıtını isbat etmekle iptal eylemek. Şu âyet buna misaldir: Yüce Allah; *"(Yahudiler) Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü; "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi" dediler."* (En'âm, 91) kavliyle yahudilerden naklettiği söze cevab olarak şöyle buyurmuştur: *"De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nûr ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Siz onu kağıtlara yazıp*

(istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur'an'da) size öğretilmiştir. (Resulüm) sen, "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar." (En'âm, 91)

4- *Sebr* ve *taksîm*, cedel ilminde kullanılan iki ıstılahtır. Bu, vasıfları hasredip, onlardan birinin, hükme illet olmasını ibtal etmekle olur. Kâfirler, hayvanların bazen erkeğini, bazen dişisini haram kılınca, Allah, *"Sebr ve taksîm"* yoluyla bu davranışlarını şöyle reddetmiştir:

"(Dişi ve erkek olarak) sekiz eş yarattı: Koyundan iki, keçiden iki... De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru iseniz bana ilimle söyleyin.

Deveden de iki, sığırdan da iki (yarattı). De ki: O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavrularını mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz? İnsanları bilgisizce saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan kim daha zalimdir. Şüphesiz Allah o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez." (En'âm, 143-144)

5- *Müddeâ;* hiç kimsenin itiraf etmediği şeyi kabul etmeyi kendisine gerekli kıldığını beyan etmekle hasmı susturup cevaptan aciz bırakmaktır. Şu âyet buna misaldir:

"Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa ki onları da Allah yaratmıştı. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Hâşâ! O, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.

O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O'nun zevcesi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir! Her şeyi o yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur." (En'âm, 100-101)

Yüce Allah; karşı cins olmadan, bir tek şeyden doğum mümkün olmadığı için, kendisinden doğumu bertaraf etmiştir. Çünkü doğum ancak erkek ve dişinin birleşmesi sonucu meydana gelir. Yüce Allah'ın ise karısı yoktur. Üstelik her şeyi O yaratmıştır. O'nun her şeyi yaratması, bir şeyin kendisinden doğmasına

aykırıdır. O herşeyi bilendir. O'nun her şeyi bilmesi, kendi iradesi ile fâil olmasını gerektirir. Çünkü şuur; iradeyle yapan ile, tabiatı icabı yapanı farklı kılar. Yüce Allah, âlim olmasıyla beraber, eşya kendilerinden şuursuz olarak meydana gelen tabiî olaylar gibi olması imkansızdır. Şu halde O'na çocuk izafe edilmesi caiz değildir.[3]

Bu konuda daha başka bir çok cedel çeşitleri vardır. Peygamberlerin ümmetleri ile veya mü'minler grubunun münafıklar ve benzerleri ile tartışması gibi.

3) Bu kısım, Şeyhulislâm İbni Teymiyye'nin "er-Redd ale'l-Mantıkıyyîn" adlı kitabından alınmış olup, istidlâlde güzel ve başarılıdır.

Kur'an'ın Kıssaları

Sebeb ve sonuçlara bağlantılı olan hadiseye kulak çabucak yönelir. Bunun arasına, geçmişlerin haberlerinde bulunan ibret sahneleri girdiği zaman, bunları bilip tanımak sevgisi, bunların nefislerde yerleşmesini sağlayan en kuvvetli âmillerdendir. Hitabet şeklindeki, misalsiz ve kıssasız öğüt, bazan aklın, etrafını toparlayamadığı ve söylenenlerin hepsini kavrayamadığı bir anlatımla meseleleri anlatır. Fakat bu hitabî öğüt, hedeflerini açıklayan, hayatın hadiseleri içinde vuku bulmuş bir olayı, yani bir kıssayı ele alıp anlattığı zaman, kişi onu dinlemek için dikkat kesilir, şevk veya üzüntü ile ona kulak verip dinler. Onda bulunan ibret ve vaazlardan etkilenir. Zamanımızda, kıssa, yani hikâye edebiyatı, dil ve edebiyat fenlerinden özel bir fen olmuştur. Doğru kıssa ve hikaye, içinde yaşadığımız asrı, Arapça üslûbda en kuvetli bir biçimde temsil eder ve onu, en mükemmel biçimde, Kur'an'ın kıssa ve hikâyeleri tasvir etmektedir.

Kasas'ın mânâsı

«القَصُّ» *Kass:* "İzi takib etmek" anlamındadır.. «قَصَصْتُ أثَرَهُ» *"Izini takib ettim"*, denilir.

«القَصَص» *Kasas*, masdardır. Yüce Allah, Kur'an'da «فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا» *"Hemen izleri üzere geri döndüler."* (Kehf, 64) buyurmuştur. Yani, geldikleri izi takib ederek geri döndüler, demektir.

Musa'nın anasının dilinden naklen de şöyle buyurmuştur: «وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ» *"Annesi, Musa'nın ablasına: Onun izini takib et, dedi."* (Kasas, 11) Yani, Musa'nın izini takib et de onu kimin aldığına bak, demektir. *Kasas* da böyledir. *Ahbâr-ı mütetebbea*, izlenip takib edilen haberler, demektir. Şu âyetler buna misaldir: «إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ» *"Şüphesiz bu (Isa hakkında söylenenler), doğru haberlerdir."* (Âl-i İmran, 62)

«لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ» *"Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerin) kısalarında akıl sahipleri için ibret vardır."* (Yûsuf, 111)

Kıssa: Olay, haber, hâl, durum, anlamındadır.[1]

Kasasu'l-Kur'ân: Kur'an'ın, geçmiş milletlerin hallerinden, önceki peygamberlerden, gerçek olaylardan haber vermesidir. Kur'an-ı Kerim, geçmiş olaylardan, ümmetlerin tarihlerinden birçoğunu içine almış, memleketleri ve ülkeleri zikretmiş, her kavmin eserlerini araştırmış, izlerini takib etmiş, yaşadıkları olayları, başlarından geçen hadiseleri canlı bir biçimde nakletmiştir.

Kur'an'daki kıssaların çeşitleri

Kur'an'daki kıssalar üç çeşittir:

Birinci çeşit: Peygamberlerin kıssalarıdır. Bu kısım, onların, kavimlerine yaptıkları davetleri, Allah'ın onları desteklemek için meydana getirdiği mucizeleri, inatçıların onlar karşısındaki tutum ve davranışlarını, davetin merhalelerini ve gelişimini, inananların

1) «القَصَص» Kasas; Arapça'da, hikâye, rivayet gibi anlamlara gelir. Haber, hikâye, anlamına gelen «قِصَّة» nın çoğulu ise, «قَصَص» dır. «القِصَّةُ الخَيَالِيَّة» Arapçada, roman, anlamında kullanılmaktadır. (A.E.)

ve yalanlayanların akıbetlerini içermiştir. Mesela; Nuh, İbrahim, Musa, Harun, İsa, Hz. Muhammed ve diğer nebilerin ve resullerin (Allah'ın salat ve selâmı hepsinin üzerine olsun) kıssa ve haberleri bu çeşittendir.

İkinci çeşit: Geçmiş olaylara ve peygamber sayılmayan kişilere ilişkin Kur'an kıssalarıdır. Mesela; binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkarılanlar, Tâlût ve Câlût, Âdem'in iki oğlu Hâbil ve Kâbil, Ashab-ı Kehf, Zü'l-Karneyn, Kârun, Cumartesi ashabı, Meryem, Ashab-ı Uhdud, Ashab-ı Fîl ve diğerlerine ilişkin kıssa ve haberler gibi.

Üçüncü çeşit: Resulullah (s.a.v.) zamanında vâki olmuş olaylara ilişkin kıssa ve haberlerdir. Mesela, Âl-i İmran sûresindeki Bedir ve Uhud gazveleri, Tevbe sûresindeki Huneyn ve Tebuk gazveleri, Ahzab sûresindeki Ahzab (hendek) gazvesi, hicret, isrâ ve diğer olaylar gibi.

Kur'an kıssalarının faydaları

Kur'an kıssalarının bir çok faydaları vardır. Bunların en önemlilerini aşağıda özet olarak veriyoruz:

1- Allah'a davetin esaslarını açıklama ve her peygamber ile gönderilen şeriatlerin asıllarını beyan etme: *"Senden önce hiçbir resul göndermedik ki ona: "Benden başka ilâh yoktur; şu halde Bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım."* (Enbiya, 25)

2- Resulullah (s.a.v.)'in kalbini ve ümmet-i Muhammediyye'nin kalblerini Allah'ın dini üzerinde pekiştirme, mü'minlerin, Allah'ın yardımına olan güvenini güçlendirme, bâtılı ve ehlini perişan etme: *"Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini pekiştirip güçlendireceğimiz, her haberi sana anlatıyoruz. Bunda da sana hak ve inananlar için bir öğüt ve ibret gelmiştir."* (Hûd, 120)

3- Geçmiş peygamberleri doğrulama, onların anılarını canlandırma ve eserlerini ebedîleştirme.

4- Hz. Muhammed'in (s.a.v.), asırlar ve nesiller boyunca, gelip geçmiş milletlerin ve insanların hallerinden haber verdiği şeylerle davetinde doğru olduğunu gösterme.

5- Kur'an'ın, Ehl-i Kitab'a karşı hüccetle mücadele etmesi, tahrif ve tebdilden önce kitaplarında bulunanlarla onlara meydan okuması. Şu âyet buna misaldir: *"Tevrat'ın indirilmesinden önce, Israil'in (Yakub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlüsü Israiloğullarına helâl idi. De ki: Eğer doğru sözlü iseniz, o zaman Tevrat'ı getirip onu okuyun."* (Âl-i İmran, 93)

6- Kıssa ve hikâye; edebiyat çeşitlerinden bir çeşittir. Kulak ona dikkat kesilir. İbretleri nefiste yerleşir: *"Andolsun onların kıssalarında akıl sahibleri için ibret vardır."* (Yûsuf, 111)

Kıssaların tekrar edilmesi ve hikmeti

Kur'an-ı Kerim, birçok yerinde tekrarlanan çok sayıda kıssa içermektedir. Bir kıssa, Kur'an'da birkaç kez zikredilir. Takdîm, tehir, icaz, ıtnâb ve bunlara benzer çeşitli biçimlerde ortaya konur. Bunun hikmetlerinden bazıları şunlardır:

1- Kur'ann'ın belâgatını, en yüksek mertebelerinde beyan etmek: Bir tek mânâyı çeşitli biçimlerde ortaya koymak, belagatın özelliklerindendir. Tekrarlanan kıssa, her bir yerde diğerinden farklı bir üslûb ile gelir, onun kalıbından başka bir kalıba dökülür. Böylece insan, onun tekrarlanmasından usanmaz. Bilakis diğer yerlerde okumasıyla elde edemediği bazı mânâlar kendisinde teceddüd eder.

2- I'câz kuvveti: Arapların bir surette bile getirmekten aciz kaldığı bir tek mânâyı bir çok sûretlerde getirmek, meydan okumada en ergin bir yöntemdir.

3- Kıssanın ibretlerini nefiste yerleştirmek için kıssanın durum ve değerine önem verme: Çünkü tekrar; te'kîd yollarından ve ihtimâm belirtilerindendir. Nitekim Musa'nın, Firavun ile mücadelesi olayında durum böyledir. Çünkü bu kıssa, hak ile bâtıl arasındaki

güreşi, en mükemmel biçimde temsil eder. Bununla beraber kıssa, Kur'an'da pek çok kere tekrarlanmış olsa bile, aynı sûrede birden fazla tekrarlanmaz.

4- *Kıssanın anlatıldığı gayenin ayrı olması:* Bir yerde kıssanın maksada yeten mânâlarının bazısı zikredilir. Başka yerde de, ahvalin gerekleri farklı olmasına göre, diğer mânâlar ortaya konur.

Kur'an'daki kıssalar, hayâl değil hakîkattir

Burada, konuyla ilgili olan şu olayı zikretmemiz uygun olacaktır: Mısır'da, üniversite öğrencilerinden biri, doktora tezi için bir risale hazırladı. Konusu; *"Kur'an'da kıssa sanatı"* idi.(2) Bu tez, hicrî 1367 yılında, uzun bir tartışma meydana getirdi. Risaleyi inceleyip tartışmaya katılmış olan heyet üyelerinden biri olan üstad Ahmed Emîn, risale hakkında bir takrir yazıp bunu Edebiyat Fakültesi dekanına gönderdi ve *"er-Risale"* dergisinde de yayınladı. Her ne kadar bu üniversite öğrencisinin yönetmeni olan hocası, onu müdafaa etmiş ise de, üstad Ahmed Emîn'in takriri, bu öğrencinin yazdıklarını kötüleyen bir eleştiri içeriyordu. Üstad Ahmed Emîn takririne şu ibare ile başlamıştır:

"Şüphesiz ben onu âdî ve basit olmayan, bilakis tehlikeli olan bir risale olarak buldum. Esası şudur ki; Kur'an'daki kıssalar, tarihî doğruluğu gerektirmeksizin, sanatın kabul edip beğendiği yaratma ve icad ürünü sanatsal bir işmiş. Gerçekten Muhammed, bu anlamda, tam bir sanatkârmış."

Sonra Ahmed Emîn şöyle demiştir: "Risalenin hepsi, başından sonuna kadar bu esasa göre yazılmıştır. Ben bu risaleyi yazana merâmımı izah eden bazı misaller vermeyi gerekli görüyorum." Sonra üstad Ahmed Emîn, risaleden alınmış bazı misaller îrâd etmiştir.(3) Mesela, risale sahibinin; Kur'an'daki kıssaların, tarihî

2) Bu, Doktor Muhammed Ahmed Halefullah'tır.

3) Bkz. "el-Fennu'l-Kasasî fi'l-Kur'ân = Kur'an'da kıssa sanatı" adlı kitabın eleştirisi için, üstad Muhammed el-Hudar Huseyn'in; "Belâgatu'l-Kur'ân" adlı eseri, s. 94.

doğruluk gerektirmediğini, bir edîbin, hayâlî bir olayı sanatkârâne tasvir ettiği gibi, olayları tasvir ettiğini iddia etmiştir. Onun zannına göre, Kur'an; bazı kıssaları uydurmakta olup, eskiler de bu Kur'an kıssalarını güvenilir bir tarih saymada hata etmişlerdir.

Gerçek müslüman; Kur'an'ın Allah kelâmı olduğuna ve onun; içinde tarihî gerçek kasdedilmeyen bu sanatsal tasvirden münezzeh olduğuna, Kur'an kıssalarının, ancak seçkin lafızlardan ve parlak üslûblardan oluşan güzel suretlere bürünmüş tarihî gerçekler olduğuna inanan kimsedir. Belki de bu risale sahibi, edebiyattaki kıssa (hikâye) sanatını okuyup onun temel unsurlarından, tasavvurda dayandığı hayâli idrak etmiş ve o kıssanın hayâli, her yükselip gerçekten uzaklaştıkça ona olan arzu çoğalmış, nefs ona rağbet etmiş ve onu okumaktan zevk almış, sonra da Kur'an kıssasını bu edebî kıssaya kıyas etmiştir.

Oysaki Kur'an böyle değildir. Çünkü o, her şeyi bilen ve hakîm olan Allah katından indirilmiştir. Onun haberleri ancak gerçeğe uygun olarak vârid olmuştur. Faziletli insanlar, yalan uydurmaktan uzak durup, bunu, insanlık için en çirkin rezilliklerden sayarlar. Şu halde akıl sahibi bir insanın, izzet ve celâl sahibi olan bir kelâma yalan ve iftira atması nasıl caiz olur?

Allah Teâlâ, Hak'tır:

"Böyledir. Çünkü Allah, hakkın tâ kendisidir. O'nun dışındaki taptıkları ise bâtılın tâ kendisidir." (Hac, 62)

Ve Resulünü hak ile göndermiştir:

"Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik." (Fâtır, 24)

"Sana vahyettiğimiz kitap, kendinden öncekini doğrulayıcı olarak gelen haktır (gerçektir)." (Fâtır, 31)

"Ey insanlar! Resul size Rabbinizden gerçeği getirdi (bunda şüphe yoktur)." (Nisâ, 170)

"Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik." (Mâide, 48)

"Rabbinden sana indirilen haktır." (Ra'd, 1)

Yüce Allah'ın Kur'an'da anlattıkları da haktır (gerçektir);

"Biz sana onların başından geçenleri gerçek olarak anlatıyoruz." (Kehf, 13)

"İman eden bir kavim için (faydalı olmak üzere) Musa ile Firavun'ın haberlerinden bir kısmını sana gerçek şekliyle nakledeceğiz." (Kasas, 3)

Eğitim ve terbiyede Kur'an kıssalarının etkisi

Şunda şüphe yoktur ki; ince bir dil ile anlatılan kıssalar, kulağa hoş gelir, insanın ruhuna ve gönlüne kolaylıkla girer. Duygulara dostça davranır, onları usandırmaz ve yormaz. Akıl onun unsurlarını araştırıp, bahçelerinden çiçekler ve meyveler toplar.

Kıssasız anlatılan telkîne yönelik dersler, usanç meydana getirir. Yeni yetişen genç, çok kez bunları takib edemez. Derslerin unsurlarını ancak zorluk ve meşakkatle kavrar. Bunun içindir ki, kıssalı (hikâyeli) ders anlatma üslûbu daha yararlı ve daha verimlidir.

Bilinen bir gerçektir ki; küçük yaşlardaki bir çocuk bile, anlatılan hikâyeyi dinlemeye dikkatle yönelir, ona kulak verip dikkatle dinler, hafızası, anlatılan şeyleri ezberler ve onu size aynen nakleder. Nefsî ve fıtrî olan bu apaçık gerçekten, eğitimcilerin talim ve terbiye alanlarında, özellikle, öğretimin özü ve esası olan dinî eğitimde faydalanmaları gerekir.

Kur'an kıssalarında; görevlerinde başarılı olmaları için eğitimcilere yardım eden, onlara eğitim malzemesi sağlayan verimli bir madde vardır. Mesela, peygamberlerin hâl ve yaşayışları (sîretleri), geçmiş milletlerin ve insanların haberleri, toplumların hayatı hakkındaki Allah'ın sünneti, ümmetlerin halleri, Kur'an kıssalarındandır. Bu konularda Kur'an ancak doğru ve gerçek olanı söyler.

Eğitimci; Kur'an kıssalarını, öğretim aşamalarından her

aşamada, öğrencilerin fikrî seviyesine uygun bir üslûba sokabilir.

Üstad Seyyid Kutub[4] ve üstad es-Sahhâr'ın *Dinî Hikâye-ler* adlı kitapları, küçük çocuklarımıza faydalı bir azık sunmakta eşsiz bir başarı kazanmıştır. Nitekim "el-Cârim" de, Kur'an kıssalarını en yüksek düzeyde, belâgatlı ve edebî bir üslûb içinde sunmuştur. Keşke diğerleri de doğru bir eğitim yolu olan bu apaçık yola girse, ne güzel olur. [5]

4) Seyyid Kutub'un, "Dinî" Hikâyeler" adlı kitabı, mütercim Arif Erkan tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olup, Sağlam Yayınevi yayınlamıştır.

5) Seyyid Ebu'l-Hasan Ali el-Hasenî en-Nedvî'nin de, "Kısasu'n-Nebiyyîn" adlı bir kitabı çıkmış olup, peygamberler ile ilgili güzel kıssalardan derlenmiştir. (Nâşir)

Kur'an'ın Tercümesi

Davetin başarısı, büyük ölçüde, davetçi ile ümmeti ara-sındaki yaklaşıma dayanır. Yaşadığı toplumun içinden yetişip gelen davetçi, azma ve sapıtma yollarını, kavmini saran cehalet geçitlerini bilmede tam bir dirayet üzere olur. Onların nefislerini, ruh hallerini ve oralara gireceği kapıları iyi bilir. Davetçinin çalışması neticesinde nefislerin kapıları açılır ve o talimlerin hidayeti ile doğru yolu bulurlar. İkisi arasında aynı lisan ile yapılan karşılıklı konuşma, toplumsal benzerlik için, her bakımdan bir alâmettir. Yüce Allah, bu konuda şöyle buyuruyor:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik." (İbrahim, 4)

Kur'an-ı Kerim, Arab peygambere, açık bir Arapça dil ile inmiştir. Bu açık esas, İslâm risaletinin başarısı için toplumsal bir zaruret idi. İşte bu zamandan itibaren Arab dili, İslâm'ın tabiatından bir cüz ve davetini tebliğde, karşılıklı konuşma için bir esas oldu.

Resulullah (s.a.v.) bütün insanlığa peygamber olarak gönderilmiştir. Kur'an bunu birçok yerde ilan eder:

قُلْ يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اِنِّى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَمِيعًا

"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize Allah'ın elçisiyim." (A'raf, 158)

وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلاَّ كَآفَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا

"Biz seni bütün insanlara ancak müjdeliyici ve uyarıcı olarak gönderdik." (Sebe', 28)

İslâm devletinin çekirdeği, Arab yarımadasında oluştu. Şüphesiz ki dil, toplum hayatı ile yaşar ve onun ölümüyle ölür. İslâm devletinin bu tarzda meydana gelişi, Arab dili için bir hayattır. Kur'an, İslâm'ın vahyidir. İslâm ise, Allah'ın farz kılınmış dinidir. İslâm'ın asılları ve esasları ancak Kur'an kendi diliyle okunup anlaşıldığı zaman hakkıyla bilinir. İslâmî fetih dalgası diğer yabancı dillere uzanıp onları İslâm ile Arapçalaştırmaya başlamış,[1] Arapça, bu yeni dinin sahası içine giren herkesin, kitabının dilini anlayıp gereklerini yerine getirebilmesi için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Arapçayı öğrenen kimsenin, Kur'an'ın tercümesine elbette ihtiyacı kalmaz.

Tercümenin Mânâsı

Tercüme, iki anlama gelir:

Birincisi harfî tercüme:dir Bu, bir dilin lafızlarını, diğer dildeki

1) Türkler, İslâm'a girdikten sonra Türkçe'ye çok sayıda Arapça kelime katılmıştır. Hatta, Cumhuriyetten önce Türklerin din ve ilim dili Arapça, sanat ve edebiyat dili Farsça idi. Türkler eserlerinin bir çoğunu bu iki dilden biri ile yazdılar. Hatta resmî dil bile Arapça idi. 13. yüzyıldan sonra Selçuklu devletinin çökmesi üzerine Anadolu'daki Türk beylikleri Türkçeyi resmi dil olarak kabul ettiler. Türkçeyi resmi dil olarak ilan eden ilk beylikler arasında Karamanlıları ve Osmanlıları sayabiliriz. (A.E.)

benzerlerine, tertibe uygun olacak biçimde nakletmektir.

İkincisi tefsîrî veya manevî tercümedir: Bu da, sözün mânâsını, aslındaki kelime tertibine bağlı kalmaksızın veya nazmını gözetmeksizin, başka bir dille beyan etmektir.

Diller hakkında bilgisi olanlar, yukarıda zikredilen mânâda harfî tercümenin, aslın üslûbunu muhafaza ve bütün mânâlarını ihata ederek hâsıl olmasının mümkün olmadığını bilirler. Çünkü her dilin özellikleri, cümlenin cüzlerini tertibde, diğerinden farklıdır. Arap dilinde fiil cümlesi, fiil ile başlar. Muzâf, muzâfun ileyhten ve mevsûf da, sıfattan önce gelir. Ancak mesela, «لُجَيْنُ الْمَاءِ» "gümüş gibi su" denilmesi gibi, teşbih biçiminde izafet yapılırsa veya kelâm, «عَظِيمُ الْأَمَلِ» "emeli büyük" denilmesi gibi, sıfatın, mamûlüne izafe edilmesi biçiminde olursa, durum değişir. Bu hâl, diğer dillerde de böyledir.

Arapça ifade, kendi içinde, başka dildeki bir ifadenin, yerini tutması mümkün olmayan bazı dil sırları taşır. Çünkü tercümedeki lafızlar, tertibleri şöyle dursun, mânâları bile her bakımdan eşit ve denk olmaz. Kur'an-ı Kerim, fesâhat ve belâgat bakımından Arapça'nın zirvesinde bulunmaktadır. Onun bazı tertib özellikleri, üslûb sırları, mânâ incelikleri ve hiç bir dilin karşılayamıyacağı diğer i'caz özellikleri vardır.

Harfî tercümenin hükmü

Bundan dolayı kişi, Kur'an'ın harfiyyen tercümesinin imkânsız olduğunda en ufak bir şüphe bulamaz. Kur'an, Allah'ın Resulüne indirilmiş, lafızları ve mânâları ile mucize ve tilaveti ile ibadet edilen kelâmıdır. İnsanlardan hiç biri, Kur'an'dan olan kelime tercüme edildiği zaman, ona Allah'ın kelâmı denildiğini söyleyemez. Çünkü Allah, Arapça okuduğumuz kelâm ile konuşmuştur. Tercümede i'caz yok olur. Çünkü i'caz, Arap diliyle indirilen kelâma mahsustur. Tilaveti ile ibadet edilen kelâm, işte bu,

lafızları, harfleri ve kelimelerinin tertibi ile apaçık Arapça olan Kur'andır.

Buna göre, Kur'an'ın harfî tercümesi, -her ne kadar mütercim, dilin üslûb ve tertibinde dirayetli olsa da- Kur'an'ı, Kur'an olmaktan çıkarır.

Manevî Tercüme

Kur'an-ı Kerim'in ve keza belagatli olan her Arapça sözün; bir aslî mânâsı vardır, bir de ikinci mânâsı vardır.

Aslî olan mânâdan maksad, müfred lafızların medlûllerini bilen ve bunların terkiblerinin vecihlerini icmâlen kavrayan herkesin anlamada eşit oldukları mânâlardır.

Ikinci mânâlardan maksad; sözün durum ve değeri kendileriyle yükselen ve kendileriyle Kur'an'ın mucize olduğu nazmın seçkin mânâlarıdır.

Bazı âyetlerin aslî mânâsı, Arapların nesir veya nazım şeklindeki kelâmına uyar. Bu muvafakat, Kur'an'ın i'caz kısmından değildir. Çünkü Kur'an'ın i'cazı, nazmının güzelliği ve beyanının parlaklığı, yani ikinci mânâsı sebebiyledir. Zemahşerî de, Keşşâf'ındaki şu sözü ile bunu kasdetmiştir: "Arab'ın kelâmında - özellikle Kur'an'da- hiç bir dilin eda edemeyeceği özellikler ve karşılık veremeyeceği mânâ incelikleri vardır."

Manevî tercümenin hükmü

Kur'an'ın ikinci mânâlarını tercüme etmek kolay olmayan bir iştir. Çünkü lafızlarının; beyan âlimlerince, "Havâssu't-terâkîb" diye adlandırılan bu mânâlara delaletinde Arap diline uyan bir dil bulunduğunu hiç kimse kolaylıkla iddia edemez. Zemahşerî'nin, yukarıda geçen ifadesinde kasdettiği de budur. Lafız veya terkibdeki; nekre, marife veya takdim, tehir veya zikir, hazif ve Kur'an'ın dilini yükselten ve nefislerde etkisi olan daha başka Kur'anî bela-

gat vecihlerini, başka bir dil mânâlarını hakkıyla eda ederek îfâ edemez. Çünkü herhangi bir dil bu özellikleri taşımaz.

Aslî mânâlara gelince; bunların diğer bir lisana nakledilmesi mümkündür. Şâtıbî, "el-Muvâfakât"da aslî mânâları ve ikinci mânâları zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Birinci veche göre, yani aslî mânâlarına nazarla Kur'an'ı tercüme etmek, mümkündür. Bu bakımdan, Kur'an'ı tefsir etmek, onun mânâlarını, bunları anlama gücü olmayanlara beyan etmek sahihtir. Bu, müslümanların ittifakı ile caizdir. Bu ittifak, aslî mânâya göre tercümenin sahih olmasına hüccettir."

Bununla beraber, aslî mânâların tercümesi bozukluktan kurtulamaz. Çünkü Kur'an'daki bir lafzın bazan iki veya daha çok mânâsı olabilir. Mütercim, âyetin taşıdığı bu mânâlardan ancak bir mânâya delalet eden bir lafız koyar. Çünkü bu çeşitli mânâları taşımasında Arapça lafza benzeyen uygun bir lafız bulamaz.

Bazan Kur'an, lafzı, mecâzî bir mânâda kullanır, mütercim ise, arapça lafza hakiki mânâsında anlamdaş olan bir lafız getirir. Bu ve benzeri sebeblerden dolayı Kur'an'ın mânâları için yapılan tercümede bir çok hatalar vâki olur.

Şâtıbî'nin kabul edip, aslî mânâdaki tercümenin sıhhatine hüccet saydığı husus, mutlak surette değildir. Çünkü bazı âlimler bunu, tevhid ve ibadetlerin rükünleriyle daveti tebliğdeki zaruret mikdarı ile tahsis etmektedir. Bundan başkasını kapsamaz. Daha fazlasını isteyen kimseye, Arap dilini öğrenmesi emredilir.

Tefsirî tercüme

Bu konda şöyle dememiz doğru olur: İslâm âlimleri, Kur'an'ın tefsirine giriştikleri zaman, bu hususta, üstün, kolay ve yakın olan mânâyı eda etmeyi kastedip, sonra bu tefsiri doğru ve uygun bir biçimde tercüme ediyorlar. İşte buna, *"Kur'an tefsiri tercümesi"* veya *"Tefsîrî tercüme"* deniyor. Yani, sözü açıklamak ve mânâsını başka

bir dille beyan etmek, demektir. Bunda bir sakınca yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ, Muhammed (s.a.v.)'i, İslâm risaleti ile, çeşitli cins ve renkteki bütün insanlara göndermiştir. *"Benden önce bir peygamber sadece kendi kavmine gönderiliyordu. Ben ise bütün insanlara gönderildim."* (2)

Risaletin lüzumunun şartı, tebliğdir. Arap dili ile indirilen Kur'an'ın, Arap milletine tebliğ edilmesi onları ilzâm edici olmuştur. Yani onları cevaptan aciz bırakıp susturmuştur. Fakat Arapça'yı iyi bilmeyen veya hiç bilmeyen diğer milletlerin, İslâm davetini tebliğ etmeleri, kendi dillerindeki tercümeye dayanır. Biz daha önce harfî tercümenin imkânsız ve yasak olduğunu, ikinci mânâlarının tercüme edilmesinin imkânsızlığını, aslî mânâların tercüme edilmesinin ise güç ve tehlikeli olduğunu öğrenmiş idik. Geriye ancak, Kitab'ın naslarına ve Sünnet'in sarîhine uygun olarak, Kur'an davetinin esaslarını içeren Kur'an tefsirinin, kendilerine davet erişmesi için her milletin diline tercüme edilmesi meselesi kalıyor. Zikrettiğimiz biçimde Kur'an'ın tefsirini tercüme etmeyi, *"tefsîrî tercüme"* diye adlandırmamız doğrudur. Bu tercüme, manevî tercümeden -her ne kadar araştırmacılar ikisi arasında fark görmüyorlarsa da- ayrı ve farklıdır. Çünkü manevî tercüme, mütercimin, Kur'an'ın mânâlarını, etrafından alıp onları yabancı bir dile naklettiği zannını verir. Nitekim başka dile yapılan bir tercüme hakkında: "aslın tıpkı tercümesi" denir.

Müfessir, kendi anlayışına göre sözün mânâsını açıklayan bir tarzda konuşur. Sanki o, insanlara: Benim âyetten anladığım budur, der. Mütercim, sözün mânâsını ihata edip, o mânâyı diğer bir dilin lafızlarına döken kimse tarzında konuşur. Bu iki işin arasında ne kadar büyük fark var: Müfessir, âyetin tefsiri hakkında "şunu kasdediyor" mütercim ise, "bu sözün mânâsı, âyetin mânâsının aynıdır" diyor.

---

2) Bu söz, Sahîhayn ve diğerlerinde bulunan: "Bana, benden önce hiç bir kimseye verilmemiş beş şey verildi..." hadisinden bir kısımdır.

Tefsîrî tercümede, onun, özel ve kişisel bir anlayışa ait tercüme olduğunu, Kur'an'ın mânâlarından ancak müfessirin idrak ettiği şeyleri içerdiğini iyice belirtmek gerekir. İşte bununla tefsîrî tercüme, İslâm akîdesi ve şeriat ilkeleri için, Kur'an'dan anlaşıldığı biçimde bir tercüme olur.

Daveti insanlara ulaştırıp tebliğ etmek, İslâm'ın vaciblerinden olunca, bu tebliğle ilgili olan dilleri öğrenmek ve İslâm'ın esaslarını bu toplumlara nakletmek de vacibtir. Nitekim bizim bu dilleri zarurî mikdarda (ihtiyacımızı karşılayacak kadar) bilmemiz, uzaktan yakından İslâm'a yüklenip dalına basan müsteşriklere ve misyonerlere cevap vermek için, bize, o dillerde yazılmış kitapları okuyup inceleme imkânı verir. İşte bu, Şeyhulislâm İbni Teymiyye'nin, "el-Akl ve'n-Nakl" adlı kitabında kasdettiği yöntemdir. Orada şöyle diyor: "Ehl-i ıstılâhın, kendi ıstılah ve lügatlarıyla konuşmaları, buna ihtiyaç duyulduğu zaman mekruh değildir, mânâlar sahihtir. Meselâ, Rûm, Fars, Türk gibi acemlerin kendi lügat ve örfleri ile konuşması gibi. Çünkü bu, ihtiyaçtan dolayı caiz ve güzeldir. İmamlar bunu ancak ihtiyaç duyulmadığı zaman kerîh görmüştür."

Sonra İbni Teymiyye şöyle demiştir: "Bunun içindir ki, Kur'an ve hadisi anlamak için tercümeye muhtaç olan kimseye bunlar tercüme edilir. Nitekim müslümanın, milletlerin kitaplarından ve sözlerinden ihtiyaç duyduğu şeyleri, onların kendi dilleriyle okuması ve Arapça'ya tercüme etmesi de böyledir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Zeyd İbni Sabit'e, Yahudilerin yazısını okuyacak ve yazacak kadar öğrenmesini emretmiştir. Çünkü Resulullah bu hususta Yahudilere güvenmiyordu."

Gerçek anlamıyla tercüme, aslî mânâlar için bile olsa, Kur'an'ın bütün âyetlerinde kolay ve başarılı olmayıp, ancak başarılı ve kolay olan, tefsir mânâsındaki tercüme olunca, okuyucuya bunun bildirilmesi gerekir. Bunu bildirmenin yollarından biri, sayfaların kenarlarına, bunun, âyetin ihtimalli olduğu vecihlerden biri veya tercih edilen vecih olduğunu açıklayan notlar yazılmasıdır.

"Şayet iyi niyet ve üstün akıl sahibi bir topluluk bulunsa da, Kur'an'ın tefsirini bazı yabancı dillere nakletme işini üzerine alsa, ve bu topluluk, Kur'an'ın maksadlarını iyi bilip bu dillerde de uzman olsalar ve bu topluluk, Avrupa'da bugün mevcud tercümelerdeki bozuk vecihlerden sakın-salar, muhakkak ki bu, hak davet için, evvelce kapalı olan bir yolu açar. Ve müsamahalı tevhid dini, azgınlık ve sapıklıklarla dolup taşan ülkelerde yayılır."(3)

Namazda, Arapça'dan başka dille Kur'an okumak (kıraet)

Âlimler, namazda Arapça'dan başka dille Kur'an okuma konusunda iki görüşe ayrılmışlardır:

Birincisi: Mutlak olarak veya Arapça telaffuzdan aciz olunduğunda caiz olmasıdır.

Ikincisi: Bunun yasaklanmış olmasıdır. Arapça olmayan kıraatla namaz sahih değildir.

Birincisi; Hanefilerin görüşüdür. Ebu Hanife'den rivayet edildiğine göre; o, namazda Fars dili ile kıraatı caiz görüyormuş. Ebu Hanife'nin bazı ashabı, buna binaen, Türkçe, Hintçe ve diğer dillerle kıraatı da caiz görmüş. Belki de onlar bu konuda, Kur'an'ın, Arapça lafızların delalet ettiği mânâlar için bir isim olduğu görüşündedirler.

İki arkadaş; Ebu Yûsuf ve Muhammed İbni Hasan, bu cevazı, zaruret haliyle kayıtlayıp, namazda yabancı dil ile kıraati, Arapça'dan aciz olan için caiz görüp, Arapça okumaya kadir olan için caiz görmemişlerdir. "Mi'racu'd-Dirâye"de demiştir ki: "Biz, Kur'an'ın tercümesi ile kıraatı, aciz için, mânâyı bozmadığı takdirde caiz gördük. Çünkü o tercüme, mânâyı içermesi itibariyle bir bakımdan Kur'an'dır. Namazı onunla kılmak, namazı hepten terk etmekten evladır. Çünkü teklif güce göredir..."

3) Bkz. Belâgatu'l-Kur'ân, s. 21.

Ebu Hanife'nin, kendisinden nakledilen mutlak cevazdan döndüğü de rivayet edilir.

İkincisi; çoğunluğun görüşüdür. Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler; namazda Kur'an'ın tercümesini okumayı, gerek Arapça'ya kâdir olsun, gerekse aciz olsun, menetmişlerdir. Çünkü Kur'an'ın tercümesi, Kur'an değildir. Zira Kur'an, Allah'ın kelâmı olup, Arapça olmasıyla vasıflandırdığı muciz nazımdır. Tercümede i'caz yok olmaktadır. Tercüme, Allah'ın kelâmı değildir.

Mâlikî fakihlerinden olan, Kâdî Ebu Bekir İbni Arabî, Yüce Allah'ın:

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ؟

"Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'an yapsaydık, mutlaka: Âyetleri açıklansa idi ya! diyeceklerdi." (Fussılet, 44) kavlinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bizim âlimlerimiz derler ki: Bu âyet, Ebu Hanife'nin (r.a.): *Kur'an'ın Arapça lügatını Farsça'ya çevirmekle onu tercüme etmek caizdir,* sözünü iptal eder. Zira Allahu Teâlâ: *"Eğer Biz onu, yabancı dilden bir Kur'an yapsaydık, mutlaka: Âyetleri açıklansa idi ya! diyeceklerdi."* (Fussılet, 44) diye buyurmakla Kur'an'ın, Arapça'nın dışında yabancı bir dil ile olmasını bertaraf etmiştir. Şu halde Allah'ın bertaraf ettiği bir şeye o nasıl çevrilir?

Sonra o şöyle demiştir: Tıbyan ve i'caz ancak Arap dili ile olur. Eğer bundan başkasına çevrilirse, ne Kur'an kalır, ne de beyan... ve ne de o söz i'caz iktiza eder."

Şâfiî fakihlerinden olan hafız İbni Hacer, "Fethu'l-Bârî"de demiştir ki: "Eğer kişi, Arapça lisan ile okumaya kâdir ise, onun bundan sapması caiz olmaz ve Kur'an'ın tercümesi ile namaz kılan kimse, her ne kadar Arapça'sını okumaktan aciz de olsa, namazı yeterli olmaz." Sonra İbni Hacer sözüne devamla şöyle demiştir: "Şâri', Arapça kıraatten aciz olan için bir bedel kıldı, o da zikirdir." Her ne kadar kendi ictihadları varsa da, Hanbelîlerin fakihlerinden sayılan Şeyhulislâm İbni Teymiyye şöyle demiştir: "Kur'an'ın lafzının beyan ettiği gibi, mânâyı beyan eden bir lafız getirmek; bu,

asla mümkün değildir. Bunun içindir ki, din imamları, musallî, ister Arapçaya kâdir olsun, isterse ondan caiz olsun, arapçadan başka dille okuması caiz olmadığı görüşündedir. Çünkü bu, Kur'an'ı, Allah tarafından indirilmiş Kur'an olmaktan çıkarır."[4]

İbni Teymiyye, "Kitabu'l-İktizâi's-Sırâti'l-Müstakîm"de, fakihlerin, namazın zikirleri hakkındaki ihtilafından söz ederken; bunların Arapça'dan başka r dil ile söylenip söylenemeyeceği hususunda ihtilaf vardır, der. Kur'an'a gelince; namaz kılan kimse gerek Arapça'ya kâdir olsun, gerekse olmasın, çoğunluğa göre, onu arapçadan başkası ile okuyamaz. Bu, içinde şüphe bulunmayan doğru bir görüştür. Hatta bir çokları; o, bir sûre veya kendisinde i'caz bulunan âyetleri tercüme etmekten kaçınır, demiştir." İbni Teymiyye'nin, bu sözünde; "bir sûre veya kendisinde i'caz bulunan..." diyerek tahsis yapması, kendisiyle meydan okuma gerçekleşen en az miktara işaret etmek içindir.

Din, kendisine gönül verenlere, Arapça'yı öğrenmeyi gerekli kılar. Çünkü Arapça, Kur'an'ın dilidir, onu anlamanın anahtarıdır. İbni Teymiyye, Arapça'yı öğrenmek gerektiği hakkında da şöyle demiştir: "Arap dilinin kendisi de dindendir. Onu öğrenmek, gerekli bir farzdır. Çünkü Kitab ve Sünnet'i öğrenmek farzdır. Bu ikisi ancak Arap dilini anlamakla anlaşılır. Vacibin ancak kendisiyle tamam olduğu şey de vacibdir (yani farzdır)."

Hanefîlerin, Kur'an'ın tercümesiyle namazın caiz olması hakkındaki ihtilafına gelince; caiz sayanlar, Arapça'dan aciz olunduğunda bunu bir ruhsat olarak mübah görüyorlar. Ve bunlar, tercümenin, Kur'an diye adlandırılmayacağında ittifak etmişlerdir.

Gerek başlangıç tkbiri gibi vacib olsun, gerekse vacib olmasın, namazdaki zikir hakkında ihtilâf edilmiştir. Mâlik, İshak ve iki rivayetin en sahihine göre Ahmed, namazda vacib olan zikirlerin tercümesini okumayı menetmişlerdir. Ebu Yusuf, Muhammed ve Şâfiî ise, bunu mübah saymışlardır. Diğer zikirler ise, Mâlik, Ishak ve Şâfiî'nin bazı ashabına göre, tercüme edilip namazda okuna-

4) Bkz. Belâgatu'l-Kur'ân, s. 15.

maz. Ne zaman tercüme ile namazı ayırsa, namazı batıl olur. Şâfiî, bunun mekruh olduğunu söylemiştir. Ahmed'in ashabı da, eğer Arapça'sını iyi okuyamazsa, bunun keraheten caiz olduğu görüşündedir.

İslâm ümmetinin kuvveti; İslâm'ın üstün gelmesinin ve Kur'an dilinin yüce ve şerefli olmasının yoludur.

Bu konuda şu sonuca varıyoruz ki; Kur'an'ın harfiyyen tercüme edilmesi, ne mümkün, ne de caizdir. Aslî mânâların tercümesi ise, mânâsı açık ve bazı âyetlerde mümkün ise de, bu da hata ve bozukluktan kurtulamaz. İkinci mânâların (meâni-i sâneviyyenin) tercümesi ise mümkün değildir. Çünkü Kur'ânî belagat vecihlerini, başka dildeki lafızlar karşılayamaz, asla onların yerini tutamaz.

Geriye Kur'an'ın tefsir edilip, bu tefsirin, Kur'an'ın davetini tebliğ için tercüme edilmesi meselesi kaldı. Şâfiî âlimlerinin büyüklerinden olan el-Kaffâl bu konuda şöyle demiştir: "Bence, hiç kimse, Kur'an'ı farsçaya, yani yabancı bir dile aynen çeviremez."

Bunun üzerine ona: Öyleyse hiç kimse Kur'an'ı tefsir edemez, denilince:

— Hayır, bu öyle değil, çünkü tefsirde Allah'ın bazı maksadını anlayıp, bazısından aciz kalmak caizdir. Amma bir kimse Kur'an'ın farsça tercümesini okuduğu zaman Allah'ın bütün maksadlarını ifade etmesi mümkün olmaz, demiştir."

Tefsir tercümesi; müslüman olmayan milletlere İslâm davetini tebliğde ihtiyaç miktarı bir zarurettir.

Hafız İbni Hacer demiştir ki: "İslâm'a giren veya girmek isteyen kimseye Kur'an okunur, onu anlamazsa, hükümlerini tarif etmek için veya ona hüccet getirilip İslâm'a girmesi için Kur'an'ın anlatılmasında bir sakınca yoktur." (5)

"Müslümanlar, geçmişte, üstün gelmek için her sarp ve korkulu yere dalıyorlar ve Allah'ın dinini yaymak için her tehlikeli işe giriyorlar ve muhaliflerinin gözlerini, ululuk ve heybetle dolduran yiğitlik, delalet ve güzel ahlâk giysilerini giyiyorlardı. Arap dili de,

5) Bkz. Fethu'l-Bârî, Tevrat ve Allah'ın kitaplarını arapça tefsirden caiz olanlar babı.

onların bayraklarını diktikleri yere peşlerinden gidiyor ve onların ayaklarını bastıkları her yerde yayılıyordu. Bundan dolayı, İslâm davetlerinde, Kur'an'ın mânâlarını yabancı dillere nakletmeye ihtiyaç duymuyorlardı. Bazan, onlar bu izzet ve kudret içinde iken, Kur'an'ın mânâlarının Arapça'dan başka dile nakledilmemesi, Arap olmayanların Arap dilini öğrenmeye yönelme sebeplerinden olmuş, hatta bazı yabancı ülkeler Arapça konuşur hale gelmiştir."(6)

Diğer devletlerin üniversitelerine ilmî heyetlerini göndermek veya yabancı yazarlar tarafından, yabancı dillerde yazılmış, onların üniversitelerindeki tabiat ilimlerine ait temel ve kaynak kitapları okuyup incelemek mümkün olması için, zamanımızda Arap milletinin yabancı dilleri öğrenme zaruretinde müşahede ettiğimiz manzaraya gelince; ilme ve kültüre olan ihtiyaç bu hale sevk etmiştir. Biz, bu ilimlerin; birçoklarının düşüncesine hâkim olduğunu, hayattaki yönelimlerini belirlediğini, bunlara düşkünlük, tutkunluk ve sonsuz sevgi ile fenlerinde derinleşip genişleme derecesine ulaştığını görüyoruz. Bu yabancı ilim ve kültürlerin, ahlâkta, örf ve âdetlerde ergin bir etkisi vardır. Genel hayatımızı, çeşitli suretlerinde, İslâm semtinden ve onun faziletlerinden dışarı çıkarmaktadır. Diğer milletlerin, ilmî mevkileri olduğu için, kitaplarını Arapça'ya tercüme etmeye ihtiyaçları yoktur. Şayet İslâm devleti, ilim, kültür, siyaset, ahlâk, kuvvet, hâkimiyet ve heybet bakımından ilk kalkınma devrindeki yolunda devam etseydi, muhakkak ki âlem, dünyanın her tarafından ona gözlerini çevirirler, İslâm'ın bilgi kaynağından kana kana içip susuzluklarını gidermek için Arap dilini öğrenirler, onun kudreti altına sığınıp korunurlardı. Biz, bugün onların diline ihtiyaç duyduğumuz gibi, muhakkak onlar da bu konuda bizim dilimizi öğrenmeye ihtiyaç duyarlardı.

Kur'an'ın tercümesinden söz etmek, Kur'an devletinin zayıflık görüntülerindendir. Kur'an devletini oluşturmak ve bu devletin kalkınma direklerini iman, ilim ve marifet esası üzerine yerleştirmek için bütün gücümüzle çalışmamız gerekir. İşte bu, in-

6) Bkz. Belâgatu'l-Kur'ân, s. 18.

san cinsleri üzerinde ruhî hâkimiyet kurmada ve onların dillerini Arapçalaştırmada tek başına kefildir. İslâm, bütün insanlığın dini olunca, biz, Allah'ın, İslâm ve ümmeti için yazdığı izzet ve üstünlüğü gerçekleştirmeye çalıştığımız zaman, İslâm'ın dili olan Arapça, milletler arasında, (zamanımızda ingilizcenin yayıldığı gibi) yayılacaktır.(7)

---

7) Konumuzla ilgili olan, İbni Haldun'un şu doğru tesbitlerini burada nakletmemiz çok faydalı olur. İbni Haldun diyor ki:

"Yenilen kimse, bütün iş ve hareketlerinde, kendini yeneni, (kendinden ilim, teknik, zenginlik, askerî güç bakımından üstün olanı) örnek edinir ve ona benzemeye çalışır.

Yahut kendine üstün gelen kimsenin (veya milletin) galebesinin; âdet, mezheb ve mesleğinden ileri geldiğini sanır.

Yenilgiye uğrayan zayıf durumda olan kimse; kuvvetlinin, giyim, kuşam, hayvana binme, silahlanma ve bütün diğer hal ve işlerinde, üstün durumda olanı örnek edinir.

Nitekim oğulların, babalarını örnek edinmek istemeleri, onların olgunluk ve üstünlüklerine inanmış olmalarından ileri gelir.

Zayıf olan millet, üstün olan komşu milletlere benzemeye ve onu kendine örnek almaya çalışır. O kavmin hali ve âdeti (lisanı veya lisanındaki bazı kelimeler), bu yolla onlara sirayet eder." (Bkz. Mukaddime, c. 1, s. 374-6 M.E.B. Yay.)

İslâm ülkelerinin geri kalmasını, İslâm dinine bağlayanlara cevab olarak, M. Fuat Köprülü'nün şu tesbitlerini burada nakletmeyi faydalı buluyoruz:

"Bugün artık ispat edilmiş bir gerçek gibi söylemek mümkündür ki, ilerleme ve kalkınmanın en büyük etkeni, kavimler arasındaki ilişkilerdir. Çeşitli ulusların ileri yahut gerilikleri, ırkî özellikleriyle, dinî inançlarıyla, yahut, çevrelerindeki tabiatla değil, tarihlerinin türlü çağlarında çeşitli halklarla olan ilişkilerinde tuttukları mevki ile açıklanabilir. Hind-Avrupa ırkına mensup insanlar, başka ırklara nazaran ne kadar üstün olursa olsunlar, diğer ırklarla temas etmeden, Litvanyalıların XIII. asra kadar bulundukları halde, yahut Hindukuş'taki Kafirlerin XIX. asrın sonuna kadar yaşadıkları şekilde yaşasaydılar, henüz vahşî olarak kalırlardı. Hıristiyanlığın İslâm'a nazaran ne kadar ayrılıkları olursa olsun, dünya ticareti müslümanlar elinde olduğu sürece, İslâm dünyasının medeniyeti (yani ilmî, fennî ve iktisâdî yükselişi), Hıristiyan medeniyetine üstün gelmiştir. Avrupa'nın başka kıt'alara göre iklimi, tabiatı ve coğrafî durumu ne kadar iyi olursa olsun, bunların faydası, ancak Avrupa, medenî ilişkilerde birinci mevkii işgal etmeye başladıktan sonra görülmeye başladı. İslâm medeniyetinin de ileri yahut geri gidişi, bu dinin talimatı yahut çeşitli müslüman milletlerin ırkî özelliklerinden çok, yukarıda gösterilmiş olan etkenlerle belirlenmektedir." (Bkz. İslâm Medeniyet Tarihi, M. Fuat Köprülü, s. 6-7) (A.E.)

Tefsir ve Tevil

Kur'an-ı Kerim, Ümmet-i Muhammed'in ilk teşri (yasa-ma) kaynağıdır. Ümmet-i Muhammed'in mutluluğu onun mânâsını anlamaya, sırlarını bilmeye ve içindekilerle amel etmeye dayanır. Kur'an'ın beyanı açık seçik, âyetleri ayrıntılı olmakla beraber, lafızlarını ve ibarelerini anlamada bütün insanlar eşit değildir. Çünkü onlar arasındaki anlama farklılığı, şüphe götürmez bir durumdur. Sıradan bir insan, mânâların zâhirini, âyetlerin mücmelini anlar. Zeki ve bilgili insan ise, bu âyetlerin derinliğinde yatan sırları çıkarır. Bu iki insan arasında, farklı anlama mertebeleri vardır. Kur'an'ın, ümmetinin ferdlerinden, garîb (yani anlaşılması zor) olanı tefsir etmek ve terkibi tevil etmek için okuyup inceleme hususunda tam bir ilgi görmesi pek tabiîdir.

Tefsir ve tevilin mânâsı

Tefsir, lügatta; *"fesr"* kökünden tef'îl babında olup, ibane (yani, açık kılmak, açıklamak), keşf (yani, örtülü şeyi açığa çıkarmak) ve makul mânâyı göstermek anlamındadır. Fiili: «ضرب ، نصر» gibidir. «فَسَرَ الشَّيْءَ يَفْسِرُ بِالْكَسْرِ وَيَفْسُرُ (بِالضَّمِّ) فَسْرًا» denir.

«فَسَّرَهُ : أَبَانَهُ» Yani: Onu açık seçik kıldı, açıkladı, demektir. «التَّفْسِيرُ

«اَلْفَسْرُ» İbane yani, açıklamak, örtülü şeyi açığa çıkar-mak, açmak, açık kılmak, demektir.

"Lisânu'l-Arab" adlı lügatta: *Fesr;* örtülü şeyi açığa çıkarmaktır. *Tefsir* ise, müşkil olan lafızdan maksadı keşf etmek, açığa çıkarmaktır, deniyor.

Kur'an'da bu kelime şöyle vârid olmuştur:

وَلاَ يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلاَّ جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيراً – أَى بَيَانًا وَتَفْصِيلاً

"Onların sana verdiği her misale karşı mutlaka Biz sana, gerçeği ve tefsir (yani açıklama ve tafsil) bakımından en güzel olanı getiririz." (Furkan, 33)

Her iki fiil; *"tefsir ve tevil"* şeklinde mezîd olarak daha çok kullanılır.

İbni Abbas; «وَأَحْسَنَ تَفْسِيراً» âyetindeki "tefsir" kelimesi, «تَفْصِيلاً» anlamındadır, demiştir.

Bazı âlimler de demişler ki: «تَفْسِير» kelimesi, «سَفْر» den maklubdur (değiştirilmiştir). Bunun anlamı da: Keşf, yani örtülü bir şeyi açmaktır. Nitekim, kadın, örtüsünü yüzünden kaldırıp attığı zaman «سَفَرَتِ الْمَرْأَةُ سُفُوراً» denir. İsm-i faili: «سَافِرَة» dır. Ve «أَسْفَرَ الصُّبْحُ – أَىْ أَضَاءَ» Yani: Gün aydınlandı, ağardı, aydınlık oldu, denir.

"Tef'îl" babında getirilmesi, şu âyetlerde olduğu gibi, teksir yani, çokça yapıldığını ifade etmek içindir: «يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ» *"Oğullarımızı kestikçe kesiyorlardı."* (Bakara, 49) «وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ» *"Kadın, kapıları iyice kapattı."* (Yûsuf, 23)

Yani: Sanki o, bir sûreden sonra diğer sûrenin ve bir âyetten sonra diğerinin peşine düşüyor.

Râgıb demiştir ki: «اَلْفَسْرُ وَالسَّفْرُ» kelimelerinin mânâları; lafızları yakın olduğu gibi, birbirine yakındır. Fakat *"fesr"* kelimesi, makul

mânâyı belirtmek için kullanılmış, *"sefr"* ise, a'yânı (görülen şeyleri), gözlere göstermek için kullanılmıştır. «سَفَرَتِ الْمَرْأَةُ عَنْ وَجْهِهَا» *Kadın, yüzünden örtüsünü kaldırıp attı, yüzünü açtı.* «أَسْفَرَ الصُّبْحُ» *Gün aydınlandı, ağardı, denir.*

Istılahta tefsire gelince: Ebu Hayyan bunu şöyle tarif etmiştir:

عِلم يبحث عن كيفية النطق بألفاظ القرآن ومدلولاتها وأحكامها الإفرادية

والتركيبية ومعانيها التى تحمل عليها حالة التركيب وتتمات لذلك

"Kur'an'ın lafızlarının söyleniş keyfiyyetinden ve medlûllerinden, müfred ve terkib halindeki hükümlerinden, terkib halinde taşıdığı mânâlardan ve bunları tamamlayan şeylerden bahseden bir ilimdir."

Sonra tarifi açıklayıp şöyle demiştir:

"İlim" sözü, genel anlamda (cins) olup, diğer ilimleri de içerir.

"Kur'an'ın lafızlarının söyleniş keyfiyetinden bahsede." dememizden maksad, kıraatlar ilmidir.

"Medlûllerinden" dememizden maksad; bu lafızların medlûlleridir. O da, bu ilimde kendisine ihtiyaç duyulan lügat ilmidir.

"Müfred ve terkib halindeki hükümlerinden" dememiz ise; tasrif ilmini, i'rab ilmini, beyan ilmini ve bedî ilmini içermektedir.

"Terkib halinde taşıdığı mânâlardan" dememiz; delaleti hakîkî ve delaleti mecâzî olanı içermektedir. Çünkü terkib, bazan zahiri ile birşey iktiza eder, bazan da zahirinden başkasına hamledilmeye muhtaç olur ki, bu da mecazdır.

"Bunları tamamlayan şeylerden" maksat; nâsıh ve mensûhu, nüzûl sebebini, Kur'an'da kapalı bırakılan bazı şeyleri açıklayan kıssaları v.s. bilmektir.

Zerkeşî demiştir ki: Tefsir; Allah'ın, peygamberi Muhammed (s.a.v.)'e indirilen kitabı, onun mânâlarının beyanı, ihtiva ettiği

T.C.
E. Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Hatice Bayraktar Kütüphanesi

ahkâm ve hikmetlerin ortaya çıkarılması kendisiyle anlaşılan ilimdir.(1)

Tevil, lügatta: *"Evl"* kökünden alınmıştır. *"Evl"* asla geri dönmek (rücû), anlamındadır. Meselâ آلَ إِلَيْهِ أَوْلاً وَمَآلاً : أَيْ رَجَعَ denir. Yine mesela أَوَّلَ الْكَلاَمَ تَأْوِيلاً وَتَأَوَّلَهُ : دَبَّرَهُ وَقَدَّرَهُ وَفَسَّرَهُ denir. Yani, sözü düşündü, takdir ve tefsir etti, demektir. Buna göre; kelâmı tevil etmenin, ıstılahta iki anlamı vardır:

1- *Kelâmın tevili:* Konuşanın, kendisine tevilde bulunduğu veya kendisine sözün tevil ve ircâ edildiği şey anlamındadır. Söz ancak maksûdun aynı olan hakikatına rücû ve avdet eder. Bu da: *"İnşâ"* ve *"ihbar"* olmak üzere iki çeşittir. Emir, inşadandır.

Emr'in tevili: Kendisiyle emrolunan fiildir. Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edilmiş olan şu söz buna misaldir:

كان رسول الله صلى عليه وسلم يقول في ركوعه وسجوده : سبحانك اللّهم وبحمدك اللّهم اغفرلي ، يتأول القرآن (2) يعني قوله تعالى : « فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ٢–النصر »

Yüce Allah, Kitab'ı açıkladığını, onların ise ancak tevilini beklediklerini, yani, kıyamet ve şartları, ahiretteki amel defterleri, mizanlar, cennet, cehennem v.s. gibi, Kur'an'ın vukuunu haber verdiği şeylerin gelmesini beklediklerini, o geldiği zaman da: "Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Şimdi bizim şefaatçılarımız var mı ki bize şefaat etsinler veya (dünyaya) geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapmış olduğumuz amellerden başkasını yapalım?" diyeceklerini haber vermiştir.

2- *Kelâmın tevili:* Yani onun tefsiri ve mânâsının beyan edilmesi.

---

1) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 174.

2) Bunu, Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.

Bu, İbni Cerir et-Taberî'nin, tefsirinde; *"Yüce Allah'ın şu şu kavlinin tevili hakkında söz"* demesiyle kasdettiği şeydir. Ve *"Ehl-i tevil, bu âyette ihtilaf etmişlerdir"* demesiyle de tefsiri kasdetmiştir.

İşte bu, Selef'e göre, tevilin mânâsıdır. *"Resulullah (s.a.v.), rükusunda ve secdesinde şu duâyı (çokça) okurdu: "Sübhânekallâ-hümme ve bi-hamdike, Allahümmağfir lî. (Allah'ım! Seni takdis ve tenzih ederim. Takdîsimiz hamdinledir. Ey Allah'ım! Beni bağış-la.)"* Bu duayı okumakla Kur'an'ı tevil ediyordu. Yani Kur'an'ın şu âyetindeki emre uyuyordu: *(Rabbini hamd ile tesbih eyle. Ve O'ndan bağışlanma dile. Muhakkak O, tevbeleri çok kabul edendir.)* (Nasr, 3)

İhbar tevili: Vâki olduğu zaman kendisiyle haber verilen şeyin (muhberün bih'in) aynısıdır. Şu âyet buna misaldir: ﴿وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ ... فَصَّلْنَاهُ﴾ *"Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap gelmiştir.*

(Fakat onlar) Onun tevilinden başka bir şey beklemiyorlar. Tevili gelindiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Şimdi bizim şefaatçilerimiz var mı ki bize şefaat etsinler veya (dünyaya) geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapmış olduğumuz amellerden başkasını yapalım?" (A'raf, 52-53)

Mütealhirîn'in örfünde tevil: Lafzı, râcih olan mânâdan, mercuh olan mânâya, ona ilişkin olan delilden dolayı, çevirmektir. Bu ıstılah, selefe göre, Kur'an'daki tevil lafzı ile kasdedilen şeyle uyuşmaz.

Çünkü bazı âlimler; tevil, tefsir ve mânâ arasında, -her ne kadar bunlar birbirine yakın olsalar da, lügat bakımından fark olduğu için- ayırım yaparlar.

Zerkeşî, bu konuda şunu nakletmiştir[3]:

İbni Fâris demiştir ki: Kendileriyle eşyanın ifade edildiği ibarelerin mânâları üç çeşittir: Mânâ, tefsir ve tevil. Bunlar, her ne kadar ayrı ise de, bunlarla kasdedilenler birbirine yakındır.

---

3) Bkz. "el-Burhân", c. 2, s. 146, tasarrufla.

Mânâya gelince: Bu, maksad ve muraddır. Mesela «عَنَيْتُ بِهَذَا الْكَلَامِ كَذَا» "Ben, bu sözle şunu kasdettim." denilir. *Izhâr,* yani açığa çıkarmak, açıklamak, anlamına da gelir. Mesela: «عَنَتِ الْقِرْبَةُ» "Kırba suyu muhafaza edemeyip açığa çıkardı." denir. Kitabın ünvanı da bu anlamdadır.

Tefsire gelince, lügatta; Izhâr ve keşf (açığa çıkarmak, bir şeyin örtüsünü açmak) anlamına râcidir. İbnü'l-Enbârî demiştir ki: Araplar: «فَسَرْتُ الدَّابَّةَ وَفَسَّرْتُهَا» Yani, hasrı gidip çözülmesi için hayvana teptim, derler. Bu kelime, keşf (yani açmak, açığa çıkarmak) anlamına da gelir. *Tefsir;* lafzıyla kasdedilenden, kapalı olanı açmak, açığa çıkarmak, onu anlayamayıp duraklayana onu açıklamaktır.

Tevil'e gelince; lügatta, aslı, "*evl*"dendir. Arapların «مَا تَأْوِيلُ هَذَا الْكَلَامِ» sözünün anlamı: *"Bu sözün sonu neye varır?"* demektir. Bu, Yüce Allah'ın şu sözü gibidir: «يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ - أَيْ تَكْشِفُ عَاقِبَتُهُ» *"Onun tevili geldiği (akıbeti ortaya çıkarıldığı) gün..."* (A'raf, 53)

Yine mesela «آلَ الْأَمْرُ إِلَى كَذَا» Yani: "İş şu hale döndü" denir.

Bir âyette Yüce Allah şöyle buyurmuştur: «ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا» *"İşte senin sabredemediğin şeylerin içyüzü budur."* (Kehf, 82)

Tevil'in aslı, "*meâl*" dendir. *Meâl:* Âkıbet ve masîr (yani, işin sonu, varacak yer) anlamındadır. Mesela: «قَدْ أَوَّلْتُهُ فَآلَ: أَيْ صَرَفْتُهُ فَانْصَرَفَ» Yani: Onu çevirip döndürdüm, o da geri döndü, denilir. Sanki tevil, âyeti, muhtemel olduğu mânâlara geri döndürmektir.

"Tevil" kelimesinin, tef'îl babında getirilmesi, teksir yani, çokluk içindir.

Tefsir ile Tevil arasındaki fark

Âlimler; tefsir ile tevil arasındaki farkta ihtilaf etmişlerdir. Tef-

sir ve tevilin mânâsı hakkında yukarıda geçen bilgilerin ışığında, bu konudaki en önemli görüşleri şöyle özetleye-biliriz:

1- *Tevil;* sözü tefsir etmek ve mânâsını açıklamaktır, dersek, tefsir ve tevil bu durumda birbirine yakın veya eşanlamlı sayılır. Mesela, Resulullah (s.a.v.)'in, İbni Abbas için:

اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ

"Allah'ım! Onu dinde fakîh kıl ve ona tevili öğret." diye ettiği duada, *"tevil"* kelimesi, *"tefsir"* anlamında kullanılmıştır.

2- *Tevil;* kelâm ile kasdedilenin ta kendisidir, dersek, bu takdirde, talebin tevili, matlub fiilin kendisidir ve haberin tevili ise, bir şeyin kendisidir, haber verilen şeydir. Buna göre, tefsir ile tevil arasında fark büyük olur. Çünkü *tefsir,* sözü şerh ve izah etmektir (açıklamaktır). Tefsir'in zihindeki vecihleri, söze ilişmesi sebebiyledir. Dildeki vecihleri ise, söze delalet eden ibare sebebiyledir. *Tevil* ise, hariçte mevcud olan hususların kendisidir. Mesela «طَلَعَتِ الشَّمْسُ» denilirse, bunun tevili, güneşin doğuşunun kendisidir. Daha önce geçtiği gibi, Kur'an lügatında galib olan budur. Şu âyet buna misaldir:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ * بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ

"Yoksa, onu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da (hep beraber) onun benzeri bir sûre getirin.

Bilakis, onlar, ilmini kavrayamadıkları ve tevili kendilerine asla gelmemiş olan (Kur'an)'ı yalanladılar." (Yûnus, 38-39) Burada tevilden maksad, haber verilen şeylerin vukuudur.

3- Denildi ki: *Tefsir:* Allah'ın kitabında açıklanmış veya sahih sünnette tayin edilmiş (belirtilmiş) olarak vâki olan şeydir. Çünkü

onun mânâsı açık seçiktir. Mânâsı kendiliğinden ortaya çıkmış, vuzuha kavuşmuştur. Bu durumda âyeti tefsir edenin şahsî görüşüne veya bir başka mânâ aramasına ihtiyaç kalmaz. *Tevil* ise, âlimlerin, çalışıp düşünerek meydana çıkardıkları mânâdır. Bundan dolayı bazıları şöyle demiştir: "*Tefsir*, rivayetle ilgili olan; *tevil* ise, dirayetle ilgili olandır."(4)

4- Denildi ki: *Tefsir*, çok kez, lafızlar ve bunların müfred mânâları hakkında kullanılır. *Tevil* ise, daha çok, mânâlar ve cümleler hakkında kullanılır. Bu konuda daha başka kaviller de vardır.

Tefsir ilminin şerefi

Tefsir ilmi, değer ve önem bakımından, şeriat ilimlerinin en yücesi ve yükseğidir. Konu, maksad ve kendisine duyulan ihtiyaç bakımından, İslâmî ilimlerin en şereflisidir. Çünkü onun konusu, her hikmetin kaynağı ve her faziletin aslı olan Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Çünkü ondan maksad; Allah'ın emirlerine sımsıkı sarılmak ve gerçek mutluluğa ermektir. Ona şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü dünya ve ahiretle ilgili her türlü olgunluğun, şeriata uygun olması gerekir. Bu uygunluk da ancak Allah'ın kitabını bilmeye dayanır.

4) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 173.

Müfessirde Aranan Şartlar ve Uyması Gereken Esaslar

Doğru ve titiz ilmî araştırma, taliblerine fayda sağlayan gerçek bilginin esasıdır. Onun meyvesi, fikrin beslenmesi ve aklın gelişmesi için en çok istenen besinlerdendir. Bundan dolayı, eğer herhangi bir araştırıcı için, ilmî araştırma sebebleri oluşursa, meyveleri olgunlaşıp devşirme zamanının yaklaşmasında onu itibara alması kendisine emredilir.

Genellikle şer'î ilimlerde ve özellikle tefsir ilminde araştırma yapmak, kendisine itina gösterilmesi, şartları ve âdâbı bilinmesi gereken şeylerin en önemlilerindendir.

Müfessirde aranan şartlar

Âlimler, müfessir olmak için bazı şartlar zikretmişlerdir. Bunları aşağıda özetliyoruz:

1- Inancının sağlam ve doğru olması: Çünkü inancın, sahibinin nefsinde etkisi vardır. Çok kez inanç, sahibini, nasları tahrife ve haberleri nakilde hıyanete sevkeder. Onlardan biri, tefsir hakkında bir kitap yazdığı zaman, insanları, Selef'in inancına tabi olmaktan ve hidayet yoluna bağlanmaktan alıkoymak için, inancına aykırı olan âyetleri tevil eder, onları, kendi bâtıl mezhebine göre yorum-

lar.

2-*Hevadan arınmış olmak:* Hevalar, sahiplerini, kendi mezheblerine yardıma yöneltir. Onlar insanları, yumuşak söz ve hatalı beyan ile aldatırlar. Mesela: Kaderiyye, râfıza, Mutezile ve diğer aşırı ve sapık mezheblerin tutumları gibi.

3- *Önce Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmekle başlamasıdır.* Bir yerde kapalı olarak anlatılan, başka bir yerde açık ve ayrıntılı olarak anlatılmış olabilir. Bir yerde kısaca anlatılmış olan, diğer bir yerde genişçe anlatılmış olabilir.

4- *Tefsiri Sünnet'te araması;* yani, tefsir için Sünnet'ten faydalanması: Çünkü Sünnet, Kur'an'ı şerh edici ve onu açıklayıcıdır. Zira Resulullah (s.a.v.)'in verdiği hükümler, ancak Allah tarafından bildirilmekle ondan sâdır olmaktadır.

"Allah'ın sana gösterdiği biçimde insanlar arasında hükmede-sin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik." (Nisâ, 105)

Yüce Allah, Sünnet'in, Kitab'ı açıklayıcı olduğunu bildirmiştir:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

"Sana da Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara anlatasın. Ola ki düşünürler." (Nahl, 44)

Bunun içindir ki Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَلاَ إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ

"Bilmiş olun ki, bana Kur'an verildi, onunla beraber (bende) bir misli daha vardır." (Resulullah bununla Sünnet'i kasdetmiştir.

Şâfiî (r.a.) demiştir ki: "Resulullah (s.a.v.)'in verdiği her hüküm, Kur'an'dan anladığı mânalara dayanmaktadır."

Kur'an'da bunun misalleri çoktur.

"el-İtkân" sahibi, kitabının son bölümünde sûrelere göre yaptığı tertibde, *"Resulullah'ın Tefsiri"* başlığı altında bunları toplamıştır.

Mesela, Resulullah (s.a.v.): «مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً» (Âl-i İmran, 97) âyetindeki *"Sebîl: Yol"* kelimesini, *"zâd ve rahîle"* yani, azık ve binek ile; «الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ» (En'âm, 82) âyetindeki *"zulm"*ü *"şirk"* ile; «فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا» (İnşikâk, 8) âyetindeki *"hisâb-ı yesîr"*i *"arz"* ile tefsir etmiştir.

5- Tefsiri, Sünnet'te bulamazsa, Sahabe'nin kavillerini araştırmalıdır. Çünkü onlar, Kur'an'ın nüzûlü sırasındaki ahvâle ve karînelere şahid oldukları; tam anlayışları, doğru bilgileri ve salih amelleri bulunduğu için tefsiri en iyi bilenlerdir.

6- Eğer tefsiri, ne Kur'an'da, ne Sünnet'te ve ne de Sahabe'nin kavillerinde bulamazsa; imamlardan çoğu bu konuda, Tâbiîn'den olan; Mücahid İbni Cübeyr, Said İbni Cübeyr, İbni Abbas'ın âzâdlısı İkrime, Ata İbni Ebî Rabâh, Hasan el-Basrî, Mesrûk İbnü'l-Ecda', Saîd İbnü'l-Müseyyeb, Rabî İbni Enes, Katade, Dahhâk İbni Müzâhim ve Tâbiîn'den daha başkalarının kavillerine başvurmuşlardır.

Tâbiîn'den, tefsirin hepsini Sahabe'den olanlar vardır. Kimi kez bunları bazısında istinbat ve istidlâl ile konuşmuşlardır. Ancak bunların hepsinde itimad edilen; sahih nakildir. Bundan dolayı İmam Ahmed şöyle demiştir: *"Üç çeşit kitabın aslı yoktur: Megâzî, Melâhim (kahramanlık hikâyeleri) ve tefsîr."* Bununla, nakilde sahih rivayetlere dayanmayan tefsiri kasdetmektedir.

7- Arab dilini (lügatını) ve teferruatını bilmesi: Çünkü Kur'an, Arab dili ile inmiştir. Onu anlamak, lafızlarının müfredat ve medlûllerinin şerhini, konuluşuna göre bilmektir.

Mücahid demiştir ki: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimsenin, Arab dilini bilmiyorsa, Allah'ın Kitab'ı hakkında konuşması helâl olmaz."

Mânâlar, i'rabın değişmesiyle değişir, farklı olur. Bundan dolayı nahiv ve sarf ilimlerinin bilinmesine ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü kelimelerin kalıpları sarf ilmi ile bilinir. Mübhem kelimenin

mânâsı, masdarları ve iştikâkları ile ve mânâyı ifade etmesi bakımından kelâmın terkibinin özellikleri ile açıklığa kavuşur. Çünkü bu özellikler; delaletin açık ve gizli olmasına göre değişir. Sonra kelâmı güzelleştirme vecihleri bakımından kelâmın terkib özellikleri bilinmelidir. Bunlar, belagat ilimleri olup: Meânî, beyân ve bedî olmak üzere üç çeşittir.

Bunlar, müfessirin en büyük dayanaklarındandır. Çünkü müfessirin, i'cazın gerektirdiği şeyleri gözetmesi gerekir. İ'caz ise ancak bu ilimlerle bilinir.

8- Kur'an ile ilgili ilimlerin asıllarını bilmek: Mesela; kıraetler gibi. Çünkü bununla Kur'an'ın telaffuz keyfiyyeti bilinip, ihtimal vecihlerinin bazısı bazısına tercih edilir. Tevhid ilmi de böyledir. Bu ilmi bilmekle, Allah Teâlâ ve sıfatları hakkındaki âyetleri, hakkı tecavüz eden bir tevil ile tevil etmemiş olur. Usûl ilmini, özellikle de tefsir usûlünü, nüzûl sebebleri, nâsıh, mensûh v.s. gibi bölümlerinde derinleşerek bilmesi gerekir. Çünkü bunlar bilinmeden mânâ açıklığa kavuşmaz ve maksad doğru anlaşılmaz.

9- Müfessire; bir mânâyı diğerine tercih etme veya şeriatın nasları ile uyuşan bir mânâ çıkarma imkânı veren anlayış inceliği.

Müfessirin uyması gereken esaslar

1- İyi niyet ve doğru maksad: Amellerin değeri ancak niyetlere göredir. Şer'î ilimler; sahibinin hedefinin bunlarla; genel hayır, İslâm'ın salih kişisine iyilik yapmak olmasına ve Allah Teâlâ, onun hatalarını düzeltmesi için dünyanın malına, mülküne tamah etmekten arınmış bulunmasına daha uygundur.

2- Güzel ahlâk: Müfessir, terbiyeci durumundadır. Edebler, nefisdeki doruklarına, ancak terbiyeci, ahlâk ve fazilette kendisine uyulan örnek bir kişi ise, ulaşabilir. Uygunsuz söz, öğrenciyi, dinlediği veya okuduğu şeyden istifade etmekten vazgeçirir ve düşüncesinin mecrasını keser.

3- *Emre uymak ve amel etmek:* Çünkü ilmiyle âmil olan kişilerin ilmi; müfessirin bilgilerinin yüksekliği ve araştırmalarının inceliğinde bulduğu kabulden kat kat fazla kabul görür. Güzel hâl ve gidiş, müfessiri, anlattığı dinî meseleler için güzel bir örnek kılar. Çok kez insanlar, hâl ve gidişatı kötü olduğu ve iyi ameli bulunmadığı için, bilgide engin deniz gibi olan âlimden ilim almaktan yüz çevirirler.

4- *Nakilde sıdk ve zabt vasıflarını araştırmak:* Hata ve yanlışlığa düşmemesi için, rivayet ettiği şeyi iyice inceleyip, emin olmadan konuşmaması veya yazmaması.

5- *Alçak gönüllü ve yumuşak huylu olmak:* İlmî kibir, âlim ile onun ilminden faydalanmak arasında muhkem bir engeldir.

6- *İzzet-i nefis:* Âlimin, değersiz işlerden arık olması, el açan dilenci gibi, yüksek mevki ve makam sahiplerini hoşnud etmek için yağcılık ve dalkavukluk etmemesi.

7- *Hakkı (gerçeği) açıkça söylemek:* Cihadın en faziletlisi, zalim sultanın yanında gerçeği söylemektir.

8- *Güzel hâl ve gidiş sahibi olmak:* Bu, yapmacıksız olursa, müfessire, genel görünüşünde, oturuşunda, duruşunda ve yürüyüşünde bir heybet ve vakar kazandırır.

9- *Acele etmeyip ağırdan almak:* Sözü güzelce söyleyip anlatmakla kalmayıp, tâne tâne konuşarak iyi telaffuz etmek.

10- *Kendisinden üstün olanı öne geçirmek (ona öncelik tanımak):* Kendisinden üstün olanlar sağ iken, onların huzurunda tefsire girişmez ve ölümlerinden sonra da onların haklarını bile bile inkâr etmez. Kadir ve kıymetlerini takdir eder. Onlardan ilim almaya ve kitaplarını okumaya teşvik edip yol gösterir.

11- *İyi hazırlık ve tertib:* Mesela, önce âyetlerin nüzûl sebebini, sonra kelimelerin mânâlarını, terkiblerin açıklamasını, belagat ve i'râb vecihlerinin beyanını zikreder. Sonra genel mânâyı açıklayıp onu, asrında yaşayan insanların genel hayatına iliştirir. Sonra istin-

bat ve ahkâma geçer.

Başında ve sonunda, âyetler arasında bağlantı ve münasebet bulunduğu ise, nazım ve sıyâkın gerektirdiği biçimde zikredilir.

Tefsirin Doğuşu ve Gelişmesi

Kavmi ile konuşmaları tam ve mükemmel olması için her peygamberi kendi kavminin diliyle göndermesi Allah'ın sünnetidir. (Hz. Adem'den beri süregelen uygulamasıdır.)

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلاَّ بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

"Biz, her gönderdiğimiz peygamberi, ancak kavminin dili ile gönderdik ki, onlara (Allah'ın buyruklarını) açıkça anlatsın." (İbrahim, 4)

Allah'ın, peygambere indirdiği kitabın, hem onun ve hem de kavminin dilinde olması, O'nun âdetidir. Nitekim Hz. Muhammed'in dili Arapça olduğu için, ona indirilen kitab da Arap diliyledir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

"Anlayasınız diye Biz onu arapça bir Kur'an olarak indirdik." (Yûsuf, 2)

وَاِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

"Muhakkak ki o (Kur'an) âlemlerin Rabbinin indirmesidir. (Resulüm!) Onu, Rûhu'l-emîn (Cebrail), uyarıcılardan olasın diye, apaçık arab diliyle, senin kalbine indirmiştir." (Şuarâ, 192-195)

Kur'an'ın lafızları Arapça'dır. Kur'an'daki mânâların vecihleri, Araplardaki mânâların vecihlerine uyar. Kur'an'da bulunup da, "bunlar, diğer dillerden Arapçalaştırılmış lafızlar mı, yoksa halis Arapça olup da diğer dillerde de ortaklaşa kullanılan lafızlar mı?" diye hakkında âlimlerin ihtilaf ettikleri pek az lafız vardır.

Muhakkıklara göre; bunlar, Arab'ın bazı lafızlarının, diğer bazı milletlerin lafızlarıyla ittifak ettiği kelimelerdir. Yani bazı diller, birbirinden habersiz olarak, o lafızların aynını kullanmıştır. Bu, müfessirlerin eleştirmeni, İbni Cerir et-Taberî'nin tercih ettiği görüştür.(1)

Taberî, bu konuda rivayet edilenlere, şu âyetlerdeki kelimeleri misal olarak vermiştir:

«يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ» *"O, size rahmetinden iki kat versin."* (Hadîd, 28)

«الْكِفْلَانِ» Habeş dilinde, "iki kat ecir" anlamındadır, denmiştir.

«إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ» *"Şüphesiz gece kalkışı..."* (Müzzemmil, 6)

Denilmiştir ki: Habeş dilinde; bir adam gece kalktığı zaman: «نَشَأَ» derler.

«يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ» *"Ey dağlar, onunla beraber tesbih edin."* (Sebe', 10)

«أَوِّبِي» Habeş dilinde, «سَبِّحِي» anlamındadır, denilmiştir.

«فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ» *"Arslan'dan ürküp kaçtı."* (Müddessir, 51)

«قَسْوَرَةٍ» Habeş dilinde, «أَسَدٍ» yani, arslan anlamındadır, denilmiştir.

«حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ» *"Balçıktan pişirilmiş taş..."* (Hûd, 82; Hicr, 74)

«سِجِّيلٍ» Farsça'dan Arapça'laştırılmıştır, denildi.

Taberî, bu konuda rivayet edilenleri naklettikten sonra şu

1) Bkz. Tefsiru't-Taberî, c. 1, s. 13.

açıklamayı yapmıştır: Bu kelimelerin ve benzerlerinin, Arab'ın kelâmı olmadığını hiç kimse söylememiştir. Ancak bazıları: Bu kelime, habeş dilinde şu anlama gelir, şu kelime acem dilinde şu anlama gelir, demiştir. Bundan da bazı lafızlarda, çeşitli dillerin birleştiği anlaşılmıştır. Mesela: *Dirhem, dinar, devat, kalem, kırtâs* kelimeleri böyledir.(2)

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ashabı zamanında tefsir

Yüce Allah, Resulü için, Kur'an'ı hıfz ve beyan etmeyi üzerine almıştır. *"Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir. O halde, Biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takib et. Sonra şübhen olmasın ki, onu açıklamak da Bize aittir."* (Kıyâme, 17-19)

Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'an'ı icmalen ve ayrıntılı olarak anlıyordu. Onu, ashabına açıklamak, görevi idi. *"Sana da Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara anlatasın. Ola ki düşünürler."* (Nahl, 44)

Sahabe (r.anhüm) da, Kur'an'ı anlıyorlardı. Çünkü Kur'an, onların dili ile inmişti. Ancak onlar Kur'an'ın inceliklerini anlamıyorlardı.

2) Tâcüddîn-i Sübkî (H. 756/M. 1355), Kur'an'da bulunan Arapça olmayan kelimelerden yirmi yedisini bir manzumede toplamıştır. Sonra İbni Hacer (H. 852/M. 1448), yirmi dört kelimeyi buna eklemiştir. Süyûtî de 60 kadar kelimeyi nazma çekip bunları tamamlamıştır. Hepsi yüzden fazla olmuştur.

Bu manzumelerin üçü de Mevzûâtu'l-Ulûm'un ikinci cildinde yazılı-dır.

Kahire Şarkiyyât Enstitüsü Sâmi Dilleri Profesörü Ajeffery, 1938'de yayınladığı eserinde, Kur'an'da 320 yabancı kelime çıkarıyor. Bunların üçte biri, yer ve şahıs adlarıdır. Âlemler (özel isimler) değişmez. Kalanın bir kısmı, Sâmi dillerle kök maddeleri ortaktır. Telaffuz ayrıdır. Ona göre, ednâ bir mülâbese ile dile girmiş yabancı kelime sayılanlar da vardır. Mesela: Âyet, Rahman, Tefsir, Din, Rab, Kitab, Nebî, İlâh... gibi (Bkz. Kur'an Kerim Bilgileri, O. Keskioğlu, s. 179) (A.E.)

İbni Haldun, Mukadime'sinde der ki: "Kur'an, Arapların dili ile inmiştir. Onların belagat üslûbları üzeredir. Onların hepsi Kur'an'ı anlıyor, müfredat ve terkiblerindeki mânâları biliyorlardı." Fakat onlar bununla beraber, anlamada birbirlerinden farklı idiler. Bazan onlardan birine gizli kalan şey, diğerine gizli değildi.

Ebu Ubeyde'nin, "el-Fezâil"de, Enes'ten naklettiğine göre; Ömer İbni Hattab, minberde: ﴿وَفَاكِهَةً وَأَبًّا﴾ âyetini okuduktan sonra: *"fâkihe"*yi anladık, amma *"ebb"* nedir? demiş. Sonra kendine dönüp: Bu, durup dururken, üzerine meşakkatli iş almaktır, ya Ömer, demiş.(3)

Ebu Ubeyde, Mücahid tarîkından, o da İbni Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben, *"göklerin ve yerin fâtırı"* ne demek olduğunu bilmiyordum. Bir gün bana iki arabî (köylü) gelip, bir kuyu hakkında hasımlaştılar. Onlardan biri ﴿أَنَا فَطَرْتُهَا﴾ Yani *"Ona ilkin ben başladım."* dedi."(4)

Bunun için İbni Kuteybe şöyle demiştir: "Arablar, Kur'an'da bulunan garîb ve müteşabihin hepsini bilmede eşit değiller. Bilakis onların bazısı, bu konuda bazısından üstündür."(5)

Sahabe, bu asırda, Kur'an için yaptıkları tefsirlerinde şu esaslara dayanıyorlardı:

1- Kur'an-ı Kerim: Kur'an'ın bir yerinde mücmel olarak gelen âyet, başka bir yerinde açıklanmış olarak gelmiştir. Önce âyet, mutlak veya umumî olarak gelir, sonra onu kayıtlayan veya tahsis eden âyet iner. Buna; *Kur'an'ı Kur'an ile tefsir* adı verilir. Bunun pek çok misalleri vardır. Kur'an kıssaları, bazı yerlerde kısa olarak ve diğer yerlerde de çok uzun olarak gelmiştir.

Mesela: ﴿أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ﴾ *"(Aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı."* (Mâide, 1) âyeti, ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ﴾ *"Meyte (murdar hayvan, leş) size haram kılındı."* (Mâide, 3) âyeti tefsir etmiştir.

---

3) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 113.
4) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 113.
5) Bkz. et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, c. 1, s. 36.

﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾ *"Gözler O'nu göremez."* (En'âm, 103) âyetini ﴿إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ *"Rablerine bakacaklar (O'nu görecekler)dir."* (Kıyâme, 23) âyeti tefsir etmiştir.

2- *Hz. Peygammber (s.a.v.):* O, Kur'an'ı açıklayıcıdır. Âyetlerden bir âyeti anlamak Sahabe'ye güç geldiği zaman, Resulullah (s.a.v.)'e müracaat ediyorlardı.

İbni Abbas şöyle demiştir: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ *"Iman edip de imanlarını zulümle bulaştırmayanlar var ya..."* (En'âm, 82) âyeti nâzil olunca, bu, insanlara güç geldi. Onlar: Ey Allah'ın resulü, hangimiz nefsine zulmetmez ki? dediler. Resulullah (s.a.v.): O, sizin kasdettiğiniz değildir. Salih kul Lokman'ın: ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ *"Muhakkak ki şirk büyük zulümdür."* (Lokman, 13) dediğini işitmediniz mi, işte o zulüm ancak *şirk* demektir, buyurdu.(6)

Nitekim Resulullah (s.a.v.), ihtiyaç duyulduğunda dilediği şeyleri onlara açıklıyordu. Akabe İbni Âmir şöyle demiştir: *"Resulullah (s.a.v.)'i, minber üzerinde şöyle derken işittim* ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ﴾ *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın." Bilmiş olun ki kuvvet, (her çeşit silahı iyi) atmaktır."* (7)

Enes şöyle demiştir: *"Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Kevser, bir ırmaktır, onu Rabbim bana Cennet'te verdi."* (Ahmed ve Müslim nakletmiştir.)

Sünnet kitapları, Resulullah (s.a.v.)'den rivayet edilen tefsir için müstakil bir bab ayırmışlardır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Biz, bu kitabı sana ancak ihtilaf ettikleri şeyleri onlara beyan edesin ve iman edeceklere bir hidayet, bir rahmet olsun, diye indirdik."* (Nahl, 64)

Kur'an'da, tevili ancak Resulullah (s.a.v.)'in açıklaması ile bilinen şeyler vardır. Mesela, Kur'an'ın emir ve yasaklarının vecihlerini ve Allah'ın farz kıldığı ahkâmın mikdarlarını açıklaması gibi. İşte

6) Bunu, Ahmed, Şeyhân ve başkaları rivayet etmişlerdir.
7) Bunu, Müslim ve başkası nakletmiştir. ترمذی

bu açıklama, Resulullah'ın; *"Bilmiş olun ki bana Kitab verildi, onun bir misli de bendedir."* sözü ile kasdettiği şeydir.

3- Anlama ve ictihad

Sahabîler, âyetin tefsirini, Allah'ın Kitab'ında bulamadıkları ve Resulullah (s.a.v.)'in Sünnet'inde de bu konuda bir şey bulamadıkları zaman, anlamada ictihad ediyorlardı. Onlar, Arab'ın hâlislerinden olup, Arapça'yı ve Arapça'daki belagat vecihlerini biliyorlar, onu iyi anlıyorlardı.

Sahabe'den bir kısmı tefsir ile tanınmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: İlk dört halife, İbni Mesud, İbni Abbas, Übeyy İbni Ka'b, Zeyd İbni Sâbit, Ebu Musa el-Eş'arî, Abdullah İbni Zübeyr, Enes İbni Mâlik, Abdullah İbni Ömer, Cabir İbni Abdullah, Abdullah İbni Amr İbni Âs, Âişe. Bunlar arasında az çok farklılık vardı. Sıhhat ve zayıflık bakımından, senedde dereceleri farklı olan rivayetle Kur'an tefsirinden çeşitli konularda, bunlara ve başkalarına nisbet edilmiş rivayetler vardır.

Şüphesiz ki, Sahabe'den rivayet edilen tefsirin değeri vardır. Âlimlerin çoğu, Sahabi tefsirinin, nüzûl sebebleri sayılanlardan ve kendisinde görüşe yer bulunmayan şeylerden olduğu zaman, *merfû hadis* hükmünde olduğu görüşündedir. Kendisinde görüşe yer verilen Sahabe tefsiri ise, Resulullah (s.a.v.)'e isnad edilmediği sürece, mevkûfun aleyhtir.[8]

Tefsirden, Sahabe üzerinde mevkuf olanın alınmasını bazı âlimler gerekli saymışlardır. Çünkü onlar, lisanın ehlidir, kendilerine mahsus olan bazı hallere ve karînelere şahid olmuşlardır ve doğru anlayışları vardır.

Zerkeşî, "el-Burhân"da şöyle demiştir: "Bilmiş ol ki, Kur'an iki kısımdır: Bir kısmın tefsiri nakil ile gelmiştir, diğer kısım ise gelme-

8) Mevkûf; lügatta, durdurulmuş, alıkonulmuş, demektir. Istılahta, Sahabe'de kalan rivayetlere denir. Yani, Ashab'ın söz, fiil ve takrirleridir. Ancak kelimenin lügat anlamına uygun olarak, Sahabe'den sonraki nesiller için de kullanılır. (A.E.)

miştir. Birincisi: Ya Hz. Peygamber (s.a.v.)'den ya da Sahabe'den veya Tâbiîn'in başlarından gelmiştir. Birincide, senedin sıhhati araştırılır. İkincide, Sahabe'nin tefsirine bakılır. Eğer bu lügat yönünden tefsir etmişse, onlar lisanın ehli olan kişilerdir, ona güvenmede şüphe edilmez. Veya şahid oldukları sebebler ve karînelerle tefsir etmişlerse, bunda da şüphe edilmez."(9)

Hafız İbni Kesir, tefsirinin mukaddimesinde demiştir ki: "Tefsiri, ne Kur'an'da, ne Sünnet'te bulamadığımız zaman, bu konuda Sahabe'nin sözlerine başvururuz. Çünkü onlar, kendilerine mahsus olan hallere ve karînelere şahid oldukları, tam anlayış, doğru bilgi ve salih amelleri bulunduğu için, özellikle dört imam, yani Hulefâ-i Râşidîn ve Abdullah İbni Mesud gibi, Sahabe'nin âlimleri ve büyükleri (r.anhüm) bunu en iyi bilenlerdir."(10)

Bu asırda tefsir hakkında hiçbir şey tedvin edilmemiştir. Çünkü tedvin işi, ancak hicrî ikinci asırda başlamıştır. Önceleri tefsir, hadisten bir bölümdü. Düzenli bir şekil almamıştı. Bu tefsirler, Kur'an'ın hepsini kapsamadığı gibi, Kur'an'a ve sûrelerine zincirleme bağlantı ve düzeni olmaksızın ayrı âyetler için, dağınık olarak rivayet edilmekteydi.

Tâbiîn asrında tefsir

Sahabe'nin ileri gelenlerinden bazısı, tefsir ile meşhur olduğu gibi, onların öğrencilerinden olup ilim almış olan Tâbiîn'in ileri gelenlerinden bazısı da tefsir ile meşhur olmuşlardır.

Üstad Muhammed Hüseyn ez-Zehebî demiştir ki: "Bu müfessirler, Allah'ın Kitab'ını anlamak için; bizzat Kitab'da gelenlere, Resulullah'tan nakleden Sahabe'den rivayet ettikleri haberlere, Sahabe'nin kendi tefsirlerinden rivayet ettikleri şeylere, Ehl-i Kitab'ın kitablarında gelen haberden aldıkları bilgilere ve Allah'ın Kitab'ında nazar ve ictihad yolundan kendilerine Allah'ın açtığı şeylere

9) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 183.
10) Bkz. İbni Kesir, Tefsirû'l-Kur'âni'l-Azîm, c. 1, s. 3.

dayanmışlardır.

Daha önce demiştik ki: Resulullah (s.a.v.)'den ve Sahabe'den rivayet edilen tefsir, Kur'an âyetlerinin hepsini kapsamamaktadır. Onlar ancak anlaşılması, çağdaşlarına kapalı olanları tefsir etmişlerdir. Sonra insanlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ve Sahabe'nin asrından uzaklaştıkça, bu kapalılık gitgide tedricen artmıştır.

Tâbiînden tefsir ile meşgul olanlar, bu eksikliğin bazısını tamamlamaya ihtiyaç duymuşlar, kapalılık arttığı ölçüde, tefsiri de artırmışlardır. Bunlardan sonra gelenler, Arab lügatında bildiklerine, Kur'an'ın nâzil olduğu asırda meydana gelen olaylar hakkındaki sahih rivayetlere, anlama araçları ve araştırma vesilelerinden olan daha başka şeylere dayanarak, Kur'an'ın tefsirini ardarda güzelce tamamlamışlardır."(11)

İslâm fetihleri genişledi, Sahabe'nin ileri gelenlerinden bir çoğu, her biri ilim sahibi olduğu halde, fethedilen şehirlere göçtü. Bunların ellerinde yetişen, Tâbiîn'den olan öğrencileri, kendilerinden ilim öğrendiler ve hadis aldılar. Böylece birçok medreseler meydana geldi.

Mekke'de İbni Abbas'ın medresesi oluştu. Mekke'de onun öğrencilerinden meşhur olanlar: Said İbni Cübeyr, İbni Abbas'ın mevlası İkrime, Tâvus İbni Keysân el-Yemânî, Atâ İbni Ebî Rebâh'tır.

Bunların hepsi mevâlîdendir (yani Arab değildir). Bunlar, İbni Abbas'tan ettikleri rivayetlerde az çok ihtilaf ederler. Nitekim âlimler de bunlara güvenme ve itimad etme mikdarında ihtilaf etmişlerdir. Hakkında önemli bir ihtilaf vârid olan, İkrime'dir. Çünkü âlimler, her ne kadar onun ilim ve faziletine şehadet ederlerse de, ona güvenmede ihtilâf etmişlerdir.

Medine'de, Übeyy İbni Ka'b, tefsirde, diğerlerinden daha çok meşhur olmuştur. Bu konuda ondan nakledilen şeyler çoktur. Doğrudan veya bilvasıta ondan almış olan Tâbiîn'den meşhur olan öğrencileri: Zeyd İbni Eslem, Ebu'l-Âliye ve Muhammed İbni Ka'b

11) Bkz. et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, c. 1, s. 99-100.

el-Kurazî'dir.

Irak'ta, âlimlerin, rey medresesinin çekirdeği saydıkları İbni Mesud'un medresesi (ekolü) oluşmuştur.

Irak halkından tefsir ile tanınmış birçok kişi Tâbiîn'dendir. Bunlar; İkrime İbni Kays, Mesrûk, Esved İbni Yezîd, Mürra el-Hemezânî, Âmir eş-Şa'bî, Hasan el-Basrî ve Katade İbni Diâme es-Sedûsî meşhur olmuştur.

Bunlar, İslâm şehirlerinde Tâbiîn'den meşhur olan müfessirlerdir. Bunlardan da, kendilerinden sonra gelen Etbâu't-Tâbiîn ilim almışlardır. Bunlar bizim için, ebedî bir ilmî miras meydana getirmişlerdir.

Âlimler, Tâbiîn'den nakledilen tefsir hakkında, şayet bu konuda Resulullah (s.a.v.) veya Sahabe'den nakledilmiş bir şey yoksa, bunların kavilleri alınır mı, yoksa alınmaz mı diye ihtilaf etmişlerdir.

Bir kısım âlimler, "onların tefsirleri alınmaz. Çünkü onlar, Kur'an'ın indiği ahvâl ve karînelere şahid olmadıkları için, maksadı anlamada hata edebilirler" demişir.

Müfessirlerin çoğuna göre; bunların tefsiri alınır. Çünkü bunlar, tefsiri, çoğunlukla Sahabe'den almışlardır.

Tercih edilen şudur ki; eğer Tâbiîn, bir görüş üzerinde birleşirlerse, onu alıp, başkasına geçmememiz gerekir.

İbni Teymiyye şöyle demiştir: "Şu'be İbni Haccâc ve başkası demiştir ki: Tâbiîn'in kavilleri hüccet değildir. Şu halde bunlar, tefsirde nasıl hüccet olur? Yani bunlar, kendilerine muhalefet eden başkalarına hüccet olmaz. Bu, doğrudur. Fakat bir şey üzerinde icmâ ettikleri (Yani bir meselede birleştikleri) zaman, bunun hüccet olmasında şüphe edilmez. Eğer ihtilaf ederlerse, bazısının kavli bazısına hüccet olmadığı gibi, onlardan sonrakilere de hüccet olmaz. Bu konuda, Kur'an veya Sünnet'in lügatına veya Arab lügatının umumuna veya bu konudaki Sahabe kavillerine başvurulur."(12)

12) Bkz. İbni Teymiyye'nin tefsir usulü hakkındaki mukaddimesi, s. 28-29 ve el-İtkan, c. 2, s. 179.

Bu asırda tefsir, telakki ve rivayet özelliğini koruyarak devam etti. Fakat Tâbiîn, Ehl-i Kitab'ın İslâm'a girmesi çoğaldıktan sonra, tefsirde onlardan, İsrâiliyyât denen birçok şey naklettiler. Mesela, Abdullah İbni Selâm, Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb İbni Münebbih ve Abdullah İbni Abdülaziz İbni Cüreyc'den rivayet edilenler gibi. Nitekim bunların kavilleri çok olduğu için, bunlardan rivayet edilen tefsir hakkında ihtilaf başlamıştır. Bununla beraber bu kaviller, birbirine yakın veya eşanlamlı kavillerdir. Bu, karşıtlık ve çelişki ihtilafı değil, ibare ve ifade ihtilafıdır.

Tedvin asırlarında tefsir

Tedvin, Ümeyye oğulları devrinin sonlarında ve Abbasiler devrinin ilk döneminde başladı. Bu konuda ilk payı, hadis aldı. Hadis tedvini, çeşitli babları kapsadı. Tefsir, bu bablardan biri idi. Kur'an'ı, sûre sûre, âyet âyet, başından sonuna kadr tefsir eden özel ve müstakil bir telif, tefsir için yapılmadı. Bir kısım âlimler, hadis toplmaya önem vermekle beraber, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e veya Sahabe'ye veya Tâbiîn'e nisbet edilen tefsir rivayetine önem verip buna şiddetli ilgi gösterdiler. Bu âlimlerin başında: Hicrî 117 yılında ölmüş olan Yezid İbni Hârûn es-Sülemî, hicrî 160 yılında ölmüş olan Şu'be İbni Haccâc, hicrî 197 yılında ölmüş olan Vekî İbni Cerrâh, hicrî 198 yılında ölmüş olan Süfyân İbni Uyeyne, hicrî 205 yılında ölmüş olan Rûh İbni Ubâde el-Basrî, hicrî 211 yılında ölmüş olan Abdurrezzâk İbni Hümâm, hicrî 220 yılında ölmüş olan Âdem İbni Ebî İyas ve hicrî 249 yılında ölmüş olan Abdullah İbni Hamîd vardır.

Bunların tefsirlerinden bize bir şey ulaşmamıştır. Ancak rivayete dayanan tefsir kitaplarında bunlara isnad edilen bazı nakiller rivayet edilmiştir.

Bunlardan sonra, tefsir hakkında müstakil kitap yazan ve onu hadisten ayrı, kendi başına bir ilim yapıp Kur'an'ı, Mushaf'ın tertibine göre tefsir eden âlimler gelmiştir. Mesela, hicrî 273 yılında

ölen İbni Mâce, hicrî 310 yılında ölen İbni Cerîr et-Taberî, hicrî 318 yılında ölen Ebu Bekr İbni Münzir en-Nisâbûrî, hicrî 327 yılında ölen İbni Ebî Hâtim, hicrî 369 yılında ölen Ebu'ş-Şeyh İbni Hibban, hicrî 405 yılında ölen Hâkim ve hicrî 410 yılında ölen Ebu Bekr İbni Merdeveyh bunlardandır.

Bunların tefsirleri, Resulullah (s.a.v.)'e, Sahabe ve Tâbiîn'e ve Etbâu't-Tâbiîn'e isnâd ile rivayet edilmiş olup, bazan rivayet edilen görüşler arasında tercih yapılmış, bazı hükümler çıkarılmış ve ihtiyaç duyulduğunda i'rab yapılmıştır. Mesela, İbni Cerîr et-Taberî'nin yaptığı tefsir böyledir.

Sonra bunların ardından, rivayet tefsirinin sınırlarını aşmayan müfessirlerden bir cemaat gelmiştir. Fakat bunlar, senedleri kısaltmışlar, ayrı ve dağınık kavilleri, sahiblerine nisbet etmeksizin toplamışlardır. Bununla iş karışmış, sağlam sakattan, doğru yanlıştan ayırd edilemez olmuştur.

İlimler genişlemiş, tedvîni tamamlanmış, bölümlere ayrılmış, ihtilaf çoğalmış, kelam meseleleri tırmandırılmış, mezheb taassubu ortaya çıkmış, aklî felsefe ilimleri, naklî ilimlerle karışmış, İslâmî fırkalar, aklî felsefe ilimlerinin desteğini almayı hırsla istemiş, bu havanın tozu, tefsire de bulaşmış, müfessirler, tefsirlerinde şahsî görüşe dayanmaya, çeşitli eğilimlere yönelmeye başlamışlar, onlar arasında ilmî ıstılahlar, mezhebî inançlar ve felsefî kültür tahakküm etmiş, istediği gibi hareket eder olmuş, müfessirlerden her biri, tefsirini, bildiği başka ilimlerle doldurmaya önem vermiştir. Fahreddin-i Râzî gibi, aklî ilimleri bilen, tefsirinde hakîmlerin ve filozofların sözleriyle ilgileniyor, Cessâs ve Kurtubî gibi fıkıh âlimleri de fıkhî meselelerle ilgileniyordu. Sa'lebî ve Hâzin gibi tarih âlimleri, kıssalar ve haberlerle ilgileniyor. Rummânî, Cübbâî, Kâzî Abdulcebbar, Mu'tezile'den Zemahşerî ve İmâmiyye-i İsnâ Aşeriyye'den Molla Muhsin el-Kâş gibi bid'at sahibleri de, Allah'ın kelâmını kendi bozuk mezheblerine göre tevil ediyor, İbni Arabî gibi tasavvuf sahibi olan da Kur'an'dan işârî mânâlar çıkarıyordu.

Sarf, nahiv ve belagat ilimleriyle yapılan tefsirlerde de durum

budur. Tefsir kitapları, içlerinde arık ve cılızı, faydalı ve zararlıyı, salih ve fâsid olanı taşıyordu. Her müfessir, Kur'an âyetlerine; kendi mezhebini doğru ve üstün göster-mek ve hasımlarını reddetmek için taşıyamayacağı şeyler yükledi. Böylece tefsir, hidayet, işaret ve din hükümlerinin bilinmesi hususundaki esas görevini kaybetti.

Bu şekile rey ile tefsir, eser ile tefsiri bastırdı. Müteakib asırlarda tefsir bu tarzda ilerledi. Sonra gelen, öncekinden naklet-mekle, kimi kez kısaltma, kimi kez de ta'lîk yaparak tedrîcen ilerledi. Nihayet çağdaş tefsirde yeni tarzlar ortaya çıktı. Şöyle ki, bazı müfessirler, asrın ihtiyaçlarıyla ilgilendiler. Tefsirlerinde Kur'an-ı Kerim'in içerdiği; toplumsal hayatın esaslarını, teşrî (yasama) ilkelerini ve ilimlerin nazariyelerini meydana çıkarmaya çalıştılar. Mesela; Tefsîru'l-Cevâhir, Tefsîru'l-Menâr ve Fî Zılâli'l-Kur'ân böyledir.

Mevzûî tefsir

Tedvin asırlarında, genel tefsirin hizasında, onunla beraber yanyana giden, özel konular için yapılmış mevzûî tefsir vardır. Meselâ; İbnu'l-Kayyım: *"et-Tıbyân fî Aksâmi'l-Kur'ân"* adlı kitabını te'lif etmiş, Ebu Ubeyde de; *"Kur'an'ın mecâzı"* hakkında bir kitab hazırlamıştır. Râgıb el-İsfehanî, *"Kur'an'ın müfredâtı"* hakkında bir kitab telif etmiş. Ebu Ca-fer en-Nahhâs, *"Nâsıh ve mensûh"* hakkında, Ebu'l-Hasan el-Vâhidî *"Nüzûl sebebleri"* hakkında; Cessâs, *"Kur'an'ın ahkâmı"* hakkında kitap telif etmişlerdir.

Yeni çağda, Kur'ânî araştırmalar birbirini takib etmektedir. Bunlardan hiç biri, yönlerden sadece bir yönde Kur'an'ın bazı âyetlerinin tefsiri olmaktan hâlî değildir.

Müfessirlerin Tabakaları

Daha önce geçenlere göre, müfessirlerin tabakalarını aşağıdaki

biçimde taksim edebiliriz:

1- Sahabe'den olan müfessirler: Bunlardan meşhur olanlar: İlk dört halife, İbni Mesud, İbni Abbas, Übeyy İbni Ka'b, Zeyd İbni Sâbit, Ebu Musa el-Eş'arî, Abdullah İbni Zübeyr, Enes İbni Malik, Ebu Hüreyre, Cabir ve Abdullah İbni Amr İbni Âs'dır. Allah hepsinden razı olsun.

İlk dört halife içinde, kendisinden en çok rivayet yapılan, Ali İbni Ebî Talib'dir. Diğer üçünden yapılan rivayet pek azdır. Bunun sebebi, daha önce vefat etmiş olmalarıdır. Nitekim Ebu Bekr'den rivayetin azlığındaki sebeb de budur.

Muammer, Vehb İbni Abdullah'tan, o da Ebu't-Tufeyl'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ali'nin hutbe okurken şöyle dediğine şahid oldum: *Bana sorunuz. Vallahi, bana sorduğunuz her şeyi size haber veririm. Bana Allah'ın kitabından sorunuz. Vallahi bir âyet yoktur ki, ben onun, gece mi, yoksa gündüz mü, ovada mı, yoksa dağda mı nâzil olduğunu bilmemiş olayım."*

İbni Mesud'dan rivayet edilenler ise, Ali'den rivayet edilenlerden daha çoktur. İbni Cerîr ve başkası onun şöyle dediğini naklet-miştir: *"Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a andolsun, Allah'ın Kitab'ından bir âyet inmemiştir ki, ben onun kim hakkında ve nerede indiğini bilmemiş olayım. Eğer Allah'ın Kitab'ını benden iyi bilen, bineklerin kendisine eriştiği bir kimsenin yerini bilsem, muhakkak ona gelirdim."* İbni Mesud'un hal tercemesini (özgeçmişini) inşaallah daha sonra anlatacağız.

2- Tâbiîn'den olan müfessirler: İbni Teymiyye demiştir ki: "İnsanların tefsiri en iyi bileni Mekke âlimleridir. Çünkü onlar, İbni Abbas'ın ashabıdır. Mesela; Mücahid, Ata İbni Ebî Rebah, İbni Abbas'ın mevlası İkrime, Said İbni Cübeyr, Tâvus ve başkaları gibi. Kûfe'de İbni Mesud'un ashabı, Medine'de Zeyd İbni Eslem ki oğlu Abdurrahman İbni Zeyd ve Malik İbni Enes ondan almıştır."

Alkame, Esved İbni Zeyd, İbrahim en-Nehaî ve Şa'bî, İbni Mesud'un ashabındandır. Hasan el-Basrî, Ata İbni Ebî Müslim el-Horasânî, Muhammed İbni Ka'b el-Kurazî, Ebu'l-Âliye Refi' İbni

Mihran er-Rayyâhî, Dahhâk İbni Müzâhim, Atıyye İbni Sa'd el-Avfî, Katâde İbni Diâme es-Sedûsî, Rabî' İbni Enes ve Süddî bu tabakadandır. Bunlar, Tâbiîn'den olan eski müfessirlerdir. Bunlar, sözlerinin çoğunu Sahabe'den almışlardır.

3- *Tâbiîn'den sonraki tabaka:* Bu tabakadan olanların çoğu, Sahabe ve Tâbiîn'in sözlerini bir araya toplayan tefsir kitaplarını yazmışlardır. Mesela; Süfyan İbni Uyeyne, Vekî İbni Cerrah, Şu'be İbni Haccac, Yezid İbni Harun, Abdurrazzak, Âdem İbni Ebî İyas, İshak İbni Râheveyh, Abd İbni Hamîd, Rûh İbni Ubâde, Ebû Bekr İbni Ebî Şeybe ve diğerleri gibi.

4- *Bunlardan sonraki diğer tabakalar:* Ali İbni Ebî Talha, İbni Cerir et-Taberî, İbni Ebî Hâtim, İbni Mâce, Hâkim, İbni Merdeveyh, Ebu'ş-Şeyh İbni Hibbân ve sonrakiler içinde İbni Münzir bunlardandır. Bu tabakaların hepsi de, Sahabe, Tâbiîn ve Tebeu't-Tâbiîn'e dayanır. Bunlar içinde nakilden başka bir şey yapan yoktur. Ancak İbni Cerir, kavilleri yönlendirmeye, bazısını bazısına tercih etmeye, i'rab ve istinbata girişir. O, bunda hepsinden üstündür.

5- *Onlardan sonra bir tabaka daha geldi:* Lügavî faydalar, i'rab vecihleri ve kıraetler hakkında, senetleri hazfedilmiş rivayetlerle dolu kitaplar yazdılar. Ebu İshak ez-Zeccâc, Ebu Ali el-Fârisî, Ebu Bekr en-Nakkâş gibi bazıları, kendi görüşünden bir şeyler de katıyordu.

6- *Müteahhirîn'den (sonraki âlimlerden) bir taife de tefsir hakkında kitaplar yazdı.* Senedleri kısaltıp, kavilleri senedi kesik olarak naklettiler. İşte buradan içeri, sahih olmayan da girip, böylece sahih, sahih olmayanla karışmıştır.

7- *Sonra aklına bir görüş, kalbine bir fikir doğan herkes, bunu tefsire yazar oldu:* Aklına bir şey gelen ona dayanıyor, sonra bunu kendinden sonraki müfessir, Selef-i Sâlihîn'den gelenleri araştırmaya gerek duymaksızın, aslı var sanarak ondan naklediyordu. Oysaki Selef-i Salihîn, bu konuda, uyulması gereken örnek kişilerdi.

Süyûtî demiştir ki: ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ *"Gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil!"* (Fatiha, 7) âyetinin tefsiri hakkında on kavil gördüm. Oysa ki Hz. Peygamber (s.a.v.)'den, Sahabe ve

Tâbiîn'in hepsinden, bunların, Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası olduğu vârid değildir. Hatta İbni Ebî Hâtim, bunda müfessirler arasında bir ihtilaf bulunduğunu bilmiyorum, demiştir.

8- Bundan sonra, ilimlerden birinde yükselmiş olanlar da kendi branşlarında tefsir yazdılar: Onlardan kimi kitabını, kendi mizacına uygun bulup, beğendiği bir tarz ile doldurdu. Sanki Kur'an, başkası değil, sadece bu ilim için indirilmiş gibi, tefsirinde, mâhir olduğu şey ile yetindi. Oysa ki, Kur'an'da her şeyin açıklaması vardır.

Mesela; nahivcinin, sadece i'raba ve uzak da olsa, i'rabda muhtemel olan vecihleri çoğaltmaya yöneldiğini, nahvin kaidelerini, meselelerini, fürû' ve hilafiyâtını naklettiğini görüyoruz. Mesela; Ebu Hayyan, "el-Bahr ve'n-Nehr" adlı kitabında böyle yapmıştır.

Tarihçinin maksadı da kıssa anlatmak, doğru veya yanlış olsun, geçmişlerden haber vermektir. Sa'lebî bunlardandır.

Fakih olan müfessir, tefsirinde neredeyse fıkhın hepsini anlatmaya çalışır. Bazan, âyetle hiç ilgisi olmayan fıkhî meselelerin delillerini ortaya koymaya ve muhaliflerin delillerine cevab vermeye girişir. Kurtubî böyledir.

Özellikle İmam Fahruddin er-Râzî gibi, aklî ilimleri bilen müfessir de, tefsirini, hakimlerin ve filozofların sözleri ile doldurmuştur. Bir meseleden diğerine geçmiştir. Hatta bu tefsire bakıp inceleyen, anlatılanın âyete uygun olmamasın-dan dolayı tuhaflığına hükmeder.

Bid'atçının ise, âyetleri tahrif etmek ve bunları, bozuk ve sapık mezhebine uydurmaktan başka maksadı yoktur. Hatta ona uzaktan bir kaçak belirse onu da avlayıp bid'atına katar. Nitekim el-Bulkînî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: Keşşâf'-tan, cımbızlar ile i'tizâl inancını çıkardım. Mesela o; ﴿فَمَن زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ﴾ *"Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten bahtiyar olmuştur."* (Âl-i İmran, 185) âyeti hakkında şöyle demiştir: Yani, onun cennete konulmasından daha büyük hangi bahtiyarlık (feyz) vardır? Yüce Allah bununla görünmeyeceğine işaret etmiştir.

Mülhidler (dinsizler, imansızlar) ve diğerleri de böyle yapmışlardır.

9- Sonra, yeni kalkınma asrı geldi: Müfessirlerden çoğu, yeni bir yöne yöneldiler. Üslûb parlaklığına, ifade güzelliğine önem verip, toplumsal yönler, çağdaş düşünceler ve yeni mezhebler ile ilgilendiler. Tefsir, edebî ve ictimâî bir özellik kazandı. Muhammed Abduh, Seyyid Muhammed Reşîd Rıza, Muhammed Mustafa el-Merâgî, Seyyid Kutub, Muhammed İzzet Durûze bunlardandır.

Hafız Celaleddin es-Suyûtî'nin (ölm. H. 911), *"Tabakâtü'l-Müfessirîn"* adlı kitabı vardır. Onun mukaddimesinde, Sahabe, Tâbiîn ve Etbâu't-Tâbiîn'den olan müfessirleri, muhaddislerden ve Ehl-i Sünnet'ten olan müfessirleri, Mu'tezile, Şia ve benzerleri gibi fırkaların mensublarından olan müfessirleri içine alacağını söylemiştir. Fakat bu kitab tamam olmamıştır. Bu kitapta özgeçmişleri anlatılan müfessirlerin sayısı 136'ya erişmiştir. Bu kitab, alfabetik olarak tertib edilmiştir.(13)

Müfessirlerin tabakaları hakkında, Şeyh Ebu Said Sun'ullah el-Kûze Kenânî de bir kitap yazmıştır. (ölm. H. 980)

Nitekim bu konuda, onbirinci asır âlimlerinden Ahmed İbni Muhammed el-Ednevî de bir kitap yazmıştır.

Hicrî 945 yılında ölen Hafız Şemsuddhin İbni Muhammed İbni Ali İbni Ahmed ed-Dâvudî el-Mısrî'nin de, *"Tabakâtu'l-Müfessirîn"* adlı kitabı meşhurdur. Bu, konusunda en mükemmel olan bir kitabdır. Dâvudî bu kitabında, hicretin onuncu yılı başlarına kadar ki, büyük müfessirlerin hâl tercemelerini araştırmıştır. Hacı Halife (Kâtib Çelebi), *"Keşfü'z-Zünûn"*da, onun hakkında şöyle demiştir: "Bu kitab, bu konuda tasnif edilenlerin en güzelidir."(14)

---

13) Bu kitabı, en son, Ali Muhammed Ömer'in tahkiki ile, Kahire'de Vehbe Yayınevi neşretmiştir.

14) Bu kitabı, Ali Muhammed Ömer'in tahkiki ile Vehbe Yayınevi iki cüz halinde yayınlamaya girişmiştir.

Rivayet Tefsiri ve Dirayet Tefsiri

(Tefsir bi'l-me'sûr, tefsir bi'r-rey)

Rivayet tefsiri (Tefsîr bi'l-me'sûr): Bu çeşit tefsir, yukarıda, *"Müfessirde aranan şartlar"* bahsinde zikredilen mertebelerle nakledilen sahih rivayete dayanır. Mesela; Kur'an'ın Kur'an ile veya Sünnet ile tefsir edilmesi gibi. Çünkü Sünnet, Allah'ın Kitab'ını açıklayıcı olarak gelmiştir. Ya da Kur'an'ın, Sahabe'den rivayet edilenlerle tefsir edilmesi gibi. Çünkü Sahabe, Allah'ın Kitab'ını insanların en iyi bilenidir. Veya Kur'an, Tâbiîn'in büyüklerinin sözleri ile tefsir edilir. Çünkü onlar bunu çoğunlukla Sahabe'den almışlardır.

Bu yol, âyetin mânâsı hakkında gelen eserleri araştırıp bunları, tefsir olarak zikreder. Asıl olmadan, bir mânâ beyan etmek için ictihad eylemez. Hakkında sahih bir nas bulunmadıkça, yararsız ve bilinmesinde fayda olmayanı, olduğu gibi bırakır.

İbni Teymiyye demiştir ki: Bilinmesi gerekir ki, Hz. Peygamber (s.a.v.), Ashabına, Kur'an'ın lafızlarını açıkladığı gibi, onun mânâlarını da açıklamıştır. *"Kendilerine indirileni insanlara açıklayasın."* (Nahl, 44) âyeti, hem lafzın ve hem de mânânın açıklanmasını kasdetmektedir.

Ebu Abdurrahman es-Sülemî[15] demiştir ki: "Osman İbni Affan, Abdullah İbni Mesud ve başkaları gibi bize Kur'an okutanlar anlattılar ki; onlar, Hz. Peygamber'den on âyet öğrendikleri zaman, bunlarda bulunan ilim ve ameli öğrenmedikçe başka âyetlere geçmezlermiş. Onlar dediler ki: Biz, Kur'an'ı, ilmi ve ameli hepsini birden öğrendik." Bundan dolayı onlar, sûreyi belleyip ezberlemek için bir süre üzerinde dururlarmış.

Enes demiştir ki: "Bir kimse, Bakara ve Âl-i İmran sûrele-rini okuyunca bizim gözümüzde büyürdü." Bunu, Ahmed, Müsned'inde rivayet etmiştir.

---

15) Bu, Abdullah İbni Habib et-Tâbii el-Mukrî'dir. Hicrî 72 yılında ölmüştür. Bu zat, hicrî 412 yılında ölen Ebu Abdurrahman es-Sülemî es-Sôfî'den başkadır.

İbni Ömer, Bakara'yı belleyip ezberlemek için sekiz yıl üzerinde durmuştur. Bunu, Mâlik, Muvatta'da nakletmiştir. Nitekim Yüce Allah, bu konuda şöyle buyurmuştur: "*Onu, sana, âyetlerini düşünsünler diye indirdik.*" (Sâd, 29) "*Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?*" (Nisâ, 82)

Bir sözü, mânâlarını anlamadan düşünmek mümkün değildir.

Tıb veya matematik gibi belli bir ilim dalında yazılan kitapları okuyanların, bu kitaplara ait açıklamalardan faydalanmadan okumaları mümkün değilken, mü'minlerin temel kitabı olan, kurtuluş ve mutluluklarını sağlayan, dünyevî ve uhrevî işlerinde kendilerine destek olan Allah kelâmı, nasıl olur da tefsire muhtaç olmaz?(16)

Tâbiîn'den bazı kimseler, tefsirin hepsini Sahabe'den almışlardır. Mücahid demiştir ki: "Mushaf'ı, Fatiha'sından bitimine kadar, İbni Abbas'a arz ettim. Her âyette onu durdurup âyetin tefsirini soruyordum."

Rivayet tefsirinde ihtilaf

Rivayet tefsiri, bu ümmetin başında bulunan Sahabe'den nakledilen rivayet üzerinde dönüp dolaşır. Onlar arasında ihtilaf, onlardan sonrakilere nisbetle oldukça azdır. Bunun çoğu, mânâ bir olmakla beraber ifadede ihtilaf olmaktan veya bazı ferdleriyle temsil tarzında genel tefsir olmaktan ileri gitmez.

İbni Teymiyye demiştir ki: "Tefsirde Selef arasında ihtilaf azdır. Onlardan gelen sahih olan ihtilafın çoğu, zıt anlamda olan ihtilaf değil, nevi ihtilafıdır. Bu ihtilaf da iki çeşittir:

1- Tâbiûn'dan birinin, âyetten anladığı mânâyı, arkadaşının-kinden farklı olarak ifade etmesidir. Bu da farklı bir mânâ vermekten ziyade, kelimeleri değişik biçimde açıkladıklarını gösterir. Mesela; «الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» âyetine bazıları; *"Kur'an'a uymak"*, bazıları da, *"Islâm'a uy-*

16) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 176.

mak" anlamını vermiştir. Sonuç bakımından her iki tefsir aynıdır. Çünkü İslâm'a uymak demek, Kur'an'a uymak, demektir. Fakat bu tefsiri yapanlar, birbirinden farklı vasıflarda bulunmuşlardır.

2- *Her müfessirin, genel anlamdaki kelimenin, temsil yoluyla bir yönünü açıklaması, genel veya özel anlamında bir sınırlama yapmaksızın, muhataba bu kelimenin sadece anlamını hatırlat-masıdır.* Mesela «ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ» *"Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır."* (Fâtır, 32) âyeti bu çeşit tefsire bir örnektir.

Kimi: Âyette geçen *"sâbık"*; namazı ilk vaktinde kılan, *"muktesid"*; namazı vaktinde kılan, *"Kendine zulmeden"* ise; ikindi namazını güneşin batışı sırasında kılandır, demiş.

Kimi de: *"Sâbık"*; zekatla beraber sadaka veren, *"mukte-sid"*; sadece farz kılınan zekatı veren, *"zâlim"* ise; zekatı vermeyendir, demiştir.(17)

Bazan ihtilaf, lafzın iki mânâya ihtimalli olmasından dolayı olur. Mesela: Gecenin gelmesi veya dönüp gitmesi (Ya da diğer bir deyimle: Gecenin kararması veya karanlığı geçip gitmeye başlaması) anlamlarına gelen «عَسْعَسَ» lafzı gibi.

Ya da bazan ihtilaf; kendileriyle mânâların ifade edildiği lafızlar birbirine yakın oldukları için olur. Mesela «وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ» *"Şunu hatırlat ki; bir nefis, işlediği günahlar yüzünden alıkonmaya (veya rehin edilmeye) görsün."* (En'âm, 70) âyetindeki «تُبْسَلَ» yi, bazıları; «تُحْبَسَ» *alıkoymak* ile ve bazıları da; «تُرْهَنَ» *rehin edilmek* ile tefsir etmişlerdir. Çünkü her ikisi de anlam bakımından birbirine yakındır.

---

17) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 177.

İsrâiliyyât'tan kaçınma

Bazan ihtilaf, faydasız ve bilinmesine ihtiyacımız olmayıp, bazı müfessirlerin Ehl-i Kitab'dan naklettikleri şeylerde vâki olmuştur. Mesela; Ashab-ı Kehf'in isimlerinde, köpeklerinin renginde ve onların sayılarında ihtilaf etmeleri gibi. Oysa ki Yüce Allah: *"De ki: Onların sayılarını Rabbin daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Öyle ise, Ashab-ı Kehf hakkında yüzeysel tartışma dışında derin münakaşaya girme."* (Kehf, 22)

Yine mesela; Nuh'un yaptığı geminin eni-boyu ve kullanılan kerestenin cinsi, Hızır'ın öldürdüğü çocuğun adı, Allah'ın, İbrahim için dirilttiği kuşların adları, Musa'nın asâsının hangi ağaç çeşidinden olduğu ve bunlara benzer şeylerde ihtilaf etmeleri gibi. Bunları bilmenin yolu nakildir. Oysa ki, bu konularda daha önce Resulullah (s.a.v.)'den nakledilmiş sahih bir nakil yoktur. Şu halde biz, bir şey söylemeyip dururuz.

Tâbiîn kavillerinde ihtilaf mevcud ise, bu kaviller hüccet sayılmaz. Şayet aynı konuda Sahabe'den sahih bir rivayet varsa, Tâbiûn'dan nakledilen rivayete nazaran Sahabe kavli tercih edilir. Çünkü Sahabe'nin bunu, ya Resulullah'tan bizzat veya Resulullah'tan bizzat duyan birinden duyma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü Sahabe'nin, Tâbiûn'a nazaran Ehl-i Kitab'dan yaptığı nakiller, çok azdır. Zira Sahabe, Ehl-i Kitab'ı tasdikten menedilmiştir. Bir hadiste: *"Ehl-i Kitab, size bir şey anlatırsa, onları ne tasdik edin, ne de yalanlayın."* buyurulmuştur.

Rivayet tefsirinin hükmü

Rivayet tefsirine uyulması ve onun kabul edilmesi gerekir. Çünkü o, doğru bilginin yoludur. O, Allah'ın Kitab'ında hataya düşmek ve yanlışlık yapmaktan korunmak için güvenilir bir yoldur.

İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Tefsir, dört çeşittir:*

Arab'ın kendi kelâmıyla bilip anladığı tefsir, hiç kimsenin bilmemekte mazur sayılmadığı tefsir, âlimlerin bildiği tefsir ve Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği tefsir."

Arab'ın bildiği tefsir; lügatın beyan edilmesiyle lisanlarına dayandırılan tefsirdir.

Hiç kimsenin bilmemekte mazur sayılmadığı tefsir; ahkâmın şeriatlarını ve tevhidin delillerini içeren nasların mânâlarını zihinlerin hemen kavrayıp anladığı tefsirdir. Zihinlerde karışıklık meydana gelmez. Mesela, herkes; ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ *"Bilmiş ol ki Allah'tan başka tanrı yoktur."* (Muham-med, 19) âyetindeki tevhidin mânâsını anlar. Eğer bu ibarenin nefy ve istisna yoluyla geldiğini bilmezse, bu ibare hasra delalet eder.

Ancak Allah'ın bildiği tefsir ise, *mugayyebât*'tır. Kıyamet'in hakikatı ve Ruh'un hakikatı gibi.

Âlimlerin bildiği tefsire gelince; bu, onların, sırf görüşle değil de, şahidlere ve delillere dayanan ictihadlarıyla oluşur. Mesela, mücmeli açıklamak veya umumî olanı tahsis etmek veya bunlara benzer tefsirler gibi.

İbni Cerir Taberî, bunun benzerini zikredip şöyle demiştir: "Şüphesiz Yüce Allah'ın beyanı ile apaçık anlaşıl-mıştır ki: Allah'ın, peygamberine indirdiği Kur'an'dan bir kısmının tevilini bilmeye ancak Resulullah'ın açıklaması ile ulaşılır. Bu, onda bulunan, vacibi, mendûbu ve irşadı ile emrinin vecihleri, nehyinin sınıfları, haklarının ve hadlerinin vazifeleri, farzlarının meblağları ve ancak Resulullah'ın ümmetine bildirmesiyle ilmi idrak edilen âyet ahkâmından buna benzer şeyler gibi Kur'an'da bulunanların hepsinin tevilidir. Bu, Resulullah'ın beyanı olmadıkça hiç kimsenin söz söylemesi caiz olmayan bir vecihtir. Bu ancak Resulullah onun tevilini, kendisi açıkça belirtmiş veya bir delaletle beyan etmişse bilinir.

Kur'an'dan bir kısmının tevilini de ancak Allah bilir. Bu kısımda, ileride meydana gelecek olaylardan, kıyametin kopması, sûra üfürülmesi, Meryem oğlu İsa'nın inmesi ve buna benzer şeylerin vakti gibi, gelecek vakitlerden verilen haberler vardır.

"Sana kıyamet ne zaman kopacak diye soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak rabbimin katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz. O (kıyamet) göklere de yere de ağır basmıştır. (Ona tahammül edecek bir şey yoktur.) Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır; ama insanların çoğu bilmezler." (A'raf, 187)

Kur'an'dan bir kısmının tevilini de, Kur'an'ın indiği lisanı bilen herkes bilir. Bu, onun i'rabını yapmak, içinde müşterek mânâ bulunmayan müsemmeyâtını, esmâ-ı lâzımesiyle ve mevzuatını, hâs sıfatlarıyla bilmektir. Çünkü bunu, onlardan hiç biri bilmemezlik etmez.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لاَ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلاَ إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لاَ يَشْعُرُونَ

"Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, "Biz ancak ıslah edicileriz" derler. Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir, lâkin anlamazlar." (Bakara, 11-12)

Arapça'yı bilen herkes, *"ifsad"*ın, terkedilmesi gereken zararlı şey anlamında olduğunu, *"ıslah"*ın ise faydalı olup yapılması gereken şey olduğunu, bilmemezlik etmez. Ancak Allah'ın *"ifsad"* saydığı mânâları ve Allah'ın *"ıslah"* saydığı mânâları bilmemiş olabilir.(18)

Dirayet tefsiri
(Tefsir bi'r-rey)

Dirayet tefsiri: Bun tefsir usûlünde müfessir, mânâyı açıklamada özel anlayışına ve kendi görüşüyle istinbata dayanır. Şeriatın ru-hu ile uyuşan ve onun naslarına dayanan anlama, rey ile tefsir

18) Bkz. Tefsîru't-Tabeî, c. 1, s. 74.

değildir. Şahidi olmayan sırf rey ile tefsir, Allah'ın Kitab'ında haktan uzaklaşmaya bir davettir. Tefsiri bu ruh ile alanların çoğu, bâtıl mezheblere inanan ve Kur'an'a kasdeden bid'atlar ehlinden olup, Kur'an'ı kendi görüşlerine uygun olarak yorumlamışlardır. Bunların, ne reylerinde, ne de tefsirlerinde Sahabe ve Tâbiîn'den selefleri yoktur. Bunlar, kendi mezheblerinin asıllarına uygun tefsirler yazmışlardır. Mesela; Abdurrahman İbni Keysan el-Esamm'ın, Cübbâî'nin, Abdülcebbar'ın, Rummânî'nin, Zemahşerî'nin ve benzerlerinin tefsirleri böyledir.

Bunlardan, ifadesi güzel olup, mezhebini insanlardan bir çoğuna süslü gösteren bir kelâm içinde gizleyen kimseler vardır. Mesela, Keşşaf sahibinin, itizalî görüş ve inançlarında yaptığı gibi. Bununla beraber, bunların bazısı bazısından bu hususta daha hafiftir.

Bunların bir kısmı, kelâmcılardan olup, Allah'ın sıfatla-rıyla ilgili âyetleri mezheblerine uygun biçimde tevil etmiş-lerdir. Bunlar, Ehl-i Sünnet'e, Mutezile'den daha yakındır. Ancak bunlar, Sahabe ve Tâbiîn'in mezhebine aykırı şeyler getirdikleri zaman, Mu'tezile'ye ve Ehl-i Bid'at'tan olan diğerlerine şüphesiz ki ortak olmuşlardır.[19]

Rey ile tefsirin hükmü

Kur'an'ı sadece rey ile tefsir etmek, bir asla dayanmadan icti-

19) Rey ile tefsirin zayıf tarafı, her fikir akımının, her ekolün, Kur'an'ı kendi görüşünce ve inancı doğrultusunda yorumlamasıdır. Herkes kendi aradığını Kur'an'da bulmuş, böylece, Kur'an, filozofların elinde adeta bir felsefe kitabı, İhvân-ı Safâ ve Bâtınîlerin elinde bir bilmece, sırlar kitabı; mutasavvıfların elinde her âyetin birbirinden ayrı, birbiri içinde yedi mânâsı olan bir tasavvuf kitabı; aşırı Şiilerin elinde Ali'nin ve evladının velayetlerini anlatan bir mezheb kitabı, Hurûfilerin ve Bektâşilerin elinde, âyetlerinden, yahudi kabbalizminden kaynaklanan ebced hesabına dayalı cifr ilmiyle, gelecek olayların okunduğu bir fal kitabı; ve son çağda ortaya çıkan modernistlerin elinde de bir astronomi, fizik, kimya ve bioloji kitabı olmuştur.(A.E.)

had eylemek, yapılması caiz olmayan bir haramdır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyin ardından gitme."* (İsra, 36)

Resulullah (s.a.v.) de bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Kim, Kur'an hakkında kendi görüşü ile veya bilmediği şeyle söz söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın."* [20] Diğer bir lafızda: *"Kim, Kur'an hakkında kendi görüşüyle söz söyler de isabet ederse, yine hata etmiş olur."*

Bunun içindir ki Selef, hakkında bilgileri olmayan şeyi tefsir etmekten kaçınmışlardır. Yahya İbni Said'den, o da Said İbnü'l-Müseyyeb'den rivayete göre; "Ona, Kur'an'dan bir âyetin tefsiri sorulduğu zaman: "Biz, Kur'an hakkında (kendi görüşümüzle) bir şey söylemeyiz" demiştir.

Ebu Ubeyd el-Kâsım İbni Selâm nakletmiştir: "Ebu Bekr Sıddîk'a (r.a.); «وَفَاكِهَةً وَأَبًّا» âyetindeki *"Ebb"* kelimesi sorulunca: Eğer Allah'ın kelâmı hakkında bilmediğim bir şeyi söylersem, hangi gök beni barındırır ve hangi yer beni taşır, demiştir."[21]

Taberî demiştir ki: "Bu haberler bizim söylediğimiz şu söze şahittir: İlmi ancak, Resulullah (s.a.v.)'in açıklaması olan bir nas ile veya üzerine delalette bulunmasıyla bilinen Kur'an'daki herhangi bir âyeti tevil hakkında bir kimsenin kendi görüşüyle söz söylemesi caiz değildir. Hatta bu konuda kendi görüşüyle bir şey söyleyen kimse -bunda gerçeğe isabet etse de- kendi görüşüyle söz söylediği için, yaptığı bu işten dolayı hatalıdır. Çünkü onun isabeti, onun doğru olduğunu kesinlikle bilen kimsenin isabeti değildir. O isabet ancak zan ve tahmin ile konuşan kimsenin isabetidir. Allah'ın dini hakkında zan ile konuşan, Allah üzerine bilmediği şeyi söylemiş olur. Yüce Allah bunu Kitab'ında kullarına haram kılmıştır: *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi, Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri*

20) Bunu, Tirmizî, Nesaî ve Ebu Davud nakletmiştir. Tirmizî, bu hasendir, demiştir.
21) Bunu, Mâlik, Muvatta'da zikretmiştir.

söylemenizi haram kılmıştır." (A'raf, 33)[22]

Bu rivayetler ve Selef imamlarından gelen benzerleri, onların, bilmedikleri şeylerle tefsir hakkında konuşmaktan kaçındıklarına yorulmuştur. Lügat ve şeriat bakımından bu konuda bilgisi olan kimsenin konuşmasında ise bir sakınca yoktur. Bunun içindir ki, onlardan ve başkalarından tefsir hakkında bir çok kaviller rivayet edilmiştir. Bunda çelişme yoktur. Çünkü onlar bildikleri şeyler hakkında konuşmuşlar, bilmedikleri konuda susmuşlardır. Bu, her insana vacibddir. Eğer bir kimse sahih rivayetle tefsiri terkedip ondan kendi görüşü ile söz söylemeye saparsa, bu iş şiddetle red ve inkâr edilir.

Şeyhulislâm İbni Teymiyye şöyle demiştir:

"Kısacası, Sahabe ve Tâbiîn'in mezheblerinden ve onların tefsirlerinden yüz çevirip bunlara muhalif olan şeylere sapan kimse, hata etmiş, hatta bid'at işlemiş olur. Çünkü onlar, Kur'an'ın tefsirini ve mânâlarını en iyi bilenlerdir. Nitekim onlar, Allah'ın, Resulünü, kendisiyle gönderdiği hakkı da en iyi bilenlerdir."

İsrâiliyyât

Yahudilerin, Tevrat'tan alınan dinî kültürleri vardır. Hıristiyanların da İncil'den alınan dinî kültürleri vardır. Yahudi ve Hıristiyanlardan çoğu, İslâm'ın ortaya çıkışından beri onun sancağı altına sığınmışlardır.

Kur'an; Tevrat ve İncil'de gelen şeylerin pek çoğunu, özellikle peygamberlerin kıssaları ve ümmetlerin haberleri ile ilgili bilgileri içermiştir. Fakat Kur'an'ın verdiği haberler; olayların tarihi, şehirlerin ve şahısların isimleri gibi cüz'î ayrıntıları zikretmeksizin, öğüt ve ibret sahnelerini anlatmayı hedef edinir. Tevrat ise, olayları

22) Tefsîru't-Taberî, c. 1, s. 78.

ve haberleri, ayrıntıları ve cüzleriyle açıklamaya girişir. İncil de böyledir.

Ehl-i Kitab, İslâm'a girdiklerinde, şüphesiz, kıssa ve haberlerden oluşan dinî kültürlerini de beraberlerinde taşımışlardır. Bunlar, Kur'an'ın kıssalarını okuduklarında bazan kitaplarında vârid olan ayrıntıları zikretmeye girişiyorlar, Sahabe de, Resulullah (s.a.v.)'in: *"Ehl-i Kitab'ı ne tasdik edin, ne de yalanlayın. Allah'a ve bize indirdiğine inandık, deyin."*(23) sözüne uyarak, bunlardan işittikleri şeyler karşısında susuyorlardı. Bazan onlarla Ehl-i Kitab arasında, bu cüz'iyyâttan bir hususta konuşma oluyor ve Sahabe, inançla ilgili olmadığı ve ahkâma ilişmediği sürece, bunlardan bazısını kabul ediyor, sonra da Resulullah'ın; *"Benden bir âyet de olsa tebliğ edin ve İsrailoğullarından nakil yapın, bunda bir sakınca yoktur. Amma her kim de benim üzerime kasden yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın."*(24) sözünden anladıkları mübahlıktan dolayı bunu anlatıyorlardı. Bu hadisten maksad; İsrailoğullarından, yalan olduğunu bilmediğimiz şeyi nakledin, demektir.

Fakat birinci hadiste gelen; *"Ehl-i Kitab'ı, ne doğrulayın, ne de yalanlayın."* kavli ise, onların haber verdikleri şeyler doğru olmaya da, yalan olmaya da ihtimalli olduğu zamanki duruma yorulmuştur. Şu halde iki hadis arasında çelişme yoktur. İslâm'a girip müslüman olan Ehl-i Kitab'ın anlattığı bu haberlere; yahudi tarafı, hıristiyan tarafına ağır bastığı için *İsrailiyyât"* adı verilmiştir. Çünkü Yahudiler, İslâm'ın ortaya çıkışından beri, müslümanlarla karışıp görüştükleri için, onlardan nakil daha çoktur. Zaten hicret de, çok sayıda yahudi bulunan Medine'ye yapılmıştı.

Sahabe, Ehl-i Kitab'dan, Kur'an'ın tefsiri hakkında, pek az bilgiden başka, cüz'î haberlerden bir şey almamıştır. Tâbiîn devri gelip de, Ehl-i Kitab'tan müslüman olanlar çoğalınca, Tâbiîn'in onlardan nakli de çoğalmıştır. Onlardan sonra gelen müfessirlerin İsrailiyyât'a sevgisi daha da artmıştır.

---

23) Bunu, Buharî nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel 4, 136

24) Bunu, Buharî nakletmiştir.

İbni Haldun der ki: "Mükevvenâtın sebebleri, yaratıkların başlangıcı, varlığın sırları hakkında, beşerî nefislerin merak ve arzu duyduğu bir şeyi öğrenmek istedikleri zaman, onu ancak kendilerinden önceki Ehl-i Kitab'a soruyorlar ve bu bilgiyi onlardan alıyorlardı. Onlar, yahudilerden Tevrat'ı bilenler ve hıristiyanlardan dinlerine tâbi olanlardı. Tefsirler, onlardan nakledilen şeylerle doldu..."(25)

Müfessirler, bu İsrailiyyât'tan aldıkları şeylerde, naklin sıhhatini araştırmıyorlardı. Bunlardan bir kısmı bozuk ve bâtıl idi. Bunun içindir ki, bunların kitaplarını okuyan kimsenin, faydasız şeyleri geçmesi ve bunlardan ancak zarurî olup nakli sahih ve haberinin doğruluğu besbelli olanları nakletmesi gerekir.

İsrailiyyât'tan olan haberlerin çoğu şu dört kişiden rivayet edilir. Bunlar: Abdullah İbni Selâm, Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb İbni Münebbih ve Abdulmelik İbni Abdulaziz İbni Cüreyc'dir. Âlimlerin, bunlar üzerine hüküm vermede, bunlara güvenmede, kusurlu ve güvenilir saymada görüşleri ayrıdır. Anlaşmazlığın çoğu, Ka'bu'l-Ahbâr'ın çevresinde döner. Abdullah İbni Selâm ise, onlar arasında ilmi en çok ve kadri en yüksek olandır. Ehl-i hadisten, Buharî ve başkası, ona güvenmiştir. Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb İbni Münebbih'e nisbet edilen suçlamalar ona nisbet edilmemiştir.

Sôfiyye tefsiri

Tasavvuf ile şayet, kendisiyle nefsin arındığı, zühd, sade yaşayış ve ibadetle dünya zinetinden yüz çevrilen meşru ibadet yolu kasdedilirse, bu her ne kadar herkes tarafından sevilip istenilen bir davranış değilse de, hiçbir sakıncası da yoktur. Fakat *tasavvuf;* vera, takva ve sade yaşayış ile hiç ilgisi olmayan nazarî bir felsefe olmuş; ve bu felsefe, İslâm'ın akîkedis ile çelişen fikirleri içine almıştır. Bizim burada kasdettiğimiz budur. Kur'an tefsirinde bunun etkisi olmuştur.

25) et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, c. 1, s. 177.

İbni Arabî, nazarî, felsefî tasavvufun reisi sayılır. O, Kur'an âyetlerini, kendi sôfî nazariyyeleriyle uyuşur şekilde tefsir eder. Bunu, kendi adı ile meşhur olan tefsirde yaptığı gibi, *Füsûs* gibi ona nisbet edilen kitaplarda da yapar. O, vahdet-i vücud nazariyyesini savunanlardandır.

O, mesela, İdris aleyhisselâmın durumu hakkındaki; ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ *"Onu yüksek bir yere kaldırdık."* (Meryem, 57) âyetini şöyle tefsir eder: Mekânların en yükseği, üzerinde felekler âleminin değirmeni dönen yerdir. O, güneş feleğidir. İdris'in ruhaniyyet makamı oradadır... Sonra İbni Arabî şöyle diyor: Mekânet'in yükselmesine gelince; o bizim için, yani Muhammedî'ler içindir. Nitekim Allah Teâlâ: ﴿وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ﴾ *"Siz, üstünsünüz ve Allah sizinle beraberdir."* (Muham-med, 35) buyurmuştur. Bu yükselmede o, mekanetten değil, mekândan yükseliyor.

Nisa sûresinin başındaki ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ﴾ *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinize karşı gelmekten sakının."* (Nisâ, 1) âyetinin tefsiri hakkında da şöyle diyor: Yani, sizden zâhir olanı, Rabbiniz için vikâye kılın. Sizden batın olanı da -ki o Rabbinizdir- kendiniz için vikâye kılın. Çünkü emir, zem ve hamd (yerme ve övme)dir. Zem'de vikâye olun. Onu, hamdde vikâyeniz kılıp, âlim olan edibler olun."[26]

Bu tefsir ve benzerleri; nasları, zâhirinden başkasına yorar ve gerçek mânâdan uzak, bâtınî tevillere dalar ve nasların mânâlarını çarpıtıp sapıklık ve ilhad sahalarına çeker.

İşârî tefsir

Bu mutasavvıflardan bazısının iddia ettiğine göre; ruhî riyazetle sôfînin kendisi öyle bir dereceye ulaşmaya başlar ki, o derecede, Kur'ânî ibarelerin arkasındaki kudsî işaretler açığa çıkıp kendisine belirerek, âyetlerin taşıdığı sübhânî bilgileri, gayb bulutlarından onun kalbine içirir. Bu, *"işârî tefsir"* diye adlandırılır.

26) et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, c. 3, s. 7-8.

Âyetin zahiri ve bâtını vardır. *Zâhir:* Zihnin, kendisine, başkasından önce tâbi olduğu lafzî mânâdır. *Bâtın ise:* Sülûk erbabına görünen, bunun arkasındaki gizli işaretlerdir.

Bu işârî tefsir dahi, gizli işaretlerde gerçek mânâdan çok uzaklaştığı zaman, cehaletten bir çeşit olur.

Fakat bu tefsir, eğer Arapça'nın zahirinin gereğine uyan güzel bir istinbat olur ve karşıtı olmaksızın sıhhatine şehadet eden bir şahidi de bulunursa o, makbul olur.

Bu konuda İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Ömer (r.a.) beni, Bedir şeyhleri ile birlikte (sohbet ve danışma meclislerine) alıyordu. Bu hâl, sanki birilerinin ağrına gitmişti: *"Bunu, niye bizimle birlikte cemaate alıyorsun, bizim onun kadar oğlanlarımız var."* diye Hz. Ömer'e târizde bulundu. Hz. Ömer, kendilerine:

— *"Onun kimlerden olduğunu bilyorsunuz."* diye cevab ver(ip geçiştir)di.

Bir gün beni çağırıp yine onlarla birlikte meclise aldı. Bu sefer, sırf beni(m liyâkatımı) onlara göstermek için çağırdığını anlamıştım.

Hz. Ömer (r.a.):

"— Cenâb-ı Hakk'ın; İzâ câe nasrullâhi ve'l-feth. (Nasr, 1) kavl-i şerîfi hakkında ne dersiniz?" diye sordu. Cemaatten bazıları:

"— Yardıma ve fethe mazhar olduğumuz zaman Allah'a hamdetmek ve istiğfarda bulunmakla emrolunduk" diye cevab verdi. Bazıları hiç bir şey söylemedi.

Hz. Ömer (r.a.) bana yönelerek:

"— Ey İbni Abbas, sen de mi böyle söylüyorsun?" dedi. Ben:

"— Hayır" dedim ve sustum. Hz. Ömer:

"— Öyleyse söyle, sen ne diyorsun?" diye bana söz verdi.

Ben şu açıklamayı yaptım:

"— Bu, Resulullah (s.a.v.)'in ecelidir. Kendisine bu sûre ile haber verilmiştir. Bu sûrede Cenâb-ı Hak (resulüne şöyle demiştir): Allah'ın nusreti ve fethi geldiği zaman, bil ki bu senin ecelinin artık yakınlığına alâmettir. Öyle ise hamdederek Rabbini tesbih et ve O'na istiğfarda bu-

lun. O, tevbeleri kabul edicidir."

Bu yorumun üzerine Hz. Ömer (r.a.):

"— Bundan, ben de senin söylediğini anlıyorum" dedi."[27]

İbnü'l-Kayyım demiştir ki: "İnsanların tefsiri şu üç asıl üzerinde dolaşır: *Lafız üzerinde tefsir:* Bu, sonraki müfessirlerin yöneldiği tefsirdir. *Mânâ üzerinde tefsir:* Bu, Selef'in zikrettiği tefsirdir. *İşaret üzerinde tefsir:* Bu, sôfiyye ve başkala-rından bir çoğunun yöneldiği tefsirdir. Şu dört şarta uyulursa bu tefsirde bir sakınca yoktur: 1- Âyetin mânâsına aykırı olmaması. 2- Kendisinde sahih bir mânâ bulunması. 3- Lafızda bunu bildirmesi. 4- Onunla, âyetin mânâsı arasında bağlantı bulunması. Eğer işârî tefsirde bu dört şart bulunursa, güzel bir istinbat olur."[28]

Garîb tefsirler

Doğru yoldan sapsa ve sarp yola girse de, insanlardan, garib yani tuhaf söz söylemeyi çok seven kimseler vardır. Bunlar, kendilerine, güçleri yetmeyen bir işi yüklemişler, ancak vahy ile bilinen şeylerde fikir yürütmüşlerdir. Bunlar, Kur'an âyetlerine acaib mânâlar vermişlerdir. Bu garib mânâlardan bazılarını aşağıda zikrediyoruz:

1- Onlardan biri; «الم» hakkında şöyle demiştir: *"Elif"*in mânâsı «أنا الله أعلم» Yani: *"Allah, Muhammed'e ısınıp onu peygamber olarak gönderdi." "Lâm"*ın mânâsı: «لامه الجاهدون وأنكروه» Yani: *"Inatçılar onu kınayıp inkâr ettiler." "Mîm"*in mânâsı: «ميم الجاهدون المنكرون» Yani: *"İnkârcı nankörler (inatçılar) birsâma yakalandılar."* «ميم» kelimesi, birsâm,

27) Bunu, Buharî ve Tirmizî nakletmiştir.

28) İşârî tefsir kitaplarının en önemlilerinden bazıları şunlardır: Tus-terî'nin, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm"i (basılmış); Ebu Abdurrahman es-Sülemî es-Sôfî'nin, "Hakâiku't-Tefsîr"i (el yazması); Ebu Muhammed eş-Şîrâzî'nin, "Arâisu'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'ân"ı (basılmış); Necmüd-din Dâye ve Alâüddîn es-Semtânî'nin, "et-Te'vîlâtu'n-Necmiyye"si (el yazması) ve İbniArabî'ye nisbet edilen tefsir (basılmış).

yani zâtu'l-cenb anlamına gelen «الْسَّوم» dandır. Bu hastalığa yakalanan kimse saçma sapan konuşur.

2- Birisi de; «حم عسق» hakkında şöyle demiştir: *"Hâ"* «حَرْبٌ عَلِيٌّ وَمُعَاوِيَة» Yani: *"Ali ve Muaviye'nin harbi"* *"Mîm"* «الْمَرْوَانِيَّة» *"Ümeyye oğullarından Mervan'a nisbettir."* *"Ayn"*: «وِلَايَةُ الْعَبَّاسِيَّة» *"Abbasıyye velâyeti."* *"Sîn"*: «وِلَايَةُ السُّفْيَانِيَّة» *"Süfyâniyye velâyeti."* *(Kâf)*: «قُدْرَةٌ مَهْدِي» demektir.

3- İbni Fûrek; «وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي» *"Fakat kalbim iyice yatışsın diye..."* (Bakara, 260) anlamındaki âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "İbrahim'in bir arkadaşı vardı. Onu, *"kalbim"* diye vasıflandırmıştır. Yani: Bu dost, şu müşâhedeyi gözüyle gördüğü zaman ona iyice yatışsın, güvensin, diye."

4- Ebu Muaz en-Nahvî: «الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا» *"Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur."* (Yâsîn, 80) âyeti hakkında şöyle demiştir. Yani: İbrahim'den nûr çıkaran O'dur. Bu nûr, Muhammed (s.a.v.)'dir. «فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ» *"İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz."* Yani, siz, dini ondan alıyor-sunuz.

En Meşhur Tefsir Kitapları

İslâmî kütüphaneler; rivayet tefsiri kitapları, rey tefsiri kitapları ve çağdaş tefsir kitapları ile dolup taşmaktadır. Bu kitapların bazısı, okuyuculardan gördükleri ilgi bakımından bazısından daha meşhurdur.

Rivayet tefsiri hakkında yazılmış en meşhur kitaplar

1- İbni Abbas'a nisbet edilen tefsir
2- İbni Uyeyne'nin tefsiri.

3- İbni Ebî Hâtim'in tefsiri.

4- Ebu'ş-Şeyh İbni Hibbân'ın tefsiri.

5- İbni Atıyye'nin tefsiri.

6-Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin, "Bahru'l-Ulûm" adlı tefsiri.

7- Ebu Ishak'ın, "el-Keşşâf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân" adlı tefsiri.

8- İbni Ceerîr et-Taberî'nin, "Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân" adlı tefsiri.

9- İbni Ebî Şeybe'nin tefsiri.

10- el-Begavî'nin, "Meâlimu't-Tenzîl" adlı tefsiri.

11- Ebu'l-Fidâ Hafız İbni Kesir'in, "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm" adlı tefsiri.

12- Seâlebî'nin, "el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân" adlı tefsiri.

13- Celaleddin es-Süyûtî'nin, "ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr" adlı tefsiri.

14- Şevkânî'nin, "Fethu'l-Kadîr" adlı tefsiri.

Bunlardan bazısını aşağıda tanıtacağız.

1- İbni Abbas'ın tefsiri

İbni Abbas (r.a.)'a tefsirde büyük bir önem verilir. *"Tenvîru'l-Mıkyâs min Tefsîri Ibni Abbas"* adıyla Mısır'da defalarca basılmıştır. Bu tefsiri, "el-Kâmûsu'l-Muhît" sahibi, Ebu Tâhir Muhammed İbni Yakub el-Fîrûzâbâdi eş-Şâfiî toplamıştır.

İbni Abbas, hakkıyla, *"Kur'an'ın tercümanı"*dır. Ömer İbni Hattab, onun tefsirine güvenir ve kendisine değer verip yüceltirdi. İbni Abbas, Kur'an'ın, Tevrat ve İncil ile uyuştuğu bazı yerlerde, Ehl-i Kitab'dan alıntı yapmıştır. Ancak bu, az mikdarda olup sınırlıdır.

Prof. Goldziher, "el-Mezâhibu'l-İslâmiyye fî Tefsîri'l-Kur'ân" adlı kitabında onu, Ehl-i Kitab'dan geniş ölçüde bilgi almakla suçlamıştır. Ahmed Emîn de, "Fecru'l-İslâm"da bu kanâettedir. Muhammed Hüseyn ez-Zehebî, "et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn"[29] adlı

29) Bkz. c. 1, s. 72-73.

kitabında, her ikisine de cevab vermiştir.

İbni Abbas, diğer Sahabe gibi, İslâm'a gönül verip inanmış yahudi âlimlerinden, itikad ile ilgili veya dinin usûl ve fürûuna ilişkin bir şey sormazdı. Ancak bazı kıssalar ve geçmişle ilgili haberlerde, şüpheli olmayan doğru şeyleri kabul ederdi.

İbni Abbas, Arab dilini bildiği ve onun şiir divânını tanıdığı için, Kur'an lafızlarının mânâlarını anlamada, Arab şiirine başvurmasıyla seçkinleşmiş olup başkalarından farklı ve üstündür.

İbni Abbas'tan gelen rivayetler birden fazla ve çeşitlidir. Zayıflık ve sıhhat bakımından farklıdır. Âlimler bu rivayetleri araştırmışlar, sıhhat derecelerini açıklığa kavuşturmuşlar-dır. Bu rivayetlerin en meşhur tarîklarından bazıları şunlar-dır:

1- Muaviye İbni Salih'in, Ali İbni Ebî Talha'dan, onun da İbni Abbas'tan rivayetiyle gelen tarîk. Bu, ondan gelen tarîkların en iyisidir. Bu tarîk hakkında İmam Ahmed şöyle demiştir: *"Mısır'da Ali İbni Ebî Talha'nın rivayet ettiği, tefsir ile ilgili bir nüsha var. Bir kimse bu nüshayı görmek için Mısır'a gitse, bu yolculuğa değer."*(30)

Hafız İbni Hacer de şöyle demiştir: "Bu nüsha, Leys'in kâtibi Ebu Salih'in yanında idi. O, bunu Muaviye İbni Salih'den, o, Ali İbni Ebî Talha'dan, o da İbni Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu nüsha, Buharî'ye göre, Ebu Salih'den rivayet edilmiştir. Buharî, İbni Abbas'tan naklettiği açıklama ve tamamlamalarda bu nüshaya dayanıp güvenmiştir.

2- Kays İbni Müslim el-Kûfî'nin Ata İbnü's-Sâib'den, o, Said İbni Cübeyr'den, o da İbni Abbas'tan rivayetle gelen tarîk. Bu tarîk, Buharî ve Müslim'in şartına göre sahihtir.

3- Siyer yazarı İbni İshak'ın, Muhammed İbni Ebî Muhammed'den, onun da İkrime veya Said İbni Cübeyr'den, onun da İbni Abbas'tan rivayeti ile gelen bu tarîk çok iyidir (ceyyiddir), senedleri iyidir (hasendir).

4- İsmâîl İbni Abdurrahman es-Süddî el-Kebîr'in tarîkıdır. Bazan Ebu Mâlik'ten, bazan da Ebu Salih'ten, o da İbni Abbas'tan ri-

30) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 188.

vayet etmiştir. İsmail es-Süddî'de ihtilaf edilmiştir. O, Şiî mezhebinden bir tâbiî'dir. Süyûtî demiştir ki: "Sevrî ve Şu'be gibi bazı imamlar, Süddî'den rivayette bulunmuşlardır.Fakat Süddî'nin cem'ettiği tefsiri, Esbat İbni Nasr rivayet etmiştir. Cerh ve ta'dil âlimleri, Esbat üzerinde ittifak etmemişlerdir. Şu kadar var ki tefsirlerin en iyisi ve en üstünü Süddî'nin tefsiridir."[31]

5-Abdülmelik İbni Cüreyc'in, İbni Abbas'tan rivayetiyle gelen tarîk. Bu tarîk, dikkatle araştırılması gerekir. Çünkü İbni Cüreyc, tefsirinde rivayetlerin sıhhat derecelerine önem vermemiş, her âyet hakkında zikredilen sahih ve zayıf her rivayeti nakletmiştir.

6- Dahhâk İbni Müzâhim el-Hilâlî'nin İbni Abbas'tan rivayetiyle gelen tarîk. Bu, makbûl olmayan bir tarîktir. Çünkü Dahhâk'ın güvenirliğinde ihtilaf edilmiştir. Onun, İbni Abbas'a giden tarîkı munkatı'dır (senedi kesiktir). Çünkü o, İbni Abbas ile buluşmamıştır. Dahhâk tarîkına, Bişr İbni Ammâre'nin Ebu Ravk'dan riayeti ilave edilirse, Bişr'in zayıf râvî olmasından dolayı sened zayıf sayılır.

7- Atıyye el-Avfî'nin, İbni Abbas'tan rivayetle gelen tarîkı. Bu tarîk, makbul değildir. Çünkü Atıyye zayıf bir râvîdir. Tirmizî, bazı rivayetlerini hasen saymıştır.

8- Mukâtil İbni Süleymân el-Ezdî el-Horasânî'nin tarîkı. Mukâtil zayıf bir râvîdir. Çünkü o, Mücahid ve Dahhâk'tan tefsir dinlemediği halde, onlardan rivayette bulunmuştur. Birçokları onu yalancı saymış, hiç bir kimse onu güvenilir kabul etmemiştir. Onun, teşbih ve tecsîme inandığı yayılmıştır. Ahmed İbni Hanbel: "Mukâtil İbni Süleyman'dan bir şey rivayet etmem hoşuma gitmez." demiştir.

9- Muhammed İbnü's-Sâib el-Kelbî'nin, Ebu Salih'den, onun da İbni Abbas'tan rivayetiyle gelen tarîk.

Kelbî, tefsir ile meşhurdur. Onun hakkında: Âlimler, hadisinin terk edilmesi üzerinde icmâ etmişlerdir, güvenilir değildir, hadisi yazılmaz, denilmiştir. Onu bir cemaat, uydurmacılıkla itham edil-

31) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 188.

miştir. Bunun içindir ki Süyûtî, el-İtkân'da şöyle demiştir: "Buna, yani Kelbî'nin tarîkına, Muhammed İbni Mervân es-Süddî es-Sağîr'in rivayeti de katılsa, rivayet zinciri tamamiyle yalan olur."

İbni Abbas'a nisbet edilen tefsirden açıkça şu anlaşılır ki: Bu kitapta İbni Abbas'tan rivayet edilenlerin -her ne kadar hepsi değilse de- pek çoğu, Muhammed İbni Mervân es-Süddi es-Sağîr'in, Muhammed İbnü's-Sâib el-Kelbî'den, onu Ebu Sâlih'den, onun da İbni Abbas'dan rivayetiyle gelen tarîka dönüp dayanır.(32)

2- Taberî'nin, Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân'ı

İbni Cerîr et-Taberî, birçok ilimlerde üstünlük kazanmış ve asırların, nesillerin birbirine naklettiği büyük bir İslâmî miras bırakmış ulu imamlardan sayılır. Şu iki kitabı ile geniş bir şöhret kazanmıştır: Bunlardan biri; *"Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk"*, diğeri de: *"Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân"*dır. Bu iki eser, ilmî kaynakların en önemlilerindendir. Hatta onun tefsir hakkındaki kitabı, rivayet tefsiriyle ilgilenen müfessirlerce ilk kaynaktır.

İbni Cerîr'in tefsiri, büyük hacimli otuz cüz halindedir. Bu tefsir, yakın zamana kadar kayıp idi. Sonra Necd bölgesi emirlerinden, "Hâil" emîri Humûd İbni Abdurreşid'in özel kitaplığında, kendi mülkü arasında elyazması bir nüsha bulunduğu zaman Allah onun zuhurunu takdir etti. Bu tefsir kitabı, o nüsha esas alınarak, yakın zamandan beri basılmış bulunmaktadır. Böylece elimizde, rivayet tefsiri hakkında zengin bir kaynak bulunmuş oldu.

Bu, değeri büyük bir tefsirdir. Tefsir öğrenmek isteyen ondan müstağnî kalamaz.

Süyûtî demiştir ki: "Muhammed İbni Cerir'in tefsiri, tefsirlerin en büyüğü ve en yücesidir. Tefsirinde naklettiği kavillerin tevcihini yapar, aralarında tercihde bulunur, i'rabını yapar, ahkâm ile ilgili istinbatta bulunur. Bu yönleri ile o, öncekilerin tefsirlerinden üstündür."

Nevevî de demiştir ki: "Ümmet, Taberî'nin tefsiri gibi bir tefsir

32) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 189.

yazılmadığında icmâ etmiştir."[33]

Taberî'nin tefsiri, tefsir konusunda kâmil olarak bize ulaşmış en eski kitaptır. Çünkü ondan önceki tefsir çalışmalarından bize, bu kitapta bulunanlardan başka hiçbir şey ulaşmamıştır.

İbni Cerir'in, tefsirindeki metodu şudur: Kur'an'dan bir âyeti tefsir etmek istediği zaman; *"Allah Teâlâ'nın şu şu kavlinin tevili hakkında söz"* der. Sonra Sahabe veya Tâbiîn'e varan senedi ile, onlardan, rivayet tefsiri hakkında naklettiği şeyi şahid göstererek âyeti tefsir eder. Sadece rivayet etmekle yetinmez. Bilakis rivayet ettiği kavillerin tevcihini yapar, aralarında tercihde bulunur, eğer gerekiyorsa i'rabını yapar, bazı hükümler çıkarır.

Bazan senedi, kavrayışlı bir eleştirmen olarak eleştirir. İsnadın ricalinden bazısının güvenilir olduğunu bildirir, eleştirilmesi gerekeni eleştirir, doğruluğuna güvenmediği rivayeti reddeder.

İbni Cerîr, kıraetleri zikredip, tevcihleri ile ilgilenmiştir. Onun, kıraetler hakkında özel bir kitap yazdığı da söylenir.

İsrailî kıssalardan alınmış haberleri rivayet etmesiyle beraber, o çok kez bunları araştırır.

İbni Cerir, nakledilen rivayetler yanında lügavî isti'mallere de dayanır, eski şiirden şahid gösterir, nahvî mezheblere önem verir. Tanınıp bilinen Arab lügatına başvurur, fıkhî hükümleri bir müctehid olarak savunur. Âlimlerin kavillerini ve mezheblerini zikreder, bunlardan beğenip seçtiği görüşü alır.

Akaid meselelerini gereği gibi araştırıp tartışarak fırkala-ra ve kelamcıların mezheblerine cevab verir ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'i savunur.

Mısır'da, Dâru'l-Meârif (Meârif Yayınevi), Taberî'nin bu kitabını, iyi ve güzel bir baskı ile yayınlamıştır. Üstad Ahmed Muhammed Şakir, hadislerini tahric etmiştir. Fakat bu baskı, faydası büyük ve tahkîkine önem verilmiş olmakla beraber, tamamlanmamıştır.

---

33) Bkz. el-İtkan, c. 2, s. 190.

3- İbni Atıyye'nin, el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz'i

İbni Atıyye, Endülüs'ün meşhur kadılarındandır. Bir ilim ve fazilet evinde yetişti. Hadis, tefsir, lügat ve edebiyat ilimlerini bilen, keskin zekalı, iyi anlayışlı, büyük bir kadı olup, Mâlikî mezhebinin ileri gelenlerindendir. Tefsir hakkındaki kitabı, *"el-Muharraru'l-vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz"* diye adlandırılmıştır.

İbni Atıyye, tefsirinde, rivayet yoluyla gelen tefsiri araştırıp açıklamış ve ona, ilim ve feyz dolu ruhundan incelik ve itibar kazandıran şeyler giydirmiştir. Bu kitab, on büyük cilt halindedir. Bu güne kadar elyazması olarak devam edegelmiştir. Şeyh Muhammed ez-Zehebî[34], Dâru'l-Kütübi'l-Mısrî'de sadece dört cildi bulunduğunu bildirmiştir. Oysa ki kitabın şöhreti vardır ve müfessirlerden bir çoğu ondan nakil yapar. Bu kitab, edebî şahidlere ve nahvî sanata çok önem vermiştir. Ebu Hayyan, tefsirinin mukaddimesinde, İbni Atıyye'nin tefsiri ile Zemahşerî'nin tefsiri arasında karşılaştırma yapıp şöyle der: "İbni Atıyye'nin kitabı daha nakilci, daha toplu ve daha özlüdür. Zemahşerî'nin kitabı daha araştırıcı ve daha derine dalıcıdır."

İbni Teymiyye de bu iki kitab arasında bir karşılaştırma yapıp şöyle der: "İbni Atıyye'nin tefsiri, Zemahşerî'nin tefsirinden daha hayırlıdır. Nakil ve araştırma bakımından daha sahih ve bid'atlardan daha uzaktır. Her ne kadar bazı bid'atları içine almışsa da, yine de Zemahşerî'nin Keşşaf'ından çok daha hayırlıdır. Hatta belki de o, bu tefsirlerin en üstünüdür."

Yine İbni Teymiyye şöyle der: "İbni Atıyye'nin tefsiri ve benzerleri, Zemahşerî'nin tefsirine kıyasla, Sünnet ve Cemaat'e daha çok tâbi ve bid'atlardan daha sâlimdir. Şayet Selef'ten nakledilen, tefsirlerde mevcud olan sözlerini, olduğu gibi zikretmiş olsaydı, muhakkak ki daha iyi ve daha güzel olurdu. Çünkü o, çok kez, tefsirlerin en yücesi ve en değerlisi olan Muhammed İbni Cerir et-Taberî'nin tefsirinden nakil yapar. Sonra İbni Cerir'in Selef'ten naklettiğini bırakır, onu olduğu gibi nakletmez. Muhakkiklerin sözü sandığı

34) et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, c. 1, s. 340.

şeyleri zikreder. *"Muhakkikler"* ile o; -her ne kadar Ehl-i Sünnet'e, Mu'tezile'den daha yakın ise de- Mu'tezile'nin kendi asıllarını anlattıkları tarzda asıllarını anlatan kelâmcılardan bir taifeyi kasdetmektedir."[35]

4- İbni Kesir'in, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'i

İmamüddin Ebu'l-Fidâ İsmail İbni Amr İbni Kesîr, hafız olan büyük bir imamdır. İlmi, İbni Teymiyye'den almış ve görüşlerinden bir çoğunda ona tabi olmuştur. Âlimler onun, tefsir, hadis ve tarih konusunda çok geniş ilim sahibi olduğuna şehadet etmiştir. Tarih hakkındaki *"el-Bidaye ve'n-Nihaye"* adlı kitabı, İslâm tarihi için temel kaynaktır. Tefsir hakkındaki, *"Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm"*[36] adlı kitabı da, riva-yet tefsiri sahasında en meşhurlarındandır. İbni Cerir et-Taberî'nin tefsirinden sonra ikinci sırada gelmektedir. O, Allah'ın kelâmını, râvîlerine isnad edilen hadisler ve eserlerle tefsir eder. Gerektiğinde cerh ve ta'dîl yapar, bazı kavilleri bazısına tercih ederr. Bazı rivayetleri zayıf, diğer bazılarını sahih sayar.

İbni Kesir, çok zaman, rivayet tefsirlerinde bulunan, şe-riatın yasak edip caiz görmediği İsrailiyyât'a dikati çekmekle seçkinleşmiştir. O, âlimlerin, fıkhî hükümler hakkındaki kavillerini de zikreder ve bazan onların mezheblerini ve delillerini eleştirip tartışır.

İbni Kesir'in tefsiri, Begavî'nin *"Meâlimu't-Tenzîl"* adlı tefsiri ile beraber basıldığı gibi, dört büyük cilt halinde müstakil olarak da basılmıştır. Şeyh Ahmed Şakir, bu tefsiri, senedlerinden tecrid et-

35) Bkz. İbni Teymiyye'nin, Usûlü't-Tefsîr'deki mukaddimesi, s. 23.

36) İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü (Şimdiki İlahiyat Fakültesi), tefsir ve hadis dersleri öğretim üyesi merhum hocam Mehmed Sofuoğlu, "Tefsir Dersleri" adlı kitabında (s. 35), İbni Kesir tefsirinin esas adının; "Fethu'l-Beyân fî Makâsidu'l-Kur'ân" olduğunu kaydetmiştir. Ancak ben, bu ada başka bir yerde rastlamadım. Nereden aldığını keşke kita-bında belirtseydi.(A.E.)

tikten sonra, vefatından önce basılma-sı ile ilgilenmiştir.[37]

Dirayet tefsiri (rey ile tefsir) hakkında yazılmış kitapların en meşhurları

1- Abdurrahman İbni Keysân el-Esamm'ın tefsiri.

2- Ebu Ali el-Cübbâî'nin tefsiri.

3- Abdulcebbar'ın tefsiri.

4- Zemahşerî'nin, *"el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmızi't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Tenzîl"* adlı tefsiri.

5- Fahreddin er-Râzî'nin, *"Mefâtîhu'l-Gayb"* adlı tefsiri.

6- İbni Fûrek'in tefsiri.

7- Nesefî'nin, *"Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl"* adlı tefsiri.

8- Hâzin'in, *"Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl"* adlı tefsiri.

9- Ebu Hayyan'ın, *"el-Bahru'l-Muhît"* adlı tefsiri.

10- Beyzâvî'nin, *"Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl"* adlı tefsiri.

11- Celaleddin el-Mahallî ve Celaleddines-Süyûtî'nin, *"Celâleyn Tefsiri"*.

Celaleddin el-Mahallî, tefsirine, Kehf sûresinin başından başlayıp Nâs sûresinin sonuna kadar gelmiştir. Sonra Fatiha sûresine başlamış, onu tamamladıktan sonra ölmüş, Fatiha'dan sonrasını tefsir etmemiştir.

Celaleddin es-Süyûtî ise, Celaleddin el-Mahallî'den sonra gelip onun tefsirini tamamlamıştır. Bakara sûresinin tefsiri ile başlamış, İsrâ sûresinin sonuna kadar gelmiştir. Fatiha sûresinin tefsirini, Celaleddin el-Mahallî'nin tefsirine eklenmiş olması için onun sonuna koymuştur.

Çok kez bazı insanlar, bu taksimde hata ederler.

12- Kurtubî'nin; *"el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân"* adlı tefsiri.

---

37) İbni Kesir'in tefsiri, Türkçe'ye, biri; şerhli (16 cilt halinde), diğeri de; muhtasar olup (6 cilt halinde) tercüme edilmiştir. Altı ciltlik muhtasar tercümesi, Arif Erkan tarafından yapılmış olup, İst. Sağlam Yayınevi tarafından ikinci kez basılmıştır. (A.E.)

T.C.
E. Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Hatice Bayraktar Kütüphanesi

13- Ebu's-Suud'un; *"Irşâdu'l-Akli's-Selîm Ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm"* adlı tefsiri.

14- Alûsî'nin; *"Ruhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî"* adlı tefsiri.

Bunlardan bazılarını aşağıda tanıtacağız.

1- Râzî'nin, Mefâtîhu'l-Gayb'ı

Fahreddin er-Râzî, hem aklî ilimlerde ve hem de naklî ilimlerde uzmanlaşmış derin âlimlerdendir. Adını, uzak ülkelerde dillerde dolaştıran büyük bir şöhret kazanmıştır. Onun birçok eserleri vardır. *"Mefâtîhu'l-Gayb"* diye adlandırılan büyük tefsiri en önemli eserlerindendir.

Bu tefsir, sekiz büyük ciltir.[38] Söylenenlere göre; Fahreddin er-Râzî bu tefsiri tamamlamamıştır. Tefsirini yazmada en son vardığı yerde ve ondan sonra tefsiri kimin tamamladığı hakkında çeşitli görüşler vardır. Şeyh Muhammed ez-Zehebî bunu açıklayıp şöyle diyor: "Benim söyleyebileceğim, bu karışık mesele için pek az bir şeydir. O da şudur ki; İmam Fahreddin er-Râzî, bu tefsirini Enbiyâ sûresine kadar yazmıştır. Ondan sonra Şihabu'd-Dîn el-Hûbî gelip bu tefsiri tamamlamaya girişmiştir. Fakat o, bu tefsiri tamamlamamıştır. Ondan sonra Necmeddin el-Kumûlî gelip onun geri kalanını tamamlamıştır. Nitekim el-Hûbî onu sonuna kadar tamamlamış ve el-Kumûlî de, el-Hûbî'nin yazdığından başka bir tamamlama yazmış olabilir. Keşfü'z-Zünûn sahibinin ibaresinden anlaşılan da budur."[39]

Bu tefsiri okuyan, metod ve yöntemde bir farklılık bulmaz, asıl ile tamamlamayı ayırd edemez.

Fahreddin er-Râzî, Kur'an âyetleri ile sûreleri arasındaki münasebetleri beyan etmeye önem verir. Çok kez sözü, riyâzî,

38) Bu tefsir Türkçe'ye, her biri yaklaşık (500) sayfa olmak üzere, 24 cilt halinde, dört kişilik mütercim hayeti tarafından tercüme edilmiş ve Ankara'da Akçağ Yayınevi tarafından yayınlanmıştır.

39) Bkz. et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, c. 1, s. 293.

tabiî, felekî ve felsefî ilimlere ve aklî, felsefî istidlâller tarzında ilâhiyat konularına getirir. Fakihlerin mezheblerini zikreder. Bunların çoğuna tefsir ilminde ihtiyaç yoktur.

Onun bu kitabı, ilm-i kelâm, evren ve doğa ilimleri hakkında ilmî bir ansiklopedidir. O, bu özelliği ile, Kur'an-ı Kerim için bir tefsir olma önemini kaybetmiştir.

2- Ebu Hayyan'ın; el-Bahru'l-Muhît'i

Ebu Hayyan el-Endelûsî, el-Gırnâtî, fevkalâde lügat bilgisine sahipti. Tefsir, hadis, terâcim-i ricâl ve onların tabakalarını bilmede ve özellikle de Mağribîler hakkında geniş bilgi sahibi idi. Onun bir çok eserleri vardır. En önemlisi: *"el-Bahru'l-Muhît"* adlı tefsiridir.

Bu tefsir, on büyük cilt halinde basılmış olup, ellerde dolaşmaktadır. Ebu Hayyan, tefsirinde, i'rab vecihlerini ve nahiv meselelerini zikretmeye önem verir. Bu konuya geniş yer ayırıp, nahivciler arasındaki ihtilafı zikreder, tartışıp çekişir. Öyle ki bu kitab, tefsir kitaplarından çok, nahiv ki-taplarına daha yakın olmuştur.

Ebu Hayyan tefsirinde, Zemahşerî'nin ve İbni Atıyye'nin tefsirlerinden çokca nakil yapar. Özellikle de nahiv meseleleri ve i'râb vecihleri ile ilgili şeyleri nakleder ve bunları reddetmek için çokça araştırır. Her ne kadar Zemahşerî'yi; Kur'an'ın belagatını ve onun beyan kuvvetini açıklamadaki yüksek maharetinden dolayı yüceltirse de, bazan ona sert hamleler yapar.

Ebu Hayyan, Zemahşerî'nin itizallerinden hoşlanmaz. Onları eleştirip dolaylı bir üslûb ile reddeder. Nakillerinin çoğunda, *"et-Tahrîr ve't-Tahbîr li akvâli Eimmeti't-Tefsîr"* adlı kitaba dayanır. Bu kitab, onun şeyhi: İbnü'n-Nakhib diye tanınan Cemâlüddin Ebu Abdullah Muhammed İbni Süleyman el-Makdısî'nin eseridir. Ebu Hayyan, onun, tefsir ilmi hakkında yazılmış en büyük kitab olduğunu, sayısının yaklaşık yüz büyük kitaba eriştiğini zikreder,

3- Zemahşerî'nin; Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl'i

Zemahşerî; nahiv, lügat, edebiyat ve tefsirde eşsiz, deha sahibi bir âlimdir. Onun arapça hakkındaki görüşlerinin asalet ve inceliğine lügat âlimleri şehadet ederler.

Zemahşerî; Mu'tezile itikadında ve Hanefî mezhebindendir. *"el-Keşşâf"* adlı tefsirini, itikadını ve mezhebini destekler nitelikte yazmıştır.

Zemahşerî'nin tefsirindeki itizalî görüşleri, uzmanlığını, deha ve maharetini göstermektedir. O, Mu'tezile'yi desteklemek ve hasımlarını reddetmek için, âyetin mânâsından uzak olan işaretler getirir. Fakat o; belagat, beyan, edebiyat, sarf ve nahiv ilimlerini iyi bildiği için, lügavî sahada, Kur'an'ın güzelliğini, büyüleyici belagatını açığa çıkarmıştır. Tefsiri, zengin bir lügavî kaynaktır. O, tefsirinin mukaddimesinde bunu belirtip şöyle der: "Tefsiri incelemeye girişen bir kimse onun hakikatlarından bir şey anlayıp öğrenemez. Ancak Kur'an'a mahsus olan şu iki ilimde, yani meânî ve beyan ilimlerinde üstün olan, bunları uzun zaman sükûnetle araştırıp yorulan, Allah'ın hüccetinin inceliklerini bilmek için bunların kaynaklarını araştırmada emek ve çaba harcayan, Resulullah'ın mucizesini açıklamayı şiddetle arzu eden kişi, diğer ilimlerden de nasib aldıktan, tahkîk ve hıfzı cem'ettikten, çok mütalaalar, uzun müracaatlar yaptıktan, i'rab ilminde maharetli olduktan sonra, bütün bunlarla beraber yumuşak huylu, akıllı ve zekî olmasıyla ancak bunları anlayıp kavrayabilir."

İbni Haldun, Mukaddime'sinde, lügat, i'rab ve belagat bilgisine daha çok önem veren tefsirlerden söz ederken, Zemahşerî'nin *"el-Keşşâf"* adlı kitabını da tahlil edip şöyle der: "Bu fenni içeren tefsirlerin en güzeli, Irak'ın Harizm ülkesi halkından olan Zemahşerî'nin Keşşâf adlı eseridir. Fakat bu tefsiri yazan Zemahşerî, akâidde Mu'tezilî'dir. O, Kur'an'ın âyet ve belagatlerini, kendi fâsid mezhebinin usûl ve kaidelerine göre açıklar, delillerini kendi mezhebi bakımından ileri sürer. Zemahşerî bu suretle, Ehl-i Sünnet'ten olan

bilginler-den ayrılmaktadır. Onun, dil ve belagat hususunda uzman olduğu, bilginler tarafından itiraf edilmekte ise de, onun bu eserinde gizlenen Mu'tezile mezhebi fikirlerine kaymaları ihtimali göz önünde bulundurularak halka onun bu tefsirini okumaktan sakınmaları tavsiye olunmaktadır. Onun tefsirini okuyacak kimse, Ehl-i Sünnet mezheb ve akîdelerini ve delillerini iyice kavramış ve şüphesiz olarak Mu'tezilîlik âdetlerinden sakınabilecek seviyede ise, dil ile ilgili olan birçok değerli ve nefis bilgileri içine aldığı için, bu tefsiri okumayı ganimet bilmelidir. Bu son yüzyıllar içinde yetişmiş Iraklılardan birine ait bir telif bize ulaştı. Bu kitabı, Acem Irak'ındaki Tebrîz halkından Şerâfeddin Tayyibî yazmış. Eserinde Zemahşerî'nin bu kitabını şerh etmiş; lafızlarını araştırmış, itizâlî görüşlerini çürüten ve Kur'an'ın belagatinin, Mu'tezile fikirlerine göre değil, ancak Ehl-i Sünnet'in fikirlerine uygun olarak açıklanabileceğini belirten deliller getirmiş, pek güzel fikirler ortaya atmış, belagatin dal ve budaklarında ondan üstün olduğunu isbat etmiştir. Her bilginin fevkinde daha iyi bilen bir bilgin vardır."(40).

Yeni asırda yazılan tefsir kitaplarının en meşhurları

İlk müfessirler, tefsir kitaplarına menkul ve makul olan bilgilerden nasiblerini vermişlerdir. Lügavî, belâgî, nahvî, fıkhî, mezhebi, kevnî ve felsefî konuları çokça araştırmışlar-dır. Sonra istek ve gayretler gevşemiş, onlardan sonra ihtisar ve nakil yapan veya eleştiri ve tercih yapan kimseler gelmiştir.

Yani çağda ilmî kalkınma asrı gelince, kapsadığı şeyler arasına "tefsîr"i aldı.

1- Şeyh Tantavî Cevherî'nin; el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân'ı

Şeyh Tantavî Cevherî, evrenle ilgili tuhaf ve şaşılacak şeylere

40) Bkz. İbni Haldun, Mukaddime, s. 491.

pek düşkündü. Mısır'da, Dâru'l-Ulûm medresesinde müderris idi. Kur'an'ın bazı âyetlerini öğrencilerine tefsir ediyordu. Nitekim bazı gazetelerde de bu konularda yazılar yazıyordu. Sonra "el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân" adlı tefsiri çıktı.

Cevherî, bu tefsirinde, tabiat ilimlerine ve yaratıklardaki şaşılacak şeylere büyük önem verir ve tefsirinde; Kur'an'daki ilimlerle ilgili 750'den fazla âyet bulunduğunu bildirir ve müslümanları, tabiat ilimlerini gösteren Kur'an âyetleri hakkında düşünmeye ve onları, bu ilimlerde bulunan şeylerle amel etmeye teşvik eder. Bu ilimleri, çağımızdaki diğer ilimlere, hatta dinin farzlarına bile üstün tutar. O, şöyle der: "Atalarımızın, miras âyetleri hakkında yaptıklarını, biz, tabiat ilimleri hakkındaki âyetlerde niçin yapmadığımızı bir bilseydim. Fakat ben diyorum ki: Elhamdülillah, Allah'a hamd olsun! Sen, bu tefsirde ilimlerin hülasalarını okuyorsun. Bunları okuyup incelemek, ferâiz ilmini okuyup incelemekten daha faziletlidir. Çünkü farâiz ilmi, farz-ı kifayedir. Bu ilimler ise, Allah'ı daha çok bilip tanımak için, gücü yeten herkese farz-ı ayndır."

Cevherî, bundan gurura kapılıp eski müfessirleri kınamaya yönelir ve şöyle der: "Bizim, Kur'an tefsirine dahil ettiğimiz bu ilimleri, İslâm âlemindeki küçük fakihlerden bazı mağrur cahiller ihmal etmişlerdir. İşte bu devir, inkılâb zamanıdır, hakîkatların zuhurudur. Allah, dilediğini doğru yola iletir."

Müellif, kitabına bazı şeyler katıyor, tefsirine bitki ve hayvanların resimlerini ve tabiat manzaralarını ve sanki o, tabiat ilimlerini öğreten bir okul kitabı imiş gibi, ilimlerin deneylerini koyuyor. Bazı dinî gerçekleri, Eflâtun'un "Cumhuriyet" adlı kittabında ve İhvan-ı Safâ'nın risalelerinde gelen bilgilerle açıklıyor, matematik ilmini kullanıyor, âyetleri yeni ilmî nazariyelere uygun biçimde tefsir ediyor.

Şeyh Tantavî Cevherî, bizim nazarımızda, bununla tefsire tam bir kötülük etmiştir. Uygunsuz pek kötü bir iş yapmıştır. Oysa ki kendisi iyi bir iş yaptığını sanmaktadır. Bilgili ve kültürlü

kişilerden bir çoğu katında tefsiri kabul görmemiştir. Çünkü bu tefsirde, âyetleri başka mânâlara yormada zorlanma vardır. Bunun içindir ki bu tefsir, Fahreddin er-Râzî'nin tefsirinin vasıflandığı şeyle vasıflanıp, bunun hakkında da *"İçinde tefsirden başka herşey var"* denmiştir.

2- Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ'nın; Tefsîru'l-Menâr'ı

Şeyh Muhammed Abduh, mübarek ilmî bir kalkınma yürütüp öğrencileri içinde meyvelerini verdi. Bu kalkınma İslâmî anlayışa, İslâm'ın toplumsal kavramlarını anlamaya ve bu dinin, çağdaş hayatın müşkilleri için ilaç olmasına da-yanır. Bu işin çekirdeği, Cemaleddin el-Afgânî'nin hareketi içinde başladı. Şeyh Muhammed Abduh, onun öğrencisidir. Şeyh Muhammed Abduh, Ezher Üniversitesi'nde tefsir ders-leri veriyordu. Öğrenci ve müridlerinden olan bir çok kişi onun derslerine devam etmiştir. Şeyh Reşîd, bu derslere insanların en devamlı ve bu dersleri alıp zabtetmeye onların en istekli olanı idi. Şeyh Muhammed Abduh'un ilmine hakkıyla ilk vâris idi. Bunun semeresi, *"Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm"* diye adlandırdığı ve çıkardığı *"el-Menâr"* dergisine nisbetle, *"Tefsî-ru'l-Menâr"* diye meşhur olan tefsirinde göründü.

Reşîd Rızâ'nın tefsiri, Kur'an'ın başından başlayıp ﴿رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ﴾ *"Ey Rabbim! Mülkten bana (nasibimi) verdin ve bana (rüyada görülen) olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen, dünyada da, ahirette de benim sahibimsin. Beni müslüman olarak öldür ve beni salihler arasına kat!"* (Yûsuf, 101) âyetine kadar geldi. Sonra Kur'an tefsirini tamamlamadan önce onu ölüm yakaladı. Tefsirinden bu kadarı, büyük hacimli (12) cild halinde basıl-mıştır.

Bu eser, ümmetin, Sahabe ve Tâbiîn'den olan geçmişlerinden yapılan nakil ile ve Arab dilinin üslûblarıyla ve Allah'ın ictimaî sünnetleriyle zengin bir tefsirdir. Âyetleri güzel bir üslûb ile şerh eder, mânâları kolay bir ibare ile açıklar. Müşkillerden birçoğunu izah eder. İslâmın çevresinde uyandırılan hasımlarının şüphelerini

reddeder. Toplumsal hastalıkları, Kur'an'ın hidayeti ile tedavi eder.

Şeyh Reşîd, bu tefsirdeki hedefini şöyle açıklar: *"İnsanları, hem dünya hayatlarında ve hem de ahiret hayatlarında, içinde mutlulukları bulunan şeylere irşad eden bir din olması bakımından Kur'an'ı anlatmaktır."*

3- Seyyid Kutub'un; Fî Zilâli'l-Kur'ân'ı

Şehid Hasan el-Bennâ'nın yürüttüğü İhvan-ı Müslimîn hareketi, şüphesiz, çağdaş İslâmî hareketlerin en büyüğüdür. Hasımlarından hiç biri, onun, bütün İslâm âleminde meydana getirdiği yüksek faziletini inkâr edemez. O, müslüman gençliğin güçlerini; İslâm'ın hizmetine, şeriatını üstün kılmaya, kelimesini yüceltmeye, şerefini bina etmeye ve onu, kuvvetine tekrar kavuşturmaya çekmiştir.

Bu cemaat üzerinde meydana gelmiş olaylar hakkında her ne denirse densin, onun fikrî eserini hiç bir insan inkâr edemez.

Bu cemaatin içinden eşsiz bir âlim, zekî ve keskin görüşlü bir düşünür olan şehid Seyyid Kutub ortaya çıktı. İslâm düşüncesini felsefileştirdi. Onun doğru kavramlarını açık seçik bir biçimde ortaya koydu. Bu zat, inancı uğrunda idam edilerek, Rabbine şehid olarak kavuştu ve geriye fikrî mirasını bıraktı. Tefsirinin adı: *"Fî Zilâli'l-Kur'ân"*dır. Yani "Kur'an'ın gölgesinde" demektir.

Bu kitab, Kur'an'ın ışığında ve İslâm'ın hidayetinde yaşamak için kâmil bir tefsirdir. Müellifi, Kur'an-ı Hakîm'in gölgesinde yaşamıştır. Nitekim bu, onu adlandırmasından anlaşılmaktadır. O, Kur'an'ın tatlılığını hissetmekte ve duygularını doğru bir biçimde ifade etmektedir. Tefsirinde şu sonuca varmıştır: *İnsanlık bugün, yıkıcı ideolojilerin zaman zaman çatışmaları sebebiyle bedbaht olup, onun kurtuluşu ancak İslâm ile mümkündür.*

Mukaddimesinde şöyle diyor: "Kur'an'ın gölgesindeki hayat fetretinden, şu kat'î ve kesin bilgiye eriştim ki, bu dünya için salâh, bu beşeriyet için rahat ve bu insan için gü-ven, rif'at, bereket, te-

mizlik ve evrenin kanunları ve hayatın fıtratı ile uyum içinde olmak ancak Allah'a dönmekle mümkündür.

Allah'a dönmenin; -Fî Zılâli'l-Kur'an'da tecelli ettiği gibi- ancak bir tek sureti ve bir tek yolu vardır. O da, hayatın hepsiyle, Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın beşeriyyet için çizdiği Allah'ın yoluna dönmektir. Bu da, beşeriyyetin hayatında sadece bu Kitab'ı hâkkim kılmak ve beşeriyyetin bütün işlerinde hüküm için sadece ona başvurmaktır. Aksi halde yeryüzünde fesad çıkar, insanlar bedbaht olur, pisliğin içine başaşağı düşer, Allah'ı bırakıp hevaya tapan cahiliyet devri gelir. *"Eğer sana icabet etmezlerse bil ki onlar sırf kendi hevaları peşinde gidiyorlar. Halbuki Allah'tan doğru bir delil getirmeksizin sırf kendi hevası peşinde gidenden daha sapkın kim olabilir? Şüphesiz ki Allah, zalim bir kavme hidayet vermez."* (Kasas, 50)

Hüküm için Allah'ın Kitab'ındaki yoluna başvurup onu hakem kabul etmek, ne nafile, ne tetavvu' ve ne de ihtiyarîdir. O ancak imandır. *"Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur."* (Ahzab, 36) *"Sonra da seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy; bilmeyenlerin isteklerine uyma. Çünkü onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda vermezler. Doğrusu zalimler birbirlerinin dostlarıdır; Allah da takva sahiplerinin dostudur."* (Câsiye, 18-19)"[41]

Seyyid Kutub, tefsirinde bu hareket noktasından yola çıkmıştır. O, önce sûrenin mukaddimesinde bir başlangıç yapar. Sûrenin cüzleri arasında irtibat kurar. Sûrenin hedeflerini ve maksatlarını açıklar. Bundan sonra tefsire başlar. Sahih olan nakli zikreder. Geçici işaret ile yetinerek, lügavî araştırmalardan kaçınır. Anlayışı uyandırmaya, kavramları tashih etmeye ve İslâm'ı hayata bağlamaya yönelir.

Kitâb, sekiz cilt halindedir. (Türkçeye 16 cilt halinde, iki ayrı tercümesi yapılmıştır.) Sayılı yıllarda, bir çok kez basılmıştır. Çünkü kültürlü aydınlar katında büyük revac bulmuştur. Bu tefsir, çağdaş müslümanın müstağni kalamayacağı, çok güzel, ictimaî ve fikrî bir servettir.

41) Bkz. Fî Zılâli'l-Kur'ân, c. 1, s. 8.

4- Şâtî'nin kızı Âişe Abdurrahman'ın; et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm'i

Arab edebiyatından ve ictimaî düşünceden nasiblerini almış çağdaş kadınlarımızdan biri de, Şâtî'nin kızı diye tanınmış olan Dr. Âişe Abdurrahman'dır.

Kahire'de, Edebiyat Fakültesi'nde ve Kız Eğitim Fakültesi'nde öğretim üyeliği görevi aldı. Verdiği derslerde, Kur'an'ın bazı kısa sûrelerinin tefsirini ele aldı. Bu inceleme, *"et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'ân"* adıyla basılmıştır.

Şâtî'nin kızı, tefsirinde Arapça beyana önem verir. Edebî ve lügavî hayatımızdaki müşkillerimizi çözümlemek için bu yola girdiğini ve uluslararası birçok konferansta, özellikle 1964 yılında Hindistan'daki uluslararası müsteşrıklar konferansında bundan söz ettiğini mukaddimede zikreder.

İslâmî inceleme ve araştırmalar şubesinde katıldığı araştırma konusu, "Kur'an-ı Kerim'in beyânî tefsiri ışığında lügavî anlamdaşlık meselesi"dir.

Şâtî'nin kızı; edebiyat derslerinde, Kur'an-ı Kerim'e yönelmeyi bırakıp, *Muallekât, Nekâiz, Mufaddaliyyât* ve meşhur *Hamriyyât* ve *Hamâsiyyât* şiirleri ile meşgul olmayı kınıyor. Sonra şöyle diyor: "Biz, üniversitede bu değerli hazineyi, tefsir dersine bırakıyoruz. Bizim içimizde onu, şiir divanları ve beyan umerâsının nesri ile yetindiğimizi hâlis edebî inceleme sahasına nakletmeye çalışan pek az kimse vardır."

Beyânî tefsir, Şâtî'nin kızının yöneldiği maksadları tahkik için, sakıncası olmayan bir çalışmadır. O, bu konuda, Kur'anî belagat vecihleri ile ilgilenen tefsir kitaplarına dayanır ve bunları yüksek edebî bir ifade ile anlatır.(42)

42) Tefsirde tutulan bu yolun bazı sakıncaları şunlardır: Kur'an'ın meânî ve teşrîâtı, faziletli insanî hayatla ilgili hüküm ve esasları hakkındaki i'caz sırlarından olan müteaddid yönlerini ihmal etmek; Kur'anî metinden, şi'rî ve nesrî metin gibi edebî inceleme için bir madde olmak. Oysa ki edebî metinlerin incelenmesi, kültürlerinin farklı olmasına göre, şahıstan şahısa değişen lügavî zevke dayanır.

Fakihlerin Tefsirleri

Resulullah (s.a.v.) zamanında Sahabe, Arabî yaradılışlarıyla Kur'an'ı anlıyorlardı. Bir âyeti anlamakta zorlandıklarında Resulullah (s.a.v.)'e başvuruyorlar, Resulullah da bunu onlara açıklıyordu.

Resulullah (s.a.v.) vefat edip de Sahabe'nin fakihleri, Hulefa-i Râşidîn'in liderliği ile ümmeti yönlendirme işini üzerlerine alıp ve daha önce karşılaşmadıkları yeni meseleler ortaya çıkınca, Kur'an, yeni meseleler için şer'î hükümler çıkarmada onların sığınak ve dayanağı oldu. Bu hükümlerde genellikle bir görüş üzerinde icmâ ediyorlardı, fakat bazan da ihtilaf ettikleri oluyordu. Mesela, kocası ölen gebe kadının iddetinde ihtilaf etmeleri gibi: Onun iddeti, çocuğunu doğurmasına kadar mıdır, yoksa dört ay on gün geçmesi midir, yoksa bu iki süreden en uzun olanı mıdır? Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

"Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler." (Bakara, 234)

وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

"Gebe olanların bekleme süresi, yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır." (Talâk, 4)

Bu gibi durumlar az olup, ahkâm âyetlerini anlamadaki fıkhî ihtilafın başlangıcıdır.

Dört fakih imam devri geldiğinde, her imam kendi mezhebinde hükümler çıkarmak için bazı usüller edinmişti. Yeni meseleler dallanıp budaklanınca, bazı âyetlerdeki delâlet vecihleri farklı olduğu için onları anlamada ihtilaf vecihleri de çoğaldı. Ancak mezheb taassubu yoktu. Bir kimse, fakihin hak gördüğüne bağlanıyor, fakat hakkın başkasında olduğunu bildiği zaman ona dönmeyi de

ayıp saymıyordu.

Taklîd ve mezhebî taassub asrı gelinceye kadar bu iş böylè devam etti. İmamlara tâbi olanlar, onların mezheblerini açıklamak ve desteklemek için çaba harcamakla yetindiler. Bazan bunu, Kur'an âyetlerini, tercih edilmeyen uzak mânâlara yormakla yaptılar. Bundan da, Kur'an'daki ahkâm âyetlerine mahsus fıkhî bir tefsir doğdu. Bazan bu hususta mezheb taassubu şiddetleniyor, bazan da hafifliyordu.

Bu yol, yeni asra kadar birbirini takib edip geldi. Bu, *"fıkhî tefsir"* diye adlandırdığımız tefsir çeşididir. En meşhurları şunlardır:

1- Cessâs'ın, Ahkâmu'l-Kur'an'ı (basılmış).

2- Kiyyelherrâs'ın Ahkâmu'l-Kur'ân'ı (el yazması).

3- İbnu'l-Arabî'nin, Ahkâmu'l-Kur'ân'ı (basılmış).

4- Kurtubî'nin, el-Câmiu liahkâmi'l-Kur'an'ı (basılmış).

5- Süyûtî'nin, el-İklîl fi'stinbâti't-Tenzîl'i (el yazması).

6- et-Tefsîrâtu'l-Ahmediyye fi Beyâni'l-Âyâti'ş-Şer'iyye (Hindistan'da basılmıştır).

7- Şeyh Muhammed es-Sâyis'in, Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm'ı (basılmış).

8- Şeyh Mennâ el-Kattân'ın, Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm'ı (basılmış).

9- Şeyh Muhammed eş-Şankaytî'nin, Edvâu'l-Beyân'ı (basılmış).

Bunlardan bazılarını aşağıda tanıtacağız..

1- Cessâs'ın, Ahkâmu'l-Kur'ân'ı

Ebu Bekr Ahmed İbni Ali er-Râzî, kireççiliğe nisbetle *"el-Cessâs"*, yani kireççi diye tanınmış olup, hicrî dördüncü asırda Hanefî fıkhının imamlarındandır. *"Ahkâmu'l-Kur'ân"* adlı kitabı, özellikle Hanefîlerce, fıkhî tefsir kitaplarının en önemlilerindendir.

Müellif, bu kitapta, fer'î hükümlerle ilgili âyetlerin tefsiri ile yetinmiştir. Önce bir veya birkaç âyet getirir, sonra bunları, aynı mânâdaki rivayetten bir şeyle açıklar. Fıkhî meseleleri zikrederken, konuyla uzaktan veya yakından ilgisi olan bazı şeyleri de nak-

leder. Mezheb içindeki ihtilafları da anlatır. Öyle ki okuyucu, tefsir kitaplarından bir kitap değil, fıkıh kitaplarından bir kitap okuduğunu sanır.

Cessâs, Hanefî mezhebini, inatçı bir taassubla savunur. Bu onu, mezhebini desteklemek için âyetlerin tefsir ve tevilinde zorlanmaya sevk eder. Diğer mezheblerle tartışmada kırıcı ifadelerinden dolayı bazan okuyucuyu, okumaya devamdan nefret ettirecek biçimde tevilde aşırı gider.

Yine Cessâs'ın bu tefsirinden, onun akaidde Mutezile tarafına yöneldiği anlaşılmaktadır. Mesela; ﴿لاَ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ﴾ *"Gözler onu idrak edemez."* (En'âm, 103) âyeti hakkında şöyle der: *"Bunun mânâsı, gözler onu göremez, demektir. Bu, gözlerin görmesini nefyetmekle bir övünmedir.*

﴿لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ﴾ *"Onu ne uyku tutar, ne de uyuklama."* (Bakara, 255) âyeti de böyledir. Allah'ın kendisinden nefyetmesiyle övündüğü şey, bir isbat olup, zıddı zem ve naksdır (kötüleme ve eksikliktir). Nakîzını isbat kesinlikle caiz değildir. Kendisini gözlerin görememesi ile övününce onun zıddını ve nakîzını isbat etmek, kesinlikle caiz değildir. Çünkü bunda eksik bir sıfatın isbatı vardır. Bunun ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ *"Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır."* (Kıyamet, 22-23) âyetiyle tahsis edilmiş olması caiz değildir. Çünkü *"nazar"*, çeşitli mânâlara ihtimalli olan bir kelimedir. Sevab beklemek bunlardan biridir. Nitekim Selef'ten olan bir cemaatten de böyle rivayet edilmiştir. Bu, tevile ihtimalli olunca, kendisinde tevil için cevaz bulunmayan şey üzerine, bununla itiraz caiz değildir. Allah'ı görme hakkında rivayet edilen haberler sahih olsa bile, bunlardan maksad ilimdir, yani bilmektir. Bu, hiç şüphe götürmeyen zaruret ilmidir. Onda şüphe bulunmaz. Çünkü ruyetin, ilim anlamında olduğu lügatta meşhurdur."[43]

Bu kitap, üç cilt halinde basılmış olup, ehl-i ilim arasında dolaşmaktadır ve Hanefî fıkhının kaynaklarındandır.

43) Bkz. c. 3, s. 5.

2- *İbnü'l-Arabî'nin, Ahkâmu'l-Kur'ân'ı*

Ebu Bekr Muhammed İbni Abdullah İbni Muhammed İbni Abdullah İbni Ahmed el-Meâfirî el-Endelûsî el-İşbîlî, Endülüs'ün derin âlimlerinin ileri gelenlerindendir. Mâlikî mezhebindendir. *"Ahkâmu'l-Kur'ân"* adlı kitabı, Mâlikîlerce, fıkhî tefsir için en önemli kaynaktır.

İbni Arabî, tefsirinde, insaflı ve mu'tedil bir adamdır. Mezhebi için pek fazla taassubu yoktur. Mâlikî bir müctehidden sâdır olan ilmî her hatayı görmemezlikten gelirse de, Cesssâs'ın yaptığı gibi, muhaliflerin görüşlerini çürütmede zorlanmaz.

O, ahkâm âyetleri ile yetinerek, ele aldığı âyetin tefsirinde âlimlerin görüşlerini zikreder. Müteaddid mezheblerdeki muhtelif ihtimallerini beyan eder. Âyetin tefsirinde her meseleye müstakil bir başlık koyar. Mesela: *Birinci mesele... Ikinci mesele, der...* böylece devam eder. Bazan muhaliflerine sert cevab verir. Mesela: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ» *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi... yıkayın."* (Mâide, 6) âyetinin tefsirinde şöyle der: "Onbirinci mesele «فَاغْسِلُوا» *"Yıkayın"* kavlidir. Şâfiî, gaslin, yani yıkamanın, yıkanan uzvu ovmadan, üzerine suyun dökülmesi sanmıştır. Muhakkak ki biz bunun fesadını hilaf meselelerinde ve Nisâ sûresinde açıkladık ve gaslin, yani yıkamanın, suyu yürütmekle beraber elin veya el anlamında olan şeyin dokunması olduğunu tahkik ve tasdik ettik."(44)

İbnü'l-Arabî, tefsirinde, ahkâm çıkarmak için lügata başvurur. İsrailiyyât'tan kaçınır. Zayıf hadisleri eleştirmeye girişir ve onlardan sakınıp kaçınır. Bu kitabın birçok baskıları yapılmıştır. İki büyük cilt ve dört cilt halinde yapılmış müteaddid baskıları vardır. Âlimler arasında bu kitabın itibarı büyüktür.

3- *Ebu Abdullah el-Kurtubî'nin, el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân'ı*

Ebu Abdullah Muhammed İbni Ahmed İbni Ebî Bekr İbni Ferh

44) Bkz. c. 1, s. 232.

el-Ensârî, el-Hazrecî, el-Endelûsî, Mâlikî âlimlerinden eşsiz bir âlimdir. Onun birçok eserleri vardır. En meşhuru, tefsir hakkındaki *"el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân"* adlı kitabıdır.

Kurtubî, tefsirinde sadece ahkâm âyetlerini tefsir etmekle yetinmez. O, Kur'an'ı başından sonuna kadar ardarda tefsir eder. Nüzûl sebeblerini zikreder, kıraetleri ve i'rabı açıklar, garîb lafızları şerh eder, kavilleri sahiblerine izafe eder, müfessirlerin kıssaları ve tarihçilerin haberlerinin birçoğun-dan kaçınır. Önceki güvenilir âlimlerden, özellikle ahkâm kitapları yazanlardan nakil yapar. İbni Cerir et-Taberî, İbni Atıyye, İbni Arabî, Kiyelharrâs ve Ebu Bekr el-Cessâs'dan nakleder.

Kurtubî, ahkâm âyetlerini araştırmaya dalar, hilaf meselelerini zikreder, her görüşün delillerini anlatır ve bunlar üzerine açıklama yapar.

Mâlikî mezhebi için taassubu yoktur. Kendi mezhebi olduğu halde inatçı ve tutucu değildir. Mesela; «أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ» *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."* (Bakara, 187) âyetinin tefsirinde, bu âyetin meselelerinden onikinci meselede, Ramazan'ın gündüzünde unutarak yiyen kimsenin hükmü hakkında âlimlerin ihtilafını ve Mâlik'ten, onun orucu bozulduğu ve kaza etmesi gerektiği hakkında nakledilen rivayeti zikrettikten sonra şöyle der: "Mâlik'ten başkasına göre, orucunu unutarak yeyip içen hiç kimsenin orucu bozulmuş değildir. Ben derim ki: Sahih olan budur. Çoğunluk da bunu söylemiştir. Unutarak yeyip içen kimseye kaza gerekmez. Çünkü onun orucu tamdır. Nitekim Ebu Hureyre şöyle demiştir: Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: *"Oruçlu unutarak yer ve unutarak içerse, o ancak Allah'ın kendisine gönderdiği bir rızıktır. Orucu kaza etmesi gerekmez."* (45)

Görülüyor ki, Kurtûbi, bununla kendi mezhebine muhalefet edip, diğerlerine insaflı ve adaletli davranıyor. Kurtubî, aynı zamanda sapık fırkalara da karşılık verir. Mu'tezile, Kaderiyye, Râfızîler, filozoflar ve mütasavvıfların aşırı gidenlerini reddeder.

45) Bkz. c. 2, s. 322.

Fakat bunda da nâzik bir üslub kullanır. Bazan insaf ve adaleti onu, İbni Arabî'nin hücum ettiği muhalifleri savunmaya iter. Onun İslâm âlimlerine karşı sert ifadeler kullanmasını kınar. Eleştiri yaptığı zaman, eleştirisi, edeb ve iffet içinde nezih ve nazik bir biçimde olur.

"el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân" adlı kitabı, kütüphanelerden kaybolmuştu. Nihayet Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye basılmasını gerçekleştirip, okuyucuların istifadesine sundu.

Bazı Meşhur Müfessirlerin Hâl Tercümeleri
(Özgeçmişleri)

İbni Abbas

Nesebi ve hayatı: Abdullah İbni Abbas İbni Abdulmuttalib İbni Hâşim İbni Abdimenaf el-Kureşî el-Hâşimî, Resulullah (s.a.v.)'in amcasının oğludur. Anası, Ümmü'l-Fadl Lübâbe bintü'l-Hâris el-Hilâliyye'dir. Hicretten üç yıl öne, Haşimoğulları Şi'b'de iken doğdu. Hicretten beş yıl önce doğduğu da söylenmiştir. Birincisi daha doğrudur.

Abdullah İbni Abbas, Osman'ın emriyle onun öldürüldüğü yıl hacca gitmiştir. Sıffîn günü, Ali (r.a.)'in ordusunda sol kanatta idi. Hz. Ali onu Basra'ya vali tayin etmiştir. İbni Abbas orada Hz. Ali öldürülünceye kadar kalmış, sonra Abdullah İbni Haris'i Basra'da yerine bırakıp Hicaz'a gitmiştir. Hicretin altmış beşinci yılında Taif'te ölmüştür. Altmış yedi veya altmış sekiz yılında öldüğü de söylen-miştir. Çoğunluğa göre, sahih olan, hicri 68 yılında ölmüş olmasıdır.

Vâkıdî demiştir ki: Onun, Kureyşli müşrikler, Haşim-oğullarını Şi'b'de kuşattıkları zaman doğduğunda ve Resulullah (s.a.v.) vefat ettiği zaman onüç yaşında olduğunda imamlarımız arasında ihtilaf yoktur.

Mevkii ve ilmi: İbni Abbas; Kur'an'ın tercümanı, ümmetin bilgini ve müfessirlerin reisidir. Beyhakî, Delâil'de, İbni Mesud'un şöyle dediğini nakletmiştir: *"İbni Abbas, Kur'an'ın ne güzel tercümanıdır."*

Ebu Nuaym da Mücahid'in şöyle dediğini nakletmiştir: *"İbni Abbas, ilminin çokluğundan dolayı bahr, yani deniz diye adlandırılıyordu."*

İbni Sa'd da, sahih bir senedle, Yahya İbni Said el-Ensârî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: *"Zeyd İbni Sâbit öldüce, Ebu Hüreyre; bu ümmetin âlimi öldü, umulur ki Allah, İbni Abbas'ı ona halef kılar, dedi."*

İbni Abbas, yaşının küçük olmasına rağmen, ilmi ve anlayışı ile, Sahabe'nin büyükleri arasında yüksek mevki ve itibar kazanmıştır. Böylece Resulullah (s.a.v.)'in, onun için ettiği dua gerçekleşmiştir. Sahih rivayete göre, Resulullah (s.a.v.) onu bağrına basıp: *"Allah'ım! Ona hikmeti öğret"* diye dua etmiştir.

Begavî'nin Mu'cem'inde ve başkalarında rivayet edildiğine göre; Hz. Ömer, İbni Abbas'ı kendine yaklaştırıp: "Ben, Resulullah (s.a.v.)'in sana dua edip başını okşadığını gördüm ve: *"Allah'ım! Onu dinde fakih kıl, ona tevili öğret"* dediğini işittim." dermiş. Buharî, Said İbni Cübeyr'den, İbni Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir:

"Hz. Ömer (r.a.) beni, Bedir şeyhleri ile birlikte (sohbet ve danışma meclisine) alıyordu. Bu hâl, sanki, birilerinin ağrına gitmişti:

"— Bunu, niye bizimle birlikte cemaate alıyorsun, bizim onun kadar oğlanlarımız var?" diye Hz. Ömer'e tarizde bulundu. Hz. Ömer kendilerine:

"— Onun kimlerden olduğunu biliyorsunuz" diye cevap ver(ip geçiştir)di.

Bir gün beni çağırıp yine onlarla birlikte meclise aldı. Bu sefer, sırf beni(m liyâkatimi) onlara göstermek için çağırdığını anlamıştım. Hz. Ömer (r.a.):

"— Cenab-ı Hakk'ın, izâ câe nasrullâhi ve'l-feth" (Nasr, 1) kavl-i şerîfi hakkında ne dersiniz?" diye sordu. Cemaatten bazıları:

"— Yardıma ve fethe mazhar olduğumuz zaman Allah'a hamdetmek

ve istiğfarda bulunmakla emrolunduk." diye cevap verdi. Bazıları hiçbir şey söylemedi.

Hz. Ömer (r.a.) bana yönelerek:

"— Ey İbni Abbas! Sen de mi böyle söylüyorsun?" dedi. Ben:

"— Hayır" dedim ve sustum. Hz. Ömer:

"— Öyleyse söyle, sen ne diyorsun?" diye bana söz verdi.

Ben şu açıklamayı yaptım:

"— Bu, Resulullah (s.a.v.)'in ecelidir. Kendisine bu sûre ile haber verilmiştir. Bu sûrede Cenâb-ı Hak (Resulüne şöyle demiştir): Allah'ın nusreti ve fethi geldiği zaman, bil ki bu senin ecelinin artık yakınlığına alâmettir. Öyle ise hamdederek Rabbini tesbih et ve ona istiğfarda bulun. O, tevbeleri kabul edicidir."

Bu yorumum üzerine Hz. Ömer (r.a.): *"Bundan ben de senin söylediğini anlıyorum"* dedi."(1)

Tefsiri: İbni Abbas'tan, tefsir hakkında sayılamayacak kadar çok şey gelmiştir. Ondan nakledilenler, *"Tefsîru İbni Abbas"* diye adlandırılan, karışık, muhtasar bir tefsirde toplanmıştır. Bu tefsir hakkında çeşitli yollar ve rivayetler vardır. Fakat ondan gelen yolların (tarîkların) en güzeli, Ali İbni Ebî Talha el-Hâşimî'nin ondan gelen tarîkıdır. Buharî, Sahîh'inde buna itimad etmiştir. Kays İbni Müslim el-Kûfî'nin, Ata İbnu'l-Müslim'den rivayeti de tarîklerin ceyyidi (iyisi)ndendir.

İbni Abbas'a isnad ettikleri uzun tefsirlerde mechuller vardır. Tarîkların en zayıfı, Kelbî'nin Ebu Salih'den gelen tarîkıdır. Kelbî, hicrî 146 yılında ölen Ebu'n-Nasr Muhammed İbnü's-Sâib'dir. Her ne kadar, hicri 186 yılında ölen Muhammed İbni Mervan es-Süddî es-Sagîr'in rivayeti onunla birleşse de, bu rivayet yalan silsilesidir. Mukâtil İbni Süleymân İbni Bişr el-Ezdî'nin tarîkı da böyledir. Ancak Mukâtil'de bozuk görüşler bulunduğu için Kelbî ondan üstün sayılır.

Dahhâk İbni Müzâhim el-Kûfî'nin, İbni Abbas'tan gelen tarîkı

---

1) Bunu, Buharî ve Tirmizî nakletmiştir.

munkatı'dır (kesiktir). Çünkü o, İbni Abbas'la buluşmamıştır. Her ne kadar Bişr İbni Ammâre'nin rivayeti bununla birleşmişse de, Bişr zayıf olduğu için bu rivayet zayıftır. Bununla beraber Cüveybir'in Dahhâk'tan rivayeti, çok zayıftır. Çünkü Cüveybir çok zayıf olduğu için terkedilmiştir.

Avfî'nin, İbni Abbas'tan gelen tarîkından İbni Cerir ve İbni Hâtim çok nakil yapmıştır. Avfî zayıftır, fakat hepten boş ve önemsiz değildir. Tirmizi bazen onun rivayetini hasen sayar.

Bu bilgilerle okuyucu, tarîkları araştırabilir. Bunlardan, ceyyid ve makbul olanı, zayif veya metrûk olandan ayırd edebilir. İbni Abbas'tan rivayet edilenlerin hepsi sahih ve sabit değildir. Tefsirinden söz ederken bu konuda çokça açıklama yaptık.

Mücahid İbni Cebr

Nesebi ve hayatı: Mücahid İbni Cebr el-Mekkî Ebu'l-Haccâc el-Mahzûmî el-Mukrî, Mevle's-Sâib İbni Ebi's-Sâib; Hz. Ali'den, Sa'd İbni Ebî Vakkas'dan, dört Abdullah'tan, Râfi İbni Hadîc'den, Âişe, Ümmü Seleme, Ebu Hüreyre, Sürâka İbni Mâlik'ten, Abdullah İbnu's-Sâib el-Mahzûmî'den ve daha birçoklarından rivayet etmiştir.

Kendisinden de, Atâ, İkrime, Amr İbni Dînâr, Katâde, Süleyman el-Ahvel, Süleyman el-A'meş, Abdullah İbni Kesir el-Kârî ve daha başkaları rivayet etmişlerdir.

Mücahid, hicrî 21 yılında, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında doğmuş, yüz iki veya üç yılında ölmüştür. Yahya el-Kattân, Hicrî yüz dört yılında öldüğünü söylemiştir.

Mevkii: Mücahid, Tâbiîn tabakasından olan müfessirlerin başıdır. Hatta onların, tefsiri en iyi bileni olduğu söylenir.

Tefsirini İbni Abbas'tan, mushafı otuz kere okumakla almıştır. Mücahid şöyle demiştir: Mushaf'ı İbni Abbas'a otuz kere arz ettim (huzurunda okudum). Her âyette durup ona; bu âyetin ne hakkında nâzil olduğunu ve nasıl olduğunu soruyordum.

Sevrî demiştir ki: Sana tefsir, Mücahid'den gelirse, bu sana yeter.

İbni Teymiyye de demiştir ki: Bunun içindir ki onun tefsirine Şâfiî, Buharî ve diğer ilim sahibleri itimad etmektedir.

Ebu Hâtim demiştir ki: Mücahid, Âişe'den bir şey dinlememiştir. Ondan rivayet ettiği hadis mürseldir. Yine demiştir ki: Mücahid'in; Sa'd, Muaviye ve Ka'b İbni Ucra'dan rivayeti mürseldir.

Ebu Nuaym da şöyle der: Yahya el-Kattân demiştir ki: Mücahid'in mürsellerini ben, Ata'nın mürsellerinden daha çok severim.

Katade diyor ki: Geriye kalanlardan tefsiri en iyi bilen Mücahid'dir.

İbni Sa'd der ki: Mücahid, hadisi çok, âlim, fakih ve güvenilir bir kişi idi.

İbni Hayyan da der ki: Mücahid, müttakî, âbid ve sağlam bir fakih idi.

Zehebî ise; onun hâl tercemesinin sonunda şöyle der: Ümmet, Mücahid'in imamlığı ve onun hüccet sayıldığında icmâ etmişlerdir. Abdullah İbni Kesîr ondan okumuştur.

Sevrî: "Sana tefsir Mücahid'den geldiği zaman bu sana ye-ter" dediği zaman, bu, Mücahid'e nisbet edilen her şeyi almamız anlamına gelmez. Çünkü Mücahid de, kendilerinden nakil yapılan diğer râvîler gibidir.

Bazan ondan nakledenlerden bir kısmı, kendisine güvenilmeyen zayıf bir râvî olabilir. Senedin doğruluk durumunu araştırmak gerekir. Bu hususta onun durumu, İbni Abbas'tan rivayet edilenlerin durumu gibidir.

Taberî

Nesebi ve hayatı: Muhammed İbni Cerir İbni Yezid İbni Halid İbni Kesir Ebu Cafer et-Taberî, aslen Âmid'den, doğum ve ölüm

yeri Bağdad'dır. Hicrî 224 yılında doğmuş, hicrî 310 yılında ölmüştür. Rivayetler arasında tercih ve nakil ile basiret sahibi, rivayeti çok, eşsiz bir âlim olan Taberî, insanlık tarihi ve ümmetlerin haberleri hakkında geniş bilgi sahibidir.

Eserleri: İbni Cerir, şu kitapları yazmıştır: Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Târihu'l-Ümemi ve'l-Mülûk ve Ahbâruhüm, el-Âdâbu'l-Hamîde ve'l-Ahlâku'n-Nefîse, Târihu'r-Ricâl, İhtilâfu'l-Fukahâ, Tehzîbu'l-Âsâr, Kitâbu'l-Basît fi'l-Fıkh, el-Câmiu fi'l-Kırâât, Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Usûl.

Tefsiri: Taberî'nin, tefsir hakkındaki kitabı "Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân", tefsirlerin en değerlisi ve en büyüğüdür. O, rivayet tefsiri yapanların temel kaynağıdır.

İbni Cerir; tefsiri, Sahabe, Tâbiîn ve onlara tâbi olanlara isnad eder. Kavilleri tevcihe ve bazısını bazısına tercihe girişir. Muteber âlimler, tefsirde onun bir benzeri yazılmadığında icmâ etmişlerdir.

Nevevî, Tehzib'inde demiştir ki: İbni Cerir'in, tefsir hakkındaki kitabının benzerini hiç kimse yazmamıştır. İbni Cerir, güzel istinbat ve i'rabda gizli olana işaret ve imtiyaz eder. Bu özellikleri ile tefsiri, akranı olan tefsirlerden üstündür. İbni Kesir'in naklettiklerinin çoğu, İbni Cerir'den alınmıştır.

İbni Kesir

Nesebi ve hayatı: İsmail İbni Ömer el-Kureşî İbni Kesir el-Basrî sonra Dımışkî, İmadüddîn Ebu'l-Fidâ el-Hâfız el-Muhaddis eş-Şâfiî.

Hicrî 705 yılında doğdu. İlimle dolu bir hayattan sonra hicrî 774 yılında öldü. Sağlam bir fakih, parlak bir muhaddis, uzman bir tarihçi ve güvenilir bir müfessir idi. Hafız İbni Hacer onun hakkında şöyle demiştir: "O, fukahanın muhaddislerinden idi." "Sağlığında eserleri ülkelere yayıldı. Ölümünden sonra da onlardan yararlanıldı."

Eserleri: "el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târih". Bu, tarihçiler için en

önemli kaynaklardandır. "el-Kevâkibü'd-Dürârî fi't-Târîh". Bunu, el-Bidaye ve'n-Nihâye adlı eserinden seçmiştir. "Tefsîru'l-Kur'ân", "el-İctihâd fî Talebi'l-Cihâd", "Câmiu'l-Mesânîd", "es-Sünenü'l-Hâdî li Akvemi Sünen", "el-Vâzıhu'n-Nefîs fî Menâkibi'l-İmam Muhammed İbni İdrîs."

Tefsiri: Muhammed Reşid Rıza, tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bu tefsir, Selef müfessirlerinden rivayet edilenlere önem vermede, âyetlerin mânâlarını ve hükümlerini açıklamada, birçoklarının uzattıkları i'rab konularını ve belagat fenlerinin nüktelerini uzatmaktan kaçınmada ve ne Kur'an'ı anlamada, ne fıkhını öğrenmede ve ne de ondan öğüt almada kendilerine ihtiyaç duyulmayan diğer ilimleri araya sokuşturmaktan sakınmada tefsir kitaplarının en meşhurlarındandır.

Âlimlerin, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri diye adlandırdıkları şeye önem vermesi onun üstün niteliklerindendir. Bu, tefsir kitablarında çok kez gördüğümüz, anlamda birbirine uygun âyetleri ardarda getirerek yapılan tefsirdir. Sonra bunu, onda bulunan, âyetle ilgili ve kendisiyle delil getirilen âyetin açıklanması ile ilgili merfu hadisler takib eder. Sonra bu ikisini, Sahabe'nin eserleri, Tâbiîn'in ve onlardan sonraki Selef âlimlerinin kavilleri izler.

Rivayet tefsirinde bulunup da caiz görülmeyen İsrailiyyâtı hatırlatması ve ondan genel olarak sakındırması ve onun caiz görülmeyen bazı taraflarını belirterek açıklaması da onun üstün niteliklerindendir. Keşke o, bunu sonuna dek araştırsaydı."

Fahreddin er-Râzî

Nesebi ve hayatı: Muhammed İbni Ömer İbnü'l-Hasan et-Temîmî el-Bekrî et-Taberistânî er-Râzî, Fahruddin; fakih olan Şâfiî Hatîb'in oğlu diye tanınmıştır.

Hicri 543 yılında Rey'de doğdu. Hicrî 606 yılında Herat'ta öldü. Hem dinî, hem de aklî ilimleri okuyup öğrendi. Mantık ve felsefede derinleşti, ilm-i kelâmda sivrildi. Onun, bu konuların hep-

sinde kitapları, şerhleri ve ta'lîkleri vardır. Hatta onu, asrının filozoflarından saymışlardır. Kitapları, İslâm filozofları için önemli kaynaklar olarak devam edegelmiştir.

Eserleri: Fahreddin er-Râzî'nin birçok eserleri vardır. Kur'an tefsiri hakkında "Mefâtihu'l-Gayb", "Esrâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl", "İhkâmu'l-Ahkâm", "el-Muhassal fî Usûli'l-Fıkh", "el-Burhân fî Kıraeti'l-Kur'ân", "Dürretü't-Tenzîl ve Gurretu't-Te'vîl fi'l-Âyâti'l-Müteşâbihât", İbni Sinâ'nın, "el-İşârât ve't-Tenbîhât'ına şerh", "İbtâlu'l-Kıyâs", İbni Sinâ'nın "el-Kânûn'una şerh", "el-Beyân ve'l-Burhan fi'r-Red alâ Ehli'z-Zeyg'ı ve't-Tuğyân", "Ta'cîzu'l-Felâsife", "Risâletü'l-Cevher", "Risâletü'l-Hadîs", "Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihâl", ilm-i kelâm hakkında "Muhassalu Efkâri'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Hükemâi ve'l-Mütekellimîn", Zemahşerî'nin "el-Mufassal'ine şerh".

Tefsiri: Râzî, tefsirinde aklî ilimlerin etkisi altında kalmıştır. Tefsirini tıb, mantık, felsefe ve hikmet ile karıştırmıştır. Bu karışım ile, Kur'an'ın mânâlarından ve âyetlerinin ruhundan dışarı çıkmış, Kitab'ın naslarını, iniş gayeleri ile ilgili olmayan aklî ilimlerin meseleleri ve ilmî ıstılahlarına yormuştur. Böylece kitabı, tefsir ruhaniyyetini ve İslâm hidayetini kaybetmiştir. Bundan dolayı bazı âlimler, daha önce zikrettiğimiz gibi; *"onda tefsirden başka herşey var"* demişlerdir.

Zemahşerî

Nesebi ve hayatı: Ebu'l-Kâsım Mahmud İbni Ömer el-Harezmî ez-Zemahşerî, hicrî 467 yılında, Receb ayının yirmiyedisinde Zemahşer'de doğdu. Burası, Harezm kasabalarından büyük bir kasabadır. İlk tahsilini memleketinde yapmış, sonra ilim öğrenmek için Buhara'ya gitmiş, şeyhi Mansur Ebu Mudar'dan edebiyat öğrenmiş, sonra Mekke'ye gidip bir zaman orada kalmış. Mekke'de, Kâbe civarında uzun süre ikamet ettiği için kendisine; *"Cârullâh"* lakabı verilmiştir. Tefsir hakkındaki, *"el-Keşşâfan Hakâik-*

i Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Tenzîl" adlı kitabını orada yazmıştır.

Zemahşerî, Mekke'den döndükten sonra, hicrî 538 yılında Harezm Cürcâniyye'sinde ölmüştür. Bazıları ona mersiyye (ağıt) yazmıştır. Bir beyti şöyledir:

فَأَرْضُ مَكَّةَ تَذْرِى الدَّمْعَ مُقْلَتُهَا حُزْنًا لِفُرْقَةِ جَارِ اللهِ مَحْمُودِ

"Cârullah Mahmud'dan ayrı kaldığına üzülerek, Mekke arzı gözünden yaş akıtıyor."

İlmi ve eserleri: Zemahşerî; lügat, meânî ve beyan imamlarından bir imamdır. Çok kez okuyucu, nahiv ve belagat kitaplarında, delil getirmek için, Zemahşerî'nin kitaplarından alınmış istişhâdlar (tanıklar) bulur. Âlimler ondan naklederken: *"Zemahşerî Keşşâf'ında* veya *Esâsu'l-Belâga'da şöyle dedi."* derler.

Zemahşerî, Arapça'nın meselelerinden bir çoğunda görüş ve hüccet sahibidir. O, başkalarının yolunu takib ederek onlardan topladıklarını nakledenlerden değildir. Bilakis o, görüş sahibi olup, başkası onun izinden gider ve ondan nakleder. Onun, hadis, tefsir, nahiv, lügat, meânî, beyan v.s. hakkında eserleri vardır. Bazıları şunlardır:

Kur'an tefsiri hakkında; "el-Keşşâf", "el-Fâik fi Tefsîri'l-Hadîs", "el-Minhâc fi'l-Usûl", "el-Mufassal fi'n-Nahv", "Esâsu'l-Belâga fi'l-Lüga", "Rüûsü'l-Mesâili'l-Fıkhiyye".

Mezhebi ve akîdesi: Zemahşerî, Hanefî mezhebinde ve Mu'tezile akîdesindedir. Âyetleri, ancak uzman kişinin anlayabildiği hatalı bir biçimde, mezhebine ve akîdesine uygun olarak yorumlar. Dinde kardeşleri olan Mu'tezile mezhebi mensubları onu, âdil olan kurtulmuş fırkanın en faziletlilerinden sayar.

Tefsiri: Zemahşerî'nin *"el-Keşşâf"* adlı kitabı, rey ile tefsir eden ve lügatta mâhir olan âlimlerin kitaplarının en meşhurlarındandır. Âlûsî, Ebu's-Suûd, Nesefî ve daha başka müfessirler, ona nisbet etmeden ondan nakil yapmışlardır. Tefsirdeki itizâlî görüşlerini

araştırıp ayıklamak işini, Allâme Ahmed en-Nîr üzerine almış ve yazdığı bu eleştiriye; *"el-Intisâf"* adını vermiştir. Bu eleştirisinde Allâme Ahmed, Zemahşerî ile; Mu'tezile mezhebine göre irad ettiği akîdeler hakkında tartışıp, bunlara karşı cevab verir. Nitekim lügat konularından birçoğunda da onunla tartışılır.

Mısır'da, el-Mektebetü't-Ticâriyye, *"el-Keşşâf"*ın sonuncu baskısını yapmıştır. Bu baskıyı, Mustafa Hasan Ahmed tertib etmiştir. Bu baskıda Keşşâf'a şu dört kitap eklenmiştir:

1- *el-Intisâf.* (yukarıda zikredildi.)

2- *eş-Şâf fî Takrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf.* (Hafız İbni Hacer el-Askalânî'nin)

3. *Hâşiyetü'ş-Şeyh Muhammed Ulyân el-Merzûkî Alâ Tefsîri'l-Keşşâf.* (el-İntisâr gibi.)

4. *Meşâhidu'l-Insâf Alâ Şevâhidi'l-Keşşâf.* (Yukarıda zikredilen Merzûkî'nin eseri.)

Zemahşerî'nin tefsiri, Mu'tezile akaidinden bir çoğunu, işaret biçiminde içine almıştır. Biz daha önce el-Bulkînî'nin: *"Keşşâf'tan itizali cımbızla çekip çıkarttım."* dediğini zikretmiştik.

Şevkânî

Nesebi ve hayatı: el-Kâdî Muhammed İbni Ali İbni Abdullah, önce Şevkân'lı, sonra San'a'lı, Sünnet'in yardımcısı, bid'atın kovucusu müctehid imam.

Hicrî 1173 yılında Şevkân beldesinde doğdu ve San'a'da yetişti. Kur'an'ı okuduktan sonra ilim öğrenmeye ve büyük âlimlerden hadis dinlemeye başladı. Sarf, nahiv, belagat ve usûl, âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara (araştırma ve tartışma âdâbı) metinlerinden bir çoğunu ezberledi. Parmakla gösterilen bir imam oldu. Hicrî 1250 yılında ölünceye kadar kıraet ve tedris ile meşgul olarak ilme devam etti.

Mezhebi ve akîdesi: İmam Zeyd'in mezhebine göre fıkıh öğrenip, bu ilimde yükseldi, kitap te'lif edip fetva verdi. Hadisi öğrendi,

onda da zamanındaki âlimlerden üstün olup, taklid bağından kurtuldu. Sünnet'e yardımcı ve onun düşmanlarına hasım oldu. Âlim için taklidin haram olduğu görüşünde idi. Hattâ bu konuda bir risale yazdı ve ona: *"el-Kavlü'l-Müfîd fî Edilleti'l-Ictihâdi ve't-Taklîd"* adını verdi.

Eserleri: Şevkânî'nin çeşitli konularda birçok eseri vardır. Bazıları şunlardır: *"Fethu'l-Kadîr"* adlı tefsiri ve Şeyhulis-lâm'ın dedesi Mecd İbni Teymiyye'ye ait, *"Neylü'l-Evtâr Alâ Müntefi'l-Ahbâr"* adlı kitaba yazdığı şerh. Bu kitab, fıkıh bablarına göre, hadis hakkında yazılmış en iyi eserlerdendir. Usûl hakkındaki kitabı, *"Irşâdu'l-Fuhûl"*dür. Fetvalarını içeren kitab, *"el-Fethu'r-Rabbhânî"* diye adlandırılmıştır.

Tefsiri: Şevkânî'nin *"Fethu'l-Kadîr"*i; rivayeti, istinbatı ve âyetlerin naslarındaki fıkhı bir araya toplayan bir tefsirdir. Şevkânî bu tefsirinde, Nahhâs, İbni Atıyye ve Kurtubî gibi ileri gelen büyük müfessirlere dayanmıştır. Bu tefsir, İslâm âleminin birçok ülkesinde, her tarafta ellerde dolaşmaktadır.

Allah, Peygamberimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm eylesin.

Mennâ Halîl el-Kattân

(Riyad'da Yüksek Kadılık Enstitüsü Müdürü)

Bedâyiu'l-Kur'an

(Kur'an'ın edebî sanatları)

Bu konuda, İbnu Ebi'l-İsbâ müstakil bir eser yazmış, bu eserde Bedâyiu'l-Kur'an'ın yüze yakın çeşidini sıralamıştır. Bunlardan bir kısmı geçen bölümlerde ele alınmıştı. Diğerlerini de burada, Süyûtî'nin el-İtkân'ından özetleyerek naklediyoruz.

1- Îhâm «الإيهام»

Bu çeşide, tevriye adı verilir. Tevriye; iki ayrı anlama gelen kelimedir. Bu anlam; ya müşterek, ya benzer, ya hakikat veya mecaz olur. Kelimede biri yakın, diğeri uzak iki anlam taşır. Kasdedilen ikincisi olur, yakın anlam ile tevriye yapılır. Böylece işiten, kelimenin ilk anda yakın anlama geldiğini sanır.

Bu konuda Zemahşerî şöyle der: Allah ve Resulünün sözünde bulunan müteşabih kelimelerin tevilini yapmada, tevriye sanatı kadar ince ve latif, faydalı ve yardımcı bir sanat yoktur. Buna; «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» *"Rahmân Arş'a istiva etti."* (Tâhâ, 5) âyeti misaldir. Âyette geçen istiva kelimesinin iki ayrı anlamı vardır. Birincisi, bir mekanda yerleşmek anlamındadır. Bu, kelimenin tevriye edilen yakın anlamıdır. Allah bir mekâna yerleşmekten münezzeh olduğundan, kelimenin kasdedilen anlamı bu değildir. İkincisi ise; kuşatmak ve mülk edinmek anlamındadır. Bu ise, kelimenin uzak anlamıdır ki, zikredilen yakın anlamı ile tevriye edilmiştir.

2- *Istihdâm* «الاستخدام»

İstihdam ve tevriye, bedî ilminin en önemli çeşitlerindendir. İkisi de aynı değerdedir. Fakat bazı âlimler, istihdamı tevriyeden daha üstün kabul etmiştir.

3- *Iltifât* «الالتفات»

Bir cümleyi, bir üslubdan diğer bir üsluba nakletmeye, iltifat sanatı denir. Yani; bir sîgayı kullandıktan sonra, cümledeki fiili, mütekellim, hitab veya gayb sîgalarının birinden diğerine nakletmektir. Belagat âlimlerine göre en meşhur tarif budur. Sekkâkî şöyle der: İltifat sanatında cümle, ya bu sîgalarla veya bunlardan biri ile ifade edilmesi gerekirken, bir başka sîga ile ifade edilmesidir.

İltifat sanatının şu faydaları vardır: Farklı sözleri dinlemekten hoşlanan kimselerin tabiatlarına uygun ifadeler kullanmak, aynı biçimde devam eden sıkıcı sözlerden alıkoymak için sözü yumuşatmak, kulağa hoş gelmeyen kelimelerden korumak, bıkkınlıktan kurtarmak gibi hususlar, iltifatın sağladığı genel faydalardır. Bunlardan her birinin kendine özgü incelikleri vardır.

Mesela; mütekellim sîgasından hitab sîgasına geçişteki incelik, konuşanla karşı karşıya kalındığında, dinleyeni dinlemeğe teşvik etmek, doğrudan hitab ederek, kendisine verdiği değeri göstermektir.

وَمَالِيَ لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

"Ben niçin beni Yaratana kulluk etmeyeyim? Oysa ki hep ona döndürüleceksiniz." (Yâsîn, 22) âyeti buna misaldir. «وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» cümlesinin aslı, «أُرْجِعُ» yani ben döndürüleceğim, der. Âyetteki iltifat, mütekellim sîgasından muhatab sîgasına geçilmesidir.

4- Ittirâd «الاطِّرَادُ»

Kelime anlamıyla ittirâd; hitab eden kimsenin, ecdadı ile ilgili isimleri, doğum sırasına göre vermesidir. İbnu Ebi'l-İsbâ, buna misal olarak, Yûsuf (a.s.) ile ilgili şu âyeti zikreder:

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ

"Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum." (Yûsuf, 38) Âyette bu sıra, alışılmış tertib üzere gelmemiştir. Alışılan âdete göre; önce baba, sonra dede, sonra da büyük dedenin zikredilmesi gerekirdi. Fakat âyette sadece ecdadın zikri değil, kendilerine tabi olan kavimler de zikredilmektedir. Bu nedenle âyet, İbrahim (a.s.) ile başlamış, arkadan İshak ve Yakub (a.s.) zikredilmiştir. Yakub evladının lisanıyla nâzil olan;

نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ ...

"Senin ilâhına, ataların, İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahına taparız..." (Bakara, 138) âyeti de, buna misaldir.

5- Insicâm «الانْسِجَامُ»

Irmak suyunun sessizce akışı gibi, cümlenin akıcı bir üslûb ile ifade edilmesine *insicâm* denilir. İnsicâmlı cümle; terkibinde kolaylık, kelimelerinde akıcılığı olan cümledir. Kur'an'ın bütününde, bu insicamı görmek mümkündür. Bedî âlimleri şöyle demiştir: Nesirde insicâm kuvvetli olursa, cümlenin telaffuzu, kendiliğinden düzgün ve ölçülü olur.

6- Idmâc «الادْمَاجُ»

İbnu Ebi'l-İsbâ; idmâc'ı şöyle tarif eder: İdmâc; mütekellimin, bir gayeden diğerine, bir bedîden diğer bir bedîe veya bu iki gaye ile, iki bedîden birini açığa vurmayacak biçimde, sözün gizlenmesidir. «لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ» *"Ilkte de, sonda da (dünyada da, ahirette de)*

hamd O'na mahsustur." (Kasas, 70) âyeti buna misaldir. Âyetteki mübalağa, mânâ uygunluğunda gizlenmiştir. Çünkü Allah'tan başkasına hamdin olmadığı ahirette, hamde layık olan Allah, münferiden lâyık olmakla da mübalağa ifade etmektedir. Hamd etmedeki mübalağa mânâsı, her ne kadar âyetin zahirinde mevcud değilse de, bâtınında hakîkî olarak mevcuttur. Çünkü Allah, dünya ve ahirette hamd edilmesi gereken yegane varlıktır.

7- Iftinân «الْاِفْتِنَان»

Bir cümlede, iftihar ve teselli gibi iki ayrı hususun bulunmasına, *iftinân* denir.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ

"Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı bâki kalacak." (Rahmân, 26-27) âyeti buna misaldir.

8- Iktidar «الْاِقْتِدَار»

Edebî gücüne dayanarak, kullanacağı mânâ ve gayeyi belirtmek üzere konuşanın cümleyi farklı biçimlerde ifade etmesine, *iktidar* denilir. İktidar; bazan istiare, bazan müterâdif kelimeler, bazan i'caz, bazan da hakiki mânâyı kullanmakla yapılır.

İbnu Ebi'l-İsba der ki: Kur'an'daki kıssaların hepsi bu üslûb ile gelmiştir. Mânâsı farklı olmayan bir kıssa, diğer bir sûrede, değişik şekil ve kelimelerle ifade edilmiştir. Öyle ki; her iki sûrede mânâsı birbirinden farklı olmasa bile, aralarında mutlaka şeklî bir fark bulunur.

9- Lafzın lafızla ve lafzın mânâ ile itilâfı

«اِئْتِلَافُ اللَّفْظِ مَعَ اللَّفْظِ وَاِئْتِلَافُهُ مَعَ الْمَعْنَى»

Kelimelerin birbirine uygunluğuna ve kullanılışına riayet edip,

az kullanılanla az kullanılanı, çok kullanılanla çok kullanılan kelimeleri bir araya getirerek cümlede uygunluk sağlamaya, lafzın lafız ile itilâfı (uyuşması) adı verilir.

Lafzın mânâ ile i'tilâfı; cümlede kullanılan kelimelerin, kasdedilen mânâ ile uygunluk sağlamasıdır. Eğer mânânın; zenginlik, fesahat, az veya çok kullanılma gibi özellikleri varsa, kelimeler bunlara uygun biçimde seçilir.

Lafzın lafız ile uyuşmasına misal:

تَاللّٰهِ تَفْتَؤُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا

"Allah'a andolsun ki, Yûsuf'u anıp durman seni bitkin düşürecek..." (Yûsuf, 85) âyetidir. Âyette, yemin ifade eden harflerin en az kullanılanı mevcuttur. Bu (tâ) harfi, (bâ) ve (vav) kasem harflerine nazaran, mânâsı halk arasında daha az bilinen bir harftir.

İsmini ref ve haberini nasb eden «تَفْتَؤُ» fiili de, çok az kullanılan fiillerden biridir. Aynı cinsten olan «تَزَالُ» fiili, «تَفْتَؤُ» fiiline nazaran anlaşılması daha kolay ve daha çok kullanılan fiildir. Ayrıca, helâk anlamına gelen «حَرَض» kelimesi de, seyrek kullanılan kelimelerdendir. Bu özelliklerinden dolayı âyette her kelime, birbirine uygun biçimde sıralanmıştır. Yüce Allah, bunun dışında bir üslûb kullanmak istediğinde; «وَأَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ» *"... Olanca güçleriyle Allah'a yemin ettiler..."* (En'âm, 109) âyetinde olduğu gibi çok kullanılan kelimeleri kullanmıştır.

Lafzın mânâ ile uyuşmasına misal:

وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ

"Sakın zulmedenlere en ufak bir meyil duymayın, sonra size ateş dokunur..." (Hûd, 113) âyetidir. Zalimin zulmüne katılmadan, onun tarafını tutup destek olmak, zulmüne katılmaktan daha az cezayı gerektirir. Bu yüzden âyette, dokunmak anlamına gelen «تَمَسَّ» fiili kullanılmıştır.

10- Istidrâk ve istisnâ «اَلاِسْتِدْرَاكُ وَالاِسْتِثْنَاء»

Bu iki edebî sanatın, bedî ilminden sayılma şartı; kelimenin lügat anlamı dışında, bazı ifade güzelliklerine sahib olmasıdır. İstidrak'e misal:

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا

"Köylüler, "inandık" dediler. De ki: "Siz inanmadınız. Fakat İslâm olduk, deyin." (Hucurat, 14) âyetidir. Âyette sadece, *"Siz inanmadınız"* ifadesi bulunsaydı, bu ifade, Bedevî Arapları nefrete sürüklerdi. Çünkü bunlar, itikad olmadan, sade kelime-i şehadeti söylemenin iman, yani inanmak olduğunu sanmışlardır. Âyetteki belagat, imanın dil ile ikrar, kalb ile tasdik olduğunu bildirmek için, istidrâkın zikredilmesini gerekli kılmıştır. Kelime-i şehadeti dil ile söylemek, gerçek anlamda iman etmiş olmayı değil, sadece müslüman olmayı gösterir.

وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيمَانُ فِى قُلُوبِكُمْ

"Fakat henüz iman kalblerine girmedi..." (Hucurat, 14) âyeti, buna açıklık getirir. İstidrak, cümledeki müşkili açık bir kelime ile açıkladığından, cümleye güzellik kazandırır.

İstisna'ya misal; «فَلَبِثَ فِيهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسِينَ عَامًا» *"Onların arasında bin yıldan elli yıl eksik kaldı."* (Ankebut, 14) âyetidir. Âyette ifade edilen sürenin istisna ile bildirilmesi, kavminin tamamen helakine sebeb olan Nuh'un bedduasındaki özrü hafifletmiş. Şayet âyette; *"Aralarında dokuz yüz elli yıl kaldı"* denseydi, bu sözde ilk bakışta Tehvîl yani korku ve dehşet verme bulunmazdı. Çünkü kulak, ilkin (bin) sayısını duyunca, cümlenin gerisini merakla beklemeye başlar. İstişna gelince, (bin) sayısından doğan merak ortadan kalkar.

11- Iktisâs «الاقتصاص»

Bu sanatı, İbni Fâris zikretmiştir. Iktisâs; bir sûredeki sözün, aynı veya başka sûredeki bir sözden hikaye edilmiş, yani alınmış olmasıdır.

وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ

"Ona dünyada (yaptığı güzel işin) karşılığını verdik. Şüphesiz o, ahirette de iyi iş yapanlardandır." (Ankebut, 27) âyeti buna misaldir. Âhiret, amel yeri değil, amellere karşılık verilen yerdir. Âyetteki bu mânâ:

وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى

"Kim de O'na iyi işler yapmış bir mü'min olarak gelirse, işte onlar için yüksek dereceler vardır." (Tâhâ, 75) âyetinden alın-mıştır.

12- Ibdâl «الإبدال»

Kelimedeki bir harfin yerine başka bir harfin getirilmesine, ibdâl denir. İbni Fâris, (Şuarâ sûresinin, 63. âyetinde) bulunan, «فانفلق» kelimesini buna misal vermiş, aynı âyette bulunan «فكان كل فرق» daki «فرق» lafzına dayanarak, bunun aslının «انفرق» olduğunu söylemiştir. Kelimede, (râ) yerine (lâm) getirilmiştir.

Halîl'den rivayete göre «فجاسوا خلال الديار» *"Evlerin arasına girip (sizi) araştırdılar."* (İsrâ, 5) âyetindeki «جاسوا» fiilinin aslı «حاسوا» dur. (Hâ) harfi yerine (cim) gelmiştir.

13- Te'kîdu'l-medh bi mâ yüşbihu'z-zem

«تأكيد المدح بما يشبه الذم»

Kötülere görünüp, medhi pekiştirmek. İbnu Ebi'l-Isbâ demiştir

ki: Kur'an'da bu sanata dair misaller çok az olduğundan, ancak şu âyeti misal gösterebilirim:

قُلْ يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا اِلاَّ اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ

"De ki: Ey ehl-i kitab! Ancak Allah'a inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz?" (Mâide, 59)

İnanmalarından dolayı mü'minleri ayıplayanları azarlamak üzere gelen sorudan sonra istisnanın bulunması, kötülenmesi gereken hususun yer alacağını hatıra getirmektedir. Fakat istisnadan sonra mü'minleri öven ifadenin gelmesiyle âyette medh'in te'kidi yapılmıştır.

14- Tefvîf «التَّفْوِيف»

Konuşanın, medih ve tavsîf gibi hususlarda, birbirine eşit, ayrı cümlelerle değişik mânâ ifade eden cümleler kullanmasına, *tefvîf* denilir. Bu cümleler; uzun, orta veya kısa olabilir. Uzun cümleye misal:

اَلَّذِى خَلَقَنِى فَهُوَ يَهْدِينِ * وَالَّذِى هُوَ يُطْعِمُنِى وَيَسْقِينِ * وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ * وَالَّذِى يُمِيتُنِى ثُمَّ يُحْيِينِ

"Beni yaratan ve bana yol gösteren O'dur. Beni yediren ve içiren O'dur. Beni öldürecek sonra diriltecek O'dur." (Şuarâ, 78-81) âyetleridir. Orta cümleye misal:

تُولِجُ اللَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِى اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَىَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَىِّ

"Geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirirsin; ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın." (Âl-i İmran, 27) âyetidir.

İbnu Ebi'l-İsbâ, Kur'an'da, terkib halinde bu sanata uygun kısa cümlelerin bulunmadığını söyler.

15- Taksîm «التَّقْسِيمُ»

Bir şeyin, aklen mümkün olanı değil, fiilen mevcut olan kısımlarını sıralamaya, taksim adı verilir.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا

"O'dur ki size korku ve ümid içinde şimşeği gösterir." (Ra'd, 12) âyeti buna misaldir. Âyette şimşeğin gürültüsünden korkma ve yağmur bekleme mânâsı anlaşılır. Burada bir üçüncü mânâ mevcud değildir.

16- Tedbîc «التَّدْبِيجُ»

Tevriye veya kinaye maksadıyla, konuşanın, değişik kelimeler kullanarak cümleyi süslemesine, *tedbîc* denir.

İbnu Ebi'l-Isbâ;

وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ

"Dağlardan (geçen) beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve siyah yollar (yarattık)." (Fâtır, 27) âyetini buna misal getirerek şöyle der: Dağlardaki yol renkleri, âyette kinaye olarak gelmiştir. Beyaz yol; devamlı işlek, herkesçe bilinen yol, demektir. Bunun dışında az bilinen yol kırmızı, bundan daha az bilinen yol da siyah renkle tanıtılmıştır.

17- Tenkît «التَّنْكِيتُ»

Konuşanın, kasdettiği mânânın yerini tutacak kelimeler varken, cümlenin bir özelliğinden dolayı bir başka kelimeyi tercih etmesine *tenkit*, denir. «وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَى» *"O, Şi'râ (yıldızının) da Rabbidir."* (Necm,

49) âyeti buna misaldir. Allah her şeyin Rabbi olmasına rağmen, âyette diğer yıldızların adı anılmadan, sadece *Şi'râ* yıldızının adı tahsis edilmiştir. Bu ad, arab kabileleri arasında, Şi'râ yıldızına tapan, İbni Ebî Kebşe adıyla bilinen bir kimse tarafından ortaya atılmış, halkı bu yıldıza ibadete çağırmıştır. Bunun üzerine; *"O (Allah), Şi'râ yıldızının da Rabbidir."* âyeti nâzil olmuştur.

18- Tecrîd «التَّجْرِيدُ»

Belli bir üstünlük vasfı olan kimseden, bu vasfı taşıyan diğer bir kimseyi tayin etmek üzere yapılan ayırıma tecrid denir. «لِي مِنْ فُلَانٍ صَدِيقٌ حَمِيمٌ» *"Falanca ile samimi bir dostluğum var."* cümlesi buna misaldir. Sadık bir kimse, aynı vasıfta olan bir diğer kimseden tecrid edilmiştir.

Kur'an'da buna misal; «لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ» *"Orada onlara ebedî kalma yurdu vardır."* (Fussılet, 28) âyetidir. Âyetin mânâsı; cennette onlara, dâru'l-huld olan veya olmayan bir yer vardır, demek değildir. Bilakis cennetin kendisi dâru'l-huld'dur. Birbirinin aynı olan iki cennet, sanki birbirinden farklıymış gibi tecrîd edilmiştir.

19- Ta'dîd «التَّعْدِيدُ»

Ayrı kelimeleri bir tarzda kullanmaya ta'dîd denir. Bu sanat çok kez sıfatlarda yapılır.

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ

"O, öyle Allah'dır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Melik'tir, Kuddûs'dür (eksiği yoktur), Selâm'dır (âfet ve belâlardan sâlim-dir), Mü'mindir (güven verendir), Müheymin'dir (görüp gözeten-dir), Azîz'dir (güçlüdür), Cebbâr'dır (kulların hallerini düzeltir), Mütekebbir'dir (azamet ve ululuk sahibidir)." (Haşr, 23) âyeti buna misaldir.

20- *Tertîb* «التَّرْتِيبُ»

Vasfedilen bir şeyin niteliklerini, başka nitelikler eklemeden, yaratılıştaki sıraya göre getirilmesine, *tertib* adı verilir.

هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوآ أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا

"Sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra kan pıhtısından yaratan; sonra erginlik çağına ulaşmanız, sonra da yaşlanmanız için sizi bebek olarak dünyaya çıkaran O'dur." (Mü'min, 67) âyeti buna misaldir.

21- *Tadmîn* «التَّضْمِين»

Bu edebî sanatın bir kaç çeşidi vardır:

a- Aynı anlamı taşıdığından, bir kelimeyi başka bir kelime yerine kullanmaktır. Bu mecazın bir çeşididir.

b- Bir ismi zikretmeden, anlamanın dikkate alınmasıdır. Bu da îcazın bir çeşididir.

c- Fasıladan sonra gelen kelimenin, bir önceki kelimeyle olan yakınlığıdır.

d- Kelimenin anlamını pekiştirmek veya cümledeki tertibini gözetmek maksadıyla, söz arasına bir başkasının sözünü katmaktır. Bu da bedî ilminin bir çeşididir.

İbnu Ebi'l-İsbâ şöyle der: Kur'an'da bu sanata misal olacak şu iki âyeti bulabildim. Bunlar; Tevrat ve İncil'in iki faslını ihtiva eden; «وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ» *"Orada (Tevrat'ta) onlara cana can... yazdık."* (Mâide, 45 âyeti ile, «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ» *"Muhammed Allah'ın elçisidir."* (Feth, 29) âyetidir.

22- *Cinâs* «الْجِنَاس»

Anlamları ayrı olan iki kelimenin, telaffuz ve yazılışlarında bir-

birine benzemesidir.

Cinasın faydası, konuşanın, dikkatle dinlemesini sağla-maktır. Kelimeler arasındaki telaffuz yakınlığı, insanın dinleme meylini ve dikkatini artırır.

Cinasın çeşitleri vardır. Bunlardan biri: Cinâs-ı tâm'dır. Cinâs-ı tâm; iki kelimenin, harflerin nevilerinde, sayılarında ve şekillerinde birbirine uymasıdır.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ

"(Kıyamet) saati koptuğu gün suçlular, (dünyada) bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler." (Rûm, 55) âyeti buna misaldir. Âyette geçen saat kelimeleri üzerinde *cinâs* vardır.

Bir diğer çeşidi de; cinâs-ı musahhaftır. Buna, *cinâsu'l-hatt* da denir. Bu cinâs, harflerdeki noktaların farklı olmasıyla yapılır.

وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ

"Beni yediren ve içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur." (Şuarâ, 79-80) âyetlerindeki «يَسْقِين» ve «يَشْفِين» kelimeleri buna misaldir.

Diğer bir çeşidi de, cinâs-ı muharreftir. Bu cinâs, kelimedeki harekelerin farklı olmasıyla yapılır.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ

"Biz onlar için uyarıcılar gönderdik. Bak o uyarılanların sonu nice oldu." (Sâffât, 72) âyeti buna misaldir.

Cinâs çeşitlerinden bir diğeri de; cinâs-ı nâkıstır. Bu cinâs, harf sayısındaki farkla yapılır.

وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ

"Bacakların birbirine dolaştığı gün, sevk Rabbinedir." (Kıyâme, 29-30) «السَّاق» ve «الْمَسَاق» kelimeleri üzerinde cinâs vardır.

23- *Cem'* «الْجَمْعُ»

Bir hükümde, değişik mânâda iki veya daha çok kelimeyi bir arada toplamaya, *cem'* adı verilir.

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

"Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür." (Kehf, 46) âyeti buna misaldir. Âyette; mal ve evlad, zînet olma hükmünde bir arada zikredilmiştir.

24- *Cem' ve tefrik* «الْجَمْعُ وَالتَّفْرِيقُ»

Değişik mânâdaki iki kelimeyi bir mânâda toplamak, bu mânâya dahil olan yönleri tefrik etmeye, cem ve tefrik adı verilir. et-Tîbî buna: «اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا» *"Allah, öldükleri sırada canları alır..."* (Zümer, 42) âyetini misal getirmiştir. Âyet, iki nefsi ölümde bir araya toplamış, sonra da birini ölüm, diğerini hayat hükmüyle tefrik etmiştir. Yani Allah; ruhunu kabzettiği ve etmediği nefisten canı alır, ruhunu kabzettiğini öldürür, uyku halinde kabzetmedeği ruhu, hayatta bırakır.

25- *Cem' ve taksîm* «الْجَمْعُ وَالتَّقْسِيمُ»

Değişik mânâdaki kelimeleri bir hükümde toplayıp, sonra da taksim etmeye cem' ve taksîm adı verilir.

ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِ

"Sonra kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi kendine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın iz-

niyle hayırda öne geçendir..." (Fâtır, 32) âyeti buna misaldir.

26- Tefrîk ve taksîmle yapılan cem' «الْجَمْعُ مَعَ التَّفْرِيقِ وَالتَّقْسِيمِ»

يَوْمَ يَأْتِ لاَ تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلاَّ بِاِذْنِهِ

"O gün geldiği zaman hiç kimse O'nun izni olmadan konuşa-maz." (Hûd, 105) âyeti buna misaldir. Âyetin, «لاَ تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلاَّ بِاِذْنِهِ» kısmında müteaddid mânâlar bulunduğundan cem' vardır. Çünkü nefiyden sonra nekre kelime, genellik ifade eder. «فَمِنْهُمْ شَقِيٌ وَسَعِيدٌ» *"Onların kimi şakî kimi saîd"* âyetinde tefrîk, «فَاَمَّا الَّذِينَ شَقُوا» ve «وَاَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا» âyetlerinde taksim vardır

27- Cem'u'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif «جَمْعُ الْمُؤْتَلِفِ وَالْمُخْتَلِفِ»

Medhedilen iki kişiyi eşit tutmak, bunların medhinde ülfet eden mânâlar kullanmak, sonra da birinin değerini eksiltmeden, diğerine fazilet vermek suretiyle, birini diğerine tercih etmektir. Bu yüzden, eşitlik mânâsı dışında, bir takım mânâlar ortaya çıkar. «وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ اِذْ يَحْكُمَانِ» *"Davud ile Süleyman hükmediyorlardı..."* (Enbiyâ, 78) âyeti buna misaldir. Âyette, Davud ve Süleyman, ilim ve hüküm vermede eşit tutulmuştur. Süleyman, iyi kavrayış gibi bir faziletle Davud'dan ayrılmıştır.

28- Hüsn-i nesak «حُسْنُ النَّسَقِ»

Hüsn-i nesak, konuşanın, uygun bir üslûb içinde atıflarla birbirini takib eden, birbirine lafız ve mânâ yönünden yakın olan kelimeleri, ayrı cümlelerde başlıbaşına bir mânâ teşkil edecek, mânâsı lafzıyla müstakil olacak biçimde kullanmasına denir.

وَقِيلَ يَا اَرْضُ اِبْلَعِي مَاءَكِ وَيَاسَمَاءُ اَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

"Ey yer suyunu yut! Ve ey gök (suyunu) tut! denildi. Su çekildi; iş

bitirildi; (gemi de) Cûdî (dağının) üzerine yerleşti. Ve: o zalimler topluluğunun canı cehenneme! denildi." (Hûd, 44) âyeti buna misaldir. Âyetin cümleleri, belagat kaidesine uygun bir tertib üzer, atıf harfi olan vav ile birbirine atfedilmiş, gemidekilerin, arzularına uygun bir biçimde kurtulabilmeleri için, suyun çekilmesini ifade eden bir sözle başlamış, yağmurun dinmesi ve suların yeryüzünden çekilmesiyle Allah'ın takdiri üzerine, helak olacaklar helak olmuş, kurtulacaklar kurtulmuştur.

29- *Kişinin kendini kınaması* «عِتَابُ الْمَرْءِ نَفْسَهُ»

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَالَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلاً

"O gün zalim kişi (pişmanlıktan) ellerini ısırıp şöyle der: Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım!

30- *Akis* «الْعَكْس»

Cümlenin bir kısmının takdim, diğer kısmının tehir edilmesi, sonra da tehir edilen cümlenin takdim, takdim edilen cümlenin tehir edilmesine *akis* adı verilir.

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ

"Geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine so-kar." (Hac, 61) âyeti buna misaldir.

31- *Unvan* «الْعُنْوَان»

İbnu Ebi'l-Isba' şöyle der: Konuşanın, bir meseleyi sunarken o meseleyi tamamlamak ve kuvvetlendirmek maksadıyla, geçmiş kıssa ve haberlere unvan olacak biçimde kelimeler kullanmasına *unvan* denir. Bu çeşidin önemli bir kısmını, ilimlere verilen unvanlar teşkil eder. Her ilim, kendisine unvan olabilecek kelimelerle zikredilir. Birinciye misal:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا

"Onlara şu adamın haberini oku: O şeytanın peşine takıldı ve kendisine verdiğimiz âyetlerimizden sıyrılıp çıkmıştı..." (A'raf, 175) âyetidir. Bu âyet, Bel'am kıssasına uygun olmuştur. İkinciye misal:

انْطَلِقُوا إِلَى ظِلٍّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ

"Bir gölgeye gidin ki üç dallıdır." (Mürselât, 30) Bu âyette; geometri ilmine unvan olacak lafızlar vardır.

32- Ferâid «الْفَرَائِدُ»

Ferâid; belagata değil, fesahata mahsus bir çeşittir. Ferâid, gerdanlıkta dizili inciler arasında benzeri olmayan değerli bir inci gibi, cümlede fesahatın büyüklüğünü, arapçadaki asaletini gösteren, şayet cümleden çıkarılacak olursa, fesahattan anlayan kişilerin eksikliğini hissedeceği bir kelimenin kullanılmasıdır.

الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ

"İşte şimdi hak yerini buldu." (Yûsuf, 51) âyetindeki «حصحص» kelimesi,

«أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ»

"Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı." (Bakara, 187) âyetindeki «الرَّفَث» kelimesi buna misaldir.

33- Kasem «الْقَسَم»

Kasem; konuşanın bir şeye yemin etmek istemesidir. Bu yemini, kendisine bir iftihar vesilesi olan, mevkiini yücelten, değerini gösteren veya başkasını kötüleyen, dostluk amacını güden, öğüt veya zühd yerini tutan kelimelerle yapar.

فَوَرَبِّ السَّمَآءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ

"Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu iş, sizin konuşmala-rınız gibi bir gerçektir." (Zâriyât, 23) âyeti buna misaldir.

34- Leff ve Neşr «اللَّفُّ وَالنَّشْر»

Bu çeşit i'caz, iki veya daha çok kelimenin, ya her birini bizzat *tafsilen* veya değişik anlamları içine alan bir lafızla *icmâlen* zikredilmesi, sonra da, önceden zikredilen kelimelerin her birine râci olan, aynı sayıdaki kelimelerin kullanılmasıdır.

35- Müşâkele «الْمُشَاكَلَة»

Müşakele; konuşulan bir konuda, yakınlığı dolayısı ile bir sözü, başka bir kelime ile zikretmektir. Bu da; tahkîkî ve takdîrî olur. Tahkîkî müşâkeleye misal: «تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ» *"Sen bende olanı bilirsin, ben sende olanı bilmem."* (Mâide, 116) âyetidir. Bu âyette nefs kelimesinin Allah'a isnadı, benzeri kelimeye müşakele olmasıdır.

Takdîrî müşakeleye misâl: «... صِبْغَةَ اللهِ...» *"... Allah'ın bo-yası ile..."* (Bakara, 138) âyetidir. Âyetin mânâsı: Allah'ın temizlemesidir. Çünkü iman, nefsi temizler. Aslında âyet, Hıristiyanlara hitab etmektedir. Hıristiyanlar çocuklarını, vaftiz adını verdikleri sarı suya batırır, bu su onları temizler, derler. Bundan dolayı iman, bu karîne sebebiyle müşakele olarak, «صِبْغَةَ اللهِ» kelimesiyle ifade edilmiştir.

36- Müzâvece «الْمُزَاوَجَة»

Şart ve ceza ile, benzeri cümlelerde iki mânâyı uzlaştırmaya, *müzâvece* denir. Buhturî'nin şu beyti buna misaldir:

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي فَلَجَّ بِيَ الْهَوَى ← أَصَاخَتْ إِلَى الْوَاشِي فَلَجَّ بِهَا الْهَجْر

"Engel olmak isteyen engel oldukça arzum kamçılanıyor; ancak sev-

gilim jurnalcinin sözlerine kulak astıkça ayrılık da uzuyor."

اٰتَيْنٰهُ اٰيٰتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ

"... Ona âyetlerimizi verdik de ondan sıyrıldı, çıktı, şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu." (A'raf, 175) âyeti de müzâveceye misaldir.

37- Mübalağa «الْمُبَالَغَة»

Mübalağa; konuşanın, kasdettiği mânâdan daha beliğ olacak biçimde, bir sıfatla mübalağada bulunmasına, denir. Mübalağa, sıfat ve sîga olmak üzere iki kısma ayrılır.

Sıfatla mübalağa; cümlede gerçekleşmesi mümkün olmayan bir vasfın kullanılmasıyla yapılır.

وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِى سَمِّ الْخِيَاطِ

"Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremezler." (A'raf, 40) âyeti buna misaldir.

Sîga ile yapılan mübalağa, şu vezinlerde bulunur:

Fa'lan veznindeki; Rahman kelimesi,

Faîl veznindeki; Rahîm kelimesi,

Fa'âl veznindeki; Tevvâb, Çaffâr ve Kahhâr kelimeleri,

Feûl veznindeki; Vedûd, Şekûr ve Gafûr kelimeleri,

Fail veznindeki; hazir, ferih ve eşir kelimeleri,

Fuâl veznindeki; ucâb kelimesi,

Fu'âl veznindeki; kübbâr kelimesi,

Fual veznindeki; küber ve lübedd kelimeleri,

Fu'lâ veznindeki; şûrâ, hüsnâ, ulyâ ve sû'â kelimeleri, mübalağa vasfı olan kelimelerdir.

38- Mutabakat «الْمُطَابَقَة»

Bu sanata, tıbak adı da verilir. Mutabakat, bir cümlede iki zıt

kelimeyi bir arada kullanmaktır.

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلاً وَلْيَبْكُوا كَثِيراً

"... Az gülsünler çok ağlasınlar." (Tevbe, 82) âyeti buna mi-saldir.

39- Muvârebe «الْمُوَارَبَة»

Konuşanın, hoş karşılanmayan bir kelime kullanarak hitabta bulunmasına *muvârebe* denilir. Böyle bir durum ortaya çıkınca konuşan, zekasını kullanarak, ya kelimeyi tahrif etmek, ya hatalı göstermek, ya da artırıp veya eksiltmek suretiyle kendini kurtaracak bir yön seçer.

İbnu Ebi'l-Isba' şöyle der: Yakub (a.s.)'ın büyük oğlundan bahseden:

اِرْجِعُوا اِلَى اَبِيكُمْ فَقُولُوا يَا اَبَانَا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ

"Babanıza dönüp deyin ki: Ey babamız, oğlun hırsızlık etti..." (Yûsuf, 81) âyeti buna misaldir.

Bir kıraata göre, âyet, «اِنَّ ابْنَكَ سُرِّقَ وَلَمْ يَسْرِقْ» *"Oğlum çalmadığı halde hırsızlıkla itham edildi."* şeklinde okunmuştur. Buna göre, büyük oğlu, «سَرَقَ» fiilini, «سُرِّقَ» şeklinde söyleye-rek kendini kurtarmıştır.

40- Müracaat «الْمُرَاجَعَة»

Konuşanın, kendisiyle yanında bulunan bir kimse arasında cereyan eden konuşmadaki sözleri kullanarak, sözünü en veciz, en doğru ve en uygun kelimelerle ifade etmesine müracaat adı verilir.

قَالَ اِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِى قَالَ لاَ يَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ

"...'Ben, seni insanlara önder yapacağım', demişti. 'Soyumdan da (önder yap)' dedi. (Rabbi): 'zalimlere ahdim ulaşmaz' buyurdu."

(Bakara, 124) âyeti buna misaldir. Âyetin bu kısmında, mantûk ve mefhûm anlamıyla haber ve istihbâr, emir ve nehiy, vaad ve vâîd gibi mânâlar taşıyan üç ayrı müracaat vardır.

41- Nezâhet «النَّزَاهَة»

Hicivde kullanılan kelimeleri, edep dışı olmaktan kurtarmaya nezahet denir.

وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ * أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ

أَمِ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ يَحِيفَ اللهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

"Onlar, aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Resulüne çağrıldıklarında, hemen onlardan bir grup yüz çevirirler... kendilerine bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler? Yoksa Allah'ın ve Resulünün, kendilerine haksızlık yapacağından mı korkuyorlar? Hayır, onlar zalimlerdir." (Nûr, 48-50) âyeti nezahete misaldir.

Bu âyette, bahsedilen kimseleri zem için kullanılan kelimeler, hicivde kullanılan edep dışı kelimelerden arınmış olarak gelmiştir. Kur'an'ın diğer hicivleri de böyledir.

42- Ibdâ «الْإِبْدَاع»

Bedî sanatının çeşitli şekillerini ihtiva eden cümleye *ibdâ* adıverilir. «يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ» *"Ey yer suyu yut..."* (Hûd, 44) âyeti buna misaldir.[1]

1) Bu bölüm, mütercim Arif Erkan tarafından, Süyûtî'nin, "el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eserinden muhtasar olarak tercüme edilip bu kitaba ilave edilmiştir. (Bkz. İtkân, c. 2, s. 898-939.)

Kaynaklar

Süyûtî, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'an.*
İbni Hacer el-Askalanî, *el-Isâbe fî Temyîzi's-Sahabe.*
Hayreddin ez-Zerkelî, *el-A'lâm.*
el-Bâkıllânî, İ'câzu'l-Kur'an.
Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an.*
İbni Cerîr, *Tefsiru't-Taberî Câmiu'l-Beyan.*
İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm.*
Zemahşerî, *Keşşâf.*
Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn.*
Muhammed Abduh, *Tehzîbu't-Tehzîb.*
İbni Teymiyye, *er-Red ale'l-Mantıkıyyîn.*
---------- *et-Tedmiriyye.*
---------- *Iktizâu's-Sırâti'l-Müstakîm.*
---------- *el-Iklîl fi't-Teşâbühi ve't-Te'vîl.*
---------- *el-Akl ve'n-Nakl.*
---------- *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir.*
İbnü'l-Kayyım, *Aksâmu'l-Kur'an.*
Mustafa Sadık er-Rafiî, *I'câzu'l-Kur'an.*
Seyyid Muhammed Reşid Rıza, *el-Vahyu'l-Muhammedî.*
Firûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît.*
Ragıb el-Esfehanî, *Müfredâtu Garîbi'l-Kur'an.*
İbni Kudame, *Ravdatü'n-Nâzır.*
İbni Abdişşekûr, *Fevâihu'r-Rahmût bi Şerhi Muslimi's-Sübût.*
Gazalî, *el-Müstesfâ.*
Zerkânî, *Menâhilu'l-Irfan.*
Muhammed Abdullah Dıraz, *en-Nebeü'l-Azîm.*
Muhammed Ali Selamet, *Menhecü'l-Furkân fî Ulûmi'l-Kur'an.*
Muhammed el-Hızır Hüseyin, *Belâgatü'l-Kur'an.*

Hacı Halife (Kâtib Çelebi), *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn.*
İsmail el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-Ârifîn.*
Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an.*
el-Akkâd, *Riyazu's-Sâlihîn.*
en-Nevevî, *Mukadime-i Ibni Haldun.*
Âmidî, *el-Ihkâm.*

KUR'AN-I KERİM LUGATI

Mahmud ÇANGA

Rabbimizin emrettiği şekilde Kur'an'a sarılabilmek için, O'nu sure sure, ayet ayet, kelime kelime tanımak zorundayız. İşte bu Lugat, Kur'an-ı Kerim'le olan bağlarımızı kuvvetlendirecek mükemmel bir eserdir.

Araştırmacılar, imam-hatip ve ilahiyat öğrencileri, aydınlarımız ve bütün müslümanlar için vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir.

KUR'AN'I ANLAMAYA DOĞRU..

T.C.
E. Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Hatice Bayraktar Kütüphanesi